

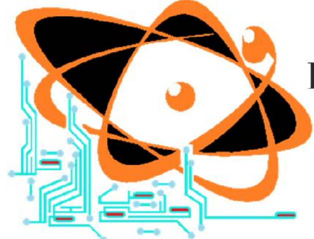
Набережночелнинский институт К(П)ФУ

Набережночелнинское медресе «Ак мечеть» ЦРО-ДУМ Республики Татарстан

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов

I МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

«РОЛЬ ИСЛАМА В СТАБИЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ»

«ҖӘМГЫЯТЬ ТОРМЫШЫН ТОТРЫКЛАНДЫРУДА ИСЛАМ ДИНЕНЕҢ ӘҺӘМИЯТЕ»

I ХАЛЫКАРА ФӘННИ-ГАМӘЛИ КОНФЕРЕНЦИЯ

Набережные Челны, 2015

НАБЕРЕЖНОЧЕЛНИНСКИЙ ИНСТИТУТ КАЗАНСКОГО (ПРИВОЛЖСКОГО) ФЕДЕРАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
НАБЕРЕЖНОЧЕЛНИНСКИЙ ИНСТИТУТ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ И РЕСУРСОВ
НАБЕРЕЖНОЧЕЛНИНСКОЕ МЕДРЕСЕ «АК МЕЧЕТЬ»

I МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

«РОЛЬ ИСЛАМА В СТАБИЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ»

***

«ҖӘМГЫЯТЬ ТОРМЫШЫН ТОТРЫКЛАНДЫРУДА ИСЛАМ ДИНЕНЕҢ ӘҺӘМИЯТЕ»

I ХАЛЫКАРА ФӘННИ-ГАМӘЛИ КОНФЕРЕНЦИЯ

Набережные Челны, 2015

ББК 86.38 Тат
Р – 68

Печатается по решению Ученого совета (Шуры) Набережночелнинского мусульманского медресе «Ак мечеть» (протокол №8 от 08.05.15)

Роль ислама в стабилизации социальных процессов: сборник статей и тезисов I Международной научно-практической конференции, 14 марта 2015 г. / под ред. Р.И. Хазиева. – Набережные Челны: Ак мечеть, 2015. – 320 с.

Под научной редакцией кандидата филологических наук, доцента Хазиева Ринала Исмагиловича.

В сборник I Международной научно-практической конференции «Роль ислама в стабилизации социальных процессов» вошли тезисы и статьи по проблемам раскрытия роли ислама в стабилизации социальных процессов.

Сборник представляет интерес для студентов, преподавателей духовных и светских учебных заведений.

За содержание тезисов и статей отвечает автор.

ISBN 978-5-9905581-1-3

ПРИВЕТСТВИЕ КАЗЫЯ ПРИКАМСКОГО РЕГИОНА РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН, ИМАМ-ХАТЫЙБА И ДИРЕКТОРА НАБЕРЕЖНОЧЕЛНИНСКОГО МУСУЛЬМАНСКОГО МЕДРЕСЕ “АК МЕЧЕТЬ” ШАЙХЕВАЛИЕВА РУСТАМА ШАЙХРАЗИЕВИЧА

***

ТАТАРСТАН ҖӨМҺҮРИЯТЕНЕҢ ЧУЛМАН БУЕ ТӨБӘГЕ КАЗЫЕ, ИМАМ-ХАТЫЙБ, ЯР ЧАЛЛЫ ШӘҺӘРЕНЕҢ “АК МӘЧЕТ” МӨСЕЛМАН МӘДРӘСӘСЕ ДИРЕКТОРЫ ШӘЙХЕВӘЛИЕВ РӨСТӘМ ШӘЙХЕРАЗЫЙ УЛЫНЫҢ СӘЛАМЛӘҮ СҮЗЕ

آعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ. بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ.

الْحَمْدُ للهِ رَبِّ الْعَلَمِينَ وَ الْعَقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ وَ الصَّلَوةُ وَ السَّلَمُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ عَلَى آلِهِ وَ اَصْحَبِهِ اَجْمَعِينَ.

Барча галәмнәрне юктан бар кылучы, шул галәмнәрне тәрбия кылып һәм үзенең төрле нигъмәтләре белән нигъмәтләндереп торучы Аллаһу Сөбханәһү вә Тәгаләгә хәмде-сәнәләр, мактау-догаларыбыз, безне хак юлга күндерүче, сөекле пәйгамбәребез Мөхәммәд Мостафа салл-Аллаһу галәйһи вә сәлләмгә күңелләребезнең түреннән чыккан Салават шәрифәләребез булса иде. Безне олуглап, ихтирам итеп конференциябезгә килүче мөхтәрәм галимнәребез, дин эшлеклеләре, милләттәшләр, газиз дин кардәшләрем! Барчаларыбызга да Аллаһу Сөбханәһү вә Тәгаләнең сәламнәре, рәхмәтләре һәм дә бәрәкәтләре булса иде.

السَّلام عليكم و رحمة الله و بركاته

VII гасыр башында пәйгамбәребез Мөхәммәд салл-Аллаһу галәйһи вә сәлләмгә пәйгамбәрлек вазыйфасы йөкләтелүен һәм шуның белән җир йөзенә Ислам диненең таралуын кешелекнең яңа югарылыкка күтәрелүе итеп кабул итәргә кирәк. Бу вакыйганы тасвирлап Аллаһы Тәгалә Коръәни-Кәримдә: 5.15. “Ий кешеләр! Сезгә мәгърифәт нуры Мөхәммәд галәйһиссәлләм һәм ачык китап килде”, – ди. Кыямәт көненә кадәр, ягъни дөнья беткәнчегә кадәр җир йөзенә башка пәйгамбәр килмәячәк һәм Коръәннән башка китап иңмәячәк. Пәйгамбәребез салл-Аллаһу галәйһи вә сәлләм алып килгән Ислам дине кешелекне югары әхлакый сыйфатларга өндәве, җир шарындагы һәр халыкның яшәү рәвешен билгели торган шәригате белән аерылып тора. Шуңа күрә Ислам дине Гарәбстан ярымутравында барлыкка килеп, кыска гына вакыт эчендә Атлантик океаннан Кытайга, Тын океанга кадәр тарала. Ул үзенең камиллеге белән бөтен халыкларны гаҗәпләндерә, үзенә җәлеп итә. Ислам дине сәбәпле кешелек үзенең үсешендә яңа этапка күчә һәм бу этап, алда әйтеп кителгәнчә, кыямәт көненә кадәр барырга тиеш.

Кыямәт көненә кадәр барырга тиеш булган динне дөньяви фәннәрсез күз алдына китереп булмый, чөнки дөньяви фәннәр тормышның техник яктан алга китүен тәэмин итүләре нәтиҗәсендә шәргый кануннарга да өстәмәләр кертелүгә сәбәп булалар.

Ислам дине шәригатькә нигезләнеп идарә ителүче яңа дәүләт системасы барлыкка китерә. Шушы чорда бөтен фәннәргә нигез салына, моңа кадәр булганнары бергә җыела, тупланыла. Югары әхлак, Аллаһы Тәгаләгә булган ныклы ышаныч һәм буйсыну, гыйлемгә булган мәхәббәт, омтылыш мөселманнарны моңарчы булмаган биеклеккә күтәрә.

Европада хәтта югары катлам кешеләре дә белемне кирәк дип санамаган бервакытта, Ислам дөньясында мөмкинлекләре булмаган түбән катлам кешеләренең балалары өчен бушлай укытыла торган мәктәпләр эшли. Шунысы мәгълүм: Европадагы монастырьларда да 80 нән артык китап булмый, ә Кордова хәлифе әл-Хакам китапханәсендә 400 000 том китап, ягъни Европаның калган өлешендә булган барлык китаплардан күбрәк була һәм бу әле иң зур китапханә саналмый. Мәсәлән, Каһирә китапханәсендә 1 миллион, Сириянең

Триполи китапханәсендә 3 миллион, ә Багдадның “Хикмәт йорты”нда 4 миллион том китап була һәм бер Кордовада гына ел саен 18000 китап бастырыла. VIII-IX гасырларда хәлифәт дөньяның кәгазь чыгару үзәгенә әверелә.

Мөселманнар үзләре буйсындырган һәрбер шәһәрдә иң элек мәчет салалар, аннары гомуми белем бирүче һәм һөнәри уку йортлары, университет оештыралар. Һәм бу университетларда дини белем беләп беррәттән дөньяви белем дә бирелә. Бөтен Европада җирне яссы һәм шар кебек түгәрәк дип өйрәтү-аңлатулар мөртәтлек булып саналган бервакытта, гарәпләр инде IX гасырда ук балаларын мәктәпләрдә глобустан укыталар.

Ибн Фиркас 800 нче елда очкыч уйлап таба, ясый һәм сынап карый. Моннан соң 500 ел үткәч кенә, Роджер Бекон Ибн Фиркас хезмәтләренә таянып очкыч ясый ала, ә Леонардо да Винчиның уйлап табуы Ибн Фиркастан соң 700 ел үткәч кенә була.

XVII гасырда “оптика” фәненә нигез салучы булып саналган Ньютон яктылык нурының төрле төсләрдән торуын ача. Бу һәм “оптика” фәненә кагылышлы башка ачышлар да XI гасырда әл-Хайтами тарафыннан эшләнгән булалар.

Мөселманнар беренче булып дары һәм дары белән ата торган утлы кораллар ясыйлар.

Бөек галим-энциклопедист Абу-р-Рейхан әл-Бируни математика, астрономия, ботаника, география, гомуми геология, минералогия һәм башка фәннәр буенча фундаменталь хезмәтләр төзегән. Гомумән алганда, мөселман галимнәре алда санап кителгән, шулай ук химия, тригонометрия, алгебра, медицина һәм башка фәннәргә нигез салалар, аларның үсешенә үзләренең зур өлешләрен кертәләр.

Хәлифәтнең “алтын чоры” төгәл фәннәр, тиңдәше булмаган искиткеч гүзәл сарайлар белән генә түгел, бәлки, үзенең дөньякүләм танылган шигырьләре, поэмалары, әсәрләре белән дә, үзенең фәлсәфәсе белән дә бөтен “дөньяның бизәге”нә әверелә. Бу чор шулай ук гасырлар буе онытылмас Фирдәүси, Гомәр Хәйәм, ибн Рушда, Җәләлетдин Румилар, “Шаһнамә”ләр һәм “1001 кичә”ләр чоры да.

Бу чорда Ислам цивилизациясе европалылар уйлый да алмаслык дәрәҗәдә алга китә, шәһәрләр үсә: Кордовада ярты миллион кеше яшәсә, Багдадта яшәүчеләр саны 1 миллионга җитә, ә бу чорда Европаның иң зур шәһәрләреннән саналган Парижда нибары 40 мең кеше яшәгәне билгеле. Европадагы югары даирә түрәләр үзләренең балаларын Кордова, Тунис, Багдад университетларына укырга җибәрәләр. Багдадтан алып Испаниягә кадәр булган университетларда укыган христиан һәм яһүд студентлары башка җирдән алып булмый торган иң яхшы белемнәрне үзләштерәләр. Алай гына да түгел, җирле мөселман хакимияте тарафыннан аларга матди ярдәм дә күрсәтелә.

Шулай итеп, дөнья үзенең бөтен байлыклары белән мөселманнар кулына күчә. Алар дөнья белән идарә итә башлыйлар һәм, кызганычка каршы, үзләренә кадәр булган цивилизацияләр, империяләр язмышына дучар булалар: иман кими, әхлаксызлык арта, хакимият һәм байлык бүлешү башлана. Дөнья байлыкларына ия булган мөселманнар бүгенге көн белән генә яши башлыйлар, аларны инде иртәгәге көн кызыксындырмый. Шул сәбәпле мөселман галимнәренең ачышлары Ислам дөньясын, киләчәк заманның таләпләренә туры килерлек итеп, техник һәм мәдәни үсешкә китерә алмый. Алар фәкать үткәннәрен сагынып, үткәннәре тәэсирендә горурланып-хыялланып яшәүләрен дәвам итәләр.

Әле кайчан гына “дөнья бизәге” булып саналган Кордова хәлифәтенең дә, шигырьләрдә “дөньядагы җәннәт” рәвешендә сурәтләнгән Багдад хәлифәтенең дә “Шаһнамә”дән һәм “1001 кичә”дән башка горурланыр нәрсәләре калмый.

Ә европалыларга килсәк, алар кыргыйлыктан чыгалар һәм киләчәккә зур омтылышлар белән яши башлыйлар. Алар гарәп уку йортларында белем алып, тәре походлары кебек төрле сугышларда гыйбрәтләнеп, кыскасы, бөтен мөмкинлекләрдән файдаланып, мәгърифәттә хәтта Кытайны да узып китәләр.

Европа инде элекке кыргый Европа булудан туктый. Анда көчле галимнәр барлыкка килә, фән үсә. XVII гасыр башыннан башланган географик һәм фәнни ачышлар нәтиҗәсендә, европалылар, мөселманнар белән чагыштырып булмас дәрәҗәдә, алга

китәләр һәм яңа Европа цивилизациясен тудыралар. Ә мөселманнар, киресенчә, гыйбадәт дәрәҗәсендә калып, шул гыйбадәттәге төрлелектә үзара бәхәсләшеп, сугышып дөнья аренасында тоткан урыннарын тәмам югалталар.

Шулай итеп, фән Европага күчә. Ләкин ул барыбер динсез була алмый. Кайберәүләр безгә фән галимнәрен динсез итеп күрсәтергә тырышалар. Европа фәннәренә нигез салучы, бөтен чорларның иң зур галиме булып саналучы Исаак Ньютон: “Көчсез кол кебек без Илаһи затка мохтаҗбыз”, – ди. XX гасырның иң зур галиме Альберт Энштейн әйткән фикер дә игътибарга лаек: “Мин чын галимне ныклы иманга ия булмаган итеп күз алдына да китерә алмыйм. Моны икенче төрле дә әйтергә була: динсез фәнгә ышанырга ярамый”.

Бүгенге көн галимнәре дә Аллаһы Тәгаләнең барлыгын инкарь итмиләр, эволюцион теориянең кешеләрне диннән аерып коллыкта тотар өчен уйлап чыгарылган ялган фән икәнлеген таныйлар. Аллаһы Тәгалә галимнәргә аңлау сәләтен башкаларга караганда күбрәк бирә. Алар материаль тормышны күп өйрәнүләре, төрле фәнни ачышлар нәтиҗәсендә Аллаһы Тәгаләне бу дөньяларның бердәнбер халык кылучысы икәнлеген тануга ирешәләр. Мәсәлән, Исаак Ньютон Аллаһы Тәгаләне түбәндәгечә тасвирлый: “Илаһи зат – мәңгелек һәм абсолют. Ул – бөтен нәрсәгә көче җитүче кодрәт иясе һәм Ул бар нәрсәдән хәбәрдар, бар нәрсәне дә белүче. Аның барлыгы мәңгелек белән бәйләнгән. Ул элек булган, хәзерге вакытта була торган һәм киләчәктә булачак нәрсәләрнең барысын да белә. Ул – чиксез, Аның чиге юк. Ул – мәңге хак. Аның бар булуы мәңге. Ул һәрбер җирдә бар. Аның барлыгы урын һәм вакыт белән бәйле түгел. Ул вакытны һәм шул вакыт араларын барлыкка китерүче”. Бу сүзләрне укыган кеше ничек итеп аның авторын һәм шул автор нигез салган фәннәрне динсез дип әйтә алыр икән.

Фәнгә ия булган Европа бүген дөнья белән идарә итә. Әмма соңгы вакыйгалар бөтен дөньяның Исламлашуын күрсәтә. Чөнки Аллаһы Тәгалә бу дөньяны һәм андагы барлык җанлы һәм җансыз нәрсәләрне Үзенә генә буйсына торган итеп халык кылган. Дин белән фән дөнья арбасының ике тәртәсе кебек: ике тәртә тигез, ныклы булганда гына арба алга барырга мөмкин. Исламнан аерылган Европа цивилизациясе дә әхлаксызлык упкынына тәгәрәп, үзенең һәлакәтенә бара.

Ислам тарихы – үзенең югарыга күтәрелүләре һәм түбәнгә төшүләре белән татар халкының да тарихы. Шуның өчен аның югары күтәрелүен без горурлык итеп кабул итсәк, түбәнчелеккә төшүен кимсетелү буларак кабул итәбез. Тарихны кире язып булмый, ә эшне алга карап алып барырга кирәк.

Без, мәдрәсә коллективы һәм шәһәребезнең фән галимнәре, “Ак мәчет”тә семинарлар, түгәрәк өстәлләр, төрле дәрәҗәдәге конференцияләр оештырабыз. Шул чараларда фәннең – динсез, диннең фәнсез була алмавы турында сүз алып барабыз. Гомумән, бүгенге болгавыр һәм тотрыксыз чорда үзара фетнәләрдән чыгу юлын шушы бердәм эшчәнлектә күрәбез. Без, дөньяда бара торган социаль процессларны тотрыкландыруда Исламның әһәмиятен дөрес аңлаган хәлдә, киләчәктә халкыбызга файдасы булыр дигән зур өмет белән әлеге фикерне әләм итеп күтәреп чыктык һәм шушы халыкара конференция аша башкаларга да җиткерергә ниятләдек. Аллаһы Тәгалә эшебезне хәерле кылсын, конференциядә катнашучыларга зур уңышлар, саулык-сәламәтлек, бәхет, иман байлыгы телим.

СЕКЦИЯ I.
РЕЛИГИЯ И НАУКА. МУСУЛЬМАНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ПРОШЛОЕ, НАСТОЯЩЕЕ, БУДУЩЕЕ

ФӘҮЗИЯ БӘЙРӘМОВАНЫҢ “КЫРЫК СЫРТ” РОМАНЫНДА АСЫЛГӘРӘЙ МУЛЛА ОБРАЗЫ

Габделхакова Г.Я.

Урта гомуми белем бирүче “Риза Фәхретдин исемендәге 1 нче санлы гимназия”, Әлмәт шәһәре, Россия

ОБРАЗ АСЫЛГАРАЙ МУЛЛЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ Ф. БАЙРАМОВОЙ «СОРОК ВЕРШИН»

Гаптулхакова Г.Я.

Муниципальное бюджетное образовательное учереждение «Гимназия №1 имени Ризы Фахретдина», г. Альметьевск, Россия

В статье рассматривается образ Асылгарая в романе Ф. Байрамовой «Сорок вершин».
Ключевые слова: *Фаузия Байрамова, “Сорок вершин”, образ муллы.*

THE CHARACTER OF ASYLGARAY MULLA IN THE NOVEL THE “FORTY PEAKS” BY FAUZIYA BAYRAMOVA

Gaptulkhakova G.Ya.

The Municipal budget educational organization - Riza Fakhretdin Gymnasium №1, Almetyevsk, Russia

This article discusses the image of Asilgaray in the novel “Forty-tops” by F. Bayramova.
Keywords: *Fauzia Bayramova, “Forty-tops”, the image of the mullah.*

Фәүзия Бәйрәмованың “Кырык сырт” романында (2005) үткән гасырның 30 нчы елларында илебездә барган вакыйгалар һәм бу вакыйгаларның конкрет гаилә тормышында нинди чагылыш табуы сурәтләнә.

Романның төп герое – Асылгәрәй хәзрәт. Хәзрәт кимендә кырык буын имам һәм мөдәррисләр, шәех һәм хаҗилар нәселеннән. Аның бөтен бабалары диярлек чит илләрдә дини белем алган, авылда имам булып торган. Нәселләре затлы Морза Мирзаяннар нәселеннән булуын авылда иң борынгы кабер ташлары да раслап килә.

“Зәйтуган зиратында табылган кабер ташын Асылгәрәй хәзрәтнең борынгы бабасы Җанбулат морзаныкы булырга тиеш, диләр” [1, б. 7].

Асылгәрәй хәзрәт бабалары кебек үк чит илләрдә гыйлем туплый.

“Асылгәрәй хәзрәт үзе дә Төркиядә укыганда дүрт тапкыр хаҗ кыла, моннан тыш күп гарәп илләрендә була, белемен Мисырда дәвам итә, гомер буе гыйлем туплый ” [1, б. 7].

Зур гыйлеме бәрабәренә укыган илләрендә төпләнеп калу мөмкинлеге булса да, Асылгәрәй туган авылына кайтып төпләнә. Хатынлыкка да үзе сыман алдынгы карашлы мулла кызы Мәһинурны ала. Аларның тормышлары да авыл тормышыннан шактый үзгә, яңарышлы булса да дингә нигезләнә. Хәзрәт авыл мәчетендә мәдрәсә тота, Мәһинур абыстай үз өйләрендә кызлар укыта. Халыкка динне алар яңача, дөньяви фәннәргә нигезләнеп җиткерергә тырышалар. Хәзрәт ислам динен куркытып укытуга каршы була.

"Шуңа күрә ул мәдрәсәдә шәкертләргә җәграфия, күк фәне, дөнья тарихы кебек дәресләр дә бирә башлады, чөнки ул үзе дә Төркиядә һәм Мисырда шул рәвешле укыган иде" [1, б. 7-8].

Асылгәрәй хәзрәт йортын да төрекләрнеке кебек ике катлы итеп сала. Бакчаларында төрле-төрле, моңарчы авылда булмаган җимеш агачлары утырта. Барган һәрбер җиреннән чәчәк орлыклары алып кайтып, аларны ишек алдына утырта. Абыстай белән хәзрәтнең тугыз баласы шул җәннәткә тиң ихатада үсәләр. Властька советлар килгәч бу матурлыктан бары йорт кына торып кала. Ләкин Асылгәрәй хәзрәт ихатасын ил тормышы белән генә түгел, ә иң беренче чиратта дингә бәйләп карарга кирәктер. Ихатасында кешенең җаны, эчке дөньясы чагылыш таба. Җанында матурлык һәм чисталык йөрткән кеше аны тирә-юненә дә тарата белә. Асылгәрәй хәзрәтләр сөрелгәч, аларның җәннәттәй йортлары юкка чыкмый, ә аларның күңелләрендә кала һәм мөмкинлек туу белән яңадан дөньяга шытып чыга.

"Җаекның текә ярында бер утар бар. Көйгән далада ул яшел утрауны хәтерләтә, чөнки анда агачлар шаулап утыра, гөлләр чәчәк ата, чишмәләр челтерәп агып ята. Бу утарда берничә йорт та бар, алар берсеннән-берсе матур, бай һәм зәвыклы итеп эшләнгән. Капка-тәрәзәләрдә челтәрле бизәкләр, коймалар ялт итеп төрле төскә буялган, һәр бизәктә татар рухы ярылып ята..." [1, б. 182].

Мәһабәт йорт-җирдән тыш Асылгәрәйнең балалары, халыкны кайгыртып, мәчет тә төзиләр. Әмма болар барысы да әле киләчәктә, ә әсәр башында авылда колхозлаштыру башлана. Колхозга кермәгән өчен кешеләрне кыйный-үтерә башлыйлар. Асылгәрәй мондый авыр вакытта үзен чын лидер итеп күрсәтә. Кулак дип бар мөлкәтен талап чыксалар да, ул хаксызга җәберләнгәннәрне яклап чыга. Кыйналган Садыйк мулланы курыкмыйча тоткынлыктан алып чыга һәм үз өенә сыендыра. Шуны да әйтергә кирәк: Асылгәрәй хәзрәт власть дип аталучы кешеләр тарафыннан рәнҗетелсә дә закон буенча эш итәргә омтыла. Ул үзен укымышлы, мәгърифәтле, сәясәтне тирән аңлаучы кеше буларак күрсәтеп, органнарны да телсез калдыра. Ул буш сүз йөртми, кыйналуларга бирешми, сыгылып төшми. Төрмәдә сорау алучылардан да куркып калмый, чөнки аның иманы ныклы: "Асылгәрәй хәзрәт бу вәкил дигәннәренең исерек талаучылар икәнлеген сорау алучының күзенә карап әйтте, бу хакта Мәскәүгә дә язачагын белдерде. "Колхозга көчләп кертү булырга тиеш түгел, бу хакта Сталинның махсус мәкаләсе бар – ул "Уңышлардан баш әйләнү" дип атала", – диде ул" [1, б. 20].

Дин Асылгәрәй хәзрәт тормышында иң мөһим урынны алып тора. Аны төрмә дә, репрессия дә, күргән авырлыклары һәм кичергән югалтулары да диненнән ваз кичерми.

"– Әлмәт төбәгендә бер генә мулла калса да, ул мин булырмын, – диде ул нык инану белән. – Дин тотучы бер мөселман калса да, ул мин булырмын, иншаллаһ. Милләткә хезмәт итүче бер укымышлы татар калса да, ул мин һәм минем нәселем булыр Аллаһы теләсә" [1, б. 23].

Ул хәтта үзен корбан итәргә уйлаган мәҗүсиләргә изге сүзен җиткереп карый:

"– Аллаһы Тәгалә бер генә була, оланнар, – диде Асылгәрәй карт, аларга хакыйкатьне җиткерергә уйлап. – Бу җир-суларның, ут-тауларның үзләрен дә Аллаһ барлыкка китергән бит, шуңа күрә дә гыйбадәт кылу бары тик аңа гына булырга тиеш. Корбан да Аллаһ ризалыгы өчен генә бирелә..." [1, б. 144].

Күп еллардан соң гафу үтенергә килгән Шайтан Шакирга да Аллаһтан гафу сорарга куша:

"– Син Аллаһы Тәгаләдән кичерү сора, аның алдында тәүбәгә кил" [1, б. 185].

Сөргеннән туган ягына кайтканда Асылгәрәйгә нинди генә авырлыклар очраса да, ул аларны Аллаһы ярдәме белән кичеп чыга, һәр туган көнен иртәнге намаз белән башлый һәм ястү белән тәмамлый, үзен Аллаһ ризалыгына тапшыра. Юлында нинди генә кешеләр очравына карамастан, ул аларның һәрберсенә Аллаһ исемен җиткерергә тырыша. Монда пәйгамбәрләр белән тәңгәллек тә күрергә була. Асылгәрәй хәзрәтнең әсәрдәге портреты халык күзаллавындагы Хөзер Ильяска туры килә. Ул да ак сакаллы, мәһабәт гәүдәле, сөргендә дә үзенең мәгърурлыгын югалтмаган ир. Яхшылыгы белән кыргый бүрене дә үзенә ияләштерә (Сөләйман пәйгамбәр белән тәңгәллек). Аның каршында зимагурмы, кеше үтерүче мәҗүсиме, ир йөзе күрми картаючы хатын-кызлармы – ул барысына да Аллаһ коллары итеп карый. Һәм ул чәчкән дин орлыклары киләчәктә шытып чыгалар. Ул үзе генә түгел, аның исән калган балалары да Асылгәрәй хәзрәт эшен дәвам итүчеләр булалар.

Асылгәрәй хәзрәт тә, Маһинур абыстай да, аларның балалары да дөньяга дини күзлектән, мәңгелек тормышка бер адым гына итеп карыйлар. Әлбәттә, һәр ата-ана кебек алар да балаларының исәнлеген кайгырталар. Поезда бар булган ризыкны аларга биреп, үзләре ураза тотып баралар. Исән алып кала алмаган балаларын дини йолалар белән күмәргә тырышалар. Исән калганнарын бердәм һәм Аллаһ юлында булырга өндиләр. Шуңадыр, киләчәктә Асылгәрәй хәзрәт нәселе Магниткада дин тоткасына әйләнә.

Асылгәрәй хәзрәт туган ягына Урал тавының кырык сырты аша кайта. Хатынының бәхиллеген алып, аны соңгы юлга озатырга кайтып җитешә. Икенче көнне кабат сөргенгә җибәрелә. Авылына икенче кайтуына инде ул “министрский” кара “Волга”да, зур урында эшләүче кияве, кызы белән кайта. Тормыш җиле ничек кенә бәргәләсә дә, гаделсезлек һәм авырлыклар аягыннан егарга омтылса да, ул төз булып кала, динен дә, милләтен дә бетерергә юл куймый. Туган ягыннан куылып үз-үзен югалтмый, киресенчә, авылы-иле динен, туры юлын югалта.

Әсәрдә фәлсәфи, лирик, публицистик агым әһәмиятле. Алар Асылгәрәй образын ачарга ярдәм итәләр, язучыга тоталитар җәмгыять һәм шәхес мөнәсәбәтләрен тирәнрәк яктыртырга мөмкинлек бирәләр.

Кырык сырт – ул герой кайткан Урал сыртлары гына түгел, ә татар милләте узган каршылыклы авыр юл буларак аңлашыла. Асылгәрәй образы исә халкыбызның меңләгән шәхесләре язмышын чагылдыручы образ буларак гәүдәләнә. Гомумән, әлеге образ яшь буынны тәрбияләүдә зур роль уйный.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

Бәйрәмова Ф.Ә. Кырык сырт. – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 2005.

ӘДӘБИ ТӨШЕНЧӘ БУЛАРАК “УТОПИЯ” АТАМАСЫНЫҢ ҮЗЕНЧӘЛЕГЕ

Галиуллин Р.Р., Сәмигуллина С.Н.

Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты, Яр Чаллы шәһәре, Россия
Урта гомуми белем бирүче 54 нче санлы гимназия, Яр Чаллы шәһәре, Россия

ОСОБЕННОСТЬ ТЕРМИНА «УТОПИЯ» КАК ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОГО ПОНЯТИЯ

Галиуллин Р.Р., Самигуллина С.Н.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Гимназия №54», г. Набережные Челны, Россия

В статье рассматривается такой термин как «утопия». Делается экскурс в историю мировой литературы. Рассматривается особенности возникновения и развития утопических произведений.

Ключевые слова: *фантастическая литература, утопия, жанр, социалистический реализм.*

THE PECULIARITY OF THE TERM «UTOPIA» AS A LITERARY CONCEPTS

Galiullin R.R., Samigullina S.N.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia
Municipal budget educational institution "Gymnasium №54" Naberezhnye Chelny, Russia

The article considers such a term as «utopian». To make an excursion into the history of world literature. The peculiarities of the emergence and development of utopian works.
Keywords: *fiction literature, Utopia, genre, socialist realism.*

Утопия иҗтимагый аңның бер формасы буларак үзендә социаль идеалның барлыгына төшенү, җәмгыятьтә яшәп килгән стройны тәнкыйтьләү, караңгы дөреслектән качу, җәмгыять киләчәген матур итеп күрергә омтылу кебек сыйфатларны барлый.

Бразилия архитекторы О. Нимейер: “Мең, кимендә биш йөз елдан соң нәрсә буласына күз төшерү өчен мин бер нәрсәмне дә кызганмас идем... Ул вакытта кешеләр ничек яшәр икән? Бәхетле булырлармы?...”, – дип баш вата [6, с. 189]. Аның теләген тормышка ашыруның бердәнбер юлы – фантастик әсәрләргә мөрәҗәгать итү.

“500 яки 1000 елдан соң кешеләр бәхетле була алырмы?” дигән сорауга фантастика төрлечә җавап бирә. Ул кешеләрдә гуманистик идеал тәрбияләргә омтыла, бәхетле киләчәк өчен эшли: киләчәкнең нинди буласы кешенең үзеннән тора бит.

Фантастлар әсәрләрендә өзлексез үзләре күрергә теләгән киләчәкне түгел, киресенчә, кешеләрне хәвеф-хәтәрдән саклау, кисәтү өчен, күрергә теләмәгән киләчәкне сурәтлиләр. “Моңа мисал итеп америка язучысы Р. Брэдбериның “451° по Фаренгейту” (1953) дигән роман-кисәтүен алырга мөмкин. Әсәрдә трагик парадокс – җәмгыятьнең дәһшәтле картинасы тасвирлана: янгын сүндерүчеләр китапларны яндыру өчен яши. Шулай да Р. Брэдбериның өмет чаткысы сүнми: шуның белән аның романы киләчәктә берни күрмәүче башка авторларныкыннан аерыла да инде. Мондый “кара фантастика” кешеләрне куркыта, рухи яктан коралсызландыра, аларда көрәш дәртен сүндерә.

Фантастиканың бурычы киләчәк өчен көрәшкә генә барып тоташмый, ул киләчәкне генә дә тасвирламый. Фантастлар бүгенге турында да (мәсәлән, Г. Уэллс “Человек-невидимка”), үткән турында да (әйтик, М. Твенның “Янки при дворе короля Артура”) язалар” [6, с. 189].

Бүгенге көндә фантастик әдәбиятның өч жанр төре билгеләнә: гыйльми фантастика, фэнтези һәм социаль фантастика. Социаль фантастикада төп урынны җәмгыятьтәге кешеләр арасындагы мөнәсәбәт алып тора. Фантастик мотивлар куллану җәмгыятьнең гадәти булмаган, чынбарлыкта беркайчан да була алмаслык шартларда үсүен күрсәтә. Социаль фантастикага утопия һәм антиутопия карый, ягъни “идеальда нәрсә була ала” һәм “идеальда нәрсә була алмый” [1, с. 45] .

“Утопия” термины Англия галиме Томас Морның “Дәүләтнең иң камил төзелеше һәм Утопия исемле яңа утрау хакындагы файдалы да, кызыклы да Алтын китап” хезмәтенә (1516) бәйле рәвештә барлыкка килсә дә, беренче утопия авторы дип Платон исәпләнә.

Аның “Дәүләт”, “Сәясәтче”, “Тимей”, “Критий” диалогларында утопиянең төп кагыйдәләре саклана: әсәрдә иҗтимагый барыш белән идарә итү тасвирлана. Утопия Көнбатыш Европада Яңарыш әдәбиятында калыплаша. Утопия идеяләрен Т. Кампанелла (“Кояш шәһәре”, 1623), Ф. Бэкон (“Яңа Атлантида”, 1627) һ.б. дәвам итә.

Россиядә беренче әдәби утопияләр XVIII гасырда дөнья күрә (А.П. Сумароковның “Төш. Бәхетле җәмгыять” (1759) хикәясе). Инкыйлабтан соң фантастик һәм утопик әдәбият үсеше моңарчы күренмәгән колач ала (С.А. Есенинның “Инония” (1918); А.В. Чаяновның “Минем абыем Алексейның крестьян утопиясе иленә сәяхәте” (1920); Л.М. Леоновның “Океанга юл” (1935) һ.б.).

1516 нчы елда Томас Морның танылган утопиясе басылганнан соң, инде йөзләгән утопияләр дөнья күрде. Тик әлеге жанр бүген дә мәгънәсен югалтмады. Әлбәттә, утопия хәзер үзгәрде, роман формасына якынлаша башлады, психологик проза һәм маҗаралы повестьлар казанышларын үзләштерде, шулай да аның максаты Т. Морныкы шикелле – кешеләргә камил җәмгыять турында сөйләү. Чорның иң танылган утопияләреннән берсе – И.А. Ефремовның “Андромеда томанлыгы” әсәре. Әсәр бердәм кешелекнең, социаль гаделсезлекне җиңеп, нинди биеклекләргә күтәрелә алуы хакында.

Урта гасырлар татар әдәбиятында утопиянең бер сыйфатын чагылдыручы гадел идарәче мотивы киң таралган була. Моннан тыш, шәркый әдәбиятларда әсәрләр идарәче, хан, хөкемдарга багышлап иҗат ителә, аның идарә итү рәвешен, дәүләт системасын мактый.

Татарларның дәүләтчелеген югалтуы, әдәбиятта утопия жанр формасы туугa ихтыяҗны бетерә, күрәсең. “XIX-XX гасырлар чиге прозасында утопик мотив буларак сәяхәтнамәләр кысаларында Европа көнитешен һәм иҗтимагый-мәдәни хәл-халәтен югары бәяләү, татарлар өчен үрнәк итеп кую тоемлана, шулай ук хан заманнарын сагыну сизелә. 1920-1930 нчы елларда, башка әдәбиятлардагы кебек үк, татар әдәбиятында да социалистик җәмгыять төзелешен үрнәк модель итеп күзаллау урнаша. Бу модель Ш. Камалның “Матур туганда” романында, М. Әмирнең “Агыйдел” повестенда аеруча актив. 60-80 нче еллар татар әдәбиятында халыкның изге йола-гадәтләрен саклап килгән татар авылын идеаллаштыру, утопик мотив буларак үткәнне сагыну күзәтелә” [10, б. 198].

“Утопия” билгеләмәсен ике төшенчә берләштерә: зур дөньядан (шәһәр, утрау) читләтелгән киңлек, һәм вакыт, дөресрәге, киләчәк [3, с. 263].

Давыдов Т.Т. һәм Пронин В.А. исә: “Парадоксальность утопии в том, что ее “фантастическое будущее” изначально несбыточно с точки зрения антиутопического мира. Впрочем, утопические проекты вполне реализуемы, воплощаясь в идеологии, которая всегда утопична. “Обычно в утопии преобладает социально-бытовая, нравоописательная проблематика...”, – дип фикерлиләр [4, с. 62].

Утопияне өйрәнүче Америка тикшерүчесе Джозеф Ф. Коатс утопия турында болай дип яза: “Если брать утопию как будущее идеальное государство, то ей нет места в современном мышлении. Условия для утопии не существуют сегодня в западном мире и никогда не существовали в незападной традиции... Когда посмотришь на условия мира в любое время, человек находится в одинаковом состоянии – борьба со злом, столкновение с проблемами и стрессами в каждодневной жизни, предчувствие и планирование – катастроф и неудач... Утопии, таким образом, это обычно видение того, каким мог бы быть мир, если бы угрозы, риски и стрессы были удалены” [2, с. 18].

Француз философы Э.М. Чоран үзенең “Механика утопии” дигән мәкаләсендә утопиянең уңай һәм кимчелекле якларын күрсәтә. Утопик әсәрләрдә психологизм җитешмәвен искәртә: “Ее герои – автоматы, игрушки, символы: они всегда неправдоподобны, всегда послушно исполняют роль куклы, идеи, затерянной в безликом мире…” [9, с. 228].

Һәр әдәби жанрның үзенчәлеге, башкалардан аерып торучы сыйфатлары була. Без утопиягә түбәндәге сыйфатлар хас дип билгеләдек:

1. Сурәтләнгән җәмгыять хәрәкәтсез. Бер генә утопист та дөньяны вакыт аралыгы белән бәйләми.

2. Барлык утопияләр дә тулы фикердәшлек белән сугарылган, аларда кешегә гадиләштерелгән караш яши, характерларны индивидуальләштерү, аларны сурәтләүдә системалылык юк.

3. Утопиядә нинди дә булса эчке конфликт юк. Утопик әсәрнең сюжетын дөньяны, аның кануннарын тасвирлау, кешеләр арасындагы мөнәсәбәт тәшкил итә.

4. Җәмгыятьтәге хәлләр алдан билгеләнгән үрнәк буенча бара.

5. Бу җәмгыятьләр тышкы дөньядан тулаем читтә. Утопиядә пространство чикләнгән.

6. Утопиягә, ниндидер идеалга таянып, чынбарлыктан ерак торучы, үз дөньясын тасвирлау хас.

7. Утопияләрдә сатира юк, чөнки аларда идеалны раслау һәм шул идеалны чынбарлыкка каршы кую бара.

Әдәбият галимнәре һәм фәлсәфәчеләр утопиянең түбәндәге төрләрен билгелиләр:

– технократик, ягъни социаль проблемаларны фәнни-техник прогрессны тизләтү ярдәмендә чишү;

– социаль. Монда кешеләрнең үз җәмгыятьләрен үзгәртү мөмкинлеге ачыла.

Социаль утопияләр үзләре ике төргә бүленә: эгалитар, ягъни шәхеснең гармоник үсешен идеаллаштыручы принциплар (И.А. Ефремов, “Андромеда томанлыгы”), һәм элитар – җәмгыятьне хаклык принцибы буенча төзү (А. Лукьянов, “Кара пешка”).

Утопиянең төп үзенчәлеге шунда: анда реаль дөньяны чикләү юк. Аның төп максаты – камиллеккә юл күрсәтү.

Утопиянең бер тармагы буларак социалистик реализмны карарга мөмкин. Совет чоры татар әдәбиятында ул иң киң таралган алымнардан санала.

Социалистик реализм агымы татар әдәбиятында 1917-1932 нче елларда формалаша. Яңа тормышны социалистик идеяләргә нигезләнеп төзү мәсьәләсен үзәккә куйган әсәрләр шушы процессны күрсәтәләр. Татар әдәбиятында ул коммунизмга чиксез ышаныч, оптимизм белән сугарылган. Кешедәге героизм, корбанчылык сыйфатларын данлап, яңа тормыш хакына үзен корбан итүчеләргә сокланып, мәйданга килсә дә, 1932 нче елдан соң социалистик реализм агымы җәмгыять үсешенең бер юлы булган марксистик-ленинчыл концепцияне бердәнбер хакыйкать итеп исбатлауга кадәр үсә. 1956 нчы елга кадәр бу агымга караган әсәрләрдә шартлылык арта бара.

1960 нчы еллардан башлап әсәрләргә аерым кеше гомере-тормышының кыйммәте хакында уйлану килеп керә. “М. Гафуриның “Кызыл байрак” (1917), М. Җәлилнең “Авыру комсомолец” (1924”) шигырьләре, Һ. Такташның “Гасырлар һәм минутлар” поэмасы (1924), Т. Гыйззәтнең “Ташкыннар” драмасы (1937), М. Әмирнең “Агыйдел” повесте (1935), “Саф күңел” романы (1959), “Миңлекамал” драмасы (1944), Г. Бәшировның “Сиваш” повесте (1937), “Намус” романы (1948), Г. Ибраһимовның “Тирән тамырлар” романы (1928), Ш. Камалның “Матур туганда” романы (1937), К. Тинчуринның “Җилкәнсезләр” драмасы һ.б. әсәрләр моңа мисал булып тора. Соңрак язылган әсәрләрдә социалистик реализмга хас сыйфатлар сәбәп-нәтиҗә бәйләнешләрендә генә сакланып, язучыларның реализм таләпләренә җавап биргән әсәрләрне ниндидер идеяләр белән баету омтылышы сизелә. Мәсәлән, Г. Ахуновның “Чикләвек төше”, “Хәзинә” әсәрләре шуны күрсәтә. 1980-1990 нчы елларда татар әдәбиятында бу агым яшәүдән туктый” [5, б. 77-78].

“Социалистик реализм – яңа социалистик идеаллар белән рухланып, социалистик эпоха эчтәлегеннән үсеп чыккан, шул заманга хас сәнгатьчә ихтыяҗларны чагылдырган һәм, кешелекнең иң алдынгы әдәби казанышларын үзләштереп, туктаусыз үсә, камилләшә барган киң колачлы иҗат методы”, – дигән фикер яңгырый Гали Халитнең “Иҗат методы – тылсым түгел” исемле мәкаләсендә [8, б. 229].

Социалистик реализмның асылын тормыш-чынбарлыкны дөрес, тарихи нигездә һәм революцион үсештә тасвирлау тәшкил итә. Ул дөньяны революцион үзгәртеп коруны максат итеп куйган идеологиягә нигезләнә.

“Социалистик реализмның татар әдәбиятында үзенчәлекләре:

– вакыйга-күренешләрне тарихи нигездә һәм революцион үсештә бирү сәбәпле, аларны бизәп, ал буяларга манып сурәтләү һәм шуның белән заман чынбарлыгыннан читләшү;

– дөньяны социалистик үзгәртеп коруга ышану, шуңа омтылу әсәрләрнең идея эчтәлеген билгеләү;

– кеше характерлары, берьяклы һәм бертөрле генә сурәтләнеп, уңай һәм тискәрегә бүленү, үзара каршы куелу;

– конфликтның схематик характеры: 20-30 нчы елларда сыйнфый көрәш теориясенә нигезләнүе; сугыштан соңгы елларда социалистик идеал белән иске гадәтләр арасындагы каршылыкка таянуы;

– кеше шәхесе иҗтимагый идеалга буйсындырылып, идеалның алгы планга чыгуы һәм чынбарлык буларак тәкъдим ителүе;

– социалистик гуманизм һәм социаль оптимизмның төп пафосны билгеләве, югары өслүбкә нигезләнүе” [5, б. 209].

Соцреализм үзенчәлекләренең утопия сыйфатлары белән тәңгәл килүе, соцреализмны утопия жанрының бер тармагы итеп карарга мөмкинлек бирә.

Шулай итеп, назәри төшенчә буларак утопия – чынбарлыкта булмаган идеаль җәмгыятьне бар итеп сурәтләүче жанр. Утопиядә социаль идеал булу, җәмгыятьтә яшәп килгән кануннарны тәнкыйтьләү, реаль дөньядан качу, җәмгыять киләчәген матур итеп күрергә теләү кебек сыйфатлар чагылыш таба.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Брандис Е.П. Научная фантастика и художественное познание действительности// Художественное творчество. – М.: Наука, 1983. – С. 37-58.
2. Воробьева А.Н. Русская антиутопия XX – начала XXI веков в контексте мировой антиутопии: Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Самара, 2009. – 585 с.
3. Галиуллин Р.Р. Жанр утопии/антиутопии в татарской литературе XX века// В мире научных открытий. – 2013. – №11 (47). – С. 261-269.
4. Давыдов Т.Т., Пронин В.А. Теория литературы: Учеб. пос. – М.: Логос, 2003. – 232 с.
5. Заһидуллина Д.Ф., Закирҗанов Ә.М., Гыйләҗев Т.Ш., Йосыпова Н.М. Татар әдәбияты: Теория. Тарих. – Казан: Мәгариф, 2006. – 319 б.
6. Новиков В.И. Энциклопедический словарь юного литературоведа. – М.: Педагогика, 1988. – 416 с.
7. Осипов А. Фантастика от А до Я. Краткий энциклопедический справочник. – М.: Дограф, 1999. – 352 с.
8. Халитов Г.М. Кешегә һәм чынлыкка мәхәббәт белән. – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1975. – 328 б.
9. Чоран Э.М. Механика утопии// Иностранная лит. – 1996. – №4. – С. 226-232.
10. Әдәбият белеме: терминнар һәм төшенчәләр сүзлеге. – Казан: Мәгариф, 2007. – 231 б.

ЗАҺИД МӘХМҮДИНЕҢ АНТИУТОПИК ӘСӘРЛӘРЕНДӘ ДИНИ МОТИВЛАР

Галиуллин Р.Р., Тухбатова А.Р.

Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты, Яр Чаллы шәһәре, Россия

РЕЛИГИОЗНЫЕ МОТИВЫ В АНТИУТОПИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЗАХИДА МАХМУДИ

Галиуллин Р.Р., Тухбатова А.Р.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье рассматривается современная татарская литература. Анализируются фантастическая, антиутопическая проза на примере творчества З. Махмуди.
***Ключевые слова**: Татарская литература, фантастика, антиутопия, З. Махмуди.*

RELIGIOUS CONSIDERATION IN ANTIUTOPIAN CREATIONS OF ZAHID MAKHMUDIY

Galiullin R.R., Tuhbatova A.R.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The article discusses the modern Tatar literature. Analyzed fantastic, anti-utopian fiction as an example of creativity Z. Mahmudi.
***Keywords:** Tatar literature, fantasy, anti-utopia, Z. Mahmudi.*

Язучы, радиожурналист Заһид Мәхмүди татар әдәбиятына 1991 нче елларда үзенең “Профессор Мияугөл” исемле фантастик җыентыгы белән килеп керә [3, б. 128]. Ул күбрәк фантастика жанрында иҗат итә, шулай ук антиутопик әсәрләр тудыра, дини мотивларга мөрәҗәгать итүче автор да. Фантастика – ул фән тарафыннан барлыгы расланмаган яки шик астына куелган табигать күренешләренә яки законнарына нигезләнгән әсәрләр җыелмасы [7, б. 14]. “Антиутопия (грек. anti – каршы, utopia – утопия) – утопик форма яки идеягә пародия...” [4, б. 22]. Утопистлар иҗтимагый һәм әхлакый проблемаларны хәл итү юлларын эзлиләр, антиутопистлар исә кешелек бәхете өчен көрәшүче гади кешенең тормыш юлындагы каршылыклар турында уйланалар.

“Тәмуг чәчәге” повестенда сүз Хикмәт исемле кеше янына Иблис килүеннән башланып китә. Иблис кешене үзе белән алып китәргә җыена, шуңа күрә ул “... хур кызлары, затлы исерткеч эчемлекләр белән вәсвәвәли башлагач, үзем дә сизмәстән, муенына менеп атландым” [6, б. 4]. Хикмәт Иблис белән бик тиз уртак тел таба һәм аның аркасында үлүенә дә карамастан, тәмугта да аның белән дустанә мөнәсәбәтләрдә кала. Ходай аны үз янына чакырып, гамәл дәфтәрен вәземләп карап чыгу турында, анда язылган баш киткеч гөнаһлы эшләрнең бик күп булуын искәртә, шунлыктан хөкем карарын кичектереп тора, элекке төзелеш тресты директоры буларак, ул җәннәтне яңарту эшләрен җитәкләргә тиеш була. Бәлки ул оҗмахка да эләгә алыр иде, әмма танышлык белән генә алынган дипломы аңа бер файдалы эш эшләргә дә мөмкинлек бирми. Ә менә тәмугта ул үз

урынын таба ала. Ул анда рәхәт, тыныч тормыш кына кичереп калмый, ә яхшы эшкә дә урнашып кала ала, Иблиснең үзе белән әшнәлек итә. “Тәмуг чәчәге” дип исемләнгән сәрхүшләр җәмгыятен оештыра. Иблис тәмугта җыештыручы булып эшләгән гыйфритне тунап, тиресен Хикмәткә кидерә, бүлмәсен аңа тапшыра: “йонлач туганыма охшарга тырышып, аның диварларын якты дөньядагы иң танылган җинаятьчеләрнең, наркоманнарның, фәхишәләрнең фоторәсемнәре белән бизәп чыктым. Әлбәттә, Иблиснең иң сәләтле кешеләре Сталин белән Берия кебек залимнәрнең фоторәсемнәрен дә ябыштырырга онытмадым” [6, б. 57]. Бераздан алар кешеләрне бозарга Казан урамнарына чыгып китәләр. Әмма татарларның баш шәһәрендә алардан башка да гөнаһ чәчәк аткан булып чыгуы, Казандагы мәхшәр оясы Иблиснең үзен дә шаккаттыра.

Әсәрнең антиутопик аспектына килгәндә, ул мистик тармакка караган дисәк дөресрәк булыр. Монда дини тәгълиматлар белән аңлатучы күренешләр дә, дини карашларга каршы килүче күренешләр дә бар. Дин кануннары буенча Хикмәтне теге дөньяга алып китүче Иблис түгел, ә Газраил булырга тиеш. Хикмәтнең үлеменнән соң Алла белән очрашып сөйләшүе дини тәгълимәтләргә туры килеп бетми, чөнки Ислам динендә мондый очрашу Кыямәт көнендә генә мөмкин. Ә Аллаһының эш хисабына Хикмәтнең хөкемен йомшартырга вәгъдә итүе гомумән дингә каршы килә.

Безнең фикеребезчә, автор әлеге әсәрдә җәмгыятьтә чәчәк аткан эчкечелек, фәхишәлек, җиңел генә баерга омтылу, Аллаһны бар дип танымау, кеше алдау кебек проблемаларны ассызыклап үтә. Иблис һәм Хикмәт Казанга начарлык эшләргә дип килгәч, (Иблис үзен Иннокентий буларак таныта) бер җыелышта Сөембикә манарасына ай куйдырту мәсьәләсен биредәге картлар хуплаганда, Иблис мондый сүзләрне әйтә: “Милли аң түбән дәрәҗәдә”. Әлеге репликаны алда санап үткән социаль проблемаларның чишелешенә ишарә буларак та карарга була.

Әүлия исемле шагыйрьнең тишек сүчинкәсеннән башка бернәрсә дә булмый, ләкин ул Иблис тәкъдим иткән “Саламандра” ботинкасыннан баш тарта. Әлеге күренешне, култык астына күн папка тоткан зыялы абзый, шагыйрьнең ботинкасын киптерергә фатиры, Тукай премиясен саклар урыны булмаганга күрә бирмиләр дип аңлата. Бу күренеш шулай ук җәмгыятьтәге тигезсезлекне күрсәтә, Аллаһтан курыкмыйча, кеше әйберсен үзләштерүгә мисал булып тора.

Антиутопия өчен иң мөһим шарт дип, чынбарлыктан канәгать булмауны билгеләп үткән идек. Әлеге үзенчәлек Исбах образында киң яктыртыла: “Ул халыклар төрмәсе Рәсәйне инквизиция чорларына кайтарган хыянәтчел большевиклар фиркасенә мәдхия җырлап, кызыл мәсләк өчен үз атасын саткан һәм милләттәшләрен суйган хаиннәрне герой дәрәҗәсенә күтәреп яшәгән Исбах кулына беркайчан да каләм алмаска ант итте” [6, б. 78]. Ул Ходайны бар дип белмичә, большевикларга баш иде. Журналист буларак, җинаятьчел фиркане, аның кылган гамәлләрен мактап, Исбах үз-үзен генә түгел, Аллаһны, үзенең халкын да алдаган булып чыга. Үзенең эчүгә сабышуы, сөяркәсе Майшикәр белән чуалуы да, хатыны Гөлфирәсе өч елдан артык ирле тол хатын булып яшәвенә дә ул канәгать түгел.

Антиутопиянең тагын бер сыйфаты бу әсәрдә ачык чагыла – Иблис белән Хикмәт күргән кешелек дөньясының киләчәге бәхетле булуы һәм, гомумән, булуы зур сорау. “Псевдокарнавал” дип монда тәмугны атарга була [1, б. 78].

“Эзләмә” хикәясендә дини мотивлар чагылыш таба. Бу бигрәк тә кеше җанының кырык көн җирдә йөрүе турындагы кебек мәгълүматлардан күренә. Хикәядәге Югары Акылны Аллаһы Тәгалә дип карарга була, моны автор тарафыннан китерелгән ассоциатив параллель буларак карарга була. Шулай ук кеше җанының үлемсез булуын да күзәтәбез. Хикәядәге төп герой – Мөхәммәт. Ул Артур белән каршылыкка керә, ягъни Югары Акыл булуына ышанмый. Бу конфликтның чишелешен Артурның үлеменә бәйләп карау дөрес булыр. Икенче каршылык – Мөхәммәт һәм Югары Гакыл каршылыгы, бу шулай ук төп геройның Югары Акылга, ягъни Аллаһы Тәгаләгә ышанмавы, аны бар дип танырга теләмәвенә бәйле. Ахырда Мөхәммәт Аллаһы Тәгаләнең барлыгына ышана башлый һәм бу каршылык Мөхәммәтнең Югары Акылга ышана башлавы белән чишелә. Югары Акыл шулай ук метафорик образ буларак чагылыш таба. Кешеләрнең Аллаһы Тәгалә

кануннарына каршы чыгулары, булганыннан артыгын таләп итүләре (җанны кырык көннән артык җирдә яшәтү, лабораторияләрдә саклап калу) – антиутопик әсәрнең дини мотивын тәшкил итә. Мондый халыкның киләчәге әлбәттә инде юк, әсәрдә бирелгәнчә, имансыз кеше Аллаһы Тәгаләнең үзен күргәч кенә, аның барлыгына ышана башлый. Хикәядә сурәтләнгән җәмгыять математиканы башка әйберләрдән өстенрәк күрә. Билгеле булганча, математика белән генә саналган җәмгыятьнең якты киләчәккә ия булуы зур шик астында, дөресрәге юклык дәрәҗәсендә. Һәрнәрсәне сан белән генә исәпләп булмый, саннардан кала кешенең аң, үзаң, Аллаһка ышану кебек төшенчәләр дә булырга тиеш.

"Җен тыкрыгы" повестенда шулай ук дини мотивларга басым ясала. Төп герой – Кафил, элек үзе советлар иле өчен кеше үтереп йөргән, ә бүген аның үзеннән сорау алалар һәм ахырда үлем җәзасына хөкем итәләр. Аның бернинди дә үкенеч хисләре кичермәве, әлбәттә, бик аяныч. Теге дөньяга күчкәч тә, аны кире җиргә җибәрәләр. Икенче тормышында Кафил дөньяга укытучы булып туа. Яңадан тууның максаты: күңелдә мәрхәмәтлелек, миһербанлык хисләре уяту, чөнки укытучы һөнәре – изге һәм җаваплы һөнәр.

Кафилнең яңа тормышы Җен тыкрыгы дигән җирдән башлана. Нәкъ менә шушы урыннарда без "Җен тыкрыгы" повестенда фантастиканың "фэнтэзи" жанрына хас күренешләр күзәтә алабыз [2, б. 6]. Әсәрдә башка галәм булып, Өмет планетасы карала. Планетаның исеменнән үк нәрсәгә дә булса өметләнү бар икәнен күрәбез. Ул галәмдә барсы да башкача, ләкин сәяси яктан безнең тормыш белән аваздаш. Өмет планетасында Советлар Союзы урынына Сәвитләр Берлеге, Татарстан урынына Бөек Болгар дәүләте параллельләре уздырырга була. Бөек Болгар дәүләте чәчәк атучы, алга киткән дәүләт буларак сурәтләнә. Автор әсәрнең төп идеясе итеп бәхетле һәм бай дәүләтне тасвирлауны максат итеп алмый – антиутопия үзенчәлеге. Бу планетада Кафил кабат Илаһи зат белән очраша (әлеге күренешне дини фантастика буларак билгелибез) һәм үзе бер гаепсезгә үтергән кыз баланың исән калган очракта туа алган балаларын күрә. Нәкъ шушы вакытта аның исенә Советлар иленең тугъры колы булып, сукырларча советлар сәясәтенә бирелеп китеп, Аллаһны бар дип белмичә үткән хезмәтче яшәеше исенә төшә. Ниһаять, Кафил вөҗдан газаплары кичерә башлый.

Г. Гыйльманов фикеренчә: "З. Мәхмүдинең әсәрләре, әдәби тәнкыйтьнең гомум фикеренчә, үзенчәлекле стиль-манерада һәм эзлекле милли рухта язылуы белән аерылып тора" [5, б. 5].

Шулай итеп, "Тәмуг чәчәге"н – дини-сатирик фантастика яисә иҗтимагый фантастика буларак карап булса, "Җен тыкрыгы" повесте дини мотивлары булган иҗтимагый фантастикага ачык мисал, "Эзләмә" хикәясе – дини мотивларны үз эченә алган гыйльми фантастика. Һәр әсәрдә диярлек эчкечелек, фәхишәлек, җиңел генә баерга омтылу, кеше алдау, Аллаһны бар дип танымыйча ясалган хаталар, дингә ышанмау кебек дини-иҗтимагый проблемалар күтәрелә; милләтнең киләчәктәге язмышына ишарә ясала, үсеш-үзгәреш яки юкка чыгу юллары күрсәтелә.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Воробьева А.Н. Русская антиутопия в контексте мировой антиутопии: Дис... док. филол. наук. – Самара, 2009. – 585 с.

2. Галиуллин Р.Р. Татар әдәбиятында детективның эволюциясе. – Казан: РИЦ "Школа", 2007. – 160 б.

3. Даутов Р.Н. һәм Рахмани Р.Ф. Әдипләребез: биобиблиографик белешмәлек. 2 томда. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2009. – 735 б.

4. Заһидуллина Д.Ф. Әдәбият белеме: Терминнар һәм төшенчәләр сүзлеге. – Казан: Мәгариф, 2007. – 231 б.

5. Мәхмүди З. Ак болыт: маҗаралы кыйссалар, хикәяләр / кереш сүз авт. Г. Гыйльманов. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1999. – 239 б.

6. Мәхмүди З. Тәмуг чәчәге. Маҗаралы повесть һәм хикәяләр. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1996. – 255 б.

7. Черняк М.А. Современная Русская литература: Учеб. пособие. – СПб., М.: Сага, Форум, 2004. – 336 с.

РОЛЬ РЕЛИГИИ В ВЫБОРЕ ТИПА ПИСЬМЕННОСТИ

Закиров Р.А., Большакова Л.В.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье на примере из истории тюркских народов VIII - XIII вв. доказывается, что выбор того или иного вида письма был обусловлен вероисповеданием. Письмо многим народам пришло вместе с религией. Народы, не исповедовавшие мировые религии, приобрели письменность только в XX веке.

***Ключевые слова**: буддизм, ислам, манихеизм, тенгрианство, христианство.*

THE ROLE OF RELIGION IN CHOICE OF A TYPE OF THE WRITTEN LANGUAGE

Zakirov R.A., Bolshakova L.V.

Naberezhnochelninsky Institute of socio-pedagogical technolologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The article deals with the problem of a choice of a type of the written language, which was conditioned by denomination. This point of view is based on the examples taken from the history of the Turkic people at the turn of the VIII-XIII centuries. People who did not draw out world religions acquired the written language only in the XIX century.

***Keywords**: buddhism, islam, manichaeism, tengrianity, christianity.*

Великое изобретение человечества – письмо сделало возможным общение людей в широких пределах времени и пространства. При помощи письма люди передавали накопленный опыт из поколения в поколение; без письма невозможно представить развитие общества, цивилизацию. Письмо возникло в эпоху образования союзов племен, государств… Большую роль в создании или заимствовании письменности играла религия. Многим народам письмо пришло именно вместе с религией как средство приобщения к данной религии.

Например, письменность, которой мы сейчас пользуемся, была создана в IX веке с целью распространения христианства (православия) среди славянских народов. Греческий император Михаил III в 863 году поручил православным проповедникам Константину Философу (Кириллу) и Мефодию миссию христианизации южных славян. Свою работу они начали с создания письменности на базе греческого алфавита, чтобы перевести на славянский язык христианские богослужебные книги. Эта письменность позже была названа кириллицей в честь Кирилла.

После принятия христианства в конце X века предки русских начали пользоваться этим письмом. Подвергнутая нескольким реформам кириллица лежит на основе современного русского, украинского, белорусского, сербского и македонского алфавитов [4, с. 20], а также алфавитов большинства народов бывшего СССР. Татары также с 1939 года пользуются этой письменностью, до нее они 10-12 лет пользовались латиницей (яналиф), а с принятием ислама в Волжской Булгарии (начало X века) до 1927 года – письменностью на основе арабской графики.

Предки татар – тюркские народы до арабского алфавита пользовались и другими типами письма, причем выбор вида письменности, как правило, всегда был обусловлен вероисповеданием. Например, самое древнее из дошедших до нас древнетюркское руническое письмо, относящееся к VII - XI вв., памятники которого обнаружены на территории Монголии, Сибири, Восточного Туркестана, Европы, в том числе и в регионе Волго-Камья, в первую очередь обслуживало потребности тюрков-тенгрианцев. Об этом говорят и сами тексты: «*Тенгритег тенгриде болмыш тюрк Билге каган…*» (Небоподобный, неборожденный мудрый тюркский каган – «Памятник в честь Кюль-Тегина»), «*Тенгри анча темиш*» (Тенгри сказал так… – «Памятник в честь Тоньюкука») «*Тенгриде болмыш ил етмиш Билге каган*» (Неборожденный, создавший государство Билге каган – «Памятник Бильге кагану») и др. [5, с. 19, 56, 11].

Проживающие в IX - XIII вв. на территориях уйгурских государств в Восточном Туркестане тюркские народы исповедовали «все тогдашние мировые религии – главным образом буддизм, но у них были исповедники и христианства, и манихейства» [5, с. 139] и других религий. В зависимости от вероисповедования они пользовались разными типами письма: манихейским, согдийским, уйгурским, брахми, эстрангело и др.

Манихейское письмо, заимствованное у местных согдийцев, использовали тюрки, исповедующие манихейство, которое в 762 году стало официальной религией Уйгурского каганата [6, с. 63]. Наиболее крупные, дошедшие до нас памятники этого письма: «Покаянная молитва манихийев», религиозные гимны, назидательные рассказы… Однако манихейство не стало ведущей религией среди тюркских народов Восточного Туркестана и постепенно было вытеснено буддизмом, который с X века стал господствующей религией и существовал в течение пяти веков [2, с. 489; 6, с. 63]. Тюрками-буддистами создана богатая литература религиозного и светского содержания на нескольких типах письма: брахми, согдийском, уйгурском. Тюркских текстов, написанных на древнеиндийской письменности брахми, до наших дней дошло немного. Они, очевидно, переведены с санскрита. Гораздо больше тюркско-буддийских текстов написано на согдийском алфавите. Причем тюрки адаптировали согдийскую азбуку потребностям тюркских языков, в результате появился новый самостоятельный вид письменности, называемый в науке уйгурским письмом. Эта письменность имела статус государственной в Золотой Орде, была заимствована монголами и до перехода в 1941 году на русский алфавит, под названием «монгольское письмо», использовалась в Монголии (в автономном районе Внутренняя Монголия КНР бытует и ныне). На уйгурской письменности создано огромное количество литературы религиозного, медицинского, юридического и др. содержания, стихи. На этой графике написаны даже некоторые манихейские, христианские и мусульманские тексты.

Среди тюркских народов Турфанского княжества были и исповедующие христианскую религию несторианского толка. Они пользовались письмом эстрангело.

С IX века тюркские народы начинают приобщаться к исламу, который становится официальной религией тюркского Караханидского государства с центром в городе Кашгаре [7, с. 36]. «Тюркский язык после арабского и персидского становится третьим основным мусульманским языком» [1, с. 36]. После принятия ислама тюрки переходят к арабской графике, которая приспосабливается к особенностям тюркской фонетики, в частности, вводятся новые буквы для передачи гласных и специфических тюркских согласных. На этой письменности в течение тысячи лет были созданы многие литературные и научные шедевры.

Отдельные тюркские народы, исповедующие другие мировые религии, пользовались в разные периоды и другими типами письма. Известны литературные памятники на еврейской графике караимов-иудаистов, тюркоязычные армяне пользовались греческим алфавитом, знаменитый кипчакский словарь «Кодекс куманикус» (начало XVI века) составлен на латинской графике и др. А вот «тюркские народы, не исповедовавшие ислама (гагаузы, чуваши, южносибирские тюркоязычные народности,

якуты), создали свою письменную литературу лишь в позднее время» [1, с. 192], т.е. только в X веке.

Все это ярко свидетельствует о том, какую большую роль играла религия в приобретении народами письменности и, соответственно, приобщении к цивилизации.

Список использованной литературы

1. Бомбачи А. Тюркские литературы. Введение в историю и стиль // Зарубежная тюркология. Древние тюркские языки и литературы. – М.: Наука, 1986. Вып. I. – С. 191-233.
2. Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье. Этнос, языки, религия. – М.: Наука, 1999. – 678 с.
3 Габен А. Культура письма и печатания у древних тюрков // Зарубежная тюркология. Древние тюркские языки и литературы. – М.: Наука, 1986. Вып. I. – С. 171-199.
4. Иванова Т.А. Старославянский язык. СПб.: Авалонъ, 2008. 240 с.
5. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1951. – 452 с.
6. Насилов Д.М. К характеристике языковой ситуации в уйгурском государстве в IX – XIII вв. // Вопросы тюркской филологии. – М.: Центр «Шелковый путь», 1993. Вып. III. – С. 60-77.
7. Тенишев Э.Р. Тюркоязычных письменных памятников языки // Языки мира. Тюркские языки. – М.: Индрик, 1977. – С. 35-46.

ХӘСӘН САРЬЯННЫҢ МИЛЛИ ТАРИХ, ТЕЛ, ДИН МӘСЬӘЛӘЛӘРЕНӘ КАРАШЛАРЫ

Макарова В.Ф.

Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты, Яр Чаллы шәһәре, Россия

ВЗГЛЯДЫ ХАСАНА САРЬЯНА НА НАЦИОНАЛЬНУЮ ИСТОРИЮ, ЯЗЫК И РЕЛИГИЮ

Макарова В.Ф.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В условиях тоталитарного режима прозаик Хасан Сарьян критикует отождествление национализма с развитием национальной культуры, интернационализма с ассимиляцией, национального вопроса с буржуазно-идеологической концепцией.

Ключевые слова: *преемственность, история татарского народа, язык, религия.*

THE VIEW OF HASAN SARYAN ON NATIONAL HISTORY, LANGUAGE AND RELIGION

Makarova V.F.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The novelist Hasan Saryan criticizes the identification of nationalism with the development of national culture, internationalism with assimilation, the national question with the bourgeois-ideological concept in the conditions of a totalitarian regime.
Keywords: *the continuity, the history of Tatar nation, language, religion.*

Тарихка объектив мөнәсәбәтнең, барыннан да элек, аерым кешенең, бөтен халыкның, җәмгыятьнең иҗтимагый һәм әхлакый үсешен, мәдәниятен билгели торган мөһим факторларның берсе булуын тирән аңлаган язучыларыбыз күп. Шундый язучыларның берсе – Хәсән Сарьян (1930-1978) иде (рәсми документларда – Хәсәнов Сарыҗан Салихҗан улы). Аның әсәрләрендә милли хисләре, халкыбыз тарихына мөнәсәбәте ярылып ята.

“Нокталы өтер” (1967) әсәрендә, аерым алганда, Айбулатов фамилияле персонаж авызыннан автор түбәндәге сүзләрне әйттерә: “...Тарихи үсешнең бүгенге этабында милли тойгылары булмаган кешене мин кешегә дә санамыйм, милли тойгы әле ул – милләтче дигән сүз түгел!” [6, б. 133]. Бу җөмләдән интернационализм байрагы астында азчылык милләтләрне йоту сәясәте алып барылган чорда Х. Сарьянның милли мәсьәләләргә үз карашы булуы күренә. Шушы ук әсәрдә хикәяләүче: “Без элек Корьәнне белми идек, беләсебез килсә дә укый алмый идек”, – дип, халыкның диннән аерылып яшәргә мәҗбүр булуын искәртә. Әсәрдә Г. Тукай, Г. Ибраһимовларның китапларын җыеп яндыру вакыйгалары сурәтләнә, профессор Бабичев хәтерендә әлеге олы шәхесләрнең язмышы яңартыла [6, б. 158]. Сугыш вакытында Бабичев исенә төшерә: фронт газеталары журналистлары: “Шундый батырлыкларга кем үрнәк булды?” – дип сорыйлар. Ләкин Харис Бабичев үз җавабында “Әдәби китаплар! Аның да Галимҗан Ибраһимов язганнары!” – дип әйтә алмый иде. “Аның исеме әйтергә ярый торган исем түгел иде” [6, б. 159]. Шундый олы талантлы шәхесләре булган халыкның автономиягә генә ия булган еллардагы тормышы, татар зыялыларының яшәү рәвеше өчен әдип ачынып яза. Утызынчы еллар күптән артта калган булса да, әсәрдә әле һаман “милли ярлык” тагып, сәләтле, акыллы кешеләр өстеннән ифтира хатлары язучы Гали Галиевич кебек образ бирелә. “Нинди генә өлкәдә булмасын, без рус кардәшләребездән үрнәк алабыз” [6, б. 98], – ди ул. Гали Галиевич татар теле грамматикасында рус грамматикасы кагыйдәләре куллана [6, б. 61], “рус иптәшләр начар уйламасыннар”, – дип, кайбер татар сүзләрен башка сүзләр белән алыштырырга тәкъдим итә [6, б. 99] h.б. Шул рәвешле, бүгенге көндә дә очратырга мөмкин булган гел рус алдында баш июче типик образ туа. Автор художник Енгалычевны сурәтләгәндә дә милли мәсьәләгә кагылып үтә. “...үзе татар, ләкин татарча белми, аңламый, белергә дә теләми – гомумән татарны җене сөйми торган татар иде” [6, б. 156], – ди ул аның турында. Повестьта, әлеге геройлардан аермалы буларак, Айдар Бәхтизин, Хәсән Ямалов образлары үз милләтләренең киләчәге, теле, мәдәнияте өчен янып яшәүчеләр. Тик аларга максатларына ирешү теләге белән эш җәелдерү өчен интернационализмны догмага әйләндергән идеология киртә булып тора.

Гомумән, Х. Сарьян яратып тасвирлаган геройлар, маңкортлардан аермалы буларак, туган як тарихы, ата-баба рухы турында еш уйланалар (“Зөһрә”, “Әткәм һөнәре”, “Егет язмышы”).

“Зәңгәр күл сагышы” (1969) әсәрендәге герой Хәнәфи дә милли тарих белән мавыга. “Болгарлар турында соңгы елларда күп яза башладылар бит. Болгар дигәннәре, кара син аны, нинди һөнәрле, культуралы халык булган икән лә бит? Әле безнең Чишмә якларына кадәр килеп, нинди мәчетләр салып куйганнар, ә! Без үзебез дә, борынгылар сөйләвенә караганда, ничектер шул болгарларга килеп бәйләнәбез икән...” [5, б. 292], – ди ул.

Татар халкының ни өчен болгар бабалары турында җитәрлек белмәве турында танылган галим һәм язучы З. Фәтхетдинов үзенең “Афоризмы и максимы или откровения XX века” исемле китабында болай ди:

“Чтобы человек был предельно управляемым и всегда обязанным, его делают в чем-то виноватым. Этим порочным методом, приемом пользовались и колониальные империи в отношении завоеванных народов и государств. До сих пор этот исторический реликт

сохранился: татарский народ изображается в учебниках и кинофильмах как поработитель в XIII-XV веках русского народа, как пришелец из ниоткуда. Для этого афициозные фальсификаторы проделывают две манипуляции: смешивают татарский народ с завоевателями того периода – монголами, и предают умышленно забвению существование Волжского Булгарского государства, где более тысячи лет тому назад проживали предки нынешних татар – задолго до монгольского нашествия, и были сами порабощены последними. Так до сих пор и висит фальшивый ярлык исторической виновности на татарском народе” [9, с. 107] (Әлеге китабы өчен авторга 1992-96 елларда Кембридж, Англия һәм Американың биография институтлары тарафыннан “Халыкара ел кешесе” исеме бирелгән).

Һәрхәлдә, Х. Сарьян, боларны белсә дә, ул вакытта әле ачыктан-ачык әйтә алмаган. Шуңа күрә кинаяләр теленә мөрәҗәгать иткән. Кара крестьян булса да, Хәнәфинең бабасы Корьән күчереп язучы булган! Хәнәфинең “Кемнәр соң ул болгарлар?” дип соравына, ул җавап бирә алмый. “Чыннан да – кыпчагы булган, әнә, нугае булган. Болгары да булган бит инде аның. Бөтен бер халыкны ана карынында ятканда ук кырып бетермәгәннәрдер лә!” [5, б. 293] – ди герой.

Икенче юлы Хәнәфи: “...барысына да план кирәк, куарга кирәк, аларга синең тарихың-лиең бармы да юкмы...” [5, б. 264], – дип уфтана. Әлеге кинаяләр тарихи тамырларыбызны онытырга мәҗбүр иткән идеология хакында, аерым алганда, ассимиляция сәясәте турында уйлануга чакыра.

Үзәктә Хәнәфи тормышы торган “Зәңгәр күл сагышы” хикәясендәге бер юл хәтергә уелып керә: “Кояшка чагылып, нурланып яткан өйләр, сарайлар өстендә башларын горур чөеп үрә каткан чиркәү манаралары йөзә, шулар янында бер Сөембикә манарасы гына, моңсу йөз белән кыегая төшеп түзем аналарыбыз шикелле, тын гына, берүзе читтә басып тора иде. И Казан... Ярый әле, җан кебек якын күргән син бар...” [5, б. 257]. Әлеге контраст чагыштыру аша автор мәгълүм вакыйгаларга (әйтик, көчләп чукындыру) ишарә ясый. “Тарихын белмәгән халык белгәннәрнең колы була”, – дип язган Г. Афзалның хаклы булуы тагын бер тапкыр раслана. Х. Сарьян исә моны башкачарак чаралар ярдәмендә ассызыклый. Төрле тарихи чорлардагы буыннарның бер-беренә каршы гамәлләрен күрсәтү аша да ул күп кенә нәрсәләргә игътибар юнәлтә.

“Зәңгәр күл сагышы” әсәрендә, әйтик, болгар бабаларыбызның мәчетләр салып калдыруы турында әйтелсә, “Егет язмышы” повестенда исә бик үк ерак булмаган заманнарда мәчет манарасын кисү картинасы сурәтләнә (“Ходаем ярлыка! – дип таякка таянган Сәйдә әби дә көрсенеп куйды. – Әүвәл мәчет юлын ташлаттылар, инде хәзер манарасын да кисәләр. Ил өстендә дога кунар җир дә калмый икән, болай булгач... Җан бирәселәребез барлыгын уйламыйлар микәнни соң болар бер дә...” [5, б. 177].

Коммунистик диктатураның милли хисләрне, динне бетерергә тырышуын автор бөтен аянычлылыгы белән күрсәтә алган. Ул чорның партия билетлы түрәләре үзләренең кара эшләрен гади халык җилкәсенә йөкләгән. Мәчет манарасын кисәргә мәҗбүр булган Нуриман, Фидаилләр (“Егет язмышы”) – шул чорның корбаннары. Бәлки, язучы повестьның исемен башта тиккә генә “Җәза” дип атамагандыр. Безнеңчә, аның мәгънәсен ике төрле аңларга була: 1) Баһау картның җинаятьләре өчен картлык көнендә җәза алуы; 2) Изге урынны мәсхәрәләгән кешеләрнең язмышлары аянычлы булу.

Басым никадәр көчле булмасын (Х. Сарьянны милләтчелектә гаепләп, шикаять хатлар язалар [10, б. 115], язучы үзенең әсәрләрендә милли тарихка кагылышлы хисләрен яктыртуны дәвам итә. Әдип башкорт иленең тарихын чагылдырган “Туган як моңы” (1972) дип аталган нәсерен иҗат итә (Бервакыт язучы, Илеш ягының тарихын язу өчен, авыл картлары белән сөйләшеп, материал җыеп йөргән [3, б. 62]. Бәлки, шул вакыттан соң “Туган як моңы” әсәре тугандыр). Әлеге нәсердән күренгәнчә, Х. Сарьян халык авыз иҗатын, риваятьләрне күп белгән. Туган ягындагы атамаларга этнографик детальләр белән аңлатма биргәндә, автор җиденче буын Акман бабасының җирләре турында да әйтеп китә. Башкортлар хәзерге Татарстан җирләрен унтугызынчы гасырга кадәр Болгар иле дип йөрткәннәр икән. Бабасы тальянкада уйнаган “Казанны яу алган көй” турында язганда,

Салават батырны искә алганда, авторның татар, башкорт халкы азатлыгы өчен күңел сыкравын күрмичә мөмкин түгел. Шул рәвешле, “Туган як моңы” хикәясендә авторның туган җиренә, ата-анасына, халкына, милли мәдәниятенә чиксез мәхәббәте чагыла.

“Бер ананың биш улы” әсәрендә кырымтатар кызы Нилүфәр язмышы аша геноцид күренешен чагылдырганда, автор кардәш халык язмышына теләктәшлек белдерә. Бер халыкны чикләү, кысу исәбенә икенче халыкны үстерергә, көчәйтергә тырышу бездә күптән, ягъни инкыйлабка кадәр дә, аннан соң да яшәп килгән командалык итү системасының зарарлы күренеше булуын Сарьян күргән. Аның аянычлы нәтиҗәләрен үз җилкәсендә татыган. Татар халкының рухи ихтыяҗларын, мәдәни таләпләрен чикләү, кысу исәбенә башкортны үстерү тенденциясенең көчәя баруы ямьсез нәтиҗәләргә китереп чыгарасын алдан сизгән язучы Башкортстаннан Казанга күчеп килә [6, б. 8]. Башкорт телен, әдәбиятын, тарихын укытып, башкортча язып, тормыш баскычларыннан тизрәк күтәрелергә мөмкинлек булса да, язучы бабалары телен сайлый, туган халкы мөхитен якын итә.

Язучының туган телебезгә мөнәсәбәтле кайгыртучан карашы аерым бер катламны тәшкил итә. Аның сафлыгы турында гамьләнеп күп санлы мәкаләләр язуы, татар теленең аңлатмалы сүзлеген төзүдә актив катнашуы, радиодан тел мәсьәләләренә багышланган әңгәмәләрне башлап җибәрүе, язучының туган телгә мәхәббәте турында сөйли. Танылган тел һәм әдәбият белгечләре, галимнәр Х. Сарьянны тел галиме буларак та бәялиләр икән, бу инде тикмәгә генә түгел [1, 2, 4, 7]. Төрки телләрдә сөйләшкән илебез халыкларының китапларын оригиналларында укыган Х. Сарьянга тел мәсьәләләрендә кайвакыт Г. Бәширов, М. Әмир, Ә. Еники кебек аксакал язучылар да мөрәҗәгать итә, киңәшләшә торган була [1, б. 8]. Әдипнең “Уеңны уйдырып сал” китабындагы тел өлкәсенә караган гыйльми хезмәтләреннән, тәрҗемәләреннән повесть һәм хикәяләренең төгәл, гади, халыкчан бай теленнән күренгәнчә, Х. Сарьян телгә бик таләпчән булган. “Х. Сарьян олы классик әдипләр традицияләренә, халык иҗатына, авыл халкының, аерым төбәкнең тел үзенчәлекләренә нык таяна, туган телнең нечкә төсмерләрен яхшы сиземли, гомумән, тел кадерен белеп эш итә”, – дип бәяли язучы иҗатын танылган әдәбият белгече Р. Сверигин [8, б. 33]. “Халкыбызның фикерләү сәнгатен тирән белеп, сөйләмә һәм язма стильләрне оста үреп, аерым кешеләр сөйләмен төгәл бирүдә рәссамнарча эш иткән Х. Сарьян бай гына тел тукымасы барлыкка китергән” [2, б. 84], – дип яза Ф. Галимуллин, Х. Сарьянның әсәрләрендәге сөйләм конструкцияләренә тукталып. Әдәбият, тел белгечләренең фикерләрен куәтләрлек бик күп мисаллар китерергә мөмкин булыр иде. Әлегә безнең максат башка. Әмма шуны әйтергә кирәк, Х. Сарьян әсәрләренең теле киләчәктә махсус игътибар объекты булуга лаек. Алда әйткәннәрдән күренгәнчә, Х. Сарьян, тел белгече буларак, рухи мәдәниятебезне үстерүгә зур өлеш керткән. Ә бит язучы шәһәрләрдә татар мәктәпләре бетүгә таба барган заманда, үзендә тарих эзләрен саклаган сүзләрнең алынмалар белән алышына барган чорда иҗат иткән. Юкка гына “Сарьянның бөтен тормышы һәм рухи халәте ясалма-ялган заман белән турыдан-туры бәйләнгән иде, – дип язмаган Ә. Еники, – аның күңел сизгерлеге һәм эчтән уйланулары күпләрнекеннән тирәнрәк тә, газаплырак та булып чыкты” [6, б. 6].

Алда әйткәннәрдән чыгып, түбәндәге нәтиҗәләрне ясый алабыз: Х. Сарьян, космополит мәдәният чәчәк аткан чорда иҗат итүенә карамастан, интернационализмны догмага әйләндергән идеология белән килешмәгән. Милләтчелектә гаепләп, шикаять хатлары язылуга, ягъни басым булуга карамастан, язучының әсәрләре ул чорда таләп ителгән тенденциозлыктан азат.

Авторның милли хисләре тарихка, телгә, дингә мөнәсәбәттә ачыла. Әлеге мөнәсәбәт “Зәңгәр күл сагышы” хикәясендә, “Егет язмышы”, “Нокталы өтер”, “Бер ананың биш улы” повестьларында геройларның кинаяле сөйләмендә, контраст чагыштыруларда, гыйбрәтле вакыйгаларда чагыла.

Язучы яратып сурәтләгән геройлар – Хәнәфи, Хәсән, Айдар, Маһисәрвәрләр ата-бабадан килгән югары әхлак һәм кешелеклелек кануннарын кыйбла иткәннәр. Авторның карашлары әлеге персонажларныкы белән тәңгәл килүе бәхәссез. Татар лирик прозасының

үрнәге булырдай “Туган як моңы” нәсерендә лирик геройның туган җиренә, мәдәниятенә мәхәббәте ачыктан-ачык чагыла. Милли колоритны, халык тормышын, тарихи шәхесләрне күрсәтү, аларның үзаңын, дөньяны танып белү рәвешен бирү, халыкның эстетик карашларын, тел-сүз байлыгын, традицион фразеологиясен, музыкаль аһәңен, ритмикасын, буяу-төсмерләр куелыгын – шуларның бөтенесен җитәрлек чагылдыру сөземтәсендә генә бирү “Туган як моңы” нәсерендә ачык күренә.

Туган телгә карата кайгыртучан мөнәсәбәтен язучының түбәндәге эшчәнлеге билгели: татар теленең аңлатмалы сүзлеген төзүдә актив катнашуы, күп еллар радиодан тел мәсьәләләренә багышланган әңгәмәләр алып баруы, “Уеңны уйдырып сал!” китабына кертелгән, тел өлкәсенә караган гыйльми хезмәтләр, мәкаләләр язу, тәрҗемә өлкәсендәге эшчәнлеге. Тел белгече буларак, Х. Сарьян туган телебезне сакларга кирәклеге турында искәртеп кенә калмады, рухи культурабызны үстерүгә өлеш кертте.

Язучының милләтләрне йоту сәясәтенә, геноцид күренешенә, командалык итү системасына, милли изүгә, тарихны бозып күрсәтүгә, коммунистик диктатураның динне бетерергә тырышуына ризасызлык белдерүенә күп мисаллар китерергә мөмкин булыр иде.

Нәтиҗә ясап әйткәндә, әсәрләрендә чагылган милли тарих, тел, дингә карата карашлары аша Х. Сарьян югары әхлак кыйммәтләрен гәүдәләндергән, гомумкешелек идеалларын шәхеснең кыйбласы итәргә теләгән. Шул рәвешле, 1960-1970 елларда язучының әсәрләре милли тамырларыбызны онытырга мәҗбүр иткән идеология хакында уйлануга чакыра. Бәхәссез, язучының карашлары укучыда туган җиренә, ата-бабаларның рухи мирасына, халыкның милли мәдәниятына мәхәббәт уята.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Ахунов Г. Агыйдел егете // Казан утлары. – 1980. № 3. – Б. 7-8.

2. Галимуллин Ф. Шигъриятле проза. Инешләр Иделгә кушыла: Әдәби тәнкыйть мәкаләләре. – Казан: Тат. кит. нәшр., 1985. – 136 б.

3. Мәҗитова В. Туган як җырчысы // Башкортстан укытучысы. – Уфа, 2000. № 3. – Б. 62-64.

4. Низамов И. Уелып калды уйлары // Казан утлары. – 1993. № 8. – Б. 125-130.

5. Сарьян Х. Егет язмышы: Повестьлар, хикәяләр. – Казан: Тат. кит. нәшр., 1980. – 400 б.

6. Сарьян Х. Нокталы өтер: Повестьлар [Кереш сүз Ә. Еникинеке]. – Казан: Тат. кит. нәшр., 1990. – 416 б.

7. Сафиуллина Ф. Дөньяны сүз бизәр // Казан утлары. – 1978. № 7. – Б. 182-186.

8. Сверигин Р. Яңа герой һәм яңа алымнар эзләгәндә // Татар совет прозасында образлар һәм характерлар / Ред. Сәлимова Э.А. – Казан: КДПИ, 1981. – Б. 6-46.

9. Фаткудинов З.М. Афоризмы и максимы или откровения XX века. – Казань: Тат. книжн. изд-во, 1996. – 358 с.

10. Шабаев М. Туган җирнең баласы иде // Казан утлары. – 1998. № 9. – Б. 155-162.

ГАБДУЛЛА ТУКАЙ ИҖАТЫНДА ИНТЕРТЕКСТУАЛЬЛЕК

Макарова В.Ф., Шәйдулләтова Ф.Ф.

Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты, Яр Чаллы шәһәре, Россия

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ В ПОЭЗИИ ГАБДУЛЛЫ ТУКАЯ

Макарова В.Ф., Шайдулатова Ф.Ф.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

Изучение интертекстуальности в поэзии Габдуллы Тукая очень актуально, потому что рассмотрение данного приема в татарской литературе только началось и мало исседовательских работ по данной теме. Данная статья – это попытка рассмотреть разные виды интертекстуальности в произведениях Габдуллы Тукая.

Ключевые слова: *интертекстуальность, метатекстуальность, поэзия.*

INTERTEXTUALITY IN THE POETRY OF THE GABDULLA TUKAY

Makarova V.F., Shaidulatova F.F.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The study of intertextuality in the poetry of the Gabdulla Tukay is very important, because the consideration of this device in the tatar literature has just begun and the researches on this topic are still few. This article is an attempt to consider the different types of intertextuality in the poetry of the Gabdulla Tukay.

Keywords: *intertextuality, metatextuality, poetry.*

Әдәбият белемендә яңадан-яңа терминнар барлыкка килә. Терминнарның яңаруы әдәбиятта яңа жанрлар, әдәби юнәлешләр, алымнар формалашу белән турыдан-туры бәйле. Бүгенге әдәбият белемендә барлыкка килгән атамалардан *"интертекстуальлек"*, яисә *"текстара бәйләнешләр"*, термины аерым игътибарга лаек. Чит ил һәм рус әдәбиятчылары әлеге төшенчәләрне, аларның әдәби әсәрләрдәге ролен өйрәнүгә игътибарны арттыра баралар. Татар әдәбияты белемендә исә бу өлкәдә тикшеренү эшләре күп түгел әле.

Интертекстуальлек терминын беренче тапкыр 1967 нче елда француз филологы *Ю. Кристева* "Бахтин, сүз, диалог, роман" исемле хезмәтендә тәкъдим итә, һәр текстның башка текстларның бәйләнешеннән барлыкка килүенә ишарә ясый [4, с. 166]. Автор *М.М. Бахтинның* "чит сүз" ("чужое слово"), "әңгәмәдәшлек" ("диалогичность") концепциясенә таяна.

Интертекстуальлек турында сөйләгәндә цитата терминына зур басым ясала. Цитата – авторның аерым бер фикерне раслау яисә инкяр итү өчен кемнеңдер сүзләрен, текстның ниндидер бер өлешен сүзен-сүзгә җиткерү. *Д.М. Абдуллина* "Габдулла Тукай иҗатында Коръәни мотивлар" хезмәтендә "Әдәбият белемендә цитата төшенчесенә киңрәк мәгънә салына" дигән фикерне әйтә [1, с. 8].

Интертекстуальлек термины Р. Барт, М. Риффатерр, М. Гресс, Л. Дэлленбах, Ш. Гривель, Ж. Женетт, В. Хализев һ.б. галимнәр тарафыннан фәнни яктан үстерелә. Әйтик, француз белгече Ж. Женетт интертекстуальлекнең биш тибын күрсәтә:

1) бер ук текстта бер яки аннан да күбрәк текстның берләшеп, янәшә яшәве (цитата, аллюзия, плагиат, реминисценция);

2) текстның исеменә, эпиграфына, прологка, эпилогка мөнәсәбәте (паратекстуальлек);

3) алдан килгән текстны шәрехләү (метатекстуальлек);

4) бер текстның икенчесеннән көлүе я булмаса пародия объекты итүе (гипертекстуальлек);

5) текстларның жанрара бәйләнешләре (архитекстуальлек) [3, с. 106].

Шулай итеп, *интертекстуальлек* – ул аерым бер текстлар арасындагы бәйләнешләр, әдәби әсәр эчендә "чит текстлар"ның табылуы дип әйтү дә дөрес булыр.

Интертекстуальлек алымын куллану һәр әдәби төргә: шигъриятькә дә, прозага да, драматургиягә дә хас. Урта гасыр әдәбиятында ук барлыкка килгән бу күренеш XX-XXI

гасыр әдәбиятында аерым бер урын алып тора. Татар шигъриятендә текстара бәйләнешләрне Г. Тукай, С. Рәмиев, Р.Харис, Н. Гамбәр һәм башка шагыйрьләрнең иҗатында күрергә була. Бөек шагыйребез Г. Тукай шигъриятенә тукталып, интертекстуальлекнең ролен билгеләүне кызыклы дип таптык.

Габдулла Тукай – татар шагыйре, тәнкыйтьче, публицист, җәмәгать эшлеклесе һәм тәрҗемәче. Тукай татар әдәбиятына бик күп яңалык алып килде. Ул иҗат иткән дәвер – ул әдәбиятның реалистик юнәлешкә борылган вакыты. Реалист шагыйрь булса да, Тукай үз иҗатында әледән-әле Ислам диненә, Борынгы әдәбиятка мөрәҗәгать итеп килде. Шагыйрь тудырган образларның җирлеге тарихи легенда, риваятьләргә, Коръән сүрәләренә барып тоташа.

Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының өлкән фәнни хезмәткәре, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе Нәҗип Нәккашның (Исмәгыйлев) “Иман берлә Коръән тулган садремә!” исемле мәкаләсендә әйтелгән фикер Тукайның Ислам диненә хас мәсьәләләр белән бик якыннан таныш булуы турында сөйли: “Кече яшьтән үк гади халыкның иң самими ышануларын, мәҗүсилек чорыннан ук килгән мифологиясен, соңрак мәдрәсәләрдә Ислам динен һәм аның риваятьләрен күңеленә сеңдереп, борынгы тарихы булган Ислам әдәбиятын укып үскән Тукай, иҗатында шуларны шигъри таланты, кодрәтле каләме аша үткәреп, элекке җирлектә, әмма яңа, югарырак дәрәҗәдә, үз заманына ярашлы һәм үзеннән соң да яшәячәк гүзәл әсәрләр тудыра алды...” [8]

Коръән сүрәләрен шигъри юлларга салып язуны интертекстульлекнең бер төре булган **метатекстуальлек** дип атарга мөмкин. Автор күп еллар элек барлыкка килгән текстны шәрехли, Коръән сүрәсендәге сүзләргә нигезләнеп, яңа әсәр яза. Шуңа мисал булган Тукайның берничә шигыренә тукталыйк.

“Мигъраҗ” шигыре Коръәни-Кәримдәге 17 нче сүрә нигезендә язылган һәм башка китаплардагы риваятьләрне кабатлаган.

Татар әдәбиятында Мигъраҗ, ягъни Мөхәммәд пәйгамбәрнең Мәккәдән Иерусалимга сәфәре, әл-Әкъса мәчете гөмбәзеннән күккә ашуы турындагы бу популяр сюжет Рабгузыйның “Кыйссасел әнбия”сеннән (1311), Мәхмүд Болгариның “Нәһҗел фәрадис”еннән (1358) башлап, XX йөз башына кадәр дистәләрчә әсәрләрдә кабатланган. Кечкенәдән үк пәйгамбәрләр тарихын укып үскән Тукайны бу сюжет юкка гына илһамландырмаган, билгеле.

Шагыйрьнең **“Кадер кич”** дип исемләнгән әсәре дә турыдан-туры Коръәнгә барып тоташа. Ул андагы “Кадер” дип аталган 97 нче сүрәне шагыйранә тасвирлап биргән. Шигырьнең исеме янына Тукай җәяләр эчендә сураи кадердән дип язган. Шагыйрь күңел күтәренкелеге, тирән ышаныч, пафос, матур, җиңел тел белән бу кичәне бер монументаль картина итеп сурәтли.

Гомеренең соңгы көннәрендә, Клячкин хастаханәсендә ятканда да шагыйрьнең күңеленнән Коръән сүзләре туктап тормый. Аның иң соңгы әсәрләреннән булган **“Тәфсирме? Тәрҗемәме?”** дип аталган шигыре Коръәннең “Наср” (“Ярдәм”) дигән 110 нчы сүрәсенә нигезләнгән.

Аның гарәпчәдән тәрҗемәсе болай яңгырый: “Алланың ярдәме һәм җиңүе ирешкәндә, син кешеләрнең ничек төркем-төркем булып Алланың диненә керүләрен күрдең; шулай булгач, үзеңнең Раббеңне макта, данла һәм аннан тәүбә сора. Дөрестән дә, Ул – ярлыкаучы!” Текстта шагыйрьнең өстәмәләре, аңлатмалары да урын алган. Мәсәлән, “Һич тә бер көч туктаталмый, манигы (киртәсе) булмый аның” һәм “Мәккәдә ачты бүген якты иманга баб (ишек) Ходай” дигән юллар – Тукайның үз сүзләре, үз тәфсире. Шуңа күрәдер дә ул бераз шикләнептер, ахры, шигыренең өстенә “Тәфсирме? Тәрҗемәме?” дип язып куйган.

Алда язылганнар Тукай шигъриятендә “чит текст” килеп керүенә аермачык мисал. Коръән сүрәсендәге сүзләрне, аңа салынган сюжетны шигырь итеп язу ни өчен кирәк булган соң? Тукайның мондый типтагы әсәрләр язуының максаты шул: Коръәндә телгә алынган пәйгамбәрләр, алар белән бәйле риваятьләр, ул вакыйгаларда катнашкан төрле

персонажлар шигырьнең эчтәлегенә бик табигый кереп, тыгыз үрелеп баралар, шагыйрьнең әйтәсе килгән фикерен үтемлерәк итеп бирергә ярдәм итәләр, чөнки ул заманның дин тоткан, аның тиешле кагыйдәләрен үтәп барган, Коръәнне, әдәбиятны яхшы белгән кешесенә болар барысы да бик якын, аңлаешлы булган.

Сатирасының таҗы булган – **“Печән базары, яхуд Яңа Кисекбаш” поэмасы (1908)** да борынгы (13 йөз) шигъри ядкәрләрдән “Кисекбаш китабы”на **назыйрә** рәвешендә язылган. Ә назыйрәне без, Р. Ганиева фикеренә таянып, интертекстуальлекнең тарихи тамыры һәм бер төре дип карыйбыз. Шагыйрь бу очракта XIV йөзнең героик дастаны “Кисекбаш”ның сюжетын бөтенләй икенче характердагы, сатирик пландагы әсәре өчен бик уңышлы куллана. Борынгы җитди, героик “Кисекбаш” фонында Тукай заманының татар тормышы үтә вак, кызганыч һәм көлке тоела. Иске “Кисекбаш”ны яхшы белгән шул заман татар укучысында Тукайның “Кисекбаш”ы гаҗәеп тәэсирләр уята, заманның бөтен борчулы проблемаларын татар аңына тагын да калкытыбрак, үтемлерәк итеп җиткерә. Бу әсәрдә шагыйрь назыйрәчелек остасы булып танылa. Урта гасыр татар әдәбиятының шартлы романтик стилен, фантастик алымнарын иркен файдалана, сарказм, гипербола, ирония, аллегория, пародия, гротеск кебек алымнарга мөрәҗәгать итә.

Тукай рус әдәбияты белән дә кызыксына. Шагыйрь А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтов иҗаты белән яхшы таныш була, аларга ияреп **“Пәйгамбәр”** шигырен иҗат итә. Тукай бу шигырен язуда Лермонтовның “Пророк” (1841) әсәрен файдалануын инкяр итми, ә киресенчә, шигырьнең исеме янына җәяләр эчендә “лермонтовтан үзгәртелгән” дип куя. Тукайның әлеге шигырен тәрҗемә әсәре дип карарга мөмкин, гәрчә үзгәртелгән моментлар булса да. Интертекстуальлекнең бер төре булаган **тәрҗемә алымы** бу очракта Тукайга, пәйгамбәр образына ислам тарихыннан алынган образ-сурәтләр өстәп, яңа әсәр тудырырга, фикерләрен үтемлерәк җиткерергә ярдәм итә.

Р.Ф. Мөхәмәтшина “Диалог русской и татарской культур в системе литературного образования” хезмәтендә киләсе фикерне әйтә: “Многие великие поэты обращались к библейским сюжетам, привлекая внимание читателей к общечеловеческим ценностям. Это можно сказать и об образах пророка Пушкина, Лермонтова и Тукая” [6, с. 149]. Күргәнебезчә, әлеге әдипләрнең Коръән һәм Библиягә мөрәҗәгать итүләре текстара бәйләнешкә ачык мисал.

Димәк, бөек шагыйрь Г. Тукай иҗатындагы интертекстуальлек алымы шагыйрь әйтелгән фикерне көчәйтергә, әсәрләренә “чит текстлар” кертеп, үзенә хәтле иҗат иткән әсәрләрне яңача алымнар белән баетып, яңа иҗат җимеше барлыкка китерергә ярдәм итте. Һәм әлеге күренеш һич тә Тукайның бөеклеген киметми, киресенчә, аның белемле, киңкырлы шәхес икәнен дәлилли.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Абдуллина Д.М. Коранические мотивы в творчестве Габдуллы Тукая: Автореф. дис. канд. филол. наук. – Казань, 2005. – 29 с.

2. Борев Ю.Б. Эстетика. Теория литературы: Энциклопедический словарь терминов. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 575 с.

3. Женетт Ж. Палимпсесты: литература во второй степени. – М.: Научн. мир, 1982. – 213 с.

4. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Пер. с франц., сост., вступ. ст. Г.К. Косикова. – М.: ИГ Прогресс, 2000. – 567 с.

5. Коръән тәфсире. – Казан: Академия познания, 2009. – 1152 б.

6. Мухаметшина Р.Ф. Диалог русской и татарской культур в системе литературного образования. – Казань: “Магариф”, 2007. – 200 с.

7. Тукай Г. Сайланма әсәрләр: 2 томда. – Казан: Тат. кит. нәшр., 2006. – Б. 383.

8. http://www.gabdullatukay.ru

К ЭТИМОЛОГИИ НЕКОТОРЫХ НАЗВАНИЙ ДИКИХ ЖИВОТНЫХ В ТАТАРСКОМ ЯЗЫКЕ

Миргалимова З.Ф., Салахутдинова З.Ф.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

Тюрко-монгольские соответствия представляют собой самый древний пласт наименований животных в татарском языке, употребляющиеся с незначительными фонетическими изменениями по сей день, и указывают на сложную взаимосвязь между этими языками, которая объясняется генетическим родством алтайских языков. В данной статье рассматривается четыре наименования диких животных, общих для тюркских и монгольских языков: барс ‘барс’, бурсык ‘барсук’, селәүсен ‘рысь’, сусар ‘куница’.

Ключевые слова: *тюрко-монгольские параллели, названия диких животных.*

TO ETYMOLOGY OF SOME NAMES OF WILD ANIMALS IN TATAR LANGUAGE

Mirgalimova Z.F., Salachutdinova Z.F.

Naberezhnyochelninsky Institute of socio- pedagogical technologies and resurces, Naberezhnye Chelny, Russia

Turko-mongol compliance are the most ancient stratum of names of animals in the Tatar language used with slight phonetic changes to this day, and point to a complex interplay between these languages, which is explained by the genetic relatedness of the altaic languages. This article discusses the four names of wild animals common to the turkic and mongolian languages leopard 'leopard', bursyk 'badger', seləysen 'lynx' Susarov 'marten'.

Keywords: *turko-mongolian parallels, the names of wild.*

Общепризнано, что монгольские и тюркские языки являются наиболее близкими ветвями алтайской языковой семьи. Продолжавшиеся взаимные контакты между носителями этих языков породили ряд общих черт как в лексическом фонде, так и в структуре, фонетике и морфологии. В рассматриваемых языках имеется значительный пласт лексики, относящийся к общетюркско-монгольскому фонду. Трудно установить исконную принадлежность общего пласта лексики, поэтому принято их считать тюрко-монгольскими параллелями. Таких наименований, общих для тюркских языков (тюрко-монгольских параллелей), немало и в названиях животных в татарском языке. Остановимся на некоторых названиях диких животных, встречающихся в современном татарском языке и монгольском языках более подробно.

БАРС ‘барс, леопард’ (Felis pardus). Название данного хищного зверя из семейства кошачьих в современных татарских словарях встречается в двух фонетических вариантах: *барс, барыс*. Встречается и лексический вариант зоонима *барс: чуар юлбарыс*. В древне- и среднетюркских письменных памятниках и тюркских языках название *барс* употребляется в разных значениях: в значении ‘тигр’ – кар., уйг. диал., алт., алт. диал.; в значении ‘барс’ – турк., кир., каз., ккал., тат.; в значении ‘пантера’ – кар. т.к.; в значении ‘леопард’ – тур., кар. к., уйг. диал.; а также встречается в значениях ‘рысь’, ‘лев’, ‘ягуар’.

В письменных памятниках употребляется в разных фонетических вариантах: *bars / ба:рс*.

Имеется параллель названия ‘барса’ в монгольском языке – *bar*. Монгольское название *bar*, по мнению А.М. Щербака, заимствовано из тюркских языков [11, с. 139]. Д.С.

Сетаров, отмечая название *бар* в алтайском языке, *пари* в тувинском языке в значении ‘тигр’, развивает эту мысль и говорит о вероятности, что эти формы восходят к эпохе алтайской языковой общности [6, с. 249].

Достоверной этимологии *барс* в тюркологии пока нет. Зооним барс в тюркских языках известно с древнейших времен, поэтому многие пытались этимологизировать его на тюркском материале. В. Банг допускал, что слово является результатом контаминации двух тюркских слов: *bar* ‘лев’ (караг.) и *üs, ǖs* ‘рысь’ (якут.) [13, с. 113].

Гипотезу об иранском происхождении слова *барс* впервые высказал Л. Будагов. Этого же мнения придерживался Н.К. Дмитриев: “Слово первоначально иранское, однако рано усвоенное, ср. еще у Махмуда Кашгарского в значении ‘тигр’ ” [3, с. 38]. “Пока что в распоряжении тюркологов, – пишет Э.В. Севортян, – нет иного источника для *ба:рс* и т.д. кроме персидского” [7, с. 69].

Р. Ахметьянов отмечает об употреблении слова барс в значении ‘гепард’ в Золотой Орде и возводит его перс. *барыс, бабрыс id*. А также высказывает мнение о вероятности сращения в нем двух существительных инд. *бабыр, бабур* ‘тигр’ и тюрк. *ус* ‘большой орел’ [12, с. 107].

Нет единого мнения и о первичности в тюркских языках форм *барс* и *бар*. Э.В. Севортян считает форму *барс* первичной, а *бар* редуцированной, результатом выпадения конечного *-с* [7, с. 68]. “Но подобного фонетического процесса утраты конечного *-с,* – возражает ему Д. Сетаров, – в тюркских языках не существует. Напротив, в языках широко представлена наращивание основы расширительном аффиксом *-с.* Языковые данные многих языков, в том числе и тюркских, свидетельствуют о вторичности основ с большим количеством морфем” [6, с. 250].

Название *барс* употребляется и в русском языке, в памятниках русской письменности отмечается с XVI в. Н.М. Шанский и Д.С. Сетаров считают, что в древнерусский язык слово пришло из тюркских языков [6, с. 249].

БУРСЫК ‘барсук’ (Meles meles). Название животного из семейства куньих *бурсык* ‘барсук’ встречается в древнетюркском словаре Махмуда Кашгарского в форме: *borsmaq, borsmuq, borsuq.* В современных тюркских языках все названия животного можно распределить на две группы: с начальным звонким согласным *б-* и с начальным глухим согласным *п-*. С начальным *б-:* башк. *бурһык*, казах., ног. *борсык*, алт., уйг. *борсуқ*, узб. *бурсук*, к.балк. *борсукъ*, як. *барсук*; с начальным *п-:* кум. *порсук*, аз. *порсуг*, к.калп. *порсык*, хак. *порсых*, чув. *пураш.* Эти языки по фонетическому признаку составляют отдельную группу. Тувинский, туркменский и киргизские языки употребляют другие варианты зоонима бурсык: тув. *морзук*, туркм. *торсук*, кирг. *кашкулак*. Зооним бурсык ‘барсук ‘встречается в некоторых финно-угорских и монгольском языках: мар. *бурсык, пурсык, порсык,* удм. диал. *бурсык*, монг. *борсуг.*

Литературное название животного известно и в говорах. Больших фонетических расхождений не наблюдается: отличается лишь чередованием гласного (у~о~а) первого слога и произношением последнего согласного. В заказанских говорах, у нукратовских, пермских татар и нижнекамских кряшен – *бурсык ~ борсык,* где употребляется увулярный согласный звук *-ķ,* в шарлыкском говоре мишарского диалекта – *барсык* с заднеязычным согласным *-к* [5, с. 53].

В настоящее время большинством исследователей эта лексема признается тюркизмом. Однако разногласия между учеными вызывает внутренняя форма слова, тот этимон, к которому лингвисты сводят название животного. При этимологическом анализе зоонима *бурсык* особое внимание уделено его отличительным признакам, и поэтому естественно, что по поводу данного названия существуют различные этимологические объяснения. По поводу этимологии *бурсык* существует четыре версий: 1) Н.М. Шанский и М. Фасмер предполагают, что животное названо так по цвету своей шерсти. Они сравнивают это наименование со словом *пора* хакасского языка и со словами *боз, буз, пос, боз*, употребляющихся в других тюркских языках в значении ‘серый’ [9, с. 48; 8, с. 148]. 2) По мнению А.М. Щербака, связь *барсук* с *бор* ‘серый’, устанавливаемая В. Бангом, кажется

маловероятной, так как ротацирующая форма (*бор*) в современных тюркских языках отсутствует и вместо *р* всюду выступает *з*. А. Щербак подтверждает версию Г. Рамстедта. Г. Рамстедт производит название животного от тюрк. *бор* ‘сытый, жирный’ (ср. кирг. *борсогой* ‘кругленький, толстенький’, к.калп. *порсык* ‘маленький, толстый ребенок’, ног. *борсук* ‘медлительный, ожиревший, тучный’ [11, с. 139]. А. Йоки слово *бурсык* связывает с др. монг. словом *bor* ‘ожиреть’. К. Ибрагимов эту версию считает более убедительной [4, с. 139]. 3) Приводим мысль Н.А. Баскакова, хотя и недостаточно убедительную. По его предположению, возможно, что слово барсук восходит к *барс* – название хищного зверя + аффикс уменьшительной формы *-ук, - ик* [2, с. 200]. 4) Еще одну этимологию названия бурсык, более приемлемую выдвинул С.С. Цельникер [10, с. 120-123]. Исследователь возводит *бурсык* к древнетюркскому глаголу *бор*, *бур* ‘пахнуть, вонять’. Ср. тат. *бурсы*-у ‘преть, гнить’, кирг. *борсу* ‘вонять, издавать неприятный запах’, туркм. *порсамак* ‘вонять’, *порсук* ‘вонючка’, крым.-тат. *борсук* ‘барсук’, *борсумак* ‘становиться затхлым’. К этой этимологии склоняются Р. Ахметьянов [12, с. 54], Д. Сетаров [6, с. 127].

СЕЛӘҮСЕН ‘рысь’ (Felis Ienx) – название животного из рода кошачьих. В современном татарском литературном языке функционирует три названия животного: *селүсен ~ урман мәчесе ~ рысь*. В диалектах татарского языка в том значений отмечено несколько слов и словосочетаний: *қыр мәчесе ~ ырыс ~ қырқый мәче ~ селәүсән ~ қыр песие ~ қоно* [5, с. 54].

По поводу источника происхождения указанного зоонима мнения исследователей сходятся. “Придерживаясь той точки зрения, что предки тюрок с древнейших времен были степняками, кочевниками, но не жителями лесов, и учитывая структурное своеобразие рассматриваемого слова, мы считаем его заимствованием из монгольских языков”, – пишет А.М. Щербак [11, с. 141]. Акцентируя внимание на окончание *-сүн* (монг. *сүлөсүн, шүлүсүн, шилүүс*), Р.Г. Ахметьянов не исключает такую вероятность, т.е. монгольского происхождения наименования *селәүсен* [12, с. 175].

В древнетюркских и средневековых памятниках встречаются пять названий рыси: *ирбич ~ ӱшек, ӱшәк ~ вашак ~ силәӱшӱн.* Из этих названий в современных тюркских языках сохранилось два названия: *вашак ~ силәӱшӱн.* Из них последнее название *силәӱшӱн* в значении ‘рысь’ распространено в большинстве тюркских языков: тат. *селәүсен*, башк. *һеләүһен*, казах. *сілеүсін*, алт. *шулузин*, кирг. *сулеусүн*, *селәәсүн*, кумык. *силевсюн*, *селевчан*, уйг. *силәвсин*, узб. *силовсин*, чув. *сӳлевӗҫ*. Ср.: монг. *сүлөсүн, шүлүсүн, шилүүс,* маньч. *шулун, силун,* бур. *шэлүүес(н), шулууэ(н),* калмык. *шӳлӳӳсӳн* ‘рысь’.

СУСАР ‘куница’ (Martes) – название животного из семейства куньих. Литературное название *сусар* в значении ‘куница’ является единым для всех говоров татарского языка с чередованием гласного *у ~ о* в первом слоге *сосар ~ сусар*. Только в говорах пермских татар наименование *урал сосары* передает значение ‘соболь’ [5, с. 52]. Слово *сусар* в значении ‘куница’ функционирует во многих тюркских языках и в монгольском языке: башк. *һуһар*, казах., к.калп. *сусар*, кирг., к.балк. *суусар*, тур. *сансар*, узб. *савсар*, уйг. *сосәр*, чув. *сасар*, алт. *суузар*, турк. *самыр*, монг. *суусар, саусар*. В якутском языке употребляется слово *кудуңса* (от рус. куница).

Что касается источника указанного зоонима, Р.Г. Ахметьянов приводит параллель с монгольского языка *суусар, саусар* и предполагает его заимствованием из этого языка.

Касаясь этимологии *сусар*, Н. Баскаков пишет, что данные слово образовано от глагола *сувса* (*сусау*) ‘жаждать, хотеть пить’ (в знач. ‘жаждущий воды, привыкший к воде’) [1, с. 25].

Как показывает наш анализ, к названиям *барс*, *бурсык*, *селәүсен*, *сусар* обнаруживаются параллели в монгольских языках с незначительными фонетическими изменениями. Общие названия диких животных в лексике тюркских (в том числе и татарского) и монгольских языков указывают на сложную взаимосвязь между этими языками, которая объясняется генетическим родством алтайских языков.

Список использованной литературы

1. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык // Материалы по диалектологии. – I том. – М., 1951.
2. Баскаков Н.А. Тюркизмы в русской лексике / Этимологические заметки // Советская тюркология. – 1979. – № 6. – С. 3-8.
3. Дмитриев М.К. О тюркских элементах русского словаря // Лексикографический сборник. – Выпуск 3. – М., 1958.
4. Ибрагимов К. Древнетюркские названия животных в лексике современных тюркских языков: Дис. … канд. филол. наук. – М., 1975. – 153 с.
5. Садыкова З.Ф. Зоонимическая лексика татарского языка. – Казань: Тат. книж. изд-во, 1994. – 130 с.
6. Сетаров Д.С. Именование животных: Принципы и типы мотивации в славянских и тюркских языках: Дис. … д-ра филол. наук. – Шяуляй, 1992. – 343 с.
7. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на букву «Б». – М.: Наука, 1978. – 349 с.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4-х т. – М.: Прогресс, 1964-1973.
9. Шанский Н.М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1965.
10. Цельникер С.С. Некоторые дополнения к этимологии слова барсук // Этимология. – М., 1963. – С. 120-122.
11. Щербак А.И. Названия домашних и диких животных // Историческое развитие лексики тюркских языков. – М.: Наука, 1961. – С. 82-172.
12. Әхмәтьянов Р.Г. Татар теленең кыскача тарихи-этимологик сүзлеге. – Казан: Тат. кит. нәшр., 2001. – 272 б.
13. Bang W. Uber die turkischen Namen einiger Grosskatzen, Keieli - Szemte. XVII, 1-3. – Budapest, 1916-1917.

ИСМАИЛ БЕЙ ГАСПРИНСКИЙ – РЕФОРМАТОР ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ МУСУЛЬМАН

Мурзакаева К.М., Максимов Е.И.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В данной статье раскрывается деятельность талантливого педагога, реформатора школьного образования у мусульман И. Гаспринского. В своих трудах он знакомил тюрков-мусульман с их культурным наследием, а так же с техническими достижениями современной западной цивилизации. Значимым считал необходимость знакомства русских читателей с культурой и идеей мусульманских народов. Необходимо четко выделить его вклад в дело сближения тюркских народов и развитии их национальной культуры. И. Гаспринский – признанный специалист по просвещению языкам истории и литературы.

Ключевые слова: *идеи, джадидизм, народное образование, мыслители из числа мусульман, реформатор школьного образования, модернизация школьного образования.*

ISMAIL BEY GASPRINSKY -THE REFORMER OF SCHOOL EDUCATION FOR MUSLIMS

Murzakaeva K.M., Maksimov E.I.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources,
Naberezhnye Chelny, Russia

In this article reveals activity of the talented teacher, reformer of school education at Muslims I. Gasprisky. In the works it acquainted Muslim Turkic peoples with their cultural heritage, and also with technical achievements of a modern western civilization. As significant he considered need of acquaintance of the Russian readers to culture and idea of the Muslim people. It is necessary to allocate accurately its contribution to business of rapprochement of the Turkic people and development of their national culture. I. Gasprinsky is recognized specialist in education to languages of history and literature.

Keywords: *ideas, Jadidism, national education, thinkers from among Muslims, the reformer of school education, modernization of school education.*

Возросший интерес к прошлому ставит перед историей педагогики задачи более глубокого изучения и обобщения педагогического наследия каждого народа, отражающего его многовековой традиции, обычаи воспитания. Изучение истории становления педагогической мысли и развития народного образования позволяет раскрыть основу социально-культурных и нравственных ценностей, представляющих собой предмет неизменной гордости каждого народа [4].

Обращаясь к обширному списку имен выдающихся мыслителей из числа мусульман XIX века мы видим, что все они были яркими сторонниками идеи национального возрождения. Они относили себя к идеологическому и политическому течению татарской общественной мысли и пытались совместить ислам и реформаторство.

В этом плане можно обратить свой взор на знаменитого издателя и бессменного редактора первой в России тюрко-татарской газеты «Терджиман» («Переводчик») [2].

Исмаил Бей Гаспринский сформировался в качестве лидера передовой татарской интеллигенции под влиянием основного идеолога татарского просветителя Шигабутдина Марджани. Его идейное влияние оказалось значительно большим, так как оно отвечало насущным требованиям татарского народа, в среде которого ислам развивался иначе, чем у других народов зарубежного Востока и даже России [6].

И. Гаспринский родился в 1851 году в деревне Гаспра близ Бахчисарая в семье вельможи из числа обедневшей знати (мурзы). После окончания начальной школы (мектебе) в «Зынжырлы» он едет в Москву учиться в Военной кадетской школе. Там он подружился с Катковым, лидером славянофилов. Через него Гаспринский познакомился с русским национализмом и русскими либеральными и радикальными политическими идеями. Позже 1867 году он вернулся в Крым, где он работает учителем русского языка в начальной школе. Уже в 1871 году Гаспринский уезжает из Крыма и живет за рубежом, первое время в Париже. Он одним из первых мусульманских политических деятелей, обратил внимание на социальные проблемы мусульман (памфлет «Критический взгляд на европейскую цивилизацию»).

«Ученый филолог Басыр Гафарович Гафаров считал, что Исмаил Гаспринский известен как талантливый педагог, реформатор школьного образования у тюрко-татарских народов, что он идеолог и организатор движения в области просветительной среди мусульманских народов России». [1]. Здесь можно отметить, что разговор идет о введение нового звукового метода в преподавании языка, благодаря которому скорость усвоения увеличивается во много раз, а так же об обучении детей на родном языке «тюрки-тел» (общий на основе русского языка). Считалось, что джадидистское направление не выступали против ислама, а предлагали приспособить религию к нуждам развивающегося в буржуазном направлении общества. Кроме этого рассматривали ислам, как приспособленный к новым условиям и как главный предмет школьного обучения [4].

«Отечественный арабист, доктор исторических наук Евгений Александрович Беляев считал, что И. Гаспринскому приходилось вводить новое в образование и печати мусульман в весьма трудных условиях. Многие в начале его не понимали. Мусульмани

России стали образованными, приблизились к русским во многих отношениях. Он сумел установить диалог через созданную им газету «Терджиман» («Переводчик») между мусульманским востоком и Россией. Таких результатов до него еще никто не достигал из мусульманских деятелей» [1].

В 1910 году за социально-политическую и культурно-просветительскую деятельность французским журналом «Pevuedu monde musulman» его кандидатура была выдвинута на соискание Нобелевской премии мира [4]. Все это говорит о мировом признании Исмаила Гаспринского, как общественного деятеля и реформатора.

Свои мысли о необходимости единения мусульманских тюрков Гаспринский выразил фразой: «Дилде, фикирде, иштебирлик» («Единство языка, мысли, действия»). Согласно его точке зрения, пантюркитское и панисламистское объединение было единственным способом сохранения не только его небольшой крымской нации, но и всей тюркской общины Империи от абсорбирования и ассимиляции с большой массой русского населения [2].

Язык был средством Гаспринского И., а «Терджиман» был его проводником. Первое издание первой газеты «Терджиман» появилось 10 апреля 1883 года в Бахчисарае. Идеи «Терджимана» о модернизации школьного образования, доходят до самых отдаленных, темных аулов в Крыму, в Поволжье, на Кавказе, в Средней Азии, а так же в Сибири и Восточном Туркестане, овладели умами людей. В сознании людей был – культ знания, образования, элементарной грамотности. Этот культ восхвалялся в сотнях произведений художественной словесности молодых тюркоязычных литератур, в многочисленных народных песнях-творениях шакирдов, тоесть учеников медресе. Высмеивалось все старое, закостенелое, «восточное»; воспевалось все новое, прогрессивное, «европейское». Гаспринский был главным редактором, он наблюдал за мельчайшими деталями в издании органа. «Терджиман» привлек к себе внимание ведущих мусульманских интеллектуалов Империи и Турции, таких как: Юсуф Акчура, братья Рамиевы, Ахмед-Хади Максуди, Ризаеддин Фахреддин, Ферудин бей Кочерли, Али-Акбар Рефибейли, Нариман Нариманов, Осман Акчокракли, Ахмед Озенбашли, Хасан Сабри Айвазов, Ибрахим Фехми, Фуад Копролю, Зия Гек-Альп, Ахмед Мухтар Паша, а также многих других. Главной целью газеты было ознакомить тюрков-мусульман с их культурным наследием, а также с техническими достижениями современной западной цивилизации. Второй целью было знакомство русских читателей с культурой и идеей мусульманских народов [2].

Идеи Гаспринского распространялись через его газету во многие страны мира, в Персию, Китай и Турцию.

Необходимо четко выделить его вклад в дело сближения тюркских народов и развитии их национальной культуры и политической деятельности. Заметить что, кроме периодики в его типографии издавались сотни книг и брошюр, посвященных различным областям науки, культуры, народного быта, что непосредственно влияло на повышение уровня национального образования.

Кроме газеты «Терджиман» он с 1907-1908 гг. в Египте выпустил несколько номеров газеты «Аль-Нахда» («Возрождение») на арабском языке. Так же 1907 году предложил в Каире созвать Всемирный мусульманский конгресс – для объединения прогрессивных сил Востока на пути реформ и преобразований.

Роман под названием «Кунь догъда» («Солнце взошло») сыграли большую роль в развитии политической и художественной мысли всех тюркских народов, а с 1887 году началась его творческая деятельность с изданием романа «Фрэнкистаннектюплери» (Французкие письма»).

1877 году Гаспринский был избран мэром Бахчисарая. Он поставил перед собой поистине исполинскую задачу развития научной основы для успешного развития тюркского национального движения. Как признанный специалист по просвещению, языкам, истории и литературе, Гаспринский был готов взять на себя такую сложную задачу. Особенно широкой, оригинальной и разносторонней для молодого мусульманина

была его политическая подготовка. Во время путешествий Гаспринский испытывал на себе влияние многих зарубежных идеологов, включая русский популизм в славянофильской форме, французский либерализм и умеренный социализм, младотурецкий пантюркизм и немецкий романтизм. Но душа этого «пышущего сада идей» всегда была и будет исламской. По мнению Гаспринского, ни одна значительная политическая доктрина или культурная программа не сможет быть российским мусульманином прямо заимствована из зарубежных идеологий. Ислам должен служить посредником или катализатором, если вообще какой-либо из этих идей суждено быть приемлемой для российских мусульман [2]. Его мысли и предложения по поиску сотрудничества между последователями различных религий и культур имели международный резонанс.

Предложенная им реформа просвещения нашла сторонников и продолжателей не только в самой Российской империи, но и за ее пределами, особенно в Турции, Персии, даже в Индии. В результате реформ Гаспринского образовательный и культурный уровни мусульманской элиты Империи значительно возросли. Ряд мусульманских городов: Казань, Бахчисарай, Оренбург, Баку, Уфа, Троицк – стали достойными соперниками других интеллектуальных и культурных центров – Стамбула, Каира, Бейрута.

Гаспринского занимали три главные проблемы: модернизация мусульманской общины через реформы просвещения; духовное и политическое единение мусульманских тюрков Российской империи; и формы взаимодействия русских мусульман с Западом, представленным в основном Россией [2].

Европеизация татарского общества была просто необходима татарским буржуа для того, чтобы выстоять в конкурентной борьбе с более опытной и сильной русской буржуазией, пользовавшейся к тому же всяческими привилегиями со стороны правительства и его аппарата на местах. Свое отражение получило в общественном течении, известном под названием джадидизм. Организатором этого движения, выступила прогрессивно настроенная интеллигенция, протестующая против затхлой атмосферы социальной действительности той поры. Это движение носило просветительский характер. Гаспринский же на протяжении более 30 лет популяризировал идеи джадидизма среди татарских народов Российской империи [4].

Таким образом, фактически он был творцом – идеологом, и практическим организатором – целого движения в области просветительства среди мусульманских народов России – джадидизма. Именно за эту, просветительскую деятельность он еще при жизни был признан Улуг устазом – Великим учителем. Так величали его культурные представители не только крымских и казанских татар, но и азербайджанцев, узбеков, туркмен, кумыков, уйгур, ногайцев и т.д. Именно за эти заслуги за Гаспринским закрепился почетный титул – Отец нации. Велико было значение и газеты «Терджиман» для бурного развития после революции 1905 года многочисленной периодической печати – газет и журналов на различных тюркских языках. И в этой области Гаспринский был общепризнанным лидером, получившим почетный титул: Аксакал – почетный старейшина [2].

Список использованной литературы

1. Байрамов, Э.З. Великий просветитель российских мусульман Исмаил Гаспринскийи. – 2001 – Режим доступа URL:http://www.mtss.ru/?page=bairamov3

2. Гаспринский, И. Русское мусульманство. Мысли, заметки и наблюдения мусульманина. – Симферополь: Типография Спиро, 1881. Переиздание: Гаспринский Исмаил бей. Русское мусульманство. – Оксфорд, 1985.

3. Керимов, И. На стыке веков. – 1995 – Режим доступа URL:http://www.kitaphane.crimea.ua/ru/node/149

4. Мухаметшин, А.Г. История развития педагогической мысли, просвещения и образования татарского народа в XVI – начала XX вв.: Учебное пособие / А.Г. Мухаметшин. – Набережные Челны: ФГБОУ ВПО «НИСПТР», 2012. – 254 с.

5. Сеймеметова, С. Секреты древнего города. Исмаил Гаспринский (1851-1914) – Режим доступа URL:http://bikz.org/novosti/sekrety-drevnego-goroda-ismail-gasprinskij-1851-1914/

6. Хасанов, М.Х. Муса Бигиев (к 130-летию со дня рождения) / М.Х. Хасанов // Научный Татарстан. Теоретический научно-популярный и информационный журнал. – 2005. – №3 (4) – С. 3-11.

РЕЛИГИЯ В ВОЛЖСКОЙ БУЛГАРИИ КАК ПРЕДПОСЫЛКА СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ БУЛГАР

Мухаметшин А.Г.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье рассматриваются язычество и ислам как предпосылки становления и развития педагогической мысли в Волжской Булгарии. Духовно-нравственные ценности, заложенные в религиях которые становятся доминирующим мотивом обучения и воспитания подрастающего поколения в Волжской Булгарии. Рассмотрено содержание народной педагогики, народные традиции, особенности национальной культуры. Представлено на рассмотрение актуальные проблемы воспитания подрастающего поколения.

Ключевые слова: *языческая религия, культ предков, ислам, духовно-нравственное воспитание, народные традиции, проблемы воспитания.*

THE RELIGION IN A VOLGA BULGARIA AS A PREREQUISITE FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL THOUGHT OF THE BULGARS

Mukhametshin A.G.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

This article regards Islam and paganism as backgrounds for foundation and development of pedagogical thought in Volga Bulgaria. Spiritual and moral values inherent in religions which are becoming the dominant motive to educate and bring up the raising generation of Volga Bulgaria. Contents of folk pedagogy, national traditions, national culture are under consideration in the article. Actual problems of the raising generation's upbringing are proposed for consideration.

Keywords: *pagan religion, cult of ancestors, Islam, spiritual and moral education, folk traditions, problems of education.*

Несмотря на ранее проникновение в Поволжье (IX в.) мусульманской религии, у булгар сохранились многочисленные пережитки политеума. Древние булгары, как и другие народы, одухотворяли окружающий мир, природу.

Можно предположить, что у древних булгар была вера в 17 божеств, связанных с «деревом жизни» и главным божеством, венчавшим языческий пантеон, как почти у всех древнетюркских народов, был бог неба Тенгре. Его имя встречается в булгарских эпитафиях XIII – XIV в. и в «Кыйссаи Йосыф» Кол Гали. Тенгре представлялся

невидимым антроморфизированным мужским божеством, имеющим атрибуты: неба, солнце, коня, орла, функции: военную, созидательно-хозяйственную, юридическую (справедливость, владение судьбой людей, покровительственная, внушающая страх, карающая, награждающая).

Они были уверены, что Тенгре слышит и видит их деяния, что несправедливое отношение к природе, к старшим, к окружающим вызывает его гнев. Булгары были уверены, что Тенгре обладает всеми человеческими качествами: справедлив, гуманен и милосерден. Они старались выработать такие качества у себя и у своих детей. Образ идола для булгар был не только религиозным реквизитом, но являлся для них своего рода эталоном нравственности, гуманизма, этики.

Тенгре в зависимости от обстоятельств поклонялись, приносили жертвы. Сама суть поклонения Тенгре и проведения магических праздников заключалась не только в воспитании в подрастающем поколении религиозности, но и способствовала воспитанию в подростках уважительного отношения к тем традициям, которые были накоплены народом в процессе жизнедеятельности. Именно через традиции и обряды дети приучались к коллективизму, необходимости дружно жить в семье, с соседями, с односельчанами, в них воспитывались уважительные отношения к старшим.

У булгар с культом Тенгре связывались также ритуальные празднества. В ритуальные условия входили различные формы единоборства: битва на мечах, рукопашная борьба, скачки на конях, различные игры, пляски. Сопровождалось всё это звуками барабанов. Эти праздники не только были ритуалом, но и своего рода экзаменом на зрелость в физическом плане, умения мыслить, находить неординарные решения. В соревнованиях участвовали в основном юноши и девушки. Они держали экзамен перед всем родом. Глядя на них, учились и равнялись и младшие представители молодого поколения. Здесь происходил обмен опытом между поколениями и осуществлялся воспитательный процесс.

Примечателен то факт, что уже в древнейший период на первый план выдвигается всепобеждающая сила добра, подчёркивается бессилие зла. Во всех легендах и преданиях мы видим презренное отношение к злу и насилию.

Булгары поклонялись также родникам, верили в их исцеляющую силу. Такое почитание, в частности, родников - святилищ (в Биляре, Булгаре и др.) можно было наблюдать и у казанских татар. Это явление мы видим в Мадаре – древнем языческом святилище дунайских болгар.

Обожествление рек, озёр, ручьёв, родников имело и воспитательную роль, так как способствовало воспитанию бережного отношения к окружающей среде, или, говоря современным языком, имело место экологическое воспитание подрастающего поколения. Обожествлялись не только реки, ручейки, озёра, но и существовало почитание огня, солнца, дерева. Священным деревом у булгар считался дуб, в котором они видели могущество, мудрость и т.д.

Культ предков способствовал формированию у подрастающего поколения уважительного отношения к старцам, к человеческой жизни, учил гуманным отношениям между соплеменниками.

Культ предков обязывал потомков знать своих предков до седьмого колена. В определённой мере это способствовало сохранению и укреплению родственных отношений между семьями, сохранению рода, истории рода, которое передавалась по наследству.

В булгарском обществе наблюдается особое положение стариков, дедов. Ибн Фадлан пишет: «Если у сына (какого-либо) человека родится ребёнок, то его берёт (к себе) его дед прежде его отца и говорит: «Я имею больше права, чем его отец, на его воспитание, пока он не сделается (взрослым) мужем» [1, с. 137].

Этот древний обычай был распространен у многих народов. Мальчик находился до совершеннолетия у деда и приобретал навыки, мудрость жизни. Например: Царь Алмуш с

уважением относится к словам деда, предков, когда объясняет Ибн Фадлану явления, происходящие на небе [1, с. 134].

Роль языческой религии в воспитании подрастающего поколения в булгарском обществе была огромной. Прежде всего, она способствовала воспитанию любви к окружающей человека природе. Религия давала понять, что человек – дитя природы, он должен покориться ей, соблюдать её законы. Язычество было распространено именно во время формирования государственного строя булгар, когда ещё только-только проявились первые попытки разделения труда. Это время, когда человек полностью был зависим от природы. Природа кормила и одевала человека, она и воспитывала его. А человек в знак благодарности приносил ей жертвы, чтил её законы.

Языческая религия булгар, как и религия ислам, имела свою нравственную систему. Именно в языческой религии были заложены те основополагающие права человека, которые должны выполняться при любых обстоятельствах.

Эта религия, как бы устанавливает для человека систему жизни, основанную на добре и свободную от всего злого.

Языческая религия расширяла кругозор и воспитывала человека в гармонии с природой. Она учила его брать из даров природы все то, что ему необходимо и ничего лишнего, она воспитывала человека как существо нравственное, живущее в тесном контакте с природой, любящее окружающую его среду.

Таким образом, языческая религия булгар способствовала созданию высочайшего уровня нравственности, которая в дальнейшем нашла продолжение в религии ислам. Ислам является новым витком в жизни булгар. Она отличается своей особой организованностью и оригинальностью в области воспитания. Надо заметить, что любая религия вообще предназначена воспитывать человека. Религия ислам представляет собой образец постоянства и стабильности нравственных стандартов, что создаёт возможность для подлинного регулирования и адаптации поведения человека в социальном мире.

Исламизация булгарского общества шла по восходящей линии. Относительно быстрое распространение ислама объясняется тем, что феодализирующееся в социально-экономическом, политическом и культурном отношении булгарское общество было готово для принятия новой монотеистической религии в виде ислама. В конце IX – начале X в. в процессе образования раннефеодальной государственности у булгар наблюдается коренной перелом во всех сферах, общественно-политической и культурной жизни. Завершается переход населения к полной осёдлости, основываются новые города и сёла и т.д. Формирующееся феодальное государство нуждалось в идеологии, соответствующей новой общественно-экономической формации, отвечающей интересам поднимающейся булгарской аристократии во главе с царём, стремящимся к созданию мощного государства путём объединения разрозненных племён и племенных союзов. Этой цели могла служить новая идеология в виде одной из мировых монотеистических религий. Такой идеологией был ислам, т.е. мусульманство, пришедшее на смену к тенгрианству.

Когда мы говорим о распространении ислама, то имеем ввиду главным образом степень исламизации булгарского общества в целом и проникающие параллельно ей явления. Это – педагогическая мысль, социально-экономический строй, тесные торгово-экономические, политические, культурные связи с мусульманскими центрами, архитектура, одежда, нравы, обычаи, система просвещения, наука, художественная литература, метрология и система счёта, календарь и т.д. Ислам стал идеологической основой сближения культуры булгар с культурой народов Востока.

Принятие ислама Волжской Булгарией означало новую эпоху в жизни страны и в развитии педагогической мысли народа. Булгары были приобщены к передовой культуре арабского Востока. Появляется единая письменность, через которую булгары знакомились с наукой и культурой мусульманского мира. В это время арабский халифат переживал период культурного расцвета, здесь находился центр мировой культуры. С принятием ислама в городах Булгарии возводятся мечети, строятся мектебы, медресе и библиотеки. Здесь изучают произведения античных авторов, труды мусульманских учёных. В это время

появляются первые учебные пособия, свои учёные, писатели, поэты. Наступает период расцвета государства.

Булгары воспринимали священное откровение как источник основных знаний, обеспечивало стабильность и постоянство нравственных стандартов и способствовало регулированию поведения. Священное откровение одобряет духовное начало в человеке, любовь и страх к Аллаху, повиновение человека моральным законам без давления извне. Вера в Аллаха и Судный день становится той силой, которая приводит к тому, что человек легко и искренне выбирает нравственное поведение со всей преданностью души и сердца. При этом ложное чувство оригинальности и новшества не обеспечивает никаких моральных добродетелей и не стремится приуменьшить важность общеизвестных нравственных норм, и не преувеличивает важность одних, и не игнорирует других без причины. Оно принимает общеизвестные нравственные добродетели, и с чувством нравственности и соразмерности означает подходящее место и действие каждому из них в общей схеме жизни.

Оно расширяет кругозор человека, его семейные отношения, поведение как гражданина, деятельность в социально-экономических, политических, юридических и общеобразовательных областях. Коран охватывает все стороны жизни семьи и общества, от колыбели до могилы. Нравственные принципы ислама охватывают все сферы жизнедеятельности человека и определяют нравственность как главенствующий. Это гарантирует регулирование жизненных дел нормами морали, а не эгоистическими интересами. Священное откровение формирует у человека систему жизни, основанную лишь на всем хорошем и свободную от всего злого. Жить добродетельно и искоренять порок, стремиться к добру и запрещать зло есть стремление достойное уважения.

Булгарское общество руководствовалось этими идеями. И надо отметить, что нравственные ценности здесь были превыше всего, ибо оно опиралось на Коран. Гильом де Рубурук писал: «Эти Булгаре – самые злейшие соррадины, крепче держащие закон Магометова, чем кто-нибудь другой» [4].

Коран изучался булгарами с малолетства в медресе. И булгары старались придерживаться всех писаний священной книги. Воспитывающая роль ислама подтверждается основными его положениями:

- вера должна быть правдивой и искренней;
- быть готовыми проявить веру в благотворительных поступках по отношению к собратьям;
- быть хорошими гражданами, поддерживающими социальные организации и душа должна быть твёрдой и непоколебимой в любых обстоятельствах [2].

Эти три направления, утверждённые Кораном, твёрдо соблюдались в булгарском обществе. Они были своеобразным образцом, по которому судили о поведении человека и с помощью которого определяли, хорошее общество или плохое. Пример такого суждения создавал ядро, где концентрируются поступки людей, обеспечивая бесконечные возможности для нравственного развития человека.

Ислам является мощным средством воспитания нравственности, гуманности, обращая при этом большое внимание на проблему отцов и сыновей. Ислам, на наш взгляд, близок к решению этой многовековой педагогической задачи. Мы неоднократно встречаем в разных источниках сцены, в которых проявляется особое уважение к старшему поколению, их нередко называет мудрейшими, аксакалами. Старшее поколение являлось и теперь является как бы своего рода аккумулятором опыта сложившейся многими годами практической деятельности.

Уважение и внимание к родителям является важной частью выражения мусульманской веры и особо подчёркивается в исламском учении. В Коране есть такие строки: «И решил Господь, чтобы вы не поклонялись никому, кроме него и к родителям – благодеяние. Если достигнет у тебя старость один из них или оба, то не говори им тьфу! И не кричи на них, а говори им слово благородное. И приклоняй пред ними обоими крыло

смирения из милосердия и говори: «Господи! Господи! Помилуй их, как они воспитатели меня маленьким» [2].

Согласно Корану и Суннам, моральная ответственность распространяется как по отношению к родственникам или другим людям, но и ко всему человечеству, живому и неживому миру, не разрешается все то, что является развлечением.

Принятие ислама булгарами привело к коренным изменениям во всех сферах их жизнедеятельности. Прежде всего, изменения произошли во взаимоотношениях между людьми, которые раньше строились на основе обычаев предков. Такие обычаи назывались гэдэт (по-арабски – адат). На смену отношений, регулируемых законами предков, пришли отношения предопределенные Аллахом. В соответствии с законом ислама булгарин платил ежегодный налог в пользу бедных. Этот налог назывался закят. Собранный закят булгары-мусульмане распределяли между бедными. В этом проявлялось милосердие народа к неимущим.

Ислам выстраивал высокую систему морали опираясь на нравственные качества личности, помогая человеку реализовать свой потенциал, остерегая его от распутства, тирании и непослушания. Святое писание направлено на формирование богобоязненных и преданных своим идеалам людей, обладающих чувством моральной ответственности и способностью к самоконтролю.

Мы можем с уверенностью сказать, что в воспитании подрастающего поколения и в дальнейшем развитии педагогической мысли народа ислам сыграл одну из основных ролей в булгарском обществе:

1. Культура поведения мусульманина, его нравственная культура строго регламентированы законами религиозной этики. Любая заповедь должна восприниматься как необходимое условие нравственного поведения. «Аллах Великий видит каждого, всегда и везде. Человек может скрыть свой поступок от мира, но от Аллаха – никогда. Люди могут не разоблачить, но Аллах разоблачит всегда».

2. Основные требования к нравственному поведению мусульман содержатся в сурах Корана, Сунне и сборниках хадисов.

3. Мусульманин должен хорошо знать, что ему дозволено, и, что запрещается делать, как себя вести в семье, в общественных местах, на работе, в круге друзей и родственников. Ислам строит свои отношения в обществе между его членами на двух принципах: на основе братства и уважения прав личности. Любое высказывание или действие, оскорбляющее эти принципы, ислам считает харамом, т.е. запретным.

4. Основные заповеди ислама:

- не судить никого, будучи в ярости или в радостном состоянии;
- выбирать средний путь между богатством и бедностью;
- восстановить дружбу с тем, кто ее прервал;
- заниматься мыслительной деятельностью в момент молчания;
- раздавать блага и тому, кто не подает руку;
- всегда сохранять во взгляде наставление и внушение;
- быть справедливым.

Эти заповеди в мусульманской среде считаются обязательными. Важным компонентом исламской морали является формирование у мусульманина здорового образа жизни. Мусульманин должен быть здоровым и духовно, и физически. Соблюдение санитарно-гигиенических правил; бережное отношение к воде, пище; чистота внутренняя и внешняя; очищение организма во время поста (уразы); исключение употребления алкоголя и других стимуляторов дает возможность мусульманам вести здоровый образ жизни. Этическая система ислама входила в течение многих веков в сознание мусульман, внося свой вклад в развитие мировой цивилизации, пополняя сокровищницу человеческой мудрости.

Ислам представляет ряд политических прав и охраняет их при любых обстоятельствах. Главным является неприкосновенность человеческой жизни. Ислам утверждает, что жизнь человека священна. Ни при каких обстоятельствах ислам не

разрешает нападать на человека, на женщин, детей, стариков, больных и раненых. Голодный имеет право на еду, раздетый на одежду, раненый на лечение, больной на уход.

Таким образом, на основе анализа и сопоставления двух религий удалось выявить прогрессивные воспитательные стороны языческой религии и ислама. Примечателен тот факт, что эти две религии не стали антагонистически настроенными друг против друга, а, наоборот, взаимно дополнялись, обогащались, что является редким явлением в истории мировых религий и сыграли значительную роль в воспитании подрастающего поколения.

Список использованной литературы

1. Ковалевский А.П. Книга Ахмеда Ибна Фадлана о его путешествии на Волгу в 921-922 г.г. [Текст] / А.П. Ковалевский. – Харьков, 1966. – 220 с.

2. Коран / Перевод и комментарии Крачковского И.Ю. – М., 1963. – 177 с.

3. Мухаметшин А.Г. Педагогическая мысль булгар-татар в Казанском крае: VIII – начало XX в. [Текст] / А.Г. Мухаметшин. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – 232 с.

4. Беркутов В.М. Народный календарь и метрология булгар-татар / В.М. Беркутов. – Казань: Татарское кн. изд-во, 1987. – 95 с.

ҮЗГӘРТЕП КОРУ ЕЛЛАРЫННАН СОҢ АКТИВЛАШКАН ГАРӘП - ФАРСЫ АЛЫНМАЛАРЫНЫҢ МӘГЪНӘ ҮЗЕНЧӘЛЕКЛӘРЕ

Мөхиярова Р.Х.

Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты, Яр Чаллы шәһәре, Россия

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АРАБСКО-ПЕРСИДСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В ТАТАРСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ ПОСТПЕРЕСТРОЕЧНОГО ПЕРИОДА

Мухиярова Р.Х.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье анализируются семантические особенности арабско-персидских заимствований, которые переживают процесс активизации в татарском литературном языке конца XX - начала XXI вв. Часть таких заимствований приобрела в современном татарском языке новые значения или оттенки значений, отсутствующие в языке – источнике, часть употребляется в новых значениях для обозначения новых реалий или замены русско-интернациональных терминов. Многозначные иноязычные слова обычно употребляются только в одном актуальном для современности значении.

Ключевые слова: *активизация, арабско-персидсие заимствования, лексическое значение, семантика, язык-источник.*

SEMANTICAL FEATURES OF THE ARABIC-PERSIAN BORROWINGS IN THE TATAR LITERARY LANGUAGE OF THE POST PERESTROIKA PERIOD

Mukhiarova R.Kh.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

Some semantic features of Arabic-Persian borrowings are analysed in this article, which are in current process of intensification in the Tatar literary language of the late 20th and early 21st centuries. Some of these eastern borrowings are acquired new meanings or some features of meanings in contemporary Tatar language, which do not exist in the source language; some of them are used in new meanings for determination of new realities or for changing some international terms of the Russian language. Polysemantic foreign words usually have only one meaning, which is actual in the present.

Keywords: *intensification, Arabic-Persian borrowings, lexical meaning, semantics, source language.*

Гарәп-фарсы алынмаларының яңадан активлашуы XX гасыр ахыры –XXI гасыр башы татар әдәби теле лексикасының иң характерлы үзенчәлеге дияргә була. Телебезгә ун гасыр (X-XIX) дәвамында дин, әдәбият аша, сәүдә, фәнни һәм мәдәни багланышлар нәтиҗәсендә өзлексез кереп торган гарәп һәм фарсы алынмаларының күбесе совет власте чорында интернациональ, рус һәм яңа ясалган татар сүзләре белән алмаштырылган иде. Илдә демократик үзгәрешләр башлангач, халыкның милли үзаңы уянуга бәйле рәвештә бу процесс капма-каршы юнәлеш алды: интернационализмнар һәм рус алынмалары урынына яңадан гарәп-фарсы сүзләрен куллану белән мавыгу көчәйде.

Гарәп-фарсы алынмаларының шактые яңа чорда үзләренең элекке мәгънәләрендә генә активлашмады, ә бәлки төрле үзгәрешләр кичерде. Аерым алганда, күп кенә сүзләр яңа иҗтимагый-сәяси һәм икътисадый вәзгыятькә бәйле рәвештә яңа мәгънә төсмере белән баедылар, кайберләре аерым конкрет мәгънәләрендә генә активлашты.

Гарәп-фарсы сүзләренең күбесе үзләренең рус һәм Көнбатыш телләреннән кергән эквивалентларын алыштыру максатында кире кайтарылды. Бу исә аларның кайберләрендә яңа мәгънә төсмерләре туура китерде. Түбәндә шундый сүзләрнең аеруча еш кулланылганнарын карап үтәбез.

Вакыф – соңгы елларда аеруча актив кулланылышка кергән сүзләрнең берсе. Аңлатмалы сүзлекләрдә дә ул “искергән, китап теле сүзе” билгесе белән “Ислам динендә: уку-укыту өчен яки, гомумән, байлар һәм җәмәгатьчелек тарафыннан ярлыларга <...> матди ярдәм рәвешендә бирелә торган бүләк” мәгънәсендә теркәлгән (ТТАС, 247). Гарәп һәм фарсы теле сүзлекләрендә аның ике мәгънәсе күрсәтелә: “1) дингә бәйле эшләр яисә хәйрия максатларында тоту өчен бирелгән, васыять ителгән мал, милек; 2) тартып алынмый һәм налог салынмый торган милек” (АРС, 907; ПРС, II, 706). Хәзерге татар телендә бу сүз, нигездә, **фонд** алынмасы урынына “матди ярдәм күрсәтү оешмасы” дигән мәгънәдә кулланыла. Күрәсең, вакыф сүзенең телебездә нәкъ шушы мәгънәдә активлашуы төрек теле йогынтысы белән бәйле: төрек телендә дә ул шул ук төшенчәне аңлата (ТТС, 461): *Аларны төрле җәмәгать оешмалары һәм **вакыфлар** (фондлар) оештыра* (З.-Т.). *Бу **вакыф** үсеп килүче илләрдәге иҗтимагый оешмаларның ниятләгән эш проектына акча бирә* (В.Т.).

Гыйбарә алынмасы ТТАСтә “тексттан өзек, өземтә” мәгънәсендә генә теркәлгән (I, 280). ГТРАС һәм гарәп теле сүзлегендә “язылган сүз; әйтем, фраза, сүз тезмәсе” мәгънәләре дә күрсәтелә. Соңгы елларда бу сүз аңлатмалы сүзлектәгедән бигрәк шушы чыганак телдәге мәгънәләрдә кулланыла, шулай ук аны формулировка сүзе урынына файдалану да очрый: *Әйе, “О темперо, о море” дигән латин **гыйбарәсе** юкка тумаган* (М-т). *Преамбула өлешендә Ислам, буддизм һәм яһүд диннәрен дә искә алуны яклап чыктылар һәм шундый **гыйбарә** (формулировка) тәкъдим иттеләр* (М.ж.).

Казый – (*тар*. Шәригать законнары буенча хөкем итүче рухани – ТТАС, II, 22) сүзе соңгы еллар татар әдәби телендә арбитр, рефери сүзләре урынына, ягъни “спорт уеннары судьясы” мәгънәсендә дә кулланыла башлады: *Ярышлар бик яхшы оештырылган иде, секторлар, стадиондагы юллар искитмәле. Югары дәрәҗәдәге **казыйлар*** (Ш.Ч.). Чыганак гарәп телендә бу сүз дини мәгънәдән тыш гомумән судья, хөкем итүче мәгънәләренә ия

булса да, конкрет арбитр, рефери мәгънәсендә башка – хаким, мухаккам сүзләре кулланыла (АРС, 644, 187, 188).

Кануннамә (законнар җыентыгы – ГТРАС, 202) сүзе төрле типтагы закон кулланмаларын атау белән бергә, конституция сүзенең синонимы буларак та файдаланыла: *Китапны татар, башкорт һәм урыс милләтенең һәркайсын милләт һәм дәүләт буларак саклау өчен **кануннамә** (катехизис) дип тә кабул итәргә мөмкин* (М.җ.). *Ә Шартнамә безнең **Кануннамәне**, РФ Конституциясе белән бергә, төп чыганак дип игълан итә* (И-л).

Мәкам – (1) дәрәҗә, тоткан урын; 2) көйле тавыш, көйле тон – II, 418) сүзе элек татар телендә тулысынча диярлек икенче мәгънәсендә генә очраса, хәзер ул беренчел мәгънәсенә яңа төсмер өстәп "хокукый хәл" мәгънәсендә статус сүзе урынына кулланыла: *Украина, мәсәлән, элеккеге Советлар Союзының иярчене Болгария **мәкаменә** (статусына) тиклем төшерелсә, инде башны авырттырмас иде* (И-л). *... Русия эчендә кайбер автономияләр дә үз **мәкамнәрен** күтәрүгә ирештеләр* (И-л).

Мәхәллә (1) шәһәр һәм авылның бер мәчеткә караган өлеше; 2) квартал – II, 423) сүзе төп мәгънәләрендә активлашу белән беррәттән, яңа төсмерләр белән баеп, "дини-этник принципта төзелгән оешма", "төп территориясеннән читтә яшәүче халык төркеме" (диаспора) мәгънәләрендә кулланыла: *Анда гаилә кодексы икенче укылышта, милли мәгариф системасын булдыру һәм **мәхәллә** төзү концепцияләре беренче укылышта тикшерелде* (М.җ.). *Татарстанда яшәүче урыс **мәхәлләсе** үзенең милли-демократик парламент партиясен оештыра алса да, Татарстан өчен файдалы булыр иде* (А-к).

Мөнбәр (1) мәчет эчендә мулла, имам хөтбә укый торган баскычлы биек урын; 2) трибуна, кафедра – II, 379) сүзен "трибуна" мәгънәсендә еш куллану анда күчерелмә "дәрәҗәле урын, нинди дә булса иҗтимагый эшчәнлекне башкару чарасы" мәгънәләре пәйда булуга китерде: *Айга ашкан көне булды бу яңа мөхәррирлек **мөнбәрен** яулаган кеше өчен* (А-к). *Әмма матбугат ярдәмендә дан **мөнбәренә** күтәрелгәннәр күпчелек иде* (В.Т.).

Һөнәри сыйфаты фарсы телендә "нәфис, художестволы" мәгънәсенә генә ия (ПРС, II, 731). Ясагыч нигез һөнәр исеме үзе дә, чыганак телендә "сәнгать, осталык, сәнгаткә бәйле шөгыль" мәгънәсен аңлатып та (ПРС, II, 730), татар теленә "эш, кәсеп, профессия" мәгънәсендә алынган кебек, һөнәри дә сыйфат буларак "профессиональ" билгесен белдерә: *Татарстан **һөнәри** уку йортлары 1 миллион 254,5 мең квалификацияле эшче әзерләде* (М-т). Бу сыйфатны исемләштереп, профессиональ сүзе урынына да кулланалар: *Татар телендә иртәгесе көн **һөнәриләрен** (профессионалларын) әзерләү мөмкинме?* (М-ф). Шул ук төшенчәләрне бирү өчен тамырдаш **һөнәрмәнд** (1) һөнәрче; 2) һөнәрле, оста, махсус белемле – III, 827; фарсы телендәге мәгънәсе – художник, сәнгать әһеле – ПРС, II, 1010) сүзе дә файдаланыла: *Хәзер Татарстан рәссамнары берлеге татар хатын-кызлары арасында иң беренче **һөнәрмәнд** рәссам Гайшә Рахманкулова музеен булдыру артыннан йөри* (И-л). *Милиция **һөнәрмәндләре** белән бергә бу көнне... барлык хезмәт коллективлары да билгеләп үтәләр* (Ш.Ч.).

Югарыда каралган сүзләрдә чыганак телдә дә, арадаш телләрдә дә булмаган яңа мәгънә төсмерләре барлыкка килү күзәтелә. Кайбер яңадан активлашкан сүзләр элек татар телендә кулланылмаган, аңлатмалы сүзлектә теркәлмәгән, әмма чыганак яисә арадаш телдә булган мәгънәләрендә дә кулланыла башладылар. Әйтик, мәдәни алынмасы аңлатмалы сүзлектә "культуралы, алдынгы", ә мәдәният "культура" мәгънәсендә генә теркәлгән (II, 417); гарәп, фарсы теле сүзлекләрендә аларның "цивилизацияле", "цивилизация" мәгънәләре аерым күрсәтелә (АРС, 746; РПС, 1013). Цивилизация сүзенең төп "теге яки бу иҗтимагый-экономик формация ирешкән иҗтимагый үсеш һәм материаль культура дәрәҗәсе" мәгънәсеннән тыш, икенче "дөньядагы алдынгы илләрнең хәзерге культурасы, мәдәнияте" (ТТАС, III, 392) мәгънәсенә ия булуын да искә алсаң, мәдәният сүзен цивилизациянең синонимы буларак куллану үзен аклый: *Сез тормыш шартларын яхшыртыгыз, тормышка **мәдәни** мәгънә бирегез!* (А-к). ***Мәдәният** (цивилизация) дигәндә нәрсә күз алдында тотыла соң?* (И-л).

Мәҗмуга сүзе аңлатмалы сүзлектә "җыентык, сайланма әсәрләр" мәгънәсендә теркәлгән (II, 425). Гарәп һәм фарсы телләрендә дә ул шул ук һәм "коллекция"

мәгънәләрендә кулланыла (АРС, 139; РПС, 334, 816). Ә төрек телендә бу сүз "журнал" мәгънәсенә ия (Тур.РС, 256). 90 нчы еллар татар матбугатында да мәҗмуга журнал сүзен алыштыру өчен шактый еш кулланыла, ягъни төрек теле тәэсирендә мәҗмуга сүзе яңа мәгънә алды дип расларга нигез бар: *...“Химия и жизнь” **мәҗмугасында** ... кызыклы бер язма укырга туры килде* (Ш.К.).

Татарча үз атамасы булмаган, моңарчы рус-европа сүзләре белән белдерелгән төшенчәләрне атау өчен, аерым авторлар гарәп-фарсы алынмаларына аеруча еш мөрәҗәгать итәләр. Мондый – сүзнең төп мәгънәләре белән бәйләнешле – яңа мәгънәләр өстәүне, шартлы рәвештә, окказиональ кулланыштагы мәгънә киңәю дип атарга була. Телдә ныгып калу мөмкинлеге бар дип исәпләнгән берничә мисал китерәбез: *Бөтенләйгә ташлау – ваз кичү түгел, төп шәхесне, ничектер төплерәк, гыйльми **этрафта** киңрәк дәлилләп яктырту теләге белән* (С-ә) – этраф – *иск.* тирә-як, әйләнә-тирә – ТТАС, III, 687; тарафның күплек формасы булган (АРС, 472) бу сүз "әйләнә-тирә" мәгънәсен "тирәлек, мохит" дәрәҗәсенә кадәр киңәйтеп, среда сүзе урынына кулланылган. *...“Эдельвейс” ширкәте башлыгы Вилсур Садыйков Караваево **вилаятенең** администрациясеннән чакыру ала* (К.у.) – вилаять – өлкә, губерна, провинция, штат (АРС, 913; ГТРАС, 53) сүзе биредә һәм башка кайбер авторларда "район, микрорайон" сүзләрен алыштыра.

Чыганак һәм арадаш телләрдә туры һәм күчерелмә мәгънәдә табышмак төшенчәсен аңлаткан **могаммә** сүзен (РПС, 235; Тур.РС, 264; ГТРАС, 356) "Идел" журналы проблема сүзе урынына куллана: *Ләкин тирәндәрәк яткан зур **могаммәләргә** (проблема) бу ачкыч ярамый иде* (И-л). ***Могаммәнең** субъект ягы да бик мөһим* (И-л).

Өммәт (1) нинди дә булса бер дин тарафдары, бер пәйгамбәр өндәгән диндә булган кеше // бер динне тоткан халык, бер диндәге халык; 2) милләт – ТТАС, III, 703) сүзен этнос төшенчәсен бирү өчен куллану да нигезсез түгел, чөнки чыганак телдә аның беренчел мәгънәсе – гомумән халык (АРС, 42): *Рәсәй чыннан да төрле **өммәтләр** (этнослар) өчен уртак йорт булды* (М-т).

Сәрмая (берәр нәрсәне башлап-корып җибәрү өчен билгеләнгән акча, төп капитал // гомумән, акча, байлык (ТТАС, II, 711) – инвестиция урынына кулланыла: *Белград Косово өлкәсенә шактый гына **сәрмая** кертте* (З.-Т.).

Телебездә соңгы чорда гына ныклап кереп бара торган кайбер алынмаларның, чыганак тел белән чагыштырганда, татар телендә мәгънәләрен тарайтулары, конкретлаштырулары дә күзәтелә. Аңлатмалы сүзлектә теркәлмәгән берәмлекләрдән мондыйларга гамәлият, зиһният, көллият сүзләрен кертергә була.

Гамәлият (гамалия) сүзе гарәп телендә "1) җитештерү, производство; 2) операция (төрле мәгънәләрдә); 3) эш-хәрәкәт, процесс" мәгънәләренә ия (АРС, 542). Соңгы еллар татар әдәби телендә аны, күрәсең, төрек йогынтысында (кара: Тур.РС, 31), нигездә, икенче, "операция" мәгънәсендә кулланалар: *..., хөкүмәт хисабына **йөрәгенә гамалият** ясаткач, Батулла да тынып калды, өстәгеләрне тәнкыйтьләми* (М.җ.). *Америкалы Винона Мелик яман шеш авыруыннан 4 тапкыр **гамалият** ясаткан...*(М.җ.). Сирәк булса да аны беренче мәгънәсендә производство сүзе урынына файдалану очрый: *... **гәмалият** (производство) мөнәсәбәтләренә кагылышлы җөмләләр төзергә маташуым аркасында бөтенләй кыен хәлдә калдым* (А-к).

Зиһният сүзенә гарәп-рус сүзлегендә татарчага төгәл тәрҗемәләү авыр булган "1) склад ума; образ мыслей; 2) умственный уровень, умственное развитие, интеллект" аңлатмасы бирелгән (АРС, 272). Хәзерге татар телендә исә ул конкрет "интеллект" мәгънәсендә кулланышка кереп бара: *Дөресен әйткәндә, бүгенге горур төрек милләтенең **зиһниятен** барлыкка китерүдә безнең бабаларыбыз да олугъ өлеш керткән* (Т.я.). *Беренче чор тәҗрибә туплау, осталык яулау, акыл, **зиһният** уяту вакыты* (К.у.).

Көллият сүзе гарәп телендә "тулылык, бөтенлек; колледж, факультет, югары хәрби уку йорты, университет" мәгънәләренә ия (АРС, 695). XX йөзнең 90 нчы елларында җөмһүриятебездә Көнбатыш илләре үрнәгендә яңа типтагы тулы булмаган югары белем бирүче уку йортлары – колледжлар ачылгач, аларның "татарча" атамасы итеп нәкъ менә шушы сүз алынды: *Югары уку йортлары галимнәре, **көллият** һәм педучилище*

укытучылары төрле курслар буенча укыту программалары эшләделәр (М-ф). ***Көллияттәге** мондый үсеш-үзгәреш уку-укыту эшчәнлегенә уңай тәэсир итте, белем бирүнең сыйфаты яхшырды* (М-ф).

Татар телендә күптән кулланылган **хаким** (1) судья, хөкем итүче, казый // арбитраж; 2) өстенлек итүче...; 3) хуҗа, түрә, башлык... – ТТАС, III, 360) сүзе дә шул чорда конкрет “шәһәр администрациясе башлыгы” мәгънәсендә мэр сүзе урынына кулланышка керде: *Кичә Илдар Халиковның Чаллы шәһәре **хакиме** итеп билгеләнүенә 4 ел тулды* (Ш.Ч.). *Юбилярны гомер бәйрәме белән шәһәр **хакиме** Васил Шәйхразиев тәбрикләде* (Ш.Ч.). Аны башка элекке мәгънәләрендә куллану очраклары юк диярлек.

Димәк, телнең үз сүзләре кебек үк, гарәп-фарсы алынмалары да активлашу процессында мәгънәви үзгәрешләргә дучар ителә икән. XX гасыр азагы – XXI йөз башында күп кенә алынма сүзләр чыганак телдә булмаган яңа мәгънәләр белән баедылар, кайберләре исә чыганак яки арадаш телдә булып та, татар телендә элек кулланылмаган мәгънәләрен үзләштерделәр; аерым авторлар тарафыннан татарча эквиваленты булмаган рус-европа сүзләрен алыштыру өчен көнчыгыш алынмаларын яңа мәгънә төсмере өстәп файдалану да еш очрый. Шул ук вакытта кайбер күпмәгънәле алынмалар чор өчен актуаль конкрет мәгънәләрендә генә активлашалар. Гарәп-фарсы алынмаларының шактые яңа иҗтимагый-сәяси, икътисадый вәзгыятькә бәйле рәвештә яңа мәгънә төсмере белән баеды, кайберләре исә аерым конкрет мәгънәләрендә генә активлашты.

Әдәбият - шартлы кыскартмалар

1. Сүзлекләр

АРС – Баранов Х.К. Арабско-русский словарь. Изд. 5-е, переработанное и дополненное. – М.: Русский язык, 1977. – 944 с.

ПРС, II – Персидско-русский словарь, II том / Отв. ред. Ю.А. Рубинчик. – М.: Советская энциклопедия, 1970. – 848 с.

РПС – Русско-персидский словарь / Под ред. Али Асадуллаева, Л.С. Пейсикова. – М.: Советская энциклопедия, 1965. – 1092 с.

ТТАС – Татар теленең аңлатмалы сүзлеге. – Казан: Матбугат йорты, 2005. – 848 б.

ТТС – Ганиев Ф., Әхмәтьянов Р., Ачыкгөз Х. Татарча-төрекчә сүзлек. – Казан-Мәскәү: Инсан, 1997. – 496 б.

2. Газета-журналлар

А-к – Аргамак
В.Т. – Ватаным Татарстан
З.-Т. – Заман-Татарстан
И-л – Идел
К.у. – Казан утлары
М-ф – Мәгариф
М-т – Мәгърифәт
М.ж. – Мәдәни җомга
С-ә – Сөембикә
Т.я. – Татарстан яшьләре
Ш.К. – Шәһри Казан
Ш.Ч. – Шәһри Чаллы

КЛАРА БУЛАТОВА ШИГЪРИЯТЕНДӘ ДИН ҺӘМ ӘХЛАК ТӘРБИЯСЕ

Мөхиярова Р.Х., Хамматуллина И.И.

Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты, Яр Чаллы шәһәре, Россия

ВОПРОСЫ РЕЛИГИОЗНОГО И НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ПОЭЗИИ КЛАРЫ БУЛАТОВОЙ

Мухиярова Р.Х., Хамматуллина И.И.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье анализируются вопросы религиозного и нравственного воспитания в творчестве известного татарского поэта К. Булатовой, которая большую часть своей жизни посвятила учительскому труду. Подчеркивается роль современных мультимедийных материалов, составленных с учетом возрастных особенностей детей, в религиозном воспитании подрастающего поколения.

Ключевые слова: *нравственность, поэзия, религия, воспитание.*

QUESTIONS OF RELIGIOUS AND MORAL EDUCATION ARE IN POETRY OF CLARA BULATOVA

Mukhiarova R.Kh., Khammatullina I.I.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

In this article the author analyses religious and moral education problems in the pieces of work of the well-known tatar poet K. Bulatova by name, who devoted the most part of her life to teaching proffession. The author of the article underlines the importance of the modern multimedia materials worked out taking into account the age-related peculiarities of children in the religious education of younger generation.

Keywords: *morality, poetry, religion, education.*

Һәр иҗтимагый чорда шигъриятнең асыл кыйммәте ил тормышына, халык язмышына якынлык, кеше кичерешләрен яңача сурәтли белү һәм сәнгатьчә нәфислек белән бәяләнә. Шул сыйфатларга ия булган шигъри әсәрләр генә, еллар, гасырлар сынавын үтеп, безгә килеп җиткән, һәм һаман да матурлыгын югалтмаган әнә шушы әдәби мирасыбыз киләчәк буын укучысын да уйландырыр һәм рухландырыр.

Безнең көннәр шагыйре дә дәвернең фәлсәфи һәм әхлакый эчтәлегенә тирән үтеп керергә, алдынгы идеалларны аларга бәрабәр форма, калып аша укучысына җиткерергә омтыла. Бүгенгенең һәм киләчәкнең культура байлыгына һәр сүз остасы үз өлешен кертә.

Клара Булатова шигърияткә илленче елларның азагы – алтмышынчы еллар башында үз заманының ашкынулы уй-кичерешләрен, оптимистик күтәренке рухын чагылдырган Яшьлек, Мәхәббәт җырчысы буларак килеп керде [6, б. 65].

“Минем тормыш һәм иҗат юлым бергә башлангандыр, дип беләм: шигырьләрне үзем белә башлаганнан бирле “чыгарам”, ә “язам” түгел”, [2, б. 28] – ди Клара апа “Үзем турында үзем” мәкаләсендә.

Клара Булатова – дистәдән артык шигъри китап авторы. Аның нигездә традицион татар шигыре калыбында иҗат ителгән лирикасында тормышта кайгы-хәсрәтен дә, сөенеч-шатлыкларын да күп күргән хатын-кыз шәхесенең хис-тойгылары, мәхәббәт кичерешләре, гомер турында, туган җир, заман, кеше язмышы, мәңгелек турында фәлсәфи уйланулары, сагыш-әрнүләре сурәтле чагылыш таба. Аның шигъри теле халыкчан гыйбарәләргә, отышлы чагыштыру-метафораларга бай булуы, фикер-хисләренең ихласлыгы белән үзенә тарта.

Тәрбия өлкәсенә зур өлеш кертүче мөгаллимә буларак шагыйрә иҗатында тәрбияви, әхлак тәрбиясе мәсьәләләре күтәрелүе табигый.

Әхлак (әхлякъ) – әхлак, кешелеклелек сыйфатлары, мораль [5, б. 750] дигәнне аңлатса, тәрбия сүзе “карау, карап үстерү” [5, б. 587] мәгънәсенә ия.

Дин һәм әхлак тәрбиясе гаиләдә башлангыч ала. Тәрбия чыганагы булып, беренче чиратта, нәкъ менә ата-ана, гаилә тора. Тик хәзерге бозык заманда тәрбияле, әхлаклы кеше булуы, кешелеклелек, тыйнаклык, сабырлык, вөҗдан кебек сыйфатларга тугры калуы бик авыр.

Бүгенге көн баласында әдәплелек, әхлаклылык, тәрбиялелек кебек сыйфатлар, кызганычка каршы, кими бара. Балалар ата-ана, гаилә, тәрбия кебек кыйммәтләрнең кадерен белми башлады. Бу проблемалар язучы-шагыйрьләр иҗатында да чагылыш тапмый калмый. Шагыйрә Клара Булатова – үзе тәрбия өлкәсендә бик күп көч куйган шәхес. Укытучылар нәселеннән булган әдибә балалар язмышы, аларның тәрбияви, әхлакый башлангычы өчен җан өрә, борчыла.

“Клара Булатова иҗатын шартлы рәвештә ике чорга бүлеп карасак, соңгысында лирик шәхеснең илдә барган үзгәрешләргә, укытучы горурлыгын таптаган сәясәткә, кичәге укучыларның бүгенге әхлаксызлыгына карата җан әрнүен күрәсең”, [4, б. 73] – дип яза филология фәннәре кандидаты Ләйсән Кәшфиева үзенең мәкаләсендә.

Атлас Гафиятов та, шагыйрәнең яшь буынга игътибарын ассызыклый: “Күп кенә шигырьләрендә К. Булатова Ана булып та, бала булып та уйлый. Шуның белән ул буыннар бәйләнешен ныгыта, үткәнне бүгенге белән бәйләп киләчәккә тоташтыра” [3, б. 171].

Яшь буынның киләчәге турында борчылу, уйлану, кайвакыт хафалану шәхеснең рухын телеп үтә. Клара Булатова шигырьләрендә укытучы үз шәкертләренең юлбашчысы, аларны гаделлеккә, намуслылыкка, әхлакый камиллекә әйдәүче, үз көченә ышанган, карашы белән алга омтылган, заман җилләренә каршы күкрәген киереп баскан фидакарь зат булып та, төн йокысыннан бүленеп, һәр баланың өлгереше өчен борчылып, куанып яшәгән аналарча ягымлы, мөлаем зат буларак та күз алдына баса. Ягымлылык, һәр укучыны үз баласыдай якын күрү һәм нечкә шагыйранә юллар белән шушы тойгыны укучы күңеленә җиткерү – Клара Булатованың иҗат үзенчәлеге, шигъри почеркы.

Шагыйрәнең “Яшьләр колагына” дигән шигыре – киләчәк буынга мөрәҗәгать. Әдибәнең әлеге шигыре XIX йөз әдәбияты шагыйре Мифтахетдин Акмулланың “Иң әүвәл кирәк нәрсә иман дигән...” шигыре белән аваздаш дип әйтергә мөмкин. Акмулла кешелеклелекнең 6 кыйммәтен ача: иман, күңел, гакыл, шөкер, әдәп, сабырлык.

Бишенче кыйммәт нәрсә – әдәб дигән,
Әдәб дигән – мәхәббәткә сәбәб дигән;
Көферлек әдәбледә тормагандай,
Әдәбсездә иман тору гаҗәб дигән [7, б. 298].

Клара Булатова да яшьләрне игътибарлы, сабыр булырга, башкаларны хөрмәт итә, аларга юл куя белергә чакыра.

Үзең хаксыз чакта гафу үтен,
Гаебеңне таны тиз арада.
Бер хатасыз тик бер Алла гына,
Тик син Тәңре түгел, шуны аңла! [1, б. 84], – дип шагыйрә Аллаһының барлыгын, берлеген төшендерергә тели. Бүген балаларга дини тәрбия өчен яшь үзенчәлекләрен исәпкә алып төзелгән китаплар, аудио-видео язмалар, мультимеда материалларының да күренә башлавы күңелләрне сөендерә, әлбәттә.

Кешеләрдә сабырлык тәрбияләүгә дә зур игътибар бирә әдибә. “Әшәкелек көндә баштан ашты...” исемле шигырендә ул сабырсызлык сыйфатының никадәр тамыр җәюенә сызлана:

Әшәкелек көндә баштан ашты,
Югалта бит йөзен безнең җир!..
Сабырлыкны саклау авырлашты,
И Ходаем, үзең түзем бир [1, б. 99].

Бу шигъри юлларда автор Аллаһы Тәгаләгә мөрәҗәгать итеп, түземлек, сабырлык сорый.

“Хак Тәгалә: “Гафу итәм”, – ди бит” шигырендә дә К. Булатова Хак Тәгалә, дин, догаларга мөрәҗәгать итә.

Гафу итми. Бусы – иң зур гөнаһ,
Табындыра тик бер Ходаем.
“Лә иләһә иллә Аллаһу”, – дип
Кабатлыйбыз шуңа һәрдаим.

Хәзерге чор яшьләренә карата дини тәрбия көчәйсә, җәмгыятебез торышы да яхшы якка үзгәрер иде. Моның өчен баланы кечкенәдән Аллаһы Тәгаләнең бөеклегенә төшендереп үстерү кирәктер. Бар күңеле белән Аллаһыга ышанган бала берәүне дә рәнҗетми, авыр сүз әйтми, начар гамәлләр кылмый, чөнки ул аның барлык кылган эшләре өчен җавап тотачагын белә һәм дөрес юлдан читкә тайпылмыйча атларга тырыша.

Нәтиҗә ясап әйтсәк, әхлак – кешеләрнең бер-берсенә карата мөнәсәбәтләр нормасы һәм принциплар җыелмасы. Кешене әхлакый яктан тәрбияләүдә Коръән, хәдисләр, әдәбият – чын мәгънәсендә остазлар. Гомеренең күп өлешен балалар тәрбияләүгә багышлаган шагыйрә Клара Булатова үз иҗатында дин, әхлак, тәрбия мәсьәләләрен тирән яктырта. Иманлы, шәфкатьле, мәрхәмәтле, итәгатьле, намуслы шәхес булырга чакыра, шигырьләренең күбесендә Аллаһы Тәгаләгә мөрәҗәгать итә, ул кушканча яшәргә кирәклеген ассызыклый. Клара Булатованың шигъри әсәрләре кешелек туплаган рухи байлыкны, әдәп-әхлак кагыйдәләрен, нәрсә ул яхшы, нәрсә ул яман төшенчәләрен укучыга үтемле итеп җиткерә.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Булатова К.Г. Каурый канат – Җил Атым: Шигырьләр, поэмалар. – Казан: ТКН, 2006. – 286 б.

2. Булатова К. Үзем турында үзем// Мәйдан. – 2006. – №3. – Б. 28-30.

3. Гафиятов А. Сөйләр сүзләр әле никадәр// Казан утлары. – 2002. – №11. – Б. 170-172.

4. Кәшфиева Л. Шигырьләрдә укытучы шәхесе// Мәйдан. – 2006. – №3. – Б. 71-74.

5. Мәхмүтов М.И., Хәмзин К.З., Сәйфуллин Г.Ш. Гарәпчә-татарча-русча алынмалар сүзлеге. II том – Казан: Иман, 1993. – 853 б.

6. Рахмани Р. Шигъри кышлар алда әле// Мәйдан. – 2006. – №3. – Б. 65-71.

7. Татар әдәбиятыннан хрестоматия: Татар урта гомуми белем бирү мәкт. һәм гимназияләренең 9 нчы с-фы өчен/ төз. Х.Й. Миңнегулов, Ш.А. Садретдинов. – Тулыл. 2 нче басма. – Казан: Мәгариф, 2000. – 383 б.

ОНОМАСТИКОН ПРОЗЫ ТАТАРСКОГО ПИСАТЕЛЯ ВАХИТА ИМАМОВА

Салахутдинова З.Ф.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

Выявлена ономастическая лексика, использованная в художественном мире известного татарского прозаика Вахита Имамова. Исследованы антропонимы, топонимы и этнонимы прозы В. Имамова, освещены особенности функционирования этих средств как идиостилевых черт и установлена целостная ономастическая система писателя. Все это подтверждается текстовым материалом. Определена их идейно-эстетическая и стилистическая роль в создании исторического колорита произведения.

Ключевые слова: *ономастическая лексика, антропонимы и топонимы, этнонимы, стилистическая роль.*

THE ONOMASTIC VOCABULARY IN THE PROSE OF THE TATAR

WRITER VAHIT IMAMOV

Salakhutdinova Z.F.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The article singles out the onomastic vocabulary, used in the fictional world of a well-known tatar prosaic Vahit Imamov. The article investigates the anthroponemes, toponemes and ethnonemes in the prose of V. Imamov, reveals the peculiarities of functioning of these linguistic means as idiostylistic aspects, defines the whole onomastic system of the writer. The main points are supported by the examples from the text. The authors of the article determine the moral, aesthetic and stylistic value of the mentioned linguistic means in creating a historical colouring in the piece of fiction.

Keywords: *onomastic vocabulary, anthroponemes, toponemes, ethnonemes, stylictic value.*

В области ономастики татарского языкознания особого внимания заслуживают труды Г.Ф. Саттарова, М.З. Закиева, Ф.Г. Гариповой, Л.Ш. Арсланова и др. Как известно, для определения имен собственных в художественных произведениях употребляется термин «поэтическая ономастика» [3, с. 96]. Поэтическая ономастика произведений татарских писателей и поэтов – сравнительно малоизученная область в татарской лингвистике, исследованию которой посвящены отдельные работы Г.Ф. Саттарова, Ф.Г. Гариповой, Д.А. Салимовой, Р.Х. Гарраповой, А.Р. Биктимеровой, С.С. Арслановой, Г.Х. Зиннатуллиной, Л.М. Хамитовой и др.

Как показал лексический анализ, в художественном мире известного татарского прозаика Вахита Имамова ономастическая лексика выступает как заметное, стилистически и семантически маркированное выразительное средство, как яркая примета идиостиля. Однако, несмотря на это, ее функционирование в художественном пространстве писателя до настоящего времени не становилось предметом специального научного исследования.

Цель нашей работы заключается в комплексном исследовании ономастикона прозы В. Имамова, освещении особенностей функционирования этих средств как идиостилевых черт и установлении целостной ономастической системы писателя.

При исследовании антропонимов нами была предпринята попытка выявить генетические пласты ономастикона исследуемых произведений В. Имамова. Ее результатом стало выделение следующих групп антропонимов:

1) имена тюрко-татарского происхождения: *Айсылу* (*ай* ‘луна’ + *сылу* ‘прекрасная’) и др.;

2) имена монгольского происхождения: *Чыңгыз* ‘великий и могучий’ и др.;

3) имена арабского происхождения: *Әкбәр* ‘величайший’ и др.;

4) имена персидского происхождения: *Маһитап* ‘лунный свет’ и др.;

5) имена арабо-персидского происхождения: *Ахияр/Әхияр* ‘последний возлюбленный’ и др.;

6) производные имена с тюркским и арабским компонентами: *Тимер-Мөэмин* (*тимер* ‘железо’ + *мөэмин* ‘мусульманин’) и др.;

7) производные имена с тюркским и персидским компонентами: *Гөлйөзем* ‘красивая, как цветок’ и др.;

8) имена еврейско-арабского происхождения: *Гайса* ‘божья милость’ и др.;

9) имена древнееврейского происхождения: *Иосиф* ‘бог прибавит’ и др.;

10) имена греческого происхождения: *Алексей* ‘защитник’ и др.;

11) имена латинского происхождения: *Устин* ‘справедливый’ и др.;

12) имена древнегерманского происхождения: *Глеб* ‘предоставленный богу’ и др.;

13) имена древнескандинавского происхождения: *Ольга* ‘святая’ и др.;

14) имена древнеславянского происхождения: *Ярослав* ‘ярко + слава’ и др.

Исследование показало наибольшую распространенность в исторических произведениях автора личных имен арабского (48%), древнегреческого (11%) и тюрко-татарского (9%) происхождения, что, несомненно, объясняется хронотопом событий, нашедшим отражение в произведениях писателя, а также мировоззрением общества того периода.

Следует отметить, что в прозе В. Имамова, за исключением исторических произведений, частотность мужских и женских личных имен приблизительно одинакова; в исторических же текстах преобладают мужские имена, с помощью которых автор создает неповторимые образы воинов, защитников Отечества.

Вошедшие в исторические произведения из реального ономастикона женские имена отражают высокие чувства автора к женщине, ее красоте, величию и мудрости (*Зөлфия, Айзирәк, Саҗидә и др.*).

Активно используются как древние, устаревшие в современном литературном языке, имена (*Илбуга, Осланбикә и др.*), так и не устаревшие имена (*Булат, Ләйлә и др.*). Также употребляются антропонимы из легенд (*Алтын* – хан; *Бигеш* – герой легенды, основатель деревень возле Камы *и др.*), встречаются и вымышленные онимы (*Борак и др.*).

Заметный пласт в художественном пространстве писателя занимают имена, фамилии и псевдонимы выдающихся исторических личностей, что в общем-то характерно для всех исторических произведений: *Чыңгызхан*, *Кол Гали*, *Петр I*, *Екатерина II*, *Николай II*, *Ленин*, *Сталин*, *Троцкий*, *Колчак* и др.

Широко представлены в произведених В. Имамова имена богов как традиционных религий, так и языческих, имена пророков, святых: *Аллаһ*, *Тәңре*, *Мөхәммәт*, *Иисус Христос*, *Хозыр Ильяс*, *Изге Мария*, *Перун* и др.

Качественно своеобразную группу антропонимов в пространстве литературного текста автора представляют прозвища людей. Прозвища входят в число «говорящих» имен. Они употребляются с личными именами в постпозиции и препозиции (*Бакыр Зыя* ‘Медный Зыя’, *Сәүбән Мәргән* ‘Саубан Меткий Стрелок’ *и др.*). Нами выделены следующие виды прозвищ:

1) прозвища, выражающие положительные черты характера героя (*Бөркет Саруч* ‘Орёл Саруч’ – храбрый воин, *Аккош Ульяна* ‘Ульяна-Лебедь’ – самая красивая девушка в поселке *и др.*);

2) прозвища, выражающие отрицательные черты характера героя (*Каты кабык Харис* ‘Жестокий Харис’ *и др.*);

3) прозвища, выражающие физические недостатки героя (*Бөкре Карун* ‘Горбатый Карун’ *и др.*);

4) прозвища, связанные с профессией, родом занятий героя (*Адай оста* ‘Адай мастер’, *Озынколак* ‘Лазутчик’ *и др.*).

Если в практичной антропонимике прозвища выполняют вспомогательную функцию в общении, то в рассматриваемых произведениях они являются выразительным средством характеристики действующих лиц, обогащают образы эмоционально-экспрессивными оттенками. Их выбор стилистически обусловлен, автор обращает внимание и на их формальные элементы, и на звуковой облик, и на значение основ.

В ходе анализа словообразовательной структуры антропонимов нами были отмечены:

1) личные имена синтетической структуры, представляющие, в основном, корневые слова (*Гата и др.*);

2) личные имена аналитической структуры, представленные собственно сложными (*Хәсәншәех и др.*), парными (*Нух-Мансур и др.*) и составными словами (*Талиб Шәмси и др.*).

Итак, совокупность различных моделей имен в произведениях В. Имамова создает богатую и целостную антропонимическую систему.

Изучение топонимов показало, что они, как и антропонимы, принимают непосредственное участие в формировании лингвистической структуры художественных текстов. Топонимика писателя включает в себя реальные географические названия, основной функцией которых является создание пространственности, достоверного фона для изображаемых событий. В работе проводится историко-лингвистический анализ 3 групп топонимов: гидронимов, ойконимов и оронимов.

Самую многочисленную группу составляют гидронимы: *Нургали чишмәсе* ‘родник Нургали’, *Мыштым инеш* ‘Тихая речка’, *Әтил* ‘Итиль’, *Идел* ‘Волга’, *Агыйдел* ‘Белая’, *Сөн* ‘Сюн’ и др.; вторую по численности группу – ойконимы: *Болгар* ‘Булгар’, *Биләр* ‘Биляр’, *Суар* ‘Сувар’, *Шайтан шәһәрчеге* ‘Чёртово городище’, *Казан* ‘Казань’, *Мәскәү* ‘Москва’, *Боголюбово* и др.; наконец, третью группу – оронимы: *Елантау* ‘Зилантова гора’, *Җигүле тау* ‘Жигулёвские горы’, *Йомрытау* ‘Круглая гора’, *Таш-билбау* ‘Уральские горы’, *Көбә үзән* ‘Кубань’, *Ямансаз* ‘Страшное болото’ и др.

Поскольку география событий, описываемых В. Имамовым, очень обширна, в его книгах часто встречаются названия крупных географических объектов: *Кавказ*, *Рәсәй* ‘Россия’, *Япония*, *Корея*, *Кара диңгез* ‘Чёрное море’, *Бәхре Хәзәр* ‘Каспийское море’, *Тын океан* ‘Тихий океан’ и др.

Следует отметить, что, в отличие от реальных топонимов, поэтические топонимы выполняют описательную функцию, они не только называют предмет, но и придают ему стилистическую окраску. Топонимы в прозе писателя отражают географию, быт, традиции народа, а также любовь и уважение к родному краю. Топонимические единицы, сохраненные в исторических произведениях, передают современному читателю древние народные названия объектов, исторические изменения, происходившие в названиях. Изученный топонимический материал позволяет выявить отражение социально-экономических, общественно-политических перемен и природных изменений в топонимии региона.

История народов, изображенная в произведениях писателя, является важной составной частью истории человечества. Исторические предки народов, населяющих Поволжье и Приуралье, создали цивилизацию, которая оказала влияние на ход исторических процессов на обширных просторах Евразии. Исследование этнонимов исторических произведений писателя может способствовать прояснению некоторых вопросов этнической истории татарского народа, дать сведения о степени участия тех или иных народов в формировании татар.

Хотя этнические корни татарского народа связаны с его языконесущими компонентами – тюркскими племенами, в произведениях В. Имамова обнаруживаются названия десятков не только тюркских (*алан*, *суар*, *бортас*, *болгар*, *татар*, *башкорт*, *казах*, *чуаш* и др.), но и нетюркских племен и народов (*касога* ‘черкес’, *яс* ‘осетин’, *монгол*, *калмык*, *чин* ‘китаец’, *швед, япон* и др).

Изучение этнических и культурных связей между народами имеет важное значение для восстановления картины этнических контактов в прошлом. Этнонимы исторически обусловлены и представляют ценность, прежде всего как исторические свидетельства.

Итак, ономастическая лексика в художественном мире Вахита Имамова представляет собой самостоятельную сложную систему, несущую в себе отдельные черты истории развития татарского народа и татарского языка с древнейших времен до наших дней. Как и любые другие изобразительные средства, ономастика в прозе писателя выполняет важные идейно-эстетические и стилистические функции.

Список использованной литературы

1. Калинкин В.М. Поэтика собственных имен в произведениях романтического направления. – Одесса, 1989.

2. Карпенко М.В. Русская антропонимика. Конспект лекций спецкурса. – Одесса, 1970. – 42 с.

3. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1988. – С. 96.

4. Саттаров Г.Ф. Татар антропонимикасы. – Казан: Казан ун-ты нәшр., 1990. – 278 б.
5. Саттар-Мулилле Г.Ф. Татар исемнәре ни сөйли? – Казан: Раннур, 1998. – 488 б.
6. Хигир Б.Ю. Энциклопедия имен. – М.: ООО изд-во "Яуза", изд-во "ЭКСМО", 2002. – 512 с.

МЕХАНИКА ТРЕЩИН И РАСПАД ИМПЕРИЙ

Сибгатуллин Э.С.

Набережночелнинский институт (филиал) К(П)ФУ, г. Набережные Челны, Россия

В работе проводятся некоторые аналогии между явлениями, законами, имеющими место в естествознании и обществознании.
Ключевые слова: *кристаллические твёрдые тела, трещины, государства, внутренние и внешние деструктивные явления.*

MECHANICS CRACKS AND COLLAPSE OF THE EMPIRE

Sibgatullin E.S.

Naberezhnochelninsky Institute (branch) K(P)FU, Naberezhnye Chelny, Russia

The work carried out some analogies between the phenomena and laws that take place in natural science and social science.
Keywords: *crystalline solids, cracks, state, internal and external destructive phenomena.*

Империя (лат. *imperium* – власть, государство) – государство, имеющее колониальные владения [1]. В данной работе под термином «империя» подразумеваем конгломерации людей, где один народ (или одно государство) господствует над другими народами (государствами) в той или иной форме (колониальной, блоковой, финансовой и тому подобное). Например, в настоящее время можно говорить о существовании мировой финансовой империи США. Главное – есть народ-сеньор (государство) и народы-вассалы (государства) в широком смысле этих слов.

Существует мнение, что в общественных науках нет таких четко сформулированных объективных законов, которые имеют место в естествознании. Наша позиция в этом вопросе заключается в следующем:

- на наш взгляд законы, установленные Аллахом, имеют всеобщий характер;
- процесс познания человечеством сущности этих законов бесконечен;
- в процессе этого познания полезно искать аналогии между законами естествознания и обществознания.

В данной работе проводятся некоторые аналогии между процессами разрушения твердых тел и людских конгломераций (начиная от семьи и заканчивая империями).

Идеальное кристаллическое тело имеет строго упорядоченное расположение атомов, образующих кристаллическую решётку (рис. 1а). Оно имеет так называемую «теоретическую» прочность, которая может быть в сотни раз больше так называемой «технической» прочности, определённой экспериментально. Учёные выяснили, что причиной такого расхождения является наличие дефектов в структуре материала. Внедрения (рис. 1б) и вакансии (рис. 1в) являются нарушениями регулярности строения кристаллической решётки. В «нормальных» условиях такого рода точечные дефекты постоянно зарождаются и исчезают в силу теплового движения (флуктуации). При наличии определенных внешних воздействий процесс идёт в сторону накопления нарушений в структуре материала: дислокации (которые имеют линейные размеры

порядка 10^{-6} м), накопление дислокаций (10^{-5} м), полосы скольжения (10^{-4} м), пустоты (10^{-3} м), большие пластические деформации (10^{-2} м), образование видимых трещин (1÷10 см и более) [2].

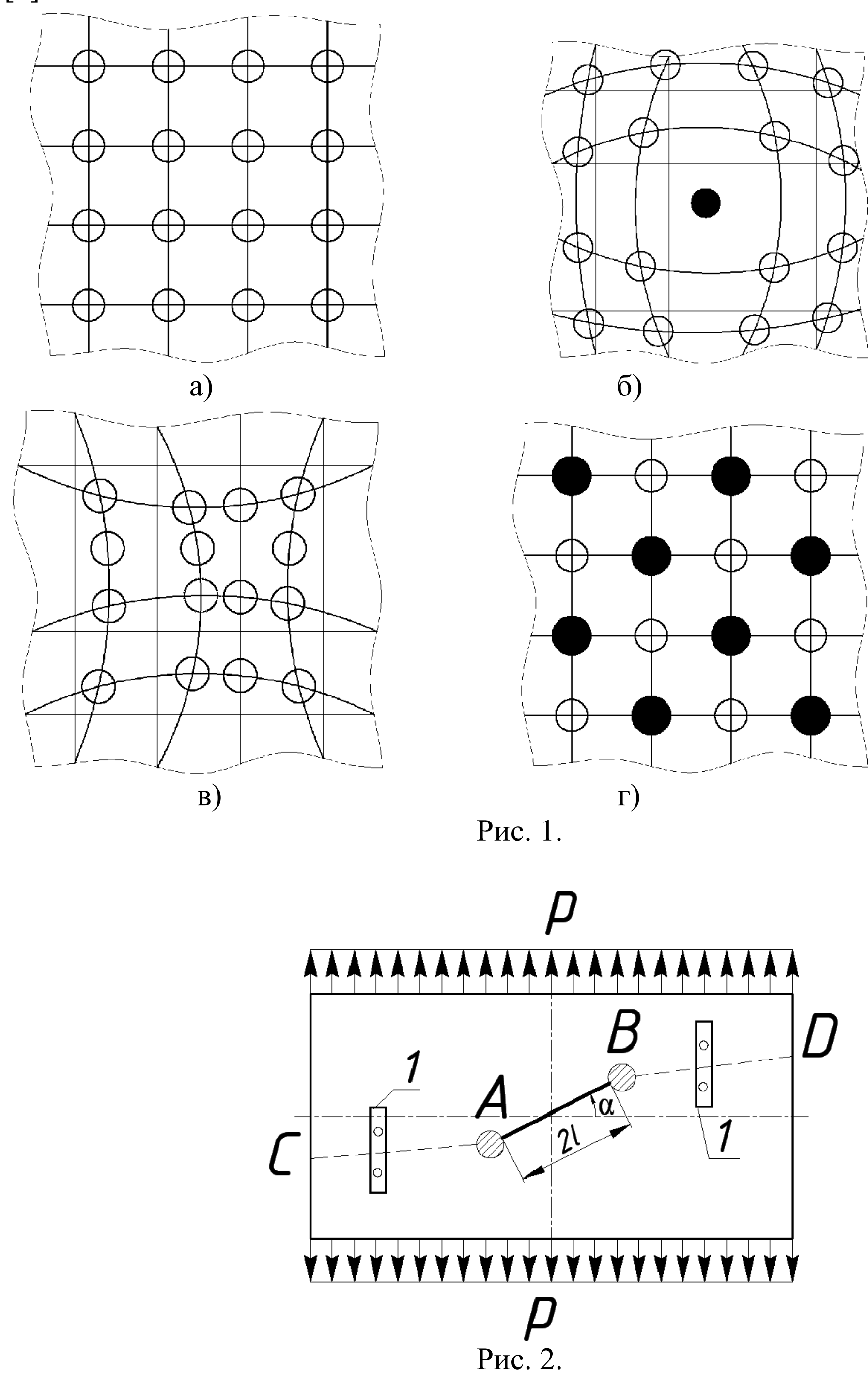

Рис. 1.

Рис. 2.

Появление видимой трещины ещё не означает, что тело обязательно разрушится с разделением на отдельные части. На рис. 2 изображена пластина с центральной трещиной длиной $AB=2l$. Дальнейшее распространение трещины существенно зависит от: относительных размеров пластины и трещины; ориентации трещины (от угла α); значения внешней нагрузки p; способности материала пластины сопротивляться трещинообразованию. Например, чем длиннее трещина при других одинаковых условиях, тем меньше значение p_0 критической силы, после достижения которого трещина будет дальше расти [3]. Отметим несколько интересных фактов, имеющих место в процессе роста трещины и разрушения пластины. По мере увеличения значения силы p у кончиков трещины (точки A и B на рис. 2) образуются сравнительно малые области интенсивного разрушения материала, которые на рис. 2 схематически изображены заштрихованными кругами. За счёт этого острия трещины затупляются, большая концентрация напряжений,

имеющая место в точках A и B, уменьшается, условия работы пластины улучшаются. Но эти области интенсивного разрушения материала у кончиков трещины имеют свои условные предельные размеры, после достижения которых трещина получает возможность дальнейшего роста и пластина может разрушиться с разделением на части. При этом образуются новые поверхности вдоль линий AC и BD (рис. 2), на них возникают дополнительные напряжения и потенциальная энергия, связанные с поверхностным натяжением. Линии разрушения AC и BD имеют такие направления и длины, чтобы при разрушении пластины внешние силы совершали как можно меньше работы, а внутренние силы сопротивления материала пластины действовали максимально эффективно, с наименьшей тратой имеющихся ресурсов; при этом образуются как можно меньше новых поверхностей, связанных с разрушением.

Существуют различные способы борьбы с ростом трещин. Например, сверление отверстий у кончиков A и B трещин, устройство «заплаток» 1 (рис. 2).

Как видно из вышеизложенного, даже в поведении «неживой» материи можно обнаружить некоторые признаки рациональности (поведение материи «выгодно» для неё самой). Поэтому, осуждая эгоцентризм людей, необходимо соблюдать определённую осторожность. Возможно, эгоисты подчиняются некоему всеобщему закону, установленному Аллахом.

Относительно мелкие «дефекты» в человеческих отношениях, которые нарушают прочность связей между людьми, в «нормальных» условиях также постоянно зарождаются и исчезают, в силу динамичности нашей жизни. В качестве аналога внедрения (рис. 1б) в семейные отношения можно брать, например, появление любовницы у мужа. В государстве – появление «агентов влияния», шпионов. В качестве аналога вакансии (рис. 1в) можно брать уход мужа из семьи. В государстве – «утечка мозгов» за пределы государства.

Проведём некоторые параллели между разрушением пластины с трещиной (рис. 2) и распадом людских конгломераций. Здесь заметные трещины между частями общества могут появиться в силу различных причин. Перечислим некоторые из них: громадная пропасть между очень богатыми и очень бедными слоями общества; неравенство разных групп людей перед законом; неравное положение разных народов и конфессий в государстве; постоянный обман народа правящими кругами; неразумные реформы; расцвет коррупции и воровства общественной собственности; ослабление экономических связей между различными частями конгломерации людей; наличие «пятой колонны»; чрезмерные амбициозность и властолюбие местных «князей», их подверженность влиянию иностранных государств и продажность; вообще продажность власть имущих (вольно цитируя Филиппа Македонского, можно сказать «нет таких крепостных стен, которых не смог бы перешагнуть ишак, гружёный золотом»); кумовство, «блат»; отсутствие рационального способа передачи власти, когда довольны и приходящий, и уходящий от власти; монополия на власть (в процессе развала СССР партия власти КПСС подверглась мощнейшей атаке как со стороны внутренних, так и со стороны внешних деструктивных сил) и т. д. Иногда, чтобы отвлечь внимание народных масс от своих ошибок, правящие круги искусственно создают напряжение в обществе («маленькая победоносная война», натравливание одних народов на других, амнистии, в результате которых общество «разбавляется» уголовниками и т. п.), не всегда понимая, что они играют с огнём. Как говорится, из искры может возгореться пламя. Весьма отрицательное влияние на внутреннюю прочность государства оказывает деградация института семьи. То, что творится в настоящее время во многих так называемых цивилизованных странах, раньше характеризовалось одним ёмким словом «блуд». Периодические кризисы, имеющие внешние или внутренние причины и делающие богатых мгновенно в два раза богаче (как минимум), а бедных – в два раза беднее, ведут также к росту напряженности в обществе, к потере веры в справедливость. В итоге может создаться ситуация, когда «низы не хотят, а верхи не могут». Большую опасность для крепости государства представляет образование специфической прослойки людей между властью и народом. Эта прослойка поёт

дифирамбы власти, истинное положение вещей до власти не допускает, имеет большое влияние на власть и большую выгоду от своего положения. В результате власть может «бронзоветь». В случае серьёзного политического кризиса упомянутая прослойка может предать власть, оставить её один на один с разозлённым народом. Особо следует отметить деструктивное влияние внутриконфессиональных распри и падения авторитета религиозных институтов в обществе.

Внешние силы, как правило, работают на распад государств-конкурентов (империи, какую бы форму они не имели, – колониальную, блоковую, финансовую или другую, всегда конкурируют между собой за «мировое господство»). Виды внешних воздействий подробно перечислять не будем, назовём только наиболее существенный из них – внешняя военная агрессия (например, нападение нацистской Германии на СССР). Влияние внутренних и внешних деструктивных явлений и сил может совпасть как по времени, так и по интенсивности их действия. Тогда может возникнуть «эффект резонанса».

Как может противостоять государство на рост трещин в его теле и на распад путем разделения на части? Первое – убрать вышеперечисленные деструктивные явления. Это аналогично упрочнению материала пластины (рис. 2). Можно и «просверлить» наиболее конфликтные зоны общества (аналоги точек A и B на рис. 2), вплоть до проведения «контртеррористических операций». Можно поставить упрочняющие заплатки (аналог заплаток 1 на рис. 2) в виде, например, финансовых вливаний сторонникам единства государства в зоне конфликта. Можно ослабить отрицательное влияние внешних сил путём умелой дипломатической деятельности, или аналогичными внешним угрозам контрдействиями, разумно оценивая при этом общую ситуацию и свои потенциальные возможности (важно не переборщить, следуя поговорке «не буди лихо, пока оно тихо»).

Если деструктивные силы берут верх, то людская конгломерация распадается на отдельные, «независимые» друг от друга, части. При этом, в отличие от «неживой» материи, разделение не всегда происходит с наименьшими потерями для отдельных частей. Некоторые супруги разводятся очень конфликтно, а некоторые – довольно спокойно. Некоторые народы объединяются и расходятся довольно спокойно (например, Норвегия и Швеция, Чехия и Словакия), а некоторые – очень тяжело (например, народы бывшей Социалистической Федеративной Республики Югославии). Можно предположить, что большие конфликты, возникающие при распаде империй, противоречат неким общим законам, установленным Аллахом. Если вместе жить невозможно, расходиться нужно спокойно.

Следует отметить, что не все внедрения имеют отрицательное влияние. Например, на рис. 1г показана кристаллическая решётка, содержащая в своём составе упорядоченную систему атомов двух разных веществ («нанокомпозит»). У таких материалов могут появиться новые свойства, отличные от свойств составляющих веществ (они могут быть прочнее, с лучшей электропроводностью и так далее). Аналог в обществе – появление нужных для страны иностранных специалистов, спортсменов-легионеров, «гастарбайтеров» и т. п. Общество состоит из примерно одинакового числа представителей мужского и женского полов.

Обратимся к законам Ньютона. Первый закон (закон инерции) действует как в природе, так и в обществе. Чем больше масса тела, или размер страны, тем больше у них инерция. Например, движущийся прямо грузовик нельзя резко повернуть направо, или налево, – грузовик может упасть на бок. Аналог – попытка резко перестроить общество в СССР, в результате которой он развалился. Согласно второму закону Ньютона, ускорение тела прямо пропорционально силе и обратно пропорционально массе тела. У команды М.С. Горбачёва не хватило сил, чтобы дать ускорение такому массиву, как СССР. Согласно третьему закону Ньютона противодействие равно действию. Нацистская Германия, попробовав действовать против СССР силой, получила в итоге такое противодействие, в результате которого потерпела сокрушительное поражение.

В заключение ещё раз подчеркнём, что, на наш взгляд, существуют всеобщие законы, которые частным образом проявляются в природе и в обществе. Вернее сказать,

человек, в силу ограниченности своих возможностей, не может охватить эти законы целиком, а видит их отдельные, часто искажённые разумом человека, стороны. Большему познанию этих законов может способствовать, на наш взгляд, признание абсолютной воли на всё Аллаха, обуздание чувства гордыни в себе, постоянные любознательность и трудолюбие.

Список использованной литературы

1. Словарь современных иностранных слов: Справочное издание. Ред. – Комарова Л.Н. – М.: Рус. яз., 1992. – 740 с.

2. Партон В.З. Механика разрушения: От теории к практике. – М.: Наука, 1990. – 240 с.

3. Сибгатуллин Э.С. Трактат о критериях разрушения в механике трещин // Проектирование и исследование технических систем: Межвузовский научный сборник. Вып. 5 (19). – 2012. – С. 5-19.

РИЗА ФӘХРЕДДИН ИҖАТЫНЫҢ ТӘРБИВИ ӘҺӘМИЯТЕ

Сөләйманова Х.Х.

“79 нчы лицей-интернат”, Яр Чаллы шәһәре, Россия

ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА РИЗЫ ФАХРЕДДИНА

Сулайманова Х.Х.

“Лицей-интернат №79” г. Набережные Челны, Россия

Современная образовательная система ставит целью воспитать образованного, компетентного человека. Автор статьи представляет произведения Р. Фахреддина как актуальные для достижения данных целей, предлагая пример из личного опыта работы на уроках и внеурочной деятельности.

***Ключевые слова**: произведения Р. Фахреддина, духовно-нравственное воспитание, татарская литература, нравственность, воспитание личностных качеств, совершенная личность.*

EDUCATIONAL VALUE OF RIZA FAKHREDDIN WORKS

Sulaymanova H.H.

“Litsey-internat №79”, Naberezhnye Chelny, Russia

Modern educational system aims to raise educated, competent person. The author presents works of R. Fakhreddin as relevant to achieve these goals these days by offering an example from personal experience at lessons and extracurricular activities.

***Keywords**: R. Fakhreddin works, spiritual and moral education, Tatar literature, morality, education of personal qualities, perfect personality.*

Кешелекнең киләчәге, Ватан язмышы, гаилә бәхете киләчәктә гражданин булачак баланың менә бүген нинди тәрбия һәм белем алуына бәйле. Бүгенге балаларыбыз тагын берничә елдан соң нинди кеше булыр, ата-бабаларының лаеклы дәвамчысы була алырмы?

Заман мәктәпләр алдына түбәндәге бурычларны куя: катлаулы, һаман үзгәреп торучы шартларда яшәргә, эшләргә, социаль кыйммәтләр системасында үз урынын табарга сәләтле шәхес тәрбияләү. Мәктәп, андагы укыту-тәрбия процессын Риза Фәхреддиннең бүгенге милли мәгариф өчен дә әһәмиятен югалтмаган педагогик хезмәтләреннән башка күз алдына китерү һич тә дөрес булмас иде. Чөнки галимнең өйрәтүләре бүгенге заман таләпләренә дә аваздаш.

Риза Фәхреддин – укытучылык һөнәренә гомере буе тугрылыклы булып калган шәхес. Ул педагогиканың нечкәлекләрен шулкадәр тирән белеп, искиткеч күп мәгълүматлар туплап, үзенең актуальлеге белән бүген дә тиңе булмаган һәм һәр укытучының өстәл китабы булырлык бик күп хезмәтләр язган. Р.Фәхреддин күтәргән проблемалар бүгенге көндә дә актуаль яңгырый. Аның хезмәтләре һаман үз кыйммәтләрен керсез саклап, төпле акыл, бәһасез фикерләр белән баетып торалар.

Р. Фәхреддин эшчәнлегенең асылы – камил шәхес тәрбияләү. “Кеше булу өчен, гыйлем белән күркәм холык кирәктер, һәм боларны бер-берләреннән аеру дөрес булмас”, – ди ул. Аның тәрбия-әхлак мәсьәләләренә багышланган китаплары – “Тәрбияле ана”, “Тәрбияле ата”, “Тәрбияле бала”, “Гаилә”, “Нәсыйхәт” бүген дә зур әһәмияткә ия. Чын шәхес тәрбияләү – кешелекнең мәңгелек проблемасы. Балаларда милли үзаң тәрбияләү, татар теленә мәхәббәт уяту, рухи дөньясы бай, физик яктан камил шәхес тәрбияләү хәзерге көндә дә актуаль мәсьәләләрнең берсе булып кала [1, б. 38].

Мин – Яр Чаллы шәһәренең 79 нчы лицей-интернатында татар теле һәм әдәбияты укытучысы, сыйныф җитәкчесе. Безнең лицейда бары тик ир егетләр генә белем ала. Коллективыбыз да күбрәк ир егетләрдән тора. Аларның һәрберсе начар гадәтләрдән азат булган, һәрвакыт үзенең белемен күтәрү өстендә эшләүче һәм яхшы тәрбия алган шәхесләр. Коллективыбыздагы җылы, үзара ихтирамга корылган мөнәсәбәт укытучы һәм укучы хезмәттәшлеге өчен дә иң әһәмиятле шарт булып тора, минемчә. Без балаларны халык педагогикасы нигезендә тәрбияләүгә зур урын бирәбез. Халык педагогикасының асыл нигезе Р. Фәхреддин мирасында чагыла. Шунлыктан галимнең мирасын өйрәнү һәм аны укыту-тәрбия эшчәнлегендә куллану системага салынган. Методик берләшмә утырышларында галимнең бай мирасын яшь буынга җиткерү, әлеге темага укучылар белән төрле фәнни-эзләнү эшләре алып бару тәҗрибәсе өйрәнелә. Укытучыларыбыз барысы да дәресләрдә һәм сыйныфтан тыш чараларда галимнең бай мирасын белем һәм тәрбия бирү чарасы буларак кулланалар. Сыйныфтан тыш уку дәресләре исәбенә Р. Фәхреддиннең иҗат мирасы тагы да тирәнрәк өйрәнелә. 6-7 нче сыйныфларда “Тәрбияле бала нинди була?” дигән темаларга сыйныф сәгатьләре, 8-9 нчы сыйныфларда галимнең “Шәкертлек әдәбе” китабы буенча дәрес-диспут, ә 10-11 нче сыйныфларда Р. Фәхреддиннең тормыш юлы, педагогик карашлары турында дәрес-лекцияләр уздырыла. Ул дәресләрдә киләчәктә эти кеше булачак егетләребез өчен галимнең тәрбия өлкәсендә киң кулланылыш табарга тиешле тәгълиматлары әңгәмәләрнең төп нигезе булып тора. Мәсәлән, “Булдыра алсаң, галим бул, бу эш насыйп булмаса, шәкерт вә гыйлем эстәүче бул, бу да булмаса, гыйлемне дус күр”, “Сәламәтлек – байлык, әдәплелек – камиллек, тәүбә итү – бәхет, күркәм холык – яхшы иптәш”, “Кеше өчен иң бәхетле вакыт – башкалар өчен яхшылык кылу сәгатьләредер”, “Ялкаулык рәхәтлек китерми, өстәвенә гомерне кыскарта” һ.б. Мондый дәресләр уздырганда укучылар фикер йөртергә, әхлакый нормалар турында уйланырга, сыйныфташларының, яшьтәшләренең теге яки бу сыйфаты турында уйланырга, анализ ясарга өйрәнәләр, тел байлыклары арта, әхлак сыйфатлары үсә. Укучыларның күңеленә “кешенең матурлыгы – аның тәрбиясендә, эшчән, намуслы булуында, олыларны олы итеп, кечеләрне кече итеп яши белүендә” икәнлеге һәр дәрестә сеңдерелә [2, б. 109].

“Бала – өстенә һәртөрле бизәк төшерү мөмкин булган бәһале җәүһәр, яки һәрнәрсәне язарга яхшы булган ак кәгазьдер ... әгәр файдасыз бизәк белән мәгънәсез язу язылса, әлбәттә бизәкче белән язучы гаепле булыр”, – дип язган Р. Фәхреддин. Лицеебызда балаларның иҗади сәләтләрен үстерүгә дә зур игътибар бирелә. Укучыларның иҗади активлыгын, сәләтләрен үстерү юнәлешләренең берсе – аларны бәйгеләргә тарту, фәнни эзләнү-тикшеренү эшләре алып барырга өйрәтү. Укучыларны 7 нче сыйныфтан ук фәнни-

эзләнү эшенә тарту да системага салынган. Укучыларыбыз ел саен үз иҗади эшләре белән шәһәребездә уза торган “Фән җилкәннәре”, “Ломоносов укулары”, “Без тарихта эзлебез”, “Болгар илем – гүзәл җирем” республикакүләм фестиваль, конфереңияләрдә уңышлы чыгыш ясыйлар, төрле дәрәҗәдәге дипломнарга лаек булалар. Гомумән, укучыларыбыз гыйлемнең әһәмиятен аңлап, тырышып укыйлар. Ә бу үз чиратында мөгаллим эшенең күркәм нәтиҗәсе дә булып тора.

Һәркемгә мәгълүмдер, тәрбия эшен мәктәп һәм гаилә кулга кул тотынып алып барса гына ул нәтиҗәле була. Ата-аналар җыелышларында “Гаиләдә әхлак һәм хезмәт тәрбиясе”, “Тәрбиядә ата кешенең роле”, “Тәрбиядә гаиләнең роле”, “Гаиләдә хатын-кыз” дигән темаларга сыйныф җитәкчеләре чыгышлар ясыйлар. Мәшһүр галимебезнең: “Бала чакта алган тәрбияне соңыннан бөтен дөнья халкы да үзгәртә алмас”, – дигән сүзләре белән ата-аналар җыелышларын башлап җибәрү гадәткә керде. “Ата-ана әхлаклы булса, бала бәхетле була”, – дип, борынгылар бик тә дөрес әйткәннәр. “...Балаларны изге итү юлы ничек? Изге балалар күктән төшмиләр, бәлки гаиләләр эчләрендә җитешәләр. Аның юлы исә – яшь вакытларыннан башлап яхшы тәрбия бирүдер. Бу эш – ата-ана өстендәге иң олуг бурычтыр...” – дип язган Р. Фәхреддин үзенең “Җәвамигуль-кәлим шәрхе” дигән хезмәтендә. Галимнең язып калдырган киңәшләре белән һәрбер сыйныф җитәкчесе ата-аналарны таныштырырга тиеш дип саныйм. Без даими рәвештә укчыларның өйләрендә булабыз, аларның гаилә хәлләрен, тормыш шартларын күзәтеп торабыз. Шулай ук лицеебызда ата-аналар катнашында үткәрелә торган чараларның да әһәмияте бик зур. Ул эти-әниләрнең туган көннәрен үткәрү, 7-8 нче сыйныф укучыларының ата-аналары белән үткәрелә торган “Танышу. Дуслык” кичәләре, төрле ел вакытларында үткәрелгән спорт чаралары, табигатьтә бергәләп ял итү, Корбан ашлары, Әниләр көне, Әтиләр көне һ.б. Аларда милли традицияләргә, гореф-гадәтләргә, Р. Фәхреддин нәсыйхәтләренә зур игътибар бирелә.

Шул ук вакытта укытучыларыбыз камил шәхес тәрбияләүдә мәктәпнең роле, укытучының абруе зур икәнлеген тоеп эшлиләр. Р. Фәхреддин дә бит яшь буынны тәрбияләүче укытучыларга зур таләпләр куя. “Бер мөгаллим – никадәр галим вә никадәр зирәк булса да булсын, гүзәл холык иясе булмаса һәм дә гүзәл холкын вәгазьләренә яраклаштырып һәм фигыле белән күрсәтмәсә аның укытуыннан файда күрелмәс. Файдасы торып торсын, бәлки зарар күрелер!” – дип язган галим үзенең “Әдәбе тәгълим” дигән хезмәтендә. Галимнең әлеге хезмәте укытучыларыбызның өстәл китабы булып тора дисәм дә ялгыш булмастыр. Димәк, без укытучылар үзебез тәрбияле, акыллы, тирән белемле, ихлас, җитди әзерлекле, чиста күңелле кешеләр булырга тиешбез. Шул вакытта гына без үзебезнең куйган максатыбызга ирешербез, яшь буынга дөрес тәрбия бирербез.

“Укытуның нигезе – тәрбия... Тәрбия булмаган җирдә ... гүзәл кеше дә җитешмәс”, – ди Р. Фәхреддин. Ул җәмгыятькә лаеклы алмаш, лаеклы шәхес тәрбияләү мәсьәләсендә гомере буена уйлана, бу бик мөһим мәсьәләгә бер яклы гына карамыйча, аның кешене бөтен яктан да камил итеп күрәсе килә. Галимнең тәрбия өлкәсенә караган хезмәтләре бүген дә педагогика фәнен үстерергә, камилләштерергә, төрле уку йортларында укытуның сыйфатын яхшыртырга, яшь буынны тәрбияләргә, өлкән яшьтәгеләрнең, ата-аналарның педагогик осталыкларын арттырырга булышлык итә. Ул дәвамлы булсын, илкүләм югарылыкка күтәрелсен.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Мәгърифәтче Ризаэддин Фәхреддин тәгълиматы: эзләнүләр һәм тәҗрибә. – Яр Чаллы: ӨПББИ, 2006. – 88 б.

2. Мәшһүр мәгърифәтче-галим, педагог Ризаэддин Фәхреддин мирасын укыту-тәрбия процессында файдалану. V кисәк. – Казан: РИЦ “Школа”, 2009. –168 б.

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ ГАРӘП-ФАРСЫ ЧЫГЫШЛЫ АВЫЛ ИСЕМНӘРЕ

Хаҗиев Р.И.

Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты, Яр Чаллы шәһәре, Россия

НАЗВАНИЯ ДЕРЕВЕНЬ АРАБО-ПЕРСИДСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАТАРСТАН

Хазиев Р.И.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье исследуются названия деревень арабо-персидского происхождения в Республике Татарстан. Автор дает развернутую классификацию ойконимов по генетическому признаку. Делается вывод об особенностях ойконимических групп.

Ключевые слова: *Республика Татарстан, топонимика, топоним, ойконимика, ойконим, арабо-персидские названия.*

THE NAMES OF VILLAGES OF ARAB-PERSIAN ORIGIN IN REPUBLIC OF TATARSTAN

Khaziev R.I.

Naberezhnye Chelny Institute of social-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

In the article are investigated the names of villages of arab-persian origin in Republic of Tatarstan. The author gives the deployed classification of oykonyms on a genetic sign. The author gives the conclusion about the features of oykonymyc groups.

Keywords: *Republic of Tatarstan, toponymyc, toponym, oykonymyc, oykonym, arab-persian names.*

Топонимика фәненең үтә дә кызыклы, үтә дә мавыктыргыч бер өлкәсе бар. Ул – ойконимика.

Ойконимика – телебездәге барлык төр торак пункт атамаларын (авыл, шәһәр, поселок, хутор, станция һ.б. исемнәрен), аларның килеп чыгышы мәсьәләсен өйрәнә. Һәрбер торак пунктның үз исем-атамасы бар. Аны ***ойконим*** дип атыйлар. Ойконимнар төрле юллар белән ясалалар: я кеше исеменә, я берәр тарихи вакыйгага нигезләнәләр, я шушы төбәкнең географик үзенчәлекләрен чагылдыралар һ.б.

Татарстан республикасында яшәүче халыкның урнашу тәртибенә килсәк, моның бертөрле генә булмавын күребез. Әйтик, 2003 нче елгы мәгълүматларга күз салсак, 2790600 (74,2 %) кеше шәһәрләрдә, 970300 (25,8 %) кеше авылларда гомер кичергән. 2004 нче ел башына республикада 3120 торак пункт булган. Шуларның 20се республика буйсынуындагы шәһәр, 21е шәһәр тибындагы поселок һәм 3079ы авыл [1, б. 91].

2005 нче елда нәшер ителгән “Татарстанның Көньяк-көнчыгыш Кама арьягы ойконимиясенә этнолингвистик анализ” (Казан) хезмәтендә телгә алынган төбәктәге авыл-

шәһәр исемнәрен этнолингвистик яссылыкта берникадәр өйрәнгән дә идек [4]. Әлеге мәкалә шушы эшнең дәвамы булып тора.

Биредә безнең максат – гарәп-фарсы чыгышлы яки алар катнашында ясалган ойконимнарны өйрәнү-барлау.

Хәзер исә кайбер торак пункт атамаларын карап үтәрбез.

1. Гарәп чыгышлы ойконимнар:

Ир-ат исемнәре белән:

Абдул Сәлман – Әлки районындагы татар авылы. Сәлман елгасының югары агымында утыра.

Атама ике гарәп чыгышлы исемгә нигезләнеп ясалган:

1) *Абдул ~ Абдулла ~ Габдулла* – "Аллаһ колы";

2) *Сәлман* – "сәламәт".

Әбсәләм – Ютазы районындагы татар авылы. Ык елгасы буенда урнашкан.

Гарәп генезислы *Әбессәлам* антропонимы "тынычлык атасы" мәгънәсенә ия.

Әҗмәкәй – Тукай районындагы татар авылы. Чулман елгасының сул кушылдыгы Шилнә суы ярында утыра.

Әҗмәкәй антропонимын гарәп чыгышлы *Әҗмемөхәммәт* исеменең кыскартылма формасы буларак карый алабыз:

1) *Әҗме* – "матур";

2) *Мөхәммәт* – "мактаулы".

Әлеге ояга Апас районындагы *Әҗем*, Актаныш районындагы *Әҗмәт* авыллары атамаларын да кертеп карарга мөмкин.

Әлмәт шәһәре һәм Сарман районындагы *Әлмәт* исемен йөртүче татар авылы атамасы да *Әлмөхәммәт* антропонимының кыскаруы нәтиҗәсендә ясалган.

Әмир – Чирмешән районындагы татар авылы. Олы Сөлчә елгасының югары агымында урнашкан.

Шунысы кызыклы: гарәп чыгышлы *Әмир* ("боеручы, әмер бирүче") сүзен сословие термины һәм антропоним буларак та карарга мөмкин.

Әхмәт – Минзәлә районындагы татар авылы. Брустанка елгасы буенда утыра.

Әхмәт исеме гарәп телендә "иң мактаулы" дигән мәгънәгә ия.

Базаровка – Бөгелмә районындагы разъезд.

Атама фарсы *базар* ("базар көне, бәйрәм көн") ойконимик терминына нигезләнеп ясалган.

Бәкер – Бөгелмә һәм Лениногорск районнарындагы татар авыллары.

Гарәп генезислы *Бәкер* исеме "яшь, саф" мәгънәсен белдерә.

Төбәктә шушы исемне йөртүче атаклы "Бәкер" ял йорты урнашкан. Бу – халыкның яратып ял итү урыны. Бирегә Татарстан республикасыннан гына түгел, ә Россиянең башка төбәкләреннән дә киләләр.

Вәли – Лениногорск районындагы татар авылы.

Вәли исеме "изге, хакимлек итүче" мәгънәсен аңлата.

Габдрахман – Әлмәт районындагы татар авылы. Дала Зәе елгасы янында урнашкан.

Габдрахман антропонимын ике мөстәкыйль компонентка тарката алабыз: *Габде* ("кол") + *Рахман* ("Аллаһынын бер исеме"), ягъни "Аллаһының колы".

Гали – Әгерҗе районындагы татар авылы.

Гарәп исеме *Гали* "бөек" дигән мәгънәгә ия. Аллаһының бер эпитеты буларак та мәгълүм.

Камай – Менделеев районындагы татар авылы.

Камай – гарәп *Камалетдин* ("диннең камиллеге") исеменең кыскартылма формасы.

Тарихтан безгә *Камай шәһәрчеге* булуы да билгеле. Ул хәзерге Биектау районындагы *Камай* авылы янында урнашкан булган. Биредә археологик эзләнүләр дә оештырылган.

Минзәлә – Минзәлә елгасының Чулманга койган урынында урнашкан.

Җырларда җырланган *Минзәлә* атамасы үзендә нинди серләр саклый соң?

Профессор Г.Ф. Саттаров фикеренчә, кайчандыр бу урында Болгарга сәүдә белән килүче гарәпләрнең тукталыш пункты – *минзәлә* була. Бу хакта бер риваятьтә дә сөйләнелә. Риваятьтәге мәгълүматларның чынбарлыкка туры килүе бик тә ихтимал. Идел буе болгарлары ераклыкны көнлек юл һәм айлык юл берәмлекләре белән үлчәгәннәр. Гарәпләр ара ераклыгын махсус үлчәү берәмлеге – *мәнзел, мәнзил* белән исәпләгәннәр [2, б. 77-78]. Бер мәнзел 87 чакрымга тиң булган.

Мөслим – шул исемдәге район үзәге атамасы.

Гарәп теленнән үтеп кергән *Мөслим* исеме “мөселман” мәгънәсен аңлата. Ислам динендәге хатын-кызга *мөслимә* диләр. Татарларда *Мөслимә* дигән хатын-кыз исеме дә кулланыла.

Салих – Баулы районындагы татар авылы. Оренбург өлкәсе – Татарстан республикасы чигендә урнашкан.

Салих (гарәп) – “яхшы, изге”.

Хәсән – Кукмара районындагы татар авылы.

Хәсән (гарәп) – “игелекле, матур”.

Хәсәншәех – Арча районындагы татар авылы.

Гарәп чыгышлы *Хәсәншәех* исеме ике компоненттан тора: *Хәсән* “игелекле, матур” + *Шәех* “аксакал, дин башлыгы”.

Хатын-кыз исеме белән:

Әйшә – Яшел Үзән районындагы рус-татар авылы. Казан – Түбән Новгород юлында урнашкан.

Гарәп генезислы *Гайшә* исеме “тере” мәгънәсенә ия.

Өйрәнүләр барышында гарәп генезислы фамилияләргә нигезләнеп ясалган авыл исемнәре дә очрады. Мәсәлән:

Вахитов – Кукмара районындагы татар авылы.

Антропоойконимны түбәндәгечә таркатабыз: *Вахит* (гарәп) – “бердәнбер; беренче бала” + *-ов* – фамилия ясагыч кушымча.

Мостафин – Сарман районындагы татар авылы. Зәй-Сарман юлында урнашкан.

Мостафа (гарәп) – “сайлап алынган; иң яхшы” + *-ин* – фамилия ясагыч кушымча.

2. Фарсы чыгышлы ойконим:

Ир-ат исеме белән:

Азат – Аксубай районындагы татар авылы. Кече Сөлчә елгасы бассейнында урнашкан.

Фарсы чыгышлы *Азат* ир-ат исеме “ирек, ирекле, азат” мәгънәсенә ия.

Татарларда *Азат* антропонимы белән янәшә *Ирек* дигән ир-ат исеме дә кулланылышта йөри.

3. Төрки-гарәп чыгышлы ойконимнар:

Акбулат – Чистай районындагы татар авылы. Багана елгасы ярында урнашкан.

Атаманы *ак* һәм *булат* компонентлары кушылмасы буларак карыйбыз. *Ак* “белый” мәгънәсендә кулланылса, гарәп чыгышлы *булат* сүзе “яхшы, чыдамлы корыч” дигән мәгънәне белдерә, ягъни “ак корыч”.

Аллабирде – Тәтеш районындагы татар авылы.

Ойконим нигезендә гарәп-төрки-татар *Аллабирде* (“Аллаһ бирде”) исеме ята.

Төбәктәге күп кенә ойконимнар составындагы антропонимнар янәшәсендә төрки чыгышлы *иске, түбән* кебек топокомпонентлар очрый. Алар торак пунктның нигезләнеш вакыты, урнашу урыны хакында өстәмә мәгълүмат биреп киләләр.

Иске Абдул – Тукай районындагы татар авылы. Игәнә елгасы бассейнында урнашкан.

Ойконим төрки *иске* һәм гарәп *Габдулла* (“Аллаһ колы”) топонигезләреннән гыйбарәт. *Иске* компоненты авылның нигезләнеш вакыты турында хәбәр итә.

Әлеге компонент башка ойконимнар составында да очрый:

Иске Әлмәт – Мөслим районындагы татар авылы.

Иске Әхмәт – Сарман районындагы татар авылы. Минзәлә елгасы ярында утыра.

Әлмәт ~ Әлмөхәммәт, Әхмәт исемнәренең этимологиясен югарыда карап үттек инде.

Иске Сәет, Яңа Сәет – Мөслим районындагы татар авыллары. Төбәк халкы сөйләвенә караганда, Яңа Сәет авылын Иске Сәет авылыннан күчеп килүчеләр нигезләгәннәр.

Яңа Сәет – танылган татар шагыйре, Г. Тукай премиясе лауреаты *Дөлфәт (Зөлфәт) Маликовның* туган авылы.

Сәет (гарәп) – “башлык, әфәнде”. Ул титул һәм антропоним буларак та кулланыла.

Иске Солтангол – Актаныш районындагы татар авылы.

Солтангол: Солтан (гарәп) – “дәүләт җитәкчесе” + *гол* (төрки-татар) –“кол”: “солтан колы”.

Иске Шөгер, Яңа Шөгер – Лениногорск районындагы татар авыллары.

Шөгер (гарәп) – “акыл, аң; сәләт”.

Түбән компоненты да торак пунктның түбәнлектә яки елганың түбәнге агымында урнашуы хакында хәбәр итеп килә. Мәсәлән:

Түбән Сәлман – Әлки районындагы татар авылы. Сәлман елгасының түбәнге агымында урнашкан.

Гарәп чыгышлы *Сәлман* антропонимы “сәламәт” мәгънәсен белдерә дигән идек.

4. Төрки-фарсы чыгышлы ойконимнар:

Ак Чишмә – Арча, Әлмәт, Ютазы районнарындагы татар авыллары.

Ойконимның беренче компонентын төсне белдерүче төрки-татар *ак* (“чиста, үтә күренмәле”) компоненты тәшкил итә. *Чишмә* гидронимик термины исә фарсы телендәге *чәшмә* “күз” сүзенә мөнәсәбәтле.

Түбән Гәрәй – Актаныш районындагы татар авылы. Шәбез елгасының түбәнге агымында урнашкан.

Гәрәй (фарсы яки төрки-татар) – “теләк; кодрәтле”.

5. Төрки-яһүд-гарәп чыгышлы ойконим:

Иске Ибрай – Аксубай районындагы татар авылы. Кече Сөлчә елгасында урнашкан.

Иске – төрки компонент + *Ибраһим ~ Авраам* (яһүд-гарәп) – “халыклар атасы”.

6. Гарәп-монгол-төрки-татар чыгышлы ойконим:

Тукай районының Оргыды елгасы бассейнында *Салих-Тукай* исемен йөртүче бик тә матур бер авыл урнашкан. Аның атамасы түбәндәгечә аңлатыла ала: *Салих* (гарәп) – “сәламәт” + *Тукай* (төрки-татар-монгол) – “ризыклы-нигъмәтле бул; туганкай; тугай; монголча *тукай* – “җәя”, “салават күпере”.

Гомумән алганда, безнең тарафтан 46 авыл атамасының килеп чыгышы өйрәнелде. Тикшеренү нәтиҗәләрен түбәндәге таблица ярдәмендә тәкъдим итәбез:

№	Авыл исемнәренең килеп чыгышы төре	Саны	Процентларда
1	Гарәп чыгышлы ойконимнар	28	61 %
2	Фарсы чыгышлы ойконим	1	2 %
3	Төрки-гарәп чыгышлы ойконимнар	11	24 %
4	Төрки-фарсы чыгышлы ойконимнар	4	9 %
5	Төрки-яһүд-гарәп чыгышлы ойконим	1	2 %
6	Гарәп-монгол-төрки-татар чыгышлы ойконим	1	2 %
	Барысы:	46	100 %

Өйрәнелгән торак пункт атамаларының шактый зур өлеше (41 атама) антропонимик чыгышлы булуы ачыкланды (89 %). 1 атама ойконимик (2 %), 4 атама гидрографик (9 %) терминга нигезләнеп ясалганнар.

Татарлардагы кеше исемнәренең генезисын тикшерү белән ономаст Г.Ф. Саттаров шөгыльләнә. Аның “Татар исемнәре ни сөйли?” (Казан, 1998) дигән татар исемнәренең тулы аңлатмалы сүзлеге безгә гарәп-фарсы чыгышлы исемнәрнең мәгънәләрен ачыклау барышында да ярдәм итте [3].

Авыл атамалары – шул төбәктә яшәгән халыкның, аның теленең тарихы ул. Без аларны барларга, өйрәнергә һәм сакларга тиеш!

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Иванова Е.Е., Галимов Ш.Ш., Гайсин И.Т., Мустафин М.Р., Хусаинов З.А. Экономическая и социальная география Республики Татарстан: Учебное пособие / Под. ред. И.Т. Гайсина. – Казань: Изд-во КГПУ, 2005. – 250 с.
2. Саттаров Г.Ф. Мәктәптә туган як ономастикасы. – Казан, 1984.
3. Саттар-Мулилле Г.Ф. Татар исемнәре ни сөйли? (Татар исемнәренең тулы аңлатмалы сүзлеге). – Казан: Раннур, 1998. – 488 б.
4. Хаҗиев Р.И. Татарстанның Көньяк-көнчыгыш Кама аръягы ойконимиясенә этнолингвистик анализ: Уку кулланмасы. – Казан: РИЦ «Школа», 2005. – 168 б.

ИСЕМ – КЕШЕ ХОЛКЫНЫҢ КӨЗГЕСЕ

Хаҗиев Р.И., Фәтхетдинова Л.Ф.

Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты, Яр Чаллы шәһәре, Россия

ИМЯ – ЗЕРКАЛО ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА

Хазиев Р.И., Фатхутдинова Л.Ф.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

Данная статья представляет собой анализ поэтических антропонимов арабо-персидского происхождения в романе-трилогии Ф. Садриева “Счастье несчастных”. Делается вывод об особенностях функционирования антропонимов в составе художественного произведения.

Ключевые слова: *антропонимы арабо-персидского происхождения, Ф. Садриев, роман-трилогия “Счастье несчастных”.*

NAME – MIRROR OF HUMAN NATURE

Khaziev R.I., Fatkhutdinova L.F.

Naberezhnye Chelny Institute of social-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

This article is an analysis of poetic anthroponyms Arab-Persian origin in the novel-trilogy of F. Sadriev "Happiness accidents". The conclusion about the features anthroponyms functioning as part of a work of art.

Keywords: *anthroponyms of the Arab-Persian origin, F. Sadriev, the novel-trilogy "Happiness accidents".*

Телебездәге барлык төр ялгызлык исемнәрен өйрәнү белән *ономастика* тармагы шөгыльләнә. Ономастика үзе *антропонимика*, *топонимика*, *космонимика*, *зоонимика*, *теонимика*, *поэтик ономастика* һәм башка шундый бүлекләргә аерымлана.

Безне биредә поэтик ономастика бүлеге кызыксындыра. Әлеге чагыштырмача яшь юнәлешнең өйрәнү объекты нәрсәдән гыйбарәт соң? Бу сорауга төрлечә җавап бирү бар.

Профессор Г.Ф. Саттаров “Этапы развития и очередные задачи татарской ономастики” хезмәтендә хәл ителергә тиешле максат-бурычларның берсе буларак матур әдәбият әсәрләрендә урын алган ялгызлык исемнәрнең (антропоним һәм топонимнарның) поэтик-стилистик үзенчәлекләрен өйрәнүне күрсәтә [2, с. 86-87]. Ул поэтик ономастика төшенчәсен матур әдәбият әсәрләренә һәм әдәби каһарманнарга исем бирү сәнгате дип билгели [3, б. 180].

Татар поэтик ономастикасы тиешле дәрәҗәдә өйрәнелмәгән әле. Аерым язучыларның поэтик ономастикасын өйрәнү бездә шактый соң башланды. Шушы өлкәдә хезмәт куйган галимнәрдән Г.Ф. Саттаров, Д.Ә. Сәлимова, Р.Х. Гаррапова, А.Р. Биктимерова, Р.И. Хаҗиев һәм башкаларның исемнәрен атарга мөмкин.

Эшебезнең тикшерену **объекты** булып, Фоат Садриевның “Бәхетсезләр бәхете” роман-трилогиясе [1] тора, ә өйрәнү **предметы** – шушы әсәрдә кулланылган поэтик антропонимнарның үзенчәлекләре.

Мәгълүм булганча, язучылар әдәби образларга исем сайлаганда очраклы исемнәр кушмыйлар, ә аларның характер сыйфатын ача торганын (образга туры килгәнен) куярга тырышалар. Ф. Садриев та шундый (“төптән уйлап эш итә торган”) язучыларга керә.

Гомумән, әдәби образның исеменнән чыгып, аның характерына хас сыйфатларны табарга була. Мәкаләбезнең темасы да шушы өлкәгә карый. Бу мәсьәлә хәзер дә **актуальлеген** югалтмый, чөнки Фоат Садриев бүгенге көндә яшәп иҗат итүче язучы. Ул замана белән бергә атлый. Аның әсәрләрен укып, бәлки, бүгенге чор кешесе балаларына шул исемнәрне бирәдер. Замана үзгәргән саен, исемнәр дә үзгәрә бит. Ф. Садриев та геройларына исемнәрне замана таләпләренә туры китереп сайлый.

Хәзер әсәрдәге кайбер исемнәрнең генезисын карап китәрбез. Әйтик, исемнәр арасында гарәп-фарсы чыгышлылары күп табылды. Мәсәлән:

Әнвәр (гарәп) – “бик нурлы, бик якты”.

Давыт (гарәп-яһүд) – “сөекле, үзенә җәлеп итүче”.

Зирәк (фарсы) – “үткен акыллы; зирәк”.

Илһам (гарәп) – “дәрт, иҗади дәрт, рухлану, илһам”.

Мөнир (гарәп) – “яктыртучы; яктылык чәчүче; нур өләшүче”.

Рашат (гарәп) – “1. Акыллылык. 2. Дөрес фикердә тору. 3. Акылның өстенлек итүе. 4. Дөрес юл”.

Рәҗәп (гарәп) – “Һиҗри елның җиденче аеның (сугышу тыелган айлардан берсе) исеме. Шул айда туган ир балага кушылган”.

Төрки-татарларда кулланыла торган исемнәрнең зур бер өлеше Ислам диненә мөнәсәбәтле. Бу 922 нче елда Идел буе Болгар дәүләтендә Ислам дине кабул ителү белән бәйле.

Ислам – өч бөтендөнья диннәренең берсе (*буддизм* һәм *христиан* дине белән бергә). Ул VII гасырда Гарәбстан ярымутравында барлыкка килгән.

Ф. Садриев иҗатында да Ислам дине белән бәйле исемнәр күп очрый. Мәсәлән:

Мөхәммәд ~ Мөхәммәт (гарәп) – “1. Макталган, мактаулы, данлыклы. 2. Ислам диненә нигез салучы Мөхәммәт пәйгамбәр исеме”.

Димәк, Мөхәммәт исеме үзенең генезисы белән *Мөхәммәт (Әхмәт ибн Габдулла)* пәйгамбәр (570-632) исеменә барып тоташа.

Мөхәммәт – Аллаһының пәйгамбәре һәм 631 нче елда Гарәбстанда беренче мөселман дәүләтенә нигез салучы.

Харис (гарәп) – “1. Игенче, сабанчы, сукачы. 2. Сакчы, саклаучы, яклаучы”.

Шакир (гарәп) – “шөкер итүче, рәхмәт әйтүче; бар булганына риза кеше; рәхмәтле, кеше кадерен белүчән”.

Романда кушма төзелешле исемнәр дә шактый. Мәсәлән:

Сәфәргали исеме ике компоненттан гыйбарәт: *Сәфәр + Гали*.

1. ***Сәфәр*** (гарәп) – “1. Юл йөрү; сәфәр. 2. Һиҗри елның икенче ае исеме. Сәфәр аенда туган балаларга кушылган исем”.

2. **Гали** (гарәп) – “1. Бөек, олы, югары дәрәҗәле; кыйммәтле; куәтле, көчле, кодрәтле. 2. Һәрнәрсәдән өстен һәм бөек, Аллаһының эпитеты”.

Айсылу (болгар-төрки) – “ай кебек сылу, чибәр, күркәм; ай сылуы, чибәре”.

Составында гарәп чыгышлы ***дин*** (“инану, ышану”) сүзе булган шактый гына кеше исемнәренең асылында да Ислам динен зурлау, аңа табыну, буйсыну мәгънәсе ята. Мәсәлән, әсәрдәге ***Сираҗетдин*** (“дин яктысы, дин чырагы”) исеме – шундый антропонимнарның берсе.

Ислам диненә мөнәсәбәтле гарәп исемнәренең байтагы ***-алла/-улла*** (“бар вә бер”, “тәңре, хода, хак”) сүзе катнашып ясалган. Мәсәлән:

Галимулла (гарәп) – “барысын да белүче Аллаһ”.

Нурулла (гарәп) – “Аллаһ нуры, яктысы”.

Хәлиулла (гарәп) – “Аллаһ биргән бизәк, асылташ”.

Нәтиҗә ясап, шуны әйтергә була: Ф. Садриев үз әсәрендә Ислам дине белән бәйле исемнәрне актив һәм уңышлы куллана. Ләкин бу гади бер куллану гына түгел, ә язучы шул исемнәр аша безне дөрес фикерләргә, күренешләргә бәя бирергә, тормышны һәм сәнгатьне аңларга ярдәм итә, зәвыгыбызны тәрбияли. Биредә танылган педагог Ә.Н. Хуҗиәхмәтовның акыл тәрбиясе хакындагы фикере кызыклы: “Акыл тәрбиясе тәрбия эшенең иң әһәмиятлеләреннән санала. Акыл тәрбиясе әхлак тәрбиясе белән тыгыз бәйләнештә тора, чөнки әхлаклылык кешенең дөньяга карашы һәм идея инанганлыгы нигезендә барлыкка килә” [5, б. 285].

Мәкаләбез ахырында Гомәр ага Саттаровның канатлы сүзләре урынлы булыр: “Кеше исемнәре ... үзләрендә телебезнең борынгы сүзләрен, грамматик күренешләрен мул саклаганнар. Боларда халыкның борынгы теле, тарихы, тормыш-көнкүреше, гореф-гадәтләре, материаль һәм рухи культурасы эзлекле чагыла. Димәк, ономастик берәмлекләр тел чаралары белән, сүз белән бәян ителгән тарихны, исем-атамаларда саклану һәм гәүдәләнү тапкан тарихны тәшкил итәләр” [4, б. 10].

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Чыганак

1. Садриев Ф.М. Бәхетсезләр бәхете. Роман-трилогия. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2011. – 903 б.

2. Фәнни-теоретик әдәбият

2. Саттаров Г.Ф. Этапы развития и очередные задачи татарской ономастики. – Казань, 1970. – С. 86-87.

3. Саттаров Г.Ф. Г. Ибраһимов әсәрләрендә исем-атамалар // Казан утлары. – 1993. – № 6.

4. Саттар-Мулилле Г.Ф. Татар исемнәре ни сөйли? (Татар исемнәренең тулы аңлатмалы сүзлеге). – Казан: Раннур, 1998. – 488 б.

5. Хуҗиәхмәтов Ә.Н. Педагогика: Югары һәм махсус урта уку йортлары өчен дәреслек. – Казан: Мәгариф, 2004. – 543 б.

ГЫЙЛЕМНӘН ЗУР ХӘЗИНӘ ЮК

Хаҗиев Р.И., Хаҗиева Р.Р.

Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты, Яр Чаллы шәһәре, Россия

Муниципаль бюджет белем бирү йорты “25 нче гомуми урта белем бирү мәктәбе”, Яр Чаллы шәһәре, Россия

САМОЕ БОЛЬШОЕ БОГАТСТВО – ЗНАНИЕ

Хазиев Р.И., Хазиева Р.Р.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия
Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Средняя общеобразовательная школа №25», г. Набережные Челны, Россия

В данной статье нами рассматривается роль знаний в жизни человека. Основная цель – выявить теснейшую связь между светскими и религиозными знаниями. Автор анализирует некоторые важные особенности данной проблематики.
Ключевые слова: *религие, Ислам, Коран, Мухаммед, знание, народное творчество.*

THE GREATEST WEALTH – KNOWLEDGE

Khaziev R.I., Khazieva R.R.

Naberezhnye Chelny Institute of social-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia
Municipal budget educational institution "Secondary school №25", Naberezhnye Chelny, Russia

In this article we investigate the role of knowledge in life of man. Primary goal is to educe the closest connection between society and religious knowledge. The author analyses some important features of this range of problems.
Keywords: *religion, Islam, Koran, Muhammad, knowledge, folk creation.*

Халкыбыз белем алуны элек-электән үк хуплаган, аң-белемле кешенең җәмгыятьтә кадере зур булган. Бу халык авыз иҗаты әсәрләрендә дә чагылыш тапкан. Мәсәлән, *мәкальләрдә:* “Белемдә бәхет, белемсезгә дөнья ләхет”, “Белемдә көч”, “Белем – нур, белмәү – хур”, “Дөньяда иң зур байлык – белем”, “Гыйлем алу – инә белән кое казу”, “Гыйлем өйрәнү – бишектән ләхеткә чаклы”, “Белем беләккә көч бирә”, “Белеме ничек – сүзе шундый”, “Белемле кеше югалмас”, “Белмим дип әйтмә, теләмим дип әйт” һ.б. [1, б. 24-26].

Бишек җырларында:
“Әлли-бәлли итәр бу,
Мәдрәсәгә китәр бу.
Тырышып сабак укыгач,
Галим булып җитәр бу...” [1, б. 118].

Тизәйткечләрдә:
“Остасын сез остадыр да,
Теләсәгез остарырга,
“Без оста!” – дип очынмагыз,
Коры куык очырмагыз.
Останың да остасы бар,
Останың да остазы бар” [1, б. 77-78].

Табышмакларда:
“Үлчәүләрдә үлчәнми,
Базарларда сатылмый”. *(Акыл)*

“Аршынлы түгел, потлы түгел,
Һәркемдә бар”. *(Акыл)*

“Акыллы чәчә барыр,
Акылсыз җыя барыр”. *(Белем)* [6, б. 3-4].

Мәзәкләрдә:

Хәтта үзе дә аңлаган.

Укытучы балаларга дәрестә яңа тема аңлата икән. Бер тапкыр аңлаткан да сораган:

– Аңладыгызмы, балалар?

Балалар:

– Аңламадык, – дигәннәр. Тагын аңлаткан. Балалар тагын аңламый калганнар. Укытучы өченче тапкыр аңлаткан да әйткән:

– Әһә, инде менә үзем дә аңлап җиттем [1, б. 70].

Дини һәм дөньяви гыйлемнәрнең әһәмияте хакында галимнәребез (Ш. Мәрҗани, Р. Фәхреддинев, Г. Гобәйдуллин һ.б.) элек-электән үк төрле хезмәтләр язганнар. Мәсәлән, Ш. Мәрҗани "Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар" (Казан, 1989) китабында гыйлемнең әһәмиятен түбәндәгечә искәртә: "Гыйлем һәм мәгърифәт белән шөгыльләнү, акыл белемен һәм камиллекне өйрәнү – һәр сәламәт акыл, аек аң каршында һичшиксез кирәкле сыйфат, ә бу өлкәдә тырышлык һәм бер-береңә киң ярдәм күрсәтү – берсүзсез күркәм эш. Зирәк шәхесләр һәм акыл ияләре карашынча, хаклыгы ачык гыйлем – ул иң кадерле сыйфатларның берсе, камиллекнең иң мактаулысы, ә гыйлем өйрәнү – рәхәтлекнең һәм бәхетнең иң югары дәрәҗәсе икәнлеге ачык. Пакъ ислам шәригате гыйлемнәр өйрәнү һәм мәгарифне камилләштерүгә төрлечә өндәп һәм кызыктырып килде... Гомумән, гыйлем турында "Белгәннәр белән белмәгәннәр бертигез булырмы?..", "...Берәү хикмәтле берәр сүз әйтсә, күп изгелек кылган булыр", "Акыл ияләре генә телгә алыныр" дигән аятьләр бар" [5, б. 41].

Р. Фәхреддинев "Болгар вә Казан төрекләре" (Казан, 1993) хезмәтендә болгарларның ислам динен чын күңелдән инанып кабул итүләре хакында яза: "Һәрхәлдә, болгар төрекләрендә ислам дине ныклы рәвештә урнашты, хәлифәлек үзәгеннән һәм ислам бишегеннән ерак булуларына карамастан, Аллаһе тәгаләнең өстенлеге һәм мәрхәмәте белән дини гадәтләр үтәлеп торды. Бу эш – болгар төрекләренең ислам кабул итүләре дөньяви бер киңлек өчен генә булмыйча, бәлки хаклыкны тирән аңлаулары аркасында динне күңелдән тануларына дәлил. Юкса, җилдән килгән мәхәббәт, төш һәм кәрамәт юнәлешендәге эшләр сәбәбеннән генә хасил булган ихласның шул эшнең киресе булган икенче төрле җил һәм икенче төрле кәрамәт сәбәбеннән югалуы һәм, һәрхәлдә, ныклы булмавы, гомумиләшмәве мәгълүм" [7, б. 48].

Г. Гобәйдуллин Алтын Урда чоры хакында: "Ислам дине Бәркә хан заманасында кабул ителгән булса да, тәмамән җәелеп җитмәгән иде. Ислам дине иң куәтле рәвештә Үзбәк хан заманасында җәелде (1313-1342). Аның заманасында ислам йортларыннан голямалар бик килеп йөрделәр. Мәшаих фәкиһлар, башка голямалар күбәйгән иде. Ханнар тирәсендә пәйгамбәр нәселеннән булган сәидләр була. Алтын Урда дәүләтенә мәсҗедләр салынган, мәдрәсәләр дә зоһур итеп, аларда укучы шәкертләр хөкүмәт каршында бик кадер-хөрмәттә иде", – дип яза [3, б. 106].

Әлбәттә, белем алу кешедән зур тырышлык, тәвәкәллек сорый. Изге "Коръән" китабында бу хакта болай диелә: "Хактыр ки, кыенлык белән рәттән җиңеллек тә бар" ["Инширах": 6]; "Шулай булгач, бер эшне тәмам итүгә үк, икенчесен башларга тырыш" ["Инширах": 7]; "Һәр эшне бары тик Аллаһының тарафына йөз тотып башкар" ["Инширах": 8].

Мөхәммәд (570-632) пәйгамбәребез үзе дә белемгә омтылучы изге зат булган. Ул халыкның аң-белемен күтәрү, Аллаһ юлына күндерү буенча зур эшләр башкарган. Дөньякүләм билгеле галим, "100 великих людей" (М., 2000) хезмәте авторы Майкл Х. Харт аны кешелек үсешенә зур йогынты ясаган иң бөек шәхесләрнең берсе дип күрсәтә.Ул бу хакта түбәндәгеләрне яза: "Последствия арабских завоеваний VII века продолжают оказывать существенное влияние на жизнь человечества и сегодня. Вот это соединение огромного религиозного и светского влияний и заставило меня выделить Магомета как уникальное историческое лицо" [8, с. 30].

"Коръән" – һәртөрле белемнәр чыганагы. Ул безне кызыксындырган күп сорауларга җавап бирә. Мәсәлән:

Күкләрне һәм Җирне барлыкка китерүче кем?

"Күкләрне, Җирне яралтуы да, Күктәге, Җирдәге бөтен җан иясен барлыкка китерү дә Аның *(барлыгына, кодрәтенә)* дәлил булып тора. Аллаһ үзе теләгән вакытта *(Кыяматтә)* боларның барысын да бер урынга туплarга да кодрәтле" ["Шура": 29]; "Аллаһ бөтен нәрсәне юктан бар итеп, тәртипләде" ["Әгълә": 2].

Кеше ни рәвешле яралтылган?

"Хәзер инде кеше үзенең ничек яралтылганы турында уйлансын һәм гыйбрәт алсын" ["Тарикъ": 5]. "Ул атылган су тамчысы кебек сыеклыктан, *(ир кешенең)* арка кимегеннән һәм *(хатынның)* күкрәк кимегеннән чыккан сыеклыктан хасил зат" ["Тарикъ": 6-7].

Кеше өчен кирәк булган сый-нигъмәтләрне кем яралткан?

"Җир йөзендә ни булса, Ул барысын да сезнең өчен яралтты. Соңра күккә юнәлде, аны җиде кат итеп корды. Ул барысын да белүче" ["Бәкара": 29]; "Хактыр ки, Без *(Аллаһ)* мул-мул яңгырлар яудырдык ["Габәсә": 25]; "Аннан соң Без туфракны яхшылап ярдык *(сөрдек)*" ["Габәсә": 26]; "Шулай итеп, без анда орлык үстердек" ["Габәсә": 27]; "Йөземнәр, ашый торган төрле үләннәр, зәйтүн агачлары, хөрмә бакчалары, куп-куе булып үскән җимеш бакчалары, җиләк-җимеш һәм печән үстердек" ["Габәсә": 28-31]; "*(Боларның һәммәсен дә Без)* сезгә һәм мал-туарларыгызга файда булсын, дип бар иттек" ["Габәсә": 32].

Аң-белемле, укымышлы кеше яхшы белән начарны аера белергә тиеш: "Кеше игелек кыла икән, үз файдасына булыр. Кеше яманлык кыла икән, үзенә зарар булыр. Раббың колларына гаделсез түгел *(гөнаһ кылмаганны җәзаламас)*" ["Фуссиләт": 46].

Тәрбияле һәм укымышлы кеше гөнаһлар кылудан да саклансын: "Әй, инсаннар! Сезне һәм сездән элек яшәгәннәрне яралткан Раббыгызга гыйбадәт кылыгыз. *(Шулай итсәгез)* бәлки сез *(гөнаһтан, начарлыктан, Аллаһның җәзасыннан)* котылырсыз, тәкъвалыкка ирешерсез" ["Бәкара": 21]; "Алар *(мөселманнар)* иң зур гөнаһлардан берсе – оятсызлыктан ерак йөри. Ачулары чыккан чагында да, кызмаслар, кешене гафу итәрләр" ["Шура": 37].

Алар яманлык өчен җәза зур булачагын истә тотарга тиешләр: "Яманлык өчен җәза шул кылынган яманлык кадәр булырга тиеш. Кем гафу итсә, тынычлык сакласа, *(бозылышканнарны татуландырса)* аңа бүләк Аллаһ тарафыннан булыр. Дөресе шул, Аллаһ залимнәрне сөйми" ["Шура": 40]; "Рәнҗетелгән кеше соңыннан хакын кайтарса, аңа җәза булмас" ["Шура": 41]; "Яманлык кылганнарга вә Җир йөзендә хаксызга кеше рәнҗеткәннәргә җәза бар. Аларга – әче газап" ["Шура": 42]; "Кем дә кем *(үч алмыйча)* сабыр итсә һәм *(рәнҗетүчене)* кичерсә, һичшиксез, бу кеше мәртәбәле, нык рухлы икәнен исбатлар" ["Шура": 43].

Иманы нык кеше бернәрсәдән дә куркырга тиеш түгел:

"– Раббыбыз – Аллаһ! – дип, соңыннан да шуңа тугры булганнар өчен *(Кыяматтә)* бернинди дә курку юк. Аларга кайгы килмәс" ["Әхкаф": 13]; "Алар җәннәт әһеле булыр. Кылган игелекләренә күрә, әҗер буларак, анда *(җәннәттә)* мәңгегә калачаклар" ["Әхкаф": 14].

Кеше исән вакытта игелек эшләргә ашыгырга тиеш. Нәрсә соң ул игелек? "Игелек ул – гөнаһ кылудан саклану", – дип җавап бирә "Коръәни-Кәрим" ["Бәкара": 189].

Изге китапта юмарт һәм миһербанлы булу да мактала: "Ятим очратсаң, аң бул, син чыраеңны сытма, аңа ярдәм ит" ["Духа": 9]; "Мохтаҗларны әрләмә, яныңнан кума, аларга ярдәм ит" ["Духа": 10]; "Шуңа күрә, син *(Мөхәммәд)* һичтуктаусыз Аллаһының чиксез юмартлыгы, төкәнмәс кодрәте турында *(кешеләргә)* бәян ит!" ["Духа": 11].

Кешедән җәннәтнең барлыгына инану сорала: "Һәр җан иясе үлемне татыячак. Кыямәт көнендә *(дөньяда)* кылганнарыгызга таман итеп әҗер биреләчәк. Кемдер җәһәннәмнән еракка җибәрелеп җәннәткә барып урнашса, ул чынлап та морадына ирешкән булыр. Бу дөньядагы тормыш исә алдавыч кына" ["Гыймран": 185].

"Коръән"дә кешелек тарихында булып узган күп кенә фактлар да телгә алына. Әйтик, Мисыр фиргавеннәре (патшалары) турында: "Фиргавенгә бер пәйгамбәр күндергән кебек, сезгә дә нәкъ шулай, кыланмышларыгызга шаһитлек кылачак бер Пәйгамбәр

күндергән идек” [“Мүзәммил”: 15]; “Әмма Фиргавен ул пәйгамбәргә каршы чыкты. Без дә аны авыр, читен рәвештә җәзаладык” [“Мүзәммил”: 16].

“Коръән”нең иңдерелеше турында: “Әгәр илчебезгә *(Мөхәммәдкә)* иңдерелгән *(Коръән)*гә шикләнеп карасагыз, әгәр дә сез хаклы икән, Аллаһтан башка ярдәмчеләрегезне чакырып, шуңа охшаш, ичмасам, бер сүрә китереп күрсәтегез” [“Бәкара”: 23].

Кеше гомерен сүз йөртеп, байлык туплап кына уздырырга тиеш түгел: “Әче каһәр төшсен кеше артыннан сүз йөртүчеләргә, байлык туплап, кан калтырап торган сараннарга, байлыгым-малым мине мәңге яшәтер, дип уйлаганга”, – ди Аллаһ [“Һүмәзә”: 1-3]. Ләкин кеше нәфес корбаны. Ул вакыты җиткәч: “– Аһ, фани дөньяда игелекләр кылган булсам, Ахирәттә бәхеткә ирешәчәк идем бит, – дип уфтаначак” [“Бәләд”: 24]. Әйе, күп кеше чын байлыкның белем һәм гомумкешелек кыйммәтләре икәнен аңламыйча бакый дөньяга китеп бара. Халык белем турында болай ди:

“Бер байлык бар – янмый,
Карак та урлый алмый,
Төшеп тә калмый”.

Гомумән, Коръәннең бөтен аятьләрен камил аңлар өчен энциклопедик күләмле белемгә ия булырга кирәк [2, б. 5].

Мәкаләбез ахырында шуны әйтәсе килә: кешене ике канатлы кошка тиңләргә мөмкин. Бер канаты – дини (хак) гыйлем, икенчесе – дөньяви гыйлем. Мәгълүм булганча, кошка очу өчен ике канатлы булу кирәк, чөнки бер канат белән генә очып булмый. Димәк, Адәм баласыннан да яшәү-тормыш көтү өчен ике төр белемнәргә дә ия булу сорала.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Бала бишеге – гомер ишеге. Башлангыч сыйныф укытучылары, балалар бакчаларында, милли төркемнәрдә тәрбиячеләр, ата-аналар өчен халык авыз иҗаты әсәрләре җыентыгы. 3 нче басма. – Яр Чаллы: Идел йорт, 2002. – 144 б.
2. Букейль Б. Коръән һәм бүгенге фән. – Казан: Иман, 1993. – 17 б.
3. Гобәйдуллин Г.С. Тарихи сәхифәләр ачылганда. Сайланма хезмәтләр. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1989. – 334 б.
4. Коръән аятьләренең татарча мәгънәләре һәм аңлатмалары / Төрле галимнәрнең тәрҗемәләре һәм шәрехләреннән файдаланып матбугатка хәзерләүче – Р. Батулла. – Казан: ТГЖН типографиясе, 2000. – 600 б.
5. Мәрҗани Ш.Б. Мөстәфадел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар (Казан һәм Болгар хәлләре турында файдаланылган хәбәрләр). – Казан: Татар. кит. нәшр., 1989. – 415 б.
6. Татар халык табышмаклары / Мөхәррире – Г. Вәлиди. – Яр Чаллы: Идел-йорт, 2002. – 96 б.
7. Фәхреддинев Р.С. Болгар вә Казан төрекләре. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1993. – 287 б.
8. Харт М.Х. 100 великих людей. – М.: Вече, 2000. – 544 с.

МӘХМҮТ ХӘСӘНОВНЫҢ “САФ ҖИЛЛӘР” РОМАН-ДИЛОГИЯСЕНДӘ КУЛЛАНЫЛГАН ГАРӘП-ФАРСЫ АНТРОПОНИМНАРЫ

Хаматнурова Л.Р.

Муниципаль бюджет белем бирү йорты “7 нче гомуми урта белем бирү мәктәбе”, Яр Чаллы шәһәре, Россия

АНТРОПОНИМЫ АРАБО-ПЕРСИДСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В РОМАНЕ-ДИЛОГИИ «СВЕЖИЕ ВЕТРА» МАХМУТА ХАСАНОВА

Хаматнурова Л.Р.

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Средняя общеобразовательная школа №7», г. Набережные Челны, Россия

Необходимость научного изучения поэтической ономастики отдельных произведений получила в настоящее время всеобщее признание. Цель статьи заключается в комплексном исследовании антропонимов арабо-персидского происхождения в романе-дилогии «Свежие ветра» М. Хасанова. Тем самым впервые в научный оборот вводится новый ономастический материал.

Ключевые слова: *антропонимы арабо-персидского происхождения, М. Хасанов, роман-дилогия «Свежие ветра».*

THE ANTHROPONYMS OF THE ARAB-PERSIAN ORIGIN IN THE NOVEL-NOVELS "FRESH WIND" OF MAHMUT KHASANOV

Khamatnurova L.R.

Municipal budget educational institution "Secondary school №7", Naberezhnye Chelny, Russia

The necessity of studying the poetic onomastics of the particular works has been generally recognized nowadays. The aim of the article is a complex research of the anthroponyms of the Arab- Persian origin in the novel-dilogy "Fresh wind" M. Khasanov. In that way, first lime a new onomastic material is putting into scientific use.

Keywords: *anthroponyms of the Arab-Persian origin, M. Khasanov, the novel-dilogy "Fresh wind".*

Ономастиканың *антропонимика* (гр. *антропос* – “кеше” + *онома* “исем”) бүлеге кеше исемнәрен, фамилияләрне, кушаматларны, псевдонимнарны һәм башка антропонимик категорияләрне өйрәнү белән шөгыльләнә.

Профессор Г.Ф. Саттаров фикеренчә, татарларда төрдәшләре белән 20 меңләп кеше исеме кулланыла [2, б. 4]. Без аларның кайберләрен Мәхмүт Хәсәновның “Саф җилләр” роман-дилогиясендә дә очратабыз.

Шунысы игътибарга лаек: әсәрдә бер генә очраклы исем дә кулланылмый. Автор исемнәрне уйлап, “исеме җисеменә туры килә торган”нарын гына сайлый.

Әлеге мәкаләдә безнең максат – “Саф җилләр” роман-дилогиясендә кулланылган исемнәрнең этнолингвистик катламнарын өйрәнү.

Гомумән алганда, әсәрдә кулланылган исемнәрнең түбәндәге төрләрен аерып күрсәтергә мөмкин:

1) гарәп теленнән кергән исемнәр;

2) фарсы теленнән алынган исемнәр;

3) рус һәм Көнбатыш Европа телләреннән үтеп кергән исемнәр;

4) катнаш (гибрид) ясалышлы исемнәр.

Әсәрдә күбрәк гарәп-фарсы һәм аларга мөнәсәбәтле катнаш (гибрид) чыгышлы исемнәр очрый. Без биредә шуларга тукталып үтәрбез.

1. Гарәп теленнән кергән исемнәр:

а) ир-ат исемнәре:

Әбрар – “изгеләрдән; тәкъва кеше” [2, б. 310]: *Билгеле, **Әбрар** Гайнетдинович район терлекчеләре алдында торган кыенлыкларны да яшермәде* [1, б. 344].

Әхмәди – “1. Мактаулы, данлы. 2. Бер аллага ышанучан, мөселман” [2, б. 318]: *Ахирәттә **Әхмәди**гә урын юк дигәндәй, ..., минем өчен хәсрәтләнә күрмә* [1, б. 134].

Әхмәт – “иң данлы, иң мактаулы” [2, б. 318]: *Әмма иң арттан килүче яшь тракторчы **Әхмәт**, иптәшләре каршына турыдан гына килү нияте белән, тракторын ерганакның шактый киң җиренә китереп кертте* [1, б. 145].

Баттал – “1. Батыр, каһарман; фидакарь сугышчы. 2. Буш, эшсез” [2, б. 58]: ***Баттал** абзый һичшиксез хаклы: мең төрле техника белән коралланган күпкырлы хуҗалык белән идарә итү ай-һай катлауланды* [1, б. 232].

Борһан – “дәлил; хакыйкать, дөреслек; исбатлаучы, факт” [2, б. 65]: *Чыннан да, әле генә алардан чыгып киткән **Борһан** элеккеге **Борһан** түгел иде инде. Кая ул! Басылган. Сүз-өннәренә кадәр икенче. Элегрәк сүз кушарга куркып тора идек бит, тиле. Дары кебек кабынып китеп, эт итеп сүгеп, кеше алдында мыскыл итә торган Борһан түгел инде ул* [1, б. 59].

Вазих ~ Вазыйх – “ачык, анык, билгеле; ачык итеп аңлатучы” [2, б. 72]: ***Вазих** үзе дә ифрат дәрәҗәдә тотанаклы, гаять тә сабыр, тыныч табигатьле кеше булып чыкты* [1, б. 242].

Вәли – “1. Ия, хуҗа, яклаучы. 2. Әүлия, изге. 3 Аллаһыга якын дус. 4. Хакимлек итүче һәм яхшы бәндәләрнең дусты” [2, б. 74]: ***Вәли** кызны тыкрыкка кадәр дә, өенә кадәр дә озатты”* [1, б. 217].

Габдулла – “Аллаһ колы, Аллаһ бәндәсе” [2, б. 80]: ***Габдулла** абзый сөт кабул итү белән беррәттән фуражчы да бит* [1, б. 71].

Гариф – “белүче, танучы, хәбәрдар; укымышлы; акыл иясе” [2, б. 87]: *Ә комсорг **Гариф**ны, Хәдичәнең колхозыбызга файдасы күп тиде, тиешенчә озату чарасын да күрергә кирәк, дип, яшьләр җибәргәннәр* [1, б. 359].

Гыйлаҗи – “дәвалану, дәва, дару; әмәл, чара; төзәтү” [2, б. 90]: ***Гыйлаҗи** картка кадәр төште, чалгы тапап тора* [1, б. 201].

Җәдит – “яңа, яңалык” [2, б. 330]: *Икенче көнне үк Хәдичәләргә район прокуратурасында тикшерүче булып эшләүче **Җәдит** исемле бер бәндә басып килеп керде* [1, б. 219].

Җәүдәт – “1. Өстенлек; һич кимчелексез булу. 2. Юмартлык, киң күңеллелек” [2, б. 331]: *“Авангард” колхозының атаклы механизаторы Җәүдәт Харисов “Мир” маркалы кул сәгате белән бүләкләнә* [1, б. 186].

Заһидулла – “Аллаһының изге, тәкъва кешесе” [2, б. 103]: *Нәкъ шул елларда **Заһидулла** абзый ялгыз калды* [1, б. 325].

Заһит – “изге, тәкъва; тыйнак; суфый, аскет” [2, б. 103]: *Берсе орынып торган күршебез, хәрендәш тиешле кешебез Мәфтуханың кече улы **Заһит*** [1, б. 359].

Зиннур – “нур иясе, нурлы; нур-бизәк” [2, б. 103]: ***Зиннур** минем белән килмәкче дә иде әле, сбор дип, иптәшләре мәктәпкә алып киттеләр үзен* [1, б. 235].

Кәримулла – “Аллаһының хөрмәтле, юмарт, кадерле кешесе” [2, б. 151]: *Көннәрнең берендә авылда бер диярлек таза тормышта яшәүче кибетче **Кәримулла** белән хатыны килеп керәләр* [1, б. 28].

Котбетдин – “диннең котыбы, үзәге (мәшһүр кешесе); ышаныч үзәге” [2, б. 142]: – *Сезнең урында башка берәү булса, бөтен районда бер дигән ирне сайлап, күзләп алыр иде дә: “Йә әле, кем, **Котбетдин**, бүгеннән син минем ирем буласың”, – дип команда гына бирер иде* [1, б. 196].

Мәҗит – “данлыклы, атаклы” [2, б. 180]: ***Мәҗит** тә онытылганда бер туган якларына, әнисе ягыннан кардәш тиешле җиңгәчәләренә кайтып, туган җирләрен, гүзәл Кенәле буйларын күреп киткәли* [1, б. 325].

Мисбах – “факел, яктырткыч, шәмдәл, лампа, фонарь” [2, б. 165]: *Хәзергә, **Мисбах** дус, минем ишекнең кай якка ачылганын онытып тор* [1, б. 13].

Мортаза – “сайланган, артык күрелгән; сайлап куелган; сөекле” [2, б. 172]: ***Мортаза** исә, бу бусаганы күптәннән бирле таптаган кеше сыман, кыю бәреп керде* [1, б. 63].

Нәҗип – “1. Затлы; асыл; акыл; сәләтле. 2. Затлы, асыл нәселдән” [2, б. 196]: *Менә шулай көтмәгәндә-уйламаганда, күп тармаклы гаять зур колхозның партком секретаре булып киткән кеше ул **Нәҗип*** [1, б. 328].

Нәфис – “1. Нәфис, күркәм, чибәр. 2. Кыйммәтле, бик бәһале” [2, б. 195]: *Бик озак, бик зәһәр ярыштылар ул көнне ике егет, һәм ахыр чиктә **Нәфис** җиңеп чыкты* [1, б. 16].

Нигъмәтулла – “Аллаһ мәрхәмәте, рәхим-шәфкате” [2, б. 190]: ***Нигъмәтулла** карт тирәсендәрәк утырганнар аны эткәли-төрткәли башладылар* [1, б. 169].

Ногман – “1. Лалә чәчәгенең бер төре. 2. Кызыл, кан төсендәге” [2, б. 191]: *Ә аның белән бергә килеп чыккан **Ногман** абзыйның үз тугызы тугыз иде* [1, б. 114].

Садри ~ Садрый – “1. Күкрәкнеке, йөрәкнеке, үзәкнеке. 2. Башлык, түрә, җитәкче” [2, б. 208]: *Җәйләүгә мастер-наладчик итеп инде ике-өч тапкыр шофёрлык правасын алдырган, соңгы авариясендә колхоз машинасын тәмам җимереп эштән чыгарган әлеге дә баягы исерек баш **Садрины** билгеләделәр* [1, б. 318].

Сафа – “1. Сафлык, пакълек. 2. Хозурлык, рәхәтлек, кайгысызлык, тынычлык” [2, б. 214]: *Мәдинә Ногман абзыйга **Сафа** картны күрергә кушты* [1, б. 127].

Солтан – “патша, хөкемдар, дәүләт хуҗасы, монарх, император” [2, б. 216]: ***Солтан** да, авызын ерып, теленә салынуын белде: ...* [1, б. 282].

Таһир – “саф, пакъ; гөнаһсыз” [2, б. 234]: *Бары тик бер **Таһир** гына әле таң алдыннан балалаган дуңгызы янында чуала иде* [1, б. 124].

Тәлгать – “1. Тышкы кыяфәт, йөз, чырай. 2. Матурлык, ямь, күркәмлек” [2, б. 246]: *Борһан улы **Тәлгать**нең ничегрәк һәлак булуын да сөйләде* [1, б. 177].

Фәсах – “ягымлы, сүзгә оста; матур сөйләүче, чәчән” [2, б. 261]: *Төнге сменада эшләгән **Фәсах** агай тегермәнчегә охшап калган, кием-салымнарына гына түгел, кашларына кадәр көрпә-он кунган аның* [1, б. 21].

Хәбибрахман – “Аллаһының дусты” [2, б. 271]: *Күрше **Хәбибрахман** карт олтан салып биргән иске чесанка да ярамады* [1, б. 83].

Хуҗи – “1. Хуҗа, башлык, әфәнде. 2. Укытучы, остаз” [2, б. 270]: *Шуны гына көтеп торган кебек, бөкре **Хуҗи** Шапырай картны җилтерәтеп элеп алды да эткәләп-төрткәләп чыгарып ук җибәрде* [1, б. 167].

ә) хатын-кыз исемнәре:

Васбикамал ~ Васфикамал – “төгәл, камил сыйфатлы” [2, б. 348]: *Хәдичәнең туган әнисен алыштырган кешесе **Васбикамал** түти, хәзер инде гүр иясе, авылның шундый да ярлы, тормышы коелып төшкән, гомере буена ятим-ятимә булып яшәгән кеше иде* [1, б. 216].

Вәлидә – “туучы; кыз бала” [2, б. 349]: *Башкара Хәдичә апаның кызы, безнең кадерле кунагыбыз **Вәлидә*** [1, б. 311].

Гайнисә – “хатын-кызларның иң яхшысы; иң асылы” [2, б. 351]: *Тормышның ачысын-төчесен күргән **Гайнисә** түти аларны үзенчә юатып, аналарча акыл бирде:*

– Балалар, ярлылык яр түгел дигәндәй, байлык та бал түгел. Ярлылыкта яр табылса, кузгалак та аш булыр; тигезсез байлыкка баллы мал да таш булыр, дигән борынгылар [1, б. 16].

Гайния – “тантана” [2, б. 351]: *Бөтен яшьлеген, гомерен фермага биргән **Гайния** апа мал-туар яныннан әллә кая китәргә теләмәде* [1, б. 207].

Галимә – “укымышлы, белемле, галимә” [2, б. 351]: – *Кечкенәбезнең исеме **Галимә** булыр...* [1, б. 235].

Галия – “бөек, олы, югары дәрәҗәле; кыйммәтле” [2, б. 351]: *Розалия белән **Галия** исемле ике кыз үстергәннәр* [1, б. 344].

Гөлсем – “тулы йөзле; ал яңаклы” [2, б. 358]: *Мәрхүмә **Гөлсем** яхшы тормыш иптәше булу белән бергә менә дигән ана да була белде* [1, б. 361].

Гыйльмениса – “хатыннарның гыйлемлесе, укымышлысы” [2, б. 354]: – ***Гыйльмениса,** күрше, узган елда сабан туе җыенында булган идеңме син? – дип сүз башлый берсе* [1, б. 259].

Җәмилә – "матур, чибәр, гүзәл" [2, б. 455]: *Ничек кенә булмасын, Борһан кадәр Борһанның килеп авылга чакыруы **Җәмилә** җиңгинең күңелен канатландырып җибәрде* [1, б. 59].

Зәйнәп – "1. Тулы гәүдәле; таза. 2. Кәккүк" [2, б. 369]: *Алма агачыннан ерак төшми дигәндәй, **Зәйнәп** тә иң алдынгы савымчылардан санала* [1, б. 207].

Зәйтүнә – "зәйтүн агачы; мәңге яшел агач" [2, б. 369]: ***Зәйтүнә** дә килеп җитте.*

– Нишләдең син, Хәдичә апа?! – дип өзгәләнеп күрсенде партгруппорг [1, б. 344].

Зөһрә – "1. Нур чәчеп, балкып торучы. 2. Гөл. 3. Зөһрә йолдызы, Венера" [2, б. 371]: *– Кара әле, **Зөһрә**, бозауларыма гына күз-колак булсаңчы. Ашарларына салган. Алларында җитәрлек. Суларын гына алыштырасы бар иде. Зинһар, шуны гына эшли күр инде...* [1, б. 182].

Камәр – "ай" [2, б. 376]: ***Камәр** аунап яткан капчыкларның берсе өстенә хәлдән таеп килеп утырды. Тик шул утыруыннан тора алмады* [1, б. 18].

Мәдинә – "Шәһәр. Согуд Гарәбстанындагы шәһәр. Мәдәният учагы" [2, б. 390]: *Соңгы вакытта инде ул **Мәдинәгә** бөтенләй башка күз белән карый башлаган иде. Эшнең әмәлен, җаен-рәтен белеп, җилдәй очып, уттай бөтерелеп, шуның өстенә әле тиенне тиенгә куша белә торган бу хатынга карап соклануын да яшерми башлады ул* [1, б. 50].

Мәйсәрә – "байлык, муллык, иминлек" [2, б. 390]: *Хәдичәнең күңелендә шик-шом кебек нәрсә дә кузгалып куйды. Ләкин дилбегәсен тотып торган **Мәйсәрә** елмая, йөзе дә тулган ай кебек балкый иде* [1, б. 291].

Мәфтуха – "ачык, ачык йөзле" [2, б. 392]: *Нәни кызы Вәлидәне караучы **Мәфтуха** түти аны эштән кайтуга: "Ирең машина белән килеп балаңны алып китте", – дип каршылады* [1, б. 221].

Мөнирә – "яктыртучы; нур өләшүче" [2, б. 395]: *Менә шундый иде ул **Мөнирә**. Олысы да, кечесе дә аны үз итә, якын күрә иде* [1, б. 35].

Нәсимә – "йомшак күңелле, мөлаем" [2, б. 402]: *Урта бер җирдә гармунын тотып Фирдәвес тора. Аның икенче ягында скрипка уйнавы белән тирә-юньдә дан казанган **Нәсимә*** [1, б. 313].

Рәмзия – "билге, тамга, символ" [2, б. 408]: *Алдан сөйләшеп куйгандай, барысы да көлешә башладылар. **Рәмзия** үзе дә түзмәде, нурланып, ачык итеп елмаеп куйды* [1, б. 283].

Сабира – "сабыр, түземле, чыдам" [2, б. 410]: *Кара, ничек җыйнак, ыспай итеп әтмәлләп куйды. **Сабира** апа улына сокланып туя алмады* [1, б. 83].

Сәкинә – "тыныч; сабыр, тыныч күңелле" [2, б. 414]:

*– Иптәшләр! Тиздән имтиханнар башланачак. Минем эшем болай да муеннан. Шуның өстенә читтән торып булса да укыйм, – дип, аяк терәп каршы торуына карамастан, партоешма секретаре итеп мәктәпнең завучы **Сәкинә** Харисовнаны сайлап куйдылар* [1, б. 344].

Салихә ~ Салиха – "1. Яхшылык, изгелек, игелек кылучы. 2. Саф күңелле" [2, б. 410]: *– Чыннан да, Ибрай, яшермичә дөресен әйт әле. Теге, **Салихә** карчыктан, райүзәккә утырып кайткан өчен икеләтә бәһа алуың хакмы?..* [1, б. 181].

Фагыйлә – "эшләүче, эшчән, эш сөюче" [2, б. 424]: *Суалчаннарын да төнлә белән, күрше **Фагыйлә** карчык мунчасының сайгагын куптарып кына җыеп ала* [1, б. 81].

Фәния – "белемле, гыйлемле" [2, б. 425]: *Савылган сыерларны стойкадан чыгарганчы, боҗыр кебек өлгер-җитез **Фәния** чиләк алып сыерларның каймак кебек куе җилен төбен кул белән савып ала торган булды* [1, б. 268].

Хәбирә – "хәбәрдар, белекле; хәбәрче" [2, б. 431]: *Шаккатырлык та шул! Чөнки **Хәбирә** унбиш баш сыеры белән Гайния апаның унике сыеры биргән сөтне дә савып ала алмаган* [1, б. 72].

Хәдичә – "җитлекмәгән; вакытыннан элек туган кыз. Мөхәммәт пәйгамбәр хатынының исеме" [2, б. 431]: *Бер килсә килә бит ул. **Хәдичә** дә шундый бәхетсезләрнең берсе* [1, б. 13].

Хөпбениса ~ Хөббелниса – “хатын-кызларның сөеклесе” [2, б. 433]: *Бу минутта аларга **Хөпбениса** түтиләреннән дә бәхетлерәк кеше булмагандыр кебек тоелды* [1, б. 27].

2. Фарсы теленнән алынган исемнәр:

а) хатын-кыз исемнәре:

Маһибану – “кызларның ай кебеге, ай кызы” [2, б. 384]: *Билгеле, карчыгы **Маһибану** түти белән икәүдән-икәү, карт белән карчык торганга гына түгел* [1, б. 190].

Сәрвәр – “башлык, җитәкче; дәрәҗәле кеше” [2, б. 415]: *– Таныш булыйк алайса. – Кунак, перчаткасын салып, кулын сузды. – Мин райком секретаре Рәхимова булам. Исемем – **Сәрвәр*** [1, б. 66].

3. Катнаш исемнәр дә очрый:

а) ир-ат исемнәре:

Миргасим ~ Миргасыйм (фарсы-гарәп теленнән) – “язык, яман эшләрдән саклаучы әмир” [2, б. 162]: *Баш зоотехник Гөлнур урынына калып торган ясалма орлыкландыру пункты технигы **Миргасим** кайсыдыр савымчыны эттән алып эткә салып сүгә* [1, б. 211].

Фирдәвес (фарсы-гарәп теленнән) – “җәннәт, оҗмах бакчасы” [2, б. 256]: ***Фирдәвес** сәхнәнең бер як кырыендарак торган трибуна артына килеп басты, куен кесәсеннән бер төргәк кәгазь чыгарып алдына куйды* [1, б. 309].

Хәсәнша (гарәп-фарсы теленнән) – “Хәсән + шаһ. Яхшы; чибәр, матур, күркәм” [2, б. 276]: ***Хәсәнша** атлы пәһлеван кадәр пәһлеваннар катнашкан бу кызыклы әкият ни белән беткән буласыдыр, анысын әйтүе кыен* [1, б. 28].

Сәеткол (гарәп-төрки-татар теленнән) – “Сәет + кол. Сәет – башлык, җитәкче, хөкемдар; хуҗа; әфәнде. Мөхәммәтнең кызы Фатыйма балаларыннан килгән аксөяк нәселгә бирелгән титул” [2, б. 221]: ***Сәеткол** карт, җилле-давыллы язгы кич булу сәбәпле, аның әнисен рәтләп күрә алмаган, бары тик ачыргаланып, ярдәм өмет итеп, җан ачысы белән кычкырганын гына ишеткән* [1, б. 272].

Хафиз (гарәп-татар теленнән) – “1. Саклаучы; күңелдән ятлаучы; Коръәнне яттан белүче. 2. Истәлек, хәтер” [2, б. 267]: *Юк, мыштым **Хафиз** түгел бу, ә чын хуҗа, колхоз дип янып-көеп яшәүче* [1, б. 262].

Ибрай ~ Ибраһим (яһүд-гарәп теленнән) – “1. Халыклар атасы. Гарәпләрнең һәм яһүдләрнең уртак бабалары Авраам (Абрахам) “Халыклар атасы” исеменнән. 2. Тәүраттагы Авраамның ассириялеләр теленнән туры тәрҗемәсе – “минем атакаем югары” [2, б. 108]: ***Ибрае** да аның таш астыннан чыккан. Сүз эзләп кесә капшап маташа торганнардан түгел* [1, б. 180].

ә) хатын-кыз исемнәре:

Гөлнур (фарсы-гарәп теленнән) – “гөл кебек нурлы” [2, б. 358]: *Ә инде сәхнәгә **Гөлнур** чыгып баскач, тамашачылар залы кинәт тынып калды. Бу минутта чыннан да сокланырлык иде ул* [1, б. 177].

Зәмзәмбикә (гарәп-төрки-татар теленнән) – “зәмзәм суы кебек мул бикә” [2, б. 369]: *Ә **Зәмзәмбикә** – теленә тилчә чыккыры – тыела алмыйча һаман чәпчи, теш агарта, нәрсәгәдер куангандай, башын артка ташлап, бөгелә-сыгыла көлүен белә* [1, б. 209].

“Саф җилләр” роман-дилогиясендә кулланылган исемнәр дөньясына күзәтү ясап чыкканнан соң, түбәндәге нәтиҗәләр ясалды:

№	“Саф җилләр” роман-дилогиясендә кулланылган исемнәрнең этнолингвистик төркемнәре	Саны	Процентларда
1	Гарәп теленнән кергән исемнәр	59	85,5 %
2	Фарсы теленнән алынган исемнәр	2	2,9 %
3	Катнаш (гибрид) ясалышлы исемнәр	8	11,6 %
	Барысы:	69	100 %

Югарыдан күренгәнчә, әсәрдә кулланылган исемнәрнең күбесен (59 – 85,5 %) гарәп теленнән кергән исемнәр тәшкил итә. Икенче урында – катнаш (гибрид) ясалышлы исемнәр (8 – 11,6 %). Фарсы теленнән алынган исемнәр чагыштырмача аз (2 – 2,9 %).

Бүгенге көндә аерым әсәрләрнең поэтик антропонимиясен өйрәнү гаять зур әһәмияткә ия. Тикшеренү барышында тупланган материалларны мәктәпләрдә һәм югары уку йортларында татар теле һәм әдәбияты, татар ономастикасы кебек фәннәрне укытканда кулланырга мөмкин.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Чыганак

1. Хәсәнов М.М. Саф җилләр: роман-дилогия. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2007. – 367 б.

2. Фәнни-теоретик әдәбият

2. Саттар-Мулилле Г.Ф. Татар исемнәре ни сөйли? (Татар исемнәренең тулы аңлатмалы сүзлеге). – Казан: Раннур, 1998. – 488 б.

НАРОДНЫЕ ПРАЗДНИКИ КАК СРЕДСТВО ПРИОБЩЕНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА К НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ

Хафизова Ч.М., Габидуллина И.М.

Детский сад № 1 «Ласточка» Муслюмовского муниципального района Республики Татарстан, Россия

Данная статья посвящена исследованию воспитательных возможностей использования национальной культуры в воспитании детей дошкольного возраста. Выявлено, что праздник является объединяющим средством всех видов искусств и приобщением детей к национальной культуре родного края. Определена воспитательная роль народных праздников.

***Ключевые слова**: народный праздник, дети дошкольного возраста, национальная культура, воспитательная роль.*

FOLK FESTIVALS AS A MEANS OF INTRODUCING PRESCHOOL CHILDREN TO NATIONAL CULTURE

Hafizova C.M., Gabidullina I.M.

Kindergarten № 1 "Sallow", Muslyumovsky district, Republic of Tatarstan, Russia

This article is devoted to the study of educational opportunities for the use of national culture in the education of children of preschool age. It is revealed that the feast is the unifying agent of all kinds of arts and introducing children to the national culture of their native land. Defined the educational role of the national holidays.

***Keywords:** folk festival, children of preschool age, national culture, educational role.*

Воспитание детей является непрерывным и сложным процессом, в котором действует множество факторов как стихийных, так и специально создаваемых, как природных, так и общественных. Оно тесно связано с конкретной исторической эпохой и социальном строем. Произошедшие в нашей стране политические и социально-экономические преобразования неизбежным образом вызывают глубокие изменения во всей системе общественного воспитания, в понимании его целей, направленности и нравственных идеалов.

Однако в современных дошкольных учреждениях нет достаточно разработанной научно-теоретической базы и методических разработок, необходимых для правильной организации национального воспитания детей в целом. Современное общество нуждается в разработке научно-методических основ формирования личности детей дошкольного возраста посредством национальных культур.

Многочисленные исследования К.Д. Ушинского, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинского, К. Насырова, Г. Ибрагимова, М.И. Богомоловой, Р.И. Жуковской, Э.К. Сусловой, С.А. Козловой, Н.Ф. Виноградовой, С.Н. Султановой и других доказывают важность и необходимость использования национальной культуры в развитии и воспитании детей дошкольного возраста.

Праздники и развлечения – яркие и радостные события в жизни детей дошкольного возраста. Сочетая различные виды искусства, они оказывают большое влияние на чувства и сознание детей.

Подготовка и проведение праздников и развлечений способствует нравственному воспитанию детей: они объединяются общими переживаниями, у них воспитываются основы коллективизма; произведение фольклора, песни и стихи о родине, о родной природе, труде формирует патриотические чувства. Разучивая песни, стихи, танцы, дети узнают много нового о своей стране, природе, о людях разных национальностей. Это расширяет их кругозор, развивает память, речь, воображение, способствует умственному развитию.

Праздничная атмосфера, красота оформления помещения, костюмов, хорошо подобранный репертуар, красочность выступлений детей – все это важные факторы эстетического воспитания.

Участие детей в пении, играх, хороводах, плясках укрепляет и развивает детский организм, улучшает координацию движения.

Таким образом, возникает проблема: каковы воспитательные возможности использования национальной культуры в воспитании детей дошкольного возраста?

Наше исследование состояло из нескольких этапов. На первом этапе изучалась и анализировалась психолого-педагогическая, этнографическая национальная литература; велись наблюдения за детьми, проводились беседы с родителями о методах и приемах семейного воспитания; анализировался опыт взаимодействия педагогов с родителями, изучались пособия и методические разработки педагогов по приобщению детей к национальной культуре. На этом этапе были определены цели исследования, объект, предмет, сформирована рабочая гипотеза. На втором этапе выявлялись условия положительного влияния традиций татарского народа на национальное воспитание; была организована опытно-экспериментальная работа, разработаны методические рекомендации для внедрения в практику национального воспитания. На третьем этапе по результатам проведенной опытно-экспериментальной работы осуществлялась их систематизация и обобщение, обработка полученных экспериментальных данных. Мы пришли к выводу, что основными факторами народной педагогики, соответственно и народного воспитания, являются природа, игра, слово, дело, общение, традиция, быт, искусство, религия, пример-идеал (идеи-символы, личности-символы, события-символы).

В процессе воспитания, в процессе ознакомления детей с необходимым материалом создаются благоприятные условия для их дальнейшего умственного развития. Детям предлагается анализировать, сравнивать, обобщать то, что они видят в окружающей жизни или то, о чем расскажет, или прочтет им воспитатель.

Впечатления раннего детства часто остаются в памяти на всю жизнь. Их яркость и богатство могут согреть и украсить душу человека на долгие годы. В общую цепь радостных настроений, незабываемых эмоций детства свои особые чувства и переживания вносят праздники.

Праздники – это радость общения, радость творчества и сотворчества, радость самовыражения, радость раскрепощения и взаимообогащения.

В народных праздниках присутствуют разнообразные виды искусства: литература,

музыка, живопись, театр, пантомима. Таким образом, праздник является объединяющим средством всех видов искусств и приобщающим детей к национальной культуре своего народа. А широкое использование этих средств в работе с детьми позволяет расширить кругозор, сформировать взгляды и нормы поведения ребенка, развить его творческие способности.

В разнообразных видах деятельности проявляются наклонности, формируются определенные умения и навыки. На празднике дети не только говорят, но танцуют, поют, рисуют. Дети учатся подчинять свои движения ритму музыки, различать музыкальные темпы, отражать их в движениях, играх, сопровождая речью. Праздник в детском саду – важная часть жизни ребенка. Это радостное событие, которое позволяет ребенку отдохнуть, развлечься и, вместе с тем, духовно обогащает и приобщает его к национальной культуре.

Проведенная работа показала, что праздники используются для подведения итогов обучения, являются удобной ситуацией для повторения пройденного за последнее время материала.

Полученные результаты позволили сделать следующие выводы:

1. Предварительная работа с детьми показала, что не все дети знакомы с татарской культурой, но вместе с тем большинство детей проявляет интерес к национальной культуре своего края и стремится знать родной язык.

2. Отобранные традиции, обычаи, праздники татарского народа эффективны при обучении и воспитании детей в детском саду.

3. Участие родителей и детей в общих мероприятиях (подготовка праздника, праздник “Науруз”), а также заучивание с детьми стихотворений, текстов татарских песен, консультации позволяет понять родителям значение приобщения детей к национальной культуре.

Праздник – одно из средств полноценного и всестороннего развития личности ребенка дошкольного возраста, который является объединяющим средством всех видов искусств и приобщением детей к национальной культуре родного края.

Список использованной литературы

1. Культура, искусство татарского народа. – Казань, 1993.

2. Рожнова П. Семья в народных традициях // Восп. Шк.. – 1998. – № 5. – 29 с.

3. Харисов Ф.Ф. Национальная культура в учебно-воспитательном процессе. – Казань, 1996.

4. Харисова Л.А. Педагогический потенциал национальной культуры. – Казань, 1996.

БӘЙРӘКӘ МӘДРӘСӘСЕ ТАРИХЫНА ЯҢА МАТЕРИАЛЛАР

Шәрипов А.М.

Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты, Яр Чаллы шәһәре, Россия

НОВЫЕ МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ БАЙРЯКИНСКОГО МЕДРЕСЕ

Шарипов А.М.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

Статья посвящена освещению истории Байрякинского медресе, одного из крупных учебных заведений Поволжья XVIII-XIX вв. В ней использованы новые печатные и рукописные источники в данной области, приведены новые факты и сведения.
***Ключевые слова**: медресе, мечеть, школа, село, история, учеба, наука, знание, личность.*

NEW MATERIALS ON THE HISTORY OF BAYRYAKINSK MADRASAH

Sharipov A.M.

Naberezhnye Chelny Institute of social-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

This article is devoted to describe the history of Bayryakinsk madrasah, one of the largest educational institutions in the Volga region in the XVIII – XIX centuries. New printed and handwritten publications in this area hove been used, new facts and data have been found.
***Keywords**: madrasah, mosque, school, village, history, studies, science, knowledge, personality.*

Октябрь инкыйлабына кадәр халкыбызның иң эре уку йортлары арасында хәзерге Ютазы районының Бәйрәкә авылындагы мәдрәсә дә булган. Әмма аның тарихы әле, безнеңчә, тулысынча өйрәнелеп бетмәгән. Әлбәттә, берәр оешма яки авыл тарихы турында мәгълүмат кирәк булса, без иң элек алты томлык русча "Татарская энциклопедия" хезмәтенә мөрәҗәгать итәбез. (Әле дә ярый безнең шундый бәяләп бетермәслек хәзинәбез бар! Аны язучыларга һәм гамәлгә куючыларга мең рәхмәт!). Менә шул капитал хезмәтнең 2 нче томында (Казан, 2005) Бәйрәкәдәге "Гобәйдия" мәдрәсәсе турында фәнни мәкалә бар (авторлары Р.Р. Салихов, Р.Р. Хәйретдинов. Бу мәкаләнең русчасы 2005 елда, татарчасы "Татар энциклопедиясе"нең 2 нче томында бары 2010 елда гына басылып чыкты). Бу хезмәттә Бәйрәкәдәге "Гобәйдия" мәдрәсәсенең тарихы китерелә. Әмма тормыш алга бара, бу мәкалә дөнья күргәннән соң да фәндә яңа мәгълүматлар пәйда булды. Мәсәлән, Ризаэддин Фәхреддиннең 4 томлы "Асар" хезмәте басылып чыкты (Казан: Рухият, 2006-2010 еллар), Бәйрәкәдә яшәп вафат булган язучы һәм педагог Кәшиф Рәхимнең (1905-1989) "Бәйрәкә авылы" дигән кулъязма дәфтәре табылды. Шушы хезмәтләрдә "Татар энциклопедиясе"ндә искә алынмаган яңа мәгълүматлар килеп чыкты. Түбәндә шул яңа материалларның бер өлеше китерелә.

Бәйрәкәдә белем һәм мәгърифәт учагына кайчан нигез салынган? Р.Р. Салихов һәм Р.Р. Хәйретдиновлар, мәсәлән, болай яза: "Гобәйдия", Оренбург губ. Бөгелмә өязе (хәзер ТРның Ютазы р-ны) Бәйрәкә авылындагы өченче җамигъ мәчет каршындагы мәдрәсә. Идел буендагы иң зур мөселман уку йортларының берсе. 19 йөздән мәгълүм" [1, б. 131]. Ә Кәшиф Рәхимдә болай диелә: "1912 нче елда Бәйрәкәдәге "Гобәйдия" мәдрәсәсенең 100 еллыгы үткәрелде. Ул юбилейда катнашу өчен Самара большевикларыннан К.М. Төхфәтуллин килә. Ул юбилей турында Төхфәтуллин ага болай сөйләгәне бар: "Гобәйдия мәдрәсәсе төзелүгә 100 ел, гомумән Бәйрәкәдә мәдрәсә оешуга 200 ел" дип уздырылды" [2, б. 4]. Әгәр Кәшиф Рәхим китергән бу мәгълүматны дөрес дип алсак, Бәйрәкәдәге беренче мәдрәсәгә 1712 нче елларда нигез салынган булып чыга. Бәйрәкәдәге уку йортының башлангыч чоры хакында ул болай яза: "1785 нче елга кадәр Бәйрәкәдә законлы мәчет салырга рөхсәт ителми. Югары очтагы куе каен урманы эченә мәчетне кабыклардан оештыралар да, тикшерү килә башласа, сүтеп өя булганнар. Шуның өчен ул мәчет урнашкан мәхәлләне "Кабык мәчет мәхәлләсе" дип йөрткәннәр. 1785 нче елны "Әби патша" татар авылларында мәчет салырга рөхсәт биреп указ чыгаргач, кабык мәчет урынына агач мәчет салына һәм беренче мәхәллә дип атала. Патша хөкүмәте мәчет салырга рөхсәт итмәсә дә, мәдрәсәләр тотуга каршы килмәгән" [2, б. 4].

Шунысы куанычлы, Кәшиф Рәхим үзе белгән, үзе ишеткән хәлләрне түкми-чәчми кәгазьгә төшереп калдырган. Шуның өчен аңа зур рәхмәт! Үзенең әйтүе буенча, әлеге тарихны язган вакытта ул Бәйрәкә авылы турында үзенә кадәр язылган Шәриф Халиков, Фәхретдин Хадмиев һәм Әхмәдиша Әсәдуллиннарның тарихларын укып чыккан һәм үз хезмәтендә файдаланган. Аның бу кулъязма дәфтәрендә, әлбәттә, кайбер төгәлсезлекләр дә булырга мөмкин.

Бәйрәкә мәдрәсәсенең башлангыч чоры турында К. Рәхим: “1812 нче елга кадәр Бәйрәкә мәдрәсәсендә Мөхәммәт Шәриф ишан дигән суфи кеше җитәкчелек иткән”, – дип яза [2, б. 4]. “Татар энциклопедиясе”ндәге мәкаләдә бу шәхес хакында бер сүз дә юк. Ә Р. Фәхреддиннең “Асар” хезмәтендә 1812 елга кадәр үк Бәйрәкә мәдрәсәсендә укыткан берничә имам-мәдәррис хакында языла. Мәсәлән, Мөхәммәдкол бине Табай дигән кеше хакында: “Ык елгасындагы Бәйрәкә авылында имам вә мөдәррис булып, 1786 елларда вафат булган. Гыйлем әһелләре арасында белемле вә камил дигән исеме таралган” дигән мәгълүмат бирелә [3, б. 48]. Бу, безнеңчә, XVIII гасырда ук Бәйрәкә мәдрәсәсендә укыткан, исеме тарихта калган беренче имам һәм мөдәррис булса кирәк.

Бәйрәкә кешеләре миңа шундый бер вакыйга сөйләде: 1800-1810 еллар тирәсендә авылның хәлле кешесе Муса хәзрәт таштан ике катлы мәчет салдыра башлаган. Ә ул заманда мәчетләрне таштан салдыру өчен аерым рөхсәт кирәк икән. Муса хәзрәтнең андый рөхсәт кәгазе булмаган. Чәкән авылындагы чиркәү кешеләре, төзеләчәк мәчеттән көнләшеп, “Муса хәзрәт рөхсәтсез ике катлы таш мәчет салдыра”, – дип, Самара управлениесенә җиткергәннәр. Самарадан тикшерү килгән. Муса хәзрәт куркып калмаган, төзеләчәк бинаның сызымнарын күрсәтеп: “Мин мәчет түгел, чиркәү салдырам. Менә карагыз, гөмбәзе болай булачак”, – дип, түгәрәк гөмбәзне күрсәткән. Тикшерүчеләр каршы сүз әйтмәгәннәр, ышанып кайтып киткәннәр. Ә бина төзелеп беткәч, Муса хәзрәт гөмбәз өстенә тәре түгел, ә ай куйдырган. Шуңа күрә Бәйрәкә мәчете түгәрәк гөмбәзле булган икән.

“Асар”ның 1 нче томында Мөхәммәдкол бине Табайдан соң укыткан башка мөдәррисләр хакында да мәгълүматлар бар. Аларга таянсак, мәдрәсәгә “Гобәйдия” исеме бирелгәнче үк, Бәйрәкәдә өч мәчет булган (ә һәр мәчет каршында үзенең мәдрәсәсе дә булган); аларда Искәндәр бине Гали, Мостафа бине Әхмәр һәм Мөхәммәдшәриф бине Ибраһим исемле имамнар укыткан. Искәндәр бине Гали хакында Р. Фәхреддин болай яза: “Искәндәр бине Гали бине Ает... Бәйрәкә авылында Мөхәммәдкол бине Табай вафат булгач имам вә мөдәррис булып, 1832 ел 17 июньдә 75 яшендә вафат булган (Димәк, аның яшәгән еллары 1757-1832 булып чыга – Ә.Ш.). Кабере Бәйрәкәдә. Бу зат беркадәр вакыт Мөхәммәдшәриф бине Ибраһим белән бер мәчеттә имамлык итеп, аннан соң өченче мәчет төзелү илә Мөхәммәдшәриф анда күчә, вә бу зат үзе генә кала. Мөхәммәдшәриф бине Ибраһим, Искәндәр бине Гали, Мостафа бине Әхмәр исемле өч затның мәдрәсәләре бер урында, фәкать үзләренең хөҗрә-бүлмәләре аерым-аерым биналарда булган, вә шул хәлдә шәкертләр укытканнар. Алар вафат булгач, бу мәдрәсәләрнең барчасы өченче мәчет имамы вә Мөхәммәдшәриф бине Ибраһимның улы булган Гобәйдулла бине Ибраһим тәрбиясенә калган. Ошбу мәдрәсәләр, шул көннән бу заманга кадәр гыйлем эстәүче шәкертләр өчен бер сыену урыны булып, бер-бер артлы алмашынып, олуг һәм файдалы мөдәррисләр укытканнар” [3, б. 132]. Ә Мостафа бине Әхмәр турында “Асар”да болай языла: “Мостафа бине Әхмәр бине Мансур. Бөгелмәдән төн тарафта Бәйрәкә авылында имам вә мөдәррис булып, 1836 ел, 14 мартта 60 яшендә вакытта вафат булган (Димәк, яшәгән еллары 1776-1836 булып чыга – Ә.Ш.). Кабере Бәйрәкәдә. Мансур исемле бабасы Казан артындагы Балыклы авылыннан Бәйрәкәгә күчеп килгән...

Мостафа бине Әхмәр, бу җирлектә булган остазлары хозурында гыйлем алгач, Бохарага барып, рәсми дәресләр белән мәшгуль булган вә, беркадәр еллар торгач, бу мәмләкәткә кайтып, Уфа илә Бөгелмә арасында зур почта юлы өстендә булган Япрук авылына имам булган. Ул авылда 9 ел торганнан соң, мәхәллә халкы илә дуслыгы киткәнгә, Бәйрәкә авылында булган баҗасы Фәйзулла бай бине Гали күрсәтүе һәм

тырышлыгы илә Бәйрәкәдә икенче мәчет хозурына күчкән һәм дәрес әйтү илә дә мәшгуль булган. Хатыны Маһруй исемле булган”, – диелә [3, б. 145].

Шулай итеп, нәтиҗә ясарга мөмкин: XIX гасыр башында Бәйрәкәдә өч мәчет булып, беренче мәхәлләдә Искәндәр бине Гали бине Ает, икенчесендә Мостафа бине Әхмәр бине Мансур һәм өченчесендә Мөхәммәдшәриф бине Ибраһим имамлык вә мөдәррислек иткәннәр. Шулардан соңгысы, безнеңчә, аеруча зур һәм күренекле шәхес булган, ахрысы. “Асар”да аның тормышы шактый тулы тасвирланган. Шул мәкаләдән кайбер мөһим өлешләрен китереп узыйк.

Бу гыйлем иясенең тулы исемен Р. Фәхреддин “Мөхәммәдшәриф бине Ибраһим әл-Бәйрәкәви” дип атый һәм болай яза: “Үргәнеч мәмләкәтендә вә Яңа Үргәнеч шәһәренә 4 чакрымда булган Чекә атлы урында ишанлык итеп, 1841 елда вафат булган. Асылы типтәр таифәсеннән булып, ни вакыттадыр Бохарага сәфәр иткән. Хәлифә Ниязколый әт-Төрекмәни белән аралашкан (Әйтергә кирәк, күп кенә татар укымышлылары Ниязколый әт-Төрекмәнидән белем алганнар – Ә.Ш). Бу мәмләкәткә кайткач, Бөгелмә өязе Бәйрәкә авылында имам вә мөдәррис булып шәкертләр укыткан вә тәрбияләгән. Шул чорда Бәйрәкәнең мәшһүр байларыннан Исхак бине Гали бине Ает... исемле кешенең Шәмсекамәр исемле кызын никахлаган. Күпмедер вакыт торганнан соң, үз теләге беләнме, шәехе ишарәсенә күрәме, балаларын Бәйрәкәдә калдырып, 1815 елда Бохарага шәех Төрекмәни хозурына киткән вә аннан югарыда аталган Үргәнечтә, Чекәдә торган” [3, б. 178]. Шушы ук мәкаләдә Мәхәммәдшәрифнең монда калган балалары Әбүнәгыйм, Таҗенниса һәм Мәръям, аларның тормыш юллары хакында да шактый тулы язылa, балаларының хатлары да китерелә. Ул хатларның берсендә (Р. Фәхреддин: “Фикеребезчә, хат Мәхәммәдшәрифнең үз улы Мөхәммәдзакир әфәнде (Чекәдә өйләнгән икенче хатыныннан туган улы) тарафыннан язылгандыр”, – ди – Ә.Ш.) Мәхәммәдшәрифнең Бәйрәкәдән күчеп китүенең сәбәбе болай аңлатыла: “Мәгълүмдер ки, атабыз Бәйрәкә авылында Исхак бай дигән кешенең кызын алып, беркадәр вакыт әлеге бай мәдрәсәсендә мөдәррислек итеп йөргәндә, хатыны дөньядан киткән. Әлеге Исхак бай исә икенче кызын бирергә булгач, атабыз, кабул итмичә, һәммә китап, мал вә башка нәрсәләрен бер угыл вә кызына ташлап, үзе Бохараи шәрифкә килгән. Берничә еллар укыганнан соң, Харәзмгә килеп, Үргәнеч ягындагы бер мәсҗидкә имам булган вә шул мәхәлләдән өйләнгән. Биредә 30 елдан артык дин гыйлеме укытып, Аллаколый хан заманында вафат булган. Вафат вакытында өч угылы вә бер кызы, хатыны калган. Бу вакыт атабызга 56 яшь булган” [3, б. 179]. Димәк, Мөхәммәдшәриф 1785 тә туган һәм 1841 дә вафат булган икән.

Шушы ук мәкаләнең икенче бер җирендә: “Күчеп киткәннән соң, урынына үз тарафдарларыннан Гобәйдулла бине Ибраһим исемле зат калган”, – дип күрсәтелә [3, б. 179]. “Асар”ның 2 нче томында бу фикер тагын кабатлана; Гобәйдулла бине Ибраһим бине Ишкуәт турында язганда, Р. Фәхреддин әлеге Гобәйдулла хәзрәтнең улы Габделгалинең “Дамелла Мәхәммәдшәриф бине Ибраһим әл-Бәйрәкәви күчеп киткәндә үз урынына имам булу һәм шәкертләр укыту өчен әтиебезне билгеләде” дигән сүзләрен китерә [4, б. 22]. “Татар энциклопедиясе” авторлары исә “Гобәйдия” мәдрәсәсенең тарихын бары Гобәйдулла бине Ибраһим бине Ишкуәттән генә башлана дип күрсәтәләр; алар болай яза: “Гобәйдия”, Оренбург губ. Бөгелмә өязе (хәзер ТРның Ютазы р-ны) Бәйрәкә авылындагы өченче җамигъ мәчет каршындагы мәдрәсә. Идел буендагы иң зур мөселман уку йортларының берсе. 19 йөздән мәгълүм. Махсус төзелгән бинада урнаша (19 йөз ахырыннан). Мәдрәсәне нигезләүче һәм мөдәррисе авылның 3 нче мәхәллә имам-хатибы, дин белгече, шәригать белеме буенча аңлатмалар һәм хезмәтләр авторы Гобәйдулла бине Ибраһим бине Ишкуәт (1785-1845) була” [1, б. 131]. Биредә, безнеңчә, ике урынга төзәтмә кертергә кирәк. Беренче, “Асар”дан китерелгән өзекләрдән күренгәнчә, Бәйрәкәдәге мәдрәсәне нигезләүче Гобәйдулла бине Ибраһим бине Ишкуәт булмый; ул 1815 елда мәдрәсәдә имам булып эшли башлаганда (алда әйтелгәнчә, Мөхәммәтшәриф хәзрәт Бәйрәкәдән 1815 елда китә), мәдрәсәгә инде күптән нигез салынган була. Мәдрәсәнең “Гобәйдия” дип аталуы турында Кәшиф Рәхим болай ди: “Гобәйдулла ишан заманга карабрак эш иткән. Мәдрәсәне “Гобәйдия мәдрәсәсе” дип игълан иткән. Анда шәкертләр

кунып-ятып укыганнар, чөнки анда авыл кешеләренең балалары укытылмаган. Сирәк-мирәк кенә мулла һәм эре кулак балалары гына укыган" [2, б. 4]. Икенчедән, Гобәйдулла хәзрәтнең вафат булган елы, әгәр Р. Фәхреддингә таянсак, бик үк дөрес түгел. Р. Фәхреддин болай яза: "Бөгелмә өязе Бәйрәкә авылында имам булып, 60 яшьләренә ирешеп, 1261 елның 1 мөхәррәмендә (1844 ел 29 декабрь) вафат булган" [4, б. 22]. Биредә Гобәйдулла хәзрәтнең үлгән көнен һиҗридән миладига күчергән вакытта, әлбәттә, бер-ике көнгә ялгышырга да мөмкин, Р. Фәхреддин "1844 елның 29 декабре" дисә, Р.Р. Салихов белән Р.Р. Хәйретдиновлар "1845 ел" диләр. Бу, безнеңчә, әлләни зур аерма түгел.

"Татар энциклопедиясе"ндәге мәкаләдә "Гобәйдулла хәзрәт үлгәннән соң, "Гобәйдия"дәге традицияләрне, абруйлы мөселман уку йортларындагы кебек, аның улы, күренекле суфи шәех (ишан) Габделвәли дәвам иттерә, аның уннарча мөриде була", – диелә [1, б. 131]. Биредә Гобәйдулла хәзрәт улының исеме дөрес күрсәтелмәгән. Р. Фәхреддин Гобәйдулла бине Ибраһим турында болай яза: "Балалары: Габделгали, Әхмәдгали, Улкәй" [4, б. 22] һәм Габделгали бине Гобәйдулла бине Ибраһимның тормыш юлы һәм эшчәнлегенә аерым мәкалә багышлый [5, б. 265-267]. Габделгалинең яшәгән елларын "1819-1901" дип күрсәтә [5, б. 265]. Аның турында: "Казандан 1841дә Бәйрәкәгә кайтып, имам вә мөдәррис булды. Атасыннан калган мәдрәсәне таратмый дәвам иттерде вә соң вакытларда мөридләрне тәрбия кылу белән шөгыльләнде" диелә [5, б. 265]. Кәшиф Рәхим дәфтәрендә дә Гобәйдулланың улы Габделгали икәнлеге әйтелә. Габделгали бине Гобәйдулла чыннан да бик диндар һәм галим кеше булган. Р. Фәхреддин аның шәригать мәсьәләләренә багышлап язган татарча бер, гарәпчә өч хезмәтен атый, аның үз-үзен ничек тотуын, әхлак сыйфатларын тасвирлый. Ул хәтта йортында янгын чыгып, тиз арада өч баласы янып көлгә әйләнгән көнне дә, мәчеттә икенде намазын имам буларак укыткан [5, б. 266].

"XIX гасыр азакларында Бәйрәкә мәдрәсәсендә укучылар саны 700гә җиткән", – дип яза Кәшиф Рәхим. – Әмма анда Бәйрәкә крестьяннарыннан укучылар булмаган. Булса да, берничә генә кеше, кулак, мулла яки мөритләр балалары гына булган" [2, б. 12].

Инде Габделгали хәзрәтнең эшен дәвам иттерүче балаларына килсәк, алар хакында Р. Фәхреддин: "Мөхсин, Мәсгүд исемендә уллары безгә мәгълүм", – дип яза [5, б. 265]. Ә "Татар энциклопедиясе"ндә аларның исемнәре Мөксин һәм Мәсәгут дип, бик үк дөрес бирелмәгән [1, б. 131]. Габделгали хәзрәт вафатыннан соң (1901 ел), мөдәррис булып аның улы Мәсгүд калган. Р. Фәхреддин әлеге Мәсгүд турында зур хөрмәт белән искә ала, аны берничә урында "Мәсгүд мәхдүм" дип атый. Хәтта: "Үзем дамелла Галимҗан хәзрәт соңында мөфти булыр өчен беренче дәрәҗәдә мөстәхикъ (лаеклы) адәм шушы Мәсгүд мәхдүм дип фикерләп йөридер идем. Аллаһы Тәгалә үзен без мөбталя (дучар) булган икъдар (авыр) вә даһия (зирәклек) гыйзамалардан (бөеклекләрдән) хәляс кылды (коткарды)", – дип яза [2, б. 267].

XX гасыр башында Мөхсин һәм Мәсгүд Гобәйдуллиннарның мәгариф өлкәсендә тоткан юнәлешләре турында Р.Р. Салихов, Р.Р. Хәйретдиновлар: "Алар "Гобәйдия"дә реформалар эшчәнлеген киң җәелдерә, уку-укыту программасына география, математика, Россия тарихы, рус һәм татар телләре кебек дөньяви фәннәрне дә кертәләр", – дип язалар [1, б. 131]. Ә Кәшиф Рәхим исә моны башкача аңлата: "Бәйрәкә мәдрәсәсенә яңалык кертүдә Гобәйдуллиннар теш-тырнаклары белән каршы торганнар. Ул заманда Бәйрәкә крестьяннары балалары мәдрәсәдә уку өчен бик күп акча кирәк булган. Крестьян балаларыннан булган 3-4 укучы җәй көннәрендә акча эшләп кайту өчен Оренбург шәһәренә бара торган булганнар. Алар анда байларның йон юдыру эшендә, юл төзәтүдә эшләгәннәр... Тормышлары авыр булган. Акча җыйнау бик кыен булган. Шулай да алар шәһәр тормышы белән таныша алганнар. Тыштан гына булса да, рус мәктәпләре тәртибен күргәннәр. Шундыйлардан Сабит Рәхимов, Җәлалетдин Сираҗев, Яхин Ильяслар. Алар үзләре башлап яңача укуга нигез салганнар... Бу кешеләр укучыларны классларга бүлеп, грамотага өйрәтә башлаган. Үтә реакцион хәлфәләр Мөнир Вахиди, Шәмселманый Вахиди, Кара Мофаздал кебек кешеләр яңалыкчыларны кыйныйлар, аларга пычрак кушаматлар тагалар. Шулай да шәкертләр арасында яңалык тарала. Мәдрәсәгә этисе

Габделгали ишан урынына хуҗа булып килгән Мәсгут Гобәйди – отставкадагы офицер – реакционерларга кискен каршылык күрсәтмәсә дә, яңалыкка да бик ачык каршы тормый. Шулай да мәдрәсәне алдынгы булып тәмамлаган Сабит, Җәләй, Ильясларны укытучылар итеп калдырмый. “Дегетче Җамай, пыяла күз Вәлиәхмәтләрнең халык арасында абруйлары юк”, – дип карый. Әмма шәкертләр, протестовать итеп тарала башлагач, ислахчыларны читтән эзләп китерергә мәҗбүр була. Сабит Рәхимов, чит илгә барып укып кайткач та, Гобәйдуллиннар аны Бәйрәкә мәдрәсәсенә укытучы итеп алуга каршы чыгалар”, – дип яза [2, б. 13].

1910 еллар – “Гобәйдия” мәдрәсәсенең гөрләп чәчәк аткан чоры. Анда халкыбызның күренекле кешеләре – галим Габдрахман Сәгъди, бертуган Фазыл һәм Кәбир Туйкиннар укыта. Абыйлы-энеле Туйкиннар укыткан чорда мәдрәсәгә пианино кайтарыла, музыка дәресләре укытыла башлый. Яшерен рәвештә рус теле дәресләре башлана (рус телен Татьяна Герасимовна Алчинова укыткан). 1905-1922 елларда кызлар мәктәбе эшләгән. Бераздан рус-татар мәктәбе ачылган. “Бәйрәкәдә рус-татар мәктәбе ачылуга М. Гобәйдуллин инициативасы итеп күрсәтелә, – дип яза Кәшиф Рәхим. – Бу дөрес түгел. М. Гобәйди бу мәктәпне салдырмас өчен дә каты көрәш алып барган. “Ата-бабаларыбыз күмелгән зират янына рус мәктәбе салу дөрес түгел” дигән фикерне тараткан” [2, б. 20].

1911-12 елларда “Бәйрәкә мәдрәсәсендә дин генә түгел, ә фән дә укыталар” дип, Самара управлениесенә жалоба җибәргәннәр. Шуннан соң Мәсгүд хәзрәт (мәдрәсәнең хуҗасы) шәкертләр арасындагы барлык фән китапларын җыйдыртып алып яшерткән. Самарадан тентү белән килгәннәр, әмма бернинди гаепле нәрсә тапмаганнар. Кайбер мәгълүматлар буенча, Мәсгүд хәзрәт рус патшасының Урта Азиядә хезмәт иткән кайсыдыр бер генералның адъютанты булган, шуңа күрә Бәйрәкә мәдрәсәсен Иж-Бубый мәдрәсәсе кебек туздыра алмаганнар: кулга алулар булмаган, бары тентү-тикшерү белән генә чикләнгәннәр.

Бәйрәкә мәдрәсәсе халкыбызга күп кенә күренекле шәхесләр чыгарган. Алар арасында күренекле шагыйрь Сирин (1896-1969), шагыйрь һәм педагог Сәхәүетдин Миңлекәй (1895-1954), язучы Гариф Галиев (1903-1985), патриот шагыйрь Хәйретдин Мөҗәй (1901-1944), язучы һәм педагог Кәшиф Рәхим (1905-1989), журналист Абдулла Вәлиев һәм башкалар бар.

“Гобәйдия”нең соңгы хуҗасы Мәсгүт хәзрәт 1921 елда тиф авыруыннан вафат булган, Бәйрәкә зиратында җирләнгән. Шуннан соң Бәйрәкә мәдрәсәсе озак яшәмәгән, 1924 елда ябылган.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. “Гобәйдия”//Татар энциклопедиясе. 2 том. – Казан, 2010. – 131 б.
2. Рәхим Кәшиф. Бәйрәкә авылы. Кульязма дәфтәр, 1-24 битләр. (Автор кульязмасыннан 1990 елда Гайзуллина Римма Мансуровна күчереп язган. Текст 24 нче биттә өзелеп кала).
3. Фәхреддин Ризаэддин. Асар. 1 том. – Казан: Рухият, 2006. – 48 б.
4. Фәхреддин Ризаэддин. Асар. 2 том. – Казан: Рухият, 2009. – 22-23 битләр.
5. Фәхреддин Ризаэддин. Асар. 3 һәм 4 томнар. – Казан: Рухият, 2010. – 265-267 битләр.

“АК МӘЧЕТ” – БӨЕК МАКСАТКА ТАБА

Шәрипов А.М.

“Ак мәчет” мөселман мәдрәсәсе, Яр Чаллы шәһәре, Россия

«АК МЕЧЕТЬ» – НА ПУТИ К ВЕЛИКОЙ ЦЕЛИ

Шарипов А. М.

Набережночелнинское медресе «Ак мечеть», г. Набережные Челны, Россия

Медресе «Ак мечеть» успешно ведет свою деятельность на протяжение двадцати трех лет, здесь воспитываются личности с широким кругозором, высоконравственные и образованные религиозные деятели. Причина достигнутых успехов – в понимание окружающей действительности, наряду с обучением религии и нравственности, так же сотрудничество с учеными ВУЗ-ов, применение их богатого опыта. В этой статье дается информация о деятельности медресе «Ак мечеть» в течение нескольких лет.

Ключевые слова: *Медресе «Ак мечеть», религия, наука, конференция, лекция, студенты, урок, соревнования.*

«AK MECHET» – ON THE WAY TO THE GREAT GOAL

Sharipov A.M.

Islamic School «Ak mechet», Naberezhnye Chelny, Russia

Islamic School «Ak mechet» has been successfully leading its activity for twenty-three years. Here we bring up persons with broad outlook, people of high moral standards, train literate religious personalities. The reason of the achieved success is in the understanding of the surrounding reality along with religious and moral education, as well as collaboration with lecturers and professors of higher education, applying their rich experience. This article provides information of madrasah activity for a period of several years.

Keywords: *Islamic School «Ak mechet», religion, science, conference, lecture, students, lesson, competition.*

Без бүген катлаулы һәм вакыйгаларга бай заманда яшибез. Дини уку йорты буларак, егерме өч ел буе өммәтебезне әдәп-әхлакка, иманга өйрәтүче “Ак мәчет” мәдрәсәсе үзенең алдына олы бурычлар билгели. Чөнки бу заман, шушы көн безнең алга зур таләпләр куя. Ул да булса, җәмгыятькә файда китерерлек, аң даирәсе киң булган иманлы, белемле шәхесне тәрбияләү.

Мәдрәсәбездә өченче ел рәттән уздырылучы конференциянең дә үз тарихы, традицияләре формалашты, дияргә була. Әлеге чарада танылган дин әһелләре һәм дөньяви галимнәр катнашалар. Шулай итеп, биредә, пар канатлы кош кебек, җәмгыятьнең камил бер моделе күзаллана. Чынлап та, дин белән фән бергә барганда гына барлык яктан мөкәммәл булган шәхес, гаилә һәм җәмгыять хакында сүз алып барырга мөмкин.

Берникадәр үткәннәргә күзәтү ясап үтәсебез килә.

2013 нче елның 2 нче мартында “Ак мәчет”нең 20 еллыгына багышланган “Җәмгыять тормышын тотрыкландыруда Ислам диненең әһәмияте” дип аталган республикакүләм фәнни-гамәли конференция үтте. Биредә мөфти Камил хәзрәт Сәмигуллин һәм мөфтинең беренче урынбасары Рөстәм хәзрәт Батров кебек күренекле дин әһелләре чыгыш ясадылар. Тарих фәннәре докторы, профессор Заһидуллин Илдус Котдус улы, философия фәннәре докторы, профессор Каюмов Айдар Тәлгать улы, педагогия фәннәре докторы, профессор Мөхәммәтшин Азат Габделхак улы, физика-математика фәннәре докторы, профессор Сибгатуллин Әмир Сөләйман улы кебек танылган фән галимнәренең чыгышлары аеруча бай эчтәлекле һәм мәгънәле булды.

Конференция эше төп өч юнәлештә оештырылды: 1) “Хәзерге җәмгыятьнең актуаль проблемаларына, икътисад һәм финанска Исламның карашы”; 2) “Шәхесне тәрбияләүдә Исламның роле. Ислам мәгарифендә актуаль проблемалар”; 3) “Хәзерге заман өчен фәлсәфи-әдәби Ислам мирасының әһәмияте”.

Соңыннан конференция материаллары тупланган җыентык һәм “Ак мәчет” тарихына багышланган китап дөнья күрде.

2014 нче елның 15 нче мартында “Ак мәчет”тәге конференция Бөтенроссия күләмендә үтте. “Җәмгыять тормышын тотрыкландыруда Ислам диненең әһәмияте” дигән I Бөтенроссия фәнни-гамәли конференциядә республикабыздан һәм башка төбәкләрдән 56 делегат катнашты, чыгышлар ясады. Монда дин әһелләреннән Татарстан мөселманнары Диния нәзарәте рәисенең беренче урынбасары Рөстәм Батров һәм Түбән Новгород өлкәсе Диния нәзарәте рәисенең беренче урынбасары, Түбән Новгород шәһәренең “Маһинур” мәдрәсәсе директоры Габделбарый Мөслимов кебек хәзрәтләр катнаштылар. Бөтен төрки дөньяга танылган профессорлар Зәкиев Мирфатыйх Зәки улы һәм Бакиров Марсель Хәернас улы кебек мәшһүр галимнәребезнең чыгышлары аеруча зур кызыксыну уятты. Конференциядә шулай ук философия фәннәре докторы, Казан (Идел буе) федераль университетының Яр Чаллы институты профессоры Каюмов Айдар Тәлгать улы, тарих фәннәре докторы, Рәсәй Гадел хөкем академиясенең Казан филиалы профессоры Хабутдинов Айдар Юрий улы кебек олы галимнәрнең дә чыгышларын ишетергә насыйп булды.

Конференция делегатлары һәм кунаклар өчен актлар залында махсус күргәзмә оештырылды. Биредә мәдрәсә мөгаллимнәренең Ислам диненә, тарихка һәм тел мәсьәләләренә кагылышлы хезмәтләре белән танышырга мөмкин иде.

Ислам һәм хәзерге заманның көнүзәк проблемалары, Ислам дине тәгълиматына багышланган мәсьәләләр беренче секциядә күтәрелде. Икенче секциянең эшчәнлеге Рәсәйдә һәм дөньяда Ислам мәгарифенә кагылышлы булды. Өченче секциядә исә дин белән фәннең үзара бәйләнеше яктыртылды.

I Бөтенроссия фәнни-гамәли конференция материалларын туплаган җыентыкның нәшер ителүе уртак эшебезнең зур бер нәтиҗәсе булып тора.

Хәзер үткәрелә торган I Халыкара конференциянең оештыручылары исә түбәндәгеләр: “Ак мәчет” мөселман мәдрәсәсе, Казан (Идел буе) федераль университетының Яр Чаллы институты һәм Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты. Гомумән, без бу ике югары уку йорты белән тыгыз бәйләнештә торабыз. Анда эшчәнлек алып баручы укытучы-галимнәр “Ак мәчет”кә килеп лекцияләр үткәрәләр, түгәрәк өстәлләр эшчәнлегендә катнашалар. Мәсәлән, безнең тарафтан түбәндәге лекцияләр тыңланды:

- 2014 нче елның 28 нче апрелендә тарих фәннәре кандидаты, философия фәннәре докторы, Казан (Идел буе) федераль университетының Яр Чаллы институты профессоры Каюмов Айдар Тәлгать улы “Ак мәчет”тә фәлсәфә мәсьәләләре буенча лекция укыды.

- 2014 нче елның сентябрендә мәдрәсәнең актлар залында физика-математика фәннәре кандидаты, Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институтының өстәмә белем бирү буенча проректоры Шакиров Искәндәр Әсхәт улы “Математика белеме буенча көнүзәк проблемалар” дигән темага чыгыш ясады.

- Шул ук елның декабрь аенда филология фәннәре кандидаты, доцент Хаҗиев Ринал Исмәгыйль улының “Урал-Алтай теориясе” дигән лекциясен тыңладык.

- Физика-математика фәннәре докторы, профессор Сибгатуллин Әмир Сөләйман улы “Механика тарихыннан (Борынгы дәвер; Урта гасырларда Көнчыгыш һәм Европа)” дигән темага 2015 нче елның февраль ахырында чыгыш ясады.

Әлбәттә, “Ак мәчет” мәдрәсәсе, дини уку йорты буларак, иң беренче чиратта уку-укыту мәсьәләләренә әһәмият бирә. Мәдрәсәдәнең көндезге, кичке һәм читән торып уку бүлекләрендә барысы бергә 279 шәкерт белем ала. Биредә алар өчен уңай шартлар тудырылган. Шәкертләр яши торган 3-4 кешелек бүлмәләр, җиһазландырылган дәрес бирү аудиторияләре, китапханә, спортзал, ашханә, тәһарәтханә – болар барысы да белем алу барышына уңай йогынты ясаучы факторлар. Мәдрәсә белән мәчетнең бер бинада урнашкан булуы да шәкерт өчен мөһим булган дини мохитне тудыра. Бу, һичшиксез, белем бирү белән беррәттән, шәкертне күркәм әхлаклы дин әһеле итеп тәрбияләүдә дә булышлык итә.

“Ак мәчет”тә бөтенесе бергә 14 укытучы белем бирә. Аларның 12 се югары белемгә ия. 10 сы гуманитар ВУЗларны тәмамлаганнар.

Мәдрәсә мөгаллимнәре даими рәвештә Казан һәм Мәскәү югары уку йортларында белем дәрәҗәсен күтәреп торалар. Мәсәлән, бу уку елында берничә остазыбыз Казан федераль университеты белгечләре тарафыннан үткәрелгән курсларда үзләренең белем дәрәҗәләрен арттырдылар һәм рәсмси шаһәдәтнамәгә ия булдылар.

Бүген Ислам тарихын һәм мәдәниятен тирән өйрәнгән белгечләр булуы да бик мөһим. Бу максатны тормышка ашыру ниятеннән Татарстан мөселманнары Диния нәзарәте һәм Казан (Идел буе) федераль университеты “Ак мәчет” мәдрәсәсендә “Мәчет каршындагы курсларда дини фәннәр укыту” дигән исем астында белем күтәрү курсларын оештырдылар. Әлеге курсларда мәдрәсә мөгаллимнәре хезмәт куйды. Ике ай дәвамында барган курсларда шәһәребез мәчетләрендә дини белем бирүче мөгаллимнәр һәм мөгаллимәләр гыйлемнәрен арттыруга ирештеләр.

Шәһәр халкына “Ак мәчет”тә оештырылган якшәмбе мәктәпләре төркемнәрендә уку мөмкинлеге дә бар. Әйтик, бездә бүген 1120 кеше башлангыч дини белем ала. Әлеге күрсәткеч, республика буенча карасак, бөтен мәчетләр каршындагы курсларда укучылар санының ун процентын тәшкил итә. Ягъни мәсәлән, Татарстан җөмһүрияте мәчетләрендә укыган һәр ун кешенең берсе “Ак мәчет”тә дини гыйлем өйрәнгән.

1998 нче елда “Имамнарның белемнәрен күтәрү курслары” дип башланган, ә 2004 нче елдан алып “Имамнарның квалификациясен күтәрү институты” дип аталган укулар да эшчәнлеген дәвам итә. Әйтик, быел Тукай, Минзәлә районнары имамнары һәм остабикәләре бер атналык курсларда укып белемнәрен күтәрделәр. Әлеге эшчәнлекне киләчәктә дә дәвам итү өчен бөтен мөмкинлекләребез бар.

Мәдрәсәдә үткәрелә торган спорт бәйгеләрендә һәм башка төр массакүләм чараларда шәкертләр һәм укытучылар белән бергә мәхәллә яшьләре дә бик теләп катнашалар. Бу – җәмәгатьчелекне берләштерә һәм ныгыта торган чаралар. Мәсәлән, ай дәвамында барган теннис буенча бәйгедә барысы бергә 50 кеше катнашты, җиңүчеләргә истәлекле бүләкләр тапшырылды.

Һәр атнада мәхәллә яшьләре шәһәрдәге махсус мәйданчыкта футбол уйныйлар. Алар үрнәгендә башка яшьләрдә дә спортка, сәламәт яшәү рәвешенә омтылыш барлыкка килә.

Көзге һәм язгы айларда Чулман елгасы буена чыгулар да традициягә әверелеп килә. Табигать кочагында ял итүләр бик тә кызыклы һәм мавыктыргыч була, истә кала.

Мәдрәсәдә үткән төрле интеллектуаль кичәләр катнашучыларга һәм тамашачыларга үзләренең аң даирәләрен киңәйтергә, рухи яктан баерга ярдәм итә.

Уку елы башында мәдрәсәбездә “Экстремизмга каршы көрәш” дигән темага ачык дәрес үткәрелә. Бу да традициягә әверелде. Әлеге дәрес, профилактик чара булып, динебезгә хас булмаган юнәлешләрнең зарарын, алардан ерак тору кирәклеген аңлата.

“Кем ул идеаль ир һәм идеаль хатын?” дигән темага оештырылган түгәрәк өстәл дә күңелләрдә якты хисләр калдырды. Әлеге чарада мәдрәсә хәзрәтләре, абыстайлар һәм мәхәллә яшьләре белән бергә Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты доценты, филология фәннәре кандидаты Хаҗиев Ринал Исмәгыйль улы да катнашты.

Тагын бер яңалык – иншалар язу.

Ярты ел дәвамында барган “Мин ничек Исламга килдем?” дигән темага иншалар язу конкурсы 1 нче ноябрьдә тәмамланды. Белгечләр шурасы тикшергәннән соң, иң яхшы эшләр сайлап алынды һәм бүләкләр тапшырылды.

Ноябрь аенда яшь гаиләләр белән очрашу узды. Бирегә мәхәллә яшьләре үз гаиләләре белән килделәр. Алар бер-берсе белән таныштылар һәм аралаштылар.

29 нчы декабрьдә “Ак мәчет”нең актлар залында интеллектуаль уен (“Брейн-ринг”) үтте. Бу ярышта көндезге, кичке һәм читтән торып уку бүлекләре шәкертләре катнашты. Өч этаптан торган уен катнашучылар өчен дә, тыңлаучылар өчен дә кызыклы һәм файдалы булды. Мәдрәсә укытучыларыннан торган жюри нәтиҗәләреннән соң, тантаналы рәвештә истәлекле бүләкләр тапшырылды.

4 нче январьдан алып 11 нче январьга кадәр “Мин “Ак мәчет”не ничек күз алдына китерәм?” дигән балалар өчен иҗади конкурс үткәрелде. Бу бәйгедә кечкенә мөселманнар һәм мөслимәләр үз рәсемнәрен тәкъдим иттеләр һәм, әлбәттә, катнашучылар бүләксез калмады.

Һәр атна саен мәдрәсәнең актлар залында, шәкертләрне һәм мәхәллә халкын агарту максатыннан, Ислам тематикасына кагылышлы фильмнар карау оештырыла.

Мәчеткә йөргән өлкәннәрне дә ихтирам итәбез. Әйтик, һәр елның май аенда олыларны хөрмәтләү мәҗлесе үткәрелә.

Шәһәрдәге дини вәзгыятьне “Ак мәчет”сез күз алдына китереп булмый: мөселманнар яратып карый торган “Кыйбла” телевизион тапшыруы мәдрәсә хәзрәтләре тырышлыгы белән алып барыла; “Күңел” радиосында да мәдрәсә остазларының вәгазьләрен еш ишетәбез; “Ислам нуры” газетасы битләрендә аларның мәкаләләрен, дини сорауларга җавапларын укый алабыз һ.б.

Шәһәрдә ел саен үткәрелгән мөселман яшьләренең татарча көрәш һәм кул көрәше буенча бәйгеләрдә “Ак мәчет” шәкертләре дә бик теләп катнашалар. Бу елның февраль аенда Яр Чаллы мөхтәсибәте бүләгенә үткәрелгән чаңгы ярышында да мәдрәсә шәкертләре һәм мәхәллә мөселманнары сынатмадылар, призлы урыннар яуладылар.

8 нче октябрьдә Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты талибәләре мәдрәсәнең актлар залында “Ак мәчет” мәдрәсәсе остазлары белән очраштылар. Хәзрәтләр аларга дин нигезләрен аңлаттылар, сорауларга җаваплар бирделәр.

Яр Чаллы мөхтәсибәте һәм “Ислам Нуры” газетасы оештырган балалар өчен “Республикакүләм Коръән бәйгесе” дә 19 нчы ел рәттән “Ак мәчет”тә үтә.

Республика һәм Рәсәй күләмендә үткәрелгән дини чараларда, конференцияләрдә, форумнарда, олимпиадаларда һәм башка бәйгеләрдә дә теләп катнашабыз. Мәсәлән, үткән елның Корбан һәм Ураза гаетләрендә республикабыз мәчетләрендә мәдрәсә директоры Рөстәм хәзәрәт Шәйхевәлинең вәгазе яңгырады.

Чит өлкәләр белән эшләүгә дә зур игътибар бирәбез. Әйтик, Башкортостан җөмһүрите, Киров өлкәсе һәм башка төбәкләр белән аеруча актив эшчәнлек алып барыла. Анда барып вәгазьләр сөйләү, төрле дини чараларда катнашу – Ислам өммәтен ныгытуда бер чара.

10-12 нче декабрь көннәрендә Мәскәүдә үткән X Халыкара мөселман форумында хәзрәтләребез дә катнаштылар: алар секцияләрдә чыгыш ясадылар, дәресләр бирделәр, төрле яктан килгән дин әһелләре белән фикер алыштылар.

Мәдрәсәнең үз студиясе булу да эшчәнлекне киң даирәдә алып бару мөмкинлеген бирә. Студиянең даими кунаклары – мәдрәсә шәкертләре, хәзрәтләр, дөньяви галимнәр һәм төрле яклардан килгән дин кардәшләребез. Мәсәлән, Словакия һәм Төркия вәкилләре белән булган аралашулар аеруча кызыклы үтте. Барлык видео һәм аудиоязмалар мәчет сайтында урнаштырып барыла.

Хәзерге заман югары профессиональ сыйфатларга ия булуны таләп итә. Мөгаллимнәрнең тиешле квалификациясе, укыту программалары һәм барлык төр документация тәртиптә булырга тиеш. Декабрь аенда Фән һәм мәгариф министрлыгы тарафыннан үткәрелгән тикшерүләр боларның тиешле дәрәҗдә икәнлеген күрсәтте.

Санап кителгән эшләр – тырышлыкларыбызның бер өлеше генә. Гомумән, мондый уңышларга ирешүнең сәбәбен без дин һәм фән берлегендә күрәбез. Без моңа Казан (Идел буе) федераль университетының Яр Чаллы институты һәм Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты галимнәре ярдәмендә ирештек. Форсаттан файдаланып, без аларга үз рәхмәтләребезне җиткерәбез.

Ниятебез – еллар буе тупланган дини-фәнни тәҗрибәне куллану һәм халкыбызга фидакарь хезмәт күрсәтү.

СЕКЦИЯ II.
ИСЛАМ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ.
ИСТОРИЯ ИСЛАМА: ВЗГЛЯД ИЗ СОВРЕМЕННОСТИ.
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ МУСУЛЬМАНСКОГО БОГОСЛОВИЯ

ОЦЕНКА ФРАНЦУЗСКОЙ ДЕКЛАРАЦИИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА СОГЛАСНО УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ В МУСУЛЬМАНСКОМ ЗАКОНЕ

Айан М.

Адыяманский университет, г. Адыяман, Турция

АННОТАЦИЯ

Искусство управления существует со времен существования человечества. Было множество форм, хороших и плохих. Основная цель управления заключается в защите прав человека. В области прав человека и для идеального управления в различных регионах были созданы декларации, Конституции и другие документы. В этой статье «Декларация прав человека и гражданина», провозглашенная во Франции в 26 августа 1789 года, сравнивается с исламскими законами, оцениваться в свете стихов, хадисов и судебных актов.

Ключевые слова: *управление, исламский закон, Декларация французской революции, Коран, хадисы.*

AN EVALUATION OF THE FRENCH DECLARATION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS ACCORDING TO MANAGEMENT PERSPECTIVE AT ISLAMIC LAW

Murat AYAN

University of Adiyaman, Adiyaman, Turkey

ABSTRACT

Since the existence of mankind, the art of management has existed too. It was manifested both in good and in bad forms. The main purpose of management is to manage affairs and ensure development by protecting human rights. Before and after Islam several edicts, declarations and constitutions were created as regards human rights for ideal management in different geographies. In this paper the French Declaration of Human and Citizen Rights which was declared in France in 26 August, 1789, was compared with Islamic law and evaluated in the light of verses, hadiths and judicial opinions.

Keywords: *Management, Islamic Law, French Revolution Declaration, Qur'an, Hadith.*

INTRODUCTION

Magna Carta ***"The Great Charter"*** was signed between the King and people of England in 1215. It is the first written document in records in the Western world about human rights. Magna Carta affected many deeds, constitutions and international declarations enacted in the following centuries, such as:

- Bill of Rights – *(1688)*
- United States Declaration of Independence – *(July 1776)*
- United States Constitution – *(17 September 1787)*
- French Declaration of Human and Citizen Rights – *(26 August 1789)*
- Charter of Alliance in Ottoman Empire – *(1808)*
- Imperial Edict of Gulhane in Ottoman Empire – *(1839)*
- Basic Law in Ottoman Empire – *(1876)*
- United Nations Universal Declaration of Human Rights – *(1948)*

In 18th century enlightenment reached its most extreme and radical results in France, as the oppressive methods of the Church and the monarch extremely suffocated and wore out the French people, as a result of which the French revolution erupted. In the process, "French Declaration of Human and Citizen Rights" was accepted in 26th August, 1789. It is possible to evaluate the French Declaration of Human and Citizen Rights from the perspective of Islamic Law [1, p.257]. In this paper its articles will be evaluated in the light of verses, hadiths and judicial opinions.

EVALUATION OF FRENCH DECLARATION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS FROM THE PERSPECTIVE OF ISLAMIC LAW

1. ***Men are born and remain free and equal in rights. Social distinctions may be founded only upon the general good*** [2, p.1].

Islam, which accepts all humanity as a single community, resolved that friendship, equality and social cooperation is the essence in relations between individuals and societies [3, p.38].

Equality and that there is no difference between people as indicated in this article is expressed in the verse as follows:

"O mankind! Lo! We have created you male and female, and have made you nations and tribes that yemay know one another. Lo! the noblest of you, in thesight of Allah, s the best in conduct. Lo! Allah is Knower, Aware." [4, p.517].

It can be seen that, all people are members of a family of humanity who come from Adam and Eve, parents in common. The reason for their separation into kins and nations is for them to know each other and exchange science, culture and arts [5, p.4].

The hadithes of the Prophet declare that people are like the teeth of a comb, but what makes them different is wisdom, devotion and virtue. Hz. Mohammad's sayings on this issue are as follows:

"Arab is not superior to a non-Arab, and a white person has is no superior to a black person, lest he/she has more devotion", "People are equal like the teeth of a comb." [6, p.65]. In Islam equality was so much observed that it was accepted that the Prophet was equal to other people in areas where no revelation exists. As reported by Serahsi, Hz. Muhammad (s.a.v) said to Hz.Ebubekir (r.a) and Hz.Omer (r.a): *"I am just like you in areas where no revelation exists"* [7, p.70].

Hz. Muhammad (s.a.v) declared that only wisdom and virtue gave people privilege. In Koran, it is decreed that believers who are endowed with wisdom will have high degrees: *"O ye who believe! When it is said unto you,make room! In assemblies, then make room; Allah will make way for you (hereafter).And when it is said,come up higher! go up higher; Allah will exalt those who believe among you, and those who have knowledge, to high ranks. Allah is ınformed of what ye do."* [4, p.543].

The verse says; *"O ye who believe!Let not a folk deride a folk who may be better than they (are)nor let women (deride)women who may be better than they are;neither defame one another,nor insult one another by nicknames.Bad is the name of lewdness after faith.And whoso turneth not in repentance such are evil doers."* [4, p.516]. and orders that the principle of equality is not to be violated.

Again, another verse says: *"The believers are naught else than brothers.Therefore make peace between your brethren and observe your duty to Allah that haply ye may obtain mercy."* [4, p.516] and calls for the principle of brotherhood, which is the symbol of equality.

2. ***The aim of all political association is the preservation of the natural and imprescriptible rights of man. These rights are liberty, property, security, and resistance to oppression.*** [2, p.1].

In Islam, freedom is among the preconditions of religious orders. One has to be reasonable in order to be eligible for performing the orders given by Allah. For example, Friday prayer is not fard for the prisoners and slaves who lost their freedom [8, p.58].

Islam legalists see freedom more as a qualification required for the performance of rights and duties and thus stipulated that people in the position of law enforcement should have freedom in several areas. One example can be the judges who are responsible for justice. Islam says that the qualifications that a judge should be male, have reason and pubescent, fair and a law scholar, as well as freedom, meaning that he should be *"free"* [9, p.97]. The essence of man in Islamic law is freedom.

We cannot be exaggerating if we claim that no other law systems become as peevish as Islamic law as regards acquiring properties and preserving these properties. It is this right to property that is the cause for the heavy penalties given by Quran *"As for the theif, both male and female, cut off their hand. It is the reward of their own beeds, an exemplary punishment from Allah is Mighty, Wise."* [4, p.114]. to a person who violates personal properties without a reasonable and legitimate reason· Legitimate ways of earning money are indicated in Islam, [10, p.308]. The ways to legitimately transfer property are also determined [11, p.19]. There is an abundance of legitimately earning money in Islamic law [12, p.144].

Such rights as safety and standing against oppression are among the fundamentals of Islam. The verse; *"Sanction is given unto those who fight because they have been wronged; and Allah is indeed Able to give them victory."* [4, p.337]. says that the only reason of war is oppression; war can be resorted only for the purpose of eliminating oppression· According to Serrahsi's [7, p.5] declaration, a war cannot be based on a demand for property. For this reason, the wars of our times based on oil or all kinds of interests are illegitimate according to Islamic law.

Regardless of the origin of oppression, whether it is from inside or outside, from the government or from the people, Islamic law displayed its principles which will not allow oppression. In Quran:

"O ye who believe! Profane not Allah's monuments nor the Sacred Month nor the offerings nor the garlands,nor those repairing to the Sacred house,seeking the grace and pleasure of their Lord. But when ye have left the sacred territory, then go hunting (if ye will). And let not your hatred of a folk who(once) stopped your going to the Inviolable Place of Worship seduce you to transgress; but help ye one another unto righteousness and pious duty. Help not one another unto sin and transgression,but keep your duty to Allah. Lo! Allah is severe in punishment." [4, p.106].

"And there may spring from you a nation who invite to goodness,and enjoin right conduct and forbid indecency.Such are they who are successful." [4, p.63].

"And guard yourselves against a chastisement which cannot fall exclusively on those of you who are wrong doers and know that Allah is severe in punishment." [4, p.179].

A hadith should be added to these verses. The Prophet decrees about preventing oppression: *"When any of you sees an evil, he should change it with his hands; if he does not have the power, he should change it with his tongue (meaning he should speak or write to change it), if he does not have the power, he should dislike with his heart. This last one is the weakest of faith."* [13, p.78].

There are several verses in Quran about ordering good deeds and preventing bad deeds.

"Ye are the best community that hath been raised up for mankind. Ye enjoin right conduct and forbid indecency; and ye believe in Allah. And if the people of the Scripture had believed it had been better for them. Some of them are believers; but most of them are evil-livers." [4, p.64].

"And there may spring from you a nation who invite to goodness, and enjoin right conduct and forbid indecency. Such are they who are successful." [4, p.63].

"And the believers,men and women,are protecting firends one of another; thet enjoin the right and forbid the wrong, and they establish worship and they pay the poordue, and they obey Allah and his Messenger. As for these, Allah will have mercy on them. Lo! Allah is Mighty, Wise." [4, p.198].

"They restrained not one another from the wickedness they did.Verily evil was that they used to do!" [4, p.121].

"And when they forgot that whereof they had been reminded, We rescued those who forbade wrong, and visited those who did wrong with dreadful punishment because they were evil-livers." [4, p.172].

Islam recognizes these good and beautiful things to not only Muslims but to non-Muslims as well. The verse recommends treating the non-Muslims members of the society with kindliness and fairness as follows:

"Allah forbiddeth you not those who warred not against you on account of religion and drove you not out from your homes, that ye should Show them kindness and deal justly with them. Lo! Allah loveth the just dealers." [4, p.550].

3. ***The principle of all sovereignty resides essentially in the nation. Nobody nor individual may exercise any authority which does not proceed directly from the nation.*** [2, p.1].

In Islamic state, no individual or dynasty, clique or group or citizen has religious authority or the power to enact a provision [14, p.76]. For this reason the prophet at his death as a head of state did not assign any person, family or clan as his warden or attorney.

In Islam, the government implementing the laws and sheria ordered by Allah is one thing, but the religion recognizing a tyranny or authority to that government is another. It is clearly stated that there is no spiritual tyranny or government in Islam [15, p.20]. No government in Islam can claim that its power rests on heavens. The government comes to power as a result of the elections that the Muslim population performs in total freedom [12, p.137]. The government is responsible towards sheria and the umma [16, p.256]. According to Ibn Teymiye, the power in governing among people is related to the power and might of knowing law and justice and enforcing judgment as shown by the Book and the Sunna [17, p.17].

The prophet decreed *"When three people take off, one of them should become the head"* [13, p.28]. It is understood that the Prophet, who strongly recommends that one among three people should be elected head, wants the society to elect a president.

He says that the caliphs obtain their power not from Allah but from the people through pledge (bey'at). Power in Islam is not theocratic (resting upon Allah) like in Christian kings in the past [18, p.48]. On the contrary, it is an administration which rests upon the people and the nation through election (bey'at) [19, p.34].

4. ***Liberty consists in the freedom to do everything which injures no one else; hence the exercise of the natural rights of each man has no limits except those which assure to the other members of the society the enjoyment of the same rights. These limits can only be determined by law.*** [2, p.1].

This article mostly gives the definition of freedom in 3rd article. Freedom can exist with the condition that the freedom of others is not violated. Any act on the contrary actually eliminates freedom.

It is determination of the borders defined for freedom by law. This means that the law can change these borders according to the needs of the time and conditions and as required by public good, which is not against Islamic law [1, p.260]. Although basic human rights and freedoms are personal, non-transferable and indispensable rights in Islamic law, freedoms are not limitless which is also the case in other legal systems. In Islamic law freedom is the norm and limitation is the exception. As a matter of fact, the fundamental principle of Islamic law as regards freedoms is, as mentioned before, ibahat-being permissible, which is freedom [20, p.44]. Any act which is not clearly forbidden is permitted. No boundaries can be imposed on a specific freedom other than those which are clearly defined [21, p.71].

As regards this subject, Mecelle reads “personal damage is preferred in order to eliminate social damage” [22, p.26]. For example, forbidding an ignorant physician from doing his profession is based on this principle [23, p.159].

5. ***Law can only prohibit such actions as are hurtful to society. Nothing may be prevented which is not forbidden by law, and no one may be forced to do anything not provided for by law.*** [2, p.1].

The explanations provided for the above article are also valid for this article. Yet, the principle of *“no crime without law”* is concerned here, according to which no person can be forced to act in a certain way without law, and no one can be forced to stop an action without the law. Any contrary action is oppression; which is defined as the worst and most grievous action in Islamic law [1, p.260].

In Qur’an;

“Who doth greater wrong than he who inventeth a lie against Allah or denieth His revelations? Lo! The wrongdoers will not be successful.” [4, p.130].

“Had Allah willed,He could have made them one community,but Allah bringeth whom He will into His mercy.And the wrongdoers have no friend nor helper.” [4, p.483].

“If ye have received a blow,the(disbelieving)people have receiveda blow the like thereof.These are(only)the vicissitudes which we cause to follow one another for mankind,tothe end that Allah may know those who believe and may choose witnesses from among you;and Allah loveth not wrong doers.” [4, p.67].

“And the dwellers of the Garden cry unto the dwellers of the Fire:We have found that which our lord promised us(to be)the Truth.Have ye(too)found that which your lord promised the truth?They say:Yea,verily. And a crier in between them crieth:The curse of Allah is on evil-doers.” [4, p.156].

“And Satan saith, when the matter hath been decided: Lo! Allah promised you a promise of truth; and ı promised you, then failed you. And ı had no power over you save that I called unto you and ye obeyed me. So blame me not,but blame yourselves. I cannot help you nor can ye help me. Lo! I disbelieved in that which ye before ascribed to me. Lo! for wrong doers is a painful doom.” [4, p.258].

6. ***Law is the expression of the general will. Every citizen has a right to participate personally, or through his representative, in its foundation. It must be the same for all, whether it protects or punishes. All citizens, being equal in the eyes of the law, are equally eligible to all dignities and to all public positions and occupations, according to their abilities, and without distinction except that of their virtues and talents.*** [2, p.1].

Although this article is similar to the third source of Islamic law, *“icma”* [1, p.260]. an analogy cannot be made between unification (icma) and this article, as (icma) is not an abstract will of the society but an agreement between scholars based on orders, verses and hadiths [24, p.194]. As mentioned above, in Islamic law all kinds of laws and decisions are based on Qur’an or sunna. For this reason law can be defined as the point where Allah’s will and human will intersect. In Islamic law the society and public works are certainly important. For this reason while individuals are conducting their works with case law, the relevant people conduct social works with council and consultation. The name of the 42nd surah in Qur’an is *“Şura”*. The verse orders: *“It was by the mercy of Allah that you wast lenient with them (O Muhammad), for it thou hadst been stern and fierce of heart they would have dispersed from round about thee. So pardon them and ask forgiveness fort hem and consult with them upon the conduct of affairs. And when thou art resolved then put thy trust in Allah. Lo! Allah loveth those who put their trust (in him).”* [4, p.71].

“And those who answer the call of their Lord and establish worship,and whose affairs are a matter of counsel,and who spend of what we have bestowed on them.” [4, p.487].

7. ***No person shall be accused, arrested, or imprisoned except in the cases and according to the forms prescribed by law. Any one soliciting, transmitting, executing, or causing to be executed, any arbitrary order, shall be punished. But any citizen summoned or***

arrested in virtue of the law shall submit without delay, as resistance constitutes an offense. [2, p.1].

This article was brought with the purpose of preventing the oppression and arbitrariness which prevailed in the Middle Ages in Europe, whereas 11 centuries before the declaration was announced, Islam world had a complete and perfect assurance as regards human rights contrary to the violence which prevailed in Europe [1, p.262].

There are several verses in Qur'an which condemn oppression and support justice. Islamic law provides assurance not only to human beings but to living things of all kind. Islamic law mentions the livelihood of animals, taking care of plants and development and building of the country; it also upheld that the rights of people as well as other creatures be observed" [25, p.511].

Ebu'l-A'la el-Mevdudi analysis the rights of animals, plants, and non-living things under the heading *"rights belonging to all creatures"* and explains *"according to Islam, all creatures have some rights on human beings"* [26, p.169].

The verses order:

"Lo! Allah enjoineth justice and kindness,and giving to kinsfolk, and forbiddeth lewdness and abomination and wickedness. He exhorteth you in order that ye may take heed." [4, p.277].

"Lo! Allah commandeth you that ye restore deposits to their owners, and,if ye judge between mankind,that ye judge justly. Lo! comely is this which Allah admonisheth you. Lo! Allah is ever Hearer, Seer." [4, p.87].

"And approach not the wealth of the orphan save with that whinch is better, till he reach maturity. Give full measure and full weight, in justice. We task not any soul beyond its scope. And if ye give your Word, do justice thereunto, even though it be(against) a kinsman; and fulfil the covenant of Allah. This He commandeth you that haply ye may remember." [4, p.149].

"O ye who believe! Be stedfast witnesses for Allah in equity,and let not hatred of any people seduce you that ye deal not justly. Deal justly, that is nearer to your duty. Observe your duty to Allah. Lo! Allah is Informed of what ye do." [4, p.108].

In the verse it is ordered as follows: *"O ye who believe! Obey Allah and obey the Messenger and those of you who are in authority; and if ye have a dispute concerning any matter, refer it to Allah and the messenger if ye are(in truth) believers in Allah and the Last Day. That is better and more seemly in the end."* [4, p.87].

A hadith rehearsed by the six major hadith books says: *"on every Muslim, listening and obeying is obligatory for anything whether he likes it or not (unless he is ordered to commit sins and injustice). Masiyet (sins) are, on the other hand, not to be listened and obeyed when ordered"* [27, p.108].

So, verses order justice and obeying to the order givers. In this case, resisting against order givers is crime in the eyes of Allah, with the condition that this order involves masiyet (being against law and order). These laws and orders are the products of laws or decisions which are based on icma-i ümmet (today's parliament) which is the 3rd source of Islamic law [1, p.262].

8. ***The law shall provide for such punishments only as are strictly and obviously necessary, and no one shall suffer punishment except it be legally inflicted in virtue of a law passed and promulgated before the commission of the offense.*** [2, p.1].

This article does not impose a principle; rather, it provides an enunciation and explanation, as it is clear that disobeying those mentioned in this article is a crime [1, p.262]. In Qur'an, which is the basic source of Islamic law, such explanations can be found. For example, the verses given below;

"O ye who believe! Allah will surely try you somewhat (in the matter) of the game which ye take with your hands and your spears, that Allah may know him who feareth Him in secret. Whoso transgresseth after this,for him there is a painful doom." [4, p.123].

"O ye who believe! Kill no wild game while ye are on the pilgrimage. Whoso of you killeth it of set purpose he shall pay its forfeit in the equivalent of that whinch he hath killed, of domestic animals, the judge to be Ka'bah;or,for expiation,he shall feed poor persons,or the equivalent thereof in fasting, that he may taste the evil consequences of his deed.Allah forgiveth

whatever(of this kind)may have happened in the past,but whoso relapseth, Allah will take retribution from him. Allah is Mighty, Able to Requite(the wrong).” [4, p.123].

Show that the people who committed some actions before they were forbidden by Qur'an did not face any penalty. Thus, this principle lived until today [1, p.263].

In Islamic law, the penalties which are not clearly defined in law cannot be given and penal law is not retrospective [5, p.52]. In Qur'an, it is decreed about the clear definition of crimes and penalties as follows:

“How should ye not eat of that over which the name of Allah hath been mentioned,when he hath explained unto you that which is forbidden unto you,unless ye are compelled thereto. But lo!many are led astray by their own lusts through ignorance. lo! thy lord;he is nest aware of the transgressors.” [4, p.143].

“And all married women (are forbidden unto you) save those (captives) whom your right hands possess. ıt is adecree of Allah for you. Lawful unto you are all beyond those mentioned, so that ye seek them wtih your wealth in honest wedlock, not debauchery. And those of whom ye seek content (by marrying them), give unto them their portions as a duty. And there is no sin for in what ye do by mutual agreement after the duty (hath been done) lo! Allah is ever Knower, Wise.” [4, p.82].

Hence, it has been explained that the actions other than those defined as *“crime”* in the verse are permissible. For this reason, no action other than those listed as crime can be considered as crime [5, p.68].

9. ***As all persons are held innocent until they shall have been declared guilty, if arrest shall be deemed indispensable, all harshness not essential to the securing of the prisoner's person shall be severely repressed by law.***
10. ***No one shall be disquieted on account of his opinions, including his religious views, provided their manifestation does not disturb the public order established by law.***
11. ***The free communication of ideas and opinions is one of the most precious of the rights of man. Every citizen may, accordingly, speak, write, and print with freedom, but shall be responsible for such abuses of this freedom as shall be defined by law.*** [2, p.1].

The provisions in these three articles are among mandatory provisions of Islamic law. As mentioned in Mecelle, acquittance is principle in Islam [22, p.8]. In Islam, the principle of *“there is no compulsion in religion”* [4, p.42] is the assurance of freedom of religion and conscious [28, p.98].

Qur'an decrees the Prophet the principle of no coercion in religion as follows:*“And if thy Lord willed, all who are in the earth would have believed together. Wouldst thou (Muhammad) compel men until they are believers?”* [4, p.220]

Islamic law allows people to benefit from all rights and freedoms equally. All Muslims are like the teeth of a comb and there is no difference between their souls, blood, properties, honours and pudicities [25, p.221].

12. ***The security of the rights of man and of the citizen requires public military forces. These forces are, therefore, established for the good of all and not for the personal advantage of those to whom they shall be entrusted.*** [2, p.1].

Islamic law strongly rejects illegitimate, arbitrary administration and the administrators to earn interests and patronage power for themselves.

The Prophet assigned a man named Abdullah İbn Lutbiyye, from Esed clan, to collect the taxes of Beni Süleym. The man collected the alm taxes and returned to Medinah; then he claimed that some properties were the alm revenues of the government and some properties were presents given to him. Thereon the Prophet climbed the minbar, thanked and glorified Allah and then decreed:

‘What happens to the public officer that I sent to say “this is yours, and this is given to me as present”. If he was living in his parent's house, would these properties be given to him as present? I swear to Allah, who holds my life in his powerful hands, if that person takes anything from the alm property, he will appear before Allah carrying a roaring camel or a mooing ox or a baaing sheep.’ [29, p.37].

As regards the abuse of administrative power by those who hold it in their hands, Islam never allows this to happen. It never allows the usage of politics for economy, for sexuality, or economy for politics and sexuality, or sexuality for politics and economy. The Prophet strongly rejected a public servant who intended to use politics foe economy in his time.

13. ***A general tax is indispensable for the maintenance of the public force and for the expenses of administration; it ought to be equally apportioned among all citizens according to their means.***
14. ***All the citizens have a right to decide, either personally or by their representatives, as to the necessity of the public contribution; to grant this freely; to know to what uses it is put; and to fix the proportion, the mode of assessment and of collection and the duration of the taxes.***
15. ***Society has the right to require of every public agent an account of his administration.*** [2, p.1].

In Islamic law, there are one-fifth, one-tenth, one-twentieth and one-fortieth taxes. Islamic tax system does not recognize consumption tax. [30, p.531]. For this reason there is no indirect tax in Islam, as it rests on the principle that tax should be paid by the taxpayer. The reflection of tax onto the consumption is a practice which is not acceptable by Islam [31, p.342].

As there is no consumption tax in Islam, property tax is not collected from the residences of people. According to Bilmen, property houses are not subject to tax; nor are the fruits of the trees in their gardens, as these gardens are subject to the houses [25, p.87].

As regards taxation, the Prophet decreed *"grain from grain, sheep from sheep, camel from camel, cattle from cattle"* [32, p.16]; He thus explained the verse *"O ye who believe! Spend of the good things which ye have earned,and of that which web ring forth from the earth for you, and seek not the bad (with intent) to spend thereof (in charity) when ye would not take it for yourselves save with disdain; and know that Allah is Absolute, Owner of Praise."* [4, p.45]. which declared that taxes were to be collected in kind and the types of genres and quality goods from which tax was to be collected.

We want to say that Islamic economic order is not fair, hence, there is no customs tax, either. The trade one-tenth (öşür) tax and customs tax in Islam are confused although they are different things. For previous explanations of this fact, we recommend those who wish to consult our other two works [33, p.122].

People not only control whether governments spend the taxes to necessary places, but they also supervise and control every governmental action. "Control" which is one of the basic functions of the government is also a sacred duty. Control the administrators and guiding them to the true path is an authority and function which is comprising the entire *"umma",* and can be performed by council members, religious and legal scholars representing them [34, p.106].

16. ***A society in which the observance of the law is not assured, nor the separation of powers defined, has no constitution at all.*** [2, p.1].

According to Ahmet Gürkan, Islamic law separated the powers of legislation and execution. It gave the power of execution to governors whereas the legislative power was endowed upon scholars and interpreters of Islamic law who are members of *"İcma-ı Ümmet"* [1, p.265].

The principle which defines the organization of high organs of the state, the relations between them, as well as their duties and authorities is either the *"fusion and integrity of powers"* (J.J. Rousseau theory) or their *"separation"* (Charles de Montesquieu theory). The first of these principles is the basics of democracy, which upholds equality, and the second one is the condition of liberalism which is based on assuring negative freedom rights meaning freedom from government intervention [34, p.63].

It is estimated that the 3 powers comes from the trinity belief in Christianity. According to Islamic law, fusion or separation of the legislative, executive or juridical powers is not an obligation. Rousseau and Montesquieu can be the founders and representatives of these two theories. Insomuch that this can even be an obligation as regards western government culture, as they do not restrict the government and law-makers with anything. But in Islam, state,

government, law makers and everybody can act only within the borders drawn by Qur'an and Sunna. "The re al l aw maker in Islam is Allah. Allah is also the real hakim in areas related to constitution. Man is only a caliph and servant of Him." [35, p.126].

For this reason, no human authority can declare legitimate an act forbidden by Qur'an and Sunna in Islam; on the other hand, no power and authority can forbid something which is allowed by Qur'an and Sunna [35, p.223]. For this reason, there is no need to separate and balance the powers in Islam. [36, p.104]. What individuals and governments should do is to case law and consultation and discover and declare the provisions enforced by Allah. [16, p.253].

In Islamic law, the functions of the state are not limited to the legislative, executive and judicial trilogy. In Islam five powers have been emphasised, namely legislative, executive, judicial, financial and supervisory [34, p.103].

17. ***Property being an inviolable and sacred right, no one can be deprived of it, unless demanded by public necessity, legally constituted, explicitly demands it, and under the condition of a just and prior indemnity.*** [2, p.1].

Islamic law is an integrity of laws and rules founded upon the administration of properties and people. Properties are administered by individuals, and individuals are administered by the government. For this reason, the right to property, which means administering properties, is one of the five obligatory and sacred rights endowed by Islam on man. The verse says: *"They will wish to come forth from the Fire,but they will not come forth from it.Theirs will be a lasting doom."* [4, p.114].

For this reason breach of the right to property is definitely declared as haram and those who commit this crime are punished severely. In the eyes of Islam, the right to property has been accepted as sacred as the religion itself. The Prophet saw the immunity of religion, soul, property, honour and pudicity as equal to each other and declared that he who dies while defending any of these is considered as a "martyr": "he who is killed while defending his property is a martyr; he who is killed while defending his religion is a martyr; he who is killed while defending his pudicity is a martyr" [37, p.21].

CONCLUSION

The French Declaration of Human and Citizen Rights, which gave administration a different viewpoint, declared in summary that people had some natural and non-transferrable rights, that they were born free and equal in terms of law, that people had the right to property, freedom and resistance to oppression, that sovereignty rested upon the nation, that something which is not forbidden by law cannot be prevented and no one could be forced to do anything which is not ordered by law, that no one could be accused and arrested as regards the cases defined by law and in the patterns ordered by law, that crimes and penalties could be clearly and comprehensibly stipulated with law, that people could be punished only by a law which was accepted and declared before the crime was conducted, that everyone would be accepted as innocent until they were declared guilty, that every man had the right of religion and thought, that the taxes collected in order to meet public expenditures should be proportionate to income, that every citizen had the right to monitor how the state expenditures are made and hold the government accountable.

Some 1100 years before the French Declaration of Human and Citizen Rights, Islam religion and law presented in writing and in practice to the service and practice of humanity an order which is more comprehensive in terms of human rights and which appeals to all ages.

REFERENCES

1. GÜRKAN, Ahmet. İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1965.

2. http://en.wikipedia.org/wiki/ "Declaration the Rights of Man and of the Citizen" From Wikipedia, the free encyclopedia (30.01.2015)

3. ÖZEL, Ahmet, İslam Hukukunda Ülke Kavramı, İstanbul: Ünal Matbaası. 1982.

4. PICKTHALL, Muhammad Marmaduke The Glorious Qur'an, London: Bi-Lingual Edition, 1930.

5. AKŞİT, Mustafa Cevad, İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.
6. ABDUH, Şeyh Muhammed, El-Acluni, Keşfü'l-Hafa, (çev. A.Adnan ADIVAR) Bevrut: 1943, Hadith No: 2847.
7. SERAHSİ, Şemsü'l-Eimme Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, Kitabü'l-Mebsut, Lübnan: Daru'l-Ma'rifet Matbaası. XVI. (t.y).
8. MERĞINANİ, Bürhanüddin. Ebu'l-Hascn Ali b. Ebi Bekr el-Hidave. Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi. Mısır: 1936.
9. ATAR, Fahreddin İslam Adliye Teşkilatı, Ankara: Gaye Matbaası, 1970.
10. DEMİR, Fahri. İslam Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı, İstanbul: Emek Matbaacılık, 1981.
11. KATTAN, İslamda Mülkiyet Nizamı, (çev: Mustafa VARLI), Ankara: Türkiye Basımevi, 1967.
12. KUTUP, Seyyid. İslamda Sosyal Adalet, (çev: Yaşar TUNAGÜR – M.Adnan MANSUR), İstanbul: Cağaloğlu Yayınları, 1968.
13. CANAN, İbrahim, Hadis Ansiklopedisi (Kütüb-i Sitte), İstanbul: Akçağ Yayınları. 2005. Müslim, İman. 78; Ebu Davud. Salat, 232; Melahim. 17; Nesai, İman. 17; İbn Mace. İkame. 155; Fiten. 20; (Küttüb-ü Sitte)
14. RAFİİ, Mustafa, İslamda Sosyal Düzen, (çev: Ahsen BATUR), İstanbul: Özdemir Basımevi, 1975.
15. AKSEKİ, Ahmet Hamdi, İslam Dini, Ankara: Başnur Matbaası, 1972.
16. İZMİRLİ, İsmail Hakkı, İlm-i Hilaf, İstanbul: Hukuk Matbaası, Derseadet-1330.
17. İBN TEYMİYE, İbn Teymiye Külliyatı, (ed: Edip GÖNENÇ), İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1988.
18. HATEMİ, Hüseyin, İslam Hukukunda Devlet Yapısı, İstanbul: Hareket Yayınları, 1970.
19. ZEYDAN Abdülkerim, İslam'da Fert ve Devlet, (çev: Cemal ARZU), İstanbul: Düşünce Yayınları, 1978.
20. ATAR, Yavuz, Çağlar Boyunca Türk Dünyası Dışındaki Devletlerde İnsani Değerler ve Hukuk, (Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları) İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 1992.
21. ARMAĞAN, Servet, Bugünkü Anayasa Düzeni, İstanbul: Er-Tu Matbaası, 1980.
22. www.mecelle.com (30.01.2015)
23. ÖZTÜRK, Osman, Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, İstanbul: İrfan Matbaası, 1973.
24. ZEHRA, Muhammed Ebu, İslam Hukuku Metodolojisi (çev: Abdülkadir ŞENER), Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1968.
25. BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu, İstanbul: Bilmen Basımevi, 1967.
26. MEVDUDİ, Ebu'l A'la, Nazariyyetü'l-İslam ve Hedyuh. (İslam Anlayışına Doğru) Dımışk: 1964.
27. Buhari. Cihad. 108: Ahkâm. 4; Müslim İmara. 34. 38; Ebu Davud. Cihad. 87; Tirmizi. Cihad. 29. Edeb. 78: Nesai. Bey'at. 34: İbn Mace, Cihad. 40.
28. YAVUZ, Yunus Vehbi, İslam'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı. 1994.
29. Ebu YUSUF, Kitabü'l-Harac, s.142: Buhari, Hibe. s.17, III, 136; Tecrid, V, s.319-320, VIII.
30. KARADAVİ, Yusuf. İslam Hukukunda Zekat, (çev: İbrahim SARMIŞ), İstanbul, 1984.
31. DEBBAĞOĞLU, Ahmet. İslam İktisadına Giriş, İstanbul, 1970.
32. İBN MACE, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid, es-Sünen, Mısır: 1952.
33. ESKİCİOĞLU, Osman, İslam Hukukunda Vergiler, İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996.
34. KARAMAN, Hayreddin. İslam Hukuk Tarihi, İstanbul: İrfan Matbaası, 1975.

35. HAMİDULLAH, Muhammed. el-Veseikus Siyasiyye, Beyrut: 1987.
36. AZZAM, Abdurrahman, Ebedi Risalet, (çev: Hasan Hüsnü ERDEM). İstanbul: Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık, 1961.
37. EBU DAVUT, Süleyman b. el-Eş'as, Sünen Ebi Davud. Suriye: 1968.

УНИВЕРСАЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ ПРАВА СОГЛАСНО ИСЛАМУ

Айан М., Вургун Л., Хамадеева А., Кучак М.

Адыяманский университет, г. Адыяман, Турция
Университет Туругут Озал, кафедра менеджмента и организации, факультет экономического и административного сервиса, г. Анкара, Турция
Казанский (Приволжский) федеральный университет, г. Казань, Россия
Министерство национального образования, г. Адыяман, Турция

АННОТАЦИЯ

Всевышней послал свод правил в разное время через своих посланников, чтобы людской мир мог ими воспользоваться для управления. Он возвестил в Коране, что если они будут следовать этим правилам, то они достигнут счастья в обоих мирах. По этой причине он четко заявил права, связанные с исламской религии в этом мире. Можно сказать, что у людей есть два вида прав, а именно права получаемые при рождении и приобретенные права. В этой статье рассматриваются пять естественных прав человечества, которые рассмотрены в соответствии с канонами Ислама и с точки зрения их отношения к этому миру.

Ключевые слова: *Ислам, управление, Коран, хадисы, естественные права.*

UNIVERSAL MANAGEMENT AND NATURAL RIGHTS ACCORDING TO ISLAM

Murat AYAN, Levent VURGUN, Anisa KHAMADEEVA, Muhittin KUCAK

University of Adiyaman, Adiyaman, Turkey
Turgut Özal University, Management and Organization, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Turkey
Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, Russia
Religion Teacher, Adiyaman Province Ministry of National Education, Adiyaman, Turkey

ABSTRACT

The Holy Creator sent some regulatory rules at different times through his messengers so that the world of humans can be governed by the own wills of people. He heralded in Qur'an that if they follow these rules, they would reach happiness in both worlds. For this reason he clearly declared the rights related to Islam religion in this world. It can be said that people have two kinds of rights, namely the born (natural) rights and acquired rights. In this paper the five natural rights of mankind will be examined according to Islam belief and from the perspective of their relation to this world.

Keywords: *Islam, Management, Qur'an, Hadiths, Natural Rights.*

INTRODUCTION

Islam legalists state that the Arabic word for *"right"* (hak) has several meanings. The plural of this word when used in other meanings is *"hakaik"* in Arabic. According to experts of

the topic, *“right is an ownership adopted by law as an authority or an obligation”* [1, p.56] or *"right is a spiritual power belonging to a person, with which he possesses the right to disposition or own”* [2, p.45]. It can be said that people have two kinds of rights, namely the born (natural) rights and acquired rights.

1. Natural rights which are given at birth,
2. Acquired rights.

“Natural rights” are the rights that people inborn have because of being human. All people have these rights equally. These rights are, first of all, not given in return for a responsibility; they are with the man since he was born. In order to make sure that these rights are protected, people have to avoid violating the rights of other people and prevent actions and behaviours against social order.

The second group of rights is the rights which are given in return for an obligation, and they are called *“acquired rights”* [3, p.555].

NATURAL RIGHTS IN ISLAM

Hak is one of the names of Allah, who is also Vacibü'l Vücud. In this case it has no plural. The plural of *“hak”* in other meanings is expressed as *“hakaik”*. According to this, right is anything obtained in return for a duty. For example, taking care of small children is a right from their perspective, but it is a duty from the perspective of the parents. Likewise, taking care of fathers who reach old age is a right from their perspective but it is a duty for their children. However, the words *“right”* and *“duty”* are sometimes used for a single thing and event. Such integrated usage of these two terms is seen in the explanation of a legal matter. Here is the text: “This contract (Biat) reflects the will, desires and targets of the ummah, but it is also the right and duty of the ummah to change, topple or oppose the government [4, p.166].

Opposing the government is either a right or a duty. It cannot be both a right and a duty. Duties in Islamic law require a qualification or characteristic; therefore, opposing the government is a mission and duty, as Allah orders Muslims in Qur’an to give the fiduciary (public offices) to capable people.

“Lo! Allah commandeth you that ye restore deposits to their owners, and, if ye judge between mankind, that ye judge justly. Lo! Comely is this which Allah admonisheth you. Lo! Allah is ever Hearer, Seer.” [5, p.87].

Living is a right; this right to live is not given due to a qualification or characteristic. Man has the right to live only because he is a man. When individuals have the right to live, all legal personalities, from family to the state, have the duty to sustenance. Right is a receivable. Every receivable has a debtor, there is no receivable without a debtor.

When we examine classical and more recent sources we can see that Islam legalists make some classifications for rights.

Vehbe Zuhayli groups rights into four: [6, p.15].

1. Rights in terms of their owners,
2. Rights in terms of their subjects,
3. Rights in terms of their transferability,
4. Rights in terms of their judicial sanctions.

Ebu'l-A'la el-Mevdudi, groups rights as follows: [7, p.153].

1. Rights belonging to Allah,
2. Rights belonging to man,
3. Rights belonging to other people,
4. Rights belonging to all creatures.

As mentioned above, man has two kinds of rights, one being from birth and the other being acquired. These rights that people own only because they are human are called *“natural rights”* [3, p.555]. Şatıbi [8, p.67] examine them in five groups:

1. Religious rights and freedoms,
2. Vital rights and freedoms,
3. Intellectual rights and freedoms,
4. Familial rights and freedoms,

5. Economic rights and freedoms.

1. RELIGIOUS RIGHTS

Religion and belief make sure that on one hand safety and on the other hand actions and beliefs depending on will are realized. For this reason, loyal people who deserve trust are praised and those who are not are criticized. In this sense, Hz. Muhammed (s.a.v) said *"those who have no fiduciary have no faith; those who have no pacta sunt servanda have no religion"* [9, p.53].

Islam religion wants religious rights and freedoms not only for itself but also for other religions. No religion accepts any religion other than itself; only and only Islam religion did not ignore the two religions before it, namely Judaism and Christianity and called their believers *"people of the book"* and separated them from polytheists and non-believers

"Neither those who disbelieve among the People of the Scripture nor the idolaters love that there should be sent down unto you any good thing from your Lord. But Allah chooseth for His mercy whom He will, and Allah is of Infinite Bounty." [5, p.16].

Qur'an imposed a ban on marrying with polytheists and heretics.

"Wed not idolatresses till they believe,for lo! a believing bondwoman is better than an idolatress though she please you,and give not your daughters in marriage to idolaters till they believe, for lo! a believing slave is better than an idolater though he please you.These invite unto the Fire, and Allah inviteth unto the Garden,and unto forgiveness by His grace,and expoundeth His revelations to mankind that haply they may remember." [5, p.35].

However, Muslims can marry Jewish and Christian women. In the verse it decrees

"This day are (all) good things made lawful for you.The food of those who have received the Scripture is lawful for you,and your food is lawful for them.And so are the virtuos women of the believers and the virtuous womwn of those who received the Scripture before you (lawful for you)when ye give them their marriage portions and live with them in honour, not in fornication,nor taking them as secret concubines.Whoso denieth the faith,his work is vain and he will be among the losers in the Hereafter." [5, p.107].

According to Islam, everyone who is reasonable has the right and freedom to believe or not believe within full freedom of conscious. In Qur'an it is decreed

"Say:(ıt is) the truth from the Lord of you (all). Then whosoever will,let him believe,and whosoever will,let him disbelieve. Lo! We have prepared for disbelievers Fire. Its tent encloseth them.If they ask for showers, they will be showered with water like to molten lead whinch burneth the faces. Calamitous the drink and ill the resting place!" [5, p.297].

There are other verses which announce that pressure is not accepted in religion and conscious:

"And if thy Lord willed,all who are in the earth would have believed together.Wouldst thou (Muhammad) compel men until they are believers?" [5, p.220].

"It may be that thou tormentest thyself (O Muhammad) because they believe not." [5, p.367].

In a different approach, Elmalılı states that coercion and oppression should not be applied on people in Islamic belief. Man can use his own will freely as regards choosing his religion; he also has the right to use his will for choosing among worldly affairs. In short, coercion cannot be applied on people according to Islam belief in his religious and worldly preferences. Only recommendations can be made [10, p.860].

When a belief and tenet is free, education, training, conveying and spreading that belief or tenet is also free. According to Mevdudi Qur'an recognized these freedoms, as in Qur'an it is decreed:

"And argue not with the people of the Scripture unless it be in (a way) that is better,save with such of them as do wrong and say: We believe in that which hath been revealed unto us and revealed unto you;our Allah and your Allah is One; and unto Him we surrender." [5, p.402].

If Islam did not recognize the freedom of religion it would be a huge contradiction, as all actions and behaviours performed by people in this world with their free will and choice constitute the subject of religion.

It is understood from the indication of the verse;*"There is no compulsion in religion. The right direction is henceforth distinct from error. And he who rejecteth false deities and believeth in Allah hath grasped a firm handhold which will never break. Allah is Hearer, Knower."* [5, p.42]. that force and oppression is among obstacles to eligibility. So, coercion is forbidden in Islam countries.

For this reason force cannot be applied on anyone to make him enter Islam religion; everyone is free in choosing his religion. Under Islamic law and provisions, polytheists, people of the book, Jews and Christians, all people can live under the freedom of religion. For example, a polytheist can become Jew or Christian if he wants; no one can be forced to become Muslims; he is left free in his religion with the condition that he keeps his promise and pays his taxes [10, p.863].

Everyone has the right and freedom of performing prayers, worship and ayin and relevant actions as required by his religion.

In this regard we can give the action and behaviour shown by the prophet to Necran Christians as an example. A crowded delegation representing Necran Christians came to Medinah to talk to Hz. Muhammed (s.a.v) headed by Ebu Harise and Abdülmesihi. The Prophet and Muslims had just performed the mid-afternoon prayer. Hz. Muhammed (s.a.v) accepted them at a small mosque. When their prayer time approached, they wanted permission, stood up and directed towards east to pray. His companions (sahabis) did not agree to the service of Christians inside the mosque. But the Prophet silenced the Muslims by saying *"leave them, let them perform their prayers"* [11, p.223].

In Qur'an it is recommended that monasteries, churches, havra and mosques, where Allah's name is mentioned, should not be demolished and be sustained:

"Those who have been driven from their homes unjustly only because they said: Our Lord is Allah –Ford had it not been for Allah's repelling some men by means of others, cloisters and churches and oratories and mosques,wherein the name of Allah is oft mentioned,would assuredly have been pulled down. Verily Allah helpeth one who helpeth Him. Lo! Allah is Strong, Almighty." [5, p.337].

In the interpretation of this verse, Elmalılı claims that Islam accepted as an aim that monasteries, churches, synagogue and mosques, where Allah's name is mentioned, should be preserved and protected [10, p.22].

2. LIFE-RELATED RIGHTS

Glossaries claim that the word *"life"* has several meanings. The one which is related to our topic is an action which is based on will [12, p.935]. As a matter of fact, life means power and energy as stated by Rağıb and means increase and development as regards plants and feelings and emotions as regards (people and) animals [13, p.138].

So, living of a person is that he can act and behave on his own free will. According to Qur'an; *"How disbelieveye in Allah when ye were dead and He gave life to you!Then He will give you death,then life again,and then unto Him ye will return."* [5, p.4].

This vital right to live, which is also known as the right to physical integrity, are grouped into two, namely *"material rights"* and *"spiritual rights"*. People have material rights which related to their physical and bodily aspects; but ehry also have some spiritual rights which related to their dignity, honour and dignity. The right to live is one of the most important rights of him which constitute material rights.

A) Material Rights

Islam gave some political rights to people, and claims that regardless of the person and place, rights are given to everyone on earth equally, the most important of which is the right to live; hence, blood shedding is haram in Islam.

Islam recognizes the right to live to all the people without any discrimination. It did not only take the measures for preventing the breaches towards this right; it also gave the society the duty to provide minimum living conditions and basic needs of people within a charity and solidarity order that it established. Like all divine religions, Islam;

"O ye who believe!Retaliation is prescribed for you in the matter of the murdered; the freeman for the freeman,and the slave for the slave, and the female fort he female. And for him who is forgiven somewhat by his (injured) brother ,prosecutionaccording to usage and payment unto him in kindness. This is an alleviation and a mercy from your Lord. He who transgresseth after this will have a painful doom. And there is life for you in retaliation, O men of understanding, that ye may ward off (evil)." [5, p.27].

The way of upholding safety of life is to kill who kills [14, p.184]. In today's law terminology, this value is coined as *"right to physical integrity"*. It means that every person has the right to live; people and government agencies cannot breach the existence and freedoms of persons. They cannot intervene in the development of his material and spiritual personality and freedoms. The first thing that comes to mind as regards the immunities of material and spiritual lives of people is *"the right to live"*. For this reason, no one can kill another person.

The penalty for those who kill, *"capital punishment",* has been discussed by some modern legalists. The following can be mentioned from the perspective of Islamic law:

Islamic law sees homicide as a crime and accepts that the killer also receives the death penalty. The verse decrees the follows in this regard:

"O ye who believe! Retaliation is prescribed for you in the matter of the murdered; the freeman for the freeman,and the slave for the slave,and the female fort he female. And for him who is forgiven somewhat by his (injured) brother ,prosecution according to usage and payment unto him in kindness. This is an alleviation and a mercy from your Lord. He who transgresseth after this will have a painful doom." [5, p.27].

"And We prescribed fort hem therein: The life for the life ,and the eye for the eye,and the nose for the nose ,and the ear for the ear, and the tooth for the tooth, and for wounds retaliation. But whoso forgoeth it (in the way ofcharity) it shall be expiation for him. Whoso judgeth not by that which Allah hath revealed: such are wrongdoers." [5, p.115].

Islam accepts the life of every single person as sacred and immune, so much so that unjust killing of a person is seen as equal to killing the entire mankind. The relevant verse goes: *"For that cause We decreed fort he Children of Israel that whosoever killeth a human being for other than manslaughter or corruption in the earth,it shall be as if he had killed all mankind,and whoso saventh the life of one,it shall be as if he had saved the life of all mankind.Our messengers came unto them of old with clear proofs (of Allah,s sovereignty),but afterwards lo!many of them became prodigals in the earth."* [5, p.113].

Parallel to these verses, hadiths also state that the penalty for putting an end to a person's life is death. The prophet said *"who kills on purpose is treated with reprisal"* [9, p.5]. *"the blood of a believer is not halal, lest it is for one of these three things: a married person who commits adultery; life for a life; and he who converts from Islam"* [9, p.6].

As mentioned above, Allah's Messenger stated in his Last Sermon that human life is sacred and their lives are protected. *"People! Just like these days which are sacred, just like these months which are sacred, just like this city (Mecca) which is sacred; your lives, properties and pudicities are sacred too, and are protected from every breach"* [15, p.1].

B) Spiritual Rights

Right to physical integrity in Islam does not only consist of life safety. Life safety is an issue which is related to the material aspect of man. However, man also has a spiritual aspect and honour and dignity. Man, who is the most honourable of all beings, should also be protected with this spiritual aspect. For this reason, insulting a man, mocking and nicknaming him, which damage his honour and dignity are sin and banned.

"O ye who believe!Let not a folk deride a folk who may be better than they (are),nor let women(deride) women who may be better than they are ;neither defame one another, nor another, nor insult one another by nicknames. Bad is the name of lewdness after faith. And whoso turneth not in repentance,such are evil-doers. O ye who believe! Shun much suspicion; for lo!some suspicion is a crime. And spy not,neither backbite one another. Would one of you love to eat the flesh of his dead brother? Ye abhor that (so abhor the other)! And keep your duty (to Allah). Lo! Allah is Relenting Merciful." [5, p.516].

In a hadith, the Prophet ordered to avoid the seven things, including defaming and doing magic, which destroy the virtue of man:

1. Polytheism,
2. Doing magic,
3. Killing, which is banned by Allah, if on unjust grounds,
4. Taking interest,
5. Draw a bed on orphan's properties,
6. Avoiding war during attack on the enemy,
7. Defaming clean, believer women who did not even think about adultery [9, p.23].

In a hadith recited by Abdullah İbn Mesud, the Prophet decreed: *"swearing a Muslim is a big sin; killing him and warring with him is infidelity"* [9, p.28].

In the verse it is decreed: *"Lo! those who malign Allah and his mesenger, Allah hath cursed them in the world and the Hereafter, and hath prepared for them the doom of the disdained."* [5, p.426].

In this verse it is generally forbidden to torment believer men and women; hence, as Elmalılı said, it includes material and spiritual, verbal and factual torments of all kinds [10, p.415].

"O ye who believe! Let not a folk deride a folk who may be better than they (are), nor let women(deride) women who may be better than they are; neither defame one another,nor another, nor insult one another by nicknames. Bad is the name of lewdness after faith. And whoso turneth not in repentance,such are evil-doers. O ye who believe! Shun much suspicion; for lo! some suspicion is a crime. And spy not,neither backbite one another. Would one of you love to eat the flesh of his dead brother?Ye abhor that (so abhor the other)! And keep your duty (to Allah). Lo! Allah is Relenting Merciful. [5, p.516].

Mevdudi, who examined the topic under the title "protecting honour and dignity", stated that the bans which are mentioned as *"do not mock", "do not call with bad nicknames"* and *"do not backbite"* brings guarantees to the dignity and honour of every man based on 11th and 12th verses of Hucurat Surah.

Degradant words, actions and behaviours give spiritual damage to people, and these damages have to be compensated; thus, Islamic law mentions compensation of spiritual damages. According to this, saying bad words which can harm the dignity of a man or oppressing and tormenting him so that his soul suffers results in a spiritual damage [2, p.271].

3. INTELLECTUAL (OPINION AND THOUGHT) RIGHTS

The third kind of basic-natural rights and freedoms recognized for man by Islam is the right and freedom of opinion and thought.

Islam and Islamic law accepts reason as a basis upon which the entire religion and law rests, and an indispensable condition. A Muslim has to have "reason" so that he can be encumbered with such duties as salaat, give alms and fast, as no liability occurs without reason. In this regard, the Prophet explained in hadithes *"liabilities are removed from those who have no reason. Those people cannot be held responsible: senile and insane until they recover, people who sleep until they wake up, senile people until they get better and little children until they wet dream"* [9, p.16].

The second method of protecting the mind in Islam is to forbid everything that can damage and eliminate reason. Due to this forbidding it is called *"negative approach"*. For example, alcoholic drinks are forbidden so because they make people drunk and cause them to lose their minds. In the verse it is decreed;

"O ye who believe! Strong drink and games of chance and idols and divinnig arrows are only an infamy of Satan's handiwork.Leave it aside in order that ye may succeed." [5, p.123].

The Prophet in a hadith decreed *"everything which makes drunk is an alcoholic drink and all alcoholic drinks are forbidden"* [9, p.80)]. *"Anything which makes drunk when taken much is haram, even if it is used little"* [9, p.3]. Then alcoholic drinks are forbidden because they make people drunk and lose their minds [10, p.762].

The point in protecting reason is to perform thinking and learning activities, which are specific to humans; in other words, intellectual and scientific activities. Reason, senses and correct news has a very critical place for people in their scientific and intellectual lives. An unchanging principle is that senses be used for things which can be learned with senses, reason be used for things which can be learned with reason and correct news be used for things which can be learned with conveyance. It is not correct to use reason where senses are the vessel; likewise, it is not appropriate to use senses where reason is the vessel. The things which cannot be proved or denied through reason or senses depend on hearing; thus, they need conveyed evidence, meaning the news brought by an honest messenger [16, p.29].

The support and freedom bestowed by Islam on the right and freedom of opinion can be understood better from the importance it gives to science. Hundreds of evidence, verses and hadiths as regards this topic are known by everyone. In addition, *"case law institution"* should be mentioned here which cannot be found in religions other than Islam. A person decides on an issue by research and determination, and people who govern the state decides through consultation.

The case law institution in Islamic law is a clear evidence of the importance given by Islam to the right and freedom of opinion and thought. The case law institution alone shows the importance given by Islam to the freedom of thought even if so many verses, hadiths and the Prophet's practices did not exist.

According to Islamic law, the essential thing is that man should research, practice case law and decide himself about the affairs that fall into his own sphere. The verse goes as follows: *"Thou art not at all a warder over them."* [5, p.592].

Freedom of thought has been recognized in the widest sense in Islam. So much so that man is not responsible for finding the truth. Interpreters of Islamic law can do right as well as wrong. Something which is done wrong does not mean that it is unacceptable. Islamic legalists give the example of facing towards Kab'a for this topic. A Muslim who does not know the direction of Kab'a is responsible for researching. He acts according to the conclusion of his research. Even if it appears that Kab'a is not in that direction later, he does not need to practice his salaat again. But, if he performs salaat according to an opinion which is contrary to his, and if it appears that this Kab'a direction is wrong in the aftermath, he has to perform the salaat again because he acted contrary to his opinion. A Muslim person who acts according to his own opinion does not need to perform his salaat again even if his determination was wrong [2, p.355].

4. FAMILIAL RIGHTS

The first thing which comes to one's mind when familial rights and freedoms are mentioned is marriage and forming a family. The relevant article of United Nations Universal Declaration of Human Rights goes as follows: [17, p.16].

(1) "Men and women of full age, without any limitation due to race, nationality or religion, have the right to marry and to found a family. They are entitled to equal rights as to marriage, during marriage and at its dissolution."

(2) "Marriage shall be entered into only with the free and full consent of the intending spouses."

(3) "The family is the natural and fundamental group unit of society and is entitled to protection by society and the State."

Family life is an indispensable need for man and society so that the generation can be preserved and continued. The first verse of Nisa surah indicates this fact.

"O mankind! Be careful of your duty to your Lord Who created you from a single soul and from it created its mate and from them Twain hath spread abroad a multitude of men and women. Be careful of your duty toward Allah in Whom ye claim (your rights) of one another, and toward the wombs (that bare you). Lo! Allah hath been a Watcher over you." [5, p.77].

We can say that what nest is to a bird, family is to a person. In Qur'an it is decreed; *"And We said: O Adam! Dwell thou and thy wife in the garden and eat ye freely (of the fruits) thereof where ye will; but come not nigh this tree lest ye become wrongdoers."* [5, p.6].

Thus, Hz. Havva (Eve) is mentioned as the wife of Hz. Adam, which shows that they lived a family life in the heaven. That people who come from their parentage resemble them and continue the tradition, which must be a fıtri characteristic.

According to Islamic law, marrying and forming a family is a right, but beyond being a right it is also a mission depending on the situation. Islamic legalists brought provisions changing according to one person from another about marriage, which are Sunna, obligations and abominable. Marriage is Sunna for those who are encouraged for marriage; obligation for those who are more prone to marriage and abominable for those who could possibly commit sin when they get married [18, p.82].

There are several verses and hadiths about marriage in Qur'an and Sunna. A few of them should be mentioned here: *"And marry such of you as are solitary and the pious of your slaves and maid servants. If they be poor, Allah will enrich them of his bounty. Allah is of ample means, Aware."* [5, p.354].

Here, a condition sentence is observed as "if you fear that you cannot act within the measures of rights and fairness and be fair when you become guardian to orphans". In this case, this condition has to be realised so that a second marriage can be made. We think that the meaning of this verse is that, as explained in resources, it is about the people who become guardians to orphans and, if they feel anxious about not acting fairly to these orphans about their souls, properties, purities and pudicity because they yield to their flesh, they can marry to the mother of these orphans or women like this and eliminate this problem.

Elmalılı interprets this verse and states that family is an institution which is related both to individuals and the society as a whole: *"The reason behind this verse is that this verse, which is related to the guardians, husbands and, to a certain degree, special interests, it is related to the public at large and public good in terms of its reason and purpose of sending. For this reason, marriage-related subjects include rightful dues as well as Allah's and public's rights. Therefore, marriage is both a right and a duty."* [10, p.1287].

So, marriage is directly related to individuals and is among civil rights, and it cannot be denied to anyone.

Hz. Muhammad (s.a.v) decreed about marriage as follows: "*The youth! Those who can afford the subsistence of a family should marry, as marriage protects eyes from haram and better preserves iffet. Those who cannot afford marriage should fast, as fasting breaks lust."* [19, p.3]. *"Getting married is my Sunna. Those who turn away from my Sunna is not one of us. Get married, because I will pride myself with your number against other religious communities"* [19, p.1846].

Again, the verse decrees as follows:

"It is made lawful for you to go in unto your wives on the night of the fast. They are raiment for you and ye are raiment for them. Allah is Aware that ye were deceiving yourselves in this respesct and he hath turned in mercy toward you and relieved you.So hold intercourse with them and seek that which Allah hath ordained for you,and eat and drink until the White thread becometh distinct to you from the black thread of the dawn. Then strictly observe the fast till nightfall and touch them not,but be at your devotions in the mosques. These are the limits imposed by Allah, so approach them not.Thus Allah expoundeth his revelations to mankind that they may ward off (evil)." [5, p.29]. Marriage was encouraged by emphasising that two genders need each other and thus should complete one another.

As regards marriage, the right to marriage is recognized to both genders without any discrimination. The verses we mentioned above

"And if ye fear that ye will not deal fairly by the orphans, marry of the women, who seem good to you, two or three or four; and if ye fear that ye cannot do justice (to so many) then one (only) or (the captives) that your right hands possess. Thus it is more likely that ye will not do injustice." [5, p.77]. gives the right to marry to men and burdens the society with the mission to marrying off, whereas

"And if he hath divorced her (the third time), then she is not lawful unto him thereafter until she hath wedded another husband. Then if he (the ofter husband) divorce her it is no sin for

both of them that they come together again if they consider that they are able to observe the limits of Allah. These are the limits of Allah. He manifesteth them for people who have have knowledge." [5, p.36]. gives the women the freedom to choose a spouse.

5. ECONOMIC RIGHTS

As regards the rights and freedoms in economic field, they are producing, owning what one produces, trading, consuming and the like.

Production and consumption of a material which is halal is free and, under normal conditions, it cannot be forbidden by anyone. The verse decrees;

"O Prophet! Why bannest thou that which Allah hath made lawful for thee, seeking to please thy wives? And Allah is Forgiving, Merciful." [5, p.560]. and the addressee is almost interrogated.

Everyone has the right to establish a business and perform production naturally; thus, he can open a workplace without permission for anyone. If need arises in this regard, the government gives assistance.

In Islam working life is under assurance of the government. The price of the working people will definitely be given. In this regard manual labour is praised and the verse decrees as follows:

"And that man hath only that for which he maketh effort. And that his effort will be seen." [5, p.527]. The Prophet said about this topic the following: *"No one has taken a bite which is more salutary than the food he earned with his manual labour"* [19, p.1].

A man from Ensar asked for a job from the Prophet with which he could earn a livelihood. *"The Prophet provided him a rope and an axe; asked him to go to the mountains and cut wood and sell. He was also ordered to come and inform the Prophet afterwards."* [19, p.25]. The formalities of getting permission from the municipality or the government for opening a factory or a shop today are the remnants of mercantilist period.

There is no gender discrimination as regards working and earning in Islamic law. Everyone has the right and freedom to work, as the verse decrees; *"And covet not the thing in which Allah hath made some of you excel others. Unto men a fortune from that which they have earned,and unto women a fortune from that which they have earned. (Envy not one another) but ask Allah of his bounty. Lo!Allah is ever Knower of all things."* [5, p.83].

CONCLUSION

The phenomenon of religion, which takes universal management as reference, aims at happiness in both worlds. Several rights have been bestowed to us in this regard. Rights can be examined in five groups according to Islam, namely:

1. Religious rights and freedoms,
2. Vital rights and freedoms,
3. Intellectual rights and freedoms,
4. Familial rights and freedoms,
5. Economic rights and freedoms.

Muslims, who have these rights as regards their worldly lives, will have the right and award of seeing the heaven and Allah's beauty if they organize their lives in this temporary world according to Qur'an and Sunna.

REFERENCES

1. KARAMAN, Hayreddin, İslam Hukuku, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1984.
2. BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul: Bilmen Basımevi, 1949.
3. AKSEKİ, Ahmet Hamdi, İslam, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1943.
4. BULAÇ, Ali, İslam ve Demokrasi, İstanbul: Oğul Matbaacılık, 1993.
5. PICKTHALL, Muhammad Marmaduke The Glorious Qur'an, London: Bi-Lingual Edition, 1930.
6. ZUHAYLİ, Vehbe, İslam Fıkıh Ansiklopedisi, V.Cilt, Adana: Risale Yayınları, 2013.
7. MEVDUDİ, Ebu'l Ala, Kur'an'a Göre Dört Terim, İstanbul: Beyan Yayıncılık, 2005.

8. KARAMAN, Hayreddin. El-Muvafakat (İslami İlimler Metodolojisi), Şatıbi, İstanbul: İz Yayıncılık (İslam Klasikleri Dizisi), 3.Cilt. 2010.
9. CANAN, İbrahim, Hadis Ansiklopedisi, (Kütüb-i Sitte), (Hanbel, III) 7.Cilt, İstanbul: Akçağ Yayınları. (Zaman Gazetesi Hediyesi), 2005.
10. ELMALI'LI, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili. 1-I0.Cilt.; Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
11. HİŞAM, Siret-ü İbni, Hz Muhammed'in Hayatı, İstanbul: Huzur Yayınevi, (İslam Dizisi). 2010.
12. ASIM, Ahmed Efendi, Kamus Tercümesi (Kamusu'l Muhit Tercümesi), IV.Cilt, İstanbul: T.Y.E.K. Yayınları (Haz. Mustafa KOÇ, Eyyüp TANRIVERDİ) 2014.
13. El-İsfahani, Rağıb, Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü, İstanbul: Pınar Yayıncılık (Sözlük Dizisi), 2007.
14. KARAMAN, Hayreddin. İslam'ın Işığında Günün Meseleleri, İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Cilt, 2007.
15. http://www.vedahutbesi.gen.tr/ (31.01.2015)
16. AKSEKİ, Ahmet Hamdi, İslam Dini (İtikat, İbadet, Ahlak), İstanbul: Yeni Akım Yayınları, 2014.
17. www.un.org/en/documents/udhr, (31.01.2015)
18. EL-MEVSILİ. Abdullah b. Mahmud. el-İhtiyar, Matbaat-ü Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır-1370 (1951), III.
19. www.hadis.org, (31.01.2015)

ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ГУБЕРНАТОРАМИ И УПРАВЛЕНИЕ В ИСЛАМЕ

Айан М., Вургун Л., Хамадеева А., Кучак М.

Адыяманский университет, г. Адыяман, Турция
Университет Туругут Озал, кафедра менеджмента и организации, факультет экономического и административного сервиса, г. Анкара, Турция
Казанский (Приволжский) федеральный университет, г. Казань, Россия
Министерство национального образования, г. Адыяман, Турция

АННОТАЦИЯ

Руководство – это система функций, которая состоит из планирования, организации, координации, исполнения и контроля. Управление может быть рассмотрено в трех основных разделах, а именно микро, меццо и макро. Когда руководство рассматривается с точки зрения религии, где есть люди, которые управляются, мы можем говорить о управленцах и управлении. Всевышний в святых книгах говорит, что жизнь в этом мире является крупнейшим структура человеческой жизни. Первые четыре функции управления будут исполнены в этом мире и последняя (контроль), будет исполнена ином мире.

Ключевые слова: *губернатор, управление, руководство, Ислам, Аллах.*

THE RELATION BETWEEN GOVERNORS AND GOVERNED IN ISLAM

Murat AYAN, Levent VURGUN, Anisa KHAMADEEVA, Muhittin KUCAK

University of Adiyaman, Adiyaman, Turkey
Turgut Özal University, Management and Organization, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Turkey
Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, Russia

Religion Teacher, Adiyaman Province Ministry of National Education, Adiyaman, Turkey

ABSTRACT

Management is a system of functions which consists of planning, organization, coordination, execution and control. Management can be examined in three main sections namely micro, mezzo and macro. When management is examined from the perspective of religion, where there are people who are managed, we can talk about managers and management. As informed by the Holy Creator in holy books, the life in this world is the biggest structure for human life; the first four functions of management will be performed in this world and the last one (control) will be performed in the other world.

Keywords: *Governors, Governed, Government, Islam, Allah.*

INTRODUCTION

World is a big organization, and like in every organization it has a manager and employees. The owner and manager of this organization is Allah. The employees of the organization are subjects (people). Seen from this perspective, the importance of research can be understood better.

"Indeed, We have sent you with the truth as a bringer of good tidings and a warner. And there was no nation but that there had passed within it a warner." [1, p.437].

"There is no clan, nation that we did not send a prophet". The point in sending prophets is to eliminate the right of objection from the employees (the created, subjects, people). Hence, the most basic message of the divine religions sent since Hz. Adam is to believe Allah; meaning believing in Allah with a sincere devotion. It includes listening to and applying his orders and bans. The subject who believes in Allah performs the duties that are required by his faith and thus he does justice to his faith. The owner and manager of the organization wants this from us (subjects, employees). We will either work as he wants or resign (heresy, be sinners).

As a result of this study, we conclude that the reflection onto success of the effect of manager on employees is a function of employees (subjects, the managed). We can say that the guilt is not Islam's, but the guilt and problem is with the Muslim people, but if they apologize (abjurement) Prudent (Allah) can forgive them. We are the solution, if we know his orders as our orders, and his bans as our bans, we can get our right, and perform our duty.

THE RELATION BETWEEN RELIGION AND GOVERNMENT

Allah has the attributes of a manager, administrator, governor of all the created in an order and balance. This means that Allah is the manager in this world and management is under his administration. He is the creator (manager) and subjects are the managed; not only for the subjects, Allah keeps the entire universe under his control and even a leaf cannot fall without his knowledge. Allah is the only power who governs everything from a particle to the planets which travel in the space and every living things in the universe which human eye cannot detect. The skies which stand with Allah's permit, the countless stars in it, planets which chase each other and the Sun submit to Allah with a full resignation. The perfect order in the universe proves without doubt the existence of Holy Allah who is the administrator over everything and who controls the order of all living things at every moment. When we look at the earth, we see a marvellous order. Allah gave duties to every creature. They perform these duties religiously.

"The seven heavens and the earth and whatever is in them exalt Him. And there is not a thing except that it exalts (Allah) by His praise, but you do not understand their (way of) exalting. Indeed, He is ever Forbearing and Forgiving." [1, p.286].

For example, trees have to receive carbon dioxide in the air and release oxygen. Soil outputs a variety of livelihoods from inside, which can be eaten by living things. The rain falling from skies falls at a certain pace and amount and thunder always follows the lightning.

"Indeed, your Lord is Allah, who created the heavens and the earth in six days and then established Himself above the Throne, arranging the matter [of His creation]. There is no intercessor except after His permission. That is Allah, your Lord, so worship Him. Then will you not remember?" [1, p.208].

This balance in the nature always continues like this; some replace the others who die. Allah, who creates the entire existence, assigns every being a duty and makes sure that they sustain their living. Allah created the bodies of all living things in a huge balance and order and assigned all organs as helpers to each other. For example, most of the functions of human body are out of the knowledge and control of man. Nobody can ensure that his heart beats. He is not aware of the countless operations in the cells that form his body; he cannot supervise them either.

Just like these internal factors in the body, there are several external factors on which human body depends. Allah administers all of these countless external factors in a huge order and regularity. The entire universe is protected by our Prudent, Allah, and the universe can continue its existence only by our Rab, which is a very simple thing for Allah.

"Does He who created not know, while He is the Subtle, the Acquainted?" [1, p.563]. *"Does not the Creator know his creatures?* Because Allah is the true owner of the universe, its creation belongs to Him and so does its management. Qur'an attracts attentions to this topic as follows: *"Indeed, Allah holds the heavens and the earth, lest they cease. And if they should cease, no one could hold them [in place] after Him. Indeed, He is Forbearing and Forgiving."* [1, p.439].

So, the purpose of Allah (Prudent, creator, manager) creating us (people, subjects, people) is servitude, praying, obedience. The verse reads on this topic as follows: *"And I did not create the jinn and mankind except to worship Me."* [1, p.523].

In his Fi Zilalil Kur'an, Seyyid Kutup interpreted this verse as follows: *"There is a purpose in the creation, existence of the jinni and people. This purpose is symbolized in a duty; he who performs this duty realises his purpose of existence and creation. He who does not perform his duties or "flubs the dub" destroys and loses the purpose of his creation. Such a person is left without a duty, left strayed and lost his value. His life lost his real meaning which makes it valuable. So, life is stripped of his purpose of creation as a result of which the person rolls into an abysmal gap. This happens to everyone who wriggles and avoids the law of existence which ties him to the system, protects him and makes him immortal. This certain duty which ties humans and jinni to the law of existence is praying Allah and serving him. There will be a subject and a Rab. A subject who worships, and a Rab who is worshipped. If the life of a subject is based on this principle it is a decent life."* [2, p.1308]. It is clear that the meaning of the creation purpose and first duty of man, prayer, is not only a set of symbolic actions; it is much more comprehensive and the duty of caliphate is firmly entrenched in the concept of prayers.

And then, when man is living on earth. He lives by feeling that he exists to perform a mission assigned to him by Allah. Beyond this mission, he lives by feeling that he came to this world in order to perform this mission by serving and obeying him with no desire and wish, no purpose and target on earth other than obeying Allah. The return of this mission is internal peace, being contended with one's situation and deeds, Allah's contentment with him and his supervision over him which results in safety. *"Then this will turn into glorification, blessing, gift and a huge donation in the other world. And then, only then, a man turns to Allah with all he has. Then, he runs to Allah by wriggling from the captivities, overcoming attractions and seducing traps of this world. He truly avoids captivity and loads of all kinds and devotes himself to Allah. He is placed into his real location in the universe, which is being a subject of Allah."* [2, p.1312].

"But those who believed and did righteous deeds - We charge no soul except [within] its capacity. Those are the companions of Paradise; they will abide therein eternally." [3, p.154]. If otherwise; *"But those whose scales are light - those are the ones who have lost their souls, [being] in Hell, abiding eternally."* [1, p.348].

THE CHARACTERISTICS OF GOVERNOR (ALLAH)

The preparation of these characteristics; [4, p.45].

1. **(Ar-Raḥmān)** - The Exceedingly Compassionate, The Exceedingly Beneficent, The Exceedingly Gracious (to all of humanity and all creatures)
2. **(Ar-Raḥīm)** - The Exceedingly Merciful

"Your God is One God; there is no God save Him, the Beneficent, the Merciful." 1, p.24].

3. **(Al-Malik)** - The King, The Sovereign
4. **(Al-Quddūs)** - The Holy, The Divine, The Pure, The Purifier
5. **(As-Salām)** - The Peace, The Source of Peace and Safety
6. **(Al-Mu'min)** - The granter of security
7. **(Al-Muhaymin)** - The Controller
8. **(Al-'Azīz)** - The Almighty, The Invulnerable, The Honorable
9. **(Al-Jabbār)** - The Irresistible, The Compeller
10. **(Al-Mutakabbir)** - The Majestic, The Supreme

"He is God, other than whom there is no deity, the Sovereign, the Pure, the Perfection, the Bestower of Faith, the Overseer, the Exalted in Might, the Compeller, the Superior. Exalted is Allah above whatever they associate with Him." [1, p.548].

11. **(Al-Khāliq)** - The Creator
12. **(Al-Bāri)** - The Evolver, The Maker
13. **(Al-Muṣawwir)** - The Fashioner, The Shaper, The Designer

"He is God, the Creator, the Inventor, the Fashioner; to Him belong the best names. Whatever is in the heavens and earth is exalting Him. And He is the Exalted in Might, the Wise." [1, p.548].

14. **(Al-Ghaffār)** - The Repeatedly Forgiving

"But indeed, I am the Perpetual Forgiver of whoever repents and believes and does righteousness and then continues in guidance." [1, p.317].

15. **(Al-Qahhār)** - The Subduer

"And He is the subjugator over His servants. And He is the Wise, the Acquainted (with all)." [1, p.129].

16. **(Al-Wahhāb)** - The Bestower

"Who say, Our Lord, let not our hearts deviate after You have guided us and grant us from Yourself mercy. Indeed, You are the Bestower." [1, p.50].

17. **(Ar-Razzāq)** - The Provider

"Indeed, it is Allah who is the [continual] Provider, the firm possessor of strength." [1, p.523].

18. **(Al-Fattāḥ)** - The Opener, The Victory Giver

"Say, "Our Lord will bring us together; then He will judge between us in truth. And He is the Knowing Judge." [1, p.431].

19. **(Al-'Alīm) -** The All-Knowing, Omniscient

"They have exchanged the signs of Allah for a small price and averted [people] from His way. Indeed, it was evil that they were doing." [1, p.188].

20. **(Al-Qābiḍ)** - The Restrainer, The Straightener
21. **(Al-Bāsiṭ)** - The Extender / Expander

"Say, "Indeed, my Lord extends provision for whom He wills of His servants and restricts (it) for him. But whatever thing you spend [in His cause] - He will compensate it; and He is the best of providers." [1, p.432].

22. **(Al-Khāfiḍ)** - The Abaser, The Humiliator, The Downgrader
23. **(Ar-Rāfi)** - The Exalter, The Upgrader

"It will bring down (some) and raise up (others)." [1, p.534].

24. **(Al-Mu'izz)** - The Giver of Honor
25. **(Al-Muzill)** - The Giver of Dishonor

"Say, "O Allah, Owner of Sovereignty, You give sovereignty to whom You will and You take sovereignty away from whom You will. You honor whom You will and You humble whom You will. In Your hand is [all] good. Indeed, You are over all things competent." [1, p.53].

26. **(As-Samī)** - The All-Hearing

"And [mention] when Abraham was raising the foundations of the House and [with him] Ishmael, [saying], "Our Lord, accept [this] from us. Indeed You are the Hearing, the Knowing." [1, p.20].

27. **(Al-Baṣīr)** - The All-Seeing

"And you will surely find them the most greedy of people for life - [even] more than those who associate others with Allah . One of them wishes that he could be granted life a thousand years, but it would not remove him in the least from the [coming] punishment that he should be granted life. And Allah is Seeing of what they do." [1, p.15].

28. **(Al-Ḥakam)** - The Judge, The Arbitrator

"And if there should be a group among you who has believed in that with which I have been sent and a group that has not believed, then be patient until Allah judges between us. And He is the best of judges." [1, p.161].

29. **(Al-'Adl)** - The Utterly Just

"And the word of your Lord has been fulfilled in truth and in justice. None can alter His words, and He is the Hearing, the Knowing." [1, p.142].

30. **(Al-Laṭīf)** - The Gentle, The Subtly Kind

"Vision perceives Him not, but He perceives [all] vision; and He is the Subtle, the Acquainted." [1, p.141].

31. **(Al-Khabīr)** - The All-Aware

"And those who are taken in death among you and leave wives behind - they, [the wives, shall] wait four months and ten [days]. And when they have fulfilled their term, then there is no blame upon you for what they do with themselves in an acceptable manner. And Allah is [fully] Acquainted with what you do." [1, p.37].

32. **(Al-Ḥalīm)** - The Forbearing, The Indulgent

"The seven heavens and the earth and whatever is in them exalt Him. And there is not a thing except that it exalts [Allah] by His praise, but you do not understand their [way of] exalting. Indeed, He is ever Forbearing and Forgiving." [1, p.286].

33. **(Al-'Aẓīm)** - The Magnificent

34. **(Al-'Alī)** - The Sublime

"Allah - there is no deity except Him, the Ever-Living, the Sustainer of [all] existence. Neither drowsiness overtakes Him nor sleep. To Him belongs whatever is in the heavens and whatever is on the earth. Who is it that can intercede with Him except by His permission? He knows what is [presently] before them and what will be after them, and they encompass not a thing of His knowledge except for what He wills. His Kursi extends over the heavens and the earth, and their preservation tires Him not. And He is the Most High, the Most Great." [1, p.42].

35. **(Al-Ghafūr)** - The Much-Forgiving

"There is no blame upon you for that to which you [indirectly] allude concerning a proposal to women or for what you conceal within yourselves. Allah knows that you will have them in mind. But do not promise them secretly except for saying a proper saying. And do not determine to undertake a marriage contract until the decreed period reaches its end. And know that Allah knows what is within yourselves, so beware of Him. And know that Allah is Forgiving and Forbearing." [1, p.38].

36. **(Ash-Shakūr)** - The Grateful

"That He may give them in full their rewards and increase for them of His bounty. Indeed, He is Forgiving and Appreciative." [1, p.437].

37. **(Al-Kabīr)** - The Great

"Men are in charge of women by [right of] what Allah has given one over the other and what they spend [for maintenance] from their wealth. So righteous women are devoutly obedient, guarding in [the husband's] absence what Allah would have them guard. But those [wives] from whom you fear arrogance - [first] advise them; [then if they persist], forsake them in bed; and [finally], strike them. But if they obey you [once more], seek no means against them. Indeed, Allah is ever Exalted and Grand." [1, p.84].

38. **(Al-Ḥafīẓ)** - The Preserver

"But if they turn away, [say], "I have already conveyed that with which I was sent to you. My Lord will give succession to a people other than you, and you will not harm Him at all. Indeed my Lord is, over all things, Guardian." [1, p.228].

39. **(Al-Muqīt)** - The Nourisher

“Whoever intercedes for a good cause will have a reward therefrom; and whoever intercedes for an evil cause will have a burden therefrom. And ever is Allah, over all things, a Keeper.” [1, p.91].

40. **(Al-Ḥasīb)** - The Bringer of Judgment

“And test the orphans [in their abilities] until they reach marriageable age. Then if you perceive in them sound judgement, release their property to them. And do not consume it excessively and quickly, [anticipating] that they will grow up. And whoever, [when acting as guardian], is self-sufficient should refrain [from taking a fee]; and whoever is poor - let him take according to what is acceptable. Then when you release their property to them, bring witnesses upon them. And sufficient is Allah as Accountant.” [1, p.77].

41. **(Al-Jalīl)** - The Majestic

“Blessed is the name of your Lord, Owner of Majesty and Honor.” [1, p.534].

42. **(Al-Karīm)** - The Bountiful, The Generous

“Said one who had knowledge from the Scripture, "I will bring it to you before your glance returns to you." And when [Solomon] saw it placed before him, he said, "This is from the favor of my Lord to test me whether I will be grateful or ungrateful. And whoever is grateful - his gratitude is only for [the benefit of] himself. And whoever is ungrateful - then indeed, my Lord is Free of need and Generous." [1, p.380].

43. **(Ar-Raqīb)** - The Watchful

“O mankind, fear your Lord, who created you from one soul and created from it its mate and dispersed from both of them many men and women. And fear Allah , through whom you ask one another, and the wombs. Indeed Allah is ever, over you, an Observer.” [1, p.77].

44. **(Al-Mujīb)** - The Responsive, The Answerer

“And to Thamud [We sent] their brother Salih. He said, "O my people, worship Allah ; you have no deity other than Him. He has produced you from the earth and settled you in it, so ask forgiveness of Him and then repent to Him. Indeed, my Lord is near and responsive." [1, p.228].

45. **(Al-Wāsi)** - The Vast, The All-Embracing, The Omnipresent, The Boundless

“And to Allah belongs the east and the west. So wherever you [might] turn, there is the Face of Allah . Indeed, Allah is all-Encompassing and Knowing.” [1, p.18].

46. **(Al-Ḥakīm)** - The All-Wise

“He is Allah, the Creator, the Inventor, the Fashioner; to Him belong the best names. Whatever is in the heavens and earth is exalting Him. And He is the Exalted in Might, the Wise.” [1, p.548].

47. **(Al-Wadūd)** - The Loving

“And ask forgiveness of your Lord and then repent to Him. Indeed, my Lord is Merciful and Affectionate." [1, p.232].

48. **(Al-Majīd)** - The All-Glorious, The Majestic

“They said, "Are you amazed at the decree of Allah ? May the mercy of Allah and His blessings be upon you, people of the house. Indeed, He is Praiseworthy and Honorable." [1, p.230].

49. **(Al-Bā’ith)** - The Resurrector

“Then We revived you after your death that perhaps you would be grateful.” [1, p.8].

50. **(Ash-Shahīd)** - The Witness

“And for all, We have made heirs to what is left by parents and relatives. And to those whom your oaths have bound [to you] - give them their share. Indeed Allah is ever, over all things, a Witness.” [1, p.83].

51. **(Al-Ḥaqq)** - The Truth, The Reality

“That Day, Allah will pay them in full their deserved recompense, and they will know that it is Allah who is the perfect in justice.” [1, p.352].

52. **(Al-Wakīl)** - The Trustee, The Dependable, The Advocate

“And they say, "[We pledge] obedience." But when they leave you, a group of them spend the night determining to do other than what you say. But Allah records what they plan by night.

So leave them alone and rely upon Allah . And sufficient is Allah as Disposer of affairs." [1, p.91].

53. **(Al-Qawiy)** - The Strong

"[Theirs is] like the custom of the people of Pharaoh and of those before them. They disbelieved in the signs of Allah , so Allah seized them for their sins. Indeed, Allah is Powerful and severe in penalty." [1, p.183].

54. **(Al-Matīn)** - The Firm, The Steadfast

"Indeed, it is Allah who is the [continual] Provider, the firm possessor of strength." [1, p.523].

55. **(Al-Walī)** - The Friend, Patron and Helper

"Allah is the ally of those who believe. He brings them out from darknesses into the light. And those who disbelieve - their allies are Taghut. They take them out of the light into darknesses. Those are the companions of the Fire; they will abide eternally therein." [1, p.43].

56. **(Al-Ḥamīd)** - The All Praiseworthy

"O you who have believed, spend from the good things which you have earned and from that which We have produced for you from the earth. And do not aim toward the defective therefrom, spending [from that] while you would not take it [yourself] except with closed eyes. And know that Allah is Free of need and Praiseworthy." [1, p.45].

57. **(Al-Muḥsee)** - The Accounter, The Numberer of All

"On the Day when Allah will resurrect them all and inform them of what they did. Allah had enumerated it, while they forgot it; and Allah is, over all things, Witness." [1, p.542].

58. **(Al-Mubdi)** - The Originator, The Producer, The Initiator

59. **(Al-Mu'īd)** - The Restorer, The Reinstater Who Brings Back All

"Say, "Are there of your 'partners' any who begins creation and then repeats it?" Say, "Allah begins creation and then repeats it, so how are you deluded?" [1, p.213].

60. **(Al-Muḥyī)** - The Giver of Life

"So observe the effects of the mercy of Allah - how He gives life to the earth after its lifelessness. Indeed, that [same one] will give life to the dead, and He is over all things competent." [1, p.409].

61. **(Al-Mumīt)** - The Bringer of Death

"He it is who gives life and causes death; and when He decrees a matter, He but says to it, "Be," and it is." [1, p.475].

62. **(Al-Ḥayy)** - The Living

63. **(Al-Qayyūm)** - The Subsisting, The Independent

"Allah - there is no deity except Him, the Ever-Living, the Sustainer of existence." [1, p.50].

64. **(Al-Wājid)** - The Perceiver, The Finder, The Unfailing

"And We have already created man and know what his soul whispers to him, and We are closer to him than [his] jugular vein." [1, p.519].

65. **(Al-Mājid)** - The Illustrious, The Magnificent

"They said, "Are you amazed at the decree of Allah ? May the mercy of Allah and His blessings be upon you, people of the house. Indeed, He is Praiseworthy and Honorable." [1, p.230].

66. **(Al-Wāḥid)** - The Unique, The Single

"Abiding eternally therein. The punishment will not be lightened for them, nor will they be reprieved." [1, p.24].

67. **(Al-'Aḥad)** - The One, The Indivisible

"Say, "He is Allah , [who is] One." [1, p.604].

68. **(Aṣ-Ṣamad)** - The Eternal, The Absolute, The Self-Sufficient

"Allah, the Eternal Refuge." [1, p.604].

69. **(Al-Qādir)** - The All-Powerful, He Who is able to do Everything

"Say, "He is the [one] Able to send upon you affliction from above you or from beneath your feet or to confuse you [so you become] sects and make you taste the violence of one another." Look how We diversify the signs that they might understand." [1, p.135].

70. **(Al-Muqtadir)** - The Determiner, The Dominant

"And present to them the example of the life of this world, [its being] like rain which We send down from the sky, and the vegetation of the earth mingles with it and [then] it becomes dry remnants, scattered by the winds. And Allah is ever, over all things, Perfect in Ability." [1, p.298].

71. **(Al-Muqaddim)** - The Expediter, He Who Brings Forward

"And for every nation is a [specified] term. So when their time has come, they will not remain behind an hour, nor will they precede [it]." [1, p.154].

72. **(Al-Mu'akhkhir)** - The Delayer, He Who Puts Far Away

"But why should Allah not punish them while they obstruct [people] from al-Masjid al-Haram and they were not [fit to be] its guardians? Its [true] guardians are not but the righteous, but most of them do not know." [1, p.181].

73. **(Al-'Awwal)** - The First, The Beginning-less

74. **(Al-'Akhir)** - The Last, The Endless

75. **(Aẕ-Ẕāhir)** - The Manifest, The Evident, The Outer

76. **(Al-Bāṭin)** - The Hidden, The Unmanifest, The Inner

"He is the First and the Last, the Ascendant and the Intimate, and He is, of all things, Knowing." [1, p.537].

77. **(Al-Wālī)** - The Patron, The Protecting Friend, The Friendly Lord

"For each one are successive [angels] before and behind him who protect him by the decree of Allah . Indeed, Allah will not change the condition of a people until they change what is in themselves. And when Allah intends for a people ill, there is no repelling it. And there is not for them besides Him any patron." [1, p.250].

78. **(Al-Muta'ālī)** - The Supremely Exalted, The Most High"

"[He is] Knower of the unseen and the witnessed, the Grand, the Exalted." [1, p.250].

79. **(Al-Barr)** - The Good, The Beneficent

"Indeed, we used to supplicate Him before. Indeed, it is He who is the Beneficent, the Merciful." [1, p.524].

80. **(At-Tawwāb)** - The Ever-Returning, Ever-Relenting

"Then Adam received from his Lord [some] words, and He accepted his repentance. Indeed, it is He who is the Accepting of repentance, the Merciful." [1, p.6].

81. **(Al-Muntaqim)** - The Avenger

"The Day We will strike with the greatest assault, indeed, We will take retribution." [1, p.496].

82. **(Al-'Afū)** - The Pardoner, The Effacer, The Forgiver

"O you who have believed, do not approach prayer while you are intoxicated until you know what you are saying or in a state of janabah, except those passing through [a place of prayer], until you have washed [your whole body]. And if you are ill or on a journey or one of you comes from the place of relieving himself or you have contacted women and find no water, then seek clean earth and wipe over your faces and your hands [with it]. Indeed, Allah is ever Pardoning and Forgiving." [1, p.85].

83. **(Ar-Ra'ūf)** - The Kind, The Pitying

"And thus we have made you a just community that you will be witnesses over the people and the Messenger will be a witness over you. And We did not make the qiblah which you used to face except that We might make evident who would follow the Messenger from who would turn back on his heels. And indeed, it is difficult except for those whom Allah has guided. And never would Allah have caused you to lose your faith. Indeed Allah is, to the people, Kind and Merciful." [1, p.22].

84. **(Mālik-ul-Mulk)** - Owner of all Sovereignty

“Say, "O Allah, Owner of Sovereignty, You give sovereignty to whom You will and You take sovereignty away from whom You will. You honor whom You will and You humble whom You will. In Your hand is [all] good. Indeed, You are over all things competent.” [1, p.53].

85. **(Dhū-l-Jalāli wa-l-’ikrām)** - Lord of Majesty and Generosity

“And there will remain the Face of your Lord, Owner of Majesty and Honor.” [1, p.532].

86. **(Al-Muqsiṭ)** - The Equitable, The Requiter

“Say, [O Muhammad], "My Lord has ordered justice and that you maintain yourselves [in worship of Him] at every place [or time] of prostration, and invoke Him, sincere to Him in religion." Just as He originated you, you will return [to life]” [1, p.153].

87. **(Al-Jāmi)** - The Gatherer, The Unifier

“Our Lord, surely You will gather the people for a Day about which there is no doubt. Indeed, Allah does not fail in His promise." [1, p.50].

88. **(Al-Ghanī)** - The Rich, The Independent

“Kind speech and forgiveness are better than charity followed by injury. And Allah is Free of need and Forbearing.” [1, p.44].

89. **(Al-Mughnī)** - The Enricher, The Emancipator

“O you who have believed, indeed the polytheists are unclean, so let them not approach al-Masjid al-Haram after this, their [final] year. And if you fear privation, Allah will enrich you from His bounty if He wills. Indeed, Allah is Knowing and Wise.” [1, p.191].

90. **(Al-Māni)** - The Withholder, The Shielder, The Defender

“And if Allah should touch you with adversity, there is no remover of it except Him; and if He intends for you good, then there is no repeller of His bounty. He causes it to reach whom He wills of His servants. And He is the Forgiving, the Merciful.” [1, p.221].

91. **(Aḍ-Ḍārr)** - The Distressor, The Harmer, The Afflictor

92. **(An-Nāfi)** - The Propitious, The Benefactor, The Source of Good

“Should I take other than Him [false] deities [while], if the Most Merciful intends for me some adversity, their intercession will not avail me at all, nor can they save me?” [1, p.441].

93. **(An-Nūr)** - The Light

“Allah is the Light of the heavens and the earth. The example of His light is like a niche within which is a lamp, the lamp is within glass, the glass as if it were a pearly [white] star lit from [the oil of] a blessed olive tree, neither of the east nor of the west, whose oil would almost glow even if untouched by fire. Light upon light. Allah guides to His light whom He wills. And Allah presents examples for the people, and Allah is Knowing of all things.” [1, p.354].

94. **(Al-Hādī)** - The Guide, The Way

“And so those who were given knowledge may know that it is the truth from your Lord and [therefore] believe in it, and their hearts humbly submit to it. And indeed is Allah the Guide of those who have believed to a straight path.”[1, p.338].

95. **(Al-Badī)** - The Incomparable, The Unattainable, The Beautiful

“Originator of the heavens and the earth. When He decrees a matter, He only says to it, "Be," and it is.” [1, p.18].

96. **(Al-Bāqī)** - The Immutable, The Infinite, The Everlasting

“Whatever you have will end, but what Allah has is lasting. And We will surely give those who were patient their reward according to the best of what they used to do.” [1, p.278].

97. **(Al-Wārith)** - The Heir, The Inheritor of All

“And indeed, it is We who give life and cause death, and We are the Inheritor.” [5, p.1].

98. **(Ar-Rashīd)** - The Guide to the Right Path

“And [had you been present], you would see the sun when it rose, inclining away from their cave on the right, and when it set, passing away from them on the left, while they were [laying] within an open space thereof. That was from the signs of Allah. He whom Allah guides is the [rightly] guided, but he whom He leaves astray - never will you find for him a protecting guide.” [1, p.295].

99. **(Aṣ-Ṣabūr)** - The Timeless, The Patient

“And obey Allah and His Messenger, and do not dispute and [thus] lose courage and [then] your strength would depart; and be patient. Indeed, Allah is with the patient.”[5, p.1].

CONCLUSION

When we think that every organization has an owner, a manager, and when we think the universe as the largest organization, we observe once again with astonishment the power and might of the Holy Creator. The continuous and orderly management of the perfect order and harmony in the universe is the result of Allah’s perfect management. Allah explains his highness in Qur’an *with “esma-ül hüsna”* (His beautiful names).

As a result of this study, we conclude that the reflection onto success of the effect of manager on employees is a function of employees (subjects, the managed). We can say that the guilt is not Islam’s, but the guilt and problem is with the Muslim people, but if they apologize (abjuration) Prudent (Allah) can forgive them. We are the solution, if we know his orders as our orders, and his bans as our bans, we can get our right, and perform our duty.

REFERENCES

1. PICKTHALL, Muhammad Marmaduke. The Glorious Qur’an, London: Bi-Lingual Edition, 1930.
2. KUTUP, Seyyid. Fizilali Kur’an Tefsiri, (çev: M.Emin SARAÇ, İ.Hakkı ŞENGÜLER, Bekir KARLIĞA), İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2012.
3. FEYİZLİ, Hasan Tahsin. Feyzul Furkan (Tefsirli Kur’an-ı Kerim Meali), İstanbul: Server İletişim, 2014.
4. COŞAN, M. Esat. Ayet ve Hadislerden Dualar ve Zikirler Evradı Şerif ve Meali, İstanbul: Gaye Vakfı Yayınları, 2008.
5. http://quran.com/35 (05.02.2015)

ПРАВА И ОБЯЗАННОСТИ В ИСЛАМЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АДМИНИСТРАТИВНОГО БАЛАНСА

Вургун Л., Айан М., Галиуллин Р.Р., Аскин С., Хамадеева А.

Университет Туругут Озал, кафедра менеджмента и организации, факультет экономического и административного сервиса, г. Анкара, Турция
Адыяманский университет, г. Адыяман, Турция
Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия
Казанский (Приволжский) федеральный университет, г. Казань, Россия

АННОТАЦИЯ

Человечество, которое имеет права и обязанности, данное ему Всевышним, должен прожить свою жизнь согласно этим двум особенностям. Человек нуждается в правах и обязанностях в своей жизни. Когда мы исследуем успешных людей и общество, мы видим, что их права и обязанности в прямой пропорциональности к их жизни. Это означает, что баланс между правами и обязанностями обеспечивается хорошо.

Ключевые слова: *Ислам, правительство, Коран, хадисы, права, обязанности.*

RIGHTS AND DUTIES IN ISLAM FROM THE PERSPECTIVE OF ADMINISTRATIVE BALANCE

Levent VURGUN, Murat AYAN, Radik GALIULLIN, Suat AŞKIN, Anisa KHAMADEEVA

Turgut Özal University, Management and Organization, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Turkey

University of Adiyaman, Adiyaman, Turkey
Naberezhnye Chelny Institute of social-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia
Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, Russia

ABSTRACT

Mankind, who has rights and duties by the government of the Holy Creator, has to live his life with the roles that he is given as a result of these two features. Man needs rights and duties in his life, as man was not created unchecked. When we examine successful individuals and societies, we can see that their rights and duties are in direct proportion to their lives. This means that the balance between rights and duties is ensured satisfactorily.

Keywords: *Islam, Government, Qur'an, Hadiths, Rights, Duties.*

INTRODUCTION

A duty is a work or action, mission, obligation which is required for performance according to humanist feelings, traditions and law. Every right is counterweighted by a duty. Islam religion assigned some duties corresponding to rights. Islam does not deprive people from their rights, and it does not ignore duties, either. On the contrary it both recognizes rights and assigns duties. This means that although the Arabic word for *"law"* is the plural of the Arabic word for *"right",* it does not consist of rights only; it also includes duties.

The art of management can be possible with balancing and equating rights and duties in the most ideal sense. From this perspective, rights resemble a scales with two pans. On one pan there are rights and on the other there are duties. For this reason, Qur'an decrees; *"Woe to those who give less [than due], Who, when they take a measure from people, take in full. But if they give by measure or by weight to them, they cause loss."* [1, p.1].

"Shame on those deceivers who weigh and measure exact when they buy things from people, but weigh and measure deficient when they sell things to them!", [2, p.587]. Hence, injustice or oppression is expressed as measuring deficient or measuring with broken balances.

Elmalılı Hamdi YAZIR interprets this verse as follows: "*The standing still of heavens and earth is with measurement and balance. Scales is also the scale of the entire law. For this reason, the first requirement of the enforcement of rights and justice is to measure towards everyone in an equal, correct and honest manner. There are two principles to this rightness: one of them is the measure itself being exact, neither excessive nor deficient, and not using the wrong instrument. The other one is the measurement to be exact and correct."* [3, p.591].

Law is symbolized with scales as it distributes or is supposed to distribute justice in an equal manner. The scales has two pans; the good is put in one of them and the weight measurement is put in the other. Law also has two pans or two aspects. On one side there are rights and on the other side there are duties. To put it more correctly, there is receivables in one pan and debts in the other. Law is the name of a transaction which takes place at least between two people, two parties. It is not possible to mention a one-person or one-sided legal procedure. For this reason, a receivable with rights to collect is met with an indebted party. Islam legalists consider rights and duties together.

In essence, Man has made a contract with Allah. Holy Allah declares this to us by means of the Books and Prophets. As in every contract, Allah gave a period for performance of the terms of this contract. This period is equal to the lifetime of people and Qur'an clearly declares that *"heaven's people"* will be applied to those who perform the terms of this contract at the end and *"hell's people"* will be applied to those who do not.

Al-'Adl; The Utterly Just [4, p.42]. *"And the word of your Lord has been fulfilled in truth and in justice. None can alter His words, and He is the Hearing, the Knowing."* [5, p.142].

As a requirement of the name *"Adl (just)"* of Allah, the following verses clearly declare that Allah will award those who use the rights he bestowed on his subjects in this world and performed their duties (servitude duties) with *"heaven life"* in the other world.

PEOPLE OF HEAVEN

"But those who believed and did righteous deeds - We charge no soul except [within] its capacity. Those are the companions of Paradise; they will abide therein eternally." "And We will have removed whatever is within their breasts of resentment, [while] flowing beneath them are rivers. And they will say, "Praise to Allah, who has guided us to this; and we would never have been guided if Allah had not guided us. Certainly the messengers of our Lord had come with the truth." And they will be called, "This is Paradise, which you have been made to inherit for what you used to do." "And the companions of Paradise will call out to the companions of the Fire, "We have already found what our Lord promised us to be true. Have you found what your Lord promised to be true?" They will say, "Yes." Then an announcer will announce among them, "The curse of Allah shall be upon the wrongdoers." [5, p.155].

"For them who have done good is the best [reward] and extra. No darkness will cover their faces, nor humiliation. Those are companions of Paradise; they will abide therein eternally." [5, p.212].

"Assuredly, it is they in the Hereafter who will be the greatest losers." "Indeed, they who have believed and done righteous deeds and humbled themselves to their Lord - those are the companions of Paradise; they will abide eternally therein." [5, p.224].

"Indeed, the righteous will be within gardens and springs." [5, p.264].

"The ones whom the angels take in death, [being] good and pure; [the angels] will say, "Peace be upon you. Enter Paradise for what you used to do." [5, p.270].

"Indeed, Allah will admit those who believe and do righteous deeds to gardens beneath which rivers flow. They will be adorned therein with bracelets of gold and pearl, and their garments therein will be silk." [5, p.334].

"But those who feared their Lord will be driven to Paradise in groups until, when they reach it while its gates have been opened and its keepers say, "Peace be upon you; you have become pure; so enter it to abide eternally therein," [they will enter]." "And they will say, "Praise to Allah, who has fulfilled for us His promise and made us inherit the earth [so] we may settle in Paradise wherever we will. And excellent is the reward of [righteous] workers." [5, p.466].

"Indeed, those who have said, "Our Lord is Allah " and then remained on a right course - the angels will descend upon them, [saying], "Do not fear and do not grieve but receive good tidings of Paradise, which you were promised." "We were your allies in the worldly life and in the Hereafter. And you will have therein whatever your souls desire, and you will have therein whatever you request." "As accommodation from a [Lord who is] Forgiving and Merciful." [5, p.480].

"[To whom Allah will say], "O My servants, no fear will there be concerning you this Day, nor will you grieve, [You] who believed in Our verses and were Muslims. Enter Paradise, you and your kinds, delighted." Circulated among them will be plates and vessels of gold. And therein is whatever the souls desire and [what] delights the eyes, and you will abide therein eternally. And that is Paradise which you are made to inherit for what you used to do. For you therein is much fruit from which you will eat." [5, p.494].

"Indeed, the righteous will be in a secure place; Within gardens and springs, Wearing [garments of] fine silk and brocade, facing each other. Thus, And We will marry them to fair women with large, [beautiful] eyes. They will call therein for every [kind of] fruit - safe and secure. They will not taste death therein except the first death, and He will have protected them from the punishment of Hellfire. As bounty from your Lord. That is what is the great attainment." [5, p.498].

"Indeed, those who have said, "Our Lord is Allah," and then remained on a right course - there will be no fear concerning them, nor will they grieve. Those are the companions of Paradise, abiding eternally therein as reward for what they used to do. And We have enjoined upon man, to his parents, good treatment. His mother carried him with hardship and gave birth to him with hardship, and his gestation and weaning [period] is thirty months. [He grows] until, when he reaches maturity and reaches [the age of] forty years, he says, "My Lord, enable me to be grateful for Your favor which You have bestowed upon me and upon my parents and to work

righteousness of which You will approve and make righteous for me my offspring. Indeed, I have repented to You, and indeed, I am of the Muslims." Those are the ones from whom We will accept the best of what they did and overlook their misdeeds, [their being] among the companions of Paradise. [That is] the promise of truth which they had been promised. But one who says to his parents, "Uff to you; do you promise me that I will be brought forth [from the earth] when generations before me have already passed on [into oblivion]?" while they call to Allah for help [and to their son], "Woe to you! Believe! Indeed, the promise of Allah is truth." But he says, "This is not but legends of the former people" [5, p.503].

"[Some] faces, that Day, will be bright -Laughing, rejoicing at good news." [5, p.585].

"[Other] faces, that Day, will show pleasure. With their effort [they are] satisfied. In an elevated garden, Wherein they will hear no unsuitable speech. Within it is a flowing spring. Within it are couches raised high And cups put in place And cushions lined up And carpets spread around." [5, p.592].

As a requirement of the name *"Adl (just)"* of God, the following verses clearly declare that God will punish those who do not use the rights he bestowed on his subjects in this world and perform their duties (servitude duties) with "*hell life"* in the other world.

PEOPLE OF HELL

"[Allah] will say, "Enter among nations which had passed on before you of jinn and mankind into the Fire." Every time a nation enters, it will curse its sister until, when they have all overtaken one another therein, the last of them will say about the first of them "Our Lord, these had misled us, so give them a double punishment of the Fire. He will say, "For each is double, but you do not know." "And the first of them will say to the last of them, "Then you had not any favor over us, so taste the punishment for what you used to earn." "Indeed, those who deny Our verses and are arrogant toward them - the gates of Heaven will not be opened for them, nor will they enter Paradise until a camel enters into the eye of a needle. And thus do We recompense the criminals." "They will have from Hell a bed and over them coverings [of fire]. And thus do We recompense the wrongdoers." [5, p.155].

"But they who have earned [blame for] evil doings - the recompense of an evil deed is its equivalent, and humiliation will cover them. They will have from Allah no protector. It will be as if their faces are covered with pieces of the night - so dark [are they]. Those are the companions of the Fire; they will abide therein eternally." "And [mention, O Muhammad], the Day We will gather them all together - then We will say to those who associated others with Allah, "[Remain in] your place, you and your 'partners.' "Then We will separate them, and their "partners" will say, "You did not used to worship us," "And sufficient is Allah as a witness between us and you that we were of your worship unaware." "There, [on that Day], every soul will be put to trial for what it did previously, and they will be returned to Allah , their master, the Truth, and lost from them is whatever they used to invent." [5, p.212].

"And who is more unjust than he who invents a lie about Allah ? Those will be presented before their Lord, and the witnesses will say, "These are the ones who lied against their Lord." Unquestionably, the curse of Allah is upon the wrongdoers." "Who averted [people] from the way of Allah and sought to make it [seem] deviant while they, concerning the Hereafter, were disbelievers." "Those were not causing failure [to Allah] on earth, nor did they have besides Allah any protectors. For them the punishment will be multiplied. They were not able to hear, nor did they see." "Those are the ones who will have lost themselves, and lost from them is what they used to invent." "Assuredly, it is they in the Hereafter who will be the greatest losers." [5, p.223].

"Indeed, whoever comes to his Lord as a criminal - indeed, for him is Hell; he will neither die therein nor live." [5, p.316].

"Is Paradise a better accommodation or the tree of zaqqum? Indeed, We have made it a torment for the wrongdoers. Indeed, it is a tree issuing from the bottom of the Hellfire, Its emerging fruit as if it was heads of the devils. And indeed, they will eat from it and fill with it their bellies. Then indeed, they will have after it a mixture of scalding water. Then indeed, their return will be to the Hellfire. Indeed they found their fathers astray. So they hastened [to follow]

in their footsteps. And there had already strayed before them most of the former peoples, And We had already sent among them warners. Then look how was the end of those who were warned - But not the chosen servants of Allah." [5, p.448].

"And when adversity touches man, he calls upon his Lord, turning to Him [alone]; then when He bestows on him a favor from Himself, he forgets Him whom he called upon before, and he attributes to Allah equals to mislead [people] from His way. Say, "Enjoy your disbelief for a little; indeed, you are of the companions of the Fire." [5, p.459].

"And those who disbelieved will be driven to Hell in groups until, when they reach it, its gates are opened and its keepers will say, "Did there not come to you messengers from yourselves, reciting to you the verses of your Lord and warning you of the meeting of this Day of yours?" They will say, "Yes, but the word of punishment has come into effect upon the disbelievers." "[To them] it will be said, "Enter the gates of Hell to abide eternally therein, and wretched is the residence of the arrogant." [5, p.466].

"Assuredly, that to which you invite me has no [response to a] supplication in this world or in the Hereafter; and indeed, our return is to Allah, and indeed, the transgressors will be companions of the Fire." [5, p.472].

"And those who disbelieved will [then] say, "Our Lord, show us those who misled us of the jinn and men [so] we may put them under our feet that they will be among the lowest." [5, p.479].

"Indeed, the tree of zaqqum. Is food for the sinful. Like murky oil, it boils within bellies. Like the boiling of scalding water. [It will be commanded], "Seize him and drag him into the midst of the Hellfire, Then pour over his head from the torment of scalding water." [It will be said], "Taste! Indeed, you are the honored, the noble! Indeed, this is what you used to dispute." [5, p.498].

"But the ones who disbelieved and denied Our verses - those are the companions of the Fire, abiding eternally therein; and wretched is the destination." [5, p.557].

"And [other] faces, that Day, will have upon them dust. Blackness will cover them. Those are the disbelievers, the wicked ones." [5, p.585].

"[Some] faces, that Day, will be humbled, Working [hard] and exhausted. They will [enter to] burn in an intensely hot Fire. They will be given drink from a boiling spring. For them there will be no food except from a poisonous, thorny plant. Which neither nourishes nor avails against hunger." [5, p.592].

CONCLUSION

The relation between man and the rights and duties endowed upon him occurs by means of abiding by the laws for both sides. However, when the position-authority of man changes, and his life standard increases, we witness that two states with the same religious affiliation commits warfare and different sects in the same religion fights and slaughters each other. We see that humanistic values loosen and vanish; we hear, see and experience corruption, and some illegal, unethical actions. The cure to these is to abide by the orders and bans of the administrator and to adjust our lives according to the rights given to us by the administrator.

To put it shortly, we can say that the purpose of endowing people with rights and duties is to ensure that they live a happy life as both individuals and societies both in this world and in the other by fully abiding by the orders and bans sent by God.

REFERENCES

1. The Noble Qur'an, www. quran.com (06.02.2015)
2. FEYİZLİ, Hasan Tahsin. Feyzul Furkan (Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meali, İstanbul: Server İletişim, 2014.
3. ELMALI'LI, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili. 1-I0.Cilt.; Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
4. COŞAN, M.Esat. Ayet ve Hadislerden Dualar ve Zikirler Evradı Şerif ve Meali, İstanbul: Gaye Vakfı Yayınları, 2008.
5. PICKTHALL, Muhammad Marmaduke The Glorious Qur'an, London: Bi-Lingual Edition, 1930.

ОБЯЗАННОСТИ В ИСЛАМЕ, УПРАВЛЯЕМЫЕ КОРАНОМ

Айан М., Галиуллин Р.Р., Аскин С., Хамадеева А., Кучак М.

Адыяманский университет, г. Адыяман, Турция
Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия
Казанский (Приволжский) федеральный университет, г. Казань, Россия
Министерство национального образования, г. Адыяман, Турция

АННОТАЦИЯ

Мы, человечество, созданные Богом, несем ответственность за те вещи, ниспосланные Творцом, которые мы должны исполнять в качестве руководства. В этой статье, говорится о основных обязанностях (фарзах), которые люди, принимают через принятия ислама, и должны их реализовать.

Ключевые слова: *Ислам, Коран, правительство, руководство, хадисы, обязанности.*

DUTIES IN ISLAM FOR THE GOVERNED IN THE QUR'AN

Murat AYAN, Radik GALIULLIN, Suat AŞKIN, Anisa KHAMADEEVA, Muhittin KUCAK

University of Adiyaman, Adiyaman, Turkey
Naberezhnye Chelny Institute of social-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia
Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, Russia
Religion Teacher, Adiyaman Province Ministry of National Education, Adiyaman, Turkey

ABSTRACT

We, mankind, as the subjects created by God, are responsible for submitting to the government of the holy Creator in spiritual world and do the principal duties that we have to perform as the governed. In this paper, the fundamental duties (fards) that people who accept Islam as religion have to implement in their lives.

Keywords: *Islam, Qur'an, Government, Governed, Hadiths, Duties (Fards).*

INTRODUCTION

A duty is a work or action, mission, obligation which is required for performance according to humanist feelings, traditions and law. Every right is counterweighted by a duty. Islam religion assigned some duties corresponding to rights. Islam does not deprive people from their rights, and it does not ignore duties, either. On the contrary it both recognizes rights and assigns duties. This means that although the Arabic word for *"law"* is the plural of the Arabic word for *"right",* it does not consist of rights only; it also includes duties. From this perspective, rights resemble a scales with two pans. On one pan there are rights and on the other there are duties.

In human life it is obligatory to protect religion and order, goods and properties, reason and health, generation and family, and soul and lives of people. The obligations of Islamic sharia are not randomly imposed in order to place people under the tyranny of religion. On the contrary, they are imposed with the purpose of realising the aims of the Prudent to ensure happiness for people in both this world and in the other. Allah created his subjects, sent books and prophets for this purpose.

54 MAIN DUTIES (FARDS)

"In the nameof Allah, the Beneficent, the Merciful"

1. Knowing God as One and Allude Him

"Say, he is Allah, the One! Allah, the eternally Besought of all! He begetteth not nor was begotten. And there is none comparable unto Him." [1, p.604].

2. Eating and Drinking Halal

"O ye who believe! Eat of the good things wherewith We have provided you, and render tanks to Allah if it is (indeed) He Whom ye worship." [1, p.26].

3. Performing Ablution

"O ye who believe! When ye rise up for prayer, wash your faces, and your hands up to the elbow, and lightly rub your heads and (wash) your feet up to the ankles. And……" [2, p.1].

4. Praying Five Times a Day and Preserving

"Establish worship at the two ends of the day and in some watcches of the night. Lo! good deeds annul ill deeds. This is a reminder fort he mindful" [1, p.234]. *"Establish worshipat the going down of the sun until the dark of night, …."*[1, p.290].

5. Performing Major Ablution

"O ye who believe! The idolaters only are unclean. So let themnot come near the Inviolable Place of Worship after this their year. If ye fear poverty (from the loss of their merchandise) Allah shall preserve you of His bounty if He will. Lo! Allah is Knower, Wise." [1, p.191].

6. Trusting that Allah is Bail to the Livelihood of Every Being

"Is ıt they who apportion thy Lord's mercy? We have apportioned amongthem their livelihood in the life of the World, and raised some of them above others in rank that some of them may take labour from others; and the mercyof thy Lord is better than (the wealth) that they amass." [1, p.491].

7. Dressing Clean and Halal Clothes

"O Children of Adam! We have revealed unto you raiment to conceal your shame, and splendid vesture, but the raiment of restraint from evil, that is best. This is of the revelations of Allah, that they may remember." [1, p.153]. *"O Children of Adam! Look to your adornment at every place of worship, and eat and drink, but be not prodigal. Lo! He loveth not the pordigals."* [1, p.154].

8. Trusting in Allah

"When two parties of you almost fell away, and Allah was their Protecting Friend. In Allah let believers put their trust." [1, p.66]. *"And trust thou in the Living One Who dieth not, and hymn His praise. He sufficeth as the Knower of His bondmen's sins.* [1, p.365]. *"They only are the (true) believers whose hearts feel fear when Allah is mentioned, and when His revelations are recited unto them they increase their faith, and who trsut in their Lord."* [1, p.177].

9. Doing with Less

"Allah will not take you to task for that which is unintentional in your oaths. But he will take you to task fort hat which your hearts have garnered. Allah is Forgiving, Clement." [1, p.36]. *"And they denied them, though their souls acknowledged them, for spite and arrogance. Then see the natüre of the consequence fort he wrongdoers!"* [1, p.378]. *"And the camels! We have appointed them among the ceremonies of Allah. Therein…."*[1, p.336].

10. Thanking Allah for Blessings

"Say (unto them, O Muhammad): He it is Who gave you being, and hath assigned unto you ears and eyes and hearts. Small thanks give ye!" [1, p.563]. *"Have ye observed the water which ye drink? Is it ye who shed it from the raincloud, or are We the Shedder?"* [1, p.536]. *"And when your Lord proclaimed: If ye give thanks, I will give you more; but if ye are thankless, lo! My punishment is dire."* [1, p.256].

11. Consenting to Allah's Actions

"No soul can ever die except by Allah's leave and at a term appointed. Whoso desireth the reward of the world, We bestow on him thereof; and whoso desireth the reward of the Hereafter,

We bestow on him thereof." [1, p.68]. *"He it is Who hath created you from clay, and hath decreed a term for you. A term is fixed with Him. Yet still ye doubt!"* [1, p.128]. *"Had We sent down unto thee (Muhammad) (actual) writing upon parchment, so that they could feel it with their hands, those who disbelieve would have said: This is naught else than mere magic."* [1, p.128]. *"Saying: Make thou long coats of mailand measure the links (thereof). And do ye right. Lo! I am Seer of what ye do."* [1, p.429].

12. Being Patient in the Face of Troubles

"And they came with false blood on hisshirt. He said: Nay, but yourminds have beguiled you into something. (My ourse is) comely patience. And Allah it is Whose help is to be sought in that (predicament) which ye describe." [1, p.237]. *"Thou takest vengeance on us only forasmuch as we we believed the tokens of our Lord when they came unto us. Our Lord! Vouchafe unto us stedfastness and make us die as men who have surrendered (unto Thee)."* [1, p.165]. *"No calamity befalleth save by Allah's leave. And whosoever believeth in Allah, He guideth his heart. And Allah is Knower of all things."* [1, p.557].

13. Forswearing From Sins

"Save those who repent before ye overpower them. For know that Allah is Forgiving, Merciful." [1, p.113]. *"Will they not rather turn unto Allah and seek forgiveness of Him? For Allah is Forgiving, Merciful."* [1, p.120]. *"But if they repent and establish worship andpay the poor-due, then are they your brethren in religion. We detail Our revelations for a people who have knowledge."* [1, p.188]. *"Then afterward Allah will relent toward whom He will; for Allah is Forgiving, Merciful."* [1, p.191].

14. Performing Worships with Sincerity

"...Ah, woe unto worshippers. Who are heedless of their prayer..."[1, p.602]. *"O ye who believe! Render not wain your almsgiving by reproach and injury, like him who spendeth his wealth only to be seen of men and..."*[1, p.44]. *"O my people! I ask of you no reward for ıt. Lo! my reward is the concern only of Him Who made me. Have ye then no sense?"* [1, p.227]. *"....And make mention of Our bondmen, Abraham, Isaac and Jacob, men of parts and vision. Lo! We purified them with a püre thought, remembrance of the Home (of the Hereafter)...."* [1, p.456]. *"And they are ordered naught else than to serve Allah, keeping religion püre for Him, as men by natüre upright, and to establish worship and to pay the poor-due. That is true religion."* [1, p.598].

15. Knowing that Satan is the Enemy

"Who is an enemy to Allah, and His angels and His messengers, and Gabriel and Michael! Then.lo! Allah (Himself) is an enemy to the disbelievers." [1, p.15]. *"O mankind! Eat of that which is lawful and wholesome in the earth, and follownot the footsteps of the devil."Lo! he is an open enemy for you."* [1, p.25]. *"Whom Allah cursed, and he said: surely I will take of Thy bondmen and appointed portion."* [1, p.97]. *"Thou wilt find the most vehement of mankind in hostility to those who believe (to be) the Jews and the idolaters. And..."*[1, p.121].

16. Acting in Accordance with the Provisions of Qur'an

"…….Who believe in the Unseen, and establish worship, and spend of that We have bestowed upon them. And who believe in that which is revealed unto thee (Muhammad) and that which was revealed before thee, anda re certain of the Hereafter." [1, p.2]. *"It is not righteousness that ye turn your faces to the East and the West; ……….."*[1, p.27].

17. Getting Prepared For Death

"What concern hath Allah for your punishment if ye are thankful (for His mercies) and believe (in Him)? Allah was ever Responsive, Aware." [1, p.101]. *"O ye who believe! Observe your duty to Allah with right observance, and die not save as those who have surrendered (unto Him)."* [1, p.63]. *"When his Lord said unto him: Surrender! He said: I have surrendered to the Lord of the Worlds.The same did Abraham enjoin upon his sons, and also Jacob, (saying):……"* [1, p.20].

18. Loving and Detesting for Allah

"Those who put away their wives (by saying they are as their mothers) and afterward would go back on that which they have said, (the penalty) in that case (is) the freeing of a slave

before they touch one another. Unto this ye are exhorted; and Allah is Informed of what ye do." [1, p.542]. *"Thou wilt not find folk who believein Allah and the Last Day loving those who oppose Allah and His Messenger, even thought they be their fathers or their sons or their brethren or their clan. As for such, …."*[1, p.545]. *"Those who choose disbelievers for their friends instead of believers! Do they look for power at their hands? Lo! all power appertaineth o Allah."* [1, p.100]. *"They say: Surely, if we return to Al-Madinah the mightier will soon drive out the weaker; when might belongeth to Allah and to His Messenger and to the believers; but the hypocrites know not."* [1, p.555].

19. Obeying the will of Parents

"And Lot! (Remember) when he said unto his folk: Lo! ye commit lewdness such as no creature did before you." [1, p.399]. *"And We have enjoined uopn man concerning his parents - His mother beareth him in weakness upon weakness, and his weaning is in two years- Give thanks unto Me and unto thy parents. Unto Me is the journeying."* [1, p.412].

20. Visiting Relatives

"Unto the men (of a family) belongeth a share of that which parents and near kindred leave, and unto the women a share of that which parents and near kindred leave, whether it be little or much a legal share. And when kinsfolk and the needy are present at the division (of the heritage), bestow on them therefrom and speak kindly unto them!" [1, p.78]. *"It is prescribed for you, when death approacheth one of you, ifhe leave wealth, that he bequeath unto parents and near relatives in kindness. (This is) a duty for all those who ward off (evil)."* [1, p.27].

21. Protecting Fiduciaries – Abstaining from Betrayal

"Among the People of the Scripture there is he who, if thou trust him with a weight of treasure, will return it to thee. And among them there is he who, if thou trust him with a piece of gold, will not return it to thee unless thou keep standing over him, That is because they say: we have no duty to the Gentiles. They speak a lie concerning Allah knowingly." [1, p.59]. *"It is not for any prophet to decieve (mankind) Whoso deceiveth will bring his deceit with him on the Day of Resurrection. Then every soul will be paid in full what it hath earned; and they will not be wronged!"* [1, p.71]. *"O ye who believe! Betray not Allah and His Messenger, nor knowingly betray your trusts."* [1, p.180]. *"And who are shepherds of their pledge and their covenant"* [1, p.342]. *"Lo! We offered the trust unto the heavans and the earth and the hills, but they shrank from bearing it and were afraid of it. And man assumed it. Lo! he hath proved a tyrant and a fool."* [1, p.427]. *"And those who keep their pledges and their covenant!"* [1, p.569].

22. Fearing from Allah

"O mankind! Lo! We have created you male and female, and have made you nations and tribes that yemay know one another. Lo! the noblest of you, in thesight of Allah, s the best in conduct. Lo! Allah is Knower, Aware." [1, p.517].*"Perform the pilgrimage and the visit (to Mecca) for Allah. And…."*[1, p.30].*"Say: The evil and the good are not alike even though the plenty of the evil attract thee. So be mindful of your duty to Allah, O men of understanding, that ye may succeed."* [1, p.124].*"Go, O my sons, and ascertain concerning Joseph and his brother, and despair not of Allah's Soothing Mercy. Lo! none despaireth of Allah's Soothing Mercy save disbelieving folk."* [1, p.246].

23. Obeying Allah and His Prophet

"Say (O Muhammad): O mankind! Lo! I am the Messenger of Allah to you all-(the Messenger of) Him unto whom belongeth the Sovereignty of the heavens and the earth. There is no God save Him. He quickeneth and He giveth death. So believe in Allah and His Messenger, the Prophet who can neither read nor write, who believeth in Allah and His words and follow him that haply ye may be led aright." [1, p.170].*"O ye who believe! Obey Allah and His Messenger, and turn not away from him when ye hear (him speak)."* [1, p.179].*"Say: Obey Allah and obey the Messenger.But…"*[1, p.357].

24. Turning to God from Damages and Dangers

"He is successful who groweth. And remembereth the name of his Lord, so prayeth." [1, p.591].*"When ye have performed the act ofworship, remeber Allah, standing, sitting and reclining. And when ye are in safety, observe proper worship. Worship at fixed times hath been*

enjoined on the believers." [1, p.95].*"Know that Allah quickeneth the earth after its death. We have made clear Our revelations for you, that haply ye may understand."* [1, p.539].

25. Seeing a Lesson in Everything

"Who hath created seven heavens in harmony. Thou (Muhammad) canst see no fault in the Beneficent One' creation; then look again: Canst thou see any rifts?" [1, p.562].*"The Beneficent. Hath madeknown the Qur'an. He hath created man. He hath taught him utterance. The sun and the moon are made punctual. The stars and the trees adore. And the sky He hath uplifted; and He hath set the measure, That ye exceed not the measure."* [1, p.531].*"Lo! in the creation of the heavens and the earth, and the difference of night and day, and the ships which run upon the sea with that which is of use to men, and the water which Allah sendeth down from the sky, thereby reviving the earth after its death, and dispersing all kinds of beasts therein, and (in) the ordinance of the winds, and the clouds obedient between heaven and earth: are signs (of Allah's sovereignty) for people who have sense. "* [1, p.25].

26. Reflection

"Lo! In the creation of the heavens and the earth and (in) the difference of night and daya re tokens (of His sovereignty) for men of understanding. Such as remember Allah, standing, sitting, and reclining, and consider the creation of the heavens and earth, (and say); our Lord! Thou createdst not this in vain. Glory be to Thee! Preserve us from the doom of Fire." [1, p.75].

27. Protecting Tongue from Bad Words

"(Alms are) fort he poor who are straitenedfor the cause of Allah, who cannot travel in the land (for trade). The unthinking man accounteth them wealthy because of their restraint. Thou shalt know them by their mark: They do not beg of men with importunity. And whatsoever good thing ye spend, lo! Allah knoweth it." [1, p.46].*"Prove orphans till they reach the marriageable age; then……."*[1, p.77].

28. Keeping the Heart Clean from Sins

"O ye who believe! Shun much suspicion; for lo! some suspicion is a crime. And spy not, neither backbite one another. Would one of you love to eat the flesh of his dead brother? Ye abhor that (so abhor the other)! And keep your duty (to Allah). Lo! Allah is Relenting, Merciful." [1, p.517]. *"If thou obeyedst most of those on earth they would mislead thee far from Allah's way. They follow naught but an opinion, and they do but guess."* [1, p.142]. *"Lo! is it not unto Allah that belongeth whosoever is in the heavens and whosoever is in the earth? Those who follow aught instead of Allah follow not (His) partners. They follow only a conjecture, and they do but guess."* [1, p.216]. *"And they have no knowledge thereof. They follow but a guess, and lo! a guess can never take the place of the truth."* [1, p.527].

29. Avoiding İllicit Jokes

"And when they fal in with those who believe, they say: Webelieve; but when they go apart to their devils they declare: Lo! we re with you; verily we did but mock. Allah (Himself) dothmock them, leaving them to wander blindly on in their contumacy." [1, p.3]. *"And when Moses said unto his people: Lo! Allah commandeth you that ye sacrifice a cow, they said. Dost thou make game of us? He answered: Allah forbid that I should be among the foolish!"* [1, p.10].

"Ask of the Children of Israel how many a clear revelation We gave them! He who…"[1, p.33]. *"And they denied the truth when it came unto them. But there will come unto them the tidings of that which theyused to deride."* [1, p.128]. *"Messengers (of Allah) have been derided before thee, but that whereat they scoffed surrounded sucg of them as dd deride."* [1, p.129].

30. Protecting the Eyes from Seeing Haram

"Tell the believing men to lower their gaze and the modest. That is purer for them. Lo! Allah is Aware of what they do. And tell the believing women to lower their gaze and the modest….."[1, p.353].

31. Being Right

"And who are shepherds of their pledge and their covenant." [1, p.342]. *"And those who keep their pledges and their covenant."* [1, p.569]. *"O Children of Israel! Remember My favour wherewith I favoured you, and fulfil your (part of the) covenant, I shall fulfil My (part ot the) covenant, and fear Me."* [1, p.7].*"Of the believers are men who are true to that which they*

covenanted with Allah. Some of them have paid their vow by death (in battle), and some of them still are waiting; and they have not altered in the least." [1, p.421].*"And approach not the wealth of the orphan save with that which is better, till he reach maturity. Give….."*[1, p.149].

32. Protecting the Ears from Hearing Evil

"Lo! they who spread the slander are a gang among you. Deem it not a bad thing for you; nay, it is good for you. Unto every man of them (will be paid) that which he hath earned of the sin; and as for him among them who had the greater share therein, his will be an awful doom." [1, p.351]. *"Woe unto each sinful liar."* [1, p.499].

33. Ordering Good and Forbidding Bad

"Say, (O Muhammad, to mankind): if ye love Allah, follow me; allah will love you and forgive you your sins. Allah is Forgiving, Merciful." [1, p.54]. *"That whşch Allah giveth as spoil unto His Messenger from the people of the townships, it is for Allah and His Messenger and fort he near of kin and the orphans and the needy and the wayfarer, that it become not a commodity between the rich among you. And…."*[1, p.546].*"And We sent not (as Our messengers) before thee other than men whom We inspired – Ask the followers of the Remembrance if ye know not!-"* [1, p.272].*"O ye who believe! Obey Allah, and obey the Messenger and those of you who are in authority; and……."*[1, p.87].

34. Keeping the Weighing and Measuring Tools Accurate

"And unto Midian (We sent) their brother Shu'eyb. He said: O my people! Serve Allah. Ye have no other God save Him! And give not short measure and short weight. Lo! I see you well-to-do, and lo! I fear for you the doom of a besetting Day. O my people! Give full measure and full weight in justice, and wrong not people in respect of their goods. And do not evil in the earth, causing corruption." [1, p.231].

35. Not Feeling Safe from Allah's Wrath

"O mankind! Lo! We have created you male and female, and have made you nations and tribes that ye may know one another. Lo! the noblest of you, in the sight of Allah, is the best in conduct. Lo! Allah is Knower, Aware." [1, p.517]. *"Say: The evil and the good are not alike even though the plenty of the evil attract tee. So be mindful of your duty to Allah, O men of understanding, that ye may succeed."* [1, p.124].*"Go, O my sons, and ascertain concerning Joseph and his brother, and despair not of Allah's Soothing Mercy. Lo! none despaireth of Allah's Soothing Mercy save disbelieving folk."* [1, p.246].

36. Not Leaving Hope from Allah's Grace

"Say: O My slaves who have been prodigal to their own hurt! Despair not of the mercy of Allah Who forgiveth all sins. Lo! He is the Forgiving, the Merciful." [1, p.464].*"Yet whoso doeth evi lor wrongeth his own soul, then seeketh pardon of Allah, will find Allah Forgiving, Merciful."* [1, p.96].*"O ye who believe! Turn unto Allah in sincere repentance! It may….."*[1, p.561].

37. Not Rejecting the Poor and the Wretched

"Establish worship, pay the poor-due, and bow your heads with those who who bow (in worship)." [1, p.7]. *"And (remember) when We made a covenant with the Children of Israel, (saying):….* [1, p.12]. *"Establish worship and pay the poor-due and obey the Messenger, that haply ye may find mercy."* [1, p.357]. *"Lo! thy Lord knoweth how thou keepest vigil sometimes nearly two-thirds of the night, or (sometimes) half or a third thereof, as do a party of those with thee. Allah…."*[1, p.575]. *"And in their wealth the beggar and the outcast had due share."* [1, p.521].

38. Resisting to the will of the Flesh

"But as for him who feared to stand before his Lord and restrained his soul from lust. Lo! the Garden will be his home." [1, p.584].

39. Helping the Needy

"What hath brought you to this burning? They will answer: We were not of those who prayed. Nor did we feed the wretched. We used to wade (in vain dispute) with (all) waders, And we used to deny the Day of Judgement, Till the Inevitable came unto us." [1, p.576]. *"Nay, but ye (for your part) honour not the orphan. And urge not on the feding of the poor. And ye devour heritages with devouring greed. And love wealth with abounding love."* [1, p.593].

"But he hath not attempted the Ascent – Ah, what will convey unto thee what the Ascent is!- (It is) to free a slave, And to feed in the day of hunger. An orphan near of kin. Or some poor wretch in misery." [1, p.594]. *"Hast thou observed him who belieth religion? That is he who repelleth the orphan, And urgeth not the feding of the needy. Ah, woe unto worshippers. Who are heedless of their prayer; Who would be seen (at worship).Yet refuse small kindnesses!"* [1, p.602].

40. Avoiding Waste

"He it is Who hath made the earth subservient unto you, so walk in the paths thereof and eat of His providence. And unto Him will be the resurrection (of the dead)." [1, p.563]. *"Those who swallow usury cannot rise up save as he ariseth whom the devil hath prostrated by (his) touch. That is……"*[1, p.47].

41. Giving Alms of Property and One-Tenth Tax of Crops

"And let not those who hoard up that which Allah hath bestowed upon them of His bounty think that it is better fort hem. Nay, it is worse for them. That which they hoard will be their collar on the day of Resurrection. Allah's is the heritage of the heavens and the earth, and Allah is Inforned of what ye do." [51 p.73]. *"O ye who believe! Many of the (Jewish) rabbis and the (Christian) monks devour the wealth of mankind wantonly and debar (men) from the way of Allah. They…."*[1, p.192].

42. Not Having Intercourse with the Wife Who is in Her Period

"They question thee (O Muhammad) concerning menstruation. Say: It is an illness, sol et women alone at such times and go not in unto them till they are cleansed. And when they have purified themselves, then go in unto them as Allah hath enjoined upon you. Truly Allah loveth those who turn unto Him, and loveth those who have care for cleanness." [1, p.35].

43. Avoiding Bad Opinions for Someone Without Proof

"I do not exculpate myself. Lo! the (human) soul enjoineth unto evil, save that whereon my Lord hath mercy. Lo! my Lord is Forgiving, Merciful." [1, p.242]. *"Those who believe do battle for the cause of Allah; and those who disbelieve do battle fort he cause of idols. So fight theminions of the devil. Lo! the devil's strategy is ever weak. "* [1, p.90]. *"He is indeed successful who causeth it to grow. And he is indeed a failure who stunteth it."* [1, p.595].

44. Avoiding Arrogance

"Turn not thy cheek in scorn toward folk, nor walk with pertness in the land. Lo! Allah loveth not each braggart boaster." [1, p.412]. *"And walk not in the earth exultant. Lo! thou canst not rend the earth, nor canst thou stretch to the height of the hills. The evil of all that is hatefull in the sight of thy Lord. This is (part)of that wisdom wherewith thy Lord hath inspired thee (O Muhammad). And set not up with Allah any other god, lest thou be cast into hell, reproved, abandoned. "* [1, p.285]. *"As for that Abode of the Hereafter We assign it unto those who seek not oppression in the earth, nor yet corruption. The sequel is for those who ward off (evil)."* [1, p.395].

45. Doing Favour to Orphans

"And approach not the wealth of the orphan save with that which is better, till he reach maturity. Give full measure and full weight, in justice. We task not any soul beyond its scope. And if ye give your Word, do justice thereunto, even though it be (against) a kinsman; and fullfil the covenant of Allah. This He commandeth you that haply ye may remember." [3, p.149]. *"Come not near the wealth of the orphan save with that which is better till he come to strength; and keep the covenant. Lo! of the covenant it will be asked."* [1, p.285].

46. Avoiding Bad Habits and Improper Works

"And come not near unto adultery. Lo! it is an abomination and an evil way." [1, p.285]. *"O Prophet! Tell thy wives and thy daughters and the women of the believers to draw their cloaks close round them (when they go abroad). That will be better, so that they may be recognised and not annoyed, Allah is ever Forgiving, Merciful."* [1, p.426].

47. No Polytheism

"And, (O Muhammad) set thy purpose resolutely for religion, as a man by natüre upright, and be not of those who ascribe partners (to Allah). And cry not, beside Allah, unto that which

cannot profit thee nor hurt thee, for if thou didst so then wert thou of the wrong-doers." [1, p.220]. *"And I have followed the religion of my fathers, Abraham and Isıac and Jacob. It never was for us to attribute aught as partner to Allah. This is of the bounty of Allah unto us (the seed of Abraham) and unto mankind; but most men give not thanks."* [1, p.240].

48. Avoiding Adultery

"And come not near unto adultery. Lo! it is an abomination and an evil way." [2, p.1].

49. Not Drinking

"Satan seeketh only to cast among you enmity and hatred by means of strong drink and games of chance, and to turn you from remembrance of Allah and from (His) worship. Will ye then have done?" [1, p.123].

50. Avoiding Perjury

"Allah will not take you to task fort hat which is unintentional in your oaths. But He will take you to task for that which your hearts have garnered. Allah is Forgiving, Clement. Those who forswear their wives must wait four months; then, if they change their mind, lo! Allah is Forgiving, Merciful." [1, p.36]. *"And if they break their pledges after their treaty (hath been made with you) and assail your religion, then fight the heads of disbelief – Lo! they have no binding oaths – in order that they may desist. Will ye not fight a folk who broke their solemn pledges, and purposed to drive out the Messenger and did attack you first? What! Fear ye them? Now Allah hath more right that ye should fear Him, if ye are believers."* [1, p.188].

51. Abandoning Contentment

"And the believers, men and women, are protecting friends one of another; they enjoin the right and forbid the wrong, and they establish worship and they pay the poordue, and they obey Allah and His Messenger. As for these, Allah will have mercy on them. Lo! Allah is Mighty, Wise." [3, p.198]. *"Those who, if We give them power in the land, establish worship and pay the poor-due and enjoin kindness and forbid iniquity. And Allah's is the sequel of events.* [1,p.337]. *"O my dear son! Establish worship and enjoinkindness and forbid iniquity, and persevere whatever may befall thee. Lo! that is of the stedfast heart of things."* [1, p.412].

52. Avoiding Backbiting

"Allah loveth not the utterance of harsh speech save by one who hath been wronged. Allah is ever Hearer, Knower." [1, p.102].*"O ye who believe! Shunmuch suspicion; forlo! Some suspicionis a crime. And spy not,neither backbite one another. Would one of you love to eat the flesh of his dead brother? Ye abhor that (so abhor the other)! And keep your duty (to Allah). Lo! Allah is Relenting, Merciful.* [3, p.517]. *"Woe unto every slandering traducer."* [1, p.601].

53. Learning Scholarship

"And We sent not (as Our messengers) before thee other than men whom We inspired – Ask the followers of the Remembrance if ye know not!- [1, p.604]. *"Then Exalted be Allah, the True King! And hasten not (O Muhammad) with the Qur'an ere its revelation hath been perfected unto thee, and say: My Lord! Increase me in knowledge."* [1, p.320]. *"But those who had been given knowledge said: Woe unto you! The reward of Allah for him who believeth and doeth right isbetter, and only the stedfast will obtain it."* [1, p.395].

54. Not Doing Magic

"And follow that which the devils falsely related against the kingdom of Solomon. Solomon disbelieved not; but the devilsdisbelieved, teaching mankind magic and that which was revealed to the twoangels in babel….."[1, p.16]. *"From th evil of the sneaking whisperer."* [1, p.604].

CONCLUSION

Earth is a place of examination. This world is the field of the other world. Life has a purpose according to Islam which is to pass this exam.

In conclusion, we can say that the purpose of endowing people with rights and duties is to ensure that they live a happy life as both individuals and societies both in this world and in the other by fully abiding by the orders and bans sent by God. According to Islamic belief, it is obligatory to perform the duties (fards) in this world in order to earn the other world.

REFERENCES

1. PICKTHALL, Muhammad Marmaduke, The Glorious Qur'an, London: Bi-Lingual Edition, 1930.
2. The Noble Qur'an, www.quran.com (06.02.2015)
3. FEYİZLİ, Hasan Tahsin.Feyzul Furkan (Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meali, İstanbul: Server İletişim, 2014.

ТОЛКОВАНИЕ КОРАНА

Айдын К., Айан М., Хазиев Р.И.

Адыяманский университет, г. Адыяман, Турция
Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

АННОТАЦИЯ

Эта статья сфокусирована на трех аспектах, для объяснения деталей понимания Корана. Эти аспекты необходимы для каждого исламского вероучения.

Во-первых, толкование Корана Кораном является наиболее эффективным и значимым способом объяснить тайный смысл стихов или слов из Корана.

Во-вторых, Сунна является еще одним аспектом, который можно использовать для получения четкого понимания и толкования Корана.

В-третьих, история Корана, истории очень важно для понимания событий прошлого.

Ключевые слова: *толкование Корана, исламское вероучение и мусульмане.*

INTERPRETATION OF THE QUR'AN

Kadir AYDIN, Murat AYAN, Rinal KHAZIEV

University of Adiyaman, Adiyaman, Turkey
Naberezhnye Chelny Institute of social-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

ABSTRACT

This paper focuses on three methods to explain details with regards to understanding the Qur'an these methods are necessary for every Islamic creed.

First, interpretation of the Qur'an by the Qur'an is the most efficient and significant way of explaining esoteric verses or words of the Qur'an.

Second, the Sunnah is another technique that one can use to gain a clear understanding and interpretation of the Qur'an.

Third , Historicize of the Qur'an, History is essential to understanding the events of the past.

Keywords: *Interpretation Qur'an, Islamic creed and Muslims.*

INTRODUCTION

Translation and interpretation of the Qur'an is necessary for a person who does not understand Arabic language and who want to deeply understand the message of Allah. There are different understandings on the interpretation the Qur'an among Shi'a scholars, Sunni scholars, and Sufis scholars. Shi'a *"they made use of a distinction between external (zahir) and internal (batin)"* [1, p.101] meaning of the Qur'an. *"They claimed that the Qur'an, besides its external or obvious meaning had an internal or hidden meaning, and that this inner meaning could be learnt only from the Imam"* [1, p.101]. Sufi scholars argued that the interpretation of the Qur'an must

be *"Qur'anic spirituality by integrating it into the sophisticated Sufi philosophy of the human heart"* [2, p.86].

To understand what the Qur'an really means, one needs authentic interpretations of the Qur'an based on its own explanations *(i.e. a verse of the Qur'an explained by the other verses of the Qur'an),* interpretation of the Qur'an by the Prophet Muhammad (pbuh) traditions called the Sunnah, and historicizing of the Qur'an. This paper focuses on three methods to explain details with regards to understanding the Qur'an these methods are necessary for every Islamic creed.

FIRST PART

Interpretation of the Qur'an by the Qur'an is the most efficient and significant way of explaining esoteric verses or words of the Qur'an. Some ambiguous verses or words of the Qur'an are elaborated in other parts of the Qur'an. As Abdullah Sadeen stated *"The Qur'an is considered to be a unified whole with unity of purpose. This means that difficult sections or verses of the Qur'an are clarified in another part of the text"* [3, p.43]. Interpretation of the Qur'an by the Qur'an is crucial for inference from the Qur'an. This means that someone could misuse one Qur'anic verse when they should have a reference another Qur'anic verse. For instance, the Qur'an says *"Those who have believed and not obscured their belief with any wrongdoing they are the ones for whom there is true security, and they are rightly guided"* [4, p.139].

When the Companions read this verse, they did not understand the real meaning of wrongdoing (zulm). Understanding this verse was difficult for them, and they came to the Prophet Muhammad (pbuh) saying, as Sadeen stated *"O Messenger of Allah! Who from among us has not committed [any] wrong?"* [3, p.45]. The Companions understood the meaning of zulm as harming themselves, harming other people, or harming their family. The Prophet (pbuh) interpreted zulm's meaning using another part of the Qur'an. The Qur'an says in surah Luqman *"when Luqman said to his son by way of advice and instruction: My dear son! Do not associate partners with Allah. Surely associating partners with Allah is indeed a tremendous wrong"* [4, p.411]. The Prophet Muhammad (pbuh) clarified zulm's meaning as worshiping another Allah besides Allah (sirk). As shown in this example, the Prophet Muhammad (pbuh) used another part of the Qur'an to explain the meaning of zulm to his companions using the Qur'an.

SECOND PART

The Sunnah is another technique that one can use to gain a clear understanding and interpretation of the Qur'an. The Sunnah is tradition of the Prophet Muhammad's (pbuh) based on his acts, accepted, and words. Exegesis of the Qur'an was one task of the Prophet Muhammad (pbuh). Some obscure verses and words of the Qur'an were explained by the Prophet Muhammad (pbuh) himself. The Prophet Muhammad (pbuh) was the best expert on the Qur'an and the best expositor of the Qur'an. The Qur'an was primarily revealed to the Prophet Muhammad (pbuh) and Allah asks the Prophet Muhammad (pbuh) to explain the Qur'an to people as in surah An-Nahl. The Qur'an *says "(We sent them with) clear proofs of the truth and Scriptures. And on you, We have sent down the Reminder (the Qur'an) so that you may make clear to humankind whatever is sent down to them, and that they may reflect"* [4, p.271].

Muslims need the Sunnah to interpret the Qur'an because the Qur'an does not provide detail commands. The Prophet Muhammad (pbuh) practically demonstrated what Allah's commands meant. For instance, the Qur'an commands believers to worship (five daily prayers - salah), to give alms, and to fast in many verses; but people learn how to practice these commands in detail from the practices of Prophet Muhammad (pbuh). The Qur'an orders Muslims to pray, but it doesn't tell believers how to do it in practice. Muslims learn how to perform daily prayers from the actions of the Prophet Muhammad (pbuh).

The previously given example related to the meaning of zulm is also an example of the Prophet Muhammad (pbuh) expository interpretation. Similarly, it is indicated in another verse: When Sayyidatinah Aisha read a verse in surah Al-An'am that *"Now assuredly you have come to us quite alone, as We created you in the first instance"* [4, p.138] from the Qur'an, she asked the Prophet Muhammad (pbuh) Will men and women will be together, they will look at each other's genitalia. The Prophet Muhammad (pbuh) clarified this issue by using another verse of the

Qur'an *"Everyone on that Day has concerns of his own enough to make him heedless"* [4, p.585]. The Prophet Muhammad (pbuh) added the men would not look at women, and women would not look at men. If the Prophet Muhammad (pbuh) had not explained the Qur'an to the companions, other Muslims then and Muslims today would not understand the esoteric verses and the details of Allah's commands.

The Qur'an was revealed *"In clear Arabic tongue"* [4, p.374]. The Companions of the Prophet Muhammad (pbuh) were mostly Arabs. Arabic was their native language, and they knew very well the Arabic literature, so the Companions could usually understand the meaning of the Qur'an. However, they did not understand every verse of the Qur'an equally well as the Prophet Muhammad (pbuh) due to the Qur'an's depth in its meanings. Thus, they still needed the explanation of the Qur'an by the Prophet Muhammad (pbuh). The Companions did not understand the verses that are not entirely clear (mutashabih). *"Every word and letter of the Qur'an in the original Arabic has not only an outward but also an inward meaning, including a numerical symbolism, and the Qur'an has many levels of inner meaning"* [5, p.14].

The Qur'an organizes the personal and social life of believers, and provides general rules. The Qur'an reveals some information about the future and the past. Without the explanation of the Prophet Muhammad (pbuh) there is no way to understand these inexplicable verses referring other times. The Prophet Muhammad (pbuh) helps believers to interpret the Qur'an by his illustrations, practice, speeches, and sermons in short; by his life as a whole. Sadeen point out that *"Practical interpretation is the form in which the Prophet Muhammad (pbuh) put into practice the Qur'anic instruction, whereas expository interpretation is that in which the Prophet Muhammad (pbuh) explained what a particular verse meant"* [5, p.45]. The Qur'an orders believers to obey Allah and the Prophet Muhammad (pbuh), as it is stated; *"He who obeys the Messenger obeys Allah and he who turns away from him, turns away Allah"* [4, p.90]. And *"Whatever the Messenger (pbuh) gives you, accept it willingly; and whatever he forbids you, refrain from it. Keep from disobedience to Allah in reverence for Him and piety. Surely Allah is severe in retribution"* [4, p.545].

During the Prophet Muhammad's (pbuh) era, the Companions had a chance to ask the Prophet Muhammad (pbuh) what esoteric verses and words of the Qur'an really meant. There were more examples of the Prophet Muhammad (pbuh)'s practical interpretations of the Qur'an than the expository ones. The Companions were familiar with the Qur'anic text as they constantly memorize it. Arabic language skills are not the only proficiency required to understand the Qur'an, as mentioned above the Companions needed the Prophet Muhammad's (pbuh) guidance on understanding some verses which were not entirely clear. After the Prophet Muhammad (pbuh) passed away, there was no way to directly ask him about obscure verses and words of the Qur'an not yet explained. Therefore, people needed to establish some hermeneutic techniques (Ilmu Tafsir) for the Qur'anic exegesis. The Importance of hermeneutic techniques (Ilmu Tafsir) becomes clearer when the borders of the Islamic State started to expand rapidly following the PostCompanions Era. Inclusion of newly convert people from different countries, different regions, and different cultures to the emerging Muslim world, posed two requirements to truly understand the Qur'an: learning Arabic and the acquisition of hermeneutic techniques. Even the translation was not sufficient; translations of the Qur'an have not been made until second generation after Prophet Muhammad (pbuh) pass away. *"Interpretation of the Qur'an are found in the works of Islamic philosophers at least as early as the late third century and the first half of fourth century, the time of Abu Nasr al-Farabi (d.339/950), ibn Sina"* [6, p.347].

Understanding the real meaning of the verses of the Qur'an would not be possible by only language learning for people whose first language was not Arabic. In addition to mastering the Arabic language, they also needed to know hermeneutic techniques (Ilmu Tafsir) for the Qur'anic exegesis. If we do not use these techniques and just try to understand the Qur'anic text by using Arabic word meaning only, it may be a wrong interpretation of the Qur'an. Some contemporarily Muslims try to explain the Qur'an by only using the meaning of words. They sometimes misunderstand the Qur'anic text and deny the Prophet Muhammad (pbuh) traditions.

No one could, can, and will be able to understand the Qur'an better than the Prophet

Muhammad (pbuh) and his Companions. As it was stated earlier, the Qur'an was revealed to him, and He is the guidance of the Qur'an. For better comprehension of the Qur'an, believers have to use the methods, not limited to the ones mentioned in this article, and study how the Prophet Muhammad (pbuh) and his Companions understood the Qur'an. Nowadays, the scholars used the Prophet Muhammad (pbuh) and his Companions methods and their understanding of the Qur'an as a hermeneutics technique. During the Prophet Muhammad's (pbuh) era the Companions asked the Prophet Muhammad (pbuh) part of the Qur'an they did not understand.

THIRD PART

Historicize of the Qur'an, History is essential to understanding the events of the past. That makes history very crucial for people. In other words, history helps us understand results with causes using archives and evidence from those time periods. Revelation of the Qur'an happened in chronological order and it was based on events at that time. Information about verses either Meccan or Madani, occasion of revelation, and chronological revelation help us understand the Qur'an better. This is very important for the contextualization of the Qur'an.

When analyzing the Qur'an, we need to know the circumstances of that time period. This makes it easier to analyze and understand the Qur'an. This is one of the methods and techniques to interpret the Qur'an. Historicizing the Qur'an is important but it is not the only method that can be utilized to understand it. There are other tools to analyze the verses and use this knowledge for today's needs. If we only look at the historical perspective, we may lose its universal message. We may make a mistake that it was revealed only to those who lived during that time period. As it was mentioned by Ingrid Watson; *"With this consideration in mind, we must realize that any narratives we use to provide a historical context for the Qur'anic message will be inadequate for allowing us to grasp the full significance of the Qur'anic revelation"* [7, p.32].

One of the essentials of understanding the meaning and the message of the Qur'an is occasions of revelation. We learn about occasions of revelation and details of the circumstances from the Prophet's hadiths. As Mattson stated *"the context for many Qur'anic verses is found in a class of hadith reports known as occasions of revelation (asbab al-nuzul). These reports link a specific verse or set of verses with a historical event"* [7, p.32]. In fact, we should not take occasions of revelation as a reason for Qur'an's revelation. Actions and events happened simultaneously as the Qur'an was being revealed. Therefore there are many links between those two and the events help us understand the message of the Qur'an. We can't assume that if there were no occasions then the Qur'an would not be revealed. We can only know the real reason for a verse's revelation when we are told by Prophet Muhammad (pbuh) or when it is stated in the Qur'an. Qur'an keeps its universal message as it tells us about the time it was revealed. Therefore we can fully understand the message of the Qur'an as we analyze both the universal message and the occasions of revelation, events, and history of that time.

Knowledge of occasions of revelation minimizes the risk of misunderstanding for those who try to learn the meaning of the Qur'an. This way, they will not be mistaken nor will they lead others to mistakes. The wisdom of the statements and the orders from the verses can be clearly understood if this method is used. it will be a healthier way of commenting about the Qur'an. Linking the message to events of that time also makes it easier to understand the Qur'an. As it is in the Qur'an; there is no blame on you if you eat together or separately [4, p.357], could be included as an example. If we analyze the revelation of this verse; it was revealed during the time of "Lays bin Amr's tribe. As a custom they never ate their food alone, they sat and waited for other people to share their food all day long at the table. This was a big burden for the community as they had a hard time when nobody came" [8, p.1]. During that time the verse above was revealed and that was directly linked to an event of the time. Qur'an simply said that you share your food when there is a guest present, otherwise you can have your food by yourself. If the Quran said that it is okay to eat your food by yourself, we would probably ask why and for what reason it was said, but the occasion of revelation makes it crystal clear that it would be okay to eat your food alone.

As I stated above, using occasions of revelation prevents mistakes when you try to

understand the Qur'an. As another example, once Khalif Umar ibn al-Khattab (ra) appointed Kudame bin Maz'un as Governor to Bahreyn. He heard that the Governor drank alcohol and became drunk. Umar (ra) called him to Medina to punish him. The Governor Kudame bin Maz'un read verse 93 of the surah al-Ma'idah from Qur'an and tried to explain that it was permissible. The verses stated that; There is no sin on those who believe and do good, righteous deeds for what they might have partaken, provided they fear and come to faith and do good, righteous deeds, then keep from disobedience to Allah in reverence for Him and piety and believe, then be more meticulous in obeying Allah in greater reverence for Him and piety, and be devoted to doing good: Allah loves those who are devoted to doing good, aware that Allah is seeing them [4, p.122].

Kudame said that based on the permission given in Qur'an he could drink alcohol. He added that he was one of those practicing true believers and he was a pious person. He also said that based on those statements nothing he ate or drink should be a sin. While Khalif Umar (ra) was planning to punish him, he was shocked to hear the Governor's point and he was speechless. At this point, *"Abdullah bin Abbas joined the conversation and said that the verse was revealed for a specific purpose for those who died before alcohol was forbidden. The verses in Maide was an excuse for those who died before and an evidence for those who came after alcohol was forbidden. He added that the verse addressed those people who used alcohol and died before the order"* [9, p.1]. The Governor then understood that it was a misunderstanding. As we look at this example we understand that knowing the occasions of revelation makes it clear and helps us avoid mistakes.

The Qur'an was revealed in two different time periods. The verses are called Makki if they were revealed before migration (hijrah), and the verses are called Madani if they were revealed after migration. Characteristics, messages, and structure of verses differ based on the time period and the location in which they are revealed. *"Meccan verses of the Qur'an that contain the universal message of islam, while the Medinan revelations are culturally specific applications of the original message"* [7, p.231].

Meccan verses were short, straight forward, convincing, and were about basic principles of belief. Meccan verses were extremely sharp and aimed to save peoples' belief. Madani verses also included some messages about belief, but they were mostly for prayers, worship, behavior, and social principles. Madani verses are long as they have more complicated and combined messages. In Madani verses there are so many expressions like *"Oh believers!"* They also talk about marriage, divorce, trade, interest, and war and provides detailed information about them. The punishments and orders about killing, adultery, and robbery were given in details in Madani verses. Another important side of the Madani verses is about government structure and detailed information about the congregation of people and importance of discussions in the form of consultation.

The Qur'an orders to obey Allah and the Prophet as it is stated; *"He who obeys the Messenger obeys Allah, and he who turns away from him,* [4, p.603] *These verses are all revealed in Madina. If these verses were revealed in Makka, It would be a hectic order as there were so many people who could not understand the meaning of obeying the Prophet (pbuh)"* [9, p.2]. Simply they were not ready to get the holy message. The content of the verses were also shaped by the characteristics of time, people's intellect, and the circumstances. These details help us understand the true wisdom and the message of Qur'an better because Islam's battle of bringing message had its own methods and those methods had been in a chronological order and it was based on the location. On the other hand, people's attitute towards holy message can be conceptualized only if we know the history and characteristics of Mecca and Madina during those years.

Even though we cannot know the exact location of the revealation of the verses, we can predict based on the historical events of that time. Based on cultural, economic, social, and geographical structure of the community, we can understand the time and location of the verses. For instance, if we do not know where surah al-Kaafirun was revealed we may not understand the true meaning of the verses. *"Your religion is for you, my religion is for me"* [4, p.603]. This

principle can't be understood if we do not know the location and the conditions. We can also say that we do not have to work for the name of Allah and make an effort to help others learn about the truth. Qur'an also warns about fake trade principles in Macca and states:

1. Woe to those who deal in fraud,
2. Those who, when they are to receive their due from others, demand that it be in full;
3. But when they measure or weigh out for others, they make it less (than the due) [4, p.587].

In those times merchants faked in measurements when they traded with others. Knowing that fact about merchants make the Qur'an's message stronger and easy to understand. Above examples are only a few to figure out how crucial it is to know where and in what condition message of the Qur'an revealed.

Qur'an's structure is so orderly that people can understand its messages easily. One of the main pieces of the structure is the chronological order of the verses. It starts from surah Alaq's message of *"Read"* and continues until the last verse of the Quran. I do not mean that this chronology is the time order of the revelation. It is the wisdom of 23 years of revelation of messages and those messages' chronological structure as the messages come one after another to complete the meaning. In those 23 years, what was said first? How are the messages structured? What were the reasons for the messages? Answers to these questions show that there is a mysteriously perfect order and they are chronologically linked to one another. For instance, the first message of "Read" shows the emphasis Qur'an puts on reading. Prohibiting alcohol in three steps shows its method of progressive development and we can see this in many other instances. Interest was banned on the last year of Prophethood. Qur'an's chronological structure made practicing the orders from the Qur'an possible in our daily life.

CONCLUSION

Without hermeneutic techniques it's impossible to understand some parts of the Qur'an and some commands of the Creator. When analyzing the Qur'an, we need to know hermeneutic techniques and this makes it easier to analyze and understand the Qur'an. Explanation of the Qur'an by the Qur'an, interpretation of the Qur'an by the Sunnah, historicizing of the Qur'an, and understanding the Companions' and their Successors' comprehension of the Qur'an are very important for exegesis of the Qur'an.

Merely knowing the Arabic language is not enough to truly understand the Qur'an. Even the Companions who knew Arabic fluently did not understand all of the Qur'an, and at times they asked the Prophet Muhammad (pbuh) those parts of the Qur'an they did not understand. We should keep in mind that these are some principles of understanding the message of the Qur'an, but learning the messages are not only subject to knowing or utilizing these methods. There are many other methods that can be used for broader analysis.

REFERENCES

1. WATT, W. Montgomery. Islamic Philosophy and Theology, 1st ed. Piscataway, NJ: Published by Aldine Transaction, 2009.

2. ANTHONY, Michael. Early Islamic Mysticism: Sufi, Qur'an, Miraj, Poetic and Theological Writings, 2th ed. Mahwah, NJ: Published by Paulist Press, 1996.

3. SADEEN, Abdullah. Interpreting the Qur'an: Towards a Contemporary Approach, 1st Ed. New York: Routledge, 2006.

4. PICKTHALL, M.Marmaduke. Qur'an (Translated into the English Language) 1996.

5. NASR, S.Hossein. The Garden of Truth: The Vision and Promise of Sufism, Islam's Mystical Tradition, 1st Ed. New York: Harper Colins Publishers, 2007.

6. NASR, S.Hossein. Islamic Spirituality: Foundations, 1st ed. Routledge, New York, NY, 1987.

7. MATTSON, Ingrid. The Story Of The Qur'an: Its History And Place In Muslim Life, 2nd ed. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2013.

8. http://www.hikmet.net/icerik/4655/kur-an-i-nuzul-sebepleriyle-anlamak (15.02.2015)

9. http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/kurani-nuz%C3%BBl-sebepleriyle-anlamak (15.02.2015)

МУСУЛЬМАНЕ И МОРМОНЫ В США

Айдын К., Айан М.

Адыяманский университет, г. Адыяман, Турция

АННОТАЦИЯ

Каждая религиозная или социальная группа имеет свою собственную структуру руководства и медиаобраз в США. Эта статья фокусируется на различиях и сходствах между мусульманской общиной и религиозной общины мормонов в США, на основе их религиозной точки зрения, путем сравнения их социальных проблем и управленческой структуры. Во-первых, эта статья дает краткую информацию о том, во что мусульмане и мормоны верят. Во-вторых, она раскрывает структуру руководства у мусульман и мормонов в Америке. В-третьих, в этой статье обсуждается социальная проблема и медиаобраз мормонов и мусульман в Соединенных Штатах.

Ключевые слова: *Религия, мусульмане, мормоны.*

MUSLIMS AND MORMONS IN THE US

Kadir AYDIN, Murat AYAN

University of Adiyaman, Adiyaman, Turkey

ABSTRACT

Every religious or social group has their own leadership structure and different media image in the US. This paper focuses on the differences and similarities between the Muslim and the Mormon religious community in the U.S. based on their religious perspective, by comparing their social issues, media images, and leadership structures. Firstly, this paper will give brief information on what Muslims and Mormons believe. Secondly, it will discuss the leadership structure of Muslim and Mormon in America. Thirdly, the discussion in this paper will be about the Social Issue and Media Image of Mormon and Muslim in the United States.

Keywords: *Religion, Muslim, Mormons.*

INTRODUCTION

A Muslim is someone who believes oneness of Allah and who believes Prophet Muhammad (pbuh) as his messenger, and who practices five pillars of Islam and believes in six articles of *Aqeedah*. In the tradition of Prophet Muhammad (pbuh) (Well-known as *Jibril Hadith*); *"Islam is being witness that there is no god except Allah and that Muhammad is His Messenger, that you should perform salah (ritual prayer), pay the almsgiving, fasting, and performing pilgrimage. Iman is that you believe in Allah and His angels and His Books and His Messengers and in the Last Day, and in predestination, both in its good and in its evil aspects"* [1, p.1]. These are fundamental requirements to be a Muslim.

The Mormon is one who believes that Jesus Christ (Heavenly Father) is the son of God, and he came and died for them so they all can be forgiven. They also believe Joseph Smith who found the book of Mormon is a founder of the faith and the first Prophet he established the Mormonism in "upstate New York in 1820. The Mormons followed Brigham Young after Joseph Smith's pass away in 1844; Territory Utah was the new land of Mormons. Today Mormons are members of *"The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints (LDS)"* [2, p.1]. Some theories of Mormons vary from actual Christians; nevertheless the Mormons identify themselves as Christians. They believe in the Book of Mormon and other books like the Bible, and they believe all people are the children of God. *"Mormons believe that returning to God requires following the example of Jesus Christ. They believe that Christ's church was restored through Joseph Smith*

and is guided by living prophets and apostles. Central to the Mormon faith is the belief that God speaks to his children and answers their prayers" [2, p.3].

LEADERSHIP STRUCTURE OF MUSLIMS AND MORMONS IN AMERICA

All belief traditions and religions have their own holy Scripture or custom-based leadership structure. As Khaled Abou El Fadl said, *"All religions, like all sociological and political movements, have a process or method for generating and defining authority"* [3, p.26]. In this perspective, Muslim and Mormon structures have significant differences despite some commonalities. Muslims believe choosing a leader among a group is strongly recommended in Islamic resources, and the Prophet Muhammad (pbuh) encourages Muslims to create leadership by saying, *"When three are on a journey, they should appoint one of them as their leader"* [4, p.2]. And *"Behold! Each of you is a shepherd, and each of you will be asked about his flock. The leader of the people is a guardian and is responsible for his subjects..."* [5, p.560]. The Prophet Muhammad (pbuh) determines leadership in family, which is the smallest group of society. This shows that leadership should be in every part of one's life. For example; a father is the leader of a house, an imam is the leader of a mosque and its neighborhood, and everyone in this perspective has responsibility for his flock.

Islamic leadership is described from the tradition of Prophet Muhammad (pbuh) and the Qur'an. Rafik I.Beekun and Jamal Badawi try to demonstrate *"Islamic leadership perspective with four layers of Islamic moral character (Iman, Islam, Taqwa, and Ihsan) and five key parameters of Islamic behavior ('Adl, Amanah, Birr, Mujahada, and 'Ahd)"* [6, p.19-20]. These key parameters should be considered by the leaders in conjunction with these moral characters. Brief descriptions for these five moral characters can be given as follows; Adl means justice for all; Amanah implies complete trust which is full conformity of one's behavior with his/her words; Birr means righteousness capaciously embracesing justice, iman, Islam and patience; Mujahada mostly indicates inner struggle for self-improvement; Ahd, connotes keeping a promise. As the Qur'an mentions,

"Righteousness is not that you turn your faces toward the east or the west, but (true) righteousness is (in) one who believes in Allah, the Last day, the angels, the Book, and the prophets and gives wealth, in spite of love for it, to relatives, orphans, the needy, the travelers, those who ask (for help), and for freeing slaves; (and who) establishes prayer and gives zakah; (those who) fulfill their promise; and (those who) are patient in poverty and hardship and during battle. Those are the ones who have been true, and it is those who are the righteous" [7, p.27].

In another verse of the Qur'an, parameters of Islamic behavior have been emphasized *"And we made them leaders guiding by our command. And we inspired to them doing of good deeds, establishment of prayer, and giving of zakah; and they were worshippers of US"* [4, p.327].

These sources point out the importance of leadership in Islam. As it was outlined above leadership has a significant role in Islam.

In the present day, the Muslim world and Muslims in the US lack leadership in the sense explained above. This problem is not rooted in Islam, yet it is the outcome of Muslims who have problems mainly in not being well educated and who have economic problems. When we look closely at the Muslim leadership in the US, we can see multiple institutions formed to represent Muslim communities such as Islamic Society of North America, Islamic Circle of North America, Council on America – Islamic Relations, Muslim American Society, Muslim Public Affairs Council, Islamic Shura Council of Southern California, etc. Recently, major Muslim groups had an initiative to launch a new council at DC called the US Council of Muslim Organizations. These organizations represent portions of the Muslim communities and they do have power to lead Muslims in the US to some extent. *"There are numerous Islamic organizations who present to speak on God's behalf but too few who are willing to listen"* [3, p.26]. That is to say Muslims don't have institutional leadership like Catholics and Latter Day Saints.

MUSLIM LEADERSHIP STRUCTURE IN THE US

Muslim communities in the US consist of multiple nationalities, racial, and cultural background. These significant differences create numerous obstacles for unification of Muslims in the US; therefore there is not a consolidated leadership to represent all Muslims in The US. This fact generates some setbacks as well. Some Muslim communities in the US tend to isolate themselves from the *ummah* (Muslim world) in order to protect from different side effects. This understanding creates disconnection among Muslim organizations as well. Maybe it is the outcome of some of those organizations' political connections. Almost all Muslim communities are divided-based on nationalities and cultural heritage. They have their community and organization based leaders who are generally the most educated and active members of the society. They form their own governing structure and have their local voice and opinions. One of the major reasons is that many of those communities use their original languages in their centers and mosques. Language blocks integration to the local cultures and divides Muslim communities among themselves as well. *"In the modern era, Muslims have suffered a chaos of authority that has deteriorated to the point of full-fledged chaos''* [3, p.26].

Muslims need an institutional structure as in their own past or in like some Christian denominations. There are samples of these institutions in Islamic history like the caliphates. According to Said Nursi (Muslim scholar) Muslims need to find a solution to three major obstacles amongst themselves in order to institutionalize the structure. These obstacles are poverty, ignorance and disunity. *"To cure these diseases, he offered hope, truthfulness, mutual love, consultation, solidarity, and freedom in accordance with Islam"* [8, p.1].

To the contrary, Mormons have strong standardized organizational and leadership structure in the US. Their structure is based on the religious ritual infused in the traditions, but over time it has become, a hierarchy of Mormon Church.

The leaders (Presidents) after Joseph Smith believed to receive revelations and they are named as the Prophets. Contemporarily *"President Thomas S. Monson has served as the 16th president of The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints since 3 February 2008. He had served as a counselor in the First Presidency of the Church since 10 November 1985"* [9, p.1]. Under his leadership, there is Quorum of Twelve as the governing body of the Church. Under this body there is a group of 70 male councils called Presidency of the Seventy. This hierarchy continues with the bishops. They are also male bishops and until 1979 blacks were not allowed to serve as bishops. They believe that they receive a *"call"* from God to serve as bishops. All the leadership body members are called elders in the Church. Women of the Church are also organized to commit their service.

They believe to have a leadership in Mormon family and the father is the leader of the family. Fathers of Mormon families may receive revelation messages for his family. LDS Church Structure is so well defined that even after the death of their Prophet, everyone in the church knows who is going to succeed from the Quorum of Twelve and that is done by the group consensus, one of the vice presidents of their Prophet. The Church has a solid consensus and succession plan. Therefore there is no risk of the Church's followers to be in disarray.

SOCIAL ISSUE AND MEDIA IMAGE OF MORMON AND MUSLIM IN THE UNITED STATES

Muslims have a lack of positive perception towards them in Western Countries and particularly in the US. Main sources of this negative image and misconception of Muslims may be listed as violence, extremism, mostly represented in Al-Qaida and ISIS, lack of understanding of Women's Rights in Islam, and hostile behavior of some the Muslim groups towards the western world and the US plus the US media's negative coverage of Muslim world. For sure the impact of 9/11 terrorist attack plays a huge role on this impression. It has been more common to see that Islam and terrorist attacks are being considered together with the help of heavy-handed media outlets. More than 1.5 billion Muslims around the globe are stereotyped as potential criminals due to the acts of a very small number of hateful minds some of them happened to be Muslim extremists. The lack of leadership in the Muslim world is also cases a weak Muslim voice and public appearance to denounce such terrorist acts. Many Muslim organizations and scholars all around the world condemned this terrorist attack right after it happened [10, p.97].

The media could not make clear distinctions between a terrorist activity and Islam itself. Whenever a terrorist attack takes place by the Muslim background terrorists, media takes the leading role to frame the Muslims as terrorists by presenting the criminals as *"Muslim/Islamic terrorist"* emphasizing the religious identity but not treacherous *"terrorists"*. However if a terrorist activity takes place with different religious backgrounds, it is simply presented as *"a terrorist"* activity in the news. Actually, all terrorist activities should be condemned. There is not a good or bad terrorist but *"terrorist"*. And there are several news take place in media/social media about negative impressions about Muslims and Islam where Islam itself condemns terrorism as a religion. The media must have made clear distinction between Islam as *"religion"* and Muslim as *"people"*. Hateful propaganda of some media put Muslims in negative standpoint in the perceptions of the US public.

Muslims have tried to establish some organization to raise the acceptance of Muslims in the US. But they are very weak. The Muslims need PR work to remove this negative image, how did Mormon do it before starting. Initially they have to find out negative image components and the acts feeding into these in US. They have to find solutions by taking their Muslim image into consideration and have organized methods to tackle with it. Works of some organizations that are not wide-spread and well-known mentioned above are not enough to change this image in the US yet. Humanitarian relief and support organizations founded or backed by Muslims in the US tend to provide more help to their bleeding issues back in Muslim countries around the world, rather than local issues just around the corner. While helping others as human, unconsciously and unwittingly, Muslims are creating hypocrisy in the eyes of American society in many cases. At first it is understandable that they try to help poor people of their kin, because Islam encourages its followers to take care of their immediate relatives first. This approach can easily be justified by applying this rule to their immediate neighbors that are easy to reach. The Muslim community in US should have to integrate themselves into American society by being more active in building friendships, neighborly help, and open democratic institutions. *"Funding of educational and cultural activities by secular or moderate Muslim organizations should be a priority. The U.S. may also have to assist in the development of democratic and civil society institutions where they do not currently exist"* [11, p.9-11].

The Mormon too, has a negative image in society of America because *"A contrasting set of associations begins with the extravagant stories of the founder of Mormonism, Joseph Smith. Smith claimed that an angel directed him to gold plates, which he translated as the Book of Mormon and based on this revelation he instituted plural marriage among his followers"* [6, p.3], feeding the negative image which is against cultural norms the US and known Christianity.

Just like Muslims, Mormons in America feels that they are misunderstood, discriminated against and not accepted by other Americans as part of mainstream society. Though, a majority of Mormons think that acceptance of Mormonism is rising [6, p.9]. The LDS Church relentlessly works to remove negative perception of Mormon in society by constantly declaring that they absolutely Christian, not a *'cult'*. On the other hand, Mormons keep in dark some of their theological beliefs from public like; they believe 'God the Father' (Heavenly Father) and also 'God the Mother' *"Heavenly Mother an embodied perfect goddess, the wife of Heavenly Father and mother to all the spirits who are eventually born into bodies on earth"* [12, p.34]. *"Substance is infinity and everyone will go to their own planet when they pass away"* [13, p.66].

There is a general misperception and denouncement in public, even among some intellectuals that the miracles and superstitious happenings of Mormon discredit them. Following sentence is just an example to the fact by Richard L.Bushman. *"They wholeheartedly believe the stories of Joseph Smith and the gold plates. The visit of the angel and the translation of the Book of Mormon, far from being fabulous fairy tales, constitute Mormonism's founding miracles"* [2, p.2]. Mormons have faith in Joseph Smith and his miracles just like any other prophets and their prophecies throughout the history of the mankind and expect equal treatment from the public towards their holy beliefs.

Mormons started to reject polygamy in nineteenth century, as the new revelation ordered the believers. They see this development as the recurrence of a religious practice as seen in early

times by saying *that "God commanded Abraham, Isaac, and Jacob to practice polygamy at the foundation of Israel; plural marriage served the same purpose when the Mormon people were coming into existence. Now the church is entirely monogamous and emphasizes fidelity between husband and wife as strongly as any religion in the world"* [2, p.3]. Majority of the Mormons reject some fundamentalist trends within the LDS Church that do not accept to reject polygamy by revelation. Mainstream Mormons always denounce these small numbers of fundamentalists from the LDS Church as non-Mormons.

In addition to distressed issue of polygamy, Mormons acquiesce to another recent revelation in nineteen century allowing African-Americans to become bishops. Prophecy and revelations are continuous in Mormonism. This is giving them the chance to adopt contemporary world and the changes come along with the life style it brings. *"Mormon creates a milieu where, in certain contexts, self-interest is denied and individuals are made less relevant as a social actor. Mormons make a civil society which is not based on private individual, but rather on a moral system of community interaction"* [14, p.28].

Mormon Tabernacle Choir using the universal language of music worked out pretty well as a PR instrument for Mormons over the past two centuries transcending the boundaries of prejudice and uniting people. *"In 1876, the growing Tabernacle Choir offered one of the earliest performances of Handel's Messiah in western America. During the 1880 the Salt Lake City based volunteer choir continued to improve"* [15, p.108] and reached to its recognizable trademark as *"America's Choir"*. Such professional PR endeavors bear another fruit in 2002. Olympic Winter Games hosted by the center of Mormons in Salt Lake City-Utah. The Mormons established the Mormon Helping Hands relief organization and aired in the news media by their efforts during Katrina Hurricane disaster. It is continuing to help communities across the US to carry out a positive image by the LDS church. Mitt Romney raised a score about Mormon power by running for presidency in 2012 was also one of the latest figures that made Mormons to news headlines positively showing their effectiveness reciprocally. These are just some examples proving that Mormons are on the right track working against the negative image trying to be put up against them in the US.

CONCLUSION

We must add the demographics of Muslim and Mormon existence in the US while considering solutions to their integration into the society and have a holistic understanding of the problem. It is a fact that the perception of Muslims and Mormons in the US is negative. An important aspect to it is the difference of proportionality in their negative images. The negative image and misconception of Muslims may be listed as violence, extremism, Women's Rights in Islam, and hateful propaganda of media's negative coverage of Muslim world. The Mormons negative image is coming from the extravagant stories Joseph Smith, gold plates, and accepting polygamy in the early Mormonism.

Mormons originated in the US as part of this culture and they speak the same language which acts as a common denominator. Whereas, Muslims coming from around the world with many culturally different backgrounds and speaking in a variety of languages creating huge barriers to demolish. Islam is the fastest growing and most diverse religion in the US with consideration of its small size yet. Fast growth also brings containment of leadership problem into account as another element. Even these agents come to one's mind at first thought, proves that compatibility of these two different faith groups into the US society will have varying levels of compliance issues. Therefore, results cannot be compared in equal terms as they try to integrate to the life.

Regardless of the differences in their alienation, Muslims can learn a lot from Mormons. Muslims as a whole in the US should first look into organizational structure of leadership in Mormons to find ways to adapt into their community without sacrificing their pillars in faith. Public relations efforts of Mormons are another key point to be taken as a model for Muslims. Meticulous planning and relentless efforts of Muslims on these two issues will help them to turn the things around and produce a positive image as it should be.

REFERENCES

1. KADIROGLU, Abdullah. "Cibril Hadisi ve Iman", Herkul, March 3, 1997, accessed (November 20, 2014), http://www.herkul.org/yazarlar/Cibril-Hadisi-ve-Iman/
2. BUSHMAN, R.Lyman. Mormonism: A Very Short Introduction, 1st Ed., New York; Published by Oxford University Press, 2008.
3. KHALED, Abou El Fadl. The Great Theft: Wrestling Islam From The Extremists,1st ed., New York: Harper Collins Publishers, 2007.
4. KHUDRI, Abu Said al. reported by Abu Davud, 2:721, Chapter 933, Hadith 2602.
5. BUKHARI, Sahih. Hadith 6719, Sahih Muslim 1829.
6. BEEKUN, Rafik I. & BADAWI, Jamal. Leadership an Islamic Perspective, 3rd Ed., MI: Belstville Amana Publications, 2009.
7. PICKTHALL, M. Marmaduke. The Glorious Qur'an (Translated into the English Language) London, 1996.
8. YAVUZ, F. A."Bediuzzaman And The Risale-i Nur (1)", Fountain Magazine, July-September 1996, accessed (December 2, 2014) http://www.fountainmagazine.com/Issue/detail
9. Leader Biography, President Thomas S. Monson, accessed (November 28, 2014) http://www.mormonnewsroom.org/leader-biographies/president-thomas-s-monson
10. "Gulen's Condemnation message of Terrorism" http://www.guleninstitute.org/news/97-gs-condemnation-message-of terrorism.html
11. RABASA, Angel. The Muslim World After 9/11, CA. P.64, Santa Monica: published by Rand, 2004.
12. KLINE, Caroline. Feminism and Religion in the 21st Century, 1st Ed., New York: Published by Routledge, 2014.
13. McKEEVER, Bill & JOHNSON, Eric. Mormonism 101: Examining the Religion or the Latter Day Saints, 1st ed. Grand Rapids, MI; published by Baker Books, 2000.
14. HANN, C. M. & DUNN, Elizabeth. Civil Society: Challenging Western Models. 1st Ed., New York: published by Routledge, 1996.
15. NEILSON, L.Reid. Exhibiting Mormonism: The Latter-day Saints and the 1893 Chicago World's Fair, 1st, New York: Published by Oxford University Press, 2011.

КОРАНИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ВОЛИ И ВЕРОИСПОВЕДАНИЙ В ИСЛАМЕ

Айдын К., Айан М., Хазиев Р.И.

Адыяманский университет, г. Адыяман, Турция
Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

АННОТАЦИЯ

Данная статья освещает разные точек зрения и идей в Исламе на примере мутазилитов, джабритов, ашаритов и матуритов, для объяснения и понятия того, что с точки зрения Корана является свободной воли. Кроме того в статье говорится, почему понимание матуритов и ашаритов важно для мусульман-суннитов.

Ключевые слова: *Коран, мутазилиты, силы воли, исламские вероучения.*

QUR'ANIC PERSPECTIVE OF WILLPOWER AND THE CREEDS IN ISLAM

Kadir AYDIN, Murat AYAN, Rinal KHAZIEV

University of Adiyaman, Adiyaman, Turkey

Naberezhnye Chelny Institute of social-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

ABSTRACT

This paper focuses on different perspectives and ideas among Islamic creeds especially focusing on Mu'tazilites, Jabrites, al-Ash'ari's and Maturities to explain details with regards to understanding free will or actions of people from the Qur'anic perspective. Additionally this paper will show you why "Maturities" and "Ash'ari's" perspective are important for Sunni Muslims.

Keywords: *Qur'an, Mu'tazilites, Willpower, Islamic Creeds.*

INTRODUCTION

The Qur'an is a thought-provoking holy book where it enforces people to use their mind to the fullest extent. *"...and within the land are neighboring plots and gardens of grapevines and crops and palm trees, (growing several from a root or otherwise, watered with one water, but We make some of them exceed others in (quality of) fruit. Indeed in that are signs for a people who reason"* [1, p.248]. The Qur'an encourages people to look things occurring around them and use their mind to take reason from fact. People *"created in order that man may get to know thereby a 'world' of the existents- and by 'world' we mean the categories of existing things"* [2, p.59]. *"And he had already led astray from among you much of creation, so did you not use reason?"* [1, p.444], *"then will you not be reminded"* [1, p.451]. This paper focuses on different perspectives and ideas among Islamic creeds especially focusing on ***Mu'tazilites, Jabrites, al-Ash'ari's*** and ***Maturities*** to explain details with regards to understanding free will or actions of people from the Qur'anic perspective. Additionally this paper will show you why ***Maturities'*** and ***Ash'ari's*** perspective are important for ***Sunni*** Muslims.

In early period of Islam, people did not discuss terms such as free will, predestination, and big sin. During the Prophet Muhammad's (pbuh) era, as revelation ***(vahy)*** continued and people asked their questions, problems, and the verses they did not understand to the Prophet Muhammad (pbuh). The Companions had a chance to ask the Prophet Muhammad (pbuh) what esoteric verses and words of the Qur'an really meant. There were more examples of the Prophet Muhammad (pbuh)'s practical interpretations of the Qur'an than the expository ones. The Companions were familiar with the Qur'anic text as they constantly memorized it. Arabic language skills are not the only proficiency required to understand the Qur'an.

As mentioned above, the Companions needed the Prophet Muhammad's (pbuh) guidance on understanding some verses which were not entirely clear. After the Prophet Muhammad (pbuh) passed away, there was no way to directly ask him questions, problems, and obscure verses and words of the Qur'an not yet explained. *"Textual exegesis or linguistic analysis did theological schools begin"* [3, p.44]. When Islam started to expand rapidly to new horizons following the Post-Companions Era, inclusion of newly convert people from different countries, different regions, and different cultures to the emerging Muslim world posed some questions such as free will. *"Most ancient authorities agree that the first abstract issue on which the earliest theological controversies hinged was the question of free will and predestination"* [3, p.48]. Free will and the creator of the people's actions were one of dominant arguments for discussion among scholars.

Scholars argued that actions of people can be categorized as follows: actions created by God ***(kulli will*** belongs to God), or actions created by people ***(cuzzi will*** belongs to humankinds), or creating some part of actions partially belongs to God and partially belongs to people. This discussion is also a part of predestination which is one of the six pillars of Islam. There is no doubt among all creeds of Islam in accepting God's willpower; however the debate concentrates on whether people have the willpower. Acts of human beings are being discussed by many philosophical doctrines trying to define human freedom yet.

There are two extremist schools (creeds) interpreting free will that are ***Jabrites*** and Mu'tazilites. Their approaches have not been accepted to their full extent among Sunni Muslims.

These two creeds have historically tended to interpret the Qur'an to justify their opinion as they use the parts to their benefit. They do not have the holistic view of the Qur'an when it comes to explain the free will.

Jabrites was founded by ***Jahm b. Safwan*** (d. 745). Jabrites believed that there is no free will for people to choose their actions. God creates all human actions. Peoples have their predestination and they have to follow their destiny. No one and nothing can change their destiny, and God forced them to do it. They bring some verses as evidence like; *"Not upon you, (O Muhammad), is (responsibility for) their guidance, but God guides whom He wills"* [1, p.45], *"And he whom God sends astray for him there is no protector beyond him"* [1, p.482], *"While God created you and that which you do"* [1, p.448], *"No disaster strikes upon the earth or among yourselves except that it is in a register before We bring it into being -indeed that, for God is easy "* [1, p.539], *"Say, never will we be struck except by what God has decreed for us; He is our protector"* [1, p.194], *"And you do not will except that God wills - Lord of the worlds"* [1, p.586]. As ***Jahm*** argued "*a man's life is so thoroughly predestined that we only impute his actions to him figuratively"* [3, p.48]. We can find more verses on this topic in the Qur'an. ***(Az-Zumar****, 19, As-* ***Sajdah,*** *13,* ***An-Nisa****, 83,* ***Al-En 'am,*** *35-107-149, Ar- Rum, 29)* ***"Jahm*** *maintained, however, in addition to his denial of free will, a belief in the ultimate destruction of heaven and hell, together with all their occupants"* [3, p.47].

The Mu'tazilites school was founded by ***Wasl b. Ata*** [3, p.45]. The Mu'tazilites says people can choose or create their actions and they have complete free will to do whatever they want. God gives people willpower that they are completely free and people are completely responsible for their actions as W. Montgomery Watt suggested *"By insisting on human freedom and responsibility the Mu'tazilites made man's ultimate destiny depend on himself"* [4, p.67]. There is no effect of power of God on people's actions. God just announces people on what to do or what not to do. *"Mu'tazilites engages justice of God in ethico-theological polemics concerning their assertion of freewill"* [3, p.48]. This shows that the paradise is a result of obedience and the hell is a result of disobedience. *"It is presupposed that God is somehow bound to give reward and punishment in this way"* [4, p.67]. Mu'tazilites bring following evidences from the Qur'an to support their ideas; *"every soul, for what it has earned, will be retained"* [1, p.575], *"That is for what your hands have put forth and because God is not ever unjust to (his) servants"* [1, p.73], *"Indeed, We guided him to the way, be he grateful or be he ungrateful"* [1, p.577]. *"Indeed, We sent down to you the Book for the people in truth. So whoever is guided - it is for (the benefit of) his soul; and whoever goes astray only goes astray to its detriment. And you are not a manager over them"* [1, p.462], *"Whoever does righteousness - it is for him soul; and whoever does evil against it. And your Lord is not ever unjust to his servant"* [1, p.470]. *"And say, 'the truth is from your Lord, so whoever wills - let him believe; and whoever wills - let him disbelieve"* [1, p.296]. We can find more verses that mentioned human free will. ***(At-Taghabun, 2, Al-anfal,*** *53,* ***An-Nisa,*** *79,* ***Ash-Shu 'ara,*** *30,* ***Al-Isra,*** *84)*

Maturities argued God has a full willpower, everything happens by God's will, and God gave some free will to people from his willpower. God create people and he gave people free will to understand what bad deeds and good deeds are. God creates people in capable of choosing their actions by using their free will. Therefore, people have responsibility for their actions in this world and they will face the reward or punishment for their actions in hereafter. *"But whoever repents after his/her wrongdoings and reforms, indeed, God will turn to him/her in forgiveness. Do you not know that to God belongs the dominion of the heavens and the earth? He punishes whom He wills and forgives whom He wills, and God is over all thinks competent"* [1, p.113]. According to Maturities people have to choose good deeds, and have to evade from evil.

Maturities proposed that people have two types of willpower. There are ***"kulli will"*** and ***"cuzzi will".*** God create "***kulli will"*** but act of "***cuzzi will"*** belongs to people. Maturities argued this idea to avoid saying God forcing people. ***"Cuzzi will"*** is completely under peoples control. Otherwise judgment will be unfair in hereafter when God will judge every one. God is absolutely fair, and He is not unfair to anyone. As the Qur'an reads; *"so whoever does an atom's weight of*

good will see it, and whoever does an atom's weight of evil will see it" [1, p.599]. People will have reward or punishment for what they did in the world by using their "cuzzi will".

Ash'rite argued that God has total and eternal willpower. Nothing will happen if God does not will. There is no other will in this world. Ash'rite do not accept that people have free will but also they do not ignore free will. There is a free will but it does not have any effect on people actions. This free will only functions as the inclination ***(iktiran)*** for people actions. Ash'rite does not want to look like Jabrite by arguing people do their actions enforcedly. Ash'rite accepts free will of people formally. They also believe people have responsibility for their actions as Maturities said. *"Ash'ari considered that it gave man sufficient responsibility for him to be justly punished or rewarded at the Last Judgment"* [4, p.88].

CONCLUSION

In conclusion, according to the Qur'an, God encourages people to use their mind and reasoning. He does not leave people completely irresponsible for their acts or He also does not apply coercion on the people for their acts.

Mu'tazilites and Jabrite represent two extreme viewpoints in Islam about willpower. They do not approach the Qur'an holistically. Their opinions are not embraced by Sunni creeds namely Maturities and Ash'ari'. As Mu'tazilite and Jabrite take certain verses of Qur'an into account to explain their understanding, Maturities and Ash'ari welcome all the Qur'anic verses to explain their viewpoints on willpower.

Maturities argued that Allah creates everything and He has a complete willpower, but He gives people"cuzzi will". He has the absolute justice to his creations. God requires responsibility for people's actions, if they do not have the free will, it will be unfair to make judgments on them.

Ash'are is combining Jabrite and Maturities ideas by arguing people do not have free will but people responsible for their actions. *"The real conclusion is that the relationship of human wills cannot be understood by physical analogies"* [4, p.89].

The understanding of Ash'ari and Maturities were accepted by Muslims ***(Ahl Sunnah Wal Jamaa),*** their standpoint more appropriate to the Qur'anic standpoint. Because Ash'ari's and Maturities, were perceived the Qur'an holistically, and do not look from their creeds perspective.

REFERENCES

1. PICKTHALL, M. Marmaduke. The Glorious Qur'an (Translated into the English Language) London, 1996.
2. AL-GHAZZALI, Abu Hamid. Deliverance from Error (Al-Munqidh min ad-Dalal), trans. R.J. Maccarthy, 3rd Edition, Louisville, KY: Fons Vitae, 2006.
3. FAHRY, Majid. A History of Islamic Philosophy, 3th ed. New York, NY: Colombia University Press, 2004.
4. WATT, W. Montgomery. Islamic Philosophy & Theology 1st ed. Piscataway, NJ: A Division of Transaction Publishers, 2009.

РЕЛИГИОЗНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И СЕКУЛЯРИЗМ В ТУРЦИИ

Айдын К., Айан М.

Адыяманский университет, г. Адыяман, Турция

АННОТАЦИЯ

Проблема религиозного образования в Турции является весьма актуальной. Конституционные поправки лишь усилили споры по данному вопросу. Религиозное образование в школах Турции получали все учащиеся, и те кто желал, и те кто не желал посещать эти занятия. Уроки религиозного и нравственного воспитания были отменены в Турции в 1982 году. Эта статья посвящена исследованию вопроса религиозного

образования, должно ли быть оно обязательным или нет, его отношение к секуляризму. В первый часть этой статьи дается информация о религиозном образовании в Турции, короткая история религиозного образования в начальных, средних и высших учебных заведениях. Во втором разделе кратко рассматривается понятие светскости и секуляризма в Турции. В третьем и последнем разделах, дается ответы на вопросы, которые стоит на повестке дня, а именно: «Должно ли быть религиозное образование обязательным?», «Могут ли светские государства вести религиозное образование в школах?»

Ключевые слова: *секуляризм, религиозное образование.*

RELIGIOUS EDUCATION AND SECULARISM IN TURKEY

Kadir AYDIN, Murat AYAN

University of Adiyaman, Adiyaman, Turkey

ABSTRACT

In Turkey, problem of religious education are usually discussed and saves its freshness. As Turkey's being candidate formated disputes, constitutional amendment increased disputes. As is known religious education in our schools sometimes was taught to student who is willing, sometimes student who is unwilling was exempted from this lesson. Religious Culture and Moral Knowledge lesson has been compulsory from 1982 until now. This article will explore religious education should be compulsory or not, its relations with secularism and answer "Is religious education counter to secularism?" The first section of this article will give information about religious education in Turkey and will tell short history of religious education is taught at primary, secondary and high schools. In the second section, I will briefly look at concept of secularism and secularism in Turkey. In the third and last section, in my point of view I will answer the questions that is on agenda such as, "Should religious education be compulsory?", "Can secular countries have religious education in their schools?"

Keywords: *Secularism, Religious, Education.*

HISTORY OF RELIGIOUS EDUCATION

Before the republic religious education was given in mosques, islamic lodges, theological schools and so on. After proclamation of Republic all education and training institutions were tied to Ministery of National Education (MEB) with the law for the Unification of Instruction, Tevhid-i Tedrisat which was legislated on 3 March, 1924. According to Michael Winter, law for the Unification of Instruction was a national, modern, secular, egaliterian system of education [1, p.235-249]. In 1926 Religious education was given to 1. and 2.grades 2 hours per week, 4. and 5.grades one hour per week. In 1929 religious education was given 1. 2. and 3. grades of primary schools and first two grades of secondary schools one hour per week. And it is taught to 6. and 7.grades of training college two hours per week.

Religious education was removed from curriculum of secondary school in 1932 and in 1935 curriculum of primary school. By 1949 religious education was optional at 4. and 5. grades. After Democratic party[1] won the 1950 elections, religious education, to which was given depending on parent's petition until 1950, began to be given to all students.

However the parents who didn't want that their children's taking religious education made a petiton. After that in the 1956-1957 academic year, religious education was optional for

[1] DEMİRAĞ, Nuri. The Democratic Party (Demokrat Parti) was a Turkish moderately right wing political party, and the country's third legal opposition party, after the Liberal Republican Party (Serbest Cumhuriyet Fırkası) established by Ali Fethi Okyar in 1930, and the National Development Party (Milli Kalkınma Partisi) established (p.1-5) by Nuri Demirağ in 1945.

the 1. and 2. grades of secondary schools and in the 1967-1968 academic year it was optional for the 1. and 2.grades of high schools [2, p.1-20]. In the 1974-1975 school year moral course started to be taught for the 4. and 5.grades of primary schools, 1, 2 and 3.grades of secondary schools and 1. and 2.grades of high schols. And lesson of religion knowledge was given for the last grades of secondary schools and high schools in the 1975-1976. Regime of the September 12 necessiated religious education at primary, secondary and high schools.

In the direction of decision of article 24 of 1982 constitution, education and instruction in religion and ethics shall be conducted under state supervision and control. Instruction in religious culture and moral education shall be compulsory in the curricula of primary and secondary schools.

Other religious education and instruction shall be subject to the individual's own desire, and in the case of minors, to the request of their legal representatives [3, p.24] moral course and religion knowledge classes were combined and called Religious Education and Moral knowledge and took part among other compulsory lessons in our primary, secondary, high schools. Currently this lesson is given for the 4. and 8.grades of primary school two hours per week and in high schools one hour per week [4, p.25].

DEFINITION OF SECULARISM AND SECULARISM IN TURKEY

Laique is French word which derives from Latin. It means non-spiritual person, unreligious thing, opinion, institution, principle. People are divided into two classes in perpective of Catholics. Some of them are called clerge, they are ecclesiastics. This class are classified into two groups, *"Regulier"* and *"Seculier"*. Spiritual people who join in first group are prayerful. Second group includes priests, bishops, servants of churches. The people who are not connected to none of these groups are considered of lay person [5, p.151]. From a philosophical point of view, Turkey practices "laïcité" *(Turkish: laiklik)* which is a prevailing conception of secularism and the absence of religious interference in government affairs, and vice-versa.

However Kemalist ideology which is the establishing ideology states that the Turkish state has an *"active neutrality" (as opposed to absence of state in religious affairs).* This means that actions of the state related with religion should be carefully analyzed/ evaluated by the government through the Presidency of Religious Affairs *(Diyanet İşleri Başkanlığı).* The Ministry must then take initiative (plan/coordinate) to balance this responsibility. It represents the highest, Islamic religious authority in the country. The duty of this institution is to execute the works concerning the beliefs, worship and ethics of Islam, enlighten the public about their religion, and administer the sacred worshiping places [6, p.13].

If we note history of relations of religion and state of Turkey, we see that this are divided three ages and these ages are different than each other. First age is system of "state is depend on religion" continued from the establishing of the Ottoman empire, Yavuz Selim's[1] becoming caliph, the leader of all the Sunni Muslims in the world, until end of first half of 19th century. In this age, the constitution of state was Sharia, the body of Islamic law.

Caliph-Sultan could not break down none of decisions of Sharia laws [5, p.180]. Second age is the system of *"semi-religious state"* lasted from proclamation of The Hatt-i Sharif (Hatt-ı Şerif) of Gülhane *(Noble Edict of the Rose Chamber)* in 1839 to the foundation of the Presidency of Religious Affairs *(Diyanet İşleri Başkanlığı)* [March 3, 1924]. The characteristic of semi- religious of Tanzimat period and its actions and attempts that were close to secularism were firstly guarenteed with *"The Kanûn-ı Esâsî"* (1876)[2]. Nevertheless state system of *"The Kanûn-ı Esâsî"* was neither religious nor secular completely. It was not completely religious

[1] After the conquest of Egypt and the Holy Cities, Yavuz Sultan Selim induced the vanquished Al-Mutawakkil III (1509–17), the last ruler of the Abbasid dynasty, to formally surrender the title of Caliph and its emblems, the sword and the mantle of Muhammad.

[2] The Kanûn-ı Esâsî was the first constitution of the Ottoman Empire. Meaning "basic law" in Ottoman Turkish, it was written by members of the Young Ottomans, particularly Ahmed Şefik Midhat Pasha, during the reign of Sultan Abdülhamid II (1876–1909). The constitution was only in effect for two years, from 1876 to 1878.

system because actions of people did not depend upon the body of Islamic religious law, Sharia but it depended upon *“The Kanûn-ı Esâsî”* which was human laws. It was not completely secular system because *“The Kanûn-ı Esâsî”* included *“Islam is the state religion”* (Art. 11), *“His Majesty the Sultan, under the title of “Supreme Caliph”, is the protector of the Muslim religion”* (Art.4) [5, p.183-184]. The third and last age is system of *“religion is depend on state”* started in 1924 and still it has been continuing. Sunni Islam, the majority religion, is now controlled by the Turkish government through the *"Department of Religious Affairs",* and is state-funded.

As a result of this, even though the constition of the Republic of Turkey has been secular since 1928, and our government officials praise themselves by constituting secularism in Turkey, Turkey has not tasted secularism like Western law. Secularism in Western law is the absence of religious interference in government affairs, and vice-versa [5, p.177]. But secularism in Turkey, Religious Affairs are subordinate to government with the all organizations and personals.

CONCLUDING REMARKS AND MY OPINION

Turkey started negotiations with European Union (EU) on October 3, 2005. It designates that Turkey wants to access EU too much. Since Turkey wants it, Turkey should obey European Convention on Human Rights (ECHR) and there should be no articles that are contrary to ECHR in its constitution and laws. Article 2 of the First Protocol of ECHR *“provides for the right not to be denied an education and the right for parents to have their children educated in accordance with their religious and other views”* [7, p.1]. In the these circumstances *“How should religious education be, compulsory or optional?”*

There are commonly used two kinds of approach about religious education around the world. One of them is Religious education that is confessional; in this approach subjects of lesson consist of a certain religion and it has the aim to endear a certain religion to students. Other approach about religious education is non-confessional religious education. In this approach, in contrast to first approach any certain religion is not taught [5, p.186].

In my opinion, as we know Article 24 of the 1982 Constitution is as following: *“Education and instruction in religion and ethics shall be conducted under state supervision and control. Instruction in religious culture and moral education (Din Kültürü ve Âhlak Bilgisi) shall be compulsory in the curricula of primary and secondary schools. Other religious education and instruction shall be subject to the individual’s own desire, and in the case of minors, to the request of their legal representatives.”*

According to this article, there are religious teaching not the religious education in Instruction of religious culture and moral education) in primary and secondary schools. In this sentence it is understood from *“teaching”* enlightenment, and it understood from *“education”* changing of belief and behaviour.

The name of this lessson was already determined as Religious Culture and Moral Education consciously. It means this lesson is not lesson of Islam. Hence Religious Educations that are taught in primary and secondary schools are non-confessional [8, p.20-30].

This kind of lesson is contrary to neither ECHR nor secularism, it can be compulsory. On the other hand, Religious education in which a certain religion’s actions, beliefs and worships are taught can not be thought being compulsory [7, p.12]. It is enough that this lesson is optional and the students who do not want to take this class are should be exempt from Religious Education.

CONCLUSION

Before the republic religious education was given in mosques, Islamic lodges, theological schools and so on. After proclamation of Republic all education and training institutions, including religious education institutions, were put under the control of the Ministry of National Education (MEB) by the law of “The Unification of Education”.

There generally are two kinds of approach about religious education around the world. First one of them is Religious education that is doctrinal. In this approach subjects of lesson consist of a certain religion and it has the aim to inculcate a certain religion to students. Other approach about religious education is non-doctrinal religious education. In this approach, in contrast to first approach any certain religion is not inculcated or taught.

In Turkey, Kemalist ideology which is the establishing ideology of the Turkish state has an *"active involvement"* in religious affairs as opposed to absence of state in religious affairs. This means that actions of the state related with religion is carefully regulated by the government through the Presidency of Religious Affairs *(Diyanet İşleri Başkanlığı).*

Secularist approach of the state, in a sense, prevented radicalism among the public in Turkey. By this approach, Turkey as a state and Turkish public could keep Islamic cultural values along with universal values of peace and harmony with other cultures and states. In this aspect, Turkey is a unique example of having a majority Muslim population and keeping democratic values alive. In realizing this status, the policies and reforms of Kemal Atatürk have a major role to play, after disappearance of Ottoman Empire.

REFERENCES

1. WİNTER, Michael. "The Modernization of Education in Kemalist Turkey" Atatürk and the Modernization of Turkey. (Ed. Jacob M. Landau). Boulder: Westview Press, 1984.

2. ABDULBAKİ, Muallim. Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri [Religious Educations of Offspring of Republic]

3. The Constitution of 1982, Article 24.

4. BİLGİN, Beyza. Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri [Religious Education in Turkey and Religion Lessons in High Schools] Ankara, 1980.

5. BAŞGİL, A. Fuat. Din ve Lâiklik [Religion and Secularism]. İstanbul: Yağmur Yayınları, 2003.

6. Basic Principles, aims and objectives of the Presidency of Religious Affairs (Diyanet İşleri Başkanlığı) online, http://www.diyanet.gov.tr/english/tanitim.asp?id=13.

7. KARAMAN, Hayrettin Articles, online http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0191.htm

8. PARMAKSIZOĞLU, İsmet. Türkiye'de Din Eğitimi [Religious Education in Turkey] Ankara; MEB Yayınları, 1966.

ИСЛАМ И ЛАИЦИЗМ

Гювен М.

Адыяманский университет, г. Адыяман, Турция

АННОТАЦИЯ

Практическое применение светскости (секуляризма) в разных государствах менялось в зависимости от эпохи, географического расположения, политической обстановки. Также и применение шариата в исламских странах различное и постоянно меняется. Такое состояние вещей пугает многих, хотя нет истинных поводов для беспокойства. Потому что возможен компромисс между чистой светскостью (секуляризмом) и истинным исламом. В этом исследовании рассматриваются следующие вопросы: 1-исторический анализ применения исламского шариата; 2-применение светскости (секуляризма) в различных государствах; 3-возможна ли гармония (сочетание) между светскостью (секуляризмом) и исламским шариатом?

Ключевые слова: *Ислам, светскость (секуляризм), справедливость, свобода, права.*

العلمانية و الإسلام

د. مصطفي كوون

الاستاذ المساعد في جامعة آديامان كلية العلوم الإسلامية – تركيا

الملخص

العلمانية أصلها ترجمة للكلمة الإنجيليزية "secularism" و في اللغة الاجنبية كلهم يستعملون هذه الكلمة بشكل عام بما يشابهها بشكل خاص .ولكن تطبيقات العلمانية في الدول العالمية يتغير عبر التاريخ و المنطقة و الجغرافية و الكونجوكتورية "conjectural" (مربوطة بشروط واقعية) و أيضا تطبيقات الشريعة الاسلامية في الدول الاسلامية مختلفة و يتغير بشكل عام و خاص و أيضا هذه الظروف يخوف لكل العالم ، و بالعكس إاذا نظرنا إ الي التاريخ الإسلامي؛ خاصة في العهد النبوي و في بعض التطبيقات الإسلامية مثل في عهد الخليفة عمر الفاروق في فتح مدينة القدس الشريف و في العهد السلطان محمد الفاتح حين فتح مدينة إ اسطنبول سنرى أن هذه المشاكل ليست مكانا للخوف.

اذا نظرنا إ الى تاريخ تطبيقات العلمانية في عصرنا نراه مختلفا مثل ذلك.

و القران الكريم يقول: " لا اكراه في الدين قد تبين الرشد من الغي". (البقرة ، 2/ 256) و يقول في آية اخرا: " لكم دينكم ولي دين. " (الكافرون ، 109/6)

و أنا أريد أن أقدم لكم في هذه المقالة ثلاثة محاور:

أولا :حقيقة تطبيق الشريعة الاسلامية في التاريخ.

ثانيا :حقيقة التطبيقات العلمانية في الدول المختلفة.

ثالثا :هل بالإمكان الإنسجام بين العلمانية و الشريعة الاسلامية؟

الكلمات الرئيسية: الإسلام، العلمانية، العدالة، الحرية، الحقوق

Islam and Laicism

Assist. Prof. Mustafa GÜVEN
University of Adiyaman Faculty of Islamic Sciences

Summary

Secularism, mainly from the English "secularism" taking the word was in common use. Secularism, particularly those of the Western world, geographical, social and cultural features were implemented on quite different.

Likewise, the Islamic Sharia, were implemented in different conditions depending on the country and the country throughout history.

However, when we look at Islamic history, especially Hz. Muhammad while building the city-state of Medina, Jews, Christians and other minorities have united with everyone equally and provided a common ground to comply with its own sharia.

The Halifa Omar when the conquest of Jerusalem and Fatih Sultan Mehmet revealed a similar policy in the conquest of Istanbul.

Qur'an ': "... There is no compulsion in religion ..." (Al-Baqarah, 2/256) and "You have your religion, to me my religion" (el-Kafirûn, 109/6) God reveals in fact gives us important clues.

We'll give you a few examples to date of this report has important applications in the Islamic Shari'a. We will also discuss the practical benefits of the implementation of the true meaning of secularism.

Keywords: Islam, secularism, justice, freedom, rights.

المدخل

إن الحمد لله نحمده ونستعينه ونستغفره، ونعوذ بالله من شرور أنفسنا وسيئات أعمالنا من يهده الله فلا مضل له ، ومن يضلل فلا هادي له، وأشهد أن لاإله إلا الله وحده لا شريك له وأن محمدا عبده ورسوله.

يعيش العالم اليوم فترة من أشد فترات الجهل والوحشية والقتل وسفك الدماء والعدوان وعدم الرضا في الجوانب الاجتماعية والسياسية، و الأخلاقية ؛ و أيضأ يتعرض العالم فى كل مجالات الأفكار المشوشية فى مجال الإعتقاد والإديولوجيات، بسبب إختلاط

الحق مع الباطل. كل الناس يريد الحق؛ ولكن لا يعلم ايّ شيئ حق و يريد أن يمنع الباطل و لكن لا يعلم أي شيئ كان باطلا. لأنه من أهم خصائص فى عصرنا هذا التشويه و التخلط من أفكار و أذهان و آراء. رغم التعيش فى عصر العلم نحن نشاهد أكبر التلوثات المعلوماتية. على سبيل المثال: معلوماتنا حول العلمانية و الإسلام هي من هذا النوع.

مفهوم الاسلام و اسسه الأصلية

الإسلام ، دين حق ، و منبعه إلهي و لكن تطبيقاته بشرية. و من جهة أخري الإسلام دين عالمي بأحكامه و سيدوم مادامت البشرية و الحياة. فمصدر الأسلام هو القرآن و النبي (صلى الله عليه و سلم) وبدأ بتطبيقاته كما فعل الخلفاء الراشدون المهديون؛ من بعده فغالبا ما كانت فى عهد الخلفاء الأربعة و تطبيقاتهم للشريعة إجماعا للمسلمين عامة . (14/1) من أجل إفهام تطابق العلمانية و الاسلام يجب أن نناقش جيدا ماهية تصور الإنسان في القرآن و في نظر العلمانيين عامة.

و يجب أن لا ننسي أن الله تعالى خلق الإنسان خليفة في الأرض. و أعطى الإنسان قوة واسعة و قدرات عديدة، و أيضا أطوارا مختلفة. و دليل هذا في قوله تعالى: "و قد خلقكم أطوارا" (نوح، 14/71) فقال ابن الأنباري: معني كلمة "الطور" الحال، والمعنى خلقكم أصنافاً مختلفين لا يشبه بعضكم بعضاً، ولما ذكر هذا الدليل من الأنفس على التوحيد، أتبعه بذكر دليل التوحيد من الآفاق على العادة المعهودة في كل القرآن.(2/ 30–139)

و أيضا ان الله تعالي يقول: "بلى قادرين على أن نسوي بنانه" (القيامة75/ 4) ، أعني خلقة الانسان مختلف حتي البداعة على الاصابع... و من آيةأخرى: وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً ۖ وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ. إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَ ۚ وَلِذَٰلِكَ خَلَقَهُمْ ۗ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ. (نوح، 118/11–119). وفى آيات اخرى يقول تعالى: إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢٠﴾وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٢١﴾ إِلَّا الْمُصَلِّينَ . (المعارج، 70 /19–29)

نعم، كل إنسان لا يشبه الأخر في صورته و خلقته و شكله و كتلته بلا شك. ولكن كل إنسان قد يشبه الآخر في ضعفه و أهوائه وآماله و حرصه بشكل غريب و عجيب.

و تشير لنا هذه الحقيقة: أن الانسان ذا حدين و في جانب لايشبع في كثير من الأمور فى حياته ، فمهما أعطي له لايشبع و يطلب المزيد. و لايكتفي به فهو يريد أكثر منها، حتي قد يؤدّى ذلك إلى إنتحاره أو قتل آخر أو يغرق فى القلق الروحي أو البدني.

و أيضا إذا رأينا معنى هذه الآيات نجد تفسيرها في ألسنة الفلاسفة حيث يقولون: *"الإنسان ذئب لأخيه الإنسان" و "الحياة مصارعة، السمك الكبير يبتلع السمك الصغير"*. ولكن القرآن يقول: إذا صلي الناس و عبدوا الله و عملوا الأعمال الصالحة فحينها يكونون من المصلين. و بعدها إذا أتى الزكاة للسائل و المحروم و علم حدّه و حقوقه ؛ آنذاك يتحقق في المجتمع الصلح و السلم و السعادة و الفرح بسبب المعاونة و المعانقة. والمقصود با"لمصلين" في القرآن الكريم: هم الذين تنهاهم صلاتهم عن الفحشاء و المنكر (العنكبوت، 45/29) و من جهة أخرى نجد: العدالة أيضا تنهاهم عن الفحشاء و المنكر و علاوة على هذا "البغي" بقوله: "إن الله يأمر بالعدل و الإحسان و إيتاء ذي القربى وينهي عن الفحشاء و المنكر و البغي يعظكم لعلكم تذكرون. (النحل، 90/16)

يعني إلغاء "البغي و الطغيان" في المجتمع لا يمكن إلا بالعدالة. و تأسيس العدالة في المجتمع لايتحقق إلا في يد السلطة. و معني "العدالة" هي: لايفصل بين أيّ فرد من الأفراد المواطنين بلا تمييز و لاتفريق.

مهام الإسلام و العلمانية فى الحقيقة: العدالة

أعلى الحقيقة في الكون هى "العدالة". يقال: على العدالة تقف السموات والأرض. و الفيلسوف اليوناني أفلاطون يعتمد في كتابه "الجمهورية" على اساس العدالة. (انظر: 3) و الفيلسوف الإسلامي الفارابي شرح كتاب أفلاطون و ألف كتابا باسم "المدينة الفاضلة". و كلاهما يتفقان على تأسيس العدالة للمجتمع ، لسعادة البشرية كاملا. و خاصة أفلاطون يخصص الفصل الأول لكتابه إلى العدالة بتأكيد قيمتها وما يترتب علي وجودها من خير للمجتمع و للفرد. (4 /69–90؛ 5 / 37–85؛ 6 / 16؛ 7 / 43)

و أرى أنه لا يوجد أي فيلسوف يدعو الإنسان إلى خلاف العدالة فلا يدعو أحدا إلى الظلم و العصيان و الطغيان بشكل عام عبر التاريخ. وفي هذا الصدد أيضا أقول بان كل الأنبياء و الفلاسفة و علماء الإجتماع متفقون فى الدعوة إلى تحقيق العدالة بين

الناس في المجتمع الفيلسوف إينشتاين(Einstein) يقول: *"العلم بدون دين أعرج، والدين بدون علم أعمى."* و أيضا أنا أقول في هذا الصدد: *"من لم يقرأ الفلسفة لا يوثق بدينه، وأيضا من يقرأ الفلسفة لا يوثق بإيمانه."* كيف سنحل هذه المشكلة المتناقضة أعني المفارقة (paradox)؟

مفهوم العلمانية و اسسها و تطبيقاتها المختلفة في العالم

العلمانية مصطلح لا يمكن تعريفه بجملة أو بعض جملات. فلو بحثنا في هذا المجال، سنجد مقالات وكتبا كاملة و متعددة لتعريف العلمانية بتفاصيلها و انتقاداتها في الموارد العلمية. و لكن كلهم متفقون أن خروج العلمانية متوقف على إلغاء السلطات الباغية التي تعتمد فى قوتها إلى كيفية الرهبانية و الكنائس و السلطات الظالمة و قد خلى أذهانهم عن العقل و العلم و المنطق و القلب السليم و والجدان الصافي. (8 / 167؛ 9/ 39)

و بالاحرى العلمانية تريد أن تؤسس الصلح و العدالة و الموازنة بين الناس.

مفهوم العلمانية

كلمة "العلمانية" هي ترجمة لكلمة "سيكولاريزم – Secularism" الإنجليزية، أو "secularite " بالفرنسية و مشتقة كلمة لاتنية "سيكولوم – Saeculum ". و معني كلمة "سيكولاريزم" بلغة لاتنية "العالم" أو فترة من الزمن، تعني العالم أو الدنيا. وأيضا كلمة "العلمانية" وهي إما من العلم فتكون بكسر العين، أو من العالم فتكون بفتح العين، و فيه اختلاف كبير. فلدينا " جدل واسع " حول فتح أو كسر العين، و أظن أن ذلك ليس مشكلة في المفردات وحدها. و لكن المشكلة الأساسية تتضمن في تطبيقاتها و خاصة المضمر تحت أذهان الممارسين لها. بعض علماء المسلمين يعتمدون إلى علماء الغرب و يقول: كان معنى العلمانية بنفسه اللادينية و يخاف العلمانية فى سبب تعربفها و تطبيقاتها الخاطئة. (10 / 15 ؛ 11/ 74؛ 12/ 21؛ 13/ 12–17؛ 14 / 43؛ 15/ 29)

ومن جهة أخرى "الحقيقة"، أعنى الجوهر إذا سقط من اليد العليا إلي اليد السفلى تغيب حقيقته و يسقط معناه الحقيقي و الناس يختلط معهم الجوهر مع الفحم و العلم مع الجهل. و إذا نظرنا إلى العالم الإسلامي و الأوروبي نرى أن العلمانية المحضة في معنا هي الجوهر الصافي و الخالص فحسب. وكان سبب إبداعها (العلمانية) هو الخلاص من الرهبانية و الكهونية و الرجعية والسلطات المستبدة و الظالمة و الطاغية من طرف دول الغرب في العصور الوسطى. لأن عصور الوسطي كانت عصر الإقطاع و الإستبداد. و أيضا إذا نظرنا إلى محاكم التفتيش في الماضى نرى الحوادث المزجرة المؤلمة المزعجة التي كانت تحاكى ألف قرن تقريبا فى الغرب. (16)

اكثر علماء المسلمين في عصرنا ينتقدون العلمانية خاصة لجهة تطبيقاتها الخاطئة و منبع خروجها من دول الغرب. (17/ 27؛ 18 ؛ 19/ 9 ؛ 20) ولكن تعضها يختلفون في معنى العلمانية و كيفية تطبيقاتها المختلفة. (21 / 106 ؛ 22/ 287–317 ؛ 23 ؛ 24 ؛ 25 ؛ 26).

هل كان دلائل العلمانية في القران الكريم؟

إن الله تعالى يقول في القرآن الكريم: إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ ۗ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۗ وَمَن يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ . (آل عمران، 19/3)

نحن المسلمون نؤمن و نقول بقول الله: "إن الدين عند الله الإسلام" أعنى كل أسماء الأديان الإلهية في الأرض مشترك فى "الإسلأم" و معنا الإسلام : هو "السلم" ، و"السلام"، و"الصلح" ،و "الرحمة"، و"العفو"، و "الهداية"، و"البراءة من العيوب" ، إلى آخره... (27)

و أيضا: لَا **إِكْرَاهَ** فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَن يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿البقرة: ٢٥٦﴾ (آل عمران، 64/3؛ ألأنعام، 164/6)

و أيضأ: "من اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ **وَازِرَةٌ** وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿الإسراء: ١٥﴾ لو لا نبلّغ الاسلام إلي الغير بشكل كامل؛ لانحاربه بالسيف او القتال. لانهم لو يخافون الإسلام و المسلمين ظاهرة و حقيقة. يجب لنا أن نبلّغ دين الحق بلسان حق و بقول حق و بأسلوب حق و بنية خالصة لكي هم يعلمون و يعرفون الحق

بالعلم؛ و يكون مطمأنا بالقلب ، لكي لا تبقى اي إعتذار في رد الإسلام من أي زاوية، وإلا لا نغضبوهم ولا نحاربوهم و لا نقاتلوهم. (انظر : فاطر: 18/35؛ الزمر: 7/39؛ النجم: 53/ 38)

الإنسان يؤمن بالله و يعبد الله بإرادته طوعا و لاكرها. ويجب للإنسان أن لايضر نفسه و لا يضر الآخر بأي حالة. و لا يجوز أن يمنع إرادة الآخرين. لان الحرية حق مقدس للإنسان ، و لأن هذا ممنوع في نظريات كل الأديان و خاصة في مضمون القرآن الكريم. (28 / 144)

من جهة أخرى أن الله تعالى لايغير قوانينه و سننه في الكون خلا الحوادث الخوارق العادة مثل المعجزات. مثلا : قال الله تعالى: "سُنَّةَ الله التي قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلُ ۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا. (الفتح: 23).

كان آيات كثيرة في هذا المجال. (انظر: الأحزاب: 38، 62؛ فاطر: 43؛ غافر: 85).

التعددية في القران الكريم و العلمانية

وإذا نظرنا هؤلاء الآيات التالية سنرى التعددية في القران الكريم ايضا:

وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ ۖ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ ۖ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ ۚ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا ۚ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَٰكِن لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ ۖ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ ۚ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (المائدة 48/5)

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا ۖ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ ۚ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ البقرة:(148/2) قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ﴿١﴾ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٢﴾ وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ﴿٣﴾ وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدتُّمْ ﴿٤﴾ وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ﴿٥﴾ لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ ﴿٦﴾ (انظر إلى آيات اخرى: يونس: 99/10؛ الكهف: 29/18؛ المائدة: 5/ 105).

القران يحدد الحرية الانسان بسبب إضرار الناس إلي غيره بالإجباري و يريد التأسيس العدالة و الحقوق و السعادة بين الناس بالأمر بالمعروف و النهي عن المنكر بالإرادة لابالإجباري. لانه الايمان مرتبط بارادة الله تعالي. "من يهدي الله فهو المهتد، ومن يضلل فلا هادي له

ادْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ **بِالْمُهْتَدِينَ** ﴿النحل: ١٢٥﴾ (انظر إلى ايات اخرى: المائدة:43. 44؛ 47 49)

إن هذا التفريق الواضح في القران ما بين المؤمنين و غير المؤمنين به هو حلّ شبيه جدا لما تنادي به العلمانية من أن يبقى التأثير الديني أقل ما يمكن على القوانين الحاكمة . ففي دولة يحكمها القران (كالدولة الإسلامية في عهد الرسول عليه السلام) فإن تشريعاته المقررة على الذين آمنوا تسري عليهم فقط ، و على أهل الكتاب تسري عليهم قوانينهم المختارة بينهم حسب ما لديهم من مرجعياتهم،و على الناس الاخرين تسرى قوانين الناس المدنية التي يختارونها بالاقتراع ، و هذاعلى عكس الدولة الدينية الحالية التي تفرض قوانينها على كل من يعيش في أراضيها بغضّ النظر عن دينه ، فيسود التفريق و الظلم و التضييق. (29 / 55–65)

أي أن النظام الذي نستطيع فهمه في القران هو ان يحكم كل فئة من الناس أنفسهم بحسب ما يرونه من قوانين تنسجم مع نصوصهم المقدسة (سواء من مؤمن بالقران ، أم بالتوراة ، او بالانجيل او غيره) و يكون النظام الحاكم بحيث يراعي عدم تداخل و تزاحم تلك الفئات بان تطغى إحداها على الاخرى. أي أنه نظام يعطي إستقلالية ذاتية لكل مجموعة فيه على شرط تحقيق العدل ما بين كافة المجموعة. نلاحظ هذا التفريق بشكل واضح ما بين "المؤمنين بالكتاب" و بقية الناس في قوله تعالى) إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ إِنَّ اللّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِ إِنَّ اللّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا [4:58] (فهذه الاية تخاطب الذين آمنوا (أي أمنوا بالله و القرءان كرسالته) بأن يحكموا بالعدل بين الناس (على مختلف انتماءاتهم الفكرية أو الدينية أو غيرها). و القرءان لم يعطِ تفاصيل كافية عن كيفية تطبيق طريقة الحكم هذه ، و بالتالي نفهم أنها متروكة للناس أنفسهم يقررون بالتشاور و الاقتراع .

الخاتمة

يقول العقل الإنسان والدين الحق لنا: كيف نخلص من المستنقع هذا؛ وإلا سنغرق معا فيه. و يجب لنا أن ندرس جيدا على عقول و تجربات و خسارات التاريخية العميقة الذي كنا نعيش فيه بصراع مع الكوارث فى الماضى والحاضر. و يجب لنا أن نتفكر مثلا: لماذا تحكى قصص الإنبياء السالفة فى القران الكريم؟ بالنسبة لنا يتوجب علينا أخذ العظة من تجاربهم و عقولهم ومن خساراتهم المريرة كذا. (30/ 73-117 ؛ 31/ 157-180).

لهذا الصدد؛ أنا أحكى لكم حكاية لطيفة لنصر الدين خوجا ، فهو عندما سقط من الحمار، قال لإصدقائه: إئتوني بالطبيب الذي سقط من الحمار لكي نأخذ تجرباتهم قبل معالجته؛ يكون التجربة أفضل من العلم النظرية أحيانا أو غالبا.

العلمانية الحقيقية لا تدعو الى المادية أو الالحادية ، أو الى الشيوعية إلى لادينية خاصة ؛ ومن الممكن أن بعض العلمانيون يدعوا الناس إلى اللادينية أو الدنيوية فحسب. ولكن إذا نظرنا حقيقة دين الإسلام و تطبيقاتها الإصلية فى الماضى؛ نحن لا نرى أيّ تطبيقات باغية ظالمة يصد من الدين الخالص. ولكن رجال الدولة يستثمرون الدين إلى السلطاتهم الدنيوية الظالمة مثل فى عصر الوسطى الأوروبي.

و أن أرجوا أن النهاية الكلمة فيها: لكل إنسان عقله الخاص، ولكن كل عقل إنسان يدعوا الإنسان إلى الحق؛ و نحن نؤمن الحق واحد على الأرض. و من المنطقي أن نوجد عقلا مشتركا بخلاف الفوضوية العقلية و التشوش الذهني و التناقض الفكري في كل المجالات. والقرءان لا يدعو الى إقامة دولة دينية على الاطلاق بشكل معين. ولكن القران يدعو كل إنسان إلى العدالة و حسن الخلق و المعارفة و المعاملة الحسنة و المجاملة الأمثل. هذا هو اساس الدين و العقل و العلم و الإنسانية الكبرى في العالم. نتيجة الكلام هذا:منبع الحروب فى التاريخ و هذا اليوم ليس الدين بالعكس منبعه الدنيا و مافيها.

الحواشى و المراجع

1- محمد عمارة، الدولة الإسلامية بين العلمانية و السلطة الدينية، القاهرة، 1988/ 1409، ص. 14....الخ.

2- فخر الدين الرازي، مفاتيح الغيب، ج 30 ، ص. 139.

3- أنظر: أفلاطون (427- 347ق.م) هو مؤسس الفلسفة السياسية في التاريخ أفلاطون (Πλάτων Plátōn) اسمه الاصلي "اريستوقلس وأما أفلاطون فهو كنيته.

4- – انظر: كتاب جمهورية أفلاطون، (المترجم:طه عبد الرؤف سعد، إعداد: أحمد المنياوي)، ص. 69-90؛

5- الجمهورية لأفلاطون (المترجم: شوقي داود تمراز)، بيروت، 1994، ص. 37-85

6- د. أميرة حلمى مطر، كتاب جمهورية أفلاطون، القاهرة 1994، ص.16؛

7- كتاب لفارابي الباب الخامس و الثلاثون القول في العدل أو في علاقات المدن و الأمم، ص. 43 و اخرون)

8- محمد عمارة، المقام العقل فى الإسلام، القاهرة، 2008، ص. 167.

9- محمد عمارة، نهضتنا الحديثة بين العلمانية و الإسلام، القاهرة، 1428/1997، ص. 39.

10- Syed Muhammed Naquib Al-Attas, Islâm And Secularism Kualalumpur, 1993, s. 15 vd.;

11- يوسف القرضاوى: الإسلام و العلمانية وجها لوجه، القاهرة، 1997، ص. 74 و إلى آخرها.

12- سفر بن عبد الرحمن الحوالي، مطابع جامعة أم القرى، 1402/1982، ص. 21 إلى آخر هذا الباب.

13- ؛ أبو عبد المعز محمد علي فركوس، العلمانية حقيقتها و خطورتها، الجزائر، 2006/ 1428، ص. 12- 17.

14- عبد السلام ياسين، الإسلام و القومية العلمانية، طنطا، 1995، ص. 43 و إلى آخر البحث.

15- القس الألمانى الدكتور جوتفرايد كونزلن، مأزق المسيحية والعلمانية فى أوروبّا (شهادة ألمانية)، القاهرة، 1999، ص. 29....إلخ.

16- محمد عمارة، علمانية المدفع و الإنجيل، القاهرة، 2008.

17- أحمد فرج، جذور العلمانية،المنصورة، مصر، 1988/ 1408، ص. 27 ... الخ.

18- عوض بن محمد القرني، العلمانية التاريخ و الفكرة، www.lokmaine.com.

19- عيد الدويهيس، العلمانية في ميزان العقل، بدون التاريخ و مكان تصدير، البحث: "العلمانية ليست ظاهرة كونية" ص. 9 ...الخ

20- عيد الدويهيس، العلمانية تحارب الإسلام، الطبعة الأولى 1425/2005.

21- Muhammed R. Feroze, Islam and Secularism in Post-Kemalist Turkey, Islamabad, 1976; V. Bl. s. 106 vd.

22- حسن حنفي، الدين والثقافة والسياسة فى وطن العربي، القاهرة، 1988، ص. 287–317.

23- محمد عمارة، الحوار بين الإسلاميين والعلمانيين، القاهرة ، 2000.

24- محمد عمارة، العلمانية بين الغرب و الإسلام، القاهرة، 1417/1996.

25- محمد عمارة، سقوط لغلو العلمانى، القاهرة، 1422/2002.

26- محمد عمارة، فكر التنوير بين العلمانيين و الإسلاميين،

27- الي القاموس المحيط ، كلمة "السلم"؛ الصحاح في اللغة،كلمة "السلم" ؛ مقاييس اللغة ، لسان العرب؛

28- د. محمد عمارة، الإسلام و السياسة الردّ على شبهات العلمانيين، القاهرة، 2008، ص. 144 و إلى آخر البحث؛

29- (انظر: د. محمد عمارة، الإسلام والتعددية، القاهرة، 2008، ص. 55–65؛

30- (انظر: د. محمد عمارة، الإصلاح بالإسلام، القاهرة، 2006، ص. 73–117؛

31- انظر: Feyzioğlu, Metin, Laiklik ve Teokrasi Üzerine Bir Deneme, Türkiye Barolar Birliği Degisi, 1997/2, s. 157-180.

РАЦИОНАЛЬНОСТЬ В ИСЛАМСКОЙ МЫСЛИ

Калоу М.

Адыяманский университет, г. Адыяман, Турция

АННОТАЦИЯ

Это исследование о важности разума, о его значении и роли в Исламе. Ислам решал и решает многие проблемы человека и общества с помощью разума и логики. Поэтому он уделяет большое внимание охране разума человека. Вред от повреждения или потери разума распространяется не только на самого человека но и на все общество. Поэтому в исламе запрещается все, что вредит разуму человека. Исследование (или статья) состоит из следующих частей: 1-важность рационализма в Исламе; 2-рациональные решения в исламе: а-рациональные решения проблем во время пророка; б-рациональные решения современных проблем.

Ключевые слова: *разум, рациональность, Ислам, религия, душа, род (потомство), цивилизация.*

العقلانية في الفكر الإسلامي

د. محمد محمود كالو

الأستاذ المساعد في جامعة أديامان

كلية العلوم الإسلامية - تركيا

أي قانون في الدنيا إذا رغب أن يتصف بالبقاء والخلود؛ فلا بدَّ أن يتحلى بالمرونة، ويتخلى عن الخشونة والجمود؛ لأنه بغير ذلك لا يمكن أن يواكب العصر وتطوراته، ولما كان الإسلام ديناً هادياً للبشرية إلى يوم القيامة كان ديناً مَرِناً في أحكامه وصالحاً لكل زمان ومكان، لأنه يخاطب العقل البشري، والعقل هو الركيزة الأساسية في التقدم الإنساني والحضاري، فأي خطوة خطاها الإنسان في هذا المضمار، هي نتاج النشاط الذهني والتفكير المنبثق عن نعمة العقل التي تكرَّمَ الله بها على عباده، فالعقل كما يقول الغزّالي: "منبع العلم و مطلعه و أساسه، والعلم يجري منه مجرى الثمرة من الشجرة والنور من الشمس والرؤية من العين"[3، ص98].

ومن الحقائق المقررة لدى علماء الإسلام، أن كل ما جاءت به الشريعة الإسلامية من تكاليف، ترمي إلى غاية واحدة، هي صيانة الضروريات الخمس: (الدين، والنفس، والعقل، والنسل، والمال)، والحفاظ عليها، لأنها هي الدعائم التي تقوم عليها حياة البشر.

ولقد اخترتُ أن تكون دراستي حول العقل لما له من أهمية بالغة في الإسلام، وكيف حلَّ الإسلام مشكلات الإنسان قديماً وحديثاً بالعقل والمنطق، وأعلن بأن للمجتمع حقاً في سلامة عقل كل فرد فيه، كي يكون عضواً سليماً يمُدُّ المجتمع بعناصر القوة والنفع، ولأن من يُعرِّض عقلَه للخلل، يصبح عبئاً ثقيلاً على المجتمع، لذا كان من الواجب حماية المجتمع من شروره وأذاه، لأن من يختل عقله لا يقتصر ضرره على نفسه بل يتعداه إلى غيره، ومن هنا حرَّم الإسلام الخمر المضيّع للعقل، وقد قسمتُ البحث إلى مقدمة ومبحثين وخاتمة كالتالي:

المقدمة: تشتمل على تعريف العقل لغة واصطلاحاً؛ والعقل في القرآن الكريم.

المبحث الأول: أهمية العقلانية في الإسلام.

المبحث الثاني: الحلول العقلانية في الإسلام، وفيه مطلبان:

المطلب الأول: حلول عقلية لمشاكل في العهد الأول.

المطلب الثاني: حلول عقلية لمشاكل معاصرة.

الخاتمة وتشمل أهم نتائج البحث.

الكلمات السرية: العقل، العقلانية، الاسلام، الدين، النفس، النسل، الحضارة.

Rationality in Islamic thought

Dr. Mohamed Mahmoud Kalou
University of Adiyaman, Adiyaman, Turkey

Summary

Any law in the world if he wishes that characterized stay and eternity; it must be flexible, and give up the roughness and inertia; because he otherwise could not keep pace with the times and developments, and when Islam was our guide for humanity to the Day of Resurrection was our flexible in its terms and is valid for every time and place , because it appeals to the human mind, and the mind is the cornerstone of human progress and civilization, any step human pace in this regard, is the product of mental activity and thinking emanating from the grace of the mind that God honors the slaves, As Ghazali says about rationality or intellect: "the source of knowledge and well-informed and basis, and the science of it being the course of the fruit of the tree and the light from the sun and the vision of the eye. "[3, p. 98].

It is planned to the scholars of Islam facts, everything that came with the Islamic Sharia costs, aimed at one goal is the maintenance of the five essentials: (religion, psychology, mind, and protect the generation, and goods), and keep them, because they are the pillars upon which human life .

I choose to be my studies on the mind because of its great importance in Islam, and how to solve Islam human problems of ancient and modern reason and logic, and declared that the community is really in the safety of the mind of every individual in it, to be a member of a sound provides the community elements of power and benefit, and because of displays his mind the

defect, it becomes a heavy burden on society, so it was to be the protection of society from the evils and his harm, because of the disturbed mind is not only harmful to himself but also to others, hence Islam forbids alcohol wastrel of the mind, has divided the search to the front and two sections and a conclusion as follows:

Introduction: include the definition of the mind and idiomatically language; and mind in the Koran.

First topic: the importance of rationality in Islam.

The second topic: rational solutions in Islam, and the two demands:

First requirement: the mentality of solutions to the problems in the first covenant.

The second requirement: the mentality of contemporary solutions to problems.

Conclusion: The main search results.

Keywords: Mind, rationality, Islam, religion, psychology, protection generation, civilization.

المقدمة:

العقل في اللغة: تدل على حالة حبس وتقييد، قال ابن فارس:"العين والقاف واللام أصل واحد منقاس، يدل على حبسه في الشيء، أو ما يقارب الحبسة" [10،ج4 ص69]، والعقل سمي عقلاً لأنه يحبس صاحبه عن الذميم من القول والفعل.

والعقل في الاصطلاح: هو الجوهر الذي يدرك به حقائق الأشياء، قال الغزالي: " إن العقل يعني العلم بحقائق الأمور، فيكون عبارة عن صفة العلم الذي محله القلب"[3، 879]، وقال ابن حبان: " والعقل: اسم يقع على المعرفة بسلوك الصواب، والعلم باجتناب الخطأ، فإذا كان المرء في أول درجته يسمى أديباً ثم أريباً، ثم لبيباً، ثم عاقلاً " [6، ص16].

قال الراغب الأصفهاني: "العقل يقال للقوة المتهيئة لقبول العلم, ويقال للعلم الذي يستفيده الإنسان بتلك القوة عقل"[11،ج2 ص 444].

العقل في القرآن الكريم:

في القرآن الكريم جاءت صيغ الفعل (عَقَلَ) في الماضي والمضارع: (عقلوه، نعقل، تعقلون، يعقلون، يعقلها) تسعاً وأربعين مرة، معظمها تشير إلى التمييز بين الحق والباطل، وضرورة إدراك الحق والباطل، على حقيقتيهما، وذلك خلال التفكير في ملكوت السماء والأرض، ومخلوقات الله الأخرى.

وأكثر الموارد جاء فيها اللفظ بصيغة الحض والتحريض: (أفلا تعقلون)، وبصيغة النفي (لا يعقلون)، وبعضها جاء بصيغة الترجي (لعلكم تعقلون)، كما جاء الفعل بصيغة الإثبات (لقوم يعقلون) ست مرات.

وأول ما يلفت الانتباه استخدام القرآن الكريم للفظ العقل؛ وروده بالصيغ الفعلية دون الاسمية، فلا نجد في القرآن الكريم المصدر ولا الاسم (العقل)، ولا اسم الفاعل (عاقل أو عاقلون) ولا اسم المفعول (معقول)، ويمكن تفسير هذا بوجوه، منها:

1- ينبه القرآن الكريم إلى مفهوم العقل بوصفه فعلاً إنسانياً يطلب إعماله لا إهماله.

2- عدم استعمال الصيغة الاسمية ينفي عن العقل صفة الثبات وصفة (المطلق) التي ألصقها به الفلاسفة حين اعتقدوا بأن العقل جوهر، فالعقل في المنظور القرآني فعل إنساني نسبي ومتغير، ولهذا المعنى جعل العقل شرطاً من شروط التكليف بالإجماع، و"إذا أخذ ما أوهب أسقط ما أوجب"[9، ج2 ص817] ، " فالعقل لكل فضيلة أس، ولكل أدب ينبوع، وهو الذي جعله الله للدين أصلاً، وللدنيا عماداً، فأوجب الله التكليف بكماله، وجعل الدنيا مدبَّرةً بأحكامه" [5، ج5 ص230]، وعن عائشة رضي الله عنها، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: (رفع القلم عن ثلاثة: عن النائم حتى يستيقظ، وعن الصبي حتى يحتلم، وعن المجنون حتى يعقل) [رواه أبو داود برقم 4401].

3- ركز القرآن الكريم على صيغ الأفعال التي تدل على الحركة وعدم تعطيل العقل؛ لأنه نزل على مجتمع واقعه يقوم على التبعية والتقليد وجمود العقل، فقال الله تعالى: { وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لا يَعْقِلُونَ شَيْئاً وَلا يَهْتَدُونَ } [البقرة: 170].

لقد اهتم الإسلام بالعقل بما يتفق مع الفطرة التي فطر الله الناس عليها، فالإسلام دين العقل، ودين الفكر والنظر، وللعقل تسميات أخرى في القرآن الكريم مثل: القلب والنفس واللب، فقال تعالى: { لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا} [الأعراف: 179]، وقال تعالى: { إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ} [الرعد:19].

المبحث الأول: أهمية العقلانية في الإسلام

لقد اهتم الإسلام بالعقل المتفق مع الفطرة التي فطر الله الناس عليها، وأحاطه بسياج من العناية والرعاية، وعقيدته تعتبر العقل مع نصوص الوحي أساسان لبناء الجانب الإيماني ولا تعارض بين الشرع المنقول والحق المعقول، لأن كلاً منهما منحة من الله تعالى، ومنح الله لا تتعارض، قال الله تعالى: {وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا} [الإسراء:70].

قال الإمام القرطبي رحمه الله تعالى بعد أن ساق أقوال المفسرين: " والصحيح الذي يعوَّل عليه أن التفضيل إنما كان بالعقل الذي هو عمدة التكليف، وبه يعرف الله ويفهم كلامه، ويوصل إلى نعيمه وتصديق رسله; إلا أنه لما لم ينهض بكل المراد من العبد بعثت الرسل وأنزلت الكتب. فمثال الشرع الشمس، ومثال العقل العين; فإذا فتحت وكانت سليمة رأت الشمس وأدركت تفاصيل الأشياء"[5،ج1 ص294].

ومن تقدير الإسلام للعقل أن جعله من المقاصد الخمسة: (الدين- النفس- النسل- العقل- المال) التي أوجبت الشريعة الإسلامية بالمحافظة عليها، وفرضت على من اعتدى عليها بالعقوبة، كما حرص الإسلام على تنمية قدرات العقل بالتأمل في مخلوقات الله والتدبر في خلق السموات والأرض، وفتح أمام العقل باب الاجتهاد، والاجتهاد عمل عقلي يقوم على التفكير والتدبر والنظر والقياس، ويتوخى الاستحسان والمصالح المرسلة وسد الذرائع، وكل هذا لا يتوصل إليه إلا بالعقل، كما فتح أمام العقل باب الشورى والتشاور والاستشارة وكلها أعمال عقلية.

وجاءت معجزة القرآن الكريم لتثوِّر العقلَ وتستنفره وتستحثه، ولم تأت لتدهش العقل فقط وتشل تفكيره كالمعجزات المادية التي كانت للرسالات السابقة، ولا يمكن لنا أن نفهم القرآن الكريم دون أن يكون هناك عقل، فهذا الحارس المحاسبي وهو في عصر التابعين وتابعي التابعين في خير القرون وضع كتاباً اسمه: "العقل وفهم القرآن"، لأنه بدون العقل لا يمكن فهم القرآن الكريم،

قال أبو حامد الغزالي: " المعرض عن العقل مكتفياً بنور القرآن، مثاله المتعرض لنور الشمس مغمضاً للأجفان، فلا فرق بينه وبين العميان. فالعقل مع الشرع نور على نور" [1،ص3] أي نور العقل ونور الشرع [4،ص71]، فالعقل كالأساس والشرع كالبناء.

واليوم بدون العقلانية وإحياء العقلانية الإسلامية؛ لا يمكن أن ندعو الناس إلى الإسلام، وخاصة في أوروبا وأمريكا وآسيا والعالم، وكيف ندعوا غير المسلمين ليدخلوا الإسلام دون أن يكون لدينا منطق عقلاني وعقلانية منطقية؟ نحن الآن في موقف شبيه بمرحلة الفتوحات الإسلامية، عندما خرج المسلمون من الجزيرة العربية فوجدوا أناساً لهم أنساق فكرية وفلسفات وعقلانيات فاحتاجوا إلى العقلانية كعملة صعبة يتعاملون بها مع هذه الأنساق الفكرية، ونحن الآن نذهب إلى كل العالم وهناك فلسفات وأفكار لا بدَّ أن نناقشها ونصوب آراءها ونفنِّد أخطاءها؛ وكل ذلك لا يتم إلا بالعقل والمنطق، ومن هنا كانت للعقلانية الأهمية البالغة.

ونحن إذ نتحدث عن أهمية العقل والعقلانية نجد في تراثنا ووعينا الإسلامي ربما محاربة للعقل في كثير من المسائل، وهناك في عصرنا من يذهب إلى تحقير هذا العقل على خلاف ما يقدمه القرآن الكريم، فحينما ألف الشيخ محمد الغزالي السقا كتابه: "السنة النبوية بين أهل الفقه وأهل الحديث"، صدر ضده أربعة عشر كتاباً؛ وأول تهمة له للأسف هي العقل والعقلانية!

إن الوسطية الإسلامية الجامعة، هي التي تجمع بين العقل والنقل، بين الذين يؤلِّهون العقل من المتغربين ويقولون: لا سلطان على العقل إلا للعقل؛ وبين الذين يقفون عند ظواهر النصوص ويعتبرون العقلانية تهمة، لأن للعقل حدوداً لا يستطيع أن يتجاوزها، وله ميدان فسيح في عالم الشهادة وفي فقه النصوص وفقه الوحي، لا بد أن نُحْيِي هذه العقلانية لكي نصل إلى ما يستطيع العقل أن يصل إليه، فلا نعزل العقل ونقصيه كما لا نؤلِّه العقل ويكون لدينا غرور عقلاني.

المبحث الثاني: الحلول العقلانية في الإسلام

اعتمد الإسلام في الوصول إلى المعرفة على طريقين اثنين:

أولاً: طريق الوحي: وهو الخبر الصادق عن الله تعالى الذي بلغنا عن طريق الأنبياء والمرسلين.

ثانياً: طريق التجربة التي تجمع بين الحس والعقل، وهنا تظهر وسطية الإسلام في الجمع بين النقل والعقل.

قال شيخ الإسلام ابن تيمية: " العقل شرط في معرفة العلوم وكمال الأعمال وصلاحها، وبه يكمل العلم والعمل، غير أنه ليس مستقلاً بذلك، بل هو غريزة في النفس، وقوة فيها بمنزلة قوة البصر التي في العين، فإن اتصل به نور الإيمان والقرآن كان كنور العين إذا اتصل به نور الشمس والنار"[8، ج3 ص338].

والعلوم ثلاثة أقسام:

1- العلوم الضرورية: وهي التي تلزم جميع العقلاء كائنين أكثر من واحد، وتسمى بقوانين العقل الضرورية.
2- العلوم النظرية: وهي التي تكتسب بالنظر والاستدلال، ولابدَّ في تحصيله من علم ضروري يستند إليه ليعرف الخطأ من الصواب، ويدخل في هذا القسم كثير من العلوم كالطبيعيات والطب والصناعات، فللعقل مجال رحب في معرفتها.
3- العلوم الغيبية: وهذه لا تعلم بواسطة العقل المجرد وحده، بل لابد للعقل كي يعرفها أن يكون له طريق آخر للعلم به، كعلمه بما يكون في البلد القاصي عنه، وعلمه بما في اليوم الآخر من بعث وحساب وجزاء، وكل هذا لا يعلم إلا بطريق الخبر الصادق، ويدخل في هذا كثير من مسائل الاعتقاد، فلا يستقل العقل بمعرفتها؛ بل لا بد من اعتماده على الوحي لأنه من الغيب [2، ج2 ص218-322].

إن الحواس لها طاقة محدودة لا تستطيع تجاوزها، وإذا تجاوزت مجال قدرتها أصابها الضرر، فالعين مثلاً تبصر الأشياء، لكنها رغم سلامتها لا تستطيع رؤية الميكروبات الدقيقة رغم وجودها، ولا تستطيع رؤية الأشعة الحمراء أو فوق البنفسجية، لأن قدرتها محدودة، فإذا أرادت أن تتجاوز مجال قدرتها أصابها الضرر ولا تحقق المقصود، كمن أصرَّ أن يعرف حقيقة الشمس بعينه، وحدَّق فيها عند الظهيرة سيضر عينه ولا يصل إلى مبتغاه، وهكذا جميع الحواس.

والعقل كذلك له طاقة وقدرة محدودة، لا يستطيع أن يخضع كل المعارف وحقائقها لقدرته، فمثلاً كل الناس يؤمنون بالجاذبية الأرضية وتقبلها عقولهم، ولكنهم لا يستطيعون معرفة حقيقتها، والكهرباء عبارة عن انتقال الإلكترونات من القطب السالب إلى الموجب، لكن تعجر العقول عن معرفة كنه ذلك، كذلك يرى العقل السراب؛ وتعطيه الحواس بأن ما تراه ماءً، ولكنه من واقع التجربة ينكر دلالة الحواس، والقلم في الماء يبدو منكسراً ومتعرجاً وهو ليس كذلك.

المطلب الأول: حلول عقلية لمشاكل في العهد الأول

لقد أورد القرآن الكريم نصوصاً تحدثت عن وجود الله تعالى، وكيفية خلقه للمخلوقات تارة مجملة وتارة مفصلة، كحركة الشمس والقمر والنجوم، وتعاقب الليل والنهار، وتنقل السفن ذات الألواح والدسر في أمواج البحر المتلاطمة، ومراحل نمو النبات، وتبخر الماء من البحار المالحة إلى السماء ثم إنزاله دون أن يخالطه أدنى ملوحة سائغاً صالحاً لحياة الإنسان والحيوان والنبات، كلها حالات لا تدرك إلا بإعمال العقل والفكر، وهي أسباب لا بد من مسبب حقيقي يجريها على هذا النحو من الدقة وفق قوانين وسنن مضبوطة حتى تؤدي النتائج المفيدة والمثمرة.

ودعا القرآن إلى التفكر والتدبر العقلي في السماء وما حوت من آيات مبدعة ومتقنة {أَفَلَمْ يَنظُرُوا إِلَى السَّمَاء فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ} [ق: ٦]، وذم من أعرض عن التدبر {وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ} [الأنبياء: ٣٢].

وكذلك كان النبي صلى الله عليه وسلم يحث على تقديم أولوا الأحلام والنهى وأصحاب العقول الراجحة في الدين والدنيا، أما **الدين** فقد قال صلى الله عليه وسلم: (لِيَلِنِي مِنْكُمْ أُولُو الأَحْلَامِ وَالنُّهَى، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثَلَاثًا، وَإِيَّاكُمْ وَهَيْشَاتِ الأَسْوَاقِ) [رواه مسلم برقم 660].

وأما في **الدنيا** فعَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه أَنّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَرَّ بِقَوْمٍ يُلَقِّحُونَ، فَقَالَ: (لَوْ لَمْ تَفْعَلُوا لَصَلُحَ)، قَالَ: فَخَرَجَ شِيصًا، فَمَرَّ بِهِمْ، فَقَالَ: (مَا لِنَخْلِكُمْ؟)، قَالُوا: قُلْتَ كَذَا وَكَذَا، قَالَ: (أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِأَمْرِ دُنْيَاكُمْ) [رواه مسلم برقم 4365].

ففي هذا الحديث دلالة على أن من العلم ما يحتاج إلى اكتساب وتعلُّم، وهو نتاج الخبرة في الحياة، والخبرة ترجع إلى العقل.

ومن الحلول العقلية في العهد الأول: نجد أنه لما جاء شاب يستأذن النبي صلى الله عليه وسلم في الزنا بكل جرأة وصراحة فهمَّ الصحابة أن يوقعوا به؛ فنهاهم وأدناه وقال له: "أترضاه لأمك؟!" قال: لا، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "فإن الناس لا يرضونه لأمهاتهم" قال: "أترضاه لأختك؟!" قال: لا، قال: "فإن الناس لا يرضونه لأخواتهم"[رواه أحمد في المسند].

إنه فن معالجة الأخطاء بالعقل والمنطق وإقناع الآخر؛ وذلك بإزالة الغشاوة عن عين المخطئ ليبصر الحق والصواب بأم عينيه ويجتنبه تلقائياً، ولا بد من استخدام العبارات اللطيفة في إصلاح الأخطاء، فعن كُريب مولى ابن عبَّاس رضي الله عنه: أنَّ ميمونة بنت الحارث رضي الله عنها أخبرتْه أنها أعتقت وليدة ولم تستأذن النبي صلَّى الله عليه وسلَّم فلما كان يومها الذي يدور عليها فيه، قالت: أشعرتَ يا رسول الله أنِّي أعتقتُ وليدتي؟ قال: أو فعلتِ؟ قالت: نعم. قال: أمَا إنك لو أعطيتِها أخوالك كان أعظمَ لأجرك) [متفق عليه]إن من البيان لسحراً؛ بل إنه السحر الحلال، حيث انتقاء العبارات الجميلة التي تشعر بتقدير واحترام الرأي الآخر، ومن ثَمَّ يشعرون بإنصافك لهم فيعترفون بالخطأ ويصلحونه، فلماذا لا يستخدم أكثر المصلحين هذا السحر الحلال في معالجة الأخطاء؟!

المطلب الثاني: حلول عقلية لمشاكل معاصرة

لدى الإسلام كثيراً من الحلول لمشاكل العالم المعاصر منها على سبيل المثال الأزمة الاقتصادية العالمية الأخيرة، التي أطاحت منذ سنوات قليلة فقط بأقوى اقتصاد في العالم، بقيادة الولايات المتحدة الأمريكية؛ إذ اقتصادُها أكثر من 30 % من اقتصاد العالم.

هذه الأزمة المالية حذَّر ذوو الاختصاص من الوقوع في أتونها منذ سنين، لعدة أسباب من أهمها: أسعار الفائدة، والرهن العقاري، والاقتراض الفاحش لمؤسسات وهمية، وفقدان الثقة لأنها منفصلة عن الجوانب الاعتقادية والأخلاقية.

إزاءَ هذه الأزمة ارتفعت أصواتٌ عالمية تنادي بالحلول للخروج من هذا المأزق، والمفاجأة كانت من أوربا؛ وذلك حين دعت صحف غربية إلى تغيير نظام الاقتصاد التقليدي العالمي؛ والاستنجاد بالنظام الاقتصادي الإسلامي.

ففي افتتاحية مجلة (تشالينجز (Challenger ، كتب "بوفيس فانسون "Bea fils Vincent رئيس تحريرها موضوعًا بعنوان (البابا أو القرآن) فأثار الموضوع موجة عارمة من الجدل وردود الأفعال في الأوساط الاقتصادية العالمية، ومما قال الكاتب:

"أظن أننا بحاجة أكثر في هذه الأزمة إلى قراءة القرآن بدلاً من الإنجيل لفهم ما يحدث بنا وبمصارفنا؛ لأنه لو حاول القائمون على مصارفنا احترام ما ورد في القرآن من تعاليم وأحكام وطبقوها، ما حلَّ بنا ما حلَّ من كوارث وأزمات، وما وصل بنا الحال إلى هذا الوضع المزري؛ لأن النقود لا تلد النقود" [7، 06/02/2015].

هكذا جاءت الدعوة من قِبَلِهم بأن الحل يوجد في الاقتصاد الإسلامي، ذلك لأن الإسلام يحرم الربا ، بل هو الذنب الوحيد الذي أعلن الله تعالى فيه الحرب على المتعاملين به، فقال الله تعالى: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ} [البقرة: 278-279].

إضافة إلى أن تحريم الربا والفائدة على الأموال سيضع حدًّا أمام **الأفراد** من كنز الأموال وفصلها عن العمل، وبذل الجهد للحصول على الربح المشروع،كما سيضع حدًّا أمام **الشركات** التي وجَدَت من هذه القروض أفضل وسيلة لزيادة رؤوس الأموال.

لقد عمل علماؤنا من الصدر الأول وخبراء الاقتصاد الإسلامي المعاصر في ضبط قواعد الاقتصاد الإسلامي العقلاني من خلال تدوينها في أبواب مستقلة، ونجحوا في طرح الخدمات المصرفية العقلية بصورها الإسلامية المعاصرة، فجاءت البدائل حلولاً مميزة بغاية الدقة؛ مما جعل المصارف الإسلامية تتبوَّأ الصدارة في مجال العمل المصرفي، كما كانت سببًا في الحفاظ على رؤوس أموال البنوك وحقوق العملاء معها، وبناء على هذه البدائل؛ لا يمكن لأية جهة كانت أن تحصل على المال بناء على رُخَصٍ لمؤسسات وهمية لا وجود لها على أرض الواقع، لأن المصارف الإسلامية لا تدخل في أية معاملة إلا بعد التحقق من وجودها واقعياً وجوازها من الناحية الشرعية، علاوة على مراعاة مسألة التقابض فيها، وهي مسألة أساسية دعت إليها الشريعة الإسلامية؛ لئلا يقع البائع أو المشتري في مسألة بيع المعدوم.

الخاتمة وتشمل أهم نتائج البحث

لقد أحاط الإسلام العقل بالرعاية والعناية، وحماه من كل ما يشينه حسياً كان كالخمر؛ أو معنوياً كالخرافات، وجعل العقل مناط التكليف، ووسيلة لفهم نصوص الوحي، وفي نهاية المطاف يمكن إجمال **أهم النتائج** التي توصل إليه الباحث على الشكل التالي:

1- العقل شرط في معرفة العلوم، وكمال وصلاح الأعمال، لكنه غير مستقل بنفسه، بل محتاج إلى الوحي، إذ العقل بمنزلة البصر في العين، والوحي بمنزلة الضوء، وبدون الضوء لا تبصر العين ولو كانت صحيحة.

2- ميَّز الإسلام الإنسان بالعقل دون غيره، وعدَّ العقلَ وسيلة الإدراك والتمييز، ومنحه حق الاجتهاد والتجديد، وأوجب استخدام العقل والتفكير في كل شؤون الحياة وحل مشاكلها.

3- يعتمد الإسلام على العقل والكلام المنطقي والأدلة الضرورية لإقناع الآخرين، لأن العقل السليم يساير الفطرة، ولذلك نجد أن عقلاء العلماء في شتى الميادين يدخلون في الإسلام حينما تنبهر عقولهم بالحقائق العلمية والكونية التي نبهت إليها نصوص الوحي من القرآن والسنة، ووافقتها عقولهم.

4- نشر الإسلام العلم والمعرفة لكل البشر ولم يحتكره لنفسه، وحلَّ مشاكل الدنيا أيام كان قائداً ورائداً للعالم، ولا زال يحل مشاكلهم باعتراف أعدائه، وهاهم يطالبون بضرورة تطبيق الشريعة الإسلامية في المجال الاقتصادي؛ لوضع حد للأزمة الاقتصادية التي هزت أسواق العالم مؤخراً.

وأخيراً أوصي بمزيد من الدراسات العلمية حول العقل في الفكر الإسلامي، لأهمية دوره وتطبيقه في مجالات الحياة المعاصرة السياسية والاقتصادية والاجتماعية وغير ذلك.

وختاماً أسأل الله تعالى أن ينفع بهذا البحث قارئه وكاتبه، ويتجاوز عن التقصير، ويسدد القول والعمل، ويجعله خالصاً لوجهه الكريم، إنه نعم المولى ونعم النصير، وآخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمين.

المراجع والمصادر:

1- الاقتصاد في الاعتقاد، أبو حامد محمد الغزالي، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى 1403 هـ 1983م.

2- الاعتصام، أبو إسحاق الشاطبي، المكتبة التجارية الكبرى، مصر(د.ت).

3- إحياء علوم الدين للغزالي، أبو حامد محمد الغزالي، دار بن جزم، الطبعة الأولى 1426 هـ 2005م.

4- تهافت الفلاسفة، أبو حامد محمد الغزالي، تحقيق سليمان دنيا، الطبعة الثانية، القاهرة 1955م.

5- الجامع لأحكام القرآن، أبو عبد الله محمد القرطبي، دار إحياء التراث العربي بيروت، 1405هـ.

6- روضة العقلاء ونزهة الفضلاء، أبو حاتم محمد بن حبان البستي، تحقيق: محمد حامد الفقي، مكتبة السنة المحمدية، الطبعة الثالثة 1374هـ.

7- مجلة الاقتصاد الإسلامي العالمية، بحث بعنوان: نحو نظام اقتصاد إسلامي عالمي، نادية شنيوني، .06.02.2015

8- مجموع الفتاوى، أحمد ابن تيمية، تحقيق: عبد الرحيم القاسم النجدي، مكتبة ابن تيمية، الطبعة الثانية، 1400هـ.

9- المدخل الفقهي العام، مصطفى أحمد الزرقا (ت 1419 هـ)، دار القلم، دمشق، ط1، 1418 هـ، 1998 م.

10- معجم مقاييس اللغة، أحمد بن فارس، تحقيق: عبد السلام هارون، دار الجيل ، بيروت، الطبعة الأولى 1411هـ.

11- المفردات في غريب القرآن، أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالراغب الأصفهاني، تحقيق مركز الدراسات والبحوث بمكتبة نزار مصكفى الباز (د.ت).

ИНФОРМАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ РЕСУРС ТОЛЕРАНТНОСТИ

Андреева Н.П., Андреева М.А.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия
Санкт-Петербургский государственный политехнический университет, Институт прикладной лингвистики, г. Санкт-Петербург, Россия

Основные положения статьи отражают важность внедрения принципов толерантности в образовательные модели современности. Модели, которые, в свою очередь, оказывает влияние на социальную и межкультурную составляющие коммуникации между людьми, их принципы саморазвития и мышления. Приводится рассуждение о способности человека устойчиво сосуществовать в мультикультурном, мультиэтническом обществе.
Ключевые слова: *толерантность, мультикультурное коммуникативное пространство, суггестивные рычаги, низкая толерантность.*

THE INFORMATION AND PEDAGOGICAL RESOURCE OF THE TOLERANCE

Andreyeva N.P., Andreyeva M.A.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia
Saint-Petersburg state polytechnic university, Saint-Petersburg, Russia

The key points of the articles reflect the importance of implementing the principles of tolerance into the modern educational model, which in its turn impacts on social and intercultural components of communication between people, their principles of self-development and thinking. Authors provide the reasoning about human's ability to stably exist in a multicultural, multiethnic society.
Keywords: *tolerance, multicultural space of communication, suggestive arms, low tolerance.*

Согласно культурно-историческому подходу в изучении проблемы становления сознания личности, развития ее культуры и поиска идентичности среда воспитания является условием, определяющим специфику ценностных и мотивационно-потребностных потенциалов как средств развития. Обращение к традиционным ценностям, закрепленным в нормах морали, нравственных кредо, религии, а также в образах персонифицированных идеалов культивирует поиск «своих» и создает условия для «взаимодействия сознаний» [3, с. 52]. Реалии современного общественного развития представляют собой условное игровое пространство, регулируемое динамическими концептами и поддерживаемое всеми технологическими платформами.

В то же время потеря духовности, снижение культурного уровня, примитивный прагматизм, упрощающийся жизненный сценарий стали основными темами психолого-педагогических исследований в течение всего последнего времени. Капитализация внеинтеллектуальных ценностей, коммерциализированность сознания ведет к потере смыслов как таковых, к определенной одинаковости во многом. Очевидные противоречия ценностной системы провокатируют создание некой новой культуры общества, отрицающей ценность знания, мешающей духовному развитию, пропагандирующую рационализм во всем как жизненную философию, противостоящую гуманитарному началу [1, с. 1].

Определенные противоречия, наблюдаемые в современном российском обществе, вызваны неустроенностью и свободой к самоопределению, и, как следствие, провоцируют собственные переживания человека в поисках идеального в роли жизненной перспективы. Этот поиск идеального ведет к непониманию всего «чужого», непонятного, неблизкого, не

отвечающего морально-ценностным установкам, религиозному или нравственному началу в личности человека.

Обращаясь к статьям С.Л. Рубинштейна, констатируем, что «значение идеала как образа, воплощающего наиболее ценные и наиболее привлекательные человеческие черты, образа, который служит человеку образцом, утверждает наличие определенного идеала и вносит четкость и единство в направленность личности» [4, с. 188]. Необходимость в понимании и приятии «чуждых» представлений о нормах нравственности и морали является внутренней задачей, с которой сталкивается современный человек.

Обращаясь к феномену толерантности в современном психолого-педагогическом процессе, рассматриваем его потенциал как средство присвоения социально-культурных ценностей, задающее «зону ближайшего развития» личности детей и подростков.

Исследование персонифицированного идеала (тексты священного писания, жизнь пророков, апокрифы или конкретные лица) отражает то, что есть в самом человеке, и с другой стороны, то, чего он хотел бы достичь (или каким стать).

Толерантность сегодня в педагогическом процессе выступает в роли примирителя «своих» и «чужих», неким «переговорщиком», обуславливающим процессы стабилизации в многоликом, поликонфессиональном и поликультурном пространстве коммуникаций.

Культура постмодернизма, понимаемая как отрицание вертикали самой культуры, продуцировала конфликтогенную ситуацию в таком масштабе, что ей подвержена и политика, и экономика; территорией социальной нетерпимости становится пространство межнациональных связей: наука, образование, спорт, мода. «Отказ от представлений о модели мира, постулирование равновероятности и равноценности всех составляющих, реальность элементов, создание постмодернистского терминологического аппарата, поливариантность схем интерпретации призваны снять вопросы о существовании истины, смысла бытия, объективном знании и отдают приоритет меняющимся знаковым формам. Текст культуры (в т.ч. и текст-символ), в силу его многомерности, рассматривается в качестве ризомы, что определяет приоритет динамических концептов типа «случай», «игра», «спонтанность» в понимании реалий современного общественного развития [9, с. 234].

В данной связи просматривается актуальное отношение к толерантности в воспитании личности человека как к актуальному механизму, обладающему большим суггестивным потенциалом. Толерантность как воспитание уважения к чужим идеалам, формам и содержанию процессов жизнедеятельности, понимание морали, нравственности, этики трансформируется в канал передачи неадаптированных культурных текстов. «Отрицается сама возможность действующих акторов интегрировать социальное пространство. Приоритет отдается практикам конструирования социума вне учета базовых культурных оснований (религия, менталитет, этнос, традиции, мифы, коды и тексты культуры и др.)» [2, с. 33-34].

«Особенностью современного медиатизированного массового и группового сознания является освоение социального мира на основе конструируемых смыслов. Механизм их символической редукции позволяет использовать политическим акторам в целях их репрезентации ресурсы и технологии символической политики в публичном пространстве, прежде всего, в средствах массовой коммуникации» [8, с. 6].

Однако не стоит забывать уже озвученный психологами термин низкой толерантности, понимаемый как нетерпимость к чужому мнению, образу жизни, образу мыслей, вызывающая агрессию – эффективное выражение своего отношения и реакцию на окружающую среду. Назовем несколько причин, создающих атмосферу нетерпимости среди детей и подростков, между детьми и взрослыми: неоднозначное «качество управления образовательным процессом, слабой разработанностью профессионально-этических норм, а также недостаточное правовое регулирование» в сфере образовательно-воспитательной деятельности [6, с. 110].

В этой связи толерантность рассматривается как фактор сдерживания агрессии, как одно из фундаментальных свойств личности, некий противовес в поведении.

И.В. Дубровина констатирует, что базовые потребности это – «потребности стать человеком, реализовать себя как человека. И все, что препятствует удовлетворению этих потребностей, есть насилие, в результате чего возникают депривации различного рода, которые ведут к нарушению психического и общего здоровья ребенка (страхи, неуверенность, агрессивность, забитость и пр.)» [5, с. 110]. Решение важных проблем выстраивания отношений с миром, с окружающими и непохожими следует искать не только в поле междисциплинарных связей педагогики, психологии, социологии, но и в поле форм общественного сознания: культура, искусство, религия, мораль, право.

Среди общественных призывов, рекламных лозунгов, наглядной версии деятельности по становлению гражданского общества в РТ есть и такой: «Многонациональность – наше богатство. Вековую мудрость, которая проявляется в добрых отношениях, здесь воспитывают с детства. Каждый житель республики заинтересован в толерантном отношении и уважении к окружающим. К сожалению, нарушение этих принципов можно наблюдать сегодня и в мире, и в отдельных регионах России. Не допустить этого – главная задача татарстанцев».

Список использованной литературы

1. Андреева, Н.П., Пономарев, Е.С. Урбанизация коммуникативной связи [Текст] / Н.П. Андреева, Пономарев Е.С. Сборник научных трудов X Международной научно-практической конференции им. В.Е. Татлина «Реабилитация жилого пространства горожанина». – Пенза, 2014. – С. 255-257.

2. Бергер, П. Лукман, Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания [Текст] / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 96 с.

3. Выготский, Л.С. История развития высших психических функций [Текст] / Л.С. Выготский. – Собрание сочинений т. 3. – М.: Педагогика, 1983. – 215 с.

4. Дикова, В.В. Психологические детерминанты агрессии как профессионально обусловленной деформации личности учителя [Текст] / В.В. Дикова. – Психология образования т.2. – М., 2006. – 313 с.

5. Дубровина И.В. Насилие над детьми: задачи специалистов и ответственность гражданского общества [Текст] / И.В. Дубровина. – Психология образования т.2. – М., 2006. – 313 с.

6. Квартальнова, Д.В. Персонифицированный идеал современного московского подростка [Текст] / Д.В. Квартальнова. – Психология образования т.2. – М., 2006. – 313 с.

7. Сукало, С.А. Информационно-символическое пространство: политические поля и практики [Текст] / С.А. Сукало «Педагогика высшей школы: интерактивные технологии в образовании и культуры», серия «Studium» №1. Издательство СПБУГКИ 2013 г. – С. 425-432.

8. Сукало, А.А. Самодеятельное творчество: к вопросу о категориальном аппарате исследования феномена // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств №1. – 2006. – С. 23-25.

9. Дубов, И.Г. Феномен менталитета: психологический анализ [Текст] / И.Г. Дубов. – Вопросы психологии №5. – 1993. – С. 67-79.

10. Лихачев, Д.С. Раздумья о России [Текст] / Д.С. Лихачев. – СПб., 1999. – С. 27.

11. Храпова, В.А. Текст как социокультурный код общества / В.А. Храпова // Монография. – Волгоград: Волгоградское научное издательство, 2006. – 245 с.

РОЛЬ ТАТАРСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ В РАСПРОСТРАНЕНИИ ИСЛАМА В ДООКТЯБРЬСКИЙ ПЕРИОД

Ахатова З.Ф.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье рассказывается о вкладе татарских ученых и писателей в развитие ислама в дооктябрьский период. Эти ученые стали реформаторами образования.
Ключевые слова: *ислам, джадидизм, религиозное образование.*

ROLE OF THE TATAR WRITERS IN THE SPREAD OF ISLAM IN PRE-OCTOBER PERIOD

Akhatova Z.F.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources,
Naberezhnye Chelny, Russia

The article discusses the role of Tatar scientists and writers in the development of Islamic religion before 1917, They were reformers of national education.
***Keywords**: Islam, Jadidism, religious education.*

Известно, что принятие Ислама в X веке открыло булгарам возможности для приобщения к арабской мусульманской культуре, положило начало проникновению в Волжско-Камский регион философских и литературно-художественных идей Востока, что сыграло существенную роль в развитии культуры, научно-философской мысли у самих булгар. С принятием ислама у булгар налаживается определенная система обучения, преобразуются нравственные основы жизни. Начиная с XIII в. Волжская Булгария неоднократно переживала серьезные потрясения, когда на нее обрушивались чужеземцы. Религиозные преследования со стороны царского правительства и православных миссионеров привели к консервации среди татар религиозных норм. В то же время созревали силы, постепенно приведшие к формированию реформаторского движения джадидизм.

Джадидизм – (в переводе с арабского «новый метод») движение, зародившееся в 80-х гг. XIX в. среди просвещенной части татарского общества в Поволжье. Первоначально это было движение за реформу старой системы мусульманского образования, за необходимость европейского образования для мусульман. В новых школах детей обучали по новому для мусульман методу.

Подлинный взлет татарской религиозно-реформаторской мысли произошел в период культурного возрождения нации на рубеже XIX-XX вв. Он характеризовался сменой традиционного мировоззрения новым миропониманием, был примечателен рациональным переосмыслением всех сторон человеческого бытия, в том числе и таких понятий, как религия, вера, знание, нравственность, этический идеал, добродетель. В эти годы началось осознание подлинной сути исламского учения, открывавшего пути взаимопонимания между народами и утверждавшего в поликонфессиональном обществе принципы мира, добрососедства и сотрудничества. Именно в этот период философско-богословские труды татарских религиозных реформаторов (Р. Фахреддина, З. Камали, М. Бигиева и др.) приобрели четко выраженное гуманистическое звучание, акцентированность на эффективное решение социальных и нравственных проблем.

Среди татарских религиозных реформаторов названного этапа особо следует выделить Мусу Бигиева (1873-1949), воззрения которого звучат в духе лучших традиций мировой социально-философской мысли. Он прославился во всем мусульманском мире как оригинальный и смелый религиозный реформатор и философ-гуманист. М. Бигиев был признан его современниками как выдающийся мыслитель-теолог, которого называли «мусульманским Лютером» [4, с. 6]. Выдвигаемые им идеи вызывали широкий общественный резонанс в среде мусульман не только России, но и всего исламского мира. Его творчество привлекало к себе внимание современных ему российских и западных

ориенталистов. Впервые в истории ислама он перевел Коран на татарский язык, предпринял меры по упрощению мусульманского культа.

Одним из родоначальников этого движения среди татар является Габдуннасыйр Курсави (1776-1812), родившийся в Арской волости. Он оставил большое количество трудов в различных областях исламских наук. Некоторые из его современников обвиняли его в вероотступничестве, другие же видели в нём борца за веру. Мнений много и они порой противоречивы. Но все едины в том, что Курсави очень много сделал для татарского народа.

За исключением «Хафтияк тафсире» (Толкование к 1/7 части Корана), написанном на родном языке, все его работы написаны на арабском языке. Кроме того, сохранились отрывки из писем мыслителя, в которых он излагает свои взгляды на некоторые вопросы догматики. Наибольшую известность получило его сочинение «ал-Иршад ли-л'ибад» («Наставление для рабов [божьих]»), впервые изданное в 1903г. Проблематика его связана с таким понятием как иджтихад – право выносить самостоятельное суждение по вопросам фикха (мусульманского правоведения). Общество несовершенно, погрязло в невежестве и катится к гибели. Причины этого – искажение чистоты веры, забвение истинных принципов ислама. Курсави сильно волновало положение мусульман и Ислама.

В рассуждениях Курсави высвечивается новый подход к проблеме правоверия: правоверие не всегда принимается и одобряется обществом, а мнение общества вовсе не является критерием правоверия. В случае упадка религиозной жизни, считает он, противодействие обществу не только возможно, но и необходимо, поскольку совершается во имя сохранения истины. Требуя при любых обстоятельствах неукоснительно следовать примеру благочестивых мусульман ранних веков, Курсави дает обоснование особой линии поведения, определяет принципиально новый характер взаимоотношений индивида с социумом – противостояние человека обществу, его обособление от толпы предстает как вид самоотверженного служения [1, с. 10].

Вклад Курсави в развитие общественной мысли трудно переоценить. Под воздействием его сочинений происходило формирование взглядов Марджани, в трудах которого концепция Курсави получила дальнейшее развитие. Марджани, в свою очередь, оказал непосредственное влияние на становление Ризы Фахретдина как ученого-энциклопедиста. Уже в начале XX века идеи Курсави нашли отражение в трудах Габдуллы Буби, Мусы Биги, Зии Камали. Дух свободомыслия, стремление к истине, критика обскурантизма и схоластики, утверждение права на самостоятельное мышление, характерные для учения Курсави, явились идейной основой для всего последующего развития татарской общественной мысли, просветительского и джадидского движений.

Р. Фахретдин был противником так называемого «народного ислама» с его культом святых. Он жестко критиковал языческие пережитки и выступал против поклонения святым.

Синтезу религии и реалий современности Р. Фахретдин посвятит целый ряд работ, но вершинной точкой станет фундаментальный труд «Религиозные и общественные вопросы» (1914, на татарском языке). Само название работы говорит о необходимости синтеза религиозных и светских основ для развития исламской нации. Основные тезисы работы во многом совпадают со взглядами великого муфтия Египта Мухаммада Абду, стремившегося совместить догматику ислама с реалиями современной либеральной цивилизации. Р. Фахретдин утверждал, что ислам должен сохранять значение как система мировоззренческих и моральных устоев: «ислам, будучи универсальной религией, пригоден для всех времен, всех мест и государств, всех народов и наций. Если обязательно есть какая-то религия, которая пригодна для счастья в этом и том мире, для материальных и духовных достоинств, то эта религия, несомненно, религия ислама» [3, с. 40]. Р. Фахретдин отметал позитивистскую доктрину об отсталости религии по сравнению с наукой, популярную среди социалистов. Он заявлял, что утверждение «левых», являющихся сторонниками европейского образования, о религии как причине упадка мусульманского мира глубоко ошибочно. Для него только религиозность является основой

высокой морали, поэтому «то, что люди религиозны, столь же естественно, как то, что они культурны». Р. Фахретдин утверждал, что религия без образования столь же пагубна, сколь и образование без религии [3, с. 40].

В конце XIX, в начале XX в. большой размах по всему мусульманскому миру приобретает движение за реформацию ислама, представители которого вступают в острую полемику со сторонниками мусульманских традиционных и светских концепций общественного развития. Одновременно начинает складываться и международное исламское движение, основанное на концепции исламской солидарности [2, с. 44].

Джадидисты, оставаясь на позициях ислама, сделали еще один шаг в переоценке духовных ценностей. Это движение возникло в последней четверти XIX в. как новый этап в развитии татарского просветительства. Джадидизм затрагивал все стороны общественной жизни. Необходимой предпосылкой обновления общественной жизни они считали пересмотр застойных норм шариата и переоценку установок религиозного вероучения, которые перестали отвечать потребностям общества. Так, благодаря деятельности джадидистов наметилось гармоничное взаимодействие религиозного и светского образования. Но этот естественный ход развития был прерван Октябрьской революцией и политикой большевиков по отношении к религии.

Список использованной литературы

1. Идиятуллина Г. Жизнь и наследие Курсави // Журнал «Минарет» – №1. – 2004.

2. Нам вместе жить / под ред. Роскина В.Б. – Казань, 2008.

3. Хабутдинов А. Российские муфтии: от екатерининских орлов до ядерной эпохи (1788-1950). – Нижний Новгород: изд-во НИМ «Махинур», 2006.

4. Хайрутдинов А.Г. Муса Джаруллах Бигиев. – Казань: издательство «Фэн» Академии наук РТ, 2005.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАДИКАЛЬНОГО ИСЛАМА В КОНТЕКСТЕ АСПЕКТА ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Гараева Л.Х., Голубева С.А.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье расскрываются проблемы исламизма, влияние ислама на развития всемирной, экономической и политической системы мира. Авторы обращают внимание на неправильное понимание исламской идеологии, отношение к ней не как религии терпимости, а как источнику агрессии.

Ключевые слова: *терроризм, ваххабизм, исламизм.*

MODERN PROBLEMS OF RADICAL ISLAM IN THE CONTEXT OF THE DIMENSION OF THE STATE SECURITY

Garaeva L.H., Golubeva S.A.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

This article discusses the problem of Islamism, influence on the development of world economic and political systems of the world. Incorrect understanding of Islamic ideology: not as a religion of tolerance and as, a source of aggression.

Keywords: *terrorism, Wahabism, Islamism.*

Данная статья посвящена современному терроризму, с которым Россия столкнулась, прежде всего, на Северном Кавказе, его особенность заключается в сращивании на основе идеологии радикального ислама религиозного, этнического и криминального терроризма, поддерживаемого аналогичными международными структурами.

В связи с ростом терроризма проблема ислама и мусульманского населения приобретает особый аспект – безопасности государства, угрозы его стабильности. Под религиозной риторикой мусульманских деятелей на территории различных стран скрываются призывы к экстремизму и насилию, благоприятствующие созданию террористических движений [1].

«Исламизм» лишь один из множества терминов, определяющих политическую активность под эгидой религии. Есть еще «фундаментализм», «ваххабизм». С начала 1990-х годов в оборот вошло словосочетание «исламский экстремизм».

При этом терроризм не является тем методом, который Мухаммед предписывал использовать для достижения целей исламского миссионизма, и Коран не проповедует этого. Нельзя обвинять в терроризме ислам как таковой; к нему следует относиться с уважением. Исследование проблем, связанных с исламским терроризмом, в свою очередь являющимся частью исламского экстремизма, также далеко от завершения. Тем не менее общим в мировой теории и практике является понимание того, что терроризм крайняя форма проявления насилия в сфере политических отношений, при котором на карту ставится человеческая жизнь. За каждой подобной акцией всегда находится попытка решения каких-то совершенно определенных политических задач. Терроризм приобретает все большее политическое звучание, поскольку он подрывает систему власти, ослабляет государственные и общественные институты, вызывает хаос, беспорядки в обществе и при этом выходит на международный уровень, представляя опасность для мирового сообщества. Он направлен на расширение влияния в обществе определенных сил, ликвидацию или подчинение деятельности политических оппонентов, а в итоге на захват политической власти. Среди различных видов терроризма отечественными и западными исследователями выделяется религиозный, связанный с борьбой приверженцев одной религии или секты с адептами другой религии либо с попыткой подорвать и низвергнуть светскую власть и утвердить власть религиозную, либо с тем и другим одновременно. Однако, как правило, в чистом виде религиозный терроризм практически не встречается: он переплетается с другими видами терроризма политическим, этническим, социальным и т. д. Составной, но достаточно автономной частью религиозного терроризма выступает терроризм исламский [2].

В настоящее время в мире существуют сотни исламистских террористических организаций и группировок. По оценкам западных спецслужб, в 1968 году их было 13, а в 1995 году уже около 100, причем общее число активных членов, способных совершать террористические акты, к этому времени составляло не менее 50 тысяч человек. Ю.П. Кузнецов считает, что «в целом исламский экстремизм несет ответственность за 80 % террористических актов в мире и в конце XX века на мировой арене действовали почти 150 исламских организаций террористической направленности. А авторитетнейший российский исследователь проблем радикализма в исламе А.А. Игнатенко, в свою очередь, называет цифру 200». Среди наиболее одиозных террористических группировок, действующих в современном мире, можно назвать следующие: египетские «Ал-Гамаат алисламийа» и «Ал-Джихад», алжирские «Фронт исламского спасения» и «Вооруженную исламскую группу», пакистанские «Джамаат ал-фукра» и «Харакат ал-ансар», палестинские «Хамас» и «Исламский джихад», ливанский «Хезболлах», международные «Аль-Каида» и «Мировой фронт джихада», среди северокавказских многочисленные исламистские «джамааты». Так, в докладе Госдепартамента США «Черты международного терроризма», подготовленном по итогам 2002 года, отмечается, что, по меньшей мере, три военизированных формирования, действующие на территории Чечни, непосредственно

связаны с международными исламскими террористами и используют террористические методы. К разряду террористических группировок причислены Разведывательно-диверсионный батальон чеченских мучеников «Риядус-Салихийн», Исламский полк специального назначения и Исламская интернациональная бригада [3].

Первую из них возглавлял лидер чеченских боевиков-неоваххабитов Шамиль Басаев, включенный США в число международных террористов. Второй руководил Мовсар Бараев, известный по событиям в Москве, связанным с захватом заложников на Дубровке. Третьей командует араб Абу аль-Валид, преемник международного террориста Хаттаба. В составе этих группировок действуют десятки иностранных в основном арабских «моджахедов», осуществляющих теракты против российских войск и мирного населения Чечни. Они финансируются международными террористическими организациями, в том числе сетью «Аль-Каида» Усамы бен Ладена.

Действительно, Россия во второй половине 90-х годов XX века на части своей территории, преимущественно на юге, столкнулась с агрессией этно-религиозного терроризма. Здесь он до сих пор подпитывается финансами, оружием, инструкторами, боевиками, поступающими из международных экстремистских и террористических организаций исламистского или националистическо-исламистского толка. Складывавшаяся во второй половине XX века система международной и национальной безопасности была ориентирована на сферу исключительно международных отношений и оказалась неготовой, в известном смысле беззащитной, перед угрозами вышедшего на мировую арену внесистемного игрока международного терроризма [4].

Исследование показывает, что опасность исламизма для самих мусульман заключена в том, что, во-первых, исламистская идеология уводит их от проблем, связанных с модернизацией общества. Исламизм создает иллюзию, что оптимальное решение уже существует, но есть злые силы, препятствующие его реализации. Во-вторых, исламизм занимает нишу политической оппозиции, частично вытесняя из нее своих светских конкурентов, и, в-третьих, стимулирует ксенофобию. В-четвертых, исламисты могут допускать крайние формы борьбы во имя достижения своих целей, включая террор [5].

Особенность набравшего силу современного терроризма, с которым Россия столкнулась, прежде всего, на Северном Кавказе, заключается в сращивании на основе идеологии радикального ислама религиозного, этнического и криминального терроризма, поддерживаемого аналогичными международными структурами. Данный вывод основывается на том, что исламский фактор в регионе зачастую используется в качестве идеологической и организационной оболочки для реализации практических интересов вовсе не исламских сил и субъектов политического и социального действия. Речь идет о заурядных сепаратистах, националистах, мафиозных структурах и кланах, криминалитете. Причем «исламский экстремизм» и «исламский терроризм» нередко подпитываются архаичными формами социального поведения горских народов, такими как «наездничество», абречество, обычай кровной мести. Все это в невиданной степени укрепляет позиции исламизма, чьи идеологические конструкты используются для оправдания политической практики и мобилизации верующих на джихад против «неверных» [6].

Но не Ислам является причиной сегодняшних проблем и жестоких столкновений во многих мусульманских регионах. Все дело в бессмысленной агрессии, максимализме и политических провокациях со стороны некоторых западных держав. Ислам же, напротив, является религией сострадания, мира и созидания. Он несет в себе только терпимость и понимание. При этом он не делит людей на белых и черных, богатых и бедных. Все равны перед Господом.

Список использованной литературы

1. Добаев И.П. Исламский радикализм в международной политике. – Ростов н/Д., 2002. – С. 18-19.

2. Кузнецов Ю.П. Террор как средство политической борьбы экстремистских группировок и некоторых государств. – СПб., 1998. – С. 31.
3. Ляхов Е.Г., Попов А.В. Терроризм: национальный, региональный и международный контроль. – М.; Ростов н/Д., 1999.
4. Мирский Г.А. Цивилизация бедных/ Отечественные записки. – 2003. –№5. – С. 51.
5. Мельков С.А. Исламский фактор в современной России. – М., 1998. – С. 15.
6. Полонский В. Джихад всему миру/ В. Полонский, А. Григорьев // Общая газета. – 1995. – № 17.

ОТНОШЕНИЕ К ЖИВОТНЫМ В ИСЛАМЕ

Дурдымырадов А.И.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия
(Республика Туркменистан)

В статье приводятся цитаты из Корана и хадисов, подтверждающие благосклонное отношение ислама к животным.
Ключевые слова: *Ислам, Коран, хадисы, Пророк, животные.*

TREATMENT OF ANIMALS IN ISLAM

Durdymyradov A.I.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia
(Republic of Turkmenistan)

The article quotes from the Koran and Hadith, confirming the favorable attitude of Islam towards animals.
Keywords: *Islam, Quran, Hadith, the Prophet, animals.*

Ассаляму алейкум ва рахматуллахи ва баракятух!

Когда мы читаем священный Коран, нередко находим в нём упоминание о животных. В священном Откровении о них говорится в разных контекстах: в одних аятах Всевышний напоминает нам о чудесах и великолепии своих творений, в других – о своей милости и великой щедрости, о том, как он почтил человека и покорил ему животных, дабы он пользовался ими во благо себе. Аллах (Велик Он и Славен) говорит нам в Коране о своей благосклонности к человеку, которого Он великодушно одарил и явил ему Свои чудесные знамения, дал ему в распоряжение сокровищницы этого мира и смирил перед ним животных, чтобы сыны Адама питались, одевались, обогащались, устраивали себе жилища и извлекали прочую пользу из этих божьих творений. О внимании, которое уделяется в Исламе животным, говорит уже тот факт, что в Коране существуют суры, названные именами некоторых животных: «Корова» (аль-Бакара), «Скот» (аль-Ан’ам), «Паук» (аль-’Анкабут), «Слон» (аль-Филь), «Пчёлы» (ан-Нахль), «Муравьи» (ан-Намль), «Мчащиеся лошади» (аль-’Адият).

Аллах в Коране призывает людей размышлять о происхождении небес, земли, гор, звёзд, растений, семян, животных, дня и ночи, о рождении самого человека, о дожде и других творениях и предписывает изучать их. Творец в различных аятах Корана призывает

мусульман думать над знамениями Божьими, размышлять о происхождении животных и самого человека.

Мы знаем, что Ислам является религией, которая предписывает милостивое отношение к людям и животным. Пророк Аллаха (мир ему и благословение) был послан не только в качестве милости к людям, но ко всему живому, как сказано в Коране:

«Мы послали тебя только как милость для миров» (Коран, 21, 107).

Если посмотреть на хадисы Пророка (мир ему и благословение), то мы увидим, что он всегда говорил о необходимости проявления милости к созданиям Аллаха, в том числе и к животным.

Госпожа Аиша (да будет доволен ей Аллах) сообщает:

«Пророк Аллаха (мир ему и благословение) обычно наклонял сосуд с водой, чтобы из него могла попить кошка, а потом делал вуду (омовение) этой водой» (Аль-Муджам аль-Аусат, Табрани, хадис 7949).

В некоторых хадисах подчеркивается необходимость милосердия к животным даже во время забоя. Сподвижник Шаддад ибн Аус (да будет доволен им Аллах) передает, что Пророк Аллаха (мир ему и благословение) сказал:

«Поистине, Аллах предписал вам доброту во всем. Поэтому, когда вы забиваете животное, делайте это как можно менее болезненным способом. Наточите нож и облегчайте (страдания) вашего животного» (Сахих Муслим, хадис 1955).

В другом хадисе рассказывается о проявлении жалости к собаке: Абу Хурайра (да будет доволен им Аллах) передает, что Пророк (мир ему и благословение) рассказал своим сподвижникам такую историю:

«Однажды блудница из иудеев увидела собаку, которая кружила вокруг колодца, страдая от жажды. Женщина сжалилась над ней, сняла туфлю, достала воды и напоила из нее собаку. За это Аллах простил ее грехи» (Сахих аль-Бухари, хадис 3467).

Ислам запрещает бессмысленное убийство любого живого существа; животное можно убивать только для нужды или для того, чтобы оградить себя от опасности или вреда, исходящего от него.

Существует много хадисов, то есть преданий о словах и действиях Пророка Мухаммада (да благословит его Аллах и приветствует!), которые запрещают мусульманам беспричинно и неоправданно лишать жизни животных. Ниже приведем некоторые из этих преданий:

«В Судный день Всевышний спросит у того, кто необоснованно и несправедливо лишил жизни воробья» (Найини, 1378, № 62, с. 47);

«Передают, что Пророк (да благословит его Аллах и приветствует!) запрещал необоснованное и беспричинное убийство любого живого существа» (там же);

«Пророк (да благословит его Аллах и приветствует!) говорил: – «Всевышний проклинает того, кто изуродует или накажет во устрашение животных»» (там же).

«Передают, что Пророк (да благословит его Аллах и приветствует!) изволил сказать: «В ночь вознесения – аль-ми’радж, я пролетал над геенной огненной и увидел женщину, страдающую от мук адских. Я спросил про причину её страданий и мучений. Ответили, что она связала кошку по рукам и ногам, не давала ей ни есть, ни пить, ни воспользоваться даже сухими травами, и кошка умерла. За такое отношение к кошке Всевышний и наказывает эту женщину».

Из приведенных преданий и подобных им следует, что человек не имеет права лишать жизни животных, если они не причиняют ему беспокойство или не угрожают его жизни. Следовательно, при проведении экспериментов над животными в медицинских целях тоже необходимо избегать гибели большого количества лабораторных животных. Кроме того, если все-таки по необходимости придется забить животное, то необходимо избежать мучительной смерти животного.

Помимо того, следует проявлять гуманность в отношении работающих на человека животных, не перегружать их работой, не допускать их гибели и увечий (там же).

Исходя из вышесказанного, можно сделать вывод, что Пророк (мир ему и благословение) подчеркивал необходимость проявления доброты ко всем живым существам.

Однако, в отношении животных, которые могут быть опасными для человека, например, злых и агрессивных собак (особенно, черных), змей и других опасных животных, Посланник Аллаха (мир ему и благословение) сказал, что их предписано убивать, чтобы обезопасить людей от их вреда (что также является проявлением милости к людям).

Мы не можем сказать, что Пророк (мир ему и благословение) велел убивать этих существ без всякой причины. Скорее, это предписание связано с тем, что высока вероятность вреда, исходящая от этих животных. Что касается собак и других животных, которые не представляют опасности для людей, Пророк (мир ему и благословение) не разрешал их убивать или причинять им какой-то вред в любом случае.

Хвала Аллаху, Господу миров. Мир и благословение нашему Пророку Мухаммаду, а также его семье и всем его сподвижникам.

Список использованной литературы

1. Коран. Пер. с араб. акад. И.Ю. Крачковского. – М.: «АНС-Принт» Ассоциации «Новый стиль», 1990. – 512 с.
2. Коран, сура 6 «аль-Ан`ам» («Скот»), аяты 38-39.
3. Коран, сура 17 «аль-Исра» («Перенос»), аят 44.
4. Коран, сура 16 «ан-Нахль» («Пчелы»), аят 49.
5. Коран, сура 27 «Ан-Намль» («Муравьи»), аяты 18-22.
6. Коран, сура 23 «Аль-Муминун» («Верующие»), аяты 21-22.
7. Коран, сура 16 «Ан-Нахль» («Пчелы»), аят 66.
8. Хадис привели аль-Бухари и Муслим.
9. Коран, сура 47 «Мухаммад», аят 12.
10. Коран, сура 7 «аль-А`раф» (Преграды), аят 179.
11. Коран, сура 27 «ан-Намль» (Муравьи), аяты 24-26.
12. О правах животных в Исламе [Электронный ресурс / www.islamicity.com]

XX ГАСЫР БАШЫНДА МӘГАРИФ СИСТЕМАСЫНЫҢ БЕР ТАРМАГЫ БУЛГАН БУБЫЙ МӘДРӘСӘСЕ ТАРИХЫ

Җиһаншина Р.С., Камалова Л.И., Сафиуллина Н.З.

Урта гомуми белем бирүче 77 нче санлы гимназия, Яр Чаллы шәһәре, Россия
Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты, Яр Чаллы шәһәре, Россия

ИСТОРИЯ МЕДРЕСЕ «БУБИ» В НАЧАЛЕ XX в.

Зиганшина Р.С., Камалова Л.И., Сафиуллина Н.З.

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Гимназия №77» г. Набережные Челны, Россия
Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье раскрываются страницы истории возникновения и развития медресе «Буби». Рассматривается роль и значение медресе в системе образования в начале XX века.

***Ключевые слова**: система образования, медресе «Буби», Губайдулла Буби, Мухлиса Буби.*

THE HISTORY OF THE MADRASAH "BUBI" IN THE BEGINNING OF XX CENTURY

Ziganshina R.S., Kamalova L.I., Safiullina N.Z.

The municipal budget educational institution "Gymnasium №77" Naberezhnye Chelny, Russia
Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The article describes the history of the origin and development of madrasah "Bubi". It examines the role and importance of madrasah in the education system at the beginning of the twentieth century.
***Keywords:** the educational system, madrasah "Bubi», Gubaidulla Bubi, Muhlisa Bubi.*

Халкыбызның мәдәнияте һәм мәгарифе тарихында мәдрәсәләр бик зур урын биләгән. Без фәнни эзләнү эшебезне XX гасыр башында мәгариф системасының бер тармагы булган Бубый мәдрәсәсе тарихына багышлыйбыз. Язмабызны Иж-Бубый мәдрәсәсе эшчәнлеген өйрәнүдән башлыйбыз. Әлбәттә, эзләнү барышында Иж-Бубый мәдрәсәсе музее сайты белән элемтәгә кереп хат алыштык. Татар әдәбияты тарихында бу тема әле тулысынча яктыртылмаган. Татар мәдрәсәләре турында фәндә, матбугатта бик дөрес булмаган фикерләр очратырга мөмкин. Кайбер белгечләр мәдрәсәләрне дини уку йорты дәрәҗәсендә генә бирәләр. Әлеге язмабызда без татар мәдрәсәләренең (Иж-Бубый мәдрәсәсе мисалында) чын асылын ачарга тырыштык һәм бүгенге көндә тоткан урынын билгеләдек. Дөрес, үз вакытында галим Мөхәммәт ага Мәһдиев бу мәсьәлә өстендә күзәтүләрен язып чыккан, эшебездә, өлешчә, аның фикерләренә дә таяндык. Бу өлкәдә эшләгән галимнәрдән А. Мәхмүтова, Р. Мәрданов, Р. Миннуллин, С. Рәхимов кебек галимнәрнең хезмәтләре дә зур әһәмияткә ия. Мәкаләдә аларның хезмәтләренә дә игътибар ителде.

XX гасыр башында татарлар, Русия империясендә яшәүче барлык халыклар белән бергә, тетрәндергеч вакыйгалар кичергән. Гасырлар буена үз эченә йомылып яшәгән халыклар арасыннан да үзгәрешләр кирәклеген дәлилләп чыгучылар арта башлаган. Аларның күбесенең максаты – "халыкка хезмәт итү": укырга-язарга өйрәтү, агарту, белем бирү юлы белән халык массаларын – гавамны уяту булган [4, б. 25-40].

Заманында, асылда да, бар Рәсәйне, хәтта Европа-Азияләрне дә шаккатырырлык халык булганбыз бит. Рәсәйдәге малайлар өчен «цифер мәктәпләрен» Петр патша 1720 елларда гына ачып җибәргән. Казан каласындагы беренче урыс гимназиясе 1758 елда гына тернәкләнгән. Рәсәйдәге беренче университет 1755 елда эшли башлаган. Ә безнең җирлектә, Болгар дәүләтендәге дини университет – дарелфөнүннәр әле XII гасырда ук тарихларга кереп калган инде. Казан ханлыгы чорында да дистәләгән кала һәм авылларыбызда югары мәдрәсәләр эшләгән.

Әйе, халкыбызның мәдәнияте тарихында мәдрәсәләр зур урын биләгән. XX гасыр башында халыкны аң-белемгә тартып, милләтебезнең зыялыларын үстереп, укыту-тәрбиянең куелышы һәм эчке тәртип ягыннан алдынгы саналган, бөтен Русиядә дан-шөһрәт казанган татар мәдрәсәләре берничә генә. Алар – Казанда "Мөхәммәдия", Оренбургта "Хөсәения", Уфада "Галия", Әгерҗе төбәгендә Иж-Бубый мәдрәсәләре.

Иж-Бубый мәдрәсәсенең тарихы шактый зур һәм бай. Иж-Бубый мәдрәсәсенең "көле" Әгерҗе районы Иж-Бубый авылында саклана. Бубый мәдрәсәсе Вятка губернасы Сарапул өязе (хәзер Татарстанның Әгерҗе районында) Иж-Бубый авылында 1781 елда Габделгаллəм Нигъмәтуллин тарафыннан Иж-Бубый мәчете каршында мәхәллә мәдрәсәсе буларак ачыла. 1895 елдан, аның уллары Габдулла һәм Гобәйдулла Бубилар укыта

башлагач, мәдрәсә җәдитчә белем бирү йорты һәм бөтен Россиягә мәгълүм мөселман мәгърифәт үзәге буларак танылa. Русиянең төрле почмакларыннан мәдрәсәгә укырга яшьләр килә. 1908-1911 елларда биредә һәр елны 500 шәкерт белем ала. Бу авылда Русиядәге мөселман хатын-кызлар өчен иң беренче уку йортларыннан берсе – кызлар мәдрәсәсе дә эшли. Хатын-кызлар мәдрәсәсенә Мөхлисә Буби җитәкчелек итә. Гарәп, төрек телләре һәм әдәбиятлары, француз теле, гомуми тарих, математика, физика, химия фәннәре укытыла. Рус теле сыйныфы эшли [7, б. 203-214]. Иж-Бубый мәдрәсәсенең уңышларга ирешеп, чәчәк ату еллары бертуган Габдулла һәм Гобәйдулла Бубилар җитәкчелек иткән дәвергә туры килә.

Сүз дә юк, Иж-Бубый мәдрәсәсе тәүге елларда фәкать дини юнәлештә генә эшли. Авылнын тәүге имамнары Юлдаш Бигем улы Дәүләткилдиев, Хәлиулла Госманов, Хәлиулланың улы Габделкәрим хәзрәт, бер үк вакытта, мәчет каршындагы мәдрәсәнең мөдәррисләре дә булып тора. Габделкәрим хәзрәт үзе 1825 ел тирәсендә дөнья куйса да, инде 1810-1815 еллар чамасында ук Иж-Бубый авылында дүртенче имам – Нигъмәтулла Монасыйп улы (1788-1845) пәйда була. Ул, ни сәбәптәндер, Иж-Бубый авылына кунакка килеп чыга. Мондагы имам һәм мөдәррис Габделкәрим хәзрәт белән таныша. Габделкәрим хәзрәт моның укымышлылыгын һәм зирәклеген күреп, кунак егетне Иж-Бубыйда калырга кыстый башлый. Эш тәмам “пешеп” чыксын өчен Габделкәрим хәзрәт аңа үзенең кызы Газизәне хатынлыкка бирә һәм мәдрәсәне тулысы белән кияве кулына тапшыра. Бераздан авылдашлары тарафыннан Нигъмәтулланы Иж-Бубыйның имамы итеп сайлатуга да ирешә [4, б. 145-150].

1906 елда Сарапул өяз земствосына үтенеч белән чыгып, Гобәйдулла һәм Габдулла Нигъмәтуллиннар Иж-Бубыйдагы малайлар мәдрәсәсе каршында рус мәктәбе ачтыруга һәм үзләренең уку йортына ирләр гимназиясе дәрәҗәсен бирдертүгә ирешәләр.

Туганнары Мөхлисә кызлар мәдрәсәсенең мөдире була. 1907 елда кызлар мәдрәсәсе каршында рус мәктәбе дә эшли башлый, мәдрәсә хатын-кызлар өчен махсус гимназия итеп үзгәртелә һәм ул Рәсәй күләмендә мондый дәрәҗәгә ирешкән иң беренче уку йорты була.

Нигъмәтулла хәзрәтнең оныклары тырышлыгы белән 1901-1902 уку елына Иж-Бубыйда кызлар өчен алтыеллык татар мәктәбе оешкан. Укыту Бубилар хуҗалыгында, мәктәп өчен төзелгән махсус бинада, алып барылган. Мәктәп парта, кара такта, географик карта, глобус һәм башка кирәкле уку әсбаплары белән җиһазланган. Мәктәпнең барлык чыгымнарын бертуган Бубилар үз өсләренә алганнар.

Мәктәптә дин нигезләре белән бергә дөньяви фәннәр дә, төрки-татар теле, арифметика, география укытылган. Бу фәннәрне кызларга укыту – үзе генә дә татар дөньясында зур яңалык.

1907 елда инде Бубилар кызлар мәктәбенең 5-7 нче сыйныфлары өчен яңа уку планы әзерләгәннәр. Сәбәбе – татар җәмгыятендә мөгаллимәләргә ихтыяҗ арту. Укыту планы күп фәннәрне колачлаган. Атналык дәресләр саны 30-33 булып, рус теленә атнага 12 сәгать каралган.

1908 елда бертуган Бубилар үз мәктәпләрендә башлангыч татар мәктәбе өчен мөгаллим һәм мөгаллимәләр әзерләүне Сарапул земствосы мәктәпләр бүлеге тарафыннан рәсмиләштерүгә ирешкәннәр. Димәк, Русиядә укытырга рәсми хокукы булган татар мөгаллимәләре әзерләүче беренче уку йорты – дарелмөгаллимат барлыкка килгән.

1909 елда алар кызлар мәдрәсе өчен яңа уку планы әзерләгәннәр, ә 1910 елның җәендә курсларга җыелган 84 мөгаллим белән берлектә бертуган Бубилар һәм мәдрәсә мөгаллимнәре Р. Атбаев белән Ю. Вәлидов дүртьеллык башлангыч ирләр мәктәпләре өчен яңа уку планы, атналык дәресләр челтәре һәм төрле фәннәрдән махсус программалар төзегәннәр [5, б. 123-125; 6, б. 85-86].

Язмабыздан күренгәнчә, Иж-Бубый һәм башка мәдрәсәләр XX гасыр башында укыту-тәрбия системасын югары дәрәҗәдә куеп, халыкны аң-белемгә тартып, милләтебезгә укымышлы, мәгърифәтле зыялыларны үстерергә мөмкинлек биргән. XX гасыр башында бертуган Гобәйдулла, Габдулла, Мөхлисә Бубилар нигез салган ирләр һәм кызлар мәдрәсәләре Русиядә дәрәҗәле уку йорты саналган. Габдулла Буби биредә алдынгы

уку ысуллары кертүгә, урыс телен өйрәтүгә ирешкән. Париж университетын тәмамлаган Гобәйдулла Буби мәдрәсәдә укытучы булып эшләгән. Мөхлисә Буби исә хатын-кызлар өчен беренче кызлар мәдрәсәсен ачып җибәргән. Бөтенрусия мөселманнары корылтаенда Мөхлисә абыстайны Уфа мөселманнарының Үзәк Диния нәзарәтенә казыя итеп сайлаганнар. Ул тарихка беренче һәм соңгы хатын-кыз казыя буларак кереп калган [6, б. 76-78].

Эшебезне тәмамлап, түбәндәгеләрне билгеләп үтәсе килә: авылда бертуган Бубыйлар истәлеге булырлык нәрсә бар?

Урта мәктәп Бубыйлар исемен йөртә, анда 1989 елда оешкан музей эшләп килә. Кызганыч, музейны оештыручы Рәмзия Арслан кызы Хәлиуллина вафат инде. Рәмзия ханым – Бубыйлар тарихын өйрәнүгә ярты гомерен багышлаган, чит илләр белән элемтә булдырган шәхес. Үзе исән чагында ул Бубыйлар яшәгән йортны реставрацияләп, анда музей ясарга теләгән.

Әлеге уку йортын дөньяның төрле почмакларында беләләр. Аның турында мәгълүматлар Лондон, Хельсинки, Нью-Йорк архивларында, китапханәләрендә саклана. Сан-Францискодан Шәмсия Апакай белән ире Салих әфәнде, Австралиядән Ләйлә һәм Сәгыйть Садрилар Иж-Бубый мәктәбе белән даими элемтәдә тора, бирегә берничә мәртәбә мәдрәсә юбилейларына кайтып киткәннәр. Бертуган Бубиларның шәкертләре бөтен дөнья буйлап таралган.

Гомумән, Иж-Бубый мәдрәсәсенең тарихы киләчәктә дә ныклап өйрәнелсен һәм яңа буыннарга тапшырылсын иде. Халкыбыз үзенең ул һәм кызларын онытырга тиеш түгел.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Иж-Бубый мәдрәсәсенә 230 ел // Әгерҗе хәбәрләре. – 21 сентябрь, 2011. – № 75.

2. Иж-Бубый мәдрәсәсенә 230 ел // Мәйдан. – 2011. – № 9.

3. Махмутова А.Х. Феномен Мухлисы Буби / Гасырлар авазы. Эхо веков, 2000. – № 1/2. – С. 203-214.

4. Мәхмүтова А.Х. Вакыт инде: без дә торыйк... Очерклар. – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 2012. – 366 б.

5. Мәрданов Р., Миннуллин Р., Рәхимов С. Бертуган Бубыйлар һәм Иж-Бубый мәдрәсәсе: тарихи-документаль җыентык. – Казан: Рухият, 1999. – 240 б.

6. Мәрданов Р.Ф., Һадиев И.Г. Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. – Казан: “Тамга” нәшрияты, 2008. – 148 б.

7. Мөхлисә Бубый халыкка кайтты // Әгерҗе хәбәрләре. – 30 декабрь, 2011. – № 104.

8. Мөхлисә Буби эзеннән // Әгерҗе хәбәрләре. – 24 май, 2013. – № 39.

ИСПЫТАНИЯ КАНДИДАТОВ НА ПРИХОДСКИЕ ДУХОВНЫЕ ДОЛЖНОСТИ В ОРЕНБУРГСКОМ МАГОМЕТАНСКОМ ДУХОВНОМ СОБРАНИИ

Загидуллин И.К.

Институт истории им. Ш.Марджани АН РТ, г. Казань, Россия

В статье освещаются основные политико-правовые и социокультурные факторы, которые повлияли на характер проведения и содержание экзаменов в Оренбургском магометанском духовном собрании у кандидатов на духовные должности и на разработку программы испытаний для различных духовных званий и учительских должностей.

Ключевые слова: *Оренбургское магометанское духовное собрание, кандидаты в муллы, экзамены на духовную должность, мусульманское приходское духовенство, казыи.*

TESTING OF CANDIDATES FOR PARISH SPIRITUAL POSITIONS IN THE ORENBURG MOHAMMEDAN SPIRITUAL ASSEMBLY

Zagidullin I.K.

Sh.Marjani Institute of History of AS RT, Kazan, Russia

The article explains the main political, legal and socio-cultural factors that have influenced the nature and contents of the exams in the Orenburg Mohammedan spiritual assembly candidates for spiritual positions and on the development of test programs for various spiritual ranks and teachers ' positions.

Keywords: *Orenburg mohammedan spiritual assembly, candidates for the mullahs, the examinations for spiritual position, muslim parish clergy, kaziy.*

Одной из главных функций, предусмотренных имперской властью при учреждении в 1788 г. Оренбургского магометанского духовного собрания (ОМДС), являлось проведение испытаний кандидатов на духовные должности[1]. Постепенно сложилась практика, согласно которой губернское или областное правление, собрав все необходимые сведения (общественный приговор прихожан о выборе данного духовного лица на конкретную должность; справку полиции о его политической благонадежности, нравственных качествах соискателя и т.д., выписку из метрической книги о возрасте кандидата, согласно которого он мог претендовать на эту должность, с 1874 г. – в случае, если не исполнил воинскую повинность – свидетельство о том, что соискатель, призывного возраста новобранец, записан ратником в ополчение), принимало решение о направлении его на испытания в ОМДС на выявление степени знания основ исламских наук и отправляло весь пакет документов со своим решением в религиозное управление. Получив через полицию уведомление об указе губернского правления о том, что рассмотрено дело по определению данного лица в муллы или муадзины, и после перечисления гербовой пошлины следует выехать в ОМДС для испытания, соискатель с временным паспортом на отлучку направлялся в г.Уфу[2].

В ОМДС старались отслеживать, чтобы при регистрации новых приходов сначало назначался мулла, и только затем – муадзин, что, очевидно, предполагало определенную очередность при проведении испытаний кандидатов на духовные звания муадзина или имама при вновь простроенной мечети[3].

Сохранилась запись современника о том, как происходило испытание в ОМДС (1910 г.). Экзаменационная комиссия состояла исключительно из казыев (очевидно, присутствие муфтия считалось необязательным), председателем комиссии назначался старший заседатель. Возле стола, за которым располагались экзаменаторы, на полу, на небольшом коврике, поджав под себя ноги, садились соискатели и отвечали на вопросы, читали аяты из Корана. «Благополучное выдержание испытания всегда оканчивается произнесением экзаменатором молитвы о даровании выдержавшему испытание успеха в исполнении им получаемой должности»[4].

Садаку, которую давал успешно сдавший экзамен лицо перед отъездом казыю-экзаменатору за благословение, а также подарки хозяину квартиры в виде денег (от 3 до 20 руб.) или вещей по своему усмотрению (по принципу: кто сколько считает нужным поднести) чиновники и некоторые татарские газеты начала XX в. оценивали как взятку.

[1] Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1-е. – Т.XI. – № 8664.

[2] История Казани в документах и материалах. Книга 2. Население, конфессии, благотворительность. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2011. – С.388-391.

[3] НА РТ. – Ф.2. – Оп.2. – Д.5915. – Л.6.

[4] РГИА. – Ф.821. – Оп.133. – Д.525. – Л.27-27 об.

Между тем среди большинства мусульман этот обычай не встречал осуждения и воспринималось как «почетное подношение» [1].

В свидетельстве, выданном ОМДС соискателю, фиксировались следующие данные: № и дата выдачи свидетельства; и что испытание было проведено в знании правил «магометанской религии», по которому он оказался быть способным имамом и мугаллимом, или имамом-хатибом и мугаллимом, или имамом хатибом и мударрисом, или муадзином. Далее указывалось, что свидетельство «показывая о его познаниях, не представляет ему право исправлять духовные обязанности, впредь до утверждения его в духовном звании губернским начальством в приходе, в котором будет выбран». Далее расписывались: муфтий (или вместо него заседатель ОМДС), два заседателя, присутствовавшие на испытании, секретарь и столоначальник. Ставилась также печать ОМДС[2].

В состоящих из 200-200 душ мужского пола сельских приходах округа ОМДС отсутствовали вакуфы – земельная недвижимость исламских религиозных институтов, а значит и стабильный источник их содержания. Поэтому человек, получивший духовное звание хатиба, как правило, признавался способным одновременно быть мугаллимом – учителем или мударрисом – заведующим медресе, старшим учителем, имам – мугаллимом, муэдзин – в некоторых случаях мугаллим-сабияном (учителем малолетних детей). Причем преподавательские должности не считались духовными званиями.

В случае, если соискатель по итогам экзамена не удостаивался заявленного в общественном приговоре звания имама-хатиба, то это обстоятельство могло поставить на повестку дня вопрос о выдвижении приходом на вакантную должность более подготовленного кандидата. Потому что для совершения в соборной мечети пятничных полуденных общественных, праздничных намазов и чтения хутбы нужен был человек, имеющий духовное звание имама-хатиба, иначе мечеть считалась пятивременным. В случае неудовлетворительного ответа соискателя, претендующего на звание имама-хатиба, зачастую экзаменационной комиссией ОМДС он признавался годным исполнять обязанности имама. Или же наоборот, в случае демонстрации хороших знаний муэдзин мог получить разрешение при необходимости исполнять обязанности имама, а соискатель на звание имама мог быть удостоенным звания имама-хатиба. Благодаря такой «плавающей» системе оценок, явных провалов на экзаменах не происходило.

Проведение каких-либо повторных испытаний для лиц, которые по своему желанию временно оставляли духовную стезю или увольнялись за правонарушения с правом последующего восстановления, не предусматривалось. Получалось, что свидетельство ОМДС сохраняло свою силу вплоть до смерти человека, независимо от того, когда, где и сколько раз он назначался на духовную должность.

Губернское (областное) правление, рассмотрев на одном из своих заседаний весь пакет документов о соискателе, а также донесение ОМДС о том, что кандидат «в присутствии собрания испытан в знании правил магометанского догмата и оказался быть способным к занятию таких-то должностей», принимало постановление об утверждении его на должности духовного лица при мечети конкретного поселения и издавало об этом соответствующий указ и на специальном бланке (свидетельство) записывало свое решение.

В свидетельстве губернского (областного) правления фиксировались следующие данные: фамилия, имя, место приписки, где родился (губерния, уезд, деревня), об избрании им муллой (1-м или 2-м муллой, муадзином и т.д.) к соборной (пятивременной) мечети, состоящей в такой-то деревне, в таком-то уезде, в том, что он испытан в ОМДС и оказался быть способным (имамом и мугаллимом, или имамом-хатибом и мугаллимом, или имамом хатибом и мударрисом и т.д.) для исправления треб, богослужения и всех духовных обязанностей магометанского закона по его сану в вышеназванной мечети.

---

[1] РГИА. – Ф.821. – Оп.133. – Д.525. – Л.6-6 об.

[2] История Казани в документах и материалах. Книга 2. Население, конфессии, благотворительность. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2011. – С.392.

Получалось, что медресе, в которые готовились будущие религиозные кадры, по сути, не имели каких-либо критериев подготовки приходского духовенства. Так сложилось в средневековом исламском мире, и эта традиция была нормой для российских медресе. «Медресе представляло собой повышенную школу и преследовало цель «подготовить муэдзинов, имамов, хатыпов, факихов, галимов, мугаллимов, мударрисов, казиев и муфтиев, которые были бы вполне знакомы как с требованиями времени, так и с науками веры и жизни, чтобы иметь возможность указать к оным пути и другим», т.е. это были духовные учебные заведения, призванные готовить богословов, знатоков мусульманского права и духовных руководителей мусульман», – пишет известный специалист по истории системы образования в татарских медресе имперской России А.Х.Махмутова[1].

Нужно сказать, что в рассматриваемый период в ОМДС не было четкого деления духовных званий, принятых по ханафитском мазхабе. В дальнейшем я буду применять термин «духовное звание» лишь относительно должностей муадзина, имама (имама-хатиба) и ахуна, хотя в делопроизводственной документации практически о всех духовных должностях писалось как о духовных званиях.

Установление в 1850 г. российским законодательством возрастного ценза для желающих занять приходские духовные звания и должности также повлияло на проведение экзаменов: для претендентов в ахуны, мухтасибы, мударрисы – не менее 25 лет, в хатибы и имамы – 22 года, в муэдзины – 21 год[2].

Очевидно, возрастные ограничения были согласованы с ОМДС, которое в тот момент еще надеялось превратить духовное звание ахуна в должность представителя религиозного управления в местности, возложив на него соответствующие функции. Видимо имелись определенные планы и относительно мухтасиба, преимущественно обязанность которого, согласно справке оренбургского муфтия, заключалась в надзоре за исправным ведением метрических книг [3].

Однако план ОМДС не оправдался, в результате духовное звание ахуна превратилось в почетное духовное звание без каких-либо дополнительных прав и обязанностей, т.е. без должностных функций. Поэтому во второй половине XIX – начале XX вв. духовное звание ахуна (и мухтасиба) присваивалась решением ОМДС наиболее авторитетным (и ученым) имамам-хатибам без какого-либо экзамена. Нам не встречались документы о присваивании на основании дополнительного экзамена или без экзамена должности мударриса указному имаму-хатибу, как это делалось с почетным духовным званием ахуна. Кажется, в середине XIX в. в ОМДС изначально не планировалось проведение дополнительного испытания на духовное звание ахуна и на духовные должности мухтасиба и мударриса, их могли получать показавшие себя наиболее уважаемыми, учеными и одаренными имамы-хатибы.

Видимо, во второй половине XIX – начале XX вв. экзаменационной комиссией ОМДС должность мударриса сразу присваивалась наиболее одаренным кандидатам, удостоенным духовного звания имама-хатиба, потому что даже при наличии такого свидетельства человек, слабо знающий исламские науки, на практике не мог стать преподавателем медресе. Пока ограничимся констатацией того, что этот вопрос требует дальнейшего изучения и уточнения.

Если в дореформенный период татарские шакирды выпускались из медресе после достижения 20-25 лет и становились муллами, то введение в 1874 г. всеобщей всесословной воинской повинности внесло существенные корректировки на социальные процессы в мусульманском сообществе, в том числе на подготовку религиозных кадров. Обязательный воинский призыв новобранцев с 21 года прервал традиции долговременного обучения в традиционных учебных заведениях – из медресе шакирды уходили в армию.

---

[1] Махмутова А.Х. Возрождение и развитие системы образования татар-мусульман в Волго-Уральском регионе в конце XVIII – начале XX в. // Научный Татарстан. – 2011. – №1. – С.185.

[2] Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 2-е. – Т.30. – №29040.

[3] Загидуллин И.К. Звания мусульманского приходского духовенств в округе Оренбургского магометанского собрания (конец XVIII – начало XX века) // Филология и культура. – 2013. – №1 (31). – С.186.

Иначе говоря, был нанесен удар по системе подготовки духовных лиц в традиционных, старометодных медресе [1].

Традиционное обучение в медресе предполагало изучение этимологии (сарф) и синтаксиса (наху) арабского языка, логики (мантыйк), философии (хикмет), догматики (акаид или калам), мусульманского права (фикх). Полный курс учения в медресе не имел какого-либо определенного срока. Для прохождения полного курса наук требовалось 10-15 лет[2]. В действительности так долго находиться в медресе могли немногие. Согласно свидетельству Габдуллы Буби, обучавшегося в 1870-1880-е гг. в медресе своего отца в д.Ижь-Бобья Сарапульского уезда Вятской губернии, многие шакирды не достигали и половины обучения[3]. Можно уверенно сказать, что большинство шакирдов, проучившись 5-6 лет, стремились занять духовные должности[4].

Гайнетдин Ахмаров, изучавший систему образования мусульман, в 1904 г. писал, что в медресе «готовящиеся для занятия духовных должностей остаются до 22-летнего возраста, то есть до освобождения от призыва. А большею частью остается в медресе до открытия вакансии на должность муллы, так как между шакирдами можно видеть и 17, и 20, и 30-тилетнего возраста»[5]. Видимо, существовали самые разные варианты подготовки духовного лица, многое зависело от материальных возможностей родителей шакирда, от его настырности и усердия.

Таким образом, можно отметить, что на все духовные звания (муадзина, имама или имама-хатиба) претендовали, как правило, обучавшиеся и не закончившие полный курс медресе шакирды. Полученные в медресе знания и навыки нужны были для практического применения в следующих сферах: проведение пятивременных и праздничных намазов, чтение аятов и сур Корана на различных общественных мероприятиях (наречение имени, никах, погребение умершего, различные меджлисы и т.д.), осуществление раздела имущества и наследства прихожан, преподавательская деятельность и т.д. Поэтому лишь имеющие более глубокие знания имамы открывали медресе, если выразиться современной терминологией – начальные или средние профессиональные духовные школы по подготовке приходского духовенства и улемов.

Согласно нашим сведениям, одним из первых на необходимость деффирицированного подхода при проведении экзаменов для кандидатов на духовные должности и должности преподавателей конфессиональных учебных заведений обратил внимание оренбургский муфтий С.Тевкелев. К своему проекту «Устава управления духовными делами магометан» 1867 г. он приложил программу испытаний на духовные звания, которая, к сожалению, не сохранилась. Как следует из текста проекта устава, предполагалось поставить на качественно новый уровень проведение экзаменов для желающих занять должности муадзина, имам-хатиба, а также мударриса (преподавателя медресе) и мугаллима (учителя начальной школы-мектебе). Для каждой должности была составлена отдельная программа испытаний. С.Тевкелевым было заявлено следующее: «Духовное собрание, производя экзамены лицам, желающим занять духовные должности, наблюдает, чтобы они были испытуемы каждый по знаниям, соответствующим их должностям, притом если бы муэдзин изъявил желание занять должность имама, то он должен подвергнуться дополнительному на эту должность экзамену, и равным образом дополнительные экзамены требуются от имамов, желающих получить звание мударриса и ахуна. В дополнительном экзамене на духовные должности заключаются только предметы наук, из которых прежде не был экзаменуем испытуемый»[6].

---

[1] Фәхретдин Р. Уйгану вә яңалык заманы // Чын мирас. – 2012. – №2/3. – 89 б.

[2] Фархшатов М.Н. Народное образование в Башкирии в пореформенный период. 60-90-е гг. – Уфа: Наука, 1994. – С.67-68.

[3] Махмутова А.Х. Указ соч. – С.187.

[4] Фархшатов М.Н. Указ. соч. – С.70-71.

[5] Гайнетдин Әхмәров: тарихи документаль җыентык. Төзүчеләр Раиф Марданов, Рамил Миңнуллин, Эльмира Сәләхова. – Казан: Хәтер, 2000. – 339 б.

[6] Загидуллин И.К. Проект «Устава управления духовными делами магометан» 1867 г. оренбургского муфтия С.Тевкелева // Гасырлар авазы= Эхо веков. – 2009. – №1. – С.22.

Такой подход позволял более четко определить требования к приходскому духовенству. В этой связи новое звучание приобретают установленные в проекте С.Тевкелева обязанности мулл: «а) должность муллы заключается в том, чтобы исполнять установленные правила в общественном богослужении и обрядах, объяснять магометанам закон их, вразумлять их в истинном смысле закона, побуждая к соблюдению его и употребляя для этого убеждения и увещевания; направлять магометан к соблюдению нравственных обязанностей, наставлять в добрых поступках прихожан и в том, чтобы они не обижали друг друга и в особенности сохраняли сиротское имущество; убеждениями веры прекращать мелкие между прихожанами недоумения и ссоры, направлять магометан к повиновению государственным законам и установленным властям и к частным трудам; совершать обряды бракосочетания, расторжения браков, о молитвовании новорожденных, погребения, разделы имущества, наблюдать за исполнением обряда обрезания, вести по всему своему ведомству метрические книги, представляя их своевременно куда следует по правилам, означенным в Законах о состоянии; б) обязанность муэдзина заключается в наблюдении за сохранением и чистотой молитвенных зданий, отоплением их, своевременным взыванием прихожан на молитву и исполнением поручений муллы по делам веры» [1].

Как еще одно нововведение можно презентовать перечень прав для желающих занять должности учителей: мударриса и мугаллима. С.Тевкелевым планировалась не возлагать на них духовные звания мулл, если они сами того не пожелают. Следовательно, желающие получать должность учителя могли быть допущены к испытанию на основе собственных прошений, независимо от общественного приговора. Такой путь позволял бы, во-первых, легализовать часть хальф – учителей медресе; во-вторых, постепенно, прежде всего, в городах, сформировать новую модель прихода с двумя представителями образования и просвещения: имама – исполнителя духовных треб прихожан, и педагога, обучающего детей прихожан; в третьих, со свидетельством ОМДС они могли бы в качестве учителей основ ислама вести учебные занятия в русских частных и казенных учебных заведениях, а также в русско-татарских (башкирских) начальных училищах. (По действующему законодательству, только официально утвержденные властью имамы имели право на преподавательскую деятельность).

Таким образом, если до этого времени по итогам одного испытания в выдаваемое свидетельство записывалось и духовное, и преподавательское звания, тот теперь экзамен должен был проводиться на конкретную должность и духовное звание. Иначе говоря, предполагалась официально ввести европейские требования к обучавшимся в схоластических медресе. В случае опубликования этой программы каждый шакирд в стенах медресе заранее знал бы свои потенциальные возможности в духовной карьере.

С целью создания условий для подготовки к экзаменам, а также для экзаменаторов, в здании Духовного собрания муфтий С.Тевкелев планировал организовать специальную библиотеку с книжным фондом[2].

К сожалению, проект С.Тевкелева 1867 г. остался не реализованным.

Очевидно, для «внутреннего пользования» в ОМДС в последней трети XIX – начале XX вв. существовала тезисная программа для кандидатов, желающих получить духовное звание муадзина, имама, имама-хатиба. Сменяемость заседателей ОМДС через каждые три года уже предполагала разработку основных критериев для присвоения духовных званий. Вполне возможно, ориентиром могла служить программа испытаний, разработанная при муфтии С.Тевкелеве в 1867 г. Однако специально утвержденных и опубликованных для рассылки в приходы правил не было. Иначе говоря, имеющиеся в ОМДС критерии оценок не предавались огласке.

В религиозных управлениях Российской империи первая официально утвержденная программа для занятия духовных должностей появилась стараниями российских чиновников-востоковедов в ведомстве «Закавказского мусульманского духовенства

[1] Загидуллин И.К. Указ. соч. – С.22.
[2] Загидуллин И.К. Указ. соч. – С.25.

суннитского учения» (утверждена Наместником Кавказским великим князем Михаилом 5 марта 1876 г.) [1].

Главная причина отсутствия программы ОМДС – действенного инструмента контроля государства – заключалась, на наш взгляд, в том, что выпускники медресе Волго-Уральского региона и Западной Сибири не создавали каких-либо политических проблем для самодержавия. Сложившийся обычай принятия экзаменов вполне устраивала имперскую власть вплоть до 1908 г., до публичного обвинения татар Волго-Уральского региона в панисламизме, пантюркизме. Это – во-первых.

Во-вторых, публичная программа ОМДС была бы обязательным документом и создавала проблемы и для испытываемого, и для экзаменационной комиссии. В отдельные периоды истории Махкама-и шаргия Ырынбургия имелись проблемы с квалификацией самих экзаменаторов – заседателей. В своем биобиблиографическом своде «Асар» Р.Фахретдин, который в 1891-1906 гг. состоял заседателем ОМДС, писал, что в члены Духовного собрания «из числа духовенства Казанской губернии избирались безграмотные по религиозным вопросам авторитетные духовные лица, которые не знали порядка рассмотрения (религиозных. – *И.З.)* дел, не отличали правое от левого». Как известно, выборы производили из своей среды духовные лица Казанской губернии. Вследствие низкого жалованья заседателей ОМДС и, видимо, различных семейных или других причин на искомые должности избирались далеко не самые ученые имамы[2]. Компетентность состава ОМДС возросла после получения оренбургским муфтием М.Султановым права личного выбора заседателей: в 1891 г. появился в ОМДС Р.Фахретдин, в 1892-1894 гг. казыем служил бывший ахун города Тары Габдерашит Ибрагимов, в 1895-1899 гг. и 1908-1914 гг. – Хасангата Габаши и т.д.

В-третьих, и заседатели, и экзаменуемые являлись выпускниками старометодных медресе, для которых европейские требования были новшеством, непривычным явлением. В 1890-е гг. в новометодных школах начали проводить публичные экзамены с приглашением родителей учащихся и уважаемых людей поселения и округи с целью демонстрации успехов нового метода обучения. Однако это было больше публично-пропагандистским мероприятием, нежели учебно-квалификационным требованием.

Вся система религиозного образования была построена на доверии. Проучившийся некоторое время или окончивший медресе юноша или молодой человек не получал от своего учителя никаких официальных документов. Правительство не разрешало муллам обзавестись собственными печатями, хотя в городах полиция вынуждена была закрывать глаза на наличие печатей, потому что сама нуждалось в гарантии подлинности выдаваемых имамами различных документов. Очевидно, при необходимости преподаватель (остаз) мог выдать своему ученику свидетельство или рекомендацию для продолжения обучения в другом учебном заведении или в других целях, однако это было частное письмо.

Пересмотр правительством в 1860-е гг. основополагающих начал государственно-исламских отношений времен Екатерины II, которые основывались на восприятии ислама как вероучения и цивилизационного феномена, сформировал у российских чиновников критическое и подозрительное отношение к деятельности ОМДС, в том числе к проведению испытаний на духовные звания. По мнению чиновников, ОМДС превратилось в «центр тяготения для всего […] духовенства, обуславливающий как внутреннюю связь между его членами и единство их духа и общего направления, так и связь между духовенством и всем магометанским населением, в котором сам факт существования этого центрального духовного управления упрочивает сознание их племенного и религиозного единства»[3].

Важно отметить, что в пореформенный период татарской буржуазией стало глубоко осознаваться важное значение ОМДС по координации религиозно-обрядовой жизни и

---

[1] Загидуллин И.К. Указ. соч. – С.25.

[2] Муса Җарулла. Исляхат әсаслары. – Пг.: М.-А. Максутов типографиясе, 1915. – 56 б.

[3] Материалы по истории Татарии второй половины XIX в. – М.; Л., 1936. – Ч. 1. – С. 206.

консолидации махаллей. В частности, по инициативе татарских купцов в очередных выборах на должности заседателей в декабре 1883 г. на новое трехлетие были избраны духовенством Казанской губернии их кандидаты: Мухамадей Салихов, Мухаметшакир Сайфуллин, а также из прежнего состава казый Залялетдин Максютов[1]. Новый состав заседателей стал транслятором на приезжающих в религиозное управление по разным делам духовных лиц и кандидатов на должности имамов установок и идей национальной буржуазии. Н.А. Бобровников, приёмный сын Н.И.Ильминского, впоследствии подчеркивал, что оживление деятельности ОМДС началось именно после избрания казанскими купцами своих кандидатов в заседатели религиозного учреждения, в частности, «прогрессиста» муллы Салихова. Он писал: «это назначение делается именно для того, чтобы воспользоваться Магометанским духовным собранием как орудием воздействия на мусульманские массы. С тех пор экзамен на звание муллы потерял свой патриархальный характер и сделался средством для идейных внушений. Через экзамены в Магометанском духовном собрании ежегодно проходит более тысячи мулл. Кроме сего, множество мулл приезжает постоянно в Уфу в Духовное собрание: по делам бракоразводным, для выправки метрических книг и т.п.»[2]. Н.А. Бобровников подчеркивал, что «есть давнее моё убеждение, сложившееся лет около 25 тому назад, когда впервые Уфимское магометанское духовное собрание, приглашением в свой состав передового муллы из Казани Салихова, вступило на путь отождествления ислама с казанским татарством»[3].

Следует также отметить, что, хотя Духовное собрание было коллегиальным органом, муфтий лично назначал всех сотрудников, в том числе секретаря, что вызывало ропот со стороны чиновников и воспринималось как потеря ими контроля над учреждением. В частности, муфтии С.Тевкелев и М.Султанов успешно осуществляли политику коренизации. В результате в 1890-е гг. ключевые должности столоначальников и секретаря занимали татары, более половины канцелярских работников также были мусульманского вероисповедания. Таким образом, ОМДС стало подлинным татарским религиозным учреждением.

После Первой русской революции и с началом обвинения татар в панисламизме и пантюркизме большинство дирекций народных училищ в губерниях Волго-Камья сделали посещение инспекторами и проверку медресе систематическим. После оглашения решений Особого совещания по выработке мер для противодействия татарско-мусульманскому влиянию в Приволжском крае 1910 г. в отношении новометодных школ, они совместно с полицией и жандармерией перешли к действиям репрессивного характера.

В частности, согласно циркуляру Министерства внутренних дел от 12 декабря 1911 г. за № 11317 запрещалось утверждать в духовных должностях иностранных подданных или лиц, получивших религиозное образование за границей, прежде всего, в Османском государстве, а также выпускников признанных властями центрами «панисламизма» таких татарских медресе, как «Мухаммадия» (г.Казань), «Хусания» (г.Оренбург) и «Галия» (г.Уфа). Впредь выпускники или обучавшие в них молодые люди допускались к духовным должностям только в случае подтверждения их политической благонадежности и «непричастности к религиозно-племенной агитации»[4]. Во исполнение циркуляра силового министерства от 12 декабря 1911 г., появилось предписание ОМДС от 30 мая 1912 г. за № 5131, адресованное заведующим мектебе и медресе, об обязательном снабжении на листах большого формата (с оплатой гербового сбора) своих шакирдов, которые желают подвергнуться испытанию на должность имамов, имамов-хатибов и мударрисов,

[1] Загидуллин И.К. Татарское национальное движение в 1860-1905 гг.: Монография. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2014. – С.172-178.

[2] РГИА. – Ф. 821. – Оп. 8. – Д. 800. – Л. 344–391.

[3] Там же.

[4] Саматова Ч.Х. Имперская власть и татарская школа во второй половине XIX – начале XX века (по материалам Казанского учебного округа). – Казань: Татар. кн. изд-во, 2013. – С.198-199.

аттестатом (шəһадəтнамə). По возможности на русском языке в документе нужно прописать следующую информацию: 1) фамилия, имя, отчество, место приписки; 2) возраст; 3) срок обучения (сколько лет обучался в учебном заведении); 4) перечень богословских наук, которые освоил выпускник в стенах медресе; 5) нравственные качества и поведение получающего аттестат лица[1]. Кажется, последний пункт был прописан для видимости, потому что в прилагаемом образце аттестата уже печатными буквами было выведено: «При хороших нравственных качествах и поведении». Также были указаны следующие учебные предметы: «Этимология и синтаксис арабского языка», «Изречения пророка», «Фараиз (распределение наследственных долей)», «Ахляк (нравоучение этики)», «Гакаид (основные положения религии)», с заключением, что «приобретенные … познания достаточны, для звания…(такого-то. – *И.З.*)» [2].

Таким образом, требование имперской власти введения аттестатов для выпускников татарских медресе не предполагало реформирования системы делопроизводства в медресе, а было направлено на установление тотального контроля над выпускниками ставших «опасными» для российского государства джадидидских медресе. Однако в целом эта инициатива правительства пошла на пользу и стала определенным шагом в подчинении документооборота ново- и старометодных учебных заведений европейским нормам.

В-четвертых, отсутствие официальной программы еще не означало стопроцентную формальность экзамена. К экзамену допускались лица, которые по рекомендации заведующих медресе или местного муллы, или авторитетного в поселении лица выдвигались на духовную должность. Иначе говоря, на испытания приезжали лица, которые в юном возрасте своей будущей профессией избрали духовную стезю. Составление приговора на основе рекомендации лиц, которым общество доверяло, позволяло отсекать часть плохо обучавшихся шакирдов. Можно сказать, что в процессе согласования вопроса с местным приходом происходил некоторый селекционный отбор. Второй очень важный момент – это ориентированность кандидатов на сельские приходы, которые составляли большинство в системе религиозно-культурной автономии мусульман. Для крестьян ученость приходского имама являлась предметом гордости, однако не менее важное значение имели такие его качества, как благочестивый образ жизни, сострадание к нуждам прихожан, своевременное выполнение религиозных обрядов и треб и т.д. По крайней мере, нам еще не приходилось встречать документы с претензиями прихожан на религиозную некомпетентность муллы. Такого рода жалобы составляли, как правило, враждующие между собой имамы, нередко привлекая в свою сторону часть прихожан. И в таких случаях малая компетентность в исламских науках имама не была главным обвинением.

Шакирды, будущие имамы, в стенах медресе, интересовались порядком экзаменов в ОМДС. С началом демократизации общественных отношений в стране, когда негативные явления очень обостренно воспринимаються молодежью, шакирды десяти казанских медресе обратились весной 1905 г. с прошением в ОМДС (копию своего письма прислали редакции газеты «Тарджеман-Переводчик», в Бахчисарай). Они жаловались, что отсутствие системы и целесообразной программы преподавания ведет к тому, что мы после 15-20 летнего обучения выходим из них почти без знания. *По необходимости «экзамены» на звание муллы и мударрисов происходит только из того кто что знает, а не из того, что каждый должен знать.* Шакирды просили Духовное собрание обсудить это дело[3].

На совещании улемов 10-15 апреля 1905 г. в ОМДС обсуждались вопросы реформирования управления духовными делами мусульман. На второй день совещания казый Р.Фахретдин ознакомил присутствовавших своим проектом реформ, в котором проведение экзаменов кандидатов на духовные должности назвал в качестве одной из

---

[1] РГИА. – Ф.821. – Оп.133. – Д. 623. – Л.35; Д.628. – Л.167.

[2] РГИА. – Ф.821. – Оп.133. – Д. 623. – Л.38, 39 об;

[3] Просьба // Тарджеман-Переводчик. 1905. – №29. – 15 апреля.

важных проблем мусульманского сообщества. Он предложил перенести проведение экзаменов из стен ОМДС в медресе, где обучались будущие муллы. Тем самым Р.Фахретдин одновременно решал несколько задач:

- избавлял кандидатов на духовные звания приезда из разных регионов округа ОМДС в Уфу, от траты времени и средств для «часового экзамена», который назвал унижением приехавшего кандидата;

- избавлял членов ОМДС от основной нагрузки, связанной с работой в экзаменационной комиссии, и высвобождал это время для решения других насущных дел религиозного управления;

- устанавливал тесную связь религиозного управления со всеми медресе, готовящими религиозные кадры, и принципиально обязывал их вносить в систему обучения серьезные изменения, а именно – проведение экзаменов по всем обучаемым дисциплинам и связанные с этой процедурой изменения в учебно-образовательную деятельность, хотя конфессиональные школы по закону подчинялись Министерству народного просвещения, а не ОМДС.

Казый Р.Фахретдин считал экзамены в ОМДС вредным и для шакирдов, и для народа. По его мнению, часовой экзамен не позволяет определить нравственные и личностные качества, знания кандидата. Поэтому объективно не может решить проблему селекции и отсеивания недостойных лиц[1].

Для устранения этого недостатка им было предложено требовать от кандидатов, помимо аттестата или свидетельства учебного заведения о результатах учебы, еще свидетельство (шәһадәтнамә) остаза – преподавателя, содержащее информацию о нравственных и личностных качествах своего подопечного [2].

До внедрения учебно-нормативной документации об экзаменах в учебных заведениях Р.Фахретдин считал целесообразным создание экзаменационных комиссий в таких городах, как Казань, Астрахань, Петропавловск Семипалатинской области. Таким образом, формировались бы четыре центра, каждый их которых географически ориентировался на конкретный регион: Приуралье (г.Уфа), Волго-Камье (г.Казань), Нижнее Поволжье (г. Астрахань) и Казахская степь (г. Петропавловск).

Казый разработал дифференцированную систему образовательного ценза для кандидатов на духовные должности, преодоление которого должно было подтверждаться соответствующим документом об успешной сдачи экзаменов. Согласно его оценочной системе, муадзин сельского прихода обязан был окончить начальную школу; сельский имам и муадзин городской мечети (прихода) – первые три класса средней школы (медресе), имам-хатиб сельской мечети, имам городской мечети – усвоить курс средней школы, казыи – курс медресе галия[3]. Аналогичные, многоуровневые требования вводились и для учительско-преподавательского контингента: преподавателем средней школы мог работать выпускник медресе, мударрисом медресе галия – исключительно выпускник высшего учебного заведения[4].

Согласно его концепции, все шакирды, сдавшие экзамены по всем (!) учебным дисциплинам, автоматически считались, независимо от того – занимали или не занимали духовную должность, духовенством среднего звена (“урта дәрәҗә”), т.е. при желании и наличии вакансий могли занимать должности имама-хатиба, ахуна, мударриса (преподавателя) средней школы, медресе, а успешно окончившие, со сдачей всех предметов, курс медресе галия – являлись духовенством высшего разряда (“бөек дәрәҗә”) и претендовали на должности казыя (заседатель ОМДС), наиба, муфтия и преподавателя медресе галия[5].

[1] Муса Җарулла. Исляхат әсаслары.– 67 б.
[2] Муса Җарулла. Указ. соч. – 67 б.
[3] Муса Җарулла. Указ. соч. – 67 б.
[4] Муса Җарулла. Указ. соч. – 66 б.
[5] Муса Җарулла. Указ. соч. – 67 б.

В итоговом документе апрельского совещания улемов («Голяма җәмгыяте») в г.Уфе – в проекте положения «Об управлении духовных дел магометан-суннитов округа Оренбургского магометанского духовного собрания» – проведение экзаменов передавалось в компетенцию вновь учреждаемого в округе ОМДС институтов: управлениям окружных ахунов, призванных выполнять роль представителя религиозного учреждения в регионах. При них должны были создаваться экзаменационные комиссии для принятия экзаменов с оканчивающих курс обучения и выдача дипломов на учёно-богословские степени, соответствующие духовным и духовно-учебным званиям и должностям[1].

3-й всероссийский мусульманский съезд (1906 г.) постановил, что для обеспечения независимости учителей-джадидистов нужно присвоение им духовного звания, которое открывал бы возможность каждому мусульманину быть независимым от русской учебной власти. Еще до решения 3-го Всероссийского мусульманского съезда ОМДС самостоятельно начало по итогам экзамена выдавать свидетельства не только по указанию губернских (областных) правлений, но на основе частных заявлений желающих. Об этом свидетельствуют цифровые показатели динамики численности испытуемых. Скажем, если в 1903 г. их насчитывалось 391 человек, в 1904 г. – 333, в 1905 г. – 388, то в 1906 г. произошло двухкратное увеличение – 694 экзаменуемых, в 1907 г. их численность возросла еще на одну треть, достигнув 974 чел, в 1908 г. наметился некоторый упадок – 777 чел., а в 1909 г. вновь наблюдалось увеличение испытуемых – 995 чел. Приезжающий в ОМДС каждое частное лицо к своему прошению прилагал удостоверение или свидетельство имама, у которого обучался, о поведении и уровне знаний. Как видно, идея Р.Фахретдина 1905 г. стала реализовываться в стенах ОМДС.

В следующем году под влиянием Особого совещания (12-29 января 1910 г.) власти пресекли такую деятельность ОМДС, что немедленно сказалась в численности экзаменующихся, которая уменьшилась по сравнению с предыдущим годом на более 70 % (594 чел.) [2]. Таким образом, в 1906-1909 гг. ОМДС активно выдавало свидетельства мугаллимам новометодных школ, стремясь обеспечить расширяющуюся сеть новых учебных заведений «законными» учительским кадрами-джадидистами.

На Особом совещании по выработке мер для противодействия татарско-мусульманскому влиянию в Приволжском крае в 1910 г. ОМДС было обвинено в «создании и поощрении противогосударственного движения в мусульманской среде», в проведении экзаменов для кандидатов на духовные должности по произвольной программе, неизвестной правительству, и исключительно на татарском языке. Было заявлено, что такой порядок затрудняет получение «мусульманами нетатарского происхождения духовного звания, заставляет инородцев приглашать к себе мулл из татар, и таким образом всецело подчиняет их татарскому влиянию». Совещание высказалось за установление «строго определенной, надлежаще утвержденной и объявленной во всеобщее сведение программы для производства испытания на звание муллы», она не должна составлять «канцелярской тайны, как ныне». Было предложено создать «особые испытательные комиссии в губерниях со значительным числом мусульман[3]. Однако последний пункт рекомендаций остался не выполненным.

Как известно, с 1874 г. мектебе, медресе и частные мусульманские школы Казанского и Оренбургского учебного округов были подчинены ведению Министерства народного просвещения. На основании решений Особого совещания 1910 г. учебные власти стали проводить ревизии в уездах и городах на предмет выявления законности

---

[1] Протокол Уфимского губернского совещания, образованного с разрешения г. министра внутренних дел и доверенных башкирских волостей Уфимской губернии для обсуждения вопросов, касающихся магометанской религии и вообще нужд башкирского населения. 22, 23 и 25 июня 1905 г. – Уфа: б. г. – С.8–12.

[2] Загидуллин И.К. Исламские институты в Российской империи: Мечети в европейской части России и Западной Сибири. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2007. – С.145. – Табл. № 5.

[3] Из истории национальной политики царизма // Красный архив. – 1928. – № 5(36). – С.61-83.

открытия и существования мектебе и медресе, а признанные незаконными учебные заведения стали закрывать. В деревнях школа для девочек традиционно локализовалась домом имама, где занятия вела его жена (остабикә). Учебные власти не проявляли к ним никакого внимания и ревизии касались мужских учебных заведений. Постепенно, с развитием новометодного образования, в городской местности обучение девочек стало вестись в специальных зданиях, а их учительницы не являлись супругами духовенства и не пользовались заветной «бронью» жены указного муллы.

После закрытия полицией 30 января 1911 г. легально существовавших мужского и женского татарских училищ в д.Ижь-Бобьи Вятской губернии[1], опасаясь за судьбу своего детища, заведующая женской национальной школой в г.Казани Лябиба Хусаинова вынуждена была поехать в ОМДС и сдать экзамен на должность мугаллима. Благодаря свидетельству ОМДС Л.Хусаинова решением директора народных училищ Казанской губернии от 10 июля 1911 г. сумела легализовать свою частную школу для девочек-мусульманок[2]. Думается, такие случаи было редким, но не исключительным явлением. Таким образом, ОМДС, в случаях обращения женщин-педагогов, идя навстречу, наладило проведение экзаменов и выдачу соответствующих свидетельств, создавая правовую базу для легального существования джадидских женских школ.

На Особом совещании по мусульманском делам 1914 г., на котором обсуждались вопросы реформирования исламских институтов, приглашенные член ОМДС ахун Г.М.Капкаев, ахун 2-го прихода Санкт-Петербурга М.-С.Баязитов и член Таврического магометанского духовного правления, исполняющий должность симферопольского кадия Омар-эфенде высказались за предоставление права сдачи экзамена в ОМДС лицам, желающим занять должности мугаллимов и мударрисов «как сотрудников духовенства по ведению преподавания в мечетских школах», тем самым распространив в округ ОМДС порядок Таврической губернии в этой сфере. С учетом резкого увеличения численности начальных школ для девочек, речь шла также о предоставлении на основании выданных местным муллой документов удостоверений в достаточности их знаний, аналогичных свидетельствам ОМДС женщинам-учительницам. Их предложения были приняты к сведению как материал при разработке правительством правового положения мектебе и медресе[3]. Однако вскоре началась Первая мировая война, и этот вопрос провис в воздухе.

В 1904 г. Юсуф Акчура писал, что в современных татарских медресе не преподаются педагогика и методика преподавания, отсутствие которых является главным препятствием в подготовке квалифицированных мударрисов и мугаллимов, а по-прежнему преподаются предметы, которым обучались еще в средние века[4].

В 1910-1913 гг. в Казанском учебном округе (Казанская, Самарская, Симбирская, Саратовская, Вятская, Астраханская губернии) численность новометодных школ составляла чуть более 9 % всех школ (отсутствует лишь сведения по Самарской губернии). Новометодные в общей своей массе являлись начальными учебными заведениями, поэтому можно смело утверждать, что среди медресе, готовящих шакирдов к духовной стезе, эти показатели были еще ниже. Аналогичными сведениями по Оренбургскому учебному округу (Оренбургская, Уфимская, Пермская губернии, Уральская и Тургайская области) не располагаем, однако, очевидно, что численность новометодных школ составляло меньшинство. Испытания на духовные звания, будучи зависимыми от

---

[1] Мәхмүтова А.Х. Вакыт инде без дә торыйк.... (җәдидчелек һәм хатын-кызлар хәрәкәте формалашу). Очерклар. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2012. – 156 б.

[2] Иначе ее школу также могли закрыть вследствие отсутствия свидетельства, дающую право на педагогическую деятельность. Русский язык она знала плохо, поэтому не могла быть учительной русского языка. В Волго-Уральском регионе все больше появлялись женские новометодные школы, которые представляли современные учебные заведения. (Мәхмүтова А.Х. Вакыт инде без дә торыйк.... (җәдидчелек һәм хатын-кызлар хәрәкәте формалашу). Очерклар. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2012. – 156 б.).

[3] Загидуллин И.К. Предисловие // Особое совещание по мусульманским делам 1914 года: Журналы. – Казань: Изд-во “Ислах”, Институт истории им. Ш.Марджани АН РТ, 2011. – С.23.

[4] Акчура Й. Дин моназараләрендә иркенлек хакында // Акчура Й. Сайланма әсәрләр. Басмага әзерләде, төзүче һәм кереш мәкалә авторы М.Гайнетдинов. – Казан, 2011. – 627 б.

подготовки шакирдов, оставались без изменений вплоть до падения самодержавия. В них отсутствовали какие-либо требования относительно знания муллами светских предметов, если не принять во внимание, что с 1891 г. муллы сдавали в училищных комиссиях экзамен на знание русской грамоты.

В 1910 г. в ОМДС были утверждены программы экзаменов на занятие следующих духовных должностей: 1) муадзина; 2) имама-мугаллима; 3) имама-хатиба и 4) имама-хатиба-мударриса.

Появление текстов программ приемных экзаменов на русском и татарском языках в делах Департамента духовных дел иностранных исповеданий Министерства внутренних дел связано с инспекцией религиозного управления в ноябре 1910 г. группой чиновников во главе с начальником отделения сего департамента И.М.Платонниковым. Этот чиновник, присутствовавший на экзаменах, отмечал, что экзаменаторы предлагают экзаменующемуся вопросы из соответствующей программы, а кандидат на них отвечает[1].

Следует отметить, что татарский текст, которым пользовались казыи-экзаменаторы, короче и лаконичнее, а местами не совпадают в повествовании и формулировках, чем его русский перевод. В русском варианте последовательно перечисляются все пункты, которые должен знать испытуемый. Переводчик с татарского текста программы явно постарался, чтобы представить русскому чиновнику, специально не изучавшему исламские теологию и ритуалы, все основные требования, или хотел немного приукрасить, подчеркивая сложность и особенности экзаменов для различных категорий духовных лиц.

Требования к кандидату в муадзины[2] практически ничем не отличались от того объема знаний, который должен был владеть каждый практикующий правоверный мусульманин. Создается впечатление, что основой для его составления послужила брошюра Ахмедхади Максуди «Гыйбадати исламия» (Казан, 1898), неоднократно переиздававшаяся и получившая широкое распространение и популярность среди мусульман Волго-Уральского региона.

В требованиях для будущих имама-мугаллима и имама-хатиба трудно уловить разницу. В целом имам-хатиб должен был не только уметь читать хутбу, но лучше знать вероучение, шариат, арабский язык и Коран.

Следует отметить, что требования к будущему имаму и имаму-хатибу предусматривали умение применять свои знания по фикху, хадисоведению, тажвиду и другим наукам на своей пастырской практике: при миссионерском просвещении, проведении общественных богослужений, исполнении духовных треб прихожан, раздела имущества, разбора споров в семьях и т.д. [3]

В прилагаемом вниманию читателей тексте документа привлекает внимание выделение отдельных программ для имама-хатиба и имама-хатиба и мударриса. Высшим уровнем духовного звания-должности признается преподаватель медресе, одновременно имеющий духовную должность имама-хатиба в мечети. Требования были ориентированы, главным образом, на преподавателей джадидских медресе. По крайне мере, так позволяет утверждать наличие в программе книг хадисов.

Таким образом, несмотря на джадидские преобразования, в программе ОМДС 1910 г. не были предусмотрены какие-либо светские предметы, которые должны были знать кандидаты в муллы. Это объясняется высоким удельным весом среди испытуемых лиц выпускников старометодных медресе. При этом следует учитывать, что с 1891 г. для духовенства округа ОМДС был введен русский образовательный ценз, это требование исполнялось беспрекословно.

В рассматриваемый период отношение имперской власти и к ОМДС, и к проводимым в его стенах экзаменам изменилось, однако содержание экзаменов не претерпело существенных обновлений. По мере увеличения приходов, численность желающих сдавать экзамены возрастал, и в результате проведение испытаний стало

[1] РГИА. – Ф. 821. – Оп. 133. – Д.525. – Л.27-27 об.

[2] РГИА. – Ф. 821. – Оп. 133. – Д. 626. – Л. 88-88 об.

[3] РГИА. – Ф. 821. – Оп. 133. – Д. 626. – Л. 88 об.-90.

занимать основное время работы казыев Духовного собрания. Несмотря на высокую загруженность, в 1906-1910 гг. они проводили экзамены и выдавали свидетельства учителям-джадидам, позволяющие им вести педагогическую деятельность, тем самым вносили свой вклад в расширение сети новометодных школ среди мусульман округа ОМДС.

Список сокращений

НА РТ – Национальный архив Республики Татарстан

ОМДС – Оренбургское магометанское духовное собрание

РГИА – Российский государственный исторический архив

Список использованной литературы

Акчура Й. Дин моназаралəрендə иркенлек хакында // Акчура Й. Сайланма əсəрлəр. Басмага əзерлəде, төзүче һəм кереш мəкалə авторы М.Гайнетдинов. – Казан, 2011. – 627 б.

Гайнетдин Əхмəров: тарихи документаль җыентык. Төзүчелəр Раиф Марданов, Рамил Миңнуллин, Эльмира Сəлəхова. – Казан: Хəтер, 2000. – 384 б.

История Казани в документах и материалах. Книга 2. Население, конфессии, благотворительность. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2011. – 703 с.

Загидуллин И.К. Звания мусульманского приходского духовенств в округе Оренбургского магометанского собрания (конец XVIII – начало XX века) // Филология и культура. – 2013. – №1 (31). – С.185-188.

Загидуллин И.К. Проект «Устава управления духовными делами магометан» 1867 г. оренбургского муфтия С.Тевкелева // Гасырлар авазы= Эхо веков. – 2009. – №1. – С.22. – 2009. – №1. – С.18-28.

Загидуллин И.К. Татарское национальное движение в 1860-1905 гг.: Монография. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2014. – 423 с.

Загидуллин И.К. Исламские институты в Российской империи: Мечети в европейской части России и Западной Сибири. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2007. – 416 с.

Загидуллин И.К. Предисловие // Особое совещание по мусульманским делам 1914 года: Журналы. – Казань: Изд-во “Ислах”, Институт истории им. Ш.Марджани АН РТ, 2011. – С.4-32.

Из истории национальной политики царизма // Красный архив. – 1928. – № 5(36). – С.61-83.

Махмутова А.Х. Возрождение и развитие системы образования татар-мусульман в Волго-Уральском регионе в конце XVIII – начале XX в. // Научный Татарстан. – 2011. – № 1.– С.173-194.

Мəхмүтова А.Х. Вакыт инде без дə торыйк.... (җəдидчелек һəм хатын-кызлар хəрəкəте формалашу). Очерклар. – Казан: Татар. кит. нəшр., 2012. – 366 б.

Материалы по истории Татарии второй половины XIX в. – М.; Л., 1936. – Ч. 1. – 512 с.

Муса Җарулла. Исляхат əсаслары. – Пг.: М.-А. Максутов типографиясе, 1915. – 288 б.

НА РТ. – Ф.2. – Оп.2. – Д.5915.

Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 1-е. – Т.XI. – № 8664.

Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 2-е. – Т.30. – №29040.

Протокол Уфимского губернского совещания, образованного с разрешения г. министра внутренних дел и доверенных башкирских волостей Уфимской губернии для обсуждения вопросов, касающихся магометанской религии и вообще нужд башкирского населения. 22, 23 и 25 июня 1905 г. – Уфа: б. г. – 21 с.

Просьба // Тарджеман-Переводчик. 1905. – №29. – 15 апреля.

РГИА. – Ф.821. – Оп. 8. – Д.800.

РГИА. – Ф.821. – Оп.133. – Д.525.

РГИА. – Ф.821. – Оп.133. – Д.526.

РГИА. – Ф.821. – Оп.133. – Д. 623.

РГИА. – Ф.821. – Оп.133. – Д.628.

Саматова Ч.Х. Имперская власть и татарская школа во второй половине XIX – начале XX века (по материалам Казанского учебного округа). – Казань: Татар. кн. изд-во, 2013. – 239 с.
Фархшатов М.Н. Народное образование в Башкирии в пореформенный период. 60-90-е гг. – Уфа: Наука, 1994. – 144 с.
Фәхретдин Р. Уйгану вә яңалык заманы // Чын мирас. – 2012. – №2/3. – 81-94 б.

Приложение

Установленные Оренбургским Магометанским Духовным Собранием программы испытаний в знании правил мусульманских веро-и законоучения (шариата) на звания.

Перевод с татарского языка.

I. Маязина.

Правильное чтение «азана»[1] и «кавмата»[2]; правильное чтение молитвы после возглашения азана; правильное чтение «Му-манун-бихи»[3], с переводом значения на татарский язык; проверка искренности верования; существо Бога, его единство и атрибуты; пророческое призвание Мухаммеда с приведением вкратце доказательств о таком его призвании; краткая биография пророка Мухаммеда, с указанием городов и месяцев «Гиджры», название месяцев и праздников в них; знание из шариатной книги «Фикхи» правил очищения, совершения богомоления и пр., с объяснением всех подготовительных к богослужению приемов и внутренних частей богослужения; точное знание времени каждого из ежедневных пятикратных будничных праздничных богослужений, т.е. намазов, «юмги» и «аидов», твердое знание правил соблюдения уразы и последствий нарушений её; знание времени утренней зари или рассвета и времени наступления сумерек после вечерней зари и их значение во время уразы; знание правил омовения и одевания покойников в саван, число саванов для мужчин и женщин; знание правил «еназы намаза», т.е. отпевания, равно знание правил выноса тела и предания земле; сознательное, толковое чтение книг на тюркско-татарском языке; умение писать на том же языке без особо грубых ошибок; чтение стихов Корана, преимущественно из главы «Ясин».

II. Имама-мугаллима.

Чтение «Му-манун-бихи», с объяснением смысла, знание «имана» (вера); доводы и доказательства существа и единства Бога, со ссылкою на Коран и шариатаные книги, в связи с личным умозаключением испытуемого; краткая правила верования в ангелов, в божественные книги откровения, в посланников Божиих, с приведением доказательств; пророческое призвание Мухаммеда, с приведением вкратце доказательств о таковом его призвании; краткая биография пророка Мухаммеда, с указанием и объяснением некоторых из его чудес; принадлежность по искренности и исполнению обрядовых действий веры к одному из толков четырех «муджтаидов»[4]; перечисление добрых и злых качеств человека; представление логических выводов об обязательности намазов для каждого мусульманина и ежедневного пятикратного числа их; знание наружных и внутренних условий намаза, т.е. какие требуются подготовительные приемы для совершения намаза и из каких частей состоит намаз, с указанием последствий нарушения правил богомоления; условия для совершения праздничных соборных богослужений «юмги» и аидов»; цель значение установлений уразы, закята и хаджа, с объяснение, для кого они обязательны и как нужно их исполнять; знание арабского языка настолько, чтобы испытуемый мог разрешить некоторые относящиеся до этимологии и синтаксиса вопросы; знание правил, относящихся до браков и разводов, с подразделением последних на роды, объяснение последствий

[1] Призыв к общественной молитве.
[2] Предварение о времени вставания к молитве.
[3] Заповеданная Пророком Мухаммедом вера в сем предметов, в истине которых мусульманин не должен сомневаться, именно вера: в Бога, в ангелов, в божественные книги, в посланников божиих, в светопредставление, в то, что добро и зло от Бога, и в воскресение мертвых.
[4] Имамы-законоведы: Абуханифа, Шафиг, Мухаммед и Малик.

нарушения правил брачного союза; умение читать шариатную книгу «Мухтасар-эль-викая» из «Фикхи» и умение передать на татарском языке смысл прочитанного по вопросам о богослужении, о богоугодных обязанностях, о договорах, о взаимных обязательствах и пр. Краткое знание «Фараиза», т.е. правил раздела наследств, магометан чтение стихов Корана по таджвиду, т.е. с соблюдением правил чтения.

III. Имама-хатыпа.

Точное знание сущности и правоты «Имана», столпов или частей его; знание «Му-манун-бихи», с подробным объяснением всех доводов и доказательств истинности всех предметов «Му-манун-бихи», с перечислением при том всех хороших качеств посланников божиих и с объяснением цели и значения их пришествий; пророческое призвание Мухаммеда, с подробным изложением доказательств его пророчества; более пространное знание биографии его, с приведением и объяснением некоторых из хадисов; указание доводов принадлежности к толку по исповеданию и исполнению обрядовых действий веры: перечисление и объяснение шариатных доводов и доказательств; знание некоторых основных правил «Фикхи»; перечисление доказательств об обязательности намаза, уразы, зякята и хаджа и объяснение последствий на случай нарушения этих постановлений. От прошедших курс «Гакаида» испытующихся шакирдов требуются познания о времени и порядке создания вселенной или мира, о загробных муках, о светопредставлении, о воскресении мертвых и пр.; некоторые знания перевода текста Корана на татарский язык; более подробное знание правил совершения и расторжения браков, т.е. о талаках и никяхах; более пространное знание Фараиза; знание перевода текста «Мухтасар-эл-Викая» из отделов о браке, разводе, купле-продаже, свидетельстве, жертвоприношении и пр.; от некоторых же требуется знание перевода текста «Мишкат-Шарифа», знание «таджвида», т.е. правильного чтения Корана. Испытание оканчивается чтением стихов Корана.

IV. Имама-хатыпа и миодариса.

Требующиеся от имам-хатыпов и имам-мугаллимов познания от миодарисов требуются в еще большем объеме. Если испытующийся на это звание заявит, что прошел курс этимологии арабского языка, то подвергается испытанию и по этой науке. При испытании в знании перевода арабского текста предлагаются высшие книги, как например «Мухтасар-эль Викая» с самого конца, Хидая, Мишкат, Сахихибухари. Испытание заканчивается образцово правильным чтением стихов Корана.

Источник: Российский государственный исторический архив, ф.821, оп.133, д.626, л.88-90 об. Машинопись.

О РОЛИ ИСЛАМА В ФОРМИРОВАНИИ ТАТАРСКОГО НАРОДА

Закиев М.З.

Академия наук Республики Татарстан, г. Казань, Россия

В докладе идет речь о том, что казанские и крымские татары не являются потомками монголо-татарских завоевателей. Они сформировались в результате консолидации древних местных тюркских племен в один народ. В результате появления общих экономических и культурно-религиозных (мусульманских) особенностей эти племена начали интенсивно общаться, что привело к разработке единого языка.

Ключевые слова: *казанские татары, крымские татары, консолидация древних тюркоязычных племен, появление общих экономических и культурно-религиозных (мусульманских) особенностей, появление общей единой религии Ислама, образование общего единого языка.*

ON THE ROLE OF ISLAM IN SHAPING OF TATARS

Zakiev M.Z.

Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan, Russia

Volgian and Crimean Tatars are not descendants of the Mongolian invaders. The Tatars have formed in result of consolidation of local ancient Turkic tribes into one nation. Owing to establishing of common economic, cultural and religious (Islamic) features, these tribes communicated actively and eventually have developed their own language.

Keywords: *Kazan Tatars, Crimean Tatars, consolidation of ancient Turkic tribes, establishment of common economic and cultural features, establishment of common religion of Islam, development of a common language.*

В исторической науке существует несколько точек зрения о происхождении татарского народа.

Европоцентристская историческая наука стремилась доказать, что Европу с древнейших времен населяли только индоевропейцы, а другие – неиндоевропейские народы, в том числе и тюрки (предки современных татар) пришли на свои современные территории как дикие кочевники только в VI-VII вв. н.э. после своего формирования якобы на Алтае лишь в IV-VI вв. н.э.

Что касается формирования *татар*, то европоцентристы, забывая о том, что татары являются частью тюркоязычных народов, которые формировались якобы только в IV в. на Алтае, выдвигают точку зрения, по которой татары – это непосредственные потомки монголо-татарских завоевателей. Следовательно, отношение мировой общественности к современным татарам должно быть такое же, какое существует к монгольским завоевателям – поработителям и грабителям мирных народов.

Европейцам этноним *татар* стал известен со времени батыевских (чингизхановских) нашествий, и они начали применять его в форме *тартар* в смысле «людей из ада». Впоследствии западные историки *тартарами* называли все неиндоевропейские народы, которых они считали дикими кочевниками. Это мы наблюдаем и в трудах английских историков В.Митфорда и Э.Паркера. Так, В.Митфорд пишет, что “В мире существуют места, жители которых сильно отличаются от других людей по своим обычаям и образу жизни. Из них стоит выделить народность, называемую греками *скитами*, а современниками – *тартарами* [2, IV том, с.419]. В этой же книге В.Митфорда даются сведения о северных соседях Китая как о *тартарах* и о том, что Великую Китайскую стену китайцы начали строить еще в IV в. до н.э. для защиты страны от северных соседей, т.е. от *тартар* «диких племен» [2, IV том, с.189].

Другой английский историк Э.Х.Паркер в 1893-94 годах, пользуясь материалами, собранными в Китае, написал свою книгу, в которой дает сведения по истории *хиен-ну* (һөнне = сөнне/сөнле), *сиен-пи* (сөн-би), *жуен-жуен* (сөн-сөн), *жеу-жен* (су-сөн), *тюрков, ассенов* (ас-сөн), *киргизов, уйгуров, апаоков* (старших оков-тюрков). Исходя из содержания книги, мы можем заключить, что эти племена никогда, нигде не называли себя татарами. Лишь Э.Х.Паркер по традиции, как и В.Митфорд, называет их дикими племенами, т.е. *тартарами*. Поскольку это слово *тартар* в смысле «дикие племена» переведено как *татар,* наши некоторые историки, никогда не занимавшиеся древней историей тюрков, отнесли этих тартар к нашим предкам. Между тем Э.Х.Паркер сам признал, что племена *хиен-ну*, скифы, гунны и тюрки были различными стадиями исторического развития одних и тех же племен” [3, с.3]. Ясно, что здесь нет места для *татар*, а применяется слово *тартар в значении* «дикие племена».

Между прочим, значение этнонима *тартар* в смысле «дикие, не наши, неизвестные народы» в России впервые применяются западными историками, приглашенными Петром I в Российскую академию.

По их примеру и русские историки все восточные нерусские народы начинают именовать *татарами* (т.е. по европейски *тартарами*). После присоединения Казанского ханства русские начали активно продвигаться на Восток, именуя все восточные народы *татарами.*

Главной причиной использования прозвища *татары* для названия всех восточных народов было, по-видимому, оправдание русских завоевательных походов, придание им характера великого и благородного деяния, восстанавливающего историческую справедливость, возмездие за все разрушения и зверства, причинённые татаро-монголами в 13-15 веках. На подсознательном уровне одно лишь название «татары» переводило все эти народы в разряд заклятых врагов, подлежащих уничтожению. Поэтому, завоевать и даже «немножко» уничтожить их, есть не что иное, как важное для всего русского народа деяние, а также продвижение цивилизации на восток [1, с.14].

По мере изучения нерусских народов русские поняли, что кавказское и восточное население, называемое со стороны русских ***татарами,*** состоит не из одного, а из различных народов: *булгар, казанцев, мордвы, чувашей, башкир, черемисов (марийцев), вогулов, ханты, югорцев, ненцев, селькупов, самодеев, бурят, калмыков, эскимосов, юкагиров, чеченцев, лезгинцев* и т.д.

Позже этноним ***татары*** у русских оставался как общее название **тюркоязычных** народов. Когда же выяснилось, что и эти тюркоязычные ***татары*** также состоят из различных народов, то этноним ***татары*** стал применяться с определениями, состоящими из самоназваний этих народов или из названий мест их обитания: *азербайджанские татары, башкирские татары,* ***казанские татары, булгарские татары,*** *буджакские татары, киргизские татары* (казахи, и киргизы), *крымские татары, кумыкские татары, туркменские татары, узбекские татары, хакасские татары, черкесские татары* и т.д.

Поскольку «казанские и булгарские татары» после потери своей государственности в отличие от других «татар» находились в самой тесной связи с русским народом и из поколения в поколение слышали в свой адрес «татарин», то постепенно эта кличка начала переходить в самоназвание. Крымские кыпчаки и добруджинские читаки также приняли этноним ***татары.*** В итоге, название **татары** было окончательно закреплено на государственном уровне в 1920 году за потомками ***косанов*** и **булгар** в указе о создании «Татарской республики». Потомки других тюркских и нетюркских народов сумели избавиться в этот период от прозвища ***татары*** и восстановили свои прежние самоназвания: ***азербайджанцы, башкиры, казахи, киргизы, кумыки, туркмены, узбеки, хакасы, балкары*** и т.д. [1, с.15].

По примеру этих народов некоторая часть татарского народа поднимала проблему восстановления прежнего своего этнонима ***булгары*** или ***косаны/казанцы.***

Но некоторые писатели и историки, пытаясь отнести придуманное величие татарского государства Золотой Орды только к современным татарам, выступали за сохранение этнонима *татар*. Такими пожеланиями они обратились и к Ленину перед подписанием им указа о создании «Татарской республики». Этим указом было закреплено исторический постулат о том, что казанские татары являются непосредственными потомками монголо-татарских завоевателей. Этим самым постулатом наши некоторые историки с удовольствием соглашаются с сугубо отрицательной оценкой мировой исторической общественностью монголо-татарских агрессоров и современных татар, которых представляют одним и тем же народом.

Между тем адекватная историческая наука доказывает, что как казанские, так и крымские татары как народ формировались в результате консолидации древних местных тюркских племен. На этом вопросе подробно останавливаться здесь я не собираюсь, скажу только о том, что казанских татар соседние народы раньше никогда не называли татарами, называли их этнонимом своих соседних племен, вошедших в состав волжских татар.

Марийцы называли и называют волжских татар *суасами* «речными асами». В XVI в. русское правительство в бывшем Казанском ханстве проводит перепись населения, во

время которой тюркоязычное население записываются *суасами,* т.е. речными асами. Надо сказать, что древнее название города Казани было *Аслы* «Асские».

Удмурты называли и называют казанских татар *бигерами*, т.е. «богатыми людьми». Название древнего города *Биляр* также восходит к слову *би* «богатые». Современные жильцы этих мест носят этноним *аксубай* «богатые на целебных водах».

Русские называли предков татар *кусянами/косанами* «белыми сюнами/хуннами», *усунями/ас сюнами* «асскими хуннами».

Вот эти местные тюркоязычные племена позже объединились в один народ, называемой позже татарским народом.

Что же способствовало объединению этих племен в один народ?

Историк крымских татар Мамет Севдияр в своей книге «Этюды об этногенезе крымских татар», опубликованной в Нью-Йорке в 1997 году, путем анализа всевозможных источников сначала устанавливает, что в Крыму в древности жили потомки *тавров* (тюрк. «горные люди»), *киммерийцев* (тюрк. «лодочники»), *скифов* (тюрк. «сакады/скыды» («племена, которые имеют в своем составе *сака*»), *готов* (тюрк. *кот* «душа»), *гуннов* («сюнов-хуннов»), *алан-асов, болгар, хазар, маджар-мишар* (тюрк. «лесные люди»), *печенегов и кыпчаков* (тюрк. *кыу+сак* «белолицые саки»), затем отмечает, что эти племена, проживая веками совместно, волей-неволей смешались между собой. Если население Крыма, – заключает он, – до принятия **Ислама** существовало отдельными племенами, то после принятия Ислама они, объединившись под крылом религии, создали единую нацию, единый язык и единую страсть к поднятию экономики и культуры своей страны. Название *татары* было усвоено всеми народами, входившими в Золотоордынскую империю: казанскими, сибирскими, туркестанскими, кавказскими (крымскими), азербайжанскими и прочими тюркоязычными народами [4, с.507-509].

При первой же возможности, в период распада Российской империи в начале XX в., все эти народы отказались от этнонима *татар.* И лишь у волжских (казанских) и крымских татар осталась эта «черная метка».

Возвращаясь к нашей основной теме, надо сказать, что Мамет Севдияр основной причиной консолидации (объединения) древних местных тюркоязычных племен в единую народность считает принятие *Ислама*. В то же время не забывает и о роли единого языка, однообразной экономики и культуры.

Мы считаем, что и в консолидации древних местных тюркоязычных племен в казанскую татарскую народность *Ислам* играл решающую роль, но при этом мы не должны забывать и о роли общих экономических и культурных факторов.

Список использованной литературы

1. Закиев М.З. Правдивая история татарского народа. – Уфа, 2011. – 48 с.
2. Митфорд. Mitford W. The History of Greece”. Vol. 1-8. – London, 1838.
3. Паркер Э.Х. Тысяча лет из истории татар. – Казань, 2003. – 287 с.
4. Севдияр Мамет. Этюды об этногенезе крымских татар. – Нью-Йорк, 1997. – 545 с.

ВОЗМОЖНОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ТРАДИЦИОННОГО ФИКХА В НЕМУСУЛЬМАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Миниахметов Р.Р.

Набережночелнинское медресе “Ак мечеть”, г. Набережные Челны, Россия

Перед мусульманским сообществом России встают новые вопросы и проблемы, которые требуют решения. У мусульман России еще много неиспользованных возможностей, которые им предоставляет государство. Они обязаны в полной мере воспользоваться ими для обретения спокойствия и счастья в обоих мирах. В этом им

поможет традиционный ханафитский фикх, который ответит на многие современные вопросы и проблемы, стоящие перед мусульманами, живущими в немусульманском обществе.

Ключевые слова: *Ислам, фикх, общество, Абу Ханифа, хиджра.*

CAPABILITIES AND PROBLEMS IN APPLYING ISLAMIC JURISDICTION IN NON-MUSLIM SOCIETY

Miniakhmetov R.R.

"Ak mechet" Islamic School of Naberezhnye Chelny, Russia

Muslims in Russia face a lot of questions and problems that need to be solved. Russian muslims have many opportunities provided by government that aren't used. They must fully take advantage of all the opportunities given to them to be able to find peace and happiness in both worlds. The key answer to this is hanafy jurisdiction which has solutions to many questions and problems that the muslim community faces in a non-muslim society.

Keywords*: Islam, jurisdiction, fikh, society, Abu Hanifa, hijrah.*

Хвала Аллаху Господу миров. Да благословит Аллах и приветствует посланника Своего Мухаммеда.

В настоящее время наблюдается расслоение мусульманского сообщества примерно на две группы. Первая группа игнорирует вторую, оторвана от реальности. Придерживается взглядов прошлого века. Не хочет и не может анализировать события, происходящие в мире, особенно в исламском мире и исламском сообществе Волго-Уральского региона. Делает ревизию исламской терминологии. Призывает к отказу от применения терминов и слов, упоминаемых в Коране, к запрету от изучения целых разделов шариата. Они находятся в виртуальной реальности прошлого века. Они призывают отказаться от данного немусульманским государством права обучать детей мусульман основам мусульманской культуры. Они призывают к традициям и не понимают, что такого запрета и таких призывов не было даже при царской цензуре. Научная честность существовала всегда. При изучении религиозных трудов в том числе. В России до революции 1917 года изучались и издавались книги по всем шариатским наукам как на арабском и татарском языках, так и на русском языке. Например, в 1850 году в Санкт-Петербурге была издана книга Николая Торнау «Изложение начал мусульманского законоведения». В Казани издавались сотни книг по исламским наукам, например «Мухтасар Кудури тарджемасы» и т.д. и все они были разрешены цензурой. В них присутствуют вопросы джихада, термины дар аль-харб и дар аль-ислам и т.д. Отнюдь не изучение исламских наук погубило Российскую империю! Придерживаться взгляда, что изучение наук, и религиозных наук в том числе, создает проблемы для общества, могут только приверженцы искусственной маргинализации мусульманского сообщества.

Вторая группа – это активная часть мусульманского сообщества. В основном это молодежь. Численность этой группы растет в геометрической прогрессии. Игнорирование этой группы приведет к маргинализации и радикализации их в скором будущем. Они ищут ответы на все вопросы, касающиеся как отдельной личности, так и общества. Начиная от смысла жизни кончая вопросами войны и мира. Где находится дар аль-ислам, а где дар аль-харб или дар аль-куфр? Этнические мусульмане являются мусульманами или неверующими? Обязательно ли наличие халифы у мусульман? Обязаны ли мусульмане переселиться в мусульманские страны? Разрешается ли работать в немусульманском государстве или на немусульманина? Разрешена ли кровь и имущество немусульман или этнических мусульман? Захваченные земли мусульман становятся дар ал-харб или остаются дар аль-ислам? Как воспитывать и обучать детей в немусульманском обществе? Как относиться к немусульманам, православным? Можно ли обращаться в органы

правосудия в немусульманском государстве? Вопросы семейного права и т.д. Все эти вопросы ждут скорейшего решения и ответов от местных руководителей мусульман и ученых. Если имам или учитель не сталкивался с такими вопросами, это не означает, что таких вопросов нет. Это говорит о том, что его прихожане или ученики ищут ответы на эти вопросы или в интернете, или обращаются к неофициальным имамам и учителям.

Давайте рассмотрим некоторые из этих вопросов.

Ислам основан на пяти столпах. Может ли мусульманин придерживаться этих столпов в наших условиях? Ответ, конечно же, утвердительный. Он не только может верить в Аллаха, выполнять намазы, платить закят, держать пост, совершать паломничество в Мекку, но и может свободно призывать других к исламу. И эти права ему гарантированы законами государства, в котором он живет. Требуется ли наличие исламского государства, чтобы поклоняться Аллаху? Если кто-то скажет «да», то получится что в немусульманском государстве поклонение Аллаху или недействительно, или необязательно. Но такого мнения никто из мусульманских ученых никогда не выражал. Что является целью ислама и пророчества? Создание исламского государства или достижение мира и спокойствия для людей, счастья в обоих мирах путем поклонения Всевышнему Аллаху? Ответ очевиден. Создание исламского государства не является самоцелью, а может быть только одним из методов достижения цели.

Определение дар аль-ислам и дар аль-харб.

Ас-Сархаси дает следующее определение: «Дар аль-ислам – это место, находящееся в руках мусульман, а признаком этого является безопасность мусульман». Ханафитские ученые не ставили условием для определения земель как дар аль-ислам применение исламских законов. Некоторые современные ученые приводят как ханафитское следующее определение: «все земли находящиеся под властью ислама, где мощь и власть находятся в руках мусульман, и применяются законы и обряды (такие как азан, пятничный намаз, коллективные собрания, праздничные намазы и т.д.) ислама» [1, с. 53]. Мы знаем, что земли татар и башкир были дар аль-ислам. Может ли дар аль-ислам стать дар аль-харб? Абу Ханифа говорил, что такое возможно при наличии трех условий: 1) использование неисламских законов и не применение исламских; 2) соседство с дар аль-харб; 3) отсутствие безопасности, которая была гарантирована мусульманам и немусульманам, живущим в мусульманском государстве, до завоевания их немусульманами. Нельзя сказать с уверенностью, что эти условия у нас полностью присутствуют. Также наши предки и мы не перестаем платить гушр, считая его фарзом, религиозной обязанностью для нас. Гушр взимается с территорий, добровольно принявших ислам, а с земель дар аль-харб не взимается.

Современный ученый Халид Габдулкадир в своей книге «Фикх мусульманских меньшинств» говорит: «4) нет в исламском мире государства, в котором присутствовало бы полное применение исламского пути, которое выступало бы от имени ислама и мусульман, открыло бы для мусульман двери для переселения и свободного перемещения; 5) конституции большинства мусульманских государств объявляют, что государственной религией является ислам, а каноном является Коран, но, несмотря на это почти все их законы основаны на французском или швейцарском праве» [17, с. 88].

Почти все сегодняшние мусульманские государства были колониями немусульманских государств. Несмотря на это никто не считает их дар аль-харб или дар аль-куфр. С традиционной точки зрения большинства факихов большинство мусульманских стран можно назвать дар аль-харб или дар аль-куфр! И наоборот, регионы проживания мусульман в немусульманских государствах с точки зрения гарантии безопасности и проявления исламских шагаир (религиозных проявлений ислама), можно назвать дар аль-ислам. Ибн Габидин говорит: «Если применяются исламские законы и законы немусульман, то это будет дар аль-ислам а не дар аль-куфр пока она под властью наших амиров (т.е. руководителей)» [15.Т.4, с. 185]. Россия является федерацией. А во главе наших республик находятся руководители мусульмане. Основная часть населения также считают себя мусульманами. В уставах мусульманских религиозных организаций

также написано, что организации ведут свою деятельность согласно Корану и сунне пророка, и эти уставы официально признаны государством.

Так обязаны ли наши мусульмане переселиться в мусульманские страны?

Пророк сказал: «Нет переселения после открытия (Мекки), но борьба и намерение». Если мусульмане свободно придерживаются своей религии и проявляют его, не боятся за свои жизни и за свои семьи, то большинство ученых считает, что переселение в этом случае не обязательно. А если нет в проживании там пользы для мусульман, то переселение считают желательным [6.Т.2, с. 119]. Пользу или вред определяют представители власти мусульман, то есть ученые и проповедники. Они лучше знают свое состояние, состояние общества в котором живут, пользу от пребывания мусульман в этом обществе и положение существующей власти. Некоторые ученые, например Аль-Джассас, считают, что терпение, прощение и избегание от противодействия лучше, чем переселение. Аль-Бухари приводит от Гата ибн Абу Рабаха, что он с Губайд ибн Гумайр Аль-Ляйси навестил Аишу и они спросили у нее о хиджре (переселении). Она сказала: «Нет хиджры сегодня. Мусульмане убегали со своей религией к Аллаху и Его посланнику, боясь фитны (искушения, смуты) за свою религию. Но теперь Аллах возвысил ислам и сегодня верующий поклоняется своему Господу, где пожелает, но (остается) борьба и намерение» [3.Т.4, с. 253]. Пророк, когда посылал отряд, то говорил его предводителю: «…Если встретишь врага своего из многобожников, то призови их к трем вещам. Какой бы из них они не выбрали, прими его от них и оставь их (в покое). Призови их к исламу и если они положительно ответят, то прими это от них, потом призови их переселиться из их мест в места мухаджиров (т.е. в Медину). Если откажутся от переселения, то оповести их, что они будут как кочевые мусульмане (т.е. они все равно будут мусульманами)» [11.Т.4, с. 1339]. В другом хадисе пророк сказал: «Мухаджир это тот, кто расстался с тем, что запретил Аллах» [3.Т.1, с. 8-9]. Также пророк связал переселение с намерением, и без правильного намерения переселение все равно не даст пользы.

Некоторые вопросы экономических отношений в немусульманском обществе.

Ханафиты разрешают строительство мечети на средства многобожников, если эти средства, в сущности, не являются запрещенными, т.е. не является украденным, процентом, прибылью от продажи мертвечины или свинины и т.д. Доказательством этого является то, что мушрики ремонтировали и перестраивали Каабу на свои средства и после взятия Мекки мусульмане не разрушили его и не построили заново. По ханафитскому мазхабу нет риба между жителями дар аль-ислам и дар аль-харб в дар аль-харб, даже если это мусульмане, не переселившиеся в дар аль-ислам [14.Т.4, с. 1410], [12.Т.10, с. 95]. Доказательством этому приводится хадис от Джабира ибн Абдулла, что пророк сказал в прощальном хадже: «…и риба джахилии отменен, и первая риба, которую я отменяю это наш риба – риба Габбаса ибн Абдульмутталиба – он полностью отменен» [10.Т.4, с. 41]. Известно, что Габбас принял ислам до хиджры и занимался риба до взятия Мекки. Это доказывает, что нет риба между мусульманином и немусульманином в дар аль-харб [12.Т.14, с. 75]. Так же ханафиты приводят довод, что до хиджры Абу Бакр сделал ставку о победе Византии над Персией и пророк одобрил его в этом [12.Т.10, с. 28]. Даже имущество мусульманина живущего в дар аль-харб является разрешенным, но только из-за договора перемирия запрещается без его согласия. Факихы единодушны в том, что запрещается мусульманину кровь и имущество немусульман, если между ними имеется договор и гарантия безопасности. У мусульман, проживающих в России, имеется гражданство по рождению, которое дает одинаковые с немусульманами права и гарантии. Так же компании и товарищества (шарикаты) разрешены между мусульманином и немусульманином, кроме товарищества муфаваза [8.Т.3, с. 12]. По мнению Абу Ханифы разрешается мудараба, даже если немусульманин торговал вином и свининой. И если это произошло в дар аль-харб, то прибыль его считается халяль для мусульманина, а если в дар аль-ислам – то прибыль от этого он должен раздать как садака. Так же Абу Ханифа разрешает наниматься грузчиком для немусульманина, независимо от груза, даже если это вино или мертвечина, так как само действие переноса не запретно. Например, единогласно

разрешается перенос запретных вещей для уничтожения и т.д. [2.Т.5, с. 125], хотя оппоненты Абу Ханифы и объясняют дозволенность этого необходимостью (зарура). Так же разрешается сдавать в аренду помещения без ограничений [2.Т.5, с. 113]. Разрешается обучать у немусульман детей, так как пророк поставил условием освобождения пленных Бадра, которые не могли выплатить за себя выкуп, обучение по десять детей мусульман письму и чтению.

Вопросы покровительства (аль-валя).

В аяте 24 суры Аль-Инсан Всевышний Аллах сказал: «Потерпи же до решения твоего Господа и не повинуйся грешникам и неверующим среди них». В тафсире этого аята имам Ан-Насафи сказал: « грешники, то есть, кто делает грехи и призывает тебя к греху, а неверующие – кто не верует и призывает тебя к неверию» [9.Т.4, с. 320]. В этих аятах запрещено подчинение, которое подразумевает отстранение от религии Аллаха и его шариата, и отдаление от поклонения. Если отсутствуют такие последствия, то подчинение не запрещено. Доводом этого является взятие пророком многобожника путеводителем в день хиджры из Мекки в Медину, и он подчинялся и доверял ему в этом вопросе [4.Т.12, с. 82]. Также работа госслужащим в неисламском государстве не запрещается, если работа в основе своей не запретна, не вредит мусульманам, не приводит к большему греху и т.д. Доводом этому приводится работа пророка Юсуфа в государстве фараона, где он руководил казной. Если народ сам избирает мусульманина на какую-нибудь должность или работу, то тем более такая работа не запрещена. Аль-валя которая запрещена шариатом подразумевает помощь друг другу во всем, т.е. помощь немусульманину даже против мусульман [7.Т.1, с. 553]. В аятах 8-9 суры Аль-Мумтахана Всевышний Аллах говорит: «Аллах не запрещает вам быть добрыми и справедливыми с теми, которые не сражались с вами из-за религии и не изгоняли вас из ваших жилищ. Воистину, Аллах любит беспристрастных. Аллах запрещает вам дружить только с теми, которые сражались с вами из-за религии, выгоняли вас из ваших жилищ и способствовали вашему изгнанию. А те, которые берут их себе в помощники и друзья, являются беззаконниками». Причина ниспослания этих аятов приводится от Аиши, что Асма бинт Аби Бакр спросила у пророка о своей неверующей матери, должна ли она поддерживать с ней родственные связи. На что пророк сказал: «Да, поддерживай с ней связи» [6.Т.3, с. 583]. Также в аяте 5 суры Аль-Маида Всевышний разрешил брать в жены женщин из людей писания, а в аяте 21 суры Ар-Рум сказал, что Он заложил между вами (женой и мужем) любовь и милосердие, то есть вне зависимости от религии. Из сиры пророка известно, что племя Хузага вошло в союз с пророком в перемирии Худайбия. В этом племени были и мушрики, и мусульмане [16.Т.3, с. 332], [5.Т.7, с. 519]. Поэтому ханафиты разрешили обращаться за помощью к немусульманам при соблюдении определенных условий [6.Т.2, с. 447]. Так же можно привести историю о переселении мусульман в Эфиопию. Пророк сказал своим сахаба: «В Эфиопии правит король, при котором никого не притесняют. Если бы вы отправились к нему, пока Аллах не откроет вам выход (из трудного положения в котором вы оказались)». Эта история доказывает, что при необходимости разрешается пользоваться гарантией безопасности от немусульман и немусульманских государств [3]. В аяте 8 суры Аль-Инсан Всевышний Аллах перечисляет качества благочестивых рабов, которые войдут в рай, среди которых благодеяние пленникам: «Они дают пищу беднякам, сиротам и пленникам, несмотря на то, что она желанна и для них самих». Понятно, что речь идет о пленниках из дар аль-харб, которые воевали против мусульман. Аллах также приказывает при споре с немусульманами спорить наилучшим образом и с мудростью. Из всего этого видно, что целью исламской религии не является возбуждение вражды между людьми, а призыв к единобожию и поклонению Аллаху. В аяте 25 суры Аль-Анбийа Аллах сказал: «Мы не посылали до тебя ни одного посланника, которому не было бы внушено: «Нет божества кроме Меня. Поклоняйтесь же Мне».

У мусульман России еще много неиспользованных возможностей, которые им предоставляет государство. Они обязаны в полной мере воспользоваться ими для обретения спокойствия и счастья в обоих мирах. В этом им поможет традиционный

ханафитский фикх, который ответит на многие современные вопросы и проблемы, стоящие перед мусульманами, живущими в немусульманском обществе. В заключении хочу напомнить аят 2 суры Аль-Маида, где Всевышний Аллах сказал: «…Помогайте друг другу в благочестии и богобоязненности, но не помогайте друг другу в грехе и несправедливости. Бойтесь Аллаха, ведь Аллах суров в наказании».

Список использованной литературы

1. Абу Захра М. Аль-галакат ад-даулия. – Каир: Дар аль-фикр аль-гараби.
2. Аз-Зайлягый Г. Табйин аль-хакаик. – Бейрут: Дар аль-магрифа.
3. Аль-Бухари М. Сахих аль-Бухари. Баб аль-хиджра иля Аль-Хабаша – Бейрут: Дар аль-арабия.
4. Аль-Гайни Б. Гумдат аль-кари. – Бейрут: Дар аль-фикр.
5. Аль-Гаскалани А.Х. Фатх аль-Бари. – Бейрут: Дар аль-магрифа.
6. Аль-Джассас А.Г. Ахкам аль-Куръан. – Бейрут: Ихйа ат-турас аль-гараби, 1985.
7. Аль-Кураши И.К. Тафсир ибн Касир. – Бейрут: Дар аль-магрифа, 1982.
8. Аль-Мусыйли Г. Аль-ихтияр. – Бейрут: Дар аль-магрифа, 1395 х.
9. Ан-Насафи Г.А. Тафсир ан-Насафи. – Бейрут: Дар аль-фикр.
10. Ан-Нисабури М. Сахих Муслим. – Бейрут: Дар аль-фикр, 1983.
11. Ас-Сангани М.И. Субуль ас-салям. – Бейрут: Дар аль-джиль,1400 х.
12. Ас-Сархаси Ш. Аль-мабсут – Бейрут: Дар аль-магрифа.
13. Ат-Тирмизи М. Сунан ат-Тирмизи. – Бейрут: Дар аль-фикр.
14. Аш-Шайбани М. Шарх ас-сайр аль-кабир. – Шарикат аль-игланат аш-шаркия, 1971.
15. Ибн Габидин М.А. Рад аль-мухтар. – Каир: Дар ат-тыйбага аль-мисрия, 1272 х.
16. Ибн Хишам Г. Ас-сира ан-набавия. – Каир: Аль-мактаба ат-тиджария аль-кубра.
17. Халид Габдулкадир. Фикх аль-акаллият аль-муслима. – Триполи: Дар аль-иман, 1998.

ТАТАРСТАН ҖӨМҺҮРИЯТЕ ӘГЕРҖЕ РАЙОНЫНЫҢ КЫРЫНДЫ АВЫЛЫ МӘХӘЛЛӘСЕ ТАРИХЫННАН (XIX-XXI г.)

Мөхәммәтова М.Р.

Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты, Яр Чаллы шәһәре, Россия

ИЗ ИСТОРИИ МУСУЛЬМАНСКОГО ПРИХОДА ДЕРЕВНИ КРЫНДЫ АГРЫЗСКОГО РАЙОНА РТ (XIX-XXI вв.)

Мухаметова М.Р.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

Изучение истории мусульманского прихода деревни Крынды Агрызского района РТ в XIX-XXI вв. очень актуально, потому что это помогает рассмотреть цепочку имамов, течение исторических событий в эти периоды. Ведь народ, знакомый со своей историей, живёт сознательно, чуток к окружающей её действительности и умеет понимать её. Данная статья – это попытка рассмотреть возможность мирного сосуществования последователей разных конфессий.

Ключевые слова: *Республика Татарстан, Агрызский район, деревня Крынды, мусульманский приход, имам.*

GLIMPSES OF HISTORY OF THE MUSLIM MAHALLA OF KRINDY VILLAGE, AGRYZSKY DISTRICT OF THE REPUBLIC OF TATARSTAN

Mukhametova M.R.

Naberezhnye Chelny Institute for socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The study of history of the Muslim mahalla of Kryndy village of Agryzsky district of the Republic of Tatarstan is very important, because it helps to examine the chain of the imams, the run of the historical events. After all the nation familiar with its own history lives with its eyes open, is responsive to the reality and can understand it.This article is an attempt to consider a possibility of peaceful coexistence of followers of different confessions.

Keywords: *Republic of Tatarstan, Agryzsky district, Kryndy village, Muslim mahalla, imam.*

XVIII йөзнең ахырында Кырынды авылының татарлары көчләп чукындырылганнар һәм рәсми документларга православие динендә дип теркәлгәннәр. Кырынды татарларын христиан диненә кайтару өчен хөкүмәт төрле чаралар кылып карый. 1871 елда зур таш чиркәү төзергә карар ителә. Авыл халкы көрәшкә күтәрелә [3, с. 47].

Кырынды авылы үзе хәзерге рәсми документларда, карталарда бер генә исем – "Кырынды" исеме белән генә йөртелә, ә 1930 елларга кадәр авылның бер өлеше "Төрдәле", икенче өлеше "Кырынды" дип аталган. Бу ике авылны бары тик "Төрдәлинкә" дигән кечкенә инеш аерып торган [1, с. 84].

Документларда озак еллар дәвамында нахак исемнәр күтәреп йөрүгә каршы чыгып, 1871 елның октябрендә Кырынды авылының барлык татарлары үзләрен мөселман дип белдерәләр һәм хөкүмәтнең шуны тануын таләп итәләр.

Тик, шулай да, 1892 елны "Петропавел чиркәве" үз эшен башлап җибәрә.

Кырынды побы Иван Тронов 1876 елгы бер рапортында хәбәр итүенчә, Кырынды авылы халкының мөселманлыкка кайтуының төп сәбәбе – озак еллар Төрдәле авылы мулласы Гыйзәтулла алып барган мөселман пропагандасы. Ул кырык дүрт ел дәвамында Кырынды авылында иман тарата. Үз йортында качырып балаларны укыта, шул гамәлләре өчен жандарм күзәтүе астына алына [3, с. 48]. Гыйззәтулла хәзрәтнең кабер ташы Төрдәле авылының зиратында сакланган [2, с. 118].

Гыйззәтулла хәзрәтнең өч улы да: Әхмәди (1825-1908), Мөхәммәтшакир (1833-1892), Мөхәммәтсадыйк (1843-1913) әтиләре эшен дәвам итүләре һәм Кырындыда чиркәү төзүгә кискен каршы чыгулары һәм халыкны каршылык күрсәтүгә котыртулары өчен 1877 елда 10-12 шәр елга Вятка губернасының төньягына сөргенгә җибәрелгәннәр.

Өлкән улы Әхмәди гарәп илләрендә биш ел дини белем алып, "Коръән хафиз" булып кайта һәм әтисе вафатыннан соң, сөргенгә хәтле үк Төрдәледә муллалык итә башлаган була. Шунлыктан, ул "Әхмәди мулла" исеме белән шөһрәт тапкан [3, с. 48].

2007 елның 18 гыйнварында Татарстан Милли музее фондларында Гыйззәтулла мулла улы Әхмәдинең сөргендә вакытында – 1878-1879 елларда күчереп язган кулъязма китабы барлыгы ачыклана. Ул музейда "ГОМРТ. 19011-2" шифры белән саклана. Әлеге китапның табылуы да Ходайның гаҗәеп бер хикмәте! "Хаҗи Исмәгыйль Бикмөхәммәд улының сәфәре", "Хаҗи Мөхәммәдәмин мулла Гомәр угылы сәяхәтнамәсе", "Сираҗел-колуб" исемле гарәп теленнән татарчага тәрҗемә ителгән дини-әхлакый эчтәлекле әсәре саклана.

Үзе сөргендә чагында аның Төрдәледә калган хатыны дөнья куйган. Әхмәди мулла өлкән яшьтә булса да, сөргендә бер абыстайга өйләнгән һәм аларның уллары туган. Аңа Батыргәрәй дип исем биргәннәр. Батыргәрәйнең дә язмышы милләт һәм дин өчен көрәш белән сугарылган. Ни гаҗәп, совет чорында ул да хөкем срогын уздыру өчен әтисе 50 ел

элек сөргендә булган һәм үзе дә дөньяга килгән Нократ авылына килеп эләгә! Адәм баласы туган авылына сөргенгә җибәрелә аламы? Ала икән шул.

Әхмәди мулла кара урманнар эчендәге татар авылы Нократта сөргендә булган һәм шунда никахланган. Тоткынлыктан азат ителгәч хатыны һәм яңа туган бер яшьлек улы Батыргәрәй белән туган җиренә әйләнеп кайткан.

Еллар үтә, дөньялар үзгәрә...

Капма-каршы ике төрле хакимият чорында, бер үк ватанда, бер үк сәбәп – дин һәм милләт өчен этисе дә баласы да җәфа чигүгә дучар ителә.

Меңләгән газаплардан сынмыйча калган бу нәселнең хәзерге бихисап дәвамчылары Гаяз Исхакый “Зөләйха”сын кат-кат тамаша кылалар, күзләре чылана... Чыланмыйча, андагы хәзрәт образында газиз бабаларының гәүдәләнешен күрәләр бит алар. Гыйззәтулла хәзрәт нәселенә җәбер һәм газаплар сөрген белән генә чикләнмәгән. Төп туену чыганагы – җирләреннән мәхрүм ителгән кайбер ир-егетләре чарасызлыктан башка авылларга: Мөхәммәтшакирнең өлкән улы Шаһимәрдан, этисе сөргендә чагында, 1885 елда гаиләсе белән Яңа Бәзәкә авылына (хәзерге Әгерҗе районында) күчеп урнашкан, ә Әхмәдинең улы Сәлимгәрәй күршедәге Чишмә авылына күченгән. Калганнары туган авылларында яшәп калган. Җирсезлектән иза чиккән Гыйззәтулла мулла нәселенә совет хакимлеге урнашкач кына җир бүлеп бирелә. Әхмәдинең уллары: Әхмәтвәли, Әхмәтгәрәй, Шаһингәрәй, Габделфәттах, Батыргәрәй һәм Мөхәммәтшакирнең уллары Шәйхетдин белән Әхмәтзакир, Мөхәммәтсадыйкның Сабит исемле улы гаиләләре һ.б. кардәшләре белән яңа урынга күчеп, 1923 елда Карамалы Елга (Тукай) авылын нигезләп, шунда төпләнгәннәр [3, с. 50].

XX гасыр башыннан Әсәретдин Габдрахман улы имамлык указына ия булса да, Кырынды авылы татарлары рәсми рәвештә православиедә исәпләнгәнгә күрә, Кырындыда хөкүмт рөхсәтеннән тыш кына муллалык иткән. Ул тумышы белән Мамадыш өязенең Keләвеш волосте Мулла Пучинкәсе авылыннан булган [4, с. 167].

Атасының вафатыннан соң имамлыкны улы Касыймхан Әсәретдинев (1872-1931) алып барган. 1906 елга кадәр хөкүмәт рөхсәтеннән башка, ә 1907 елдан рәсми рәвештә имамлык иткән [4, с. 168].

1913 елга кадәр указлы мулла булып Тәбәрледән килгән Гомәр Зәйнелбәшәр улы тора. Ул якын-тирә төбәктә шактый танылган сәгатьче һәм ювелир булган. Сәгатьләр һәм көмеш бизәнгечләр (чулпылар һ.б.) ясаган [4, с. 171].

1913-1930 нчы еллар арасында Гыйльмешәех Фәттахетдин улы имамлык итә. Ул чыгышы белән Кырынды авылыннан 10 чакрым ераклыктагы Көчек авылыннан була.

Утызынчы еллар уртасында Кырынды мәхәлләсенә имам булып Актаныш ягыннан мәдрәсә тәмамлаган указлы мулла Габделхәй хәзрәт Җәмилов (1935-1970) килә. Габделхәй хәзрәтнең имамлык еллары совет дәүләтенең муллаларга карата репрессия үткәргән чорына туры килә. Хәзрәт имамлык вазыйфасыннан читләштерелсә дә, Аллаһының рәхмәтендә булсын, авылыбызда динне, әхлакый тәртипләрне саклап калу өчен көчен кызганмаган. Үзенә властьлардан шелтәләр, кисәтүләр алып булса да, яңа туган балаларга исем кушу, кавышкан яшьләргә никах, яшерен булса да, җәмәгать белән гает намазларын оештырган.

Исмәгыйлев Харис 1970-1979 елларда имамлык итә. Чыгышы ягыннан Төрдәле авылы кешесе була. Шунда гомер кичергән... Авыл халкын дингә өндәгән. Шул сәбәпле, бу мәхәлләдә дин ныгып дәвам иткән.

Галимов Әсәдулла 1979-1988 елларда имамлык итә. Шулай ук Төрдәле авылында туып, авыл халкына хезмәт иткән.

Галимов Дәхи 1988-1991 елларда имамлык итә. Галимов Дәхи Галим улы 1909 елда Кырынды авылында туган. Бөек Ватан сугышында катнашкан. Сугыштан соңгы елларда Кырынды җирлегендә колхоз рәисе булып эшләгән. Лаеклы ялга чыккач имам вазыйфасын башкараган. (Югарыда әйтелеп киткән Исмәгыйлев Харис, Галимов Әсәдулла, Галимов Дәхи – туганнар).

Галиев Габдулла 1991-2007 елларда имамлык итә. Габдулла ага 1928 елда Төрдәле авылында туган. Аның хезмәт юлы: ветеринар, Төрдәле фельдшер-акушерлык пункты мөдире. Ирләр өчен гадәти булмаган эш, әлбәттә. Әмма Әгерҗе ягында алай уйламыйлар. Бу төбәктә Габдулла аганың шифалы кулы хакында легендалар йөри. "Уколлары белән түгел, күңеле-җаны белән үк сихәтләндерә ул", – дип сөйлиләр Кырынды кешеләре. Габдулла Галиев – язучы, чәчмә әдәбиятта үзенең ныклы юлын тапкан әдип. Аның каләме иҗат иткән әсәрләрнең күбесе – автобиографик характерда. Ул 2013 елда Алабуга педагогика институтын тәмамлады. Табиб. Язучы. Имам. Шәфкатьлелекнең өч асыл хасиятен дә бер олы йөрәгенә иңдереп яшәүче ул – Габдулла хәзрәт.

Шәймәрданов Рәшит Хаҗи улы 2007-2009 елларда имамлык итә. Рәшит хәзрәт – утызынчы елларда Актаныш ягыннан Кырынды авылына имам булып килгән Габделхәй хәзрәт Җәмиловның оныгы. Лаеклы ялга чыкканчы Себер якларында нефтьче булып эшли. Туган ягына кайткач Габдулла хәзрәт Галиев аны үз урынына алмаш итеп калдыра.

2009 елдан бирле Кырынды мәчетенең имам-хатыйбы булып Зарипов Зефир Закир улы тора. Ул Яр Чаллы шәһәренең "Ак Мәчет" мәдрәсәсен (2007-2010) тәмамлый. Хаҗ гамәлен 2011 елда башкара. Кадрәк авылы мәктәбендә хезмәт, тормыш иминлеге дәресләрен укыта.

Һәрбер яңа буынның язмышы үткән заман белән аерылгысыз бәйләнештә тора. Аны белү, тарихи истәлекләрне бергә туплау, саклау, киләчәк буынга җиткерү – безнең вазыйфа. Киләчәктә дә Кырынды мәхәлләсендә дин ныгыр һәм аны куәтләүче иманлы, тәүфыйклы кешеләр булыр дигән теләктә калабыз.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Раиф Мәрданов, Ирек Һадиев. Әгерҗе төбәге тарихы. – Казан: "Тамга" нәшрияты, 2003.

2. Раиф Мәрданов, Ирек Һадиев. Әгерҗе төбәгенең ташъязма истәлекләре. – Казан: "Тамга" нәшрияты, 2008. – 148 б. – ("Татар эпиграфикасы" сериясе; 1 нче китап).

3. Милләт дисәң, миләр сызлый...: мәкаләләр җыентыгы / Раиф Мәрданов. – Казан: "Тамга" нәшрияты, 2006. – 152 б.

4. Иж шәһәре татарлары тарихыннан / Раиф Мәрданов. – Казан: "Милли китап" нәшрияты, 2006. – 263 б.

5. Ислам на Урале: энциклопедический словарь / Коллект. автор. Сост. и отв. редактор – Д.З. Хайретдинов. – М.: Издательский дом «Медина», 2009. – 404 с., ил. – (Ислам в Российской Федерации; Вып. 5).

ХРИСТИАНИЗАЦИЯ НАРОДОВ ПОВОЛЖЬЯ И ОТРАЖЕНИЕ РЕЛИГИОЗНОЙ ПОЛИТИКИ В ТЮРМАХ КАЗАНСКОЙ ГУБЕРНИИ

Салихов Р.Т.

Казанский юридический институт МВД РФ, г. Казань, Россия

В статье рассматриваются этапы христианизации Казанских татар, вопросы регигиозного перевоспитания в тюрьмах Казанской губерниии и некоторые аспекты взаимоотношения властей с религией ислам.

Ключевые слова: *христианизация, религия, татары, мечеть, Петр I, Екатерина II, тюрьма, перевоспитание, арестанты, попечительные общества о тюрьмах.*

CHRISTIANIZATION OF THE PEOPLES OF THE VOLGA AND THE REFLECTION OF RELIGIOUS POLICY IN PRISONS KAZAN PROVINCE

Salikhov R.T.

Kazan Law Institute of the Russian Interior Ministry, Kazan, Russia

This article discusses the steps of the Christianization of the Kazan Tatars, questions of religious re-education in prisons Kazan province and some aspects of the relationship between government and religion, Islam.

Keywords: *christianization, religion, Tatars, mosque, Peter I, Catherine II, a prison, re-education, convicts, keepers of society on prisons.*

В специфику своего исторического развития Российское государство с начальных этапов своего формирования была многонациональной и поликонфессиональной страной. Религиозная политика во внутриполитической деятельности государства приобретала особую значимость, для обеспечения устойчивого функционирования российского самодержавия, и общества как целостного организма, сохраняя свою национально-религиозную самобытность.

Со второй половины XVI столетия, после присоединения к Российскому государству Среднего Поволжья, и активизации внешнеполитической деятельности на востоке, отдельной строкой в религиозной политике государства проходит отношение к исламу.

Во время правления Петра I начинается научное изучение ислама. Главным образом для ведения активной внешнеполитической деятельности на Востоке. По его приказу в 1716 г. в Петербурге был напечатан Коран в переводе на русский язык

Внутренняя политика Петра I по отношению к мусульманам, и татарам в частности, отличалась жестокостью, проявлявшаяся в насильственном крещении всех нерусских народов.

Положение мусульманского населения в этот период было крайне тяжелое, меры по насильственному крещению дополнялись и экономическими: мусульманское население России обкладывались всевозможными дополнительными податями [1, с. 329].

Так, 3 ноября 1713 г. был принят указ о крещении в течение полугода мусульманских мурз, у которых во владениях имелись крестьяне православной веры. В результате этих мер мурзы и служилые татары, оставшиеся верные своей вере, фактически лишались своих земель [5, л. 706].

2 ноября 1722 г. Петр I принимает указ, по которому рекруты из инородцев, в случае крещения, освобождались от воинской службы [4, с. 792].

В правление Анны Иоанновны (1693-1740) 17 марта 1730 г. был издан Манифест о защите православия, который стал одним из программных документов христианизации.

Указом от 11 февраля 1736 г. было запрещено строительство новых мечетей. Деятельность становится наиболее энергичной в с 40-е., 50-е годы, когда казанскую епархию возглавлял архиепископ Лука Конашевич. Он, обвинив татар в поджоге Казани в 1742г., сумел добиться от правительства разрешения на уничтожение из действовавших 546 мечетей, 418 каменных и деревянных мечетей, как уцелевших от эпохи Казанского ханства, так и вновь построенных (деревянных) [2, с. 57].

Татарское население противилось принятию православия. За 30-е – 40-е годы XVIII века число татар-мусульман принявших новую веру было всего 0,015% от общего количества крещенных. К 1760-м годам удельный вес крещенных татар Поволжья и Приуралья достиг максимальной величины 7,6%.

Екатерина II понимала тяжесть положения населения на окраинах империи. При всей своей сложности и неоднозначности, политика Екатерины II по отношению к нерусским народам, носила либеральный и прогрессивный характер. Недаром татары называли ее “Әби патша”. Положение мусульман в период ее правления значительно улучшилось.

Екатерина II Указом от 17 июня 1773 г. провозгласила принцип веротерпимости, дела «иноверцев» передавались из ведения епархиальных архиереев в юрисдикцию светской администрации.

Первые кирпичные мечети во второй половине XVIII века были построены после многократных обращений татарского купечества с личного разрешения императрицы Екатерины II. Посетив Казань в 1767 г., Екатерина II лично дала разрешение купцам Юнусовым на строительство в городе каменной мечети. Юнусовская мечеть, построенная в 1767-1771 гг., впоследствии получила наименование мечеть Марджани – по имени татарского просветителя Шигабуддина Марджани, бывшего ее имамом. Она стала первой каменной мечетью, построенной в Казани после ее присоединения к России.

В 1776 г. татарам было разрешено вести торговлю по всей России, в 1782 г. в Казани была образована Татарская ратуша,

В 1784 году готовился указ о том, что все мусульмане, показавшие себя преданными империи и имевшие благородное происхождение, приравнивались в привилегиях к дворянству. Этот указ был подписан уже Павлом I в 1797 г. [3, с. 23-24].

Освободившись от наиболее одиозных проявлений христианизация приняв новые ненасильственные формы продолжилась. Екатерина II предполагала, что татары могут выступить связующим компонентом языческих народов Российской империи с русским этносом [7, P. 42]. Государство намеривалось использовать исламскую религию в интересах укрепления империи, официально признав право на свободное вероисповедание и для сторонников ислама.

Так уж получаеться, что во все времена места лишения свободы являлись лакмусовой бумажкой общества. Все сложные социальные процессы происходившие в государстве особенно ярко проявлялись именно там. Не обошла тюрьмы стороной и религиозная проблема.

Учрежденное в 1819 году в России Попечительное о тюрьмах общество было создано по образцу Английского попечительного общества о тюрьмах, скептически относившегося к возможности перевоспитания преступников по средствам телесных наказаний, с первого же года своего существования выдвинуло на первый план идею перевоспитания через религию и религиозную пропаганду. Конечно официальные власти сделали основной упор на христианскую религию.

С XIX века повсеместно в тюрьмах Российской империи строятся церкви или молельные комнаты. Указ НГТУ Галкина-Враского даже разрешал, в случаи отсутствия молельных помещений, выводить арестантов для совершения религиозных обрядов в город. Конечно, эта процедура применялась и к срочным арестантам мусульманам [6, с. 38].

На територии тюремных учреждений Казанской губернии за весь рассматриваемый период небыло построено ни одной мечети.

На это были как объективные – процентный состав арестантов татар был довольно небольшой, так и субъективные причины – проводилась политика христианизации коренных народов Поволжья (территория Казанской губернии охватывала территории современных республик Татарстан, Чувашия, Марий Эл, Удмуртия).

В тюрьмах обустраивались библиотеки, с религиозной литературой. С целью нравственного исправления арестантов – в тюрьмах проводились духовные занятия, чтения религиозной литературы. В специально обустроенных тюремных церквях священники проводили службы для арестантов.

Арестантов магометанского исповедания посещал военный мулла города Казани, а в других городах, где отбывали срок арестанты мусульмане приходили уездные и сельские муллы. А вот условия проведения службы резко отличались: небыло здесь ни посторенных мечетей, ни специальных комнат. Службы проводились в камерах, для этих целей выбиралась наибольшая камера, из которых выводились арестанты.

Попечительское о тюрьмах общество ежегодно составляло отчеты о лицах, приобщенных к «святым тайнам» и перешедших в христианскую веру людях. Надо

отметить, что среди обитателей тюрем случаи приобщения к православной вере не наблюдались.

По такому же принципу шло и финансирование духовных деятелей. Если в столице оплачивались псаломщик и мулла, то в уездных тюрьмах муллы рабтали на общественных началах.

В целом, к концу XIX века, политика государства в религиозной области становится достаточно либеральной, государство теряет интерес к религиозной ассимиляции народностей населявших изрядно расширившуюся территорию империи, политика двойных стандартов продолжалась. Особенно ярко это проявлялось в замкнутых и ограниченных социумах, таких как тюрьмы.

Список использованной литературы

1. Голиков И.И. Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России. – М., 1838. – Т. 2.

2. Горохов В.М. Реакционная школьная политика царизма в отношении татар Поволжья. – Казань, 1941.

3. Малов Е. О Новокрещенской конторе. – Казань, 1878. – С. 217-218.

4. ПСЗ-1. – Т. 6. – С. 792.

5. РГАДА, ф. 248, оп. 126, д. 803, л. 706.

6. Фонд 2, Опись 2, Дело 16, С. 38.

7. Rorlich Asade-Ayse. The Volga Tatars. A Profile in National Resiliens. – Stanford. 1986. – P. 42.

ИСЛАМ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ

Хамидуллин Э.М.

Председатель гражданского общества «Человек и его право», г. Рожнява, Республика Словакия

В статье рассматриваются Ислам и актуальные проблемы современности. Подробно описывается роль Ислама в стабилизации социальных процессов.

Ключевые слова: *Ислам, актуальные проблемы, Западная Европа, мусульманская община.*

ISLAM AND ACTUAL PROBLEMS OF OUR TIME

Chamidullin E.M.

A chairman of the civil society "Man and his right", Roshnyava, Republic of Slovakia

The article deals with Islam and topical issues of the day. The author describes in detail the role of Islam in stabilization of social processes.

Keywords: *Islam, actual problems, Western Europe, Muslim community.*

Известно, что ислам имеет различные направления, течения с характерными особеностями в догматике, богословии и культовой практике. Мусульманское население, которое живет в районах западного мира проецировано на разногласия внутри мусульманского общества. Западный мир активно работает над созданием некого «Европейского ислама», создает «мечети только для женщин» в Калифорнии США, пытается, извращая ислам, всунуть его в ложе своих интересов. Ярким примером тому – последние события в Западной Европе и реакция политических элит на произошедшие события во Франции и ФРГ. Как результат этой деятельности Запада, мы видим

радикализацию европейского общества, рост неонацизма, в частности деятельность организации под названием «Pegida» штаб организации г. Дрезден ФРГ, проявление ксенофобии, недоверия к мусульманской общине, живущей в западном мире и США.

Отношение к мусульманской общине, к мусульманам, их культурной среде, как правило, в подсознании западно-европейцев несет следы недоверия, исходящего из чувства своего превосходства, из убеждения того, что именно европейская культура и цивилизация являются прогрессивными для всего человечества, но не находя тому рационального обьяснения. Некоторая часть населения западного мира своим либеральным отношением к религии и культурным достижениям, иных цивилизаций, умаляя вклад иных цивилизаций в культурное наследство всего человечества, нередко вызывает бурные отрицательные эмоции у представителей других конфессий, иных народов, проживающих в странах Западной Европы.

Было бы ошибочным отрицание ряда ценностей и достижений Западной Европы и западной цивилизации в экономической области, социальной защите граждан своих стран, области всеобщего образования, в области достижения науки и современной западной медицины.

К сожалению, в средствах массовой информации западного мира нередко опубликовываются поверхностные статьи и социологические исследования по изучению общественного мнения, в которых часто используются отрицательный образ иммигрантов и мусульман в частности. Большая часть европейцев не имеет элементарных понятий об исламе, имеет ограниченный доступ к информациям о жизни и деятельности мусульманской общины. Подобные проекты, содержащие лживую информацию не принесут пользы никому.

Исламские обычаи, религиозное мышление на протяжении столетий в различной мере были трансформированы. Однако, фундаментальные основы ислама, столпы веры, и по сей день несут в себе основы формирующего мировозрения для 1,5 млрд. населения нашей планеты. Почему это является возможным? Есть несколько ответов на этот феномен человеческой цивилизации. Реальная действительность и факты тому подтверждение, что ислам, его культурное наследие, оказывает большое влияние, которое воздействует на сознание, сердца и умы людей.

Востоковеды самого широкого спектра, специалисты из западного мира, предлагают самые разнообразные исследования в области изучения ислама, оказываемого им влияния на социально-политические, экономические и другие вопросы, связанные с парламентарной демократией, политическим прагматизмом и умением вести диалог, несущим в себе компромиссы. Возникают вопросы о причинах политического пробуждения ислама, и, не в последную очередь возрастающий интерес и популярность ислама среди молодежи в странах Западной Европы.

Предлагается безбрежное море всевозможных научных работ с целью как можно глубже изучить и понять задачи стоящие перед исламом в современном мире XXI столетия. Происходят процессы связанные с глубоким интересом и попытками обьяснения феномена популярности ислама в странах, с традиционными католическими корнями, с точки зрения западных политических элит, научных обществ и различного рода специалистов и политологов.

На счастие, имеются и обьективные точки зрения, и взгляды на оценку степени влияния Ислама на широкие массы в мусульманских странах, а также мировое сообщество в целом, потенциальных возможностей ислама как интегрирующей, мобилизующей социальной силы.

Стало общепринятым утверждением, что мусульманская религия переживает бурное возрождение, что она уже превратилась в самостоятельную политическую силу на международной арене. В исламских государствах последнее время отмечено экономическими успехами и достижениями в науке, как следствие, отношение политиков, ученых, журналистов коренным образом меняется. Как утверждают политические элиты Запада, с чем соглашаются многие политологи, сегодняшние конфликты в различных

регионах мира – это прежде всего борьба с терроризмом, неонацизмом, расовой нетерпимостью, с проникновением в общество идей ваххабизма и салафизма, идей исламского радикализма.

Это ни в коем случае не является борьбой с исламом, как религией или цивилизацией, скорее борьба с радикально нетерпимой и антисовременной доктриной, тем чему сегодня мы говорим политический ислам или исламизм, отрицающий ценности всего цивилизованного мира.

Что из себя представляет среднестатистический европеец и в какой социально-политической среде он проживает?

Западная Европа – это территория, в которой проживают люди в мультикультурализме при сосуществовании разных культур на одной и той же территории, в один и тот-же промежуток времени.

Мультикультурализм – модель совместного проживания людей различных культур и религиозных конфессий в рамках правового государства, в котором каждому гражданину гарантированы его права и обязанности, независимо от происхождения, вероисповедания. К культурным различиям иммигрантов и переселившихся лиц относятся с чувством уважения и толерантности, не оказываются ограничения при сохранении собственной идентичности, сохранении своих традиций и веры.

Отношение европейцев в вопросах собственного вероисповедания религии и сохранения традиций.

В вопросах веры среди населения средней возрастной категории можно говорить, как о людях, которые в своем большинстве не отрицают Бога, существование Сотворителя, с этой точки зрения можно говорить как о позитивном факте. Но именно эта возрастная часть населения чаще других критически высказывается о деятельности церкви, которая должна была бы стоять на страже нравственности, морали, семьи и культуры, доносить истину и гласить богобоязненность.

Общественность в западном мире становиться свидетелем упадки церкви. В СМИ освещаются события, которые не могут не беспокоить каждого человека, для которого понятия чести и морали, духовности все еще представляют большую человеческую ценность. Негативные явления, происходящие в католической церкви, в частности скандальные факты о педофилии среди священослужителей, подозрения в отмывании денег Ватиканом, нетранспарентные финансовые трансакции, неспособность церкви оказывать влияние на укрепление семьи, в совокупности с потерей нравственности и морали, ведет к потере авторитета церкви.

В вопросах соблюдения принципов христианской религии можно говорить о неравномерном разделении в зависимости от регионов, от «умеренного» соблюдения принципов и традиций христианской религии (от случая к случаю, в основном на рожденственские праздники и Пасху), аж до экстремных фундаменталистов, («католическая вера должна быть обязательным предметом в школе»).

Европеец на бытовом уровне (Что ему известно об Исламе? Каковы его представления о мусульманине?):

а) потенциальный террорист; б) не уважает женщину; в) в семье это просто тиран; г) женщина не имеет право получить светское образование; д) женщина должна быть только в традиционной одежде; е) мусульманин берет в жены женщин западного мира с целью обращения этих женщин в ислам и многие, многие стереотипы, которые не имеют ничего общего ни с верой, ни с культурой, ни с традициями ислама.

Задавая вопрос «Откуда у него такая информация? Из каких источников?», не удивляйтесь, если вас его ответ обескуражит. Он увидел это в интернете, в кино, по телевизору, где-то об этом прочитал. Он склонен рассуждать о том, что мусульманин легко может идти на насилие, убежден в том, что у них, мусульман, это в крови.

Но не будет так уверен в отношении экстремиста Андерса Брейвика, который во имя «охраны христианских ценностей», хладнокровно расстрелял 77 молодых людей – норвежцев. В основном это были члены Социало-демократической молодежной

организации, членов которой, Брейвик, считал либеральными сторонниками мультикультурных идей. Массовый убийца Брейвик не является исключением из тех, которые совершили террористическое нападение. Согласно статистическим данным полиции Европейского союза (EUROPOL) 99,6 % террористических нападений, совершенных на территории ЕС в 2010 году, совершили именно европейцы, а не мусульмане. Если из статистических данных убрать небольшой процент психически и душевно больных людей, получается, что нам надо бояться любого человека светлой кожи, христианина, своего соседа, и даже самого себя.

Как правило, базовые знания по политической географии ограничены Европой, в лучшем случае, они расширены до Северной Америки. А что касается остальных частей света, эти знания скупы. Как следствие, среднестатистический европеец не может представить, что мусульман 1,5 млрд. разных народностей, цвета кожи, проживающих на огромной территории, в различных государствах, на разных концах планеты.

Интернет и СМИ.

Нередко в СМИ и интернете появляются материалы с таблицами и диограммами о «демографическом развитии, об опасности, которую представляют мусульмане для Европы». В материалах предоставляются данные о иммиграции мусульман, об уровне рождаемости и т.д. В подобных материалах подводятся итоги о последствиях исламизации Европы до 2050 года. Материалы подобного рода – чистый вымысел, который далек от действительных данных, и не содержит правдивой информации. Европейская комиссия и подчиненное ей агентство статистики Евростат негативно относится к подобного рода материалам и статьям, в которых публикуются неправдивые данные, не имеющие ничего общего с реальными цифрами, касающимися реальной жизни в Европейском союзе.

Надо заметить, что СМИ довольно часто, в программах новостей, выделяя на это эфирное время, уделяют большое внимание вопросам ношения бурки, платков и хиджаба, уделяют время разного рода малым экстремистическим сектам.

Но в тех же СМИ не могут найти и уделить достаточного времени для обьяснения своих позиций тем членам мусульманской общины, которые успешно интегрировались в культурно-политическую, экономическую и общественную жизнь, при этом успешно сохраняют свои традиции, обычаи и веру своих отцов.

Что может дать Ислам, в чем его ценность для европейцев?

Можно привести примеры из Хорватии и Польши о жизни мусульман, которые успешно интегрировались в культурно-политической, экономической и общественной жизни.

В Хорватии проживают представители различных конфессий, христиане-католики – 88 %, православные – 4,4 %, мусульмане – 1,47 %, оставшиеся – другие вероисповедания и атеисты. В 1916 году хорватский парламент признает Исламу равные правовые положения по отношению к другим конфессиям на территории Хорватии. На сегодняшний день около 40000 мусульман проживает в столице – Загребе.

Представители исламской общины в Хорватии сегодня говорят о том, что Хорватия на международной арене может быть представлена, как образец взаимоотношений между христианами, мусульманами и представителями других конфессий, эти взаимоуважительные отношения могут служить примером для подражания и для исламских государств, в которых христиане представлены в меньшинстве. Секретариат исламской общины убежден в том, что в этой части Европы происходит уникальная ситуация, связанная с ненасильной интеграцией ислама в различных сферах жизни общества. Мусульманское меньшинство в Хорватии может открывать школы, исламские гимназии, общественные библиотеки, исламские центры, вести полноценную духовную жизнь. Реальная жизнь приносит с собой и проблемы с которыми люди сталкиваются в повседневной жизни. Старшее поколение субьективно подходит к оценке тех страшных событий 1991-1995 годов, они часто не способны критически оценить ужасы прошедшей войны. Молодому поколению не хватает уважительного отношения к окружающему миру, людям, они часто оценивают окружающий мир лишь с точки зрения благополучия

потребительской жизни, успокоения тщеславия и собственного эгоизма. Представители исламской общины в Хорватии уверяют, что в основном проблемы существуют лишь на индивидуальном уровне. Нередко путешествуя по Хорватии вы можете увидеть мусульманина, который остановился на краю дороги для совершения намаза. Главное в том, что молящийся мусульманин ни у кого не вызывает чувства недоверия, недопонимания. Мусульмане по месту трудоустройства не испытывают ограничений со стороны работодателей при совершении пятничных намазов. Что позволяет им соблюдать свои традиции и принципы веры. Одной из существенных выгод мусульман в Хорватии является то, что нет больших культурных различий между христианами и мусульманами. Говорят на одном языке, совместно проживают на Балканах уже несколько столетий.

Татары в Польше – модель для мусульман в Европе.

Представители небольшой татарской общины Польши убеждены, что их положительный опыт интеграции может послужить примером для мусульманских иммигрантов в Европе. Члены этой мусульманской общины, предки которых перебрались в Польшу шесть веков назад, говорят, что их опыт может стать примером для новоприбывших иммигрантов-мусульман. Татары являются суннитами ханафитского направления. Ислам в Польше – это религия официально признанная государством. Документом, подтверждающим этот статус, является Постановление от 21 апреля 1936 г. об отношениях государства к мусульманскому религиозному объединению в Речи Посполитой, и действительное по сей день.

Европейцы сомневаются, возможно ли вписать мусульман в европейскую культуру и идентичность, но 600-летнее сосуществование мусульман и католиков в Польше опровергает тезис о конфликте культур и цивилизаций. Поляки часто называют татар «наши мусульмане» и их существование неразрывно связано с историей страны. И даже исламофобия, ставшая устойчивым европейским трендом не изменила отношения поляков к татарам.

Что дает Ислам?

Многие европейцы, люди живущие в странах западного света, не понимают, не осознают того, что вера в Ислам – это не «восточный базар» на котором можешь выбирать то, что нравиться. Ислам – это прежде всего духовная жизнь, которая оказывает существенное влияние на семейную жизнь, общественно-политическую и экономическую жизнь общины. Для мусульман Ислам – это не только правовые нормы, касаюшиеся сложностей повседневной жизни, человеческих взаимоотношений, отношение к нарушителям закона, охрана имущества и жизни людей, это представление о взаимоотношениях с государственной властью, это вопросы касающиеся взаимоотношений с представителями иных конфесий.

В заключение можно добавить, что ключем к добрым взаимоотношениям является необходимая открытость христианского большинства, ее готовность к толеранции иных религиозных конфессий, желание предоставить возможность мусульманской общине для успешной интеграции в культурно-политическую, экономическую и общественную жизнь. Для этого необходимо больше знать друг о друге, больше встречаться, уметь находить то, что людей обьединяет.

Источники

1. http://www.euractiv.sk/obrana-a-bezpecnost/clanok/etnocentrizmus-v-europe-na-vzostupe

2. Автор: Анна Кшонжек – аспирант кафедры истории религии Института религиоведения Ягеллонского университета (г. Краков, Польша).

3. Občianske združenie Ľudia proti rasizmu (People Against Racism)

Europol-u: http://www.loonwatch.com/2010/01/terrorism-in-europe/

4. výskum verejnej mienky od Michala Vašečku:

5. http://www.iom.sk/sk/o-nas/novinky/27-postoje-k-cudzincom

СЕКЦИЯ III.
ИСЛАМ КАК МОРАЛЬНО-НРАВСТВЕННЫЙ РЕГУЛЯТОР РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ И ОБЩЕСТВА. ИСЛАМ И ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ, ВЗАИМООТНОШЕНИЙ И СЕМЕЙНЫХ ТРАДИЦИЙ

БАЛАЛАРНЫ ИСЛАМ ДИНЕ НИГЕЗЕНДӘ ТӘРБИЯЛӘҮ

Алетдинова З.З., Митрофанова Л.Р.

Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты, Яр Чаллы шәһәре, Россия

ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ НА ТРАДИЦИЯХ ИСЛАМА

Алетдинова З.З., Митрофанова Л.Р.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье рассматриваются вопросы воспитания детей. Ссылаясь на Коран, авторы утверждают, что ответственность за воспитание детей ложится на родителей. Но родители часто не понимают суть воспитания.
Ключевые слова: *ислам, воспитание, шариат.*

EDUCATING CHILDREN ON THE TRADITIONS OF ISLAM

Aletdinova Z.Z., Mitrofanova L.R.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The article deals with the education of children. Referring to the Koran, the authors argue that the responsibility for raising children lies with the parents. But parents often do not understand the essence of education.
Keywords: *Islam, education, Shariat.*

Гаиләдә бала туу әти-әни һәм туганнар өчен бик зур сөенеч...

Ана кеше баланы, әле аны күрмәгәндә үк, тавышын ишетмәгәндә үк ярата башлый, әмма шул сөенечләр белән бергә, “Баланы ничек тәрбияләү дөресрәк соң?” дигән сораулар да туадыр.

Без бу мәкаләбездә Пәйгамбәребез (салаллаһү галайһи вәссәлам) вакытында балаларны ничек тәрбияләгәннәр һәм хәзерге вакытта мөселман гаиләләрендә шаригать кануннары белән баланы тәрбияләү турында сөйлисебез килә.

Аллаһы Тәгалә Коръәндә әйтә: “Күкләрдә һәм җирләрдә булган бөтен нәрсә дә Аллаһы Тәгаләнеке” (“Аль-Бакара” сүрәсе,_255 аять).

Аллаһы Тәгалә теләгән нәрсәсен юктан бар кыла, үзе теләгән кешегә малай яки кыз бүләк итә. Ә кайвакытта аларны игезәкләр итеп бирә, ә кайберәүләргә ул балаларны бирми дә. Аллаһы Тәгалә – ул белүче һәм кодрәтле (“Аш-Шура” сүрәсе, 49-50 аятьләр).

Менә шушы аятьтән күренгәнчә, Аллаһы Тәгаләнең безгә биргән иң зур кыйммәтле нигъмәте – бала.

Пәйгамбәребез дә (салаллаһү галайһи вәссәлам) болай ди: “Сезнең балаларыгыз – җәннәтнең күбәләге” (Мөслим).

Бала туа, үсә, ләкин ата-ана баланың матурлыгына гына карап тора алмый, ул бала өчен зур җаваплылыкны да сизәргә тиеш.

Пәйгамбәребез (салаллаһү галайһи вәссәлам) әйтә: “Сезнең һәрберегез көтүче, һәрберегез көтүегез өчен җавап бирә: җитәкче булган, имам булган кеше бөтен мөселман өчен җавап бирә; шулай ук ир кеше дә көтүче – ул балалары, хатыны өчен җавап бирә; хатын- кыз да көтүче – ул иренең өендә малы өчен, балалары өчен җавап бирә” (Аль-Бухари).

Бу хәдис бик зур мәгънәгә ия, ул безне җаваплылыкка өнди. Димәк, һәрбер Адәм баласы Аллаһы Тәгаләдән бирелгән әйберләр өчен җаваплы. Без балаларыбыз өчен һәм ул балаларның тәрбиясе өчен җаваплы булып саналабыз. Аларны дөньяның начарлыгыннан, явызлыгыннан, Кыямәт Көнендә булачак Җәһәннәм Утыннан саклауда без җаваплы, чөнки Аллаһы Тәгалә әйтә: “Әй сез, иман китерүчеләр, үзегезне һәм үзегезнең гаиләгезне Җәһәннәм Утыннан саклагыз” (“Ат-Тахрим” сүрәсе, 6 аять).

Аллаһы Тәгалә безгә ул балаларны амәнәт итеп бүләк иткән, һәм без алар өчен җаваплы. Аллаһ безгә аларны чиста, саф итеп бүләк итә. Балалар начарлыктан, гөнаһтан пакь була. Аларның бер кимчелекләре юк, шушы килеш аларны Аллаһ безгә тапшыра. Пәйгамбәребез (салаллаһү галайһи вәссәлам) әйткән: “Сезгә бирелгән балалар чиста бит кебек. Ләкин шушы чиста битне без үзебез ике сәбәп белән бозабыз һәм пычратабыз: беренчедән – начар тәрбия биреп, икенчедән – тәрбияләмичә”.

Икенче сәбәп аеруча киң таралыш алган. Балага тәрбия бирмәү – бик зур проблема. Шул сәбәпле, без Аллаһы Тәгалә биргән амәнәтне үтәмибез.

Бүгенге көндә без үзебезнең балаларыбыз өчен күп тырышабыз, ләкин иң мөһим мәсьәләне – тәрбияне икенче планга калдырабыз. Без, тәрбия дигәндә, ашау-эчү турында, мәктәп, институт турында гына уйлыйбыз һәм шуларны бирергә тырышабыз. Әйтерсең лә, менә шулар гына безнең балага бирә алган тәрбия, хәтта кайбер вакытта без бу мәсьәләдә бер-беребез белән ярышабыз да.

Ә инде дини, рухи һәм әхлакый тәрбиягә килгәндә: “Минем балам кечкенә әле, вакыты җиткәч өйрәнер әле, вакыты җиткәч намазын укыр әле”, – дибез. Шуның белән үзебезнең дини һәм әхлакый яктан зәгыйфь икәнебезне күрсәтәбез. Кайвакытта шундый хәлләр була: кемдер үзенең баласын начар укыганы, икеле алганы өчен тирги, үзен яхшы кеше дип уйлый, чөнки ул баласының әйбәт укуын, икеле алмавын тели бит.

Болай да булырга мөмкин: баласы берәр мөселман баласы белән дуслаша икән, намазлар укый башлый икән, аны мөселман кешесе иртәнге намазга уята икән, “Бу кеше – начар, мәрхәмәтсез. Баланы төнлә уята”, – дип, начар сүзләр сөйли башлыйбыз.

Кызлар һәм малайлар мәктәптә укыган елларда ук бергә клубларга йөреп, бер-берсе белән аралашып, начар гадәтләргә, харам эшләргә өйрәнсәләр, без: “Ярар инде, аларның яшь вакытлары, җүләр вакытлары бит”, – дип, сылтау-аклану табабыз.

Мөселман кешеләрнең балалары мәктәпкә яулык бәйләп барсалар, бу җинаять булып санала. Мәктәпкә кыз бала яулык бәйләп килсә, анда: “Биредә яулык бәйләргә ярамый!” – диләр. Менә шундый җәмгыятьтә яшибез инде без.

Без балаларыбызны тәрбияләмичә, зур җаваплылыкны кулдан ычкындырабыз. Моның хакында Пәйгамбәребез Мөхәммәт (салаллаһү галайһи вәссәлам) әйткән: “Бер кеше карамагына Аллаһы Тәгалә әгәр дә берәр әманәтне тапшырса, һәм әгәр дә ул кирәкле дәрәҗәдә тәрбия кылмаса, ул җәннәтнең исен дә сизмәс”.

Бүгенге көндә без барыбыз да матур машиналарда йөрергә, зур-зур өйләрдә торырга омтылабыз, ләкин Кыямәт Көнендә Аллаһы Тәгалә: “Син бай булдыңмы, нинди машинада йөрдең?” – дип сорамас. Әмма инде балаларыбызны тәрбияләмәсәк, җәннәтнең исен дә сизмәбез.

Шул сәбәпле, без балаларыбызны тәрбияләгәндә беренче чиратта аларга дини, рухи һәм әхлакый тәрбия бирү турында уйлыйк. Әлбәттә, без: “Балаларны яхшы киендерергә, яхшы мәктәптә укытырга ярамый”, – димибез. Биредә сүз дини-рухи тәрбияне барысыннан да өстен кую турында бара.

Без еш кына: “Бала үзе сайлар әле, башына акыл кергәч намаз укыр әле”, – дибез, ә мәктәпкә укырга кергәндә яхшы мәктәпләрне үзебез сайлыйбыз бит.

Пәйгамбәребез (салаллаһү галайһи вәссәлам) әйткән: “Ата-ана балага бирә алган иң зур байлык – ул әхлакый тәрбия”.

Без шушы әхлакый тәрбияне, Ислам тәрбиясен балаларыбызга, оныкларыбызга бирү турында уйланырга тиеш. Балага без үзебездә булмаган тәрбияне инде бирә алмыйбыз. Шуңа күрә без алар өчен үрнәк булып торырга тиешбез. Үзебездәге начар сыйфат-гадәтләрне бетереп, үзебезне үзгәртеп-тәрбияләп, балаларыбызга шушы булган тәрбияне бирергә тырышырга тиешбез.

Еш кына без үзебездәге җаваплылыкны бүтән кешегә тапшырабыз да: “Баланы балалар бакчасы, мәктәп, мәчет тәрбияләсен”, – дибез. Бу хакта Аллаһы Тәгалә болай дип искәртә: “Баланы тәрбия кылу мәсьәләсендә сез бөтенегез дә (балалар бакчасы, мәктәп, мәчет, ата-ана) җаваплы”.

Күргәнебезчә, хәзерге балалар арасында харам эшләр эшләү, начар сүзләр сөйләү, бозыклык күп. Моны булдырмау үзебездән тора бит.

Аллаһы Тәгалә барыбызга да иманлы, әхлаклы балалар насыйп итсен. Амин.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Коран. – Санкт-Петербург: Издательство «Диля», 2002.

2. Сахих Аль-Бухари / Составитель: Имам Мухаммад Ал-Бухари. – М.: Издательство «Умма», 2003.

ИСЛАМ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦИАЛА СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Гараева Л.Х.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия.

В статье раскрывается роль ислама в формировании духовного потенциала молодежи, какое значение имеет ислам в жизненной позиции молодежи.

***Ключевые слова**: духовный потенциал, молодежная субкультура, девиантное поведение.*

ISLAM AS A FACTOR OF FORMATION OF THE SPIRITUAL POTENTIAL OF TODAY'S YOUTH

Garaeva L.H.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia.

The article reveals the role of Islam in shaping the spiritual potential of youth, what is the significance of Islam in the position in life of young people.

***Keywords:** spiritual potential, youth subcultures and deviant behavior.*

Современный период развития российского общества характеризуется сложными и драматичными трансформациями, которые дестабилизируют социально-экономическую ситуацию в стране и оказывают негативное влияние на духовную жизнь народа. В период глобального экономического спада особенно остро проявляются тенденции антропокультурного кризиса, который в большей степени касается молодого поколения, чье эмоциональное восприятие происходящих негативных процессов в стране является более остро переживаемым. Известно, что общественное бытие определяет общественное сознание, несмотря на то, что последнее носит активный, творческий и относительно самостоятельный характер. Социальная нестабильность, внутренние социальные, экономические и духовные конфликты, рост антисоциальных действий и уровня безработицы, отразились в девиантном поведении, суициде, снижении интеллектуальной, творческой активности личности, деградации нравственной культуры и общественного самосознания. Особую обеспокоенность вызывает кризис молодежной субкультуры, цинизм и изменения жизненных ценностей этой социальной группы, стремление к конформизму и развлекательному досугу в ущерб духовного развития. Стал характерным явлением рост числа несовершеннолетних с девиантным поведением, распространение в их среде алкоголизма, наркомании, нарушение общественного порядка. Вселяет в молодых людей чувство потерянности, ненужности обществу, стране, подрывается доверие к старшему поколению, к государственной власти, утрачивается социальный оптимизм.

Молодежная субкультура является зеркалом, в котором отражается та социальная действительность, в условиях которой она живет. Молодежь такова, каким является социальное общество. Поэтому молодое поколение ценно тем, что может объективно влиять своими идеями и идеалами, взглядами и вкусами, ценностями и привычками, своей духовностью и культурой на духовно-нравственное развитие всего общества.

Проблема формирования духовного потенциала молодежи рассматривается общественно-политическими деятелями, гуманистическими теориями, особое место отводится религиозным воззрениям. Гуманизм, признающий ценность отдельного человека как личности, его право на свободу, толерантное сознание и поведение людей немыслимы без духовно-нравственного преобразования самого человека [1].

Внимание факторам формирования духовного потенциала уделяли такие исследователи как С.Л. Соловейчик, В.М. Бехтерев, Л.Н. Гумилев и др. [2]

Но основной приоритет в формировании духовного потенциала все же отдается религиозной доктрине. Задача состоит в том, что она через веру позволяет устанавливать практическое отношение с тем, о чем человеку ничего не известно. Оно формирует представление об устойчивости и неизменности жизненного мира молодого человека и устанавливает отношение доверия между людьми и доверия человека к миру. Так одна из мировых религий ислам исконно выступала стержневым фактором в формировании духовности и нравственности молодой личности. В исламе молодежь формирует в себе способность верить, которая выражается в таких ценностях как: верность долгу, слову, любви, родине. Верность становится главным качеством, характеризующим личность и ее поведение. Кроме того, ислам вселяет надежду, что позволяет молодым людям надеяться на будущее, помогает формировать положительные нравственные качества. В результате нашего опроса молодых людей «Ислам в моей жизни?» ответы оказались интересными. Большинство отождествляет религию ислам с верой, надеждой, стабильностью (30%). Для других она представляется неким набором моральных устоев (23%). Третьи считают ислам своей жизненной опорой, «стержнем», помогающим в жизни (17%). Встречались и неожиданные ответы: «Ислам для меня хобби, предмет интереса», «Ислам – это власть над сердцами и умами людей, которой некоторые умеют беззастенчиво пользоваться», «Возможность соприкоснуться с действительностью». Особо следует отметить, что затруднились дать ответ на этот вопрос 8% респондентов. Эти цифры также можно связать с незавершенным формированием мировоззрения молодых людей. Отношение молодежи к исламу является одним из критериев их духовного развития. Речь в данном случае идет о повышенном интересе к исламу и серьезности попыток ее осмысления.

Список использованной литературы

1. Ахмедова М. Современные аспекты роли развития духовности в воспитании подрастающего поколения / М. Ахмедова, М.М. Алимова, М.Ж. Каримова // Молодой ученый. – 2014. – №6. – С. 863-865.

2. Арипов М.К. Социальный идеал Ислама: мифы и реальность. – Ташкент, 2008. – С. 234-236.

3. Емельянов А.В. Массовая культура: аспекты трансформации / А.В. Емельянов // Молодой ученый. – 2012. – №11. – С. 233-236.

НРАВСТВЕННОЕ И ДУХОВНОЕ ВОСПИТАНИЕ В СЕМЬЕ

Гараева Л.Х., Мухьянова А.Р.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье рассматривается влияние семьи на воспитание ребенка и формирование духовно-нравственного потенциала. Данная статья – это попытка рассмотреть роль семейных и общественных отношений в воспитательном процессе.

Ключевые слова: *воспитание, семья, духовность.*

MORAL AND SPIRITUAL EDUCATION IN THE FAMILY

Garaeva L.H., Mukhanova A.R.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

This article discusses the family influence on child's education and spiritual formation of moral education. Bottom article is popytka to consider the role semeinyh and obscestvennyh of otnoshenii in educational protsessi.

Keywords*: parenting, family, spirituality.*

Исторический вопрос о влиянии семьи на воспитание ребенка уходит своими корнями в глубокую древность. Не считая педагогов, он волновал умы многих выдающихся людей разных эпох и народов. Семейному воспитанию уделяли в своих трудах внимание такие мыслители как Тацит, Петроний, Вергилий, Конфуций, Кант, Гегель, Екатерина Великая, Жан Жак Руссо. Список поистине неисчерпаем. Ни один известный мыслитель, политик, государственный деятель не обошёл эту тему своим вниманием. Почему? Дело в том, что семейное воспитание неразрывно связано с жизнью общества, государства. Русский писатель и просветитель Николай Николаевич Новиков в 1783 г. в трактате «О воспитании и наставлении детей» писал: «Воспитывай детей твоих счастливыми людьми и полезными гражданами. Первая главная часть воспитания… попечение о теле». Далее просветитель отмечает: «Никакой человек не может быть ни довольным и счастливым, ни добрым гражданином, если сердце его волнуется беспорядочными пожеланиями, доводящими его либо до пороков, либо до дурачеств; если благополучие ближнего возбуждает в нем зависть или корыстолюбие заставляет его домогаться чужого имения, или сладострастие обессиливает его тело, или честолюбие и ненависть лишают его душевного покоя, без которого не можно никакого иметь удовольствия, а все это зависит от образования сердца в юношестве. Из этого следует вторая главная часть воспитания, имеющая предметом образование сердца и называется

учёными нравственным воспитанием, третья главная часть воспитания – просвещение, или образование разума».

Вопросы нравственного развития, воспитания, совершенствования человека волнуют общество особенно сейчас, когда все чаще можно встретить жестокость и насилие, проблема нравственного воспитания становится все более актуальной. Кто как не учитель и родители, имеющие возможность влияния на воспитание ребенка, должны уделить этой проблеме важнейшую роль в своей деятельности. И именно поэтому целью родителей является оградить малыша от мира жестокости и грубости, познакомить ребенка с принципами морали и этики, формировать нравственные представления и понятия. Основным стержнем в общей системе всестороннего развития личности является нравственное воспитание. Нравственное воспитание – процесс, направленный на формирование и развитие целостной личности ребенка, и предполагает становление его к Родине, обществу, коллективу, людям, к труду, своим обязанностям и к самому себе.

Социальные, общественные, политические, нравственные трудности в каждом временном отрезке истории имеют свои особенности. Это побуждает философов, психологов, педагогов того или иного исторического периода рассматривать указанную проблему под тем углом зрения, который данные особенности в большей мере отражает. Безусловно, не всегда точки зрения совпадали и, более того, часто бывали диаметрально противоположными. В. Титаренко в статье «Семейное воспитание, его специфичность и необходимость» отмечает: «Что же касается семьи, то её роль ставилась под сомнение целым рядом представителей общественной мысли в прошлом (Платон, Гегель, Т. Кампанелла, Ш. Фурье), да и сейчас ещё существует такое мнение» [7]. Да, в нашей стране, во всяком случае, взгляды на семейное воспитание долгое время были неоднозначными. Профессор Ф. Фрадкин и доктор педагогических наук М. Плохова обращались к истории этого вопроса. Вот что они отмечали: «До революции школьное воспитание рассматривалось как нечто дополнительное к основному – воспитанию в семье. Основы нравственности, утверждали Л.Н. Толстой и С.А. Рачинский, К.Д. Ушинский и П.Ф. Каптерев. Воспитание эффективно, если есть преемственность между прошлым, настоящим и будущим. Именно эту связь обеспечивает семья. Добрая воля и совесть человека пробуждаются в благоприятной семейной обстановке.

Принципиально по-иному решался вопрос после революции. Задача формирования человека нового типа требовала «разрыва» с семейным «консервативным» воспитанием, которое вызывало тревогу. Н.И. Бухарин говорил, что необходимо «разрушать старые отношения в семейной организации» и вести «медленный подкоп под самую консервативную твердыню всех гнусностей старого режима».

В эти же годы определяется вторая стратегия по отношению к семейному воспитанию. С.Т. Шацкий, П.П. Блонский, Н.Н. Иорданский, А.В. Евстигнеев-Беляков считали необходимым опереться на положительное в семье, использовать традиции семейного воспитания. Необходимо, утверждала эта группа педагогов, использовать в воспитательных целях трудолюбие, теплоту и сердечность семейных взаимоотношений.

Но, несмотря на существование этой точки зрения, набирала силу тенденция, в соответствии с которой необходимо было вырвать ребёнка из семьи и воспитать его в специально созданных учреждениях – школах-коммунах, детских городках и т.п.

В 50-60-е годы эта идея возродилась вновь. Школы-интернаты должны были избавить детей от пережитков, сохранившихся в советской семье. Они были призваны уберечь ребёнка от разногласий, семейного стремления к накопительству в ущерб общественным интересам, корыстных расчётов и простого легкомыслия.

В 60-х годах педагог В.А. Сухомлинский вступает в отчаянную борьбу с сохранившимся с 30-х годов педагогическим подходом к семейному воспитанию. «Отец и мать – величайшие авторитеты для ребёнка. Существует глубокая связь поколений, – писал учёный, – ребёнок – одно из звеньев тянущейся в века цепочки, и обрыв её – тягчайшая трагедия, которая неизбежно приводит к распаду нравственных начал» [8].

Изучая труды великих педагогов разных времён заметим, что воспитание нравственности в семье начинается ещё в глубокой древности, и рассматривается разными педагогами по-своему. Менялось время, менялось и представление о нравственном воспитании ребёнка в семье. Платон, Гегель, Фурье Ш. считали, что роль семьи можно поставить под сомнение. С.Т. Шацкий и др. считали необходимым опереться на положительное в семье, использовать традиции семейного воспитания.

Итак, семья - ребёнок - нравственность – вот цепочка, интересующая нас. Нравственное воспитание значимо на всех возрастных этапах, но особенно в младшем школьном возрасте, так как в данном возрасте начинает формироваться учебная деятельность, формируются основные новообразования, психическое развитие ребенка идет интенсивно.

По данным нашего исследования, был проведен опрос. Детям предлагались вопросы нравственного характера. Цель заключалась в выявлении уровня нравственного воспитания в семье.

1. Скажи, как ты думаешь, что такое ответственность?

2. Как обычно ведет себя ответственный человек?

3. Как обычно ведет себя безответственный человек?

4. Скажи, как ты думаешь, что такое доброжелательность?

5. Как обычно ведет себя доброжелательный человек?

6. Как обычно ведет себя недоброжелательный человек?

На первый вопрос без затруднения ответили 20 % детей, а остальные 30 % не смогли дат уверенный ответ. На второй и третий вопрос 35 % дали четкое представление, 25 % затруднялись ответить. На четвертый, пятый, и шестой вопрос большинство дали четкое определение.

Таким образом, школа может только помочь ребёнку научиться ориентироваться в этом мире, дать ему необходимый набор знаний и навыков, помочь сформироваться как личность. Но, основы нравственных и моральных устоев закладываются в семье, ещё совсем в юном возрасте. И во многом именно от родителей зависит, какие правила, он примет для себя. Семья – это первая инстанция на пути ребёнка в жизнь.

Родители составляют первую общественную среду ребёнка. Родители являются образцами, на которые ребёнок ориентируется ежедневно. Личности родителей играют существеннейшую роль в жизни каждого человека. Цель и мотив воспитания ребёнка – это счастливая, полноценная, творческая, полезная людям, а значит нравственно богатая жизнь этого ребёнка. На созидание такой жизни и должно быть направлено семейное воспитание. Только при уверенности ребёнка в родительской любви возможно правильное формирование психического мира человека, возможно воспитание нравственного поведения. Нравственность ребёнка – это необходимое условие его принципиальных позиций, последовательности его поведения, уважения достоинства личности, духовности. Само нравственное воспитание осуществляется путём формирования у ребёнка нравственных потребностей и убеждений, нравственных чувств и эмоций, моральных знаний о добре и зле.

Список использованной литературы

1. Варюхина С.И. Истоки доброты. – Минск, 2007. – С. 9.
2. Ильин И.А. Душа ребёнка// Очаг. – 2008. – №9. – С. 23-25.
3. Климова-Фюгнерова М. Эмоциональное воспитание в семье. – Минск, 2008. – С. 38.
4. Новиков Н.И. Из трактата «О воспитании и наставлении детей»// Умом и сердцем. – М., 2009. – С. 77-81.
5. Розанов В.В. Сумерки просвещения. – М., 2009. – С. 219.
6. Соловейчик С.Л. Педагогика для всех. – М., 2007. – С. 42-48.
7. Титаренко В. Нравственное воспитание в семье// Культура семейных отношений. – М., 2010. – С. 101-116.

8. Фрадкин Ф., Плохова М. Воспитание в семье и школе: взгляд сквозь десятилетия// Воспитание школьников. – 2009. – № 6. – С. 18-19.

КОРАН И МЕТРОЛОГИЯ

Зиятдинов Р.З.

Общество с ограниченной ответственностью «МИКОН» г. Набережные Челны, Россия

В докладе рассматриваются те суры и аяты Священного Корана, в которых предписывается применение точных весов и мер, недопустимость обвеса и обмера, указывается на греховность этих деяний. Обвес, обмер, недолив и недостоверность показаний приборов учета встречаются и в современной жизни, что вызывает законное недовольство у людей.

Ключевые слова*: Коран, сура, аят, метрология, весы и меры, верные весы.*

THE QURAN AND METROLOGY

Ziyatdinov R.Z.

Society with limited responsibiity "MICON" Naberezhnye Chelny, Russia

The report examines the Suras and ayahs of the Holy Quran, which required the use of accurate scales and measures, the inadmissibility of the kit and the tonnage measurement, indicated on the sinfulness of their acts. Kit, tonnage measurement, underfilling and unreliability of the meter readings are to be found in modern life that cause legitimate discontent of the people.

Keywords: *Quran, sura, ayah, metrology, scales and measures, correct scales.*

Агуузу бил-ляяхи минаш-шайтоони рраджиим, бисмил-ляяхи ррахмаани ррахиим. Альхамду лил-ляяхи раббиль гаалямиин вас-саляяту вас-саляяму галяя сайидинаа Мухаммадин ва галяя ээлихи ва сахбихи аждмагийн.

Уважаемые участники конференции! Тема моего доклада «Коран и метрология». На первый взгляд они не имеют ничего общего, но оказывается не так.

Коран – священная книга мусульман. Слово «Коран» происходит от арабского «чтение вслух», назидание. Коран согласно исламу представляет собой свод откровений, произнесенных от имени Аллаха пророком Мухаммадом, переданных через ангела Джабраила в течение 23 лет. Коран – последнее Священное Писание ниспосланное людям. Известно, что до того Аврааму были ниспосланы Свитки, Моисею – Тора, Давиду – Псалтирь, Иисусу – Евангелие. В отличие от остальных Писаний, Коран не был изменен людьми, так как Аллах Всевышний сохранит Коран в неизменном виде до Судного дня.

Мусульманские богословы заявляют, что Коран, безусловно, не является научным трудом, однако упомянутые в нем факты, связанные с различными областями знаний, указывает на то, что научный потенциал Корана многократно превосходил тот уровень познаний, который человечество достигло к моменту появления Корана.

Метрология – наука об измерениях, методах и средствах обеспечения их единства и способах достижения точности.

Естественно, читая Священный Коран, прочитанное я пропустил и через призму моей профессии – метролога. И был вознагражден, оказывается вопросы метрологии в Коране освещаются многократно и достаточно полно. Этому вопросу посвящена целая 83-сура, и она называется «Аль-мутаффифин». В некоторых тафсирах Корана (переводы смыслов и комментарии) это слово переводится как «Обвешивающие», а в тафсире

Валерии Пороховой как «Плутовство» (Плут – самый хитрый обманщик, мошенник). Далее тафсир аятов этой суры и других сур приводится в редакции Валерии Пороховой. Первые 9 аятов Суры «Плутовство» звучат так:

Проклятие плутам,
Кто при отмеривании для себя берет сполна,
А отмеряя для других, сбавляет вес иль меру.
Ужель не ведают они,
Что и для них наступит воскресенье,
В тот День,
Когда предстанут люди перед Владыкой мира.
Поистине, в сиджжине книга скверных!
Как объяснить тебе, что значит сей «сиджжин»?
Исчертанная письменами книга!

История ниспослания этой суры такова: Когда пророк Мухаммад переселился из Мекки в Медину и, посещая рынки города заметил, что состояние взвешиваний (измерений) ужасающее, везде обвешивали, обмеряли. И через некоторое время была ниспослана эта сура. В ней речь идет о конкретной личности – Абу Жухайя. Есть предание, что он в одних весах получал товар, а на других продавал.

Положения этой суры распространяются не только на Абу Жухайя, они касаются всех обвешивающих, обманщиков, аферистов в торговых операциях. Обвес и обмер и на сегодняшний день актуален. Дело не только в обвесе и обмере, недоливе топлива в колонках, но и махинациях с приборами учета воды, газа, тепла и электроэнергии. Через интернет предлагают магниты для изменения показаний всех приборов учета. При использовании магнитов нарушается коммерческий учет. Получается, что люди фактически расходуют одну цифру ресурса, а платят за другую, за эту разницу ресурса в конечном счете платят соседи. В этой связи необходимо разъяснить людям, что все это противоречит наставлениям Аллаха, что этим люди зарабатывают грехи и что им это запишется, в конечном счете им воздастся по заслугам. Книга деяний таких грешников находится в сиджжине – самом низком месте, самой низкой ступени отъявленных мошенников. Далее Аллах в этой суре описывает мучения грешников в Аду и удовольствия богобоязненных, благонравных людей в Раю.

Аллах Всевышний в 17-суре «Аль-Исра» («Перенесение ночью») устанавливает 12 предписаний (заповедей). Исламские богословы считают, что и пророку Моисею были доведены 12 заповедей, но каменные скрижали с заповедями потерялись, люди некоторые заповеди забыли, и в итоге осталось всего 10 заповедей. Одно из 12 предписаний ниспосланных пророку Мухаммаду (не убей, почитай родителей, не приближайтесь к блуду, к имуществу сирот не прикасайтесь…), приводится в 35-аяте вышеназванной суры:

И будьте верны в мере вы тогда,
Когда вам надлежит отмерить,
И вес давайте на весах, которые не лгут,
В конечном счете, это праведней и лучше.

Предписания приводятся и в 6-суре «Аль-Ангам» («Скот»), 152-аят которой повествует:

К имуществу сирот не прикасайтесь
Иначе, как лишь с тем, чтобы его улучшить,
Пока к ним возрастная зрелость не придет.
Со справедливой точностью блюдите вес и меру.
(Здесь Аллах говорит о точности и погрешности).
И не возложем Мы на душу груз.
Что больше, чем она поднимет.
(Когда ж на суд вас призовут,
То) говорите только правду,

Коль даже против ближних и родных.
Блюдите верность заповедям Бога,
Ведь это то, что он вам заповедал,
Чтобы упомнили вы это.

Аллах Всевышний следит за выполнением этого предписания. Чтобы убедить людей об обязательности соблюдения весов и мер, Аллах посылает к мидианитам пророка Шу'айба. Об этом повествует 85-аят 7-суры «Аль-Аграф» («Ограды»):

К мидианитам Мы Шу'айба, брата их, послали,
И он сказал: «О мой народ! Аллаху поклоняйтесь!
Кроме Него, у Вас иного Бога нет.
Пришло к вам ясное знамение от вашего Владыки,
Блюдите строго вес и меру,
И не удерживайте из добра людей
Того, что им принадлежит (по праву).
И на земле бесчинства не творите
После того, как учрежден на ней порядок (строгий)».

Чтобы заострить внимание, Аллах повторяет это и в 84, 85-аятах 11-суры «Худ»:

К мидианитам Мы Шу'айба, брата их (послали),
И он сказал: «О мой народ Аллаху поклоняйтесь!
Кроме Него, у вас иного Бога нет.
Не убавляйте вес и меру.
Я вижу, что во благе вы.
Страшусь за вас я кары Дня, объемлющего все.
О мой народ!
Блюдите верно вес и меру,
Имуществу людей урона не чините,
И не творите злодеяний на земле,
Сея на ней нечестие и смуту».

Далее в 181-183-аятах 26-суры «Аш-шугара» («Поэты») Аллах закрепляет этот тезис:

Вы ж соблюдайте меру верно,
Не будьте из числа таких,
Кто (ближнему) чинит потери недомером;
И взвешивайте верными весами,
И не удерживайте от людей того,
Что им принадлежит по праву,
И не ходите по земле, нечестие творя.

Наставляя заключительного пророка Мухаммада Аллах 47-аяте 21-суры «Ан-набия» («Пророки»), говорит:

В день воскресения
Мы установим верные весы,
И ни одна душа ни в чем обижена не будет,
И будь какое-либо (из ее деяний)
Весом хотя б горчичное зерно,
То и его положим Мы на вес,
И нас достаточно для проведения расчета.

Аллах напоминает о существовании верных весов, Он сведущ о всех единицах измерений, но в данном случае для наглядности приводит вес горчичного зерна (весьма небольшая величина).

В 7-9-аятах 55-суры «Ар-рахман» («Всемилостливый») Аллах напоминает о Себе:

Воздвиг Он небо и Весы установил
(Для измерения добра и зла),
Чтоб вы не преступали должного баланса;

А потому вес устанавливайте справедливо,
Не уменьшая (чаши) равновесья.

В Коране Аллах Всевышний многократно говорит о мерах и весах, об обвесе и обмере, напоминает о греховности не выполнения этого предписания. Значит, нам людям остается только выполнять предписание Аллаха: не обвешивать, не обмерять, не производить недолив, не обманывать, не манипулировать показаниями приборов учета. К сожалению, эти явления встречаются и в современной жизни. В «лихих» 90-годах обвес и обмер на рынках приобрел широкий размах, даже в гаражах массово изготавливали облегченные гири. Затем с приходом частного бизнеса в автозаправочные станции актуальной проблемой стал недолив топлива, а в настоящее время махинации с показаниями приборов учета нарушает коммерческий учет, возникают неоправданно большие общедомовые расходы. В итоге недобросовестные жильцы перекладывают часть своих расходов на соседей, что вызывает недовольство и социальную напряженность. Государство борется этими явлениями: есть инспекции контролирующие эти нарушения, за них установлены административная (в некоторых случаях) и уголовная ответственность. По этому вопросу, используя свой авторитет среди населения, могли бы высказываться и священнослужители. Почему бы не рассматривать эти вопросы в проповедях? Ведь это предписание Аллаха Всевышнего! Мне кажется, что это богоугодное и общественно полезное дело.

Список использованной литературы

1. Коран. Перевод смыслов и комментарии, Валерии Пороховой, 1997.

КУЛЬТУРА РЕЛИГИОЗНОГО САМОСОЗНАНИЯ НА СЕЛЕ

Идиятуллин Д.М.

Тойгильдинская коррекционная школа-интернат Муслюмовского района Республики Татарстан, Россия

В данной статье анализу подвергается культура религиозного самосознания на селе. Делается вывод о роли медресе «Ак мечеть» в системе мусульманского образования.
Ключевые слова: *культура религиозного самосознания, село, «Ак мечеть».*

THE CULTURE OF RELIGIOUS IDENTITY IN THE VILLAGE

Idiyatullin D.M.

Toigildina correctional boarding school Muslyumovo district of the Republic of Tatarstan, Russia

This article analyzes the culture of religious identity in the village. The conclusion is about the role of madrassas "Ak mechet" in the Muslim education system.
Keywords: *the culture of religious identity, village, "Ak mechet".*

Я выступаю с этой трибуны уже в третий раз. В первых двух конференциях я говорил о традициях, живущих в постсоветской деревне связанных с исламом, о роли религии в жизни селянина, о сохранившихся нравственных началах связанных с религиозным сознанием. Так же отметил, (со словами благодарности Рустам хазрату за предоставленную возможность), важность участия в такого рода собраниях людей с мест. В самом деле, конференция дала возможность широкому кругу общественности близко познакомиться с исламской наукой, его представителями, с культурой постановки вопросов и поисков ответов на них. Позволила с высокой трибуны заявить о себе. Сегодня, продолжая тему тех выступлений, я хочу предложить для обсуждения, на мой взгляд,

актуальный вопрос: «Культура религиозного самосознания на селе, механизмы его воспитания».

В советское и ранее постсоветское время на селе религиозный культ отправляли люди искренне верующие, радеющие за село, за молодежь. Служили они бескорыстно. Были людьми нравственными. Поэтому обладали большим авторитетом среди селян и пользовались всеобщим уважением. Когда политические перемены в стране дали, в том числе, широкую свободу вероисповедания, в сельской махалле, скажем так, появились примеры конкуренции среди желающих стать имамами. Претенденты как преимущество ставили свою осведомленность в делах веры, ссылаясь иногда на дружбу с прежним, авторитетным муллой, или на якобы «старые книги», или на то, что подолгу проживали где-нибудь в Средней Азии. Ссылаясь на якобы лучшую свою осведомленность, они часто по-разному толковали религиозные обряды. Таким образом, в сельском самосознании постепенно сформировались смутные представления: «правильный», «неправильный». К сожалению, выпускники ныне действующих медресе, назначаемые на местах имамами, как показывает опыт, оказались неспособны к решению этой проблемы. Не столько, я думаю, по причине недостаточной подготовки как специалистов, сколько по причине отсутствия социальных инструментов целенаправленной работы с населением. Между тем социальные институты для создания механизмов такого инструмента уже есть! Первый, важнейший для нашей местности, институт – это «Ак мечеть», на которой мы находимся. «Ак мечеть» могла бы учредить орган или созвать рабочую группу для изучения фактической ситуации на местах.

Так, мугаллимы «Ак мечети», конечно, достоверно знают все стороны и тонкости религиозной практики и способны дать ясные ответы на все грамотно поставленные вопросы на местах, и разъяснять смутные представления у людей. Для этого, я думаю, целесообразно группе мугаллимов выезжать на места для встречи с широкой общественностью. Не только с прихожанами мечетей, но и работниками сельских муниципальных Советов, учителями, работниками сельских клубов и просто селянами. Где разъяснялись бы начала религиозной этики, религиозная практика, давались ответы на вопросы и т.д.

Так же необходимо издать небольшие, понятные брошюры-руководства по религиозным обрядам.

Таким образом, распространить среди населения правильные представления об религиозных обрядах, добиваться их исполнения. Имамы имея такую мощную поддержку могли бы легче противостоять конкурентам: «знатокам старых книг», умникам якобы имеющим среднеазиатский «правильный опыт» и т.д. И самое на мой взгляд главное – нужно оставить имамам возможность ссылаться на мугаллимов «Ак мечети», и отсылать к ним вопросы, на которые сами не состоянии ответить, имея полную уверенность в поддержке и помощи со стороны «Ак мечети».

Периодические выходы мугаллимов на места, правильное и однообразное толкование с их помощью религиозных обрядов укрепило бы авторитет сельских мулл. Обратная связь с мугаллимами и своевременное реагирование на негатив приведет к созданию действующего социального института во главе с «Ак мечетью». Механизмы которой будут совершенствоваться с опытом работы. Таким образом, регулируемая данным механизмом самосознание обретет культуру поведения. Приведет к укреплению веры!

МАТУР ӘДӘБИЯТ ӘСӘРЛӘРЕ АША БАЛАЛАРГА РУХИ-ӘХЛАКЫЙ ТӘРБИЯ БИРҮ

Имамова Р.М.

Татарстан Республикасы Мөслим районы Мөслим авылы“Лəйсəн” балалар бакчасы, Россия

ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ СРЕДСТВАМИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Имамова Р.М.

Детский сад “Лейсан” села Муслюмово Муслюмовского района Республики Татарстан, Россия

За последние годы в условиях внедрения ФГОС в образовательных учреждениях значительно активизировалась и работа по совершенствованию методов и средств воспитания учащихся в детских садах. В данной статье рассматриваются проблемы организации воспитательного процесса средствами художественной литературы.

Ключевые слова*: духовно-нравственное воспитание, художественная литература, нравственность, произведения для детей дошкольного возраста, мировоззрение, воспитание личностных качеств.*

SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF PUPILS BY FICTION

Imatova R.M.

Kindergarten “Leysan”, Muslyumovo village, Muslyumovo district of the Republic of Tatarstan, Russia

These years educational organizations start working with new Federal Government standards, which also activated improvement of methods and ways of education of children in kindergarten. This article discusses the problems of the organization of educational process by means of fiction.

Keywords*: spiritual and moral education, fiction, morality, works for children of preschool age, outlook, education of personal character.*

Әхлак берлә әдәбият бергә булырлар.
Бер кавемнең әдәбияты нинди рәвештә булса,
әхлагы да шул рәвештә булыр.
Ризаэддин Фәхреддин

Матур әдәбият әсәрләре аша балаларга рухи-әхлакый тәрбия бирү – кешелек дөньясы алдында торган иң мөһим проблемаларның берсе. Кешенең әхлагы булмаса, ул үзе дә, аның тирә-ягындагылары да бәхетсез була. Кызганычка каршы, бүгенге көндә бу проблема көн кадагына сугылган проблемаларның берсе. Җәмгыятебез социаль һәм икътисадый үзгәрешләр кичергән заманда, шәхеснең белемлелеге белән тәрбиялелеге арасында бәйләнеш өзелде кебек. Балаларның үз-үзләрен тотышларындагы тупаслыклар, кешеләр белән аралашуларындагы кимчелекләр һәммәбезне борчый. Мәгълүм ки, кешене яман эшләрдән белемлелек түгел, бәлки әхлак тәрбиясе, әдәплелеге, намуслылыгы саклый. Әхлак белән матур әдәбият бергә булганда гына тәрбияче көтелгән нәтиҗәләргә ирешә ала.

Балаларга матур әдәбият өйрәтү белән беррәттән түбәндәге тәрбияви бурычларны куя:

1) Балаларны татар әдәбияты, халык авыз иҗаты, татар халкының җыр- музыкасы, театры, сынлы сәнгате белән таныштыру.

2) Халык тарихын һәм мирасын өйрәнү аша балаларда Ватанга, халыкка, туган телгә мәхәббәт, олыларга, кечеләргә һәм, гомумән, кешегә ихтирам, мәрхәмәтлелек, шәфкатьлелек тәрбияләү.

Аңлашыла ки, бу бурычлар аерым-аерым күрсәтелсәләр дә, үзара тыгыз бәйләнгәннәр. Алар бердәм укыту-тәрбия процессында гамәлгә ашырылалар, чөнки дәрестә белем бирү, шәхес формалаштыру белән бергә бәйләп алып барыла.

Матур әдәбият дәресләренең төп максаты – әдәби әсәрләрнең матурлыгын күрә белергә, эстетик һәм интеллектуаль ләззәт алырга өйрәтү. Моның белән генә чикләнмичә, шул ук вакытта әдәби әсәрләр аша балаларның дөньяви күзаллауларын аңлау, фикерләү сәләтен үстерү, әхлакый тәрбия бирү максатын да онытырга ярамый.

Программага әсәрләр киләчәк яшь буынны мәрхәмәтле, шәфкатьле, туган як табигатен саклаучы һәм яратучы, гомумкешелекнең уңай сыйфатларына ия булган, милләт мәнфәгатен яклардай кеше итеп тәрбияләү бурычларын күз алдында тотып сайланган.

Балаларга рухи, милли һәм әхлак тәрбиясе бирүдә, аларны халкыбызга хезмәт итәрдәй шәхес буларак формалаштыруда матур әдәбият дәреслекләрендә бирелгән әсәрләрнең роле зур. Яшь буынга милли яшәү рәвешен җиткерүдә, аның үзаңын үстерүдә, бу юнәлештә гамәли адымнар ясауга әзерләүдә әдәбият мөһим җирлек булып тора.

Мәктәпкәчә яшьтәге балалар өчен әдәбият. Ул уенга нигезләнгән, уенчыл характерда язылырга тиеш. Чөнки бала уен уйнап яшәеш, кешеләр һәм хезмәт белән таныша. Уен барышында аның әхлакый-психологик сыйфатлары һәм ихтыяр көче формалаша, рухи һәм физик яктан үсә. Бу яшьтәге балалар таныш сүзләр аша эмоциональ югарылыктагы әсәрләрне яраталар, аларны җиңел такмаклар, аваз ияртемнәре, сюжетлы шигырьләр, әкиятләр, кыска күләмле маҗаралы әсәрләр һәм тизәйткечләр кызыксындыра.

Шушы максаттан чыгып, тәрбияче дә һәрвакыт эзләнүдә, яңа алымнар, формалар кулланып, һәр дәресен балалар күңелләрендә уелып калырлык итеп оештырырга тиеш.

Мин үзем дә матур әдәбият дәресләрендә халык авыз иҗаты әсәрләрен, халкыбызның җыр-музыкасы, сынлы сәнгате өлкәсендә мәгълүмат бирүне максат итеп куям.

Балаларны халкыбызның бөек шагыйрьләре Габдулла Тукай, Абдулла Алиш, Муса Җәлил әсәрләре белән таныштырабыз, кичәләр үткәрәбез. Бу чаралар аша шәхесләргә карата балалар күңелендә чиксез хөрмәт, ә иҗатларына карата зур кызыксыну хисләре тәрбияләнә. Мондый бәйрәмнәр балаларда милләтебез белән горурлану хисләре уята.

Менә шундый чаралар, формалар аша балаларда намуслылык, тугрылыклы булу, кешеләрне ярату, җаваплылык, шәфкатьлелек, инсафлылык кебек әхлакый сыйфатлар тәрбияләнә.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Казыйханов В.С. Әхлак дәресләре: укытучылар, сыйныф җитәкчеләре һәм тәрбиячеләр өчен дәрес эшкәртмәләре. – Яр Чаллы: “Яр Чаллы” нәшр., 1998.

2. Мәгърифәтче-галим, педагог Ризаэддин Фәхреддингә багышланган педагогик укулар программасы. – Татарстан Республикасы Мәгариф һәм фән министрлыгы, 2006.

ИСЛАМДА БАЛАЛАРНЫ ТӘРБИЯЛӘҮНЕҢ ҮЗЕНЧӘЛЕКЛӘРЕ

Мөхәммәтов Р.Р.

Үзәкләшкән дини оешма – Татарстан Җөмһүрияте мөселманнарының Диния нәзарәтенең мөселман дини оешмасы – урта профессиональ дини белем бирү учреждениесе Яр Чаллы шәһәре “Ак мәчет” мәдрәсәсе, Россия

ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В ИСЛАМЕ

Мухаметов Р.Р.

Мусульманская религиозная организация – учреждение среднего профессионального религиозного образования Набережночелнинское медресе «Ак мечеть» Центральной религиозной организации – Духовного Управления Мусульман Республики Татарстан, Россия

Изучение особенностей воспитания детей в Исламе очень актуальна, потому что мы живем в такое время, когда безнравственность стала нормой, моральные устои расшатались, а общество погрязло в грехах. Наши дети, как и мы, члены этого общества и они подвержены его дурному влиянию. «Иммунитетом» против этого влияния выступает вера и нравственное воспитание, которое они получают в первую очередь в семье. Данная статья – это попытка подчеркнуть важность и особенности религиозного воспитания детей.

***Ключевые слова**: вера, воспитание, ответственность.*

PECULIARITIES OF CHILDREN'S EDUCATION IN THE ISLAM

Mukhametov R.R.

Muslim religious organization – an institution of intermediate vocational education Naberezhnochelninsky religious madrassas «The White mosque» Central religious organization – Spiritual Directorate of the Muslims of the Republic of Tatarstan, Russia

Study of features of parenting in Islam is very actually, because we live in a time when immorality have become the norm, the moral foundations have shattered, and society have mired in sins. Our children, like we, the members of this society, and they are subject to its bad influence. «Immunity» against this influence appears faith and moral education they receive in the first place in the family. This article – an attempt to emphasize the importance and features of the religious education of children.

***Keywords:** faith, education, responsibility.*

Госкомстат сүзләренә караганда, бүгенге көндә Рәсәйдә һәр бишенче бала балалар йортында тәрбияләнгән. Балалар йортыннан чыккач, аларның 30% ы сукбайга (бомж), 20% ы җинаятьчегә әйләнә. Рәсәй Федерациясе Эчке эшләр министрлыгы хәбәрләре буенча, ел саен өйләреннән 90 мең бала кача, шуның 10% ы үз-үзенә кул сала. Сәбәбе – гаиләләрендә аларга карата начар мөгамәлә булу, ата-анасының спиртлы эчемлекләр эчүе һәм гаиләләрнең таркалуы.

Кайчак яшьләр никахсыз җенси мөнәсәбәткә керәләр һәм шуның "җимеше" булып көтелмәгән балалар дөньяга килә.

Дин ягыннан карасак, бала – ул Аллаһтан бирелгән бүләк, сакланырга тиешле амәнәт. Мөселман кеше өчен бала бу дөньяның бизәгенә, сөенеченә әверелә. Алар сәбәпле Аллаһ Раббыбыз ризыкны арттыра.

Әлбәттә, бу саналган әйберләр яхшы тәрбия белән бәйле. Әгәр дә кеше баласына күркәм тәрбия бирә икән, ул аның өчен дөнья бизәгенә әйләнә. Аллаһ Раббыбыз китабында әйтә: "Мал һәм балалар – дөнья тереклегенең зиннәтләреդер" [3, б. 276].

Әгәр дә ата-ана баласын тәрбияләүгә тиешле игътибарны бирми икән, балалары аның өчен хәсрәткә әйләнә. Аларның төн йокылары кача, көндезге тынычлыгы юкка чыга.

Балаларга тәрбия бирү Исламда зур әһәмияткә ия. Чөнки балалар – безнең киләчәк. Балага кечкенә вакытта өйдә бирелгән тәрбия аеруча зур йогынты ясый. Шуңа да максатчан алып барылган һәм уңышлы тәрбия – зур җаваплылык. Ата-ана баласының тәрбиясе өчен бу дөньяда да, Ахирәттә дә җавап бирәчәк. Аллаһ илчесе әйткән: "Сезнең һәрберегез көтүче һәм һәрберегез көтүе өчен җавап бирә..." [5, с. 26].

Мөселман гаиләсендәге тәрбия методы Коръәнгә һәм сөннәткә нигезләнгән. Балаларда Аллаһка, Аның илчесенә, Аның китабына, Ислам диненә, мөселман

галимнәренә, дини йолаларга, бәйрәмнәргә карата мәхәббәт тәрбиялиләр. Мөселман-тәрбияче баласы иманының дөрес итеп формалашуына бөтен көчен куя.

Аллаһ илчесе: "һәр бала фитри иман белән туа, соңыннан гына ата-анасы аннан яһүди, насара яки мәҗүси тәрбияли. Шулай ук хайваннар да дөньяга сәламәт булып туа. Әллә алар арасыннан берәрсен киселгән колаклы булган хәлдә табарсыңмы?" – ди [2, с. 252]. Ягъни кеше туганда камил булып туа, аның табигатенә бер Аллаһка гыйбәдәт кылу хас.

Кызганычка каршы, бүгенге көндә үзен мөселман дип санап йөрүчеләр Исламга хас булмаган бәйрәмнәрдә актив катнаша. Алай гына түгел, башкаларны уздырып ук җибәрә. Элек халкыбыз үткәрмәгән Яңа ел, 8 Март һәм башка шундый бәйрәмнәр безгә үтеп кереп, халкыбыз арасында киң таралыш тапты. "Яңа елның нинди зыяны бар соң?" дигән кешеләр аптырата мине. Аның тарихына карасак, яңа елны каршы алуның мәҗүсиләр бәйрәме икәнен күрербез. Кыш бабай – суык иләһе, чыршыда элек үлгәннәрнең рухы яши дип ышанганнар, ә кар кызы – кышлар бик салкын булмасын өчен корбанга китерелгән яшь кыз! Шушы әйберләрне истә тотып, төптән анализлап карасак, бу бәйрәмнең баланың фитрасына (табигатенә) китерә торган зыяны ап-ачык икәнен күрербез:

Беренчедән, бөтен кешеләр дә Аллаһка гына гыйбадәт кылырга тиеш. Ул безне терелтә, Ул безне үтерә, Ул безгә ризык бирә. Сабыйга шушы әйберләрне дөрес итеп аңлату урынына: "Кыш бабайга хат яз, кыш бабайдан сора", – дип киңәш бирә ата-анасы.

Аллаһ илчесе үзенең үсеп килгән икетуган энесе Габдулла ибен Габбаска гомере буена җитәрлек нәсыйхәт биргән. Ул аңа: "...берәр нәрсә сорарга теләсәң, Аллаһыдан сора! Ярдәм сорарга теләсәң, Аллаһыга мөрәҗәгать ит", – ди [4, б. 118].

Баланың күңеле саф, ул чын күңелдән кыш бабайдан сорый һәм шуның белән ата-анасы аңа ширеккә ишек ача.

Икенчедән, мөселманнар Мәккәдәге Кәгъбәтулланы таваф кылалар, әйләнәләр. Кәгъбәтулладан башка әйберне әйләнү – шәригатькә каршы килә торган гамәл. Яңа елда балаларны чыршы тирәли әйләндерәләр...

Өченчедән, Ислам шәригате буенча, музыка коралларын куллану тыела. Берьяклы барабан гына искәрмә булып тора. Яңа елда бөтен телевидениядә, урамда, кибетләрдә музыка аеруча күп агыла башлый.

Бу әле яңа ел мисалында һәм Ислам диненә кагылышлы булмаган бәйрәмнәрнең кешегә китергән зыяннарның бер өлеше генә. Ә Аллаһ илчесе болай дип әйтеп калдырган: "Кем берәр кавемгә охшарга тырышса, ул шулардан".

Шуңа да без балаларыбызга кечкенәдән үк бер Аллаһның гына гыйбадәт кылынырга лаеклы зат икәнлеген, Аның кушканнарын үтәп, тыелганнарыннан тыелсаң – Ул сине саклаячагын, һәрвакыт Аңа гына таянырга кирәклеген сеңдереп үстерергә тиеш. Бу – безнең өстебездә булган иң зур бурыч.

Балаларына намаз укырга өйрәтүне дә пәйгамбәребез ата-аналарга боерды һәм болай диде: "Балаларыгызга җиде яшьтән намаз укырга өйрәтегез, ә ун яшьтән намазларын үтәмәгән өчен аларны сугыгыз һәм ятакларында аерыгыз!" [1, б. 33].

Ата-ана баласында бары яхшы әхлак кына тәрбияләргә тиеш. Монда тугрылык, юмартлык, оялчанлык, киң күңеллелек һәм батырлык кебек яхшы сыйфатлар күз алдында тотыла.

Яхшы әхлак белән беррәттән, аның физик үсешен дә тәрбияләү зарур. Шәригатьтә рөхсәт ителгән спорт төрләре белән шөгыльләнеп бала чыныга, көчле булып үсә, авырлыкларга түзәргә һәм максатына ирешергә өйрәнә. Аллаһ илчесе әйткән: "Көчле мөэмин зәгыйфь мөэмингә караганда Аллаһка сөеклерәк, ләкин икесендә дә хәерлелек бар".

Гомәр ибен-әл-Хаттаб, Аллаһ аннан разый булсын, болай ди: "Балаларыгызны йөзәргә, уктан атарга һәм атка атланып йөререгә өйрәтегез" [2, с. 253].

Социаль яктан караганда, без балаларга кешеләрне яратырга, хөрмәт итәргә һәм изге эшләрдә башкаларга ярдәм итәргә өйрәтәбез. Аллаһ Раббыбыз Коръәндә: "Изге эшләрдә һәм тәкъвалыкта бер-берегезгә булышыгыз, ә дошманлашуда һәм гөнаһ кылуда

бер-берегезгә булышмагыз”, – ди [3, б. 96]. Ә Аллаһ илчесе әйткән: “Берегезнең дә иманы камил булмас, хәтта үзенә теләгәнне кардәшенә теләгәнче” [4, б. 79].

Аллаһ илчесенең мондый сүзләре дә бар: “Хәрәмнәрдән саклан – иң тәкъва бәндә булырсың, Аллаһ сиңа билгеләгән әйбер белән риза бул – иң бае булырсың, күршеңә карата яхшы бул – мөэмин булырсың, кешеләргә үзеңә теләгән әйберне телә – мөселман булырсың, күп көлмә, чөнки күп көлү калебне (йөрәкне) үтерә” [6, б. 28].

Шәхси гигиена кагыйдәләрен үтәргә өйрәтү дә ата-ананың өстендә. Аллаһ илчесе хәдисләрендә һәр атна саен бөтен көе юыну, ир балаларны сөннәткә утырту, култык астындагы һәм касыктагы төкләрне кыру, чиста кием белән йөрү һәм башка күп кенә күрсәтмәләр бар. Шулай ук аның “чистарыну – иманның яртысы” [4, б. 162] дигән хәдисе безнең күбебезгә таныштыр.

Балаларда белем алуга, укуга хирыслыкны тәрбияләү – безнең бурыч. Чөнки Ислам – ул белем, алгарыш һәм бөтен мәгънәсендә югары үсеш дине. Аллаһ Раббыбыз кешегә мөрәҗәгать итеп әйтә: “Әйт, Раббым белемемне арттыр диген” [3, б. 296].

Ата-ана төрле ысулларны куллану юлы белән балаларының мәхәббәтен яулый: алар белән уйныйлар һәм шаярталар, урынлы булса, мактап та куялар. Ата-анасының шундый мөнәсәбәтләре аркасында балалар да аларга тартыла, ата-анасының нәсыйхәтләренә колак сала башлыйлар.

Кайбер кеше: “Балаларга карата гади булу аларга зыян китерергә мөмкин”, – дип саный. Чынлыкта исә бу ысулны хәзерге заман педагогикасы да тәкъдим итә. Ә Аллаһ илчесе бу ысулны 15 гасыр элек кулланган. Мәсәлән, ул абыйсы Әл-Габбасның уллары Габдулланы, Гобәйдулланы һәм Кусайрны бер рәткә тезгән дә: “Кем минем янга беренче килеп җитә, шуңа фәлән әйбер була”, – дип әйтә торган булган. Тегеләре инде ярыша-ярыша чабып, Аллаһ илчесенең аркасына һәм күкрәгенә сикергәннәр. Аллаһ илчесе аларны кочаклаган, сөйгән һәм үбә торган булган.

Ата-ана балаларына сөйгәнен, аларга ярдәм итәргә әзер булуын сиздерергә тиеш. Рәхимле, шәфкатьле булу Ислам диненең алыштыргысыз сыйфатлары булып тора. Сәхәбәләр әйткәнчә, Аллаһ илчесеннән дә мәрхәмәтле кеше булмаган. Ул бала-чагалар яныннан үткәндә беренче булып сәлам биргән, аларны яратып китә торган булган. Аллаһ илчесенең тәрбиягә кагылышлы хәдисләренең берсе мондый: “Кечкенәләргә карата мәрхәмәтле булмаган, зурларның хакларын белмәгән бездән түгел” [5, с. 204].

Пәйгамбәребез бөек тәрбияче иде һәм ул кешеләрнең күңелләрендә рәхимлек чишмәсе бәреп чыксын өчен тырышты. Мәсәлән, кызы Фатима керсә, аны үзенең урынына утырткан, сәлам биргән, үпкән. Үз чиратында Фатима да этисен шулай каршы ала торган булган.

Бала шәхес булып кечкенә вакытта ук формалаша. Бу вакытта аннан көчле, сәламәт, акыллы, тәрбияле, җәмгыятькә файдалы булып үсәчәк кешене “әвәләргә” була.

Ата-ана, бала карында чагында ук, аның ризыгын кайгыртырга тиеш, чөнки ул хәрәм әйбер белән туклandырылган булса, бозык кеше булып формалашачак.

Бүгенге көндә бөтен галәм буйлап бозыклык тарала: риба, зина, яшьли ясалган абортлар, урлашулар һәм башка шундый гөнаһлар. Дәүләт шушы гөнаһларның нәтиҗәләре белән көрәшеп миллиардлаган сум акча сарыф итә, ләкин сәбәпләрен бетерми. Бу афәтләрдән чыгу юлы бер. Ул – Исламга кайту. Аллаһ илчесе җиденче гасырда бозыклыкның төбенә төшкән гарәп халкыннан егерме өч ел дәвамында кешелек моңарчы күрмәгән иң хәерле өммәт ясый. Аллаһ Раббыбыз болай ди: “Алар Аллаһка ышаналар, яхшыга өндиләр, начарлыктан тыялар”.

Кызганычка каршы, хәзер кешеләр бәхетне Исламнан һәм иманнан түгел, ә нәфесне канәгатьләндерүдән эзлиләр. Бу гаҗәп түгелдер, чөнки җәннәткә дә бөтен кеше керми шул. Аллаһ үзенең рәхмәтенә, диненә теләгән бәндәләрен генә кертә. Аллаһ һәрберебезнең күңел күзләрен ачса иде, һәркайсыбызны туры юлыннан алып барса иде!

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Гашыйк М. Әт-тәсһил әд-дарури ли мәсәили Әл-Кудури. – Мәдинә Мүнәввәра, 1994. – 318 б.

2. Зухейли В. Мусульманская семья в современном мире. – М.: Аль Китаб, 2009. – С. 193.
3. Ногмани. Коръән тәфсире. – Казань: РИЦ “Дом печати”, 2001. – С. 8.
4. Нәвәви. 40 хәдис. – Казан: “Матбугат йорты” нәшрияты, 2004.
5. Сорокоумова Е. Мусульманин и его личность в свете Корана и Сунны. – М.: Умма, 2012.
6. Фәхретдин Р. Җәвәмигуль кәлим шәрхе. – Казан: “Иман” нәшрияты, 1995. – 28 б.

УСТНОЕ НАРОДНОЕ ТВОРЧЕСТВО ТАТАРСКОГО НАРОДА КАК ОСНОВА ВОСПИТАНИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Мухаметшин А.Г., Мухаметшина З.К.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия
Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Гимназия №2 им. М. Вахитова», г. Набережные Челны, Россия

В статье раскрывается роль устного народного творчества татарского народа в обучения и воспитания подрастающего поколения. Рассмотрено содержание народной педагогики, своеобразие и особенность национальной культуры. Представлено на рассмотрение актуальные проблемы воспитания подрастающего поколения.
Ключевые слова: *Устное народное творчество, культ предков, фольклор, духовно-нравственное воспитание, народные традиции, проблемы воспитания.*

THE ORAL TRADITIONS OF THE TATAR PEOPLE AS A BASIS FOR THE EDUCATION OF THE YOUNGER GENERATION

Mukhametshin A.G., Mukhametshina Z.K.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia
Municipal budget educational institution "Gymnasium №2" Naberezhnye Chelny, Russia

The article reveals the role of Tatar people folklore in education and upbringing of youngsters. The contents of folk pedagogy, originality and peculiarities of national culture is considered. Actual problems of the raising generation's upbringing are proposed for consideration.
Keywords: *folklore, cult of ancestors, spiritual and moral education, folk traditions, problems of education.*

Педагогическое наследие татарского народа имеет свои особенности, изучение ее способствует расширению представлений о педагогической культуре. Значимость изучения данной проблемы актуализируется сегодня ещё и потому, что в прошлые годы многие нравственные ценности были искажены. Всё это обусловливает необходимость тщательного научного анализа педагогического, эстетического, духовно-нравственного наследия народа.

Своеобразным и весьма интересным источником для нашего исследования является фольклор. М. Горький справедливо подчеркнул: «От глубокой древности фольклор неотступно сопутствует истории». В нём отражаются быт и культура, социально-экономическая, педагогическая мысль, политические воззрения создавших его народов.

Общеизвестно, что воспитание детей немыслимо без сказок, легенд, поговорок и других форм устного народного творчества. Ребёнок с первых дней своей жизни соприкасается с ним, слушая колыбельные песенки. Когда ребёнок начинает ходить и говорить, он слушает сказки, стихотворения, повторяет поговорки, сам поёт песенки. Устное народное творчество, с которым знакомится ребёнок, – это первая ступень в его воспитании. Через различные формы фольклора он получает объяснения тем или иным явлениям жизни, постепенно узнает историю своей семьи, племени, народа. Именно фольклорный материал способствует формированию таких качеств личности, как доброта, трудолюбие, уважение к людям, любовь к природе и окружающей его природной среде.

В средневековых легендах и преданиях татарского народа, как правило, речь идёт не только о мотивах, но и о нормах поведения людей, утверждаются гуманные нормы отношений между людьми, а критикуются такие пороки и недостатки, как лживость, лицемерие, вероломство, измена, зависть, тщеславие, мстительность, жестокость, грубость и т.д. Гнев и возмущение вызывает те люди, которые лишены чести и совести, те, кто не думают ни о чём, кроме своей собственной корысти, и во имя личного благополучия готовы пойти на любую подлость [3].

Анализ содержания, характера и бытования легенд в обществе говорит о том, что они не просто формировали – нравственные, эстетические, этические качества, но и в некоторой степени способствовали обогащению кругозора людей. Как нам известно, легенды, былины, сказания создавались веками, и в их основе лежат правдоподобные истории, но разукрашенные мифическими представлениями. И хотя они не отвечали тем научным требованиям, которые предъявлялись в дальнейшем к литературным произведениям, они давали некоторый запас знаний тем, кто их слушал. В основном это были сведения об истории племени, народа, из географии, природоведения.

Изучение народнопоэтического творчества и выявление его воспитательных возможностей сопряжено с большими трудностями. Прежде всего, это объясняется отсутствием текстов, зафиксированных в период их сложения и бытования. Дошедшие до нас фольклорные материалы являются в основном лишь фрагментами отдельных сюжетов, к тому же в перефразированном виде [1, с. 87].

В произведениях народного творчества физическая красота героев сочетается с духовной. Как справедливо подчеркивает А. Махмудов, примечателен тот факт, что уже в древнейший период в татарской педагогической мысли на первый план выдвигается всепобеждающая сила добра, подчеркивается бессилие зла. В эстетических и этических взглядах народа проблемы борьбы за красоту человеческих отношений, за счастье человека рассматривалась как результат поступков самих людей [2, с. 17-18].

Гуманистическая направленность легенд, баитов, сказок отчётливо проявляется в стремлении защитить земные интересы людей. Здесь проявляются каноны, по которым должны жить члены общества. В них даются наставления: проявляя заботу о себе, человек не должен действовать вопреки интересам других людей и всего общества; нет добродетеля там, где человек противопоставляет свои интересы интересам общества. В легендах мы встречаем своеобразный набор качеств, необходимых человеку: отзывчивость, готовность помочь людям, желание совершать добрые дела не только для себя и близких, но и для общества.

В вопросах этики и морали в народном творчестве тюрко-татар много общего, как с западноевропейским, так и с русским фольклором. В поисках земной морали они обращаются к самой природе человека, стремясь защитить реальные интересы людей. Все они пронизаны идеями гуманизма. Однако в этике устного народного творчества булгар имеются и существенные особенности: в них раскрываются не только мотивы действий героев, но и сами поступки, затем делается некоторый вывод и даётся перечень нравственных требований (нормативная этика) [3].

Анализ легенд и сказаний тюрко-татарского общества, позволяют сформулировать следующий вывод: для нормального функционирования общества и его нравственного

совершенствования взаимоотношения между людьми и их общественное поведение должно основываться на следующих принципах:

Справедливость и человечность. Выдвигая эти качества, произведения устного народного творчества не идеализировали человеческие отношения и самого человека, т.к. само содержание справедливости состояло в недопущении человеком крупных недостойных человека поступков и не повторений малых. В основном, это ориентировка человека на правду и стремление избегать лжи.

Честность и правдивость. Без этих качеств, взаимоотношения людей невозможно никакое человеческое общежитие, т.к. отступление от правды (т.е. ложь и обман) порождает несправедливость, нравственно опустошает людей и обрекает их на страдания. Поэтому человек в любом случае должен оставаться честным и правдивым, как бы горька ни была правда. Известный просветитель К. Насыйри называет честность и правдивость «основой нравственного поведения вообще и первопризнаком мужества и благородства в частности, а смерть во имя правды считает предпочтительной долгой жизни во лжи» [4].

Верность слову и долгу. Эти качества укрепляют человеческие отношения, повышая доверие друг к другу. И о них писал К. Насыйри: «Где верность – там и жизнь. Тот, кто не верен, – лишён и стыда и, наоборот, без стыда – нет верности. Кто лишён стыда и верности, тот лишён и совести, в том нет и человечности» [5, с. 46].

Дружба и братство. В дружбе кроются человеческие отношения, друзья являются опорой на всём жизненном пути. Поэтому, самое драгоценное, что приобрёл человек на протяжении своей жизни, – это верные друзья.

И, наконец, принцип, истекающий из баитов, легенд, сказок – взаимопомощь. Этот нравственный принцип не ограничен ничем. «Одна из добрых черт нравственного облика человека, – считал К. Насыйри, – это готовность прийти людям на помощь, участливость к ним» [5, с. 15].

Наряду с этими принципами, лежащими в основе человеческого общежития и обеспечивающими нормальную жизнедеятельность общества, нравственный облик человека характеризуют единство слова и дела, мужество и отвага, бесстрашие, доброжелательность, уважение к старшим, снисходительность к младшим, милосердие к беспомощным, гостеприимство, благопристойность, скромность, терпеливость, стойкость. Большинство традиций эстетического, этического, нравственного воспитания, которые в течение веков использовались народом для воспитания подрастающего поколения, сохранились и в наши дни, и бытуют в народе.

Многие произведения устного народного творчества могут быть включены в школьную программу: по татарской литературе – народные исторические песни, на уроках истории и на факультативных занятиях – изучение родного края; традиции эстетического воспитания – на уроках рисования, труда, физкультуры и в процессе внеклассной работы.

Применение древних и средневековых народных традиций в эстетическом, этическом и нравственном воспитании учащихся имеет исключительно важное значение в общей системе воспитания. Это не только стимулирует развитие общей культуры школьников, но и учит их бережно относиться к эстетическим и художественным ценностям всех народов, побуждает к продолжению лучших прогрессивных традиций народного искусства.

Великий русский педагог К.Д. Ушинский отмечал, что народ – это первый воспитатель, и народные сказки являются свидетельством создания народной педагогики.

По содержанию, явленной в них силе наблюдательности, точности мысли и выражения народные сентенции о воспитании настолько оригинальны, что воистину: «Ничто не в состоянии состязаться с педагогическим гением народа».

Несмотря на существенное влияние извне, в частности, со стороны мусульманского Востока, национальная педагогика сохранила свою самобытность, развивала традиции гуманизма, патриотизма, нравственности, этики и эстетики. Культурные традиции, проникающие извне, перерабатывались и усваивались с учётом местных особенностей.

Весьма своеобразна и самобытна устное, литературное творчество татарского народа, отличавшаяся на первых порах многослойностью и сложностью своих истоков, в дальнейшем своём развитии она вылилась в одну из замечательных явлений средневековой педагогической культуры Средней Азии, Ближнего Востока и Восточной Европы.

Она оказала значительное влияние на формирование и развитие педагогической деятельности народов Среднего Поволжья и Прикамья. Педагогическая мысль булгар в основном явилась надёжной основной для развития педагогических теорий татарского народа.

Несмотря на сравнённые с землей и отошедшие в небытие древние города, преданные огню труды татарских поэтов, культура народа не исчезла бесследно и не была в дальнейшем заменена какой-либо совершенно новой культурой. Она в своём развитии, несмотря на выпавшие на долю народа суровые испытания, сохранила свои специфические черты, свою самобытность.

Список использованной литературы

1. Амирханов, Р.М. Татарская социально-филосовская мысль средневековья (XIII – середина XV в.) [Текст] / Р.М. Амирханов. – Казань, 1993. – Кн. 1. – 124 с.

2. Махмудов, А.Г. Торжество прекрасного. Прогрессивная татарская эстетическая мысль конца XIX – XX начала вв. [Текст] / А.Г. Махмудов. – Казань, 1989. – 156 с.

3. Мухаметшин, А.Г. Педагогическая мысль булгар-татар в Казанском крае: VIII – начало XX вв. [Текст] / А.Г. Мухаметшин. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – 232 с.

4. Насыйри, Каюм. Избранные произведения [Текст] / К. Насыйри. – Казань, 1967. – 110 с.

5. Насыйри, Каюм. Кырык бакча [Текст] / К. Насыйри. – Казань, 1902. – 201 б.

КАК СОЗДАТЬ СЧАСТЛИВУЮ СЕМЬЮ?

Нассер Гассан

Муслюмовская ЦРБ, Муслюмовский район Республики Татарстан (Россия-Ливан)

В статье раскрывается роль и значение Ислама в создании счастливой семьи. Автор указывает, что духовные ценности передаются из поколения в поколение, наследуются и развиваются. Система семьи и отношения между полами определяет характер и степень цивилизованности общества.

Ключевые слова: *Аллах, пророк Мухаммед, Ислам, Коран, счастливая семья.*

HOW TO CREATE A HAPPY FAMILY?

Nasser Gassan

Muslyumovo district hospital, Muslyumovo district of the Republic of Tatarstan (Russia-Lebanon)

The article explains the role and importance of Islam in creating a happy family. The author specifies that spiritual values are passed from a generation to generation, are inherited and developed. The system of family and gender relations determine the character and degree of civilization of a society.

Keywords: *Allah, Prophet Muhammad, Islam, Koran, a happy family.*

Во имя Аллаха Милостивого Милосердного.

Слава АЛЛАХУ Всевышнему, который нас сотворил как мужчин и женщин, установившему между нами узы искренней любви и привязанности, и бесконечное благословление и мир Пророку Мухаммеду (с.г.в.). Его путь для нас стал примером истинного образа жизни. Пророк (с.г.в.), как сказала Аиша (пусть АЛЛАХ будет ею доволен), его жена: «Он был ходящим Кораном, но дома был одним из нас: помогал во всех домашних делах и даже подметал полы».

Пророк (с.г.в.) сказал: «Лучший из вас тот, кто является образцом для своей семьи».

АЛЛАХ в Коране говорит: «Из его знамений то, что Он сотворил из вас самих жен для вас, чтобы вы находили в них успокоение, и установил между вами узы любви и милости. Во истину, во всем этом ясные знамения для людей, которые размышляют» (30:20).

С детства мы окружены добрыми родителями, вырастая, не заметно ищем себе любящую, красивую и верную вторую половину. Благодаря АЛЛАХУ Всевышнему, потом появляются дети.

АЛЛАХ сотворил свои создания по парам. В Коране говорится: «Слава тому, кто сотворил пары из того, что растит земля, из людей, а также из того, чего они и не ведают» (36:36).

АЛЛАХ Един, Он обладает бесконечной силой и могуществом, не нуждается ни в ком и не в чем, наоборот, все нуждаются в Нем. Особенно человек в этом отношении стоит на первом месте по сравнению с другими созданиями. Более того, эти потребности имеют свойства расти и увеличиваются, потому что человек по своей натуре постоянно желает жить в материальном и духовным комфорте.

Пророк (с.г.в.) сказал: «Если у сына Адама долина из золота, хотел бы он еще и вторую».

Все созданы по парам, однако, никто из нас в точности не похож на другого. Хвала АЛЛАХУ, Творцу всех существ. Мужчины и женщины испытывают потребность и необходимость друг в друге. Благодаря этому продолжается род и образуется семья, которая состоит из родителей и детей.

Семья обеспечивает такое окружение, в котором нравственные и духовные ценности передаются из поколения в поколение, наследуются и развиваются. Система семьи и отношения между полами определяет характер и степень цивилизованности общества. Но, как мы видим, в настоящее время западные страны (или, так называемый, современный и культурный мир) призывают нас быть извращенными, бросить хороший традиционный отличный путь женитьбы, и жениться на однополых (мужчинам с мужчинами или женщинам с женщинами). Они забыли о семье, которая должна быть раем на земле, чтобы человек в ней был спокоен, доволен, счастлив и гордился этим. Это способствует появлению детей в семье, потому что в результате любви двух людей, скрепленной именем АЛЛАХА, должно быть домашнее гнездо, самое духовное и баракатное место, где любящая мама и заботливый отец.

Ислам высоко ценит женщину.

Женщина свет в доме, источник счастья, успокоение и уют. Если дома религиозная, умная и счастливая женщина, то счастливы и те, кто близок к ней. Женщина защищает целостность семьи и общества. Один мудрый человек сказал: «Женщина, которая держит колыбель правой рукой, может держать мир левой рукой».

Первый, кто подумал о роли женщины в семьи и в обществе это – Ислам. «Самое лучшее из сокровищ – хорошая жена. Она радует глаза своего мужа, покорна его слову и охраняет его собственность во время его отсутствия; и лучшие из вас те, кто лучше всего относятся к своим женам». (Хадис)

Необходимо создать семью, от которой человек не должен отказываться через несколько дней после свадьбы, наоборот, он должен создать семью, которой будет гордиться и хвалиться перед АЛЛАХОМ и людьми. Смысл заключения брачного договора не просто «взаимное удовольствие», а договор вечно быть вместе, создание хорошей крепкой семьи и в целом здорового общества, потому что семья – ячейка общества. Любое

общество стремится оставить достойное молодое поколение, а хорошее воспитание человек, как известно, может получить только в крепкой, любящей семье.

Однако, как бы не было важно создание семьи, необходимо подготовить почву для того, чтобы семья на самом деле была Раем, местом отдыха и наслаждением для всех членов семьи.

Как все это делать? Ислам дает ясные ответы и объяснения.

Ислам тонко упорядочил все пути и объяснил нам через Пророка (с.г.в.) как достичь желаемой цели – создание семьи.

Вера в АЛЛАХА, знание о разрешенном и запретном, искренность в служении Всевышнему – залог успеха людей. Самый хороший пример и ориентир в этом и в других дел это жизнь пророка Мухаммеда (с.г.в.).

АЛЛАХ говорит: «Живите со своими женами в мире и согласии, так как если вы их невзлюбите, вы отвернетесь от источника радости и наслаждения, предоставленного вам АЛЛАХОМ».

Пророк (с.г.в.) сказал: «В жены женщина берется по четырем (признакам): из-за ее богатства, ее красоты, ее соц-родового положения и ее вероустава. Выбери же ту, которая соблюдает Шариат (богобоязненную)». Желательно иметь в виду равенство между семьями в культуре, образовании, достатке, возрасте и возможности.

Пророк (с.г.в.) сказал: «О юноши, кто способен к половым сношениям, должен жениться, это прибавляет ума и радости, кто не способен, тот должен поститься, пост – уничтожение для похоти». Юноши-мусульмане хорошо знают, какая должна быть будущая супруга.

Настоящая мусульманка – милая, добрая, хорошая и отзывчивая.

Дети на примере родителей учатся строить отношения с противоположным полом.

В исламе семья – это культ.

Будущая жена-мусульманка уже психо-морально готова стать хорошей матерью. Это способствует формированию сильной и крепкой семьи, что приводит к редкому появлению разводов в мусульманских семьях. Потому что развод – это распад семьи, общества и страны. Из-за развода страдают дети и женщины, они остаются без материальной поддержки.

Самое последнее, что разрешено в Исламе – это развод.

А что мы видим в обществе вокруг нас?

Сколько брошенных детей и женщин из-за неправильного формирования семьи. Одна из причин того, что в данное время ломается институт семьи – это изменение социальных ролей, традиций и хороших обычаев, которые сохраняют женщин как источник тепла, уюта, счастья и их роль в обществе. Наоборот, делают их как рабынями на мировой арене.

АЛЛАХ Всевышний каждому полу определил свои особенности и роль в обществе, как физические так и духовные. В настоящее время, к сожалению, женщины стали вести себя как мужчины, мужчины как женщины.

Современная молодежь выражает самые разнообразные мнения по поводу брака. Некоторые выбирают временные отношения, без фиксации брака, некоторые свободно гуляют, некоторые ищут богатство и власть. Но все забывают, что супружество основанное на выгоде и желаниях тела, не может принести людям счастья. Отсюда много разводов, несчастье семей и детей.

Сколько людей, которые не думают о создании семьи и находятся в ловушке грехов и харама. Мухаммед (с.г.в.) сказал: «Когда муж и жена разделяют интимное уединение, это вознаграждается и на них снисходит благословение Аллаха».

Мы все должны знать и помнить, что женщина по своей природе, по строению души и тела не создана для ведения борьбы за жизнь. У женщин самая лучшая, важная и дорогая миссия на свете – быть матерью, женой, сестрой, поддерживать тепло и уют домашнего очага, потому что все нуждаются в ее любви и поддержке. Пусть наша молодежь думает, какой путь выбрать для себя в жизни и как жить на этом свете.

Пусть АЛЛАХ Всевышний даст нам возможность создать благочестивые семьи, пусть их устойчивость не нарушат никакие проблемы, безнравственность, безденежье. Пусть наши дома станут раем на земле, где царят счастье и благополучие! Да будет хвала и слава Всевышнему АЛЛАХУ, сотворившему нас, как женщин и мужчин. Да будет бесконечное благословение и мир нашему Пророку Мухаммеду (с.г.в.), чей земной путь стал для нас примером истинного образа жизни.

Список использованной литературы

Абдуррахим Мухаммад Мутавалля Аль-Ша'равий «Основы любви между мужем и женой (Согласно Корану и Сунне)». – Казань: Академия познания, 2006.

БӘХЕТЛЕ ГАИЛӘ ТӨЗҮДӘ ИР БЕЛӘН ХАТЫН АРАСЫНДАГЫ ТИГЕЗЛЕКНЕҢ ӘҺӘМИЯТЕ

Саттаров Д.К.

"Ак мәчет" мәдрәсәсе, Яр Чаллы шәһәре, Россия

РАВЕНСТВО СУПРУГОВ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ ГАРМОНИЧНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В СЕМЬЕ

Саттаров Д.К.

Набережночелнинское медресе "Ак мечеть", г. Набережные Челны, Россия

Правильный подход к выбору супруга является одним из условий стабильности и прочности будущей семьи и, как следствие, общества в целом. Эта работа является попыткой выявить представления современных российских мусульман о критериях выбора супруга и сравнить их с рекомендациями шариата.

Ключевые слова: *ислам, семья, общество, равенство.*

EQUALITY OF SPOUSES AS AN IMPORTANT FACTOR FOR CREATING HARMONIOUS RELATIONS BETWEEN THEM

Sattarov D.K.

"Ak Mechet" Islamic School of Naberezhnye Chelny, Russia

The right approach to choosing a life partner is one of the critical factors for the family stability and thus for the social stability. This work is an attempt of revealing the views of Russian Muslims of criteria for choosing a spouse and comparing them with the guidelines of Sharia for this subject.

Keywords: *Islam, family, society, equality of spouses.*

Билгеле булганча, җәмгыять гаиләләрдән төзелә. Гаилә төзек булса, җәмгыять тә төзек була. Гаилә җимерелсә, җәмгыять тә җимерелә. Шул сәбәпле, гаиләнең әһәмияте бик зур, дип әйтергә мөмкин.

Ислам дине, яшәү рәвеше буларак, кеше яшәешенең бөтен якларын үз эченә ала. Шул исәптән гаиләдәге мөнәсәбәтләргә дә исламда зур урын бирелә. Шулай ук булачак тормыш иптәшен сайлау да аерым тәртип-кагыйдәләргә буйсына.

Һәрбер халыкның үзенә хас милли гадәтләрне исәпкә алмаганда, бөтен мөселманнар өчен билгеләнгән гомуми принциплар бар. Ул булачак ир яки хатынның эчке һәм тышкы сыйфатларын, аларның тигезлеген, ягъни бер-берсенә туры килүләрен исәпкә алу.

Шәригатьтә "кәфәә" дигән термин бар. Ул ирнең булачак хатынына махсус нәрсәләрдә тиңлеген аңлата. Хәнәфи мәзһәбендә кәфәә мәсьәләсендә динлелектәге, байлыктагы, нәсел-нәсәптәге, һөнәрдәге тигезлек исәпкә алына [5, с. 140-141]. Моңа игътибар итү тиешле икәненә түбәндәге хәдис ишарәли.

"Әгәр кызыгызны сорап килүченең холкыннан һәм диненнән разый калсагыз, кызыгызны аңарга бирегез. Әгәр алай эшләмәсәгез, җир йөзендә фетнә һәм бозыклык таралыр" [1, с. 58].

Кәфәә никахның шарты булып тормаса да, хатынлыкка алыначак кызның вәлие (атасы, атасы булмаса, улы яки опекуны) тигезсез никахка каршы чыгарга хокуклы. Бу нәселне һәм гаиләне хурлыктан саклау өчен эшләнелә. Мәсәлән, динсез ир динле хатынга тигез булмый, һәм аларның өйләнешүләре кызның гаиләсен хурлыкка, түбәнлеккә төшерәчәк. Шулай ук, бай хатынга ярлы ир өйләнсә, бу хәл аларның гаилә мөнәсәбәтләренә тискәре йогынты ясарга мөмкин.

Иң зур әһәмият динле булуга бирелә, чөнки кәләш – ул булачак балаларның анасы, тәрбиячесе. Шуңа күрә дә пәйгамбәребез Мөхәммәтнең хәдисләрендә дә бу еш чагыла.

Пәйгамбәребез әйтте: "Хатын-кызга дүрт сыйфатка карап өйләнәләр: аның малына, чибәрлегенә, нәсел-нәсәбенә яки диндарлыгына карап. Син динле булганын сайла, югыйсә дөрес эшләмәгән булырсын" [2, с. 360].

Шулай ук Аллаһ илчесе әйтте: "Хатын-кызга аның чибәрлегенә генә карап өйләнмәгез! Бәлки, чибәрлек аның холкын бозадыр. Аның байлыгына карап та өйләнергә кирәк түгел! Бәлки, ул байлык аны оятсыз итәдер. Аның динлелегенә карап өйләнегез! Һичшиксез, кара тәнле һәм иске киемле динле хатын башкасына караганда күпкә хәерлерәк" [4, Т.2, с. 343].

Һәрбер гаилә үзенең киләчәген яхшы сурәттә күрергә тели. Шуңа күрә ата-аналар балаларының киләчәк тормышларын алар өйләнү яшенә җиткәнче үк кайгырталар. Мөселман халыкларында шуңа бәйле үзенчәлекле гадәтләр, йолалар барлыкка килгән.

Татар халкындагы бу гадәтләр турында Җәләлиев Ш.Ш. болай яза: "Өйләндерү, кыз бирү – борынгы йолаларның берсе. Баласы тугач та, ата-ана, шыпырт кына, кемдә нинди ир яки кыз бала үсүен күзәтеп яшәгән. Тәмәке тартучылардан, аракы эчүчеләрдән ераклашкан. Дингә, халкына, иленә карата булган мөнәсәбәтен дә һәм, әлбәттә, холык-фигылен, әдәп-әхлагын да күзәткән. Димчеләр, яучылар, башкодалар яшьләргә кавышырга ярдәм иткәннәр. Алар кайсы йортта кем үскәнең яхшы белеп торганнар" [3, б. 126].

Татар халкында ярәшү гадәте бар. Бу гадәтне үзенең "Татар милли педагогикасы" китабында Шәймәрдәнов Р.Х. тә искә ала: "Ярәшү никахка кадәр бер-береңне якыннан танып белү, гаиләләр белән аралашу һәм мөнәсәбәтләрне ачыклау, булачак никахның ныклыгына инану өчен кирәк. Ярәшү чорында гаиләләр үзара йөрешүгә зур әһәмият бирәләр. Никах гаиләнең нык булачагына инангач кына башкарыла" [6, б. 62].

Безнең вакытта димләү-ярәшү гадәтләре юкка чыкты, диярлек. Бүгенге көндә яшьләр, дини кагыйдәләргә һәм гадәтләргә карамыйча, турыдан-туры таныша. Шул ук вакытта, югалган гадәтләр мөселманнар арасында яңадан тергезелә. Ата-аналар, таныш-белешләр дин тотучы яшьләр өчен димче ролен үти. Әйтергә кирәк, заманча танышу өчен төрле мәркәзләр һәм интернет сайтлары да булдырыла. Шәригать ирләр белән хатыннарның турыдан-туры аралашуларын тыйганга күрә, башка кешеләр аркылы оештырылган танышуның бу төрләре дә мөселманнарны җәлеп итә.

Хәзерге Россия мөселманнарының булачак ир яки хатынның сыйфатларын исәпкә алу хакындагы фикерләрен шәригать тәкъдимнәре белән чагыштыру өчен, сорау-җавап үткәрелде. Бу чара интернетны куллнучылар арасында оештырылды.

Сорау-җавапта 117 ир-ат һәм 132 хатын-кыз катнашты. Соралучыларның күпчелеге яшьләр һәм урта яшьтәгеләр булды. 25 яшькәчә категорияне ир-атлар 30%, хатын-кызлар 36% тәшкил итте. 26-35 яшьтәгеләрнең саны якынча тигез – 44-45%. 36-50 яшьлек ир-

атлар 23%, хатын-кызлар 15% булды. Әйтергә кирәк, өлкән буын кешеләренең өлеше бик аз: ир-атларда – 3%, хатын-кызларда – 5%.

Сорау-җавапта катнашкан ир-атларның 41% – өйләнмәгән, 46% – өйләнгән, 13% – аерылган, тол булганнары юк. Хатын-кызларның 27% – кияүдә түгел, 46 % – кияүдә, 25% – аерылган, 2% – тол булганнары.

“Сез үзегезне мөселман дип саныйсызмы?” – дигән сорауга ир-атларның һәммәсе дә уңай җавап бирде, хатын-кызлар арасында исә 132 кешедән берсе тискәре җавап бирде.

“Сез намаз укыйсызмы?” – дигән сорауга ир-атлардан 3% юк, 1% кайвакыт укыйм, 9% калдырмаска тырышам, 87% бервакытта да калдырмыйм, дип җавап бирделәр. Хатын-кызлардан шул ук сорауга 8% юк, 10% кайвакыт укыйм, 24% калдырмаска тырышам, 58% бервакытта да калдырмыйм, диделәр.

Булачак хатынның динлелегенә игътибар итү мөһимлеген ир-атларның 91% раслады. 6% бу аспектны файдалы, ләкин мәҗбүри түгел, дип тапты. 3% мөһим түгел, диде. “Булачак ирнең динлелегенә игътибар итү мөһимме?” – дигән сорауга хатын-кызларның 94% әйе, бу мөһим, дип, 6% файдалы, ләкин мәҗбүри түгел, дип җавап бирделәр, әмма мөһим түгел диючеләр булмады.

Булачак хатынның дин тотуы (намаз укуы, ураза тотуы, яулык кию һ.б.) ир-атларның 83% өчен мәҗбүри булуы ачыкланды. 14% моны кирәкле, ләкин мәҗбүри түгел, дип саный. Бары 3% мөһим түгел, дип җавап бирделәр. Булачак ирнең дин тотуы (намаз укуы, ураза тотуы һ.б.) хатын-кызлар өчен дә бик әһәмиятле. Соралучыларның 84% моны мәҗбүри, диде, 12% кирәк, ләкин мәҗбүри түгел, дип тапты. 4% мөһим түгел, дип җавап бирделәр.

Шулай итеп, югарыда телгә алынган җаваплардан күренгәнчә, ир-атлар өчен дә, хатын-кызлар өчен дә булачак тормыш иптәшенең динле булуы бик әһәмиятле. Әйтергә кирәк, динлелек сүзен төрле кеше төрлечә күзалласа да, һәр ике як та тормыш иптәшен намазлы, уразалы итеп күрергә тели, ир-атлар хатынының яулык киюен тиешле дип саный һәм бу, әлбәттә, шәригать кануннарына туры килә.

Булачак хатынның ата-анасының динле булулары хакында карашлар ул кадәр катгый түгеллеге ачыкланды. Ир-атлардан 29% кына моны тиешле һәм бик мөһим, дип тапты. 58% исә кирәкле, ләкин мәҗбүри түгел, диде, ә 13% мөһим түгел, дип җавап бирделәр. Булачак ирнең ата-анасының динле булулары турында хатын-кызларның фикере ир-атларныкыннан әллә ни аерылмый. Аларның 31% бу аспектны тиешле һәм бик мөһим, дип исәпли, 55% кирәк, ләкин мәҗбүри түгел, ди, ә 14% мөһим түгел, дип саный.

“Булачак хатынның милләтенә игътибар итү мөһимме?” – дигән сорауга ир-атларның 22% бик мөһим, дип, 32% файдалы, ләкин мәҗбүри түгел, дип җавап бирде. Ә соралган ир-атларның 46% өчен хатынының нинди милләттән булуы бөтенләй мөһим түгел. Хатын-кызлар өчен милли компонентның роле зуррак булуы ачыкланды. Аларның 36% бик мөһим, 36% файдалы, ләкин мәҗбүри түгел, 28% мөһим түгел, дип җавап бирделәр.

Бу ике сорауга бирелгән җавапларга карагач, Русия мөселманнарының яшь вәкилләре дини, милли мохиттә тәрбияләнмәгәнлекләре күренә. Шуның нәтиҗәсендә алар үзләре дә моңа зур әһәмият бирми.

“Булачак хатынның һөнәренә игътибар итү мөһимме?” – дигән сорауга ир-атлардан 29% тиешле һәм бик мөһим, дип, 42% кирәк, ләкин мәҗбүри түгел, дип, 29% мөһим түгел, дип җавап бирделәр. Булачак ирнең һөнәренә таләп зуррак. Хатын-кызлардан 45% аны тиешле һәм бик мөһим, дип тапты. Тагын 45% кирәкле, ләкин мәҗбүри түгел, диде. Бары 10% хатын-кызлар ирнең һөнәренә игътибар итү мөһим түгел, дип җавап бирделәр.

Булачак хатынның бай булуының әһәмияте ир-атлар өчен юк дәрәҗәсендә. 7% респондентлар өчен генә бу бик мөһим булып чыкты. 38% файдалы, ләкин мәҗбүри түгел, 56% мөһим түгел, дип җавап бирделәр.

“Булачак ирнең байлыгына игътибар итү мөһимме?” – дигән сорауга хатын-кызлардан 30% бик мөһим, диде, 55% файдалы, ләкин мәҗбүри түгел, дип саный, 15% мөһим түгел, дип җавап бирделәр.

Һөнәргә килгәндә, хатын-кызларның ир-атларга карата таләпләре зуррак икәнлеге ачыкланды. Булачак тормыш иптәшенең байлыгына соралучыларның яртысы игътибар белән караса да, ир-атларның нибары 7% аның мөһимлеген таныды. Ә хатын-кызларның өчтән бере булачак иренең бай булуын бик мөһим, дип күрә.

Булачак хатынның мәдрәсәне яки югары мөселман уку йортын бетергән булуы ир-атларның 5% өчен генә бик мөһим булып чыкты. 62% бу аспектны файдалы, ләкин мәҗбүри түгел, дип, 33% исә мөһим түгел, дип уйлый. Бу сорауга хатын-кызларның карашлары да әллә ни аерылмый. Булачак ирнең мәдрәсәдә яки югары мөселман уку йортында белем алып чыгуын 14% хатын-кыз бик мөһим күрә. 54% файдалы, ләкин мәҗбүри түгел, ди. 32% мөһим түгел, дип саный.

Булачак хатынның дөньяви урта-һөнәри яки югары белемгә ия булуы да ир-атлар өчен әһәмиятле түгел. Бары 7% моны бик мөһим, диде. 49% файдалы, ләкин мәҗбүри түгел, 44% мөһим түгел, дип җавап бирделәр. Хатын-кызларның бу мәсьәләгә таләбе зуррак икәне ачыкланды. Аларның 30% өчен булачак ирнең дөньяви урта-һөнәри яки югары белемгә ия булуы бик мөһим. 50% моны файдалы, ләкин мәҗбүри түгел, дип саный, 20% мөһим түгел, дип әйттеләр.

Әйтергә кирәк, дини һәм дөньяви белемгә ия булуны хәзерге мөселманнар бик зарур, дип санамый. Дөнья һәм шәригать күзлегеннән караганда, бу тискәре күренеш булып тора. Ислам дине кешене, кирәк ир-ат, кирәк хатын-кыз булсын, дини һәм дөньяви белем алырга чакыра. Гыйлемсез кешенең балаларына яхшы тәрбия бирүе бик шөбһәле.

Яшь мәсьәләсенә килгәндә, булачак хатынның иреннән яшьрәк булуын ир-атларның 25% тиешле, дип күрә. 34% кирәкле, ләкин мәҗбүри түгел, ди. 41% исә мөһим түгел, дип җавап бирделәр. Булачак ирнең яшькә зуррак булуын хатын-кызларның 20% тиешле, дип тапты. 50% моны кирәк, ләкин мәҗбүри түгел, диде. 30% өчен бу мәсьәләнең мөһим түгеллеге ачыкланды.

Булачак хатынның чибәрлеге ир-атларның 56% өчен бик мөһим булып чыкты. 35% моны файдалы, ләкин мәҗбүри түгел, диде, 9% исә әһәмиятсез, дип тапты. Булачак тормыш иптәшенең чибәрлеге хатын-кызлар өчен дә әһәмиятле икән. Аларның 46% бу мәсьәләгә бик мөһим, дип карый. 43% аны файдалы, ләкин мәҗбүри түгел, ди. 11% мөһим түгел, дип җавап бирделәр.

Гомуми нәтиҗә ясап, шуны әйтергә була: мөселманнар гаилә төзегәндә булачак ир һәм хатынның дин тотуына зур әһәмият бирә, һәм бу яхшы күренеш. Әмма гыйлемгә һәм ата-аналарның дини булуларына игътибарның азлыгы булачак буыннарны тәрбияләүдә тискәре чагылыш табарга мөмкин. Бүгенге яшьләргә, буыннан буынга күчеп килгән, 20 нче гасырда өзелгән дини тәрбия чылбырын ялгарга туры килә. Бу зур эштә гаиләне ныгыту һәм тотрыкландыру – иң зарури мәсьәләләрнең берсе. Шуның өчен яңа гаилә төзүчеләр өстендә дини гыйлемне үстерү, үзләрендә һәм балаларында күркәм әхлакны тәрбияләү бурыч булып тора.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Аз-Зухайли В. Мусульманская семья в современном мире / Пер. с ар. Е.М. Сорокоумовой. – М.: Аль-Китаб, 2009. – 504 с.

2. Аль-Бухари М. Сахих Аль-Бухари. В 4 т. – Каир: Ас-Саляфия, 1979.

3. Җәләлиев Ш.Ш. Татар халык педагогикасы: Татар гимназияләре һәм лицейлары 11 нче с-фы, педагогия колледжлары, училищелары өчен дәреслек-хрестоматия. – Казан: Мәгариф, 2000. – 183 б.

4. Ибн Аль Хумам М. Фатх аль-Кадир. В 8 т. – Каир: Амирия, 1897.

5. Маргинани Б. Никах и талак (отрывки из книги «Хидоя») / Пер. с англ. под редакцией Н.И. Гродекова. – Казань: ОАО «ТАТМЕДИА» «ПИК «Идел-Пресс», 2010. – 423 с.

6. Шәймәрдәнов Р.Х. Татар милли педагогикасы: Югары һәм урта педагогика уку йортлары өчен уку ярдәмлеге / Р.Х. Шәймәрдәнов, Ә.Н. Хуҗиәхмәтов. – Казан: Мәгариф, 2007. – 399 б.

ГАИЛӘ ТРАДИЦИЯЛӘРЕНДӘ ҺӘМ ҮЗАРА МӨНӘСӘБӘТТӘ ДИНИ ТӘРБИЯ

Сафиуллина Н.З., Шәрипова Г.Ә.

Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты, Яр Чаллы шәһәре, Россия

РЕЛИГИОЗНОЕ ВОСПИТАНИЕ В ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ И СЕМЕЙНЫХ ТРАДИЦИЯХ

Сафиуллина Н.З., Шарипова Г.А.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье анализируется роль религиозного воспитания в взаимоотношениях и семейных традициях. На основе фактического материала выявляются некоторые проблемы в воспитании подрастающего поколения, указываются пути выхода из проблемных ситуаций.

***Ключевые слова**: Ислам, Аллах, Коран, Мухаммед, воспитание, семья, дети.*

RELIGIOUS EDUCATION IN RELATIONSHIPS AND FAMILY TRADITIONS

Safiullina N.Z., Sharipova G.A.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The article analyzes the role of religious education in relationships and family traditions. On the basis of factual material are revealed some problems in the education of the younger generation, are suggested solutions to challenging situations.

***Keywords:** Islam, Allah, Koran, Muhammad, education, family, children.*

Тәрбия өлкәсендә ислам дине зур әһәмияткә ия. Ислам – яхшылыкка өндәүче тынычлык дине. Ул бөтен кешеләрне дә хөрмәт итәргә һәм хакларын үтәргә куша. Ислам дине кануннарының яшәешебезнең барлык якларына (әхлагыбызга, чисталыгыбызга, сәламәтлегебезгә һ.б.) уңай йогынты ясаганын белмәгән кеше сирәктер, мөгаен.

Ислам дине аша килеп кергән әдәп, чисталык, иманлылык, биргән вәгъдәңә тугры калу кебек матур сыйфатлар халкыбызның борынгыдан килгән традицияләре белән бик тыгыз бәйләнештә тора. Ислам дине тәрбиясе – иң гүзәл тәрбияләрнең берсе. Күренекле мәгърифәтчебез Р. Фәхреддин "яшь буынны тәрбияләү эше – ул бик мөһим мәсьәлә, һәм без бу өлкәдә ислам диненә таянабыз" дигән фикер уздыра [2, б. 27; 4, б. 35].

Р. Фәхреддиннең бала тәрбияләү, гаилә ныклыгына һәм бәхетенә ирешү, үзеңне җәмгыятьтә тоту кагыйдәләренең, нәсыйхәтләренең үтемле, тормышчан булуының төп сере, чыннан да, аларны дин белән бәйләп аңлатуындадыр. Ул, дин тарихын бөтен нечкәлекләре белән өйрәнгән галим буларак, аның кануннарына җаны-тәне белән үзе ышанган һәм меңәрләгән шәхесләрнең тормышына диннең бары уңай тәэсир ясаганлыгын өйрәнеп, шул бай тәҗрибәне милләтенә җиткерү максатын куйган. Чөнки, бала шәхес буларак тулысынча ачылсын өчен, аның янында аны аңлаган, ягымлы сүзләр белән җылыткан, кирәк чакта яклый белгән ата-анасы булырга тиеш. Гаилә – баланың иң

төп тәрбиячесе, тотрыклы гаилә традицияләре булмаган өйдә балага дөрес тәрбия бирү, аны әхлаклы итеп үстерү дә бик авыр була. Р. Фәхреддин ислам диненә галим буларак, фән күзлегеннән чыгып карый. Аның өчен ислам дине – Әдәп, Әхлак, Шәфкать, Изгелек, Итагатьлелек, Кешелеклелек, Намус, Сафлык, Пакьлек, Гаделлек, Яхшылык һәм башка күп күркәм төшенчәләрне эченә алган һәм бозык эшләрдән тыелып, яхшы эшләр генә эшләргә өндәгән кануннар тупланмасы һәм тәртип, тәрбия һәм әхлакның нигезе, гаиләдә тәртип сакчысы, тормышның төзек, гомерләрнең бәрәкәтле һәм файдалы узуы өчен кирәкле дин.

Ислам мәдәнияте Ислам әдәбенә нигезләнә. Әдәп – гарәп сүзе, гадәтне аңлата, моңа тәрбия, яхшы холык, үз-үзеңне тота белүчәнлек, кешеләр белән аралаша белү төшенчәләре керә. “Әдәп” сүзе этик һәм иҗтимагый әһәмияткә ия. Ислам мәдәнияте Исламның ике төп чыганагына нигезләнә, болар – Коръән һәм Сөннәт, Пәйгамбәребезнең эш-гамәлләре, сүзләре һәм турыдан-туры күрсәтмәләре. Коръән һәм Сөннәттә барча вакытларда кешелек җәмгыятендә килеп туа торган проблемаларны чишү өчен кирәкле киң принциплар бар. Алар тормышның төрле өлкәләренә – дини, иҗтимагый, икътисадый, сәяси өлкәләренә кагыла. Дини өлкәдә мөселман булган һәр кешегә биш вакыт намазын укырга, ислам таләп иткәнчә генә яшәргә кушыла. Сәяси өлкәдә – ислам динендә көчләүгә, экстремизмга, терроризмга, җәберләүгә урын юк. Динебез һәрбер кешегә, аның тәненең төсенә, диненә, милләтенә карамастан, хөрмәтлек, изгелек кылырга куша [6, б. 15-18]. Ислам – кешенең натурасын һәм аның ихтыяҗларын тулысынча аңлаучы система ул. Ислам тормыш чынбарлыкларын таный һәм һәм аларга практик якын килергә тырыша. Ислам гадәтләре тормышны катлауландыру өчен канунилаштырылган ритуаллар җыелмасы түгел, ә алар көндәлек тормышны оештыру, аңа ритм бирү, тотнаклылык һәм ачыклык кертү өчен хезмәт итәләр. Ислам әдәбенең иң төп нигезләренең берсе – әхлаклылык. Ул милләт көченең нигезе. Шулай ук әхлаксызлык – милләтнең таркалуының, түбән тәгәрәвенең төп нигезе. Әхлаклылык милләтнең сәламәтлеге өчен мөһим роль уйный. Яшь буынны иманлы, инсафлы итеп тәрбияләүдә ислам диненең иҗтимагый әһәмияте зур. Ислам – җан, тән пакьлеге. Ул – әхлаклылык, ярдәмчеллек үрнәге. Намуслы, юмарт, ярдәмчел булу, дөреслекне яклау, эчкерсезлек, кунакчыллык – кешене күркәм итүче сыйфатлар. Ата-анага игелек кылу, сабырлык кебек сыйфатларны да безгә ислам дине кануннары өйрәтә. Ислам әхлагын саклаган һәр кеше дә сау-сәламәт һәм рухи яктан көчле була [5, б. 55-60]. Үзенең рухи үсешендә югары әхлакый биеклеккә ирешкән кеше генә гомере буе шул югарылыкта калырга омтылып яши. Ялгышлыклар җибәрсә, вөҗдан газабы кичерә, хаталарын төзәтү юлларын эзли. Әхлаклылык кешенең гадәти сыйфатына әйләнсен өчен, моңа аны балачактан ук гадәтләндерергә кирәк.

Ислам диненең өйрәтүләре тормышның барлык өлкәләрендә дә чагылыш таба. Ислам әдәбенең иң төп максатларыннан берсе – кешеләрне бар нәрсәдә игелекле һәм йомшак булырга өйрәтү.

Моңа мисал итеп түбәндәгеләрне китерергә була:

- Очрашканда елмаерга тәкъдим ителә.
- Кычкырмыйча, шул ук вакытта әңгәмәдәшең ишетерлек итеп сөйләшергә кирәк.
- Бәхәсләшкән вакытта да сөйкемле булып калырга кирәк.

Чираттагы максат – башкаларны хөрмәт итү. Моңа беренче чиратта түбәндәгеләр керә:

- Башка халыкларның динен мыскыл итү яки көлү тыела.
- Кем дә булса берәүгә карата әдәпсез сүзләр белән шаярту.

Ислам әдәбе медицина һәм гигиена буенча да кешеләргә тәрбия бирә. Ислам кешеләрне һәрвакыт чиста булырга өйрәтә. Исламда алкоголь куллану тыела, чөнки алкогольнең тормышның бөтен өлкәләренә дә зыян китергәнен беләбез.

Ислам әдәбе милли икътисадка булыша: әрәм-шәрәм итү тыела, саклык хуплана, хәтта таләп ителә [3, б. 135-147].

Ислам әдәбе өйләнү, гаиләгә дә бик катгый таләпләр куя. Ләкин ислам әдәбе туйның өйләнешүчеләргә авыр йөк булуына каршы.

Ислам әхлагында ата-аналар белән балалар арасында мөнәсәбәтләр мөһим урын алып тора. Мөхәммәт пәйгамбәр: "Җәннәт аналарның аяк астында", – дип әйткән. Башка кешеләргә карата яхшы мөгамәләдә булу әдәплелек саналса, ата-аналарга карата бу инде дини бурычлар булып торалар.

Ислам гадәтләре кешене үз-үзен тотышын контрольдә тотарга һәм акыл тавышына колак салырга өйрәтә. Түземлелек, ачуыңны баса белү (билгеле, башкаларга зыян салмыйча), төгәллек, үз-үзеңне тәртипле тоту бик мөһим.

Тәртиплелеккә түбәндәгеләр кирә:

- чаманы белү;
- вакытны дөрес файдалану.

Вакыт кешенең Аллаһы биргән тормыш кыйммәтләрен үлчәү берәмлеге булып тора, кеше һәр минутның файдалы үтүе өчен җаваплы [1, б. 134-138].

Безнең уйлавыбызча, нәтиҗә ясап әйткәндә, Ислам дине – гадел, чиста, кешелекле диннәрнең берсе. Тәрбия өлкәсендә дә диннең әһәмияте әйтеп бетергесез дәрәҗәдә югары. Дин тыелган замана безнең җәмгыятебезгә төзәтеп булмаслык тәрбиясезлекне бирде инде. Хәзер дин күтәрелеш юлында. Соңгы елларда Татарстан Республикасында яшүсмерләрне Исламга тарту, мәхәлләләргә профессиональ кадрлар, мөселман уку йортларына имам-хатыйб һәм мөгаллимнәр әзерләү максатыннан, профессиональ мөселман уку йортлары системасы булдырылды. "Милли тормыш һәм дин" дигән I Бөтенроссия татар дин әһелләре форумнары оештырыла. Саф татар телендә "ТНВ - Татарстан", "ТНВ - Планета", "Башкортстан" телеканаллары программалары, "Дин вә мәгыйшәт" газетасы да безгә бик файдалы. Татар телендә эшләүчеләр дини сәхифәләр, интернет челтәрендә Татарстан һәм Бөтенрәсәй мөселманнарының мәгълүмат агентлыгы булдырып, кешеләргә ислам дине турында көннән-көн күбрәк мәгълүмат бирәләр. Дини сәхифәләр өлкәннәр өчен генә түгел, яшьләр өчен дә файдалы. Мәсәлән, "Татар радиосы"нда көн саен "Иман нуры" сәхифәсендә ислам динендә кеше нинди булырга тиешлеге турында 2 минутлык вәгазь укыйлар. Ул бүгенге көндә ата-баба йоласын, гореф-гадәтләребезне, динебезне, телебезне саклап тора.

Шуңа күрә, тормышыбыз матурланыр, бозыклыклар, наркомания кебек начар чирләр үсеш алмас дип ышанасы килә.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Ибраһимов Н., Бикчәнтәев К., Мадияров Ә., Низамиев А. Балаларга үгет-нәсыйхәт. – Казан: "ДОМ ПЕЧАТИ", 2001. – 134-138 б.
2. Мәшһүр мәгърифәтче-галим, педагог Р. Фәхреддин мирасын укыту-тәрбия процессында файдалану. III кисәк. – Казан, 2007.
3. Студеникин М.Т. Дөньяви этика нигезләре. – Мәскәү: "Русское слово", 2012. – 135-147 б.
4. Фәхреддин Р. Нәсыйхәт. Әхлак гыйлеменнән. – Казан: "Мәгариф", 2005.
5. Харисова Л.А. Иминлек һәм игелек дине. – Казан: "Мәгариф", 2001. – 5-9 б.
6. Хуҗиәхмәтов Ә.Н. Тәрбия – мәңгелек фәлсәфә. – Казан: "Мәгариф", 2001.

РӘШИТ БӘШӘР ШИГЫРЬЛӘРЕ АША МӘКТӘПКӘЧӘ ЯШЬТӘГЕ БАЛАЛАРГА ЭКОЛОГИК ТӘРБИЯ БИРҮ

Смирнова А.Ф.

4 нче санлы "Шаянкай" балалар бакчасы, Яр Чаллы шәһәре, Россия

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ПРИМЕРЕ СТИХОТВОРЕНИЙ РАШИТА БАШАРА

Смирнова А.Ф.

Детский сад № 4 «Веселинка» г. Набережные Челны, Россия

Данная статья посвящена исследованию языка и стиля стихотворений известного детского поэта Рашита Башара, т.е. определению роли изобразительных средств при описании природы. Широко использованные в произведениях выразительные средства представляют собой важный способ достижения художественности, изобразительности и точности речи. Все это подтверждается богатым фактическим материалом. Определена их идейно-эстетическая роль в экологическом воспитании детей дошкольного возраста.

***Ключевые слова**: язык и стиль стихотворений, выразительные средства, экологическое воспитание.*

ENVIRONMENTAL EDUCATION OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE CHILDREN THROUGH POEMS RASHIT BASHAR

Smirnova A.F.

Kindergarten № 4 “Veselinka”, Naberezhnye Chelny, Russia

This article is devoted to the study of language and style of poems known children's poet Rashit Bashar. Widely used in the works means of expression are an important way to achieve the artistic, visual and speech accuracy. All this is confirmed by a wealth of factual material. Determine their ideological and aesthetic role in ecological education of preschool children.

***Keywords:** the language and style of the poems, expressive means, environmental education.*

Шигърият, шигъри сүз – илаhи төшенчә. Шуңа күрәдер шигърияттәге образ, фикерләүләр табигать дөньясы аша, сихри күренешләр аша күзаллана. “Поэзия – тирә-як дөньяны шагыйрьнең үзенчә кабул итүенең дә, әдәби телне һәм гомум халык телен кулланунның да үзенчә бер төре” [4, б. 21], – дип билгели галим Х. Курбатов.

Кеше борынгы заманнардан ук баласын ана теленә өйрәткән, тел хәзинәсенең матурлыгын аның күңеленә сеңдерергә тырышкан. Балаларны үз ана телендә сөйләшергә, аралашырга өйрәтү, туган телебезне ярату, аңа карата ихтирам тәрбияләү бүгенге көндә дә иң мөhим мәсьәләләрнең берсе булып тора. Ә бу максатларны тормышка ашыруда нәфис сүз, әдәби әсәрләрнең әhәмияте гаять зур. Әдәби әсәр балаларның логик фикер йөртүен үстерә, дөньяны танып-белергә өйрәтә. Алай гына да түгел, матур әдәбият әсәрләре балаларны әхлакый һәм эстетик яктан тәрбияләүгә булышлык итә.

Балачак бит ул – гаҗәеп киң төшенчә, ә балалар әдәбияты – балачакның көзгесе. Ул көзгегә карасаң, анда балалар дөньясы, малайларыбызның, кызларыбызның самими һәм ихлас тормышы, балачакның якты да, татлы да, шул ук вакытта тылсымлы да сәхифәләре дә ап-ачык булып күренеп тора. Балачак ул – чыннан да, үзе бер кабатланмас олы дөнья.

Ә менә балалар өчен язучы әдипләр сабыйлар күңеленә ачкыч таба беләләр. Шул алтын ачкыч белән балалар дөньясының капкасын ачып керәләр, укучыларны шул кызыклы дөнья белән таныштыралар. Балаларның күңел дөньясын тоеп, аңлый белүче әдипләребезнең берсе – Рәшит Бәшәр. Аның шигърияте тулысынча сурәтлелеккә нигезләнгән. Нәниләр өчен язган шигырьләрендә ул заманча тормыш күренешләрен, вакыйгаларны балалар күңеленә, аңына җиңел барып җитәрлек, аларда хыялый кызыксыну

уятырлык шигъри образлар, мажаралы детальләр аша бирергә омтыла, шул рәвешчә, турыдан-туры үгет-нәсыйхәтсез генә, баланың аң-белем, әхлакый тәрбиясенә педагогларча уңай йогынты ясый. Кечкенә генә шигырьдә дә хәрәкәт, вакыйгалар агышы өстенлек итә, бу исә укучыны фикер йөртергә, уйланырга этәрә. Бу яктан караганда темабыз актуаль булып тора. Барлык шагыйрьләр дә иҗат процесында төрле поэтик алымнар кулланалар. Поэтик әсәр нигезендә образлылык ята. Хезмәтебездә әнә шул образлылык тудыруда Рәшит Бәшәрнең табигать дөньясына – үсемлекләргә, кош-кортларга, җәнлекләргә, бөҗәкләргә, күк җисемнәренә мөрәҗәгать итүе үзәккә куеп тикшерелә, алар аша табигатькә мәхәббәт тәрбияләү, экологик проблемаларны чишү алымнары өйрәнелә.

Рәшит Бәшәров табигать хозурлыгында кешенең зурлыгын күрә, балаларга аңлаешлы итеп, шигъри бизәкләр белән моны тасвирлап бирә. Менә әти кеше кибән сала, апа кеше кибән очлый.

Ә мин аларга карап
Буш арбада утырам.
Әти бөтен болынны
Күтәрә дип торам.
Өелә кибән, өелә...
Кибән очы кояшка
Тиде дә инде, әнә! [5, б. 196-197].

Рәшит Бәшәровның көчле ягы – әйләнә-тирәне рәссамча күрә, табигатькә җан өрә белүендә, һәм, бигрәк тә, балалар күңелен аңлый, дөньяга алар күзе белән карый алуында. Шуңа да ул – балалар тәрбиячесе.

Әдипнең әсәрләрен укыганда кеше белән табигатьнең берлеген тоясың. Бигрәк тә сабый баланы табигатьтән аерып күз алдына китерүе кыен.

Рәшит Бәшәрнең әсәрләрендәге табигать күренешләрен берничә төркемгә бүлеп карарга була. Беренчедән, аның әсәрләрендә күп урын җәнлекләрне, кошларны һәм бөҗәкләрне тасвирлауга бирелә.

Шигырьләрдә иң беренче күзгә ташланган һәм күңелгә үтеп кергән образ – ак ат (колын) образы. Р. Бәшәр иҗатында иң камил һәм тирән мәгънәдә эшләнгән образ. Аны хәтта балачакның төп символы буларак та карарга мөмкиндер:

Ап-ак атка атланып,
Әй килә бер юртасы!..
Иң матур чагы җәйнең,
Авылда җәй уртасы. “Җәй уртасы” [2, б. 11].

“Болын” шигырендә бу символ тагын да ныграк ачыла. Монда балачакның бөтен төсе, авазы, көе-моңы, ымы-хәрәкәте дә бар: уйнак ак ат, җәй, кибән, кояш. Рәшит Бәшәр иҗатындагы гомумиләштерелгән балачак образы шундый: ихлас, самими, яп-якты, кояшлы, уйнак һәм хыялый. Дөрес, вакыты-вакыты белән төсләр үзгәрә, караңгыланып китә, авазларга шом керә, вакыйгалар кискенләшә, хисләр авырая; укучы тоя: яшәеш, тереклек дөньясы камил түгел шул.

Сабый җанлы шагыйрь үзенең шигырьләрендә дә бала булып кала, балаларча яза. Ул ихлас сөйли, әйткән сүзе ышандыра. Аю баласы черкиләр белән уйнап йөри, җиләк өзә, чигүле сөлгесенә битен сөртә, әнисенә чәй кайната. Кыскасы, кайсы шигырьдә нинди генә вакыйгалар турында сөйләнмәсен, алар бар да балалар психологиясенә, аларның фикер сөрешенә, кылган гамәлләренә тәңгәл килеп тора. Бу инде әдәби осталык, авторның яшь укучылар белән уртак тел таба белүе дигән сүз. Автор шулай эшләргә кирәк, болай эшләргә ярамый дип әйтми, ә балаларга үз-үзләрен ничек тотарга кирәклекне уйлап бетерергә җирлек калдыра.

Яшел күлдә бакалар
Борчылып сөйләшәләр,
Нәрсәдер киңәшәләр...
Аңладым ич, аңладым:
Бит юарга сабыннары

Юк икән бит аларның. “Иртән”.

Автор баларга тәрбия дәресе бирә, гап-гади көндәлек эшне алар гына түгел, хәтта су буендагы яшел бакалар да башкара дип әйтәсе килә. Әйтик, менә челләдә тирләгән талларга бит сөртергә кулъяулык бирмәкче икән, – авторның мондый шигъри табышларын хупларга гына кала. Яисә герой болытлы тауларны йөк төягән өркәчле дөягә охшата. Хыялның иге-чиге юк бит аның. Балаларның уйлау сәләтен, хыял тирәнлеген нәкъ менә шундыйрак әсәрләр үстерә дә инде.

Шагыйрь талантының көче дә шундадьр инде, бала шигърият арбасына утырып, шигырь дөньясына кереп киткәнен сизми дә кала. Шул кыска ара (бер шигырь арасы) үткәнче, шагыйрь сабыйның күңеленә кешелек тудырган күркәм сыйфатлар орлыгын салырга өлгерә. Сабый күңеле иң бәрәкәтле туфрак, аңа нинди орлык салына, шул тамыр җибәрә, гөрләп үсә башлый. Яхшысы да, начары да.

Чәчәккә үрелүгә,
Сизде бугай уемны:
– Өз-з-з-змә – диеп, бал корты
Чагып алды кулымны.

Артык бер сүз, вәгазь укып азаплану юк. Дидактизмнан кача алу – һәр шагыйрьнең зур хыялы. “Ни эшләп бетәрләр инде”, “Бал суыртучы аю”, “Бүрәнә һәм Бүдәнә” шигырьләрендә дә балаларга уйланырга да, нәтиҗә ясарга да урын калган.

“Авылга кайту” шигырендә шул ук бал кортының малайга уңай мөнәсәбәте тасвирлана. “Җәй уртасы” шигырендә малайның табигатьне яратуы, аңа соклануы ачык күренә:

Болыннар – яшел келәм,
Келәмнән атлап киләм.
Бал тулыдыр йортлары,
Безелди бал кортлары. “Җәй уртасы” [2, б. 13].

Бу балачак җаендә башка бик күп образлар, символлар бар әле. Аларның һәрберсе балачак сурәтенә бер штрих, төс өсти.

Шагыйрь еш кына, балаларга үтә дә таныш берәр күренешне яисә образны кулланып, мөһим һәм кискен проблема да күтәрә. “Танышу” шигырендә нәкъ шундый очрак – автор монда уйнап-шаярып кына тел дәресе биреп куя:

Күрсәтим дигән идем
Русча белгәнемне,
Әтәч тә аңламады:
– Привет, – дигәнемне...
Акбай әйтә:
– Татарча
Исәнләш, ди, – иртәгә! “Танышу”.

Алда әйткәнебезчә, Р. Бәшәр шигърияте тулысынча сурәтлелеккә нигезләнгән. Җете, якты, хыялый төсләрдә сурәтләнгән табигать, авыл, балачак күренешләрендә, әлбәттә, нәни героебызның якыннарына, дус- ишләренә, кыскасы, авыл кешеләренә дә урын җитәрлек.

Шунысын билгеләп үтү мөһим, һәр шигырендә автор дөньяны балаларча матур, әкият шикелле кызык, мавыктыргыч итеп күрергә омтылган. Аларда балаларча беркатлылык та, шул ук вакытта дөньяны үзенчә күрсәтүче форма төрлелеге дә бар.

Авыл җае. Искиткеч матур дөнья. Хыял иле. Бала күңелен җәлеп итәрлек бөтен нәрсә дә бар анда. Бөтен сурәт, төс, аваз бар. Әйе, әйе, искиткеч матур һәм серле авазлар бар. Һәр аваз-яңгырашка тирән мәгънә, хәтта сагаю хисе салынган:

Кычкыра үрдәк:
– Бак, бак!
Шартлады мылтык:
– Бах, бах!
Ыңгырашты күл:

А-ах! А-ах!

Сызланды малай:

И-и-их! “Авазлар” [1, б. 16].

Гүзәллекнең югалуына, гармониялелекнең җимерелүенә никадәр сызлану һәм борчылу. Болай итеп бары тик үзен җир улы, табигать баласы итеп санаган һәм аның бер кисәге итеп тойган кеше генә гүзәллек югалуга шулай борчыла һәм сызлана, шул усаллыкка нәфрәтләнә ала. Юкса, бер караганда бу юлларда сүз авазлар турында гына бара шикелле, чынлыкта исә шул авазларның нигезендә никадәр тирән мәгънә, никадәр олы фикер ята.

Рәшит Бәшәрнең “Сандугачлы ак инеш” шигырендә мондый юллар бар:

Казларың бөтенләйгә

Очып китсә нишләрсең?

Балыкларың диңгезгә

Качып китсә нишләрсең?

Сандугачлар кунарга

Яшел талың калмаса...

Син дә кибеп бетәрсең.

Кешегә үпкәләрсең… “Сандугачлы ак инеш” [3, б. 17].

Ул бу әсәрендә дә экологик проблемаларны күтәрә. “Без сиңа утыртырга куаклар алып килдек”, – ди. Сулыкларның кибүе, агачларның кимүе сурәтләнә. Безгә тырышып, бергәләшеп табигатьне саклап калырга кирәк дигән фикер үткәрелә. “Син, инеш, агарга тиеш”, – ди шагыйрь.

Шулай итеп, шагыйрь, төрле сүз-сурәт алымнары кулланып, шаян сүз уйнату һәм башка поэтик чаралар аша балаларны табигатьнең матурлыгына сокланырга өйрәтә.

Тикшеренүләрдән күренгәнчә, Рәшит Бәшәр шигырьләрендә балаларга хас сафлык, самимилек, дөньяга гаҗәпләнеп һәм яратып карау хисләре өстенлек итә. Ул үзенең шигъри әсәрләрендә күбрәк җәнлек, кош-корт кебек образларга мөрәҗәгать итә. Алар балачак темасын ачу символлары булып торалар. Шагыйрь иҗатында кош-корт, хайван, бөҗәк, үсемлек, агач, күк җисемнәре атамаларының күпләп очравын, беренчедән, әдипнең үзе туып-үскән туган як табигатенең киң басулары, иркен тугайлары, нигъмәт-сыйга, кош-кортка бай урманнары белән аңлатырга мөмкин. Икенчедән, барлык шагыйрьләр кебек, ул да табигатькә гашыйк, шунлыктан шигырьләрендә һәр әдип иҗатына хас булган кыр чәчәкләредәй гади, саф рух чагыла.

Ассызыклап әйтергә мөмкин: автор дөньяны балалар күзе белән күреп, аны балаларга аңлаешлы җанлы образлар аша сурәтләүгә ирешкән. Иҗатында гәүдәләндерелгән геройлар табигатькә гашыйк сәяхәтчеләр генә түгел, ә шул сокландыргыч дәрьяга хуҗаларча караучылар, табигать яраларын үз яралары итеп кабул итүчеләр буларак күз алдына килә.

Гомумән, шагыйрь балаларда табигатькә карата мәхәббәт тәрбияләүгә, экологик проблемаларны хәл итүгә үгет-нәсихәт аша түгел, геройның үз уйланулары һәм аның яшеллек дөньясына үз мөнәсәбәте аша якын килергә омтыла.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Бәшәр Р. Ак әкият: шигырьләр. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1986. – 32 б.
2. Бәшәр Р. Сандугачлы бишек: Шигырьләр, кыйссалар. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2000. – 176 б.
3. Бәшәр Р. Җиләк малай: шигырьләр. – Чаллы: Газета-журнал нәшр., 2002. – 80 б.
4. Курбатов Х. Сүз сәнгате: татар теленең лингвистик стилисикасы һәм поэтикасы.. – Казан: Мәгариф., 2002, 199 б.
5. Сөләйманова С. Табигать кочагында // Мәйдан. – 2002. – № 4. – Б. 196-197.

СТУДЕНТЛАРГА ӘХЛАК ТӘРБИЯСЕ БИРҮ (ГАЛИМҖАН ГЫЙЛЬМАНОВНЫҢ “КИТЕК АЙ” ӘСӘРЕ МИСАЛЫНДА)

Фәсхетдинова Р.З.*, *Динмухамедова Р.К.

Кама дәүләт автомеханика техникумы, Яр Чаллы шәһәре, Россия

НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ Г.Х. ГИЛЬМАНОВА “РАСКОЛОТАЯ ЛУНА”)

Фасхутдинова Р.З., Динмухамедова Р.К.

Камский государственный автомеханический техникум, г. Набережные Челны, Россия

Выявлены некоторые художественно-изобразительные средства, использованные в художественном мире татарского прозаика Г.Х. Гильманова. Освещены особенности функционирования этих средств как идиостилевых черт автора. Исследованы основные герои, изображенные в произведении «Расколотая луна». Все это подтверждается текстовым материалом. Определена их идейно-эстетическая роль в нравственном воспитании студентов.

Ключевые слова: *художественно-изобразительные средства, художественный герой, нравственное воспитание.*

MORAL EDUCATION OF STUDENTS (FOR EXAMPLE, WORKS G.H. GILMANOVA «SPLIT THE MOON»)

Fashutdinova R.Z., Dinmuhamedova R.K.

Kamsky State automechanical College, Naberezhnye Chelny, Russia

Identified some artistic and visual tools used in the art world of the Tatar writer G.H. Gilmanov. Highlights the peculiarities of these funds as hell idiostilevyh author. The basic characters shown in the product "Broken Moon". All this is confirmed by text material. Determine their ideological and aesthetic role in the moral education of students.

Keywords: *art-graphic arts, artistic character, moral education.*

Матур әдәбият ул – тормыш көзгесе һәм аның төп сурәтләү предметы – кеше. Шуңа күрә һәр әдип, ул кайчан гына яшәп, нинди генә әсәр иҗат итсә дә, үз алдына төп максат итеп кеше проблемасын яктыртуны куя: аның эш-гамәлен, эчке дөньясын, кешеләр белән мөнәсәбәтен һәм, ниһаять, аның бәхетен сурәтли.

Гомумтөрки әдәбият вәкиле булган И. Баласагунлыдан башлап бүгенге көн язучы-әдипләренә кадәр кеше бәхете мәсьәләсен күтәрәләр, әхлаклы, кешелекле мөнәсәбәтләр генә бәхетле тормышка нигез салалар дигән фикергә киләләр.

Билгеле булганча әхлак – кешенең шәхес буларак ачылуына китергән аралашуның төп факторы. Техниумда студентларга әхлак тәрбиясе бирү хәзерге чорда әхлак идеялы, кызыксынуы яшәешенең максатына туры килгән студентларның үз-үзләрен тотышын формалаштыруга юнәлдерелгән. Ул һәр шәхеснең үз-үзен тотышын җәмгыять мәнфәгатьләре белән килештерүне, җәмгыятьнең әхлаклы идеал принциплары, таләпләре белән таныштыруны; әхлакый белемнәрнең инануларга әверелүен; тотрыклы уңай сыйфатлар, хисләр формалаштыруны күздә тота.

Гәрчә әхлакый кыйммәтләр вакытлар үтү белән үзгәрә барса да, әдәбият үзенең төп вазифасын – халыкларны тәрбияләүне үти тора. Моңа дәлил булып гасырның 80 нче

елларында әдәбият хәрәкәтенә кергән Галимҗан Гыйльманов әсәрләрен атарга кирәк. Г.Х. Гыйльманов – әдәбиятта үзен танытып өлгергән өлкән язучы. 1972 нче елларда матбугатта күренә башлап, ике дистә елдан артык вакыт татар әдәбиятын үзенең әсәрләре белән тулыландырып бара. Язучы повесть-хикәяләрендә әледән-әле әхлак кануннары турында фикерләре белән уртаклаша килә. Гаилә кору, мәхәббәт, кешелеклелек, кеше бәхете проблемаларын күтәрә килә.

Кеше өчен иң затлы, бөек хис-яратуның серен әле тулысынча аңлата алучы булганы юк. Без "мәхәббәтнең кешене кеше иткән нәрсә" булуына, аннан башка чын мәгънәсендә кешелеклелек, игелеклелек, күңел нечкәлекләренә ия, башкаларны хөрмәт итүче, назлы шәхес була алмый икәненә әдәби әсәрләр укып, үз тәҗрибәбездән чыгып та әледән-әле ышанабыз. Ә менә Г.Х. Гыйльмановның "Китек ай" әсәренең төп герое Гөлнарага килгән мәхәббәт чын мәхәббәт була аламы? Күз карасы кебек карап үстергән әти-әнисен рәнҗетүе, мәхәббәт җимеше булган баланы ташлап китүенә алда әйтеп үтелгән олы хис сәбәп буламы? Әсәрне укыганнан соң менә шушындый сораулар туа.

Сөясе, сөеләсе килү – гадәти хәл. Ләкин элек-электән килгән әхлак нормаларын саклаган хәлдә дә яратып була бит. Дөрес, заманалар үзгәрү, төрле халыклар белән аралашу әхлак критерийларына сизелерлек тәэсир итте. 70-80 нче еллар вәкиле буларак автор үз геройлары авызыннан түбәндәге сүзләрне әйтә: "Әмирҗан да, Фәйрүзә дә сөю-мәхәббәткә каршы түгел анысы. Сөйсен, бәхетле булсын. Тик... Болай түгел бит инде. Кайдадыр төн кунып, шәраб чөмереп йөреп, мәхәббәтнең сафлыгына, игелегенә ирешеп булмыйдыр ул" [2, б. 216]. Мәхәббәт төшенчәсенә дә яңа сыйфатлар өстәлә тора. 70-80 нче еллардагы "саф мәхәббәт" башкачарак төсмерләр ала. Чыннан да шул "адашкан мәхәббәте" аркасында Гөлнара әниләрен рәнҗетә. Ул аларны ташлап китә, борчу-кайгы алып килә – елга якын үзенең исәнлеге турында хәбәр дә бирми. Шуның өстенә карынындагы баласын төшереп, ташлап китә. Дөрес, ул моны эшләргә мәҗбүр була. "Гомерен бирерлек дәрәҗәдә" җаны-тәне белән ярата, авырга уза. Бала буласын белгән егете якын килмәс була. "Баланңы ташласаң, кабат кайтам, дигәч, сабыен төшереп, читкә чыгып китә..." Ә яратам дип йөргән егете барыбер ташлап китә. Менә шул чагында гына, миңа калса, Гөлнара үзен сукырайткан, исерткән мәхәббәттән айнып, зур гөнаһлар кылганын аңлый башлый. Аның мондый юлга басуында кем гаепле соң? Әти-әнисеме, Гөлнарада саф хис уята алган яшь кешеме, әллә үземе?

Әти-әнисенә килгәндә, алар бердәнбер газиз кызларын – йөрәк парәләрен – бик нык иркәләп, кирәгеннән артык назлап үстерәләр. Кыз бернинди мохтаҗлык күрмичә үсә. Әмма әти-әнинең сукыр мәхәббәте нәтиҗәсендә һәрнәрсә ул дигәнчә булганга күнеккән Гөлнара ахыр чиктә ялгыш юлга баса. Егетне үз янында тоту өчен, баласын ташлап калдыра. Артык иркә булып үскән кешеләр өчен эгоистлык хас булучан. Менә шушы хакыйкатьне, безнең фикеребезчә, Гөлнараның әти-әнисе бала тәрбияләгәндә искә алмыйлар.

Ә бит югыйсә Әмирҗан белән Фәйрүзәнең теләкләре изге була: алар балага бары бәхет теләп кенә шулай эшлиләр.

Бу бәхетсезлектә автор егетне генә гаепләргә теләми, чөнки ул аның исемен дә атамый. Ләкин бу образ аркылы автор хәзерге вакытта гаилә корып, бала үстерү кебек җаваплылыкны үз өсләренә алырга теләмәүче, типик "ирекле мәхәббәт" вәкилен сурәтли. Ә мәхәббәт алдауны, хыянәтне кабул итә алмый. Аның юлдашы – сафлык, тугрылык, намуслык. "Ирекле мәхәббәт" – кешенең татлы кичерешләреннән, аның мөкатдәс омтылышларыннан көлү ул. Егетнең исеме булмау гомеренең күпчелек вакытын кәеф-сафа корып, җаваплылыктан качып йөрүче затларның күбәеп китүен күрсәтә. Әйе, егет тискәре сыйфатларга ия кеше буларак сурәтләнә. Ләкин Гөлнараның "кыйбласы ялгышуында" үзенең дә гаебе бар. Халкыбызга хас булган изге гореф-гадәтләренең билгеле бер чикләрен атлап чыгу, ахырын уйламыйча эш кылу егет белән кызны уңайсыз хәлгә куя, кызның гөнаһ юлына басуына китерә. Гадәттә җиңел холыклы кызларга егетләр дә җиңел карый торган була: мондый юлга тиз төшкән кызга карата күпмедер вакыттан соң гайрәтләре дә чигә. Егет соң булса да кызның җитди икәнен күргән, чынлап яратуын

аңлаган. Аңа карата күңелендә ярату хисе дә булган дип уйларга кирәк, шул сәбәпле ул Гөлнарага ир, балага ата булырга ниятләгән. Моннан безнең киләчәгебез гел үк өметсез түгел дигән нәтиҗәгә киләбез. Игелек, мәрхәмәт, мәхәббәт кебек изге хисләрнең әле яшьләр күңелендә сүнеп бетмәгән икәненә төшенәбез. Бу хисләрнең яшьләр күңел түреннән ургып чыгуы өчен шартлар тудыру – өлкәннәрнең, якыннарының бурычы. Шул чагында гына халкыбызның бәхетле киләчәге өметле.

Гөлнара образын ачуда автор китек ай символын куллана. “Китек ай – китек иман дигән сүз. Китек күңел, китек язмыш дисәң дә ярый” [2, б. 218]. Чыннан да, әсәрдә сурәтләнгән хәл Гөлнара күңеленнән гомере буе китмәс, күңелсез уйларга китерер. Әледән-әле тыңгысызлап торыр, гәрчә вакытлар үтү белән бу яра төзәлә барса да. Әсәрдә бирелгән бу символик образга тагын бер мәгънә салынган, безнеңчә. Бердәнбер балаларына тәрбия бирүдә Әмирҗан белән Фәйрүзә китеклек калдырганнар. Тормышны аңлау, ир-егетләр белән үз-үзеңне тоту, алар белән якын мөнәсәбәтләр нәрсәгә китерүе турында җитди сөйләшү булмаган, олы юлга басканда, киңәшче була алмаганнар, күрәсең. “Көне-төне заводта булдылар, икешәр смена эшләп, кооперативка акча җыйдылар, шуңа күрә дә вакытлары аз булды” [2, б. 227].

Китек ай образы повестьның башыннан ахырына кадәр вакыйгалар барышында искә алынып, әсәргә ниндидер серлелек, шомлылык өсти. Әсәр укуны мавыктыргыч итә. Ул әсәргә табылдык бала белән килеп керә. Бала тапкан Әмирҗан белән Фәйрүзәне шомга сала ул. Үзе “Көмеш ай!.. Мөселман ае...”. Көмеш булуы ниндидер кыйммәтле, кадерле нәрсә белән бәйле икәнен күрсәтеп торса, мөселман ае булуы татар халкының элек-электән сайлап алган, саклаган һәм югары күтәреп мактаган намуслылык, сафлык, гаделлек, мәрхәмәтлелек кебек сыйфатлар, матур гореф-гадәтләр билгесе булып тора. Милләтебез нинди генә сынаулар үтсә дә, аларны саклап кала алган. Фәйрүзә, Әмирҗан, Гөлнара бу асыл сыйфатларны саклый алганмы соң?

Бер генә әни булган кеше дә баласына начарлык, авырлык теләми. Һәр ана баласы турында бары тик яхшы сүзләр ишетергә тели, начар юлга басар дип һич башына китерми. Гөлнараның әти-әнисе дә шулай бала ташлаучы хатын аларның кызы дип уйлап та карамыйлар. “Кем үстерде икән ул хатынны? Кем бишектә бакты микән? Шул ата-ананың да күзләренә карар идем. Йөзләренә төкерер идем…” [2, б. 227], – дип әйтә Фәйрүзә шушындый кешелексезлек кылган бәндә турында. Ә күңеле нәрсәдер сизә, шуңа ул китек айны сандыкка салып яшереп куя.

Күңеленә тынычлык бирми бу ай Фәйрүзәнең, ул алда ире белән балаларын күңелсез хәл көтүен сизә.

Фәйрүзә дә, Әмирҗан да повестьта миһербанлы, шәфкатьле кеше итеп сурәтләнәләр. Яфрак өеме астыннан тапкан баланы өйләренә алып кайтып тәрбиялиләр. “Үлеп баручы бәгырь кисәген бу якты дөнья өчен ничек тә саклап калырга тырышалар” [2, б. 219]. Балалар йортына урнаштыргач та, көн саен аның янына баралар. Бу бала аларда “якты, матур, хәтта игелекле, изге хис” тудыра. Алар балада ниндидер нур, ниндидер өмет күрәләр. Баланы балалар йортына алып киткәч, Фәйрүзә: “...үз балабызны алып чыгып киткән кебек булды… Нидер бар бу балада… Бездән нидер бар… Безнең бала кебек ул, безнең онык кебек” [2, б. 225], – ди. Монда Г. Гыйльмановның кешенең кичерешләрен оста итеп сурәтләве – психологик портрет остасы булуы күренә. Ана күңеленең сизгерлеге, сафлыгы баласына булган мәхәббәт хисләре бар нечкәлеге белән күңелләрне тетрәндерерлек итеп бирелгән.

Бала табу күренешенә кире кайтсак, автор дини-мифологик ышануларга барып тоташа торган “җан” образын сурәтли. “Мә-ә-ә…” дигән тавышны ишеткәч, Фәйрүзә: “әллә… шул тавыш үзе җанмы? Берәрсенең ятим, үксез җанымы? Кайчакларда кара кайгыга очраган, ачы рәнҗешкә тап булган җан шулай чыгып китүчән була икән, дөнья бетереп, үзенә тынычлык, иминлек эзләп йөри, имеш…” [2, б. 218], дип уйлый. Фәйрүзә шушы бала елавында кызы Гөлнараның “җан тавышын” ишетә кебек. Шул рәвешле, язучы әни белән бала арасында була торган бәйләнешнең никадәр ныклы булуын вакыйгалар барышында кат-кат күрсәтә килә.

Хатын-кыз буларак хисләргә бирелүчән Фәйрүзә бала ташлап китүчене гаепләү ягында булса, ә аек акыл йөртүче Әмирҗан мондый юлга басуның сәбәбе булырга мөмкинлекне истә тотып болай ди: “Кызмале, карчык… Алай ук чәнчемә! Кем белән нәрсә булмасын? Әллә дөнья китереп кыскандыр ул ана затын? Бәлки, юлын, кыйбласын ялгышкандыр? Алдашкандыр?.. Миһербанлы, игелекле булыйк. Баласын ташлаган анага хәзер бик кирәктер ул игелек, шәфкать дигәннәре…” [2, б. 218].

Әйе, шәфкать барчабызга да кирәк. Беркем дә үз аеның китек булуын теләми. Гөлнарага килсәк, анда татар хатын-кызына хас balaҗанлылык, җаваплылык, мәрхәмәтлелек кебек сыйфатлар бөтенләй үк әле бетмәгән. Соң булса да ялгышлык эшләгәнен аңлый. Әти-әнисенә язган хатында болай ди: “Мин сезнең каршыгызда нык гаепле. Мин Ходай Тәгалә каршында да зур гөнаһлы. Ул гөнаһны гомерем буе юып бетерә алмасымны да беләм. Әмма сезнең мәрхәмәтегез, мәхәббәтегез аны бераз җиңеләйтер кебек” [2, б. 219]. Әниләре янына кайткач, кайгы-хәсрәтләр алып килгән өчен гафу үтенә, ә балага кайгыртучан, назлы әнигә әверелә.

Әмирҗан белән Фәйрүзәнең эчке дөньясын, кичерешләрен тулырак, тирәнрәк җиткерү өчен Г.Х. Гыйльманов табигать кичерешләрен сурәтли. “Күктәге айның китек очы һаман ачылмады. Киресенчә, төн караңгылыгы аның имгәнгән очын тагын да ныграк кимерә башлады. Ямьсез уйлар, әнә шул караңгы төн кебек, Әмирҗан белән Фәйрүзәнең күңелен дә усалланып, үҗәтләнеп кимерергә керештеләр” [2, б. 218]. Бу юллар кызларының ташлап чыгып китүе, аларны үзенең бәхетен таба алмавында гаепләве нәтиҗәсендә ата-ана күңелендә туган борчу-сагыш, үкенеч хисләренең тирәнлеген күрсәтәләр. Бала хәсрәте ата белән ана өчен зур кайгы булуы, алар өчен бөтен дөнья хәсрәттә булып тоелуын табигать күренешендәге үзгәрешләр аша язучы оста итеп бирә.

Шулай итеп, Г.Х. Гыйльмановның “Китек ай” әсәрендә кулланылган төрле сурәтләү чараларын өйрәнеп, андагы үзенчәлекле образларны анализлау аша балаларда шәфкатьлелек, җаваплылык, мәрхәмәтлелек кебек сыйфатлар тәрбияләү аларның әхлакый белемнәрен инануларга әвереддерер; тотрыклы уңай сыйфатлар, хисләр формалаштырыр дип уйлыйбыз. Авторның киләчәктә җәмгыятьнең чистаруына, кешелекнең яхшы якка үзгәрүенә юнәлдерелгән өмете чынга ашар дигән теләктә калабыз.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Заһидуллина Д. Яңа дулкында. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2006. – 141 б.

2. Гыйльманов Г.Х. Китек ай: Повестьлар, хикәяләр, парчалар. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2005. – 384 б.

3. Шәсмутова Г. Галимҗан Гыйльман иҗаты // Мәйдан, 2007. – № 4. – Б. 140-143.

4. Фәхретдинов Р.Р. Нәсыйхәт. Әхлак гыйлеменнән. – Казан: Мәгариф, 2005. – 184 б.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В ВОСПИТАНИИ ШКОЛЬНИКОВ

Хуснуллина А.М.

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа №45», г. Набережные Челны, Россия

В данной статье исследована проблема формирования воспитательной деятельности учителя татарского языка и литературы. Освещены основные функции воспитательной деятельности учителя татарского языка и литературы. Выявлены основные критерии эффективности воспитательной деятельности.

Ключевые слова: *учитель татарского языка и литературы, воспитательная деятельность.*

THE ROLE OF THE TEACHER OF THE TATAR LANGUAGE AND LITERATURE IN THE EDUCATION OF PUPILS

Khusnullina A.M.

Municipal budget educational institution "Secondary school №45", Naberezhnye Chelny, Russia

This article studies the problem of formation of educational activity of the teacher of the Tatar language and literature. The main features of educational activity of the teacher of the Tatar language and literature. Identified the main criteria of the effectiveness of educational activities.

Keywords: *the teacher of the Tatar language and literature, educational activities.*

В настоящее время в Республике Татарстан идет новый этап развития и совершенствования национального образования. Он потребовал современного теоретического осмысления и целостного подхода, т.к. эти процессы протекают в условиях перехода от концепции единой унитарной школы к формированию системы национального образования. Наша новая школа – это школа, обеспечивающая право обучения и воспитания детей на родном языке, передачу молодому поколению многовекового опыта народа, его нравственных устоев, трансляцию национальной культуры, формирование национального самосознания.

В условиях новой школы возникла настоятельная необходимость пересмотра воспитательной деятельности и задач учителей татарского языка и литературы. Поэтому в новых учебных планах национальных школ родной язык и литература обрели достойное место, достаточное для более содержательного и полноценного изучения.

Татарская литература – хранительница национального генофонда, традиций, обычаев, нравов народа. Исходя из этого, в программах и учебниках по татарской литературе нашли должное отражение те произведения, в которых ярко освещаются важнейшие проблемы, связанные с историей развития общества, человечества и т.д. В учебниках по татарской литературе, составленных для различных типов учебных заведений, с учетом возрастных особенностей и образовательного уровня учащихся, включены самые лучшие художественные произведения древнетатарской, классической, современной литературы, в которых широко отражается национальный дух, прогрессивные национальные традиции, нравы и обычаи, эстетические воззрения татарского народа и братских народов Поволжско-Приуральского и других регионов. У нашей национальной школы есть очень заинтересованные друзья – учителя родного языка и литературы. Все эти годы они настойчиво совершенствовали содержание и структуру уроков татарского языка и литературы, активно искали и ищут новые приемы, методы, обеспечивающие не только прочное усвоение знаний, но и духовное и культурное обогащение учащихся. Творчески работающие учителя умело используют художественные произведения, фольклор, народное искусство для воспитания у детей чувств подлинной любви к своей земле и своему народу.

Процесс обновления содержания национального образования повлек за собой не только коренное изменение учебных планов, методов и технологий обучения, но потребовал создания школ нового типа, новых учебных программ, учебников, методических пособий, в первую очередь, по предметам, составляющим национально-региональный компонент образования.

В ходе выполнения Закона о языках Республики Татарстан и Государственной программы развития национального образования осуществлено создание оригинальных учебников по татарскому языку и литературе. Уже с 1992 года начали разрабатываться и издаваться три комплекта новых программ и учебников: для татарских школ, для учащихся-татар в школе с русским языком обучения, для русскоязычных учащихся.

Воспитательная деятельность учителя татарской литературы осуществляется не только через совместные мероприятия, общие дела, а в первую очередь через рефлексивную деятельность детей, через размышления и обсуждение с другими и т. д. Вся система занятия, их содержание, методы проведения направлены на развитие самосознания учащихся. Именно эта направленность определяет атмосферу, стиль и тон жизни классного коллектива не только во время уроках, но и вне их: на уроках, переменах, внеурочных встречах детей. Таким образом, происходит не только личностное развитие каждого, но и сплочение и совершенствование класса как значимой социально-психологической группы.

Важно, чтобы именно в школьном возрасте произошло глубокое, окрашенное чувством усвоение понятий, которые лягут в основу представлений ребенка о сущности людей, об ответственности каждого перед самим собой и окружающими. Тогда можно надеяться, что в более старшем возрасте дети смогут отстоять и утвердить эти ценности в своей деятельности.

Организация воспитания учителем татарского языка и литературы являются реальным воплощением следующих смыслообразующих идей:

– наиболее продуктивные и достойные человека способы взаимодействия людей друг с другом – сотрудничество, компромисс, взаимные уступки, что невозможно без умения общаться, договариваться, преодолевать себя;

– дружным класс может стать, если дети заняты общей, увлекательной для них деятельностью, если в классе доброжелательная атмосфера, если каждый стремится понять себя и другого и в то же время умеет принимать достойное индивидуальное решение и следовать ему;

– достойное решение – это самостоятельный ответственный выбор, осуществляемый конкретной личностью, исходя из ее индивидуальных интересов и возможностей и из интересов и возможностей окружающих;

– осуществление самостоятельного выбора требует от человека определенной личностной зрелости. Оно невозможно без осмысленной инициативы и определенной компетентности;

– умение быть самостоятельным – это целостное проявление человека. В нем проявляется индивидуальность, отражается прошлое, проецируется будущее школьника.

Принятие этой идеологии и признание этих идей определяют содержание, логику всей работы учителя татарского языка и литературы, структуру каждого занятия, предпочтительные формы и методы их проведения – реализуют антропологический подход к воспитанию школьников.

Развитие у детей умения сотрудничать и в то же время быть самостоятельными происходит благодаря не только специфическому содержанию и особой организации уроков татарской литературы, но и созданию особого контекста всей жизни школы и класса. Этот контекст создается демократизмом отношений между взрослыми и детьми, организацией разнообразной, интересной для тех и других совместной деятельности, гуманистическими ценностными ориентациями всех работников школы, высокой культурой педагогического общения, постоянным педагогическим анализом происходящих в школе и классах процессов. Очевидно, что воспитание у детей умения жить вместе и быть самостоятельными осуществляется и продолжается и вне специальных занятий: на обычных уроках, переменах, праздниках, во время экскурсий и прогулок. Таким образом, успех этой работы зависит не только от того, кто ведет занятия, хотя от него в первую очередь.

Погружение детей в мир татарского языка, происходящее почти на каждом занятии, приводит не только к расширению словарного запаса школьников, но и к осознанию ими многозначности большинства слов языка. Это совершенствует и их умение оперировать абстрактными понятиями и точно выражать свои мысли, передавать свое психологическое состояние и т. д. Все это ставит их перед выбором, приучает к строгости мышления,

укореняет демократичный стиль взаимодействия между собой, и вместе взятое, чрезвычайно важно для целостного развития детей в этом возрасте.

Таким образом, проблема формирования воспитательной деятельности учителя татарского языка и литературы, несомненно, заслуживает самого пристального рассмотрения, так как, по сути, речь идет о завтрашнем дне города, республики, страны, ценностных ориентирах нашего общества, а по большому счету – о национальной безопасности страны, корни которой кроются в воспитании, творческом развитии, гражданском становлении подрастающего поколения.

Под воспитательной деятельностью любого педагога понимается деятельность, направленная на создание условий успешного и всестороннего развития личности ребенка.

Воспитательная деятельность, осуществляемая педагогом на уроке татарской литературы, не преследует прямого достижения цели, ибо цель недостижима в ограниченные временными рамками организационной формы сроки. Важнейшим критерием эффективного решения воспитательных задач являются позитивные изменения в сознании воспитанников, проявляющиеся в эмоциональных реакциях, поведении и деятельности.

Важнейшим приоритетом воспитательной деятельности педагога в современной школе является личностный характер общения педагога с ребенком.

Основными функциями воспитательной деятельности учителя татарского языка и литературы являются: понимание ребенка, помощь ребенку и его поддержка в процессе развития, защита интересов ребенка, мягкое недирективное управление процессом развития личности ребенка, культурное влияние, облегчение процесса личностного роста, организация разнообразной деятельности детей.

Основными критериями эффективности воспитательной деятельности является личностный рост каждого ребенка, позитивная система его отношений к миру, строящаяся на основе его положительной самооценки.

Список использованной литературы

1. Байбородова Л.В. Воспитательный процесс в современной школе. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ им. К.Д. Ушинского, 1997. – 380 с.

2. Гатауллина М.Х. Ведущие тенденции развития татарской национальной школы (1985-2000 гг.). – Казань: КГПУ, 2002. – 19 с.

3. Маленкова Л.И. Воспитание в современной школе. – М.: Пед. общ-во России, 1999. – 300 с.

4. Мухаметзянова Г.В. Педагогическая культура татарского народа. – Казань: Заря-Тан, 1994. – 114 с.

МОРАЛЬНОЕ СОЗНАНИЕ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ РЕГУЛЯТОР ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ

Юматова М.К.

Набережночелнинский филиал Казанского национального исследовательского технического университета им. А.Н. Туполева, Набережные Челны, Россия

В данной статье рассматриваются социальный смысл и социальная роль морали, анализируется регулятивная функция морального сознания.

Ключевые слова: *моральное сознание, моральные принципы, нормы, нравственность, регуляция.*

MORAL CONSCIOUSNESS AS A SOCIAL CONTROL OF HUMAN ACTIVITY

Yumatova M.K.

Naberezhnye Chelny branch VPO "Kazan State Technical University named after A.N. Tupolev-KAI", Naberezhnye Chelny, Russia

This article discusses the social meaning and social role of morality and analyzes the regulatory function of moral consciousness.

Keywords: *moral consciousness, moral principles, norms, ethics, regulation.*

Мораль является одной из наиболее древних форм общественного сознания. Она зародилась на основе общения между людьми первобытного общества. В течение длительного периода времени житейский опыт регулировал активность индивидов в общине. Правила совместного общежития порождались как хозяйственной практикой, так и необходимостью упорядочивания брачных отношений. В конечном итоге предназначением житейских правил стало поддержание единства общины, что и предопределило важнейшую функцию морали как регулятора. На примере морали первобытного общества можно определить, что ее требования носят универсально регулирующий характер. Однако на том историческом этапе только зарождалось осознанное регулирование моральных отношений, поэтому существующая мораль еще не дифференцировалась в самостоятельную форму общественного сознания.

Первоначально моральные представления определялись в первую очередь производственными общественными отношениями. С развитием общества к ним добавились и факторы внутреннего характера, например, осознание человеком ценности должного и возможность выбора в реализации желаний и намерений. Следует учитывать, что «моральное поведение не наследственно, оно продукт общественной цивилизации и всегда зависит от уровня ее развития» [3, с. 11]. «Социологическое определение морали как формы регуляции общественного поведения… сопряжено с классически-марксистскими формулами: а) мораль, наряду с религией, правом, искусством и другими социальными образованиями является особым видом производства; б) возникновение морали обусловлено потребностями развития изменяющегося общества в процессе возникновения классов и становления государственности; в) как форма идеологии мораль выражает классовые интересы; г) в каждую эпоху нравственным считается то, что отвечает интересам того или иного класса» [1, с. 108].

Представляет интерес модель морального развития предложенная Л. Колбергом. Процесс усвоения норм морального сознания, которое в индивидуальном выражении определяет практический регулятивный эффект проходит по Л. Колбергу семь соответствующих стадий. Правила на первой стадии выполняются для того, чтобы избежать наказания со стороны тех, кто олицетворяет власть. Личности едва ли проводят разграничения между собственным восприятием и тем, как воспринимают явления властвующие лица. Сущность активности в этом случае сводится к послушанию. Личности, находящиеся во второй стадии, отличают свои собственные интересы от интересов других людей. В сознании индивида формируется система представлений о том, что каждый имеет право преследовать собственные интересы, а правила существуют, чтобы регулировать конкретные конфликты. На третьей стадии возникает желание действовать и быть при этом замеченным. К правилам и людям, олицетворяющим власть, такие личности обращаются за руководством. На четвертой стадии складываются системные представления о правилах. Для личности сплоченность самого общества объясняется приверженностью правилам. Совесть требует, чтобы человек исполнял свои обязательства, а не просто удовлетворял свою потребность получить одобрение властей. Пятая стадия характеризуется общей сформированностью способности личности к нравственному рассуждению. В сознании такого человека существует не просто понимание необходимости подчинения механистическим правилам, скрепляющим

общество, но более глубокая приверженность общественному договору, основанному на ценностях равенства, справедливости и свободы. Они становятся более приоритетными, чем дружеские отношения или семейные привязанности. Примечательно, что на этой стадии происходит осознание значительного несоответствия между юридическими и моральными представлениями. Отличительной чертой шестой стадии является предпочтение, оказываемое универсальным этическим принципам, которые рассматриваются в качестве основы для создания справедливых законов. Причем личность способна на гражданское неповиновение, если законы вступают в противоречие с требованиями морали. Ученый также постулировал существование седьмого, более высокого состояния, основанного на космической, трансцендентальной ориентации, что характерно для религиозного восприятия морального сознания. Л. Колберг признает, что моральное сознание будет играть наибольшую регулятивную роль на самых высоких стадиях усвоения индивидом этических норм. Однако, по его мнению, не все люди, находящиеся на более высоких уровнях, соответственно всегда будут вести себя этично. Своей последовательной схемой он отслеживает эволюцию способности рассуждать нравственно, отмечая, что такая способность может выступить относительным индикатором поведения человека в различных обстоятельствах. При этом нравственное рассуждение должно включать правильное понимание и веру в моральные требования.

В личностном моральном развитии отражен процесс перехода от репродуктивно-моральных действий к собственно нравственным. Первые включают те общественно правильные поступки, которые, хотя и совершаются добровольно, согласно личному выбору, однако не отличаются достаточно глубокой осознанностью. Их побуждают и регулируют обычно не собственные убеждения, а некритически (репродуктивно) усвоенные моральные взгляды и образцы поведения окружающих.

Интересен взгляд на понятие этической зрелости как умения индивида сделать выбор между двумя полюсами – нравственным и моральным. А.С. Арсеньев отмечает, что индивид, всегда руководствующийся только моральными принципами, хорошо адаптирован к социуму, но у него часто теряется способность к личностному общению. «Индивид, поступающий в соответствии с нравственными принципами, не может адаптироваться к жизни в современном обществе, его поступки кажутся странными, но признается нравственное превосходство» [2, с. 34]. По мнению О.П. Николаевой, трудно дать определение моральной зрелости, потому что в философии до сих пор не разрешен вопрос о том, относительны или абсолютны моральные нормы. Если моральные нормы абсолютны и универсальны, то при определении моральной зрелости акцент следует делать на проблеме устойчивости морального поведения. Если моральные нормы изменчивы и относительны, то понятие зрелости будет соотноситься со степенью развития моральности.

В нравственном сознании можно выделить следующие компоненты: основополагающие понятия (добро, зло, благо, справедливость, совесть, достоинство, честь, смысл жизни и счастье), моральные требования, представления о моральных качествах, мотивы и чувства. Причем требования являются наиболее важным компонентом с точки зрения обеспечения регулятивного эффекта.

Как уже отмечалось, структурными элементами регуляции выступают обычаи, ценности, цели и т.д., как средний уровень содержания общественного сознания. В свою очередь эти элементы включают более узкие требования, к числу которых относятся идеалы, принципы. Идеалы представляют собой совокупность знаний о морально совершенном в жизни общества и деятельности людей. Они выступают значимым наполнением устойчивого базиса морали. Особую силу нравственные идеалы обретают тогда, когда люди осознают несовершенство общественной жизни и хотят изменить ее. В этом и заключается упорядочивающая роль морали, способствующая сохранению единства социальной системы. Принципы в большей степени подвержены влиянию идеологии классов, поскольку представляют собой каркас господствующих в обществе представлений о назначении и смысле жизни, о долге, счастье и т.д. Иными словами, в

моральных принципах не только в наиболее общей форме выражается направленность нравственной человеческой деятельности, но и отображается цель существования самой морали, ее социальный смысл.

Регулятивная функция морального сознания сводится к согласованию личного и общественного интересов. Применение и изменение моральных норм может зависеть от ряда обстоятельств, например половозрастных и социально-демографических признаков тех, кому они адресуются, а также от времени, места, условий осуществления деятельности, выраженных в идеологической конъюнктуре. Данная конъюнктура способна вызвать наиболее серьезные изменения в содержании моральных норм, принципов и идеалов общества.

Регулятивный эффект императивов морали противостоит деградации личности и общества, для чего необходимо постоянное воспроизводство морального сознания и наполнение его нормативными представлениями гуманистического и гражданственного характера.

Список использованной литературы

1. Апресян Р.Г. Идея морали и базовые нормативно-этические программы. – М.: Наука, 1995.

2. Арсеньев А.С. Философско-психологические проблемы развития образования. – М.: Педагогика, 1981.

3. Грязнов М.В. Роль общественного сознания в формировании общественного сознания // Некоторые вопросы исследования форм общественного сознания: сборник научных трудов // Под общей ред. доц. Ф.И. Гаркавенко. – М.: МГПИ, 1973.

4. Пионткевич Л.Ю. Нравственное пространство личности: проблема справедливости // Жизненное пространство человека и общества: сборник научных трудов // Под общей ред. В.Б. Устьянцева. – Саратов: СГУ, 1996.

СЕКЦИЯ IV.
ВЛИЯНИЕ ИСЛАМА НА РАЗВИТЕ КУЛЬТУРЫ. ИСЛАМ И СОВРЕМЕННАЯ КУЛЬТУРА

КУЛЬТУРА ВОСТОКА В ПОНИМАНИИ ФЕНОМЕНА СТАРОСТИ КАК ОСНОВЫ ДУХОВНОСТИ ОБЩЕСТВА

Дьяченко Л.И.

Набережночелнинский филиал Казанского национального исследовательского технического университета им. А.Н. Туполева, г. Набережные Челны, Россия

В статье дается обоснование исторически сложившемуся отношению Восточных религиозных традиций (буддизм, даосизм, конфуцианство, ислам) к феномену старости. Подчеркивается важность взаимного влияния религий, их взаимного обогащения общечеловеческими моральными ценностями.

Ключевые слова: *старость, феномен старости, буддизм, даосизм, конфуцианство, ислам, духовность, общество.*

EAST CULTURE IN THE UNDERSTANDING OF AN OLD AGE PHENOMENON AS THE BASIS OF SOCIETY SPIRITUALITY

Dyachenko L.I.

Naberezhnye Chelny branch VPO "Kazan State Technical University named after AN Tupolev-KAI", Naberezhnye Chelny, Russia

The article touches upon the issue of historical relation of East religious traditions (Buddhism, Taoism, Confucianism, Islam) to an old age phenomenon. Importance of mutual influence of religions, their mutual enrichment is emphasized with universal moral values.

Keywords: *old age, old age phenomenon, Buddhism, Taoism, Confucianism, Islam, spirituality, society.*

Исследования историков и археологов показали, что у многих народов существовал обычай убийства стариков. В частности, украинские и славяно-балканские предания содержат подобные свидетельства: «…сыну приходиться «посадить на лубок отца» под давлением общественного мнения…». «…Можно бы оставить старого, пусть бы жил, да люди больно надоедают – скоро ли отвезешь старого, пора, давно пора» [3, с. 57]. Действительно, зачастую реальные условия существования – недостаток ресурсов, бедность, суровый климат, тираническая патриархальная семья – определяли маргинальное положение стариков.

Постепенно цена мудрости стала цениться выше, чем загробное покровительство предков. Восприятие старости и смерти становится не узкосемейным, а общественным делом. Отправление «на тот свет» сменяется традиционалистским менталитетом, а отсюда возникает и культ старости. Благоговение перед старостью лежало в основе всего патриархального быта традиционного общества. Старость – это возраст «мужа», «большого мужчины», в котором человек приобретал достойное общественное положение, нравственный авторитет, необходимый жизненный и профессиональный опыт для передачи его молодому поколению.

В большинстве культур Востока очень рано была распространена идея индуизма – «ахимса», т.е. непричинение зла всему живому. Кроме того, вся индийская философия пронизана кармическим принципом. Естественно, что при наличии идеи кармического воздаяния, ни о каком убийстве не могло быть и речи. Старость для жителей Индии воспринимается как промежуточная ступень жизненного цикла, как время сакрального подведения итогов на определенном витке космической жизни. После долгих поисков совершенства, мудрости, приобщения к более высоким мирам, человек возвращается в мир земной как духовный наставник, махатма. Считалось, что в этот промежуток жизненного пути человек находится ближе к вечности, чем когда-либо в своей жизни.

Буддизм рассматривает смысл бытия как достижение нирваны и в этом смысле не существует проблемы прекрасной молодости и пугающей старости. Люди востока были убеждены в том, что лишь тогда человек может совершенствовать мир, когда путем совершенствования обретает гармонию и цельность в себе самом. Сам Будда прожил 80 лет. Его рекомендации по увеличению продолжительности жизни включают в себя нравственные позиции такие, как например: самоконтроль (самосозерцание за состоянием психики, борьба с дурными мыслями), борьба с соблазнами (воздержание от употребления спиртных напитков, от непристойных разговоров, грубых бранных слов, лжи, клеветы).

Добродетелью даосов также являлось уважение к предкам и следование традициям. Продление жизни человека является одной из главных задач. Долголетие в культуре даосизма свидетельствует о достойно прожитой жизни и является сигналом гармоничного духовного развития, трансформации человека в богоподобное, бессмертное существо. По мнению даосских врачевателей, жизненные силы инь и янь в здоровом старом человеке находятся в гармонии. Особую роль в процессе подготовки играют практики медитации, упражнения, правильное питание, гигиена.

В китайской традиции издревле люди стремились к построению гармонично развивающегося общества. Конфуцианство – это не религия, а моральный кодекс поведения, в которой нормальное поведение – категоричные предписания, не подлежащие обсуждению. В основе гуманности «Сяо» – почитание предков. Потрясают примеры «сяо», взятые из сборника «24 примера сяо»: «почтительный сын в голодный год отрезал от себя кусок тела, дабы сварить бульон для ослабевшего отца» [4, с. 248]. Учение Конфуция о благородном муже (цзюнь-цзы) предполагает почтительность, уважительное отношение к старшим. Конфуций говорил: «Если мы будем рачительны в отдании последнего долга родителям и будем вспоминать (т.е. приносить жертвы и проч.) об отшедших, то народная нравственность улучшится» [6, с. 7].

Конфуцианство настаивает на соблюдении ритуальных действий, направленных на поддержание культа предков: «Если должным образом относиться к похоронам родителей и чтить память предков, то мораль в народе будет все более укрепляться» [2, с. 29-71], [1, с. 48-57].

В исламской традиции авторитет старших безусловен и связан с соблюдением предписаний Корана и Сунны т.е. является нерушимым законом. Само понятие «ислам», как известно, означает «покорность». Почитание властей, старших наставников и в особенности родителей – это основной долг мусульманина: «Послушание отцу – такое же благое дело, как покорность Аллаху». Обязанностью старшего поколения являлось участие в судах шариата, определявших поведение людей (верующим необходимо творить добро, щедро делится самым дорогим). Только старикам дозволено вторгаться в святая святых – законы. Только они могут указывать, что в общественных законах хорошо, а что плохо и высказывать свое авторитетное мнение. Ислам подготавливал верующих к загробной жизни, обещая встречу на небесах со всеми родными и близкими. Суфизм – это учение, возникшее в рамках ислама учит, что только соблюдение всех столпов ислама может способствовать обретению мудрости в старости [5].

В целом, для восточных культур характерным является восприятие возраста старости как абсолютно авторитетного (благодаря своему опыту), символизирующего собой нравственное совершенство и мудрость. Старость – это категория нравственная и

утверждение о том, что духовная сила человека с годами увеличивается, не лишено смысла.

Важно отметить, что сегодня, когда в угоду разным силам, нередко искусственным путем создаются конфликтные ситуации между представителями различных религиозных конфессий, необходимо подчеркнуть факт взаимовлияния религий, их взаимное обогащение общечеловеческими моральными ценностями, в основе которых уважение к ближним, любовь, добро, милосердие, созидание.

Список использованной литературы

1. Агамов А.А. История древней и средневековой философии Кн. 1. / А.А. Агамов, В.А. Горшков. – Ставрополь: Ставропольский ун-т, 1994. – 356 с.

2. Антология мировой философии: в 4 т. Т. 1. Ч. 1.: Философия древности и средневековья / ред. сост. и автор вступ. статьи В.В. Соколов. – М.: Мысль, 1969. – 576 с.

3. Велецкая Н.Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов / Н.Н. Велецкая. − М.: Наука, 1978. – 237 с.

4. Добреньков В.И. Фундаментальная социология: в 15 т. Возрасты человеческой жизни / В.И. Добреньков, А.И. Кравченко. – М.: Инфра-М, 2005. – Т. 9. – 1094 с.

5. Еремеев Д.Е. Ислам: Образ жизни и стиль мышления / Д.Е. Еремеев. – М.: Политиздат, 1990. – 286 с.

6. Конфуций. Беседы и суждения Конфуция / Конфуций; под. общ. ред. Р.В. Грищенкова; предисл. П.С. Переломова. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Кристалл, 2001. – 1119 с.

ХӘЗЕРГЕ ТАТАР ДРАМАТУРГИЯСЕНДӘ ДИНИ МОТИВЛАР

Закирҗанов Ә.М.

Казан (Идел буе) федераль университеты, Казан шәһәре, Россия

РЕЛИГИОЗНЫЕ МОТИВЫ В СОВРЕМЕННОЙ ТАТАРСКОЙ ДРАМАТУРГИИ

Закирзянов А.М.

Казанский (Приволжский) федеральный университет, г. Казань, Россия

Современная татарская драматургия, продолжая свои традиции, активно обращается к релиозным темам и мотивам. В одних пьесах религиозные ценности находят воплощение в реальной жизни героя и не противоречат ей, а в других же идет серьезная дискуссия о месте релегиозных взглядов в современом обществе.

Ключевые слова: *драматургия, национальные особенности, тематика, релегиозные мотивы, жизненные конфликты.*

RELIQIOUS MOTIVES IN MODERN TATAR DRAMA

Zakirzyanov A.M.

Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, Russia

Following the traditions, modern tatar drama uses religious themes and motives. In some plays religious values are reflected in real life. In others there are serious discussions about the role and place of religion in modern society.

Keywords: *drama, theme, national features, religious motives, life conflicts.*

XX гасырның 80-90 елларында иҗтимагый һәм социаль-мәдәни тормышта күзәтелгән үзгәреш-яңалыклар арасында гаять җитди урынны җәмгыятьнең дингә йөз борылуы алып тора. Бүген без яшәешебезне ислам диненнән, ул яклаган һәм саклаган рухи-әхлакый кыйммәтләрдән башка күз алдына да китерә алмыйбыз. Әлеге вакыт эчендә дин тормышның төрле катламнарына, аерым алганда гаилә тәрбиясенә, уку-укыту системасына, әдәбият-сәнгать өлкәсенә тирән үтеп кереп, аларның эчтәлеген яңартуга китерде. Бу өлкәдә матур мисаллар, уңышлы үрнәкләр күп булса да, булган белән канәгатьләнү, бер урында туктап калу һич тә ярамый. Киң халык катламының дингә килүе җиңел генә бармый. Шуңа да чын кеше тәрбияләү, аның физик һәм рухи үсешенә ирешү юлында, бер яктан, дини оешмалар, икенче яктан, дөньяви уку йортлары, мәдәният йортлары бергәләп эш итәргә тиешлеге ачык күренә. Әлеге уртаклык исә кеше күңелендә иң матур сыйфатларны үстерүне һәм баетуны күздә тота. Кеше шәхесен, аның гаиләсен дини тәгълимат белән якыннан таныштыруда, Коръән таләпләренә нигезләнгән тормыш коруда күп төрле алым-чаралар, юллар файдаланыла. Шулар арасында аеруча мөһимнәренең берсе булып әдәбият һәм сәнгать тора. Татар әдәбияты, аның күпгасырлык тарихы ислам тәгълиматы белән сугарылган. Коръәннең асылы, аның төп мотивлары әдәби әсәрләрдә якланып һәм сакланып килә, гасырлар дәвамында китап укучы күңелендә изге китапның матурлыгын ача. Борынгы һәм Урта гасыр әдипләре, кагыйдә буларак, әсәрләрен Алланы, Мөхәммәд пәйгамбәрне (салаллаһү галәйһи вәссәлам) мактау белән башлыйлар. “Гомумән, Коръән әдипләр өчен илһам, материал чыганагы, гуманизмның, гаделлекнең, камиллекнең өлгесе булып хезмәт иткән” [2, с. 15-17]. Матур әдәбият әсәрләрендә, кеше һәм аны әйләндереп алган тирәлек, дини карашлар белән тыгыз бәйләнештә сурәтләнеп, китап укучыны әдәп-әхлакка, мәгънәле яшәешкә өндәгән, күңелендә изгелек, матурлык, шәфкатьлелек орлыкларын саклаган, чын мәгънәсендә Иманлы иткән. Татар әдәбиятының бөтен тарихы – Кол Галинең “Кыйссаи Йосыф”ыннан алып Г.Тукай иҗатына чаклы әлеге бөек Рух, Иман, Ышану, Ярату белән сугарылган. Коръән тәгълиматы белән сугарылган әдәбиятка XX йөз башында милли эчтәлек, милли рух килеп керә һәм кыйммәтле төшенчә буларак урын ала. “Милли әдәбиятның нигезендә милли идея ята. Ул беренче чиратта тарихи милли идея, – дип яза А.Хәлим. – Милли идея милләтнең умыртка сөяге, дөресрәге, умыртка сөяген ныгыта торган мәгъдән-витаминнар – Көч һәм Куәт, Гармония һәм Әдәп, Матурлык һәм Батырлык, Туган җир һәм Ватан, Милләт һәм Ходай Тәгалә, Ата һәм Ана, милли Горурлык һәм Ватанны Сөю, бар Дөньяны һәм аның Табигатен – барча милләт, барча җанвар, кош-корт, барча тереклекне сөю һәм башка бихисап “сөйдергеч зәм”нәрне үз эченә ала ул. Канун буларак һәрбер милләтнең милли идеясе изгелек белән сугарылган. Һәр милли идеянең төп бурычы һәм мәгънәсе – милләтне мәңгелек һәм үлемсез итү. Кешелекнең төп мәгънәви сере дә үлемсезлектә. Милләтне аның мәңгелек булуы яшәтә. Ахирәтнең булуына ышану аны иманлы, әдәпле һәм мәңгелек итә” [4, с. 121].

XX йөз башында милләт язмышы турында уйлану-эзләнүләр әдәбиятыбызны моңарчы күренмәгән биеклеккә күтәрә һәм гаҗәеп бай классик мирас калдыра. Миллилек һәм дин үзара гаять тыгыз бәйле. “Әдәбиятның бер канаты – дин, икенчесе – миллият” [3, с. 156], – дип яза С.Хафизов. Әлеге сыйфат-үзенчәлек хәзерге татар әдәбиятында яшәеш мәсьәләләрен ислам дине идеологиясе белән үреп аңлаткан рухани әдәбиятның үсешенә, дөресрәге, меңьеллык әдәбиятыбызның Октябрьгә кадәр булган традицияләрен кире кайтаруга китерде. Рухани әдәбиятның матур үрнәкләре буларак Г.Сәлим, Ф.Бәйрәмова, А.Хәлим, Р.Мөхиярова, Ф.Яхин, Ф.Гыйләҗев һ.б. иҗатын атап китү урынлы булыр.

Хәзерге татар дәраматургиясе халыкның рухи ихтыяҗларына, нигездә, җавап биреп килә. Әмма ул һич тә бертөрле генә түгел. Арада идея эчтәлеге ягыннан да, сәнгати эшләнеше буенча да йомшак пьесалар бар, билгеле. Шулай да хәзерге татар драматургиясенең нигезен тәшкил иткән иң уңышлы пьесаларда әхлакый кыйммәтләр дини караш-тәгълимат белән үрелеп бара. Андый әсәрләрне ике төркемгә бүлеп карарга мөмкин. Берләрендә ислам дине кыйммәтләре тормыш-яшәеш мәсьәләләре белән

кушылып китә һәм әсәр геройлары нәкъ менә Аллаһы Тәгаләгә сыену, Иман ныклыгы аша максатларына ирешә яисә алар яклаган башка төрле яшәү рәвешенең киләчәге юклыгы дәлилләнә (Т.Миңнуллинның “Илгизәр + Вера”, “Шәҗәрә”, “Саташу”, Ризван Хәмиднең “Актамырлар иле”, Зөлфәт Хәкимнең “Телсез күке”, “Гасыр моңы”, Рабит Батулланың “Җимерелгән бәхет”, Илгиз Зәйниевнең “Мәхәббәт турында сөйләшик”, Ркаил Зәйдулланың “Үлеп яратты” һ.б. пьесалар). Икенчеләрендә дини яшәү рәвешенә, ислам дине яклаган һәм саклаган аерым тәгълиматларгә бәйле бәхәсләр урын алып, алар киң планда әсәрнең нигезенә салынган каршылыкны билгели (Т.Миңнуллинның “Сөяркә”, “Мулла” һ.б. әсәрләр).

Т.Миңнуллинның “Илгизәр + Вера” драмасында катнаш никах мәсьәләсе бөтен кискенлеге белән укучы-тамашачы алдына куела. Катлаулы проблемага үткән дәверләрдәге һәм хәзерге яшьләрнең мөнәсәбәтен бер гаиләнең өч буыны мисалында күрсәтә. Тәнкыйть уты, беренче чиратта, ата-анага юнәлтелгән, чөнки уллары Илгизәрнең бик җиңел генә катнаш никахка баруы алар тәрбиясенә барып тоташа. Икенчедән, автор яшьләрнең никахка җиңел карауларын, шуның белән зур хата җибәрүләрен укучы-тамашачыга бөтен тулылыгында ача. Аныңча, Илгизәр белән Верада әби-бабай, ата-ана фатихасын алуның кирәклеген да, туачак балалар аша бу мәсьәләнең бөтен нәселгә барып тоташуын һәм киләчәк белән бәйле булуын аңлау да юк. Шуңа укучы күз алдында оешкан гаилә озын гомерле булмый, ул таркала, атага һәм анага да, ятимлеккә нисбәтле балага да кайгы-хәсрәт китерә. Гомумән, Т.Миңнуллин әлеге драмасы белән катнаш никахларның татар милләте киләчәгенә, тамырына балта чабу булуын ачуга ирешә.

Т.Миңнуллинның “Гөнаһсыз гөнаһлылар” драмасында хатыны була торып, икенче бер ялгыз хатын белән никахсыз яшәүче ир язмышы сурәтләнә. Әлеге ялгыз хатын мәчеттән сатып алып, ишек өстенә элеп куйган Аят-әл-Көрси вакыйгаларны хәрәкәткә китереп, геройларның бер-берсенә һәм үз-үзләренә сорау куюга китерә: “Без гөнаһлы кешеләр түгелме?” Әдәбият белгече А.Әхмәдуллин язганча, “инде асылыбызга кайтабыз: безнең Ходай алдында кире каккысыз бурычыбыз һәм җаваплыгыбыз бар!” [1, с. 183] Шул рәвешле, Т.Миңнуллин үзең белән риза булып яшәүнең, бәхетле булуның нигезендә бары тик никахлы гаилә ята дигән фикерне яклый һәм һәртөр ирекле мәхәббәтне, әхлаксызлыкны кире кага.

Драматургның “Мулла” драмасында авылга килгән яшь мулланың үз-үзен, әлеге җәмгыятьтә урынын табу буенча бәхәс бара. Пьесада өч төрле яшәү фәлсәфәсе чагылыш таба. Автор аны Вәлиәхмәт сүзләре аша җиткерә – “яшәүнең тәмен белеп яшәү, яшисе килмичә яшәү һәм нигә яшәгәнеңне белмичә яшәү”. Әсәрдә өч төрле яшәешкә дә гыйбрәтле мисаллар бар. Ахыр чиктә автор дини карашларга нигезләнеп яшәгән кеше генә үз-үзен һәм тормышта үз урынын таба, яшәү мәгънәсен аңлый башлый дигән фикергә китерә. Шуңа да Самат һәм Әсфәндияр кебек кешеләр дин һәм милләт мәнфәгатен кайгыртучылар буларак, аек акыл, ярдәмчел, гадел, авыл халкын кайгыртулары белән аерылып торалар һәм яшәүнең тәмен белеп яшиләр. Гомумән, Т.Миңнуллин милләтнең киләчәген Иманлы яшәештә күрә һәм шуңа өнди.

Р.Зәйдулланың “Үлеп яратты” драмасы – җәмгыять һәм шәхес каршылыгын бөтен кискенлеге белән сәхнәдә күрсәтүгә нигезләнгән әсәр. Үзәктә 1937 еллар фаҗигасе. Тарихи шәхес Мөхлисә Бубыйның фаҗигале язмышы аша аерым шәхесләр язмышын гына түгел, ә халык тарихын, халык фаҗигасен дә күз алдына бастыра. Төп конфликт шәхес һәм система арасында. Мөхлисә Бубый соңгы еллар драматургиясендә яңа образ булып кабул ителә. Автор аның тормышын аерым штрихлар белән генә сурәтләсә дә, ул гаять көчле, Иманлы шәхес булып күз алдына килеп баса. Системаның төп теләге – кешенең рухын сындыру, аны кол итү, мескен итү, бер шөреп итеп калдыру. Вакыйгалар барышында рухи җиңүнең Мөхлисә Буби ягында булуы ачыла. Чекистлар үзләренең җиңелүләрен танырга мәҗбүр булалар. Мөхлисә Бубыйның “Мин дөньяны үлеп яратам” дию – туганнарын яратуы, милләтен яратуы, ирек-азатлыкны яратуы, Аллаһны яратуы.

Шулай итеп, хәзерге сәхнә әдәбиятында дини кануннарны яклауга һәм саклауга йөз белән борылу күзәтелеп, аларда үзәк мәсьәләләрнең берсе буларак яшь буынны милли

үзаңы формалашкан һәм иманлы шәхес итеп формалаштыру алгы планга чыга. Драматурглар әлеге катлаулы проблеманы чагылдыруның яңа юлларын, тәэсирле алым-чараларын эзлиләр. Сүз сәнгатенә Коръән тәгълиматын кайтару, яңача эчтәлекле рухани әдәбиятны булдыру, сәнгати үстерү киләчәк бурычы булып кала.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Әхмәдуллин А. Күңелләрне уятыр: Хәзерге татар драматургиясе. –Казан: Мәгариф, 2007. – 223 б.
2. Миңнегулов Х. Коръән һәм татар әдәбияты // Мәгариф. – 1999. – № 3. – Б. 15-17.
3. Хафизов С. Әдәбиятта базар заманы // Казан утлары. – 1998. – № 8. – Б. 154-157.
4. Хәлим А. Сез беләмсез кая барганны? // Казан утлары. – 2005. – № 1.– Б. 98-132.

РОЛЬ ВИЗУАЛЬНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ ИСЛАМСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ФОРМИРОВАНИИ САМОСОЗНАНИЯ МОЛОДЕЖИ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН)

Исхакова Н.Р., Сенина Е.В.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В представленной работе на примере анализа восприятия культурного наследия ислама молодежью республики Татарстан происходит исследование формирования самосознания подрастающего поколения в условиях поликультурного общества.

Ключевые слова: *ислам, культура, традиции, наследие, самосознание, самоидентификация, молодежь, поликультурное общество.*

ROLE OF VISUAL ELEMENTS OF ISLAMIC CULTURE IN SHAPING CONSCIOUSNESS OF YOUTH (THE REPUBLIC OF TATARSTAN)

Iskhakova N.R., Senina E.V.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

In this work, on the example of the perception of the cultural heritage of Islam youth Tatarstan occurs study the formation of self-consciousness of the younger generation in a multicultural society.

Keywords: *Islam, culture, tradition, heritage, identity, identity, youth, multicultural society.*

Республика Татарстан является многонациональным и многоконфессиональным субъектом. По данным Всероссийской переписи населения за 2010 год на территории республики Татарстан проживало свыше 173 национальностей и свыше 10 представителей различных конфессий, что позволяет говорить о сформировавшемся в республике поликультурном обществе [3]. Среди работ таких исследователей, как К.К. Рерих, М.М. Бахтин, Н.А. Бердяев [2] можно выделить такие качества поликультурного общества: как взаимодействие культур с позиции сотрудничества; возможности культурообогащения; внимание к национальным особенностям и традициям, их сохранения и развития. Все эти тенденции можно наблюдать на примере исламской культуры в республике Татарстан. Ислам является одним из наиболее распространенных религий в республике. Визуальные элементы исламской культуры широко используются в религиозной среде и в

повседневной жизни. Подобная распространенность элементов культуры ислама создает особую культурную среду, одинаково значимую как для мусульман, так и для приверженцев иных религиозных взглядов. Знакомые с детства мотивы влияют на формирование взаимного уважения между народами, толерантности и гуманизма, так как это влияет на проблемы соблюдения этнокультурных прав, изучения и пропаганды лучших образцов духовного наследия любого, даже самого малочисленного народа [4, с. 165].

В условиях духовного обновления общества возрастает актуальность исследований и оценка культурного наследия прошлого, а также изучение политики регулирования межэтнических, межконфессиональных, межнациональных отношений и этносоциальных процессов, происходящих в обществе. Для изучения влияния элементов исламской культуры на формирование самосознания и самоидентификацию молодежи нами было проведено исследование среди учащихся высших и среднеспециальных образовательных учреждений города Набережные Челны. Выборка респондентов нерепрезентативна: в ней нет отдельной выборки мусульман, возраст респондентов варьируется от 16 до 22 лет. Все опрошенные респонденты родились и проживают на территории республики Татарстан, и подавляющее большинство – более 70% - ощущает свою принадлежность к жителям республики и идентифицируют себя как жителя Татарстана. Наиболее важную роль в самоидентификации опрошенных играет их проживание в республике, значение прочих параметров отражено в диаграмме (см. рис.1):

Факторы, влияющие на восприятие себя как жителя республики Татарстан

Проживание на территории республики
80%
Национальные традиции
34%
Национальная принадлежность
26%
Семейные традиции
23%
Знание культурного наследия
20%

Рис.1. Факторы, влияющие на восприятие себя как жителя республики Татарстан.

В то же время только треть опрошенных ощущают себя носителем элементов мусульманской культуры, и треть респондентов себя к таковым не относят. Таким образом, наблюдается противоречие: большая часть респондентов считает себя мусульманином, но не считает носителем элементов исламской культуры. Исправить данное несоответствие могла бы популяризация национальной культуры именно среди молодежи, поскольку, как показал опрос, большинство респондентов, изучавших исламскую культуру (34%) ограничились лишь знаниями школьной программы. В то же время результаты анкетирования демонстрируют благоприятную ситуацию: в целом около 60% респондентов так или иначе изучали исламскую культуру (см. табл. 1):

Изучение исламской культуры респондентами в (%)

Таблица 1

№	Изучали ли Вы исламскую культуру?	Ответы респондентов
1.	Нет	40,5
2.	На уровне школьной программы	34
3.	Углубленно в другом учебном заведении	14
4.	Интересуюсь и изучаю самостоятельно	8,5
5.	Знание исламской культуры необходимы в моей профессиональной среде	3

Популяризация исламской культуры по возможности не должна быть навязчивой, поскольку сознательное желание изучать культуру ислама выразили лишь 37% респондентов, а навязывание каких-либо ценностей может вызвать неприятие, протест или отторжение.

Наиболее интересные по мнению респондентов виды национального искусства (см. рис. 2):

Какие виды национального искусства Вам наиболее интересны?

Фольклор 31%
Архитектура 26%
Орнамент и каллиграфия 26%
Декоративно-прикладное искусство 23%
Музыка 20%
Театр 17%
Литература 11%

Рис. 2. Виды национального искусства наиболее интересны респондентам.

Одна из наиболее важных ролей при изучении исламской культуры отводится материальной культуре и её визуальным проявлениям. Роль архитектурного искусства в жизни народов играет важную роль «изобретательства новых типов архитектуры, долженствующих оформить новый социалистический быт» [1, с. 44]. Характерной чертой местного колорита архитектурного проектирования является научный подход, который «вытекает из всестороннего учета как общих законов восприятия, так и его специфических особенностей, свойственных восприятию молодого общественного класса» [7, с. 98]. У архитекторов возникает потребность в изучении элементов культуры народов, принадлежащих к разным конфессиям. Благодаря проведенному опросу можно установить распространенность знаний о различных визуальных элементах исламской культуры среди респондентов, например, основная часть опрошенных (88%) встречают элементы архитектуры исламской культуры в лице куполов и минаретов в повседневной жизни, в каллиграфии – 48%, арки и порталы – 37%, растительный орнамент – 34%, геометрический орнамент – 20%. 71% респондентов считает важным присутствие элементов исламской культуры в повседневной жизни, 52% опрошенных отмечает их исключительно положительное влияние на формирование духовно-нравственных основ молодежи; у 37% опрошенных вызывает интерес изучение национальных традиций и истории татарского народа; 28% респондентов изъявили повышенный интерес к культуре ислама, из них 26% считают, что присутствие элементов культуры ислама повлияло на формирование их эстетического вкуса. Также важно отметить, что ни один из респондентов не высказал отрицательного отношения к мусульманской культуре.

Опрос показал, что свыше половины респондентов (57%) встречали представленные нами элементы исламской культуры за пределами республики Татарстан, и 66% из встречавших испытывали при этом положительные эмоции, как гордость (29%), радость (21%), ностальгию (16%), еще 29% респондентов отметили узнаваемость этих элементов. Причем соотношение замеченных респондентами объектов в повседневной жизни республики и за её пределами почти не различается: вне республики так же чаще всего встречаются купола и минареты (63%) и каллиграфия (26%), чуть реже – арки и порталы характерной для мусульманской архитектуры формы, а геометрический и растительный орнамент респонденты встречали с одинаковой частотой (8,5%). Необходимо отметить, что почти половина опрошенных (46%), встречая данные визуальные элементы исламской культуры за пределами республики, воспринимает их как

нечто знакомое, личное и родное, и 60% респондентов в подобной ситуации ощущают свою причастность к культуре и народу Татарстана. Это очень важное наблюдение, если принять во внимание, что ранее только треть респондентов назвали себя носителями мусульманской культуры республики. Сравнив эти цифры, можно сделать вывод, что большая часть молодежи не осознает в полной мере влияния на них традиционной национальной культуры, либо, находясь в этой среде большую часть жизни, настолько свыклась с ней, что свою принадлежность к мусульманской культуре они ярче воспринимают ее издалека, лишь покинув привычную среду. Этот вывод перекликается с идеей урбаниста Кевина Линча [5], изучавшего формирование и восприятия места, заключающейся в том, что образ места складывается только тогда, когда человек его покидает.

Так же необходимо отметить, что большое число респондентов (63%) считает, что наличие визуальных элементов исламской культуры в республике Татарстан повлияло на их восприятие себя как части населения республики. При этом только 43% опрошенных исповедуют ислам, среди остальных оказалось 40% христиан и 8,5% атеистов. Таким образом, можно сказать, что визуальные элементы исламской культуры стали важной частью жизни народов Татарстана, независимо от их религиозной принадлежности, образовав в сочетании с другими существующими здесь культурными традициями единый культурный слой. Подобная поликультурная среда позволяет воспитывать людей толерантных, свободных, открытых новому и уважающих чьи бы то ни было национальные и культурные традиции. Кроме того, визуальные элементы исламской культуры становятся важным инструментом самоидентификации молодежи, помогая формировать образ и осознание себя как жителя многокультурной и многонациональной республики и части богатой многовековой культуры народов Татарстана [6, с. 128].

Список использованной литературы

1. Гинзбург М.Я. Международный фронт современной архитектуры //Современная архитектура. – №2. – 1926а. – С. 41-46.

2. Звягинцева Е.П., Валиахметова Л.В. Феномен поликультурности, его идеи и принципы в образовательном пространстве современной России. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. [Электронный ресурс: http://jurnal.org/].

3. Информационные материалы об окончательных итогах Всероссийской переписи населения 2010 года. [Электронный ресурс: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/perepis_itogi1612.htm].

4. Исхакова Н.Р., Сафиуллина Н.З., Исхакова Л.М., Шарафутдинова Т.Г. Морально-нравственный потенциал формирования духовной культуры молодежи (на материалах республики Татарстан) // В мире научных открытий. – 2014. – № 5 (53). – С. 164-169.

5. Линч К. Образ города. Перевод с анг.: Глазычева В.Л.; редактор: Иконников А.В. – М.: Стройиздат, 1982. – 328 с.

6. Сафиуллина Н.З., Исхакова Н.Р., Исторические аспекты развития национальной культуры народов России (на материалах республики Татарстан) // Международный журнал экспериментального образования. – 2013. – № 11-2. – С. 127-129.

7. Хигер Р. К вопросу об идеологии конструктивизма в современной архитектуре // Современная архитектура. – №3. – 1928. – С. 92-102.

ИСЛАМ В КУЛЬТУРЕ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Кабальнова М.В., Дьяченко Л.И.

Набережночелнинский филиал Казанского национального исследовательского технического университета им. А.Н. Туполева, г. Набережные Челны, Россия

В статье изложены основные принципы ислама, объясняются предпосылки его широкого распространения в мире; рассматриваются причины неоднозначного (вплоть до негативного) отношения в современном мире. Подчеркивается важность ислама для обогащения общества общечеловеческими моральными ценностями.
Ключевые слова: *Ислам, мусульмане, дискриминация, межкультурная коммуникация, толерантность, борьба с терроризмом.*

ISLAM IN THE CULTURE OF MODERN SOCIETY

Kabalnova M.V., Dyachenko L.I.

Naberezhnye Chelny branch VPO "Kazan State Technical University named after AN Tupolev-KAI", Naberezhnye Chelny, Russia

The article describes the basic Islam principles and points out its widespread background in the world; considers the reasons ambiguous (up to negative) relationships in a modern world. Importance of Islam for enrichment of society is stressed with universal moral values.
Keywords: *Islam, Muslims, discrimination, intercultural communication, tolerance, fight against terrorism.*

Ислам – одна из трех мировых религий, которая во многом определила историю, идейную и культурную жизнь значительной части Азии, Африки и частично Европы (Испания).

Успех ислама объясняется, во-первых, простотой. Он внушал повиновение «единственному истинному богу», творцу-Аллаху, справедливому и милосердному. В исламе нет понятия духовенства, не предусматривается штат священнослужителей. Храмы довольно аскетичны в своем убранстве (иногда только каменные сооружения).

Традиция вероисповедания в исламской культуре закладывается с ранних лет. Ислам воспитывает своих последователей. В частности внушает, что сыновний долг – это беспрекословное почитание родителей: «Послушание отцу – такое же благое дело, как покорность Аллаху». Мусульмане должны быть честными в делах, помогать ближним (бедным, больным) и, наконец, соблюдать умеренность в еде и воздерживаться от употребления крепких напитков.

Мусульманину, строго следующему канонам ислама, свойственно стремление к миру и согласию, уважение всех людей, независимо от их религиозного исповедания.

Во-вторых, успех ислама можно объяснить убеждением последователей в том, что тех, кто жил по заветам Аллаха и прославлял его в земной жизни ожидает жизнь в раю.

Распространенность и жизнестойкость ислама можно объяснить органичным симбиозом глубокой веры мусульманина (исполнения им религиозных обрядов) и необходимостью соблюдения нравственного образа жизни.

Сегодня ислам подвергается, на наш взгляд, несправедливой дискриминации со стороны СМИ и других общественных объединений. Его ставят в один ряд с террористическими организациями и обвиняют в склонности к агрессии и насилию. В основном такая позиция характерна для стран Запада. Это обстоятельство, безусловно, оскорбляет чувства мусульман во всем мире. Здесь необходимо отметить, что никогда в истории не проводилось никакой военной кампании по насаждению ислама в Европе, или, скажем, в Америке, где эта религия распространяется столь же стремительно. Ни одна мусульманская армия не сражалась в Индонезии или на восточном побережье Африки, в регионах, где живет преобладающее число последователей ислама.

Легенды об агрессивных, фанатичных ордах мусульман широко распространяются и сегодня среди необразованного населения в угоду разным политическим интересам. Коран призывает к доброму отношению, терпимости к неверным, которые не угрожают физическим насилием или любым другим образом не нападают на мусульман.

Необходимо подчеркнуть, что подобная идеология исключает ведение военных действий в целях установления религиозного превосходства.

Сегодня лицемерное демократическое общество Запада требует одностороннего подчинения своим культурным традициям. При этом оно не учитывает то обстоятельство, что ислам присутствует в Европе почти так же долго, как существует, чаще всего в качестве купцов-продавцов, исследователей, путешествующих через Средиземное море и Черное море. Мусульмане, как жители Европейских стран, несомненно, также имеют право на сохранение своей традиционной культуры. Под видом открытости и борьбы с терроризмом к мусульманам относятся как к гражданам второго сорта и всячески вытесняют из культурного сообщества.

Опасения по поводу возможного крупномасштабного демографического сдвига по отношению к исламу, а также текущих мусульманских проблем ассимиляции выпячивают продолжающееся разделение между Европой и ее мусульманским населением.

Поэтому так важна сегодня философия толерантности и культуры мира, понимаемой как утверждение общечеловеческих нравственных ценностей, конфессиональная терпимость и чувство интернационализма, равенства всех, независимо от вероисповедания, расы, национальности.

«В безрелигиозных гуманистических декларациях ООН и различных международных организаций содержится много прекрасных призывов, реализация которых, казалось бы, могла существенно улучшить мир. Но без согласования с Божественной Программой, суть которой любовь, а не те или иные действия, диктуемые одним разумом, любое доброе начинание может превратиться в свою противоположность» [3, с. 111].

Вместо того чтобы клеймить ислам, необходимо выходить на новый уровень культурных отношений, основанный на «межкультурной коммуникации» – взаимного диалога, взаимообмена, уважения друг к другу. Это означает обоюдный процесс взаимодействия культурных сообществ. Только в таком случае возможен взаимный компромисс и мир во всем мире.

Список использованной литературы

1. Белокреницкий В., Егорин А. Ислам на современном Востоке / В. Белокреницкий, А. Егорин // Институт Востоковедения РАН, Крафт +, – 2004. – 440 с.
2. Еремеев Д.Е. Ислам: Образ жизни и стиль мышления / Д.Е. Еремеев. – М.: Политиздат, 1990. – 286 с.
3. Штеренберг М.И. Проблемы современности с позиций синтетического мировоззрения / Штеренберг М.И. // Философские науки. – 2002. – № 1. – С. 104-113.

ТАТАРЛАРДА ГАРӘП КАЛЛИГРАФИЯСЕ ҺӘМ ШӘМАИЛ СӘНГАТЕ

Миргалимова З.Ф.

Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты,
Яр Чаллы шәһәре, Россия

АРАБСКАЯ КАЛЛИГРАФИЯ И ИСКУССТВО ШАМАИЛЯ У ТАТАР

Миргалимова З.Ф.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

Данная статья посвящена изучению арабской каллиграфии и искусства шамаиля у татар.

***Ключевые слова**: арабская каллиграфия, искусство шамаиля, мастера шамаиля.*

ARABIC CALLIGRAPHY AND ART SHAMAIL TATARS

Mirgalimova Z.F.

Naberezhnochelninsky Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

This article is devoted to the study of Arabic calligraphy and art shamail Tatars.
***Keywords**: Arabic calligraphy, art shamail, master shamail.*

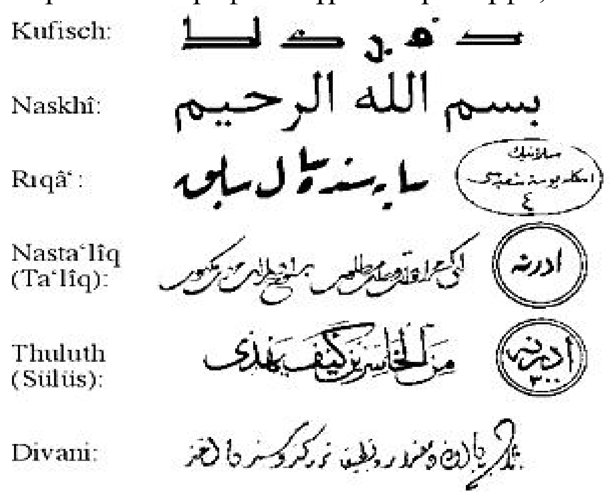
Татар халкы тарихын гарәп язуыннан башка күз алдына китереп булмый. Мең елдан артык гамәлдә булган гарәп язуы нигезендә бик күп әдәби, фәнни һәм сәнгать әсәрләре иҗат ителгән. Шулар арасында каллиграфия җәүһәрләре аерым бер урын биләп тора.

Каллиграфия (грек. kalligrapha – красивый почерк) – искусство чистописания [4, б. 213]. Каллиграфия – матур язу сәнгате, сынлы сәнгатьнең бер төре. Бу эш белән шөгыльләнүче *каллиграф* яки *хаттат* дип атала.

Каллиграфия – ул, беренче чиратта, китап. Элекке заманда кульязма китаплар гамәлдә булган. Каллиграф-хаттатлар аларны күчереп тараткан. Мөселман сынлы сәнгатен өйрәнүче А.Х. Шәйхлисламов фикеренчә, китапның каллиграфик кульязмасы барлыкка килүе, аның иллюминациясе казан татарлары өчен аллегорик мәгънәгә, бай символикага ия булган. Казан татарларында китап материаль байлык булып саналган. Урта гасыр җитәкчеләре, кыйммәтле кульязмалар булдыру өчен, махсус остаханәләр тотканнар. Китапны тудыру процессында төп рольне каллиграф башкарган. Каллиграф булу өчен, оста булу гына җитмәгән, ә белемле һәм әхлакый сыйфатларга ия булу да таләп ителгән. Каллиграфтан соң китапны миниатюрист һәм орнаменталист бизәгән. Китапның соңгы битендә хаттатның исеме, кульязманың язылу урыны һәм вакыты күрсәтелгән [5, б. 17].

Сәнгатьле бизәү элементы буларак каллиграфик язу мөселман сәнгатенең мөһим бер билгесе булып тора. Шәмаилләр, каллиграфик почерк белән эшкәртелгән елъязмалар, патша указлары, миниатюралар – милли язу хәзинәсенең бер өлеше генә. Гарәп язуы үзеннән-үзе орнаменталь, хәрефләрне төрле вариацияләрдә язу мөмкинлеге чиксез, шуңа күрә сәнгать осталары һәрвакыт яңа, оригиналь чишелеш эзләгән. Ә бу үз чиратында язу стильләренең күбәюенә китергән. Хәзерге көндә гарәп язуының 36 каллиграф язу стиле бар дип санала [5, б. 15]. Мәсәлән, 10-13 гасырларда гарәп хаттатлары түбәндәге классик язу төрләрен уйлап тапкан: нәсх, сөлс, мөхаккак, рәйхани, тәукигъ, рикагъ.

Гарәп каллиграфиясе үрнәкләре: куфи, нәсх, рикагъ, нәстәгъликъ, сөлс, дивани:

Гарәп каллиграфия сәнгатенең алга таба үсеше Казанда милли типографияләр барлыкка килү белән бәйле. Беренче типография Казанда 1880 нче елда барлыкка килә. Беренче милли типографияләр ачылгач, татар китапларын бастыру киң колач ала. Татар

китапларын бастыру белән беррәттән шәмаилләр бастыру да үсеш ала, чөнки бу чорда Урта Идел һәм Урал буенда яшәүче татарлар арасында шәмаилләр бик популяр була.

Шәмаил гарәп теленнән кергән сүз. Сүзлектә ике мәгънәсе китерелгән: 1. Тумыштан килгән сыйфат, холык, яхшы холык. 2. Рам эченә куелган дини эчтәлекле текст яисә изге урыннарның рәсеме [1, б. 134]. Шәмаил – безнең дини культурабыз белән бәйләнгән сынлы сәнгать әсәре.

Шәмаил сәнгатен тирәнтен өйрәнгән Рөстәм Шәмсутов: "Шамаиль в культуре татар-суннитов Среднего Поволжья и Приуралья религиозный знак, основанный на искусстве арабской каллиграфии, оформленный в виде станковой картины. Арабографический текст, в основном религиозного содержания или изображения культовых сооружений, представленные в шамаилях, могут быть выполнены различными материалами – тушью или печатным способом на бумаге, в виде вышивки на ткани, масляными красками на стекле или холсте" – дип яза [6, б. 9].

Гадәттә шәмаилләр Коръән сүрәләреннән алынган өзекләрдән, Мөхәммәт пәйгамбәребезнең хәдисләреннән, урта гасыр шагыйрьләренең хикмәтле сүзләреннән һ.б. тора. Аларның эчтәлегендә үз-үзеңне яхшы тоту, әдәп-әхлак кагыйдәләре урын алган. Шәмаил – Аллаһы Тәгаләнең сүзләрен җиткерү ысулы. Аны юкка гына түр башына элмәгәннәр.

Матур язу осталары – хаттатлар – XIX гасыр ахырына кадәр кульязма формасында, XIX-XX гасыр чикләрендә басма формада татар рәсем сәнгатендә кабатланмас шәмаил үрнәкләре тудырганнар. XIX-XX гасыр чикләрендә Госман Сәлиев, Мотаһир Яхъя, Мораддым ибн Ибраһим, Мөхәммәдҗан Хәлил улы Хуҗасаитов, бертуган Әхмәтовлар кебек танылган каллиграфлар плеядасы барлыкка килә. Әмма совет чорында, гарәп имлясыннан баш тарткач һәм динне тыюлар башлангач, шәмаил сәнгате дә сүрелә.

Совет чорында шәмаилләр иҗат итү белән Бакый Урманче шөгыльләнә. Рәссам шәмаил стилендә тугыз әсәр иҗат итә. Ш. Монасыйпов фикеренчә, тик аларның бары өчесен генә чын шәмаил дип санап була, чөнки алар гына Коръән Кәрим вә хәдисләрнең изге текстларына багышланган. Калган әсәрләрендә изге теләкләр түгел, ә рәссамның яраткан шагыйрьләре Тукай, Кол Гали һ.б. әсәрләреннән алынган канатлы сүзләр, шулай ук Шәрыкнең хикмәтле гыйбарәләреннән үрнәкләр гади каллиграфия ысулында эшләнгәннәр [3, б. 38-39].

Куанычка, гасырлар буена җыелып, буыннан-буынга тапшырылып килгән рухи-мәдәни традицияләребез XX гасыр азагында халкыбызга әйләнеп кайта. Бакый Урманче борынгы осталардан өзмичә алып килгән бу эстафетаны Рамил Насыйбуллов, Рәиф Мәрдәнов, Нәҗип Нәккаш, Владимир Попов, Фирдәвес Гыйрфанов, Ришат Сәлахетдинов, Салават Гыйләҗетдинов кебек сәнгать осталары дәвам итә. "Шунысы игътибарга лаек, бу изге эшкә соңгы елларда Әлфия Хәлиуллина, Гөлгенә Вәлиуллиналар да килеп кушылдылар", – дип яза Н. Нәккаш [2, б. 40]. Алга таба шулар арасыннан берничә кылкаләм остасының иҗатына тукталып үтәбез.

Каллиграфия өлкәсендәге хезмәтләре белән танылган мастерларның берсе – Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтында гыйльми хезмәткәр вазыйфасын башкаручы, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе Нәҗип Фәйзрахман улы Исмәгыйлев (Нәккаш). Ул иҗат иткән шәмаилләр, тугралар, гарәп графикасы нигезендә Мөхәммәд пәйгамбәребезнең хәдисләре, урта гасыр шагыйрьләренең хикмәтле сүзләре язылган Коръән аятьләре мәчетләрдә генә түгел, дөньяның байтак музейларында да куелган. Үзенең иҗаты турында Нәҗип Нәккаш түбәндәге фикерләрне әйтә: "Мин 400дән артык шәмаил эшләдем. Әйтик, иң яраткан шәмаилемдә Коръәннән 3 нче аять, Җиңү сүрәсе язылган: "Без Аллаһ сиңа ап-ачык җиңү бүләк иттек". Мин гарәпнең "Мән җәддә-вәҗәдә" әйтемен дә бик яратам. Ул, безнеңчәгә тәрҗемә итсәң "Кем тырыша – шул тормышка ашыра" дигән сүз. Бөек шагыйребез Габдулла Тукайның да байтак юлларын шәмаилгә күчереп эшләдем. Соңгы елларда халкыбыз тормышындагы олы даталар, әһәмиятле вакыйгалар да шәмаилгә күчте. "Сөембикә манарасына ай кую", "Хәтер көне",

“Болгарстанның Ислам динен кабул итүе”, “Белем бәйрәме”, “Колшәриф мәчетен торгызу” әнә шундыйлардан”.

Владимир Попов – дөньякүләм күренекле каллиграф, бик тә үзенчәлекле, оригиналь шәмаил һәм тугралар авторы, ислам сәнгатендә иҗат итүче Татарстанда беренче һәм бердәнбер рус рәссамы. Аның хезмәтләре Татарстан музейлары фондларын гына түгел, ә дөньяның башка ил коллекционерлар тупланмаларын бизәп тора. Ислам тематикасына ул олыгаеп килә һәм аз гына вакыт эчендә бу өлкәдә үзен профессиональ буларак таныта. Каллиграфияле композиция шәкелләре өчен 2014 елда Владимир Поповка Габдулла Тукай исемендәге Дәүләт премиясе бирелә. “Заманча ислам рәсем сәнгате гореф-гадәтләрендә, жанрында һәм ислам каллиграфия эстетикасында иҗат итүче Татарстанда беренче һәм бердәнбер рәссам. Ул иҗат иткән образлар ачык һәм шундук җәлеп итүчән, эпик формасы ягыннан мәһабәт, соклангыч, хиссилек ягыннан тирән, алар үткән һәм бүгенге мәдәниятне бик табигый төстә берләштерәләр”, – ди аның иҗаты турында сәнгать белгече Розалина Шаһиева.

Каллиграфия остасы Рамил Насыйбуллов – Татарстанның хәзерге заман каллиграфлары арасында диплом-иҗаза алган – хаттатлык осталыгына ия булуның рәсми дәлилләмәсенә һәм шушы сәнгатькә башкаларны өйрәтү хокукына ия булган бердәнбер иҗатчы. Истанбулда укыган вакытында ул 14 төрле язу ысулын һәм шәркый китап бизәү алымын үзләштерә, мисалга, тәзхиб (алтынлау) сәнгатен, эбру (кәгазьне “мәрмәрләндерү”) һ.б. Ул Казанда яшәп иҗат итә. Хаттат иҗади хезмәтен укыту белән бергә уңышлы гына алып бара: Россия Ислам университетында аның җитәкчелегендә республикада бердәнбер булган Гарәп каллиграфиясе үзәге эшләп килә.

Рамил Насыйбуллов иҗаты классик каллиграфиядән гыйбарәт: каләменең һәрбер хәрәкәте төгәл математик исәпләүләр аша тикшерелгән, бу исә рәссамның һөнәри әзерлеген раслаучы мөһим күрсәткеч булып тора. Аның бөтен әсәрләре, гарәп каллиграфиясе сәнгате классик кануннарына туры китереп, форма төгәллеге һәм шрифт матурлыгы, тәэсирлеге белән аерыла. Шул рәвешле, Рамил Равил улы Насыйбуллов иҗаты хәзерге заман татар каллиграфиясен яңа, һөнәри югарылыкка чыгара.

Чаллы шәһәрендә яшәп иҗат итүче Фирдәвес Гыйрфанов – татар шәмаилләрен пыялага ясау сәнгате традицияләрен дәвам итүче һәм үстерүче һәм бу өлкәдә әйдәп баручы мастерларның берсе. Рәссам пыялага ясау техникасын шактый баета. Аның әсәрләре турында Р. Шамсутовның фикерләре: “Работы Ф. Гирфанова ... отличаются обилием деталей, гармонирующих с информативной насыщенностью, ярким световым решением. Основополагающим элементом в картинах остается текст религиозного содержания, грамотное исполнение которого в сочетании с символикой образного языка демонстрирует высокие профессиональные знания художника. Ф. Гирфанов является одним из немногих художников, активно передающих свой опыт и знания подрастающему поколению” [6, б. 182].

Шулай итеп, кешеләрнең язуда иҗади үзенчәлекләрен чагылдыруга омтылышы гаҗәеп бизәкләр рәвешенә кертеп язылган гарәп графикасы үрнәкләрен барлыкка китергән. Мөселман татарларында саклау вазифасын башкаручы хәзерге заман шәмаилләрнең текстлары эчтәлекләренең күпкырлылыгы белән аерылып тора. Дини эчтәлекле булмаган гарәп графикасындагы текстлар киң таралыш ала. Гарәп графикасы һәм кириллица янәшә кулланылган шәмаилләрне дә очратырга мөмкин. Шуның белән бергә шәмаил терминының эчтәлеге дә үзгәрә.

Ни генә булса да, халык сәнгате үрнәкләренең эстетик кыйммәте, кадере еллар үткән саен ныграк арта гына бара. Алар бүген дә күпчелек татар гаиләләренең өйләрен бизәп тора.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Зәйнуллин Ж.Г. Шәрык алынмалары сүзлеге. – Казан: Мәгариф, 1994. – 143 б.

2. Нәккаш Н. Хаттат кызлар // Идел. – 1990. – №7. – С.40.

3. Монасыйпов Ш. Бакый Урманче шәмаилләре // Духовный мир Баки Урманче. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2005. – С.34-58.

4. Универсальный словарь иностранных слов русского языка. – М.: Вече, 2001. – 688 с.
5. Шайхлисламов А.Х. Роль мусульманского и декоративно-прикладного искусства в становлении и развтитии художественного образования татарского народа в Казанском крае (VIII-XV вв.) // Казанский педагогический журнал. – 2008. – №12. – С.113-119.
6. Шамсутов Р.И. Слово и образ в татарском шамаиле от прошлого и до настоящего. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2003. – 199 с.

БӘЕТЛӘРДӘ ШӘХЕС ЯЗМЫШЫ

Нигъмәтҗанова Д.Х.

Яр Чаллы социаль-педагогик технологияләр һәм ресурслар институты,
Яр Чаллы шәһәре, Россия

КОНЦЕПЦИЯ ЛИЧНОСТИ В БАИТАХ

Нигметзянова Д.Х.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

Баиты как один из жанров татарского устного народного творчества стали создаваться в очень далёкие времена. Они бережно хранятся в исторической памяти нашего народа как национальные достояние.

Татарские баиты, как правило, отражали или важные исторические события в жизни народа (войны, крестьянские восстания), или чрезвычайные события, случавшиеся в жизни отдельного человека. Выделяются, в частности, баиты, посвященные сложным, тяжелым судьбам жертв культа личности. В них находят отражение глубокие философские размышления о судьбе человека, о смысле жизни.

***Ключевые слова**: баит, судьба народа, историческая память.*

THE CONCEPT OF PERSONALITY IN BAIT

Nigmetzyanova D.Kh.

Naberezhnochelninsky Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The baits as one of genre of tatar oral arts has been created in very far times. They are carefully kept in the historical memory of our nation as national heritage.

The tatar baits usually reflected or the important historical events in nation's life (wars, peasant uprising), or emergency events, that happened in the life of the individual person. The baits dedicated to difficult fate of victims of the cult of personality is especially stood out. The deep philosophical reflections about fate of person, meaning of life are reflected in them.

***Keywords:** the baits, the fate of the nations, the historical memory.*

Бәетләр бик борынгы дәвердән үк иҗат ителеп килеп, татар халкының милли мирасы булып торалар.

Халык нинди генә шартларда яшәмәсен, нинди генә тарихи вакыйгалар аша үтмәсен, авырлыкларга игътибар итмичә җыр-моңга тартылган. Гаиләдә яисә дәүләттә

кайгылы яки шатлыклы вакыйга булса, озакламый әлеге вакыйгага багышланган җыр, мөнәҗәт яисә бәет иҗат ителгән. Еш кына әлеге әсәрләрне укып, тыңлап бөтен бер дәүләт тарихын күз алдына китерергә мөмкин.

Нәкъ менә татар халык иҗатының бер төре буларак бәетләр бик борынгы заманнарда иҗат ителү сәбәпле, милләтебезнең асыл затлары, халкыбыз күңелендә мәңге онытылмас хатирә булып яши. Кадерле ул-кызларының исемнәре бәет булып татар халкы күңелендә саклана. Халкыбызның хәтерле, нечкә күңелле, сизгер булуына ишарәләп, Г. Тукай да: "Иске, күчмә заманнардан калган гадәте, нидәндер, безнең халык – шигырь вә җыр-бәетләр чыгарырга бик маил халык", – дип язган [7, б. 175].

Бәетләр халык тарафыннан иҗат ителәләр. Ләкин аларны туплап, бастырып чыгару, тарату эше белән шөгыльләнүчеләр булмаса, бәлки әлеге рухи мирасыбызның күбесе югалып, юкка чыккан булыр иде. Бәетләр турында иң беренче фикерләр Ш. Мәрҗанинең "Мөстәфадел әхбар фи әхвали Казан вә Болгар" ("Казан вә Болгар хәлләре турында файдаланылган хәбәрләр") [3, б. 58] хезмәтендә очрый.

Аларны туплауны беренчеләрдән булып XIX йөз уртасында К. Насыйри башлап җибәрә. Аның эшен Х. Бәдыгый, Г. Тукай, Ф. Әмирхан, М. Гафури, Г. Толымбай, Х. Ярми, И. Надиров кебек күренекле шәхесләр дәвам итәләр. Бүгенге көннәрдә бәетләрне өйрәнүчеләр булып Ф. Урманчеев, М. Бакиров, Ф. Әхмәтова кебек галимнәр тора.

Бәет сүзе гарәп теленнән алынган. Ул ике юллы тезмә әсәр дигән мәгънәгә ия. Заманалар узгач, бу сүз тезмә әсәрнең һәр ике юллыгын гына билгеләүдән туктый һәм тора-бара тулы бер шигъри әсәр, хәтта татар халык иҗатының аерым бер жанры бәет дип атала башлый [5, б. 5].

М. Бакировның бәет сүзен борынгы тарихи телләр яки аларның диалектларында сакланган бай (җыр, хикәят) һәм - ет, - эт (әйтү, көйләү) мәгънәләренә таянып, бойет - бәет (җырлана, сөйләнә торган хикәят) дип аңлатырга омтылуы игътибарга лаек [1, б. 262].

Бу жанр әсәрләре халык телендә бәет дип кенә түгел, мөнәҗәт дип тә, әрбагый дип тә йөртелә.

Бәет – татар халык иҗатының лиро-эпик жанры. Аның нигезендә кайгылы яисә көлкеле вакыйга ята. Әсәр шул вакыйга нәтиҗәсендә кеше күңелендә туган хис-кичерешләрне бәян итә [6, б. 5].

Бәетләрдә гәүдәләнгән образларның күбесе чынбарлыкта булган тарихи шәхесләргә – прототипларга нигезләнәләр. Еш кына бәетләрдә фаҗигале вакыйгалар үзәккә алына. Тарихта үз урынын алган тарихи шәхес, хатын-кызларның михнәтле язмышы, шәхси фаҗигаләргә, нахакка гаепләнгән кеше язмышлары бәетләрнең нигезен тәшкил итә.

Кайбер тарихи дәвернең үзенә генә хас күренешләре, вакыйгалары булу белән бергә, бәетләрдә дә теге яки бу иҗтимагый чорга бәйле рәвештә кеше язмышы чагылыш таба. Моның шулай икәнлеген Казан ханлыгы, шул чорда булган тарихи вакыйгалар һәм Казанның соңгы ханбикәсе Сөембикәгә багышланган бәетләр мисалында күзәтеп була. Шундыйлардан "яулап алынган хатын"ның фаҗигале язмышын гәүдәләндергән "Ханәкә-Солтан" бәете, "Казан тарихы" һәм "Сөембикә бәете" кебек бәетләрне атап үтәргә мөмкин. Бу бәетләр ил, татар халкы тарихындагы мөһим вакыйгалар турында гына сөйләп калмыйча, аерым тарихи шәхесләрнең дә трагик язмышларын сурәтлиләр (Туктамыш хан кызы Ханәкә-Солтан, Сөембикә һ.б.).

Алар – үзләренең илләреннән аерылырга һәм башка җирдә торткын, әсирлеккә мәҗбүр ителгән, коллыкка дучар булган тарихи шәхесләр.

Тарихи мәгълүматлардан күренгәнчә, Ханәкә Туктамыш ханның кызы булырга тиеш. Академик В. Жирмунскийның түбәндәге фикерләре дә шуны раслый: "Фарсы тарихи чыганаклары раславынча, Идегәй Туктамыш ханның бер кызын торткынлыкка ала... Рәшедэддиннең "Монголлар тарихы"ның казакъ-татар теленә тәрҗемәсендә Туктамыш хан кызының исеме дә күрсәтелә: профессор И. Березин басмаларында Җаныкәй (күрәсең, Ханыкәй исеме ялгыш укылган). Димәк, бу исем чыннан да тарихи димәсәк тә, XVI йөздәге тарихи вакыйгаларга якын. Димәк, традициядә телгә алынуын истә тотарга тиеш булабыз [8, б. 17].

“Казан бәете” (“Казан тарихы”) әсәре Болгарны яулап алу һәм җимерү турында сөйләп башлана. Бәетнең тарихи нигезләре турында сүз алып барганда Болгар шәһәрен Аксак Тимер “Абдулла ханның кулыннан... алдыра” [5, б. 5] дигән сүзләргә игътибар итәргә мөмкин. Төрле тарихи язмаларда урын алган күп санлы легенда һәм риваятьләрдә, әлеге бәеттә кебек үк Аксак Тимер Болгар шәһәрен Абдулла ханның кулыннан ала, соңгысының Алимбәк һәм Алтынбәк исемле ике улы кала, диелә. Алар Болгардан төньяккарак качып китәргә һәм яңа кала төзәргә мәҗбүр булалар. Аны, шәһәр янынннан агып ятучы елга исеменнән чыгып, Казан дип атап йөртә башлыйлар. Яңа төзелгән ханлыкның тәхетенә яше буенча өлкәнрәк Алимбәкне утырталар.

Алга таба бәеттә Казанның Ядкәр хан идарә иткәндә, урыслар тарафыннан яулап алынуы турында сөйләнә. Чыннан да, 1552 нче елның 2 нче октябреннән Казан шәһәре урыслар тарафыннан тар-мар ителгәнче тәхеттә Әстерхан патшасының улы Ядкәр хан була. Бу бәеттә аның Казан алынганда хан тәхетендә утыруы һәм Иван IV кулына әсирлеккә төшүе белән бәйләнгән. Ядкәр Иван IV кә әсирлеккә төшә, аны Мәскәүгә алып китеп чукындыргач, Симеон дип исем кушыла һәм ул шунда 1565 нче елда үлә. Бәеттә сурәтләнгән вакыйгалар арасында легенда характерындагылары да бар. Имеш, Ядкәр үлгәннән соң аның ир туганнары ягыннан варислар калмый. Аптырагач, Ядкәрнең 9 яшьлек кызына хан булырга тәкъдим ясыйлар. Ләкин ул: “Шул хәтле ирләр булганда, мин нигә хан булыйм?” – дип, баш тарта һәм үз-үзен үтерә. Хан нәселеннән бердән-бер урысларга әсир төшкән Шаһгали генә кала. Бик күп акча бәрабәренә аны, әсирлектән коткарып, тәхеткә утырталар.

Билгеле булганча, Шаһгали – Казан тәхетенә берничә мәртәбә утырган кеше. Ләкин Казанның бәйсезлеген саклап калу өчен ул бернәрсә дә эшләми.

Нәселендә бер ир бар ирде, исеме аның Шигали,
Шифаларга яр ирде, тоткын булмыш ир дия [2, б. 26].

Бәет юлларыннан күренгәнчә, Касыйм хан улы Шаһгали (1506-1567) Казан тәхетенә өч мәртәбә хан итеп куелса да, рус патшалары кулындагы кеше генә булып кала.

Шул рәвешчә, “Казан бәете” Болгар дәүләтенең җимерелүеннән башлап Казанның һәм ханлыкның урыслар тарафыннан яулап алынуына һәм тәмам юкка чыгарылуына кадәр дәвам иткән тарихи вакыйгаларны үз эченә ала.

“Сөембикә” бәете Казанның соңгы ханбикәсенең шәхси язмышын гына сурәтли кебек. Әмма “Сөембикә” бәетендә Казан ханлыгының соңгы язмышы да тулысынча яктыртыла һәм дөньяга килүеннән башланып, ханбикәнең бәхетсез бер җан булып бик иртә вафат булуын хәбәр итү белән тәмамлана. Эчтәлектән күренгәнчә, ханбикә – Сөембикәнең язмышы, рус һәм татар дәүләте арасындагы дәүләти-сәяси мөнәсәбәтләр яссылыгында аңлатыла.

Ханбикә үзенең язмышына туры килгән газапларын, романтик шигърияттәгечә тәкъдир кушуы буенча эшләнә дип кабул итә. Алга таба бәеттә Сөембикәнең коллыктагы кичерешләрен, күңел дөньясын ачуга зур урын бирелә. Ханбикәгә багышланган тарихи җырлардагыча, әсирлеккә китү мәҗбүриятенә юлыккан “Сөембикә өч көн буена канлы күз яшьләре коя, күзләренең нуры бетә, Сафагәрәй кабере янында такмаклап елау-сыктаудан телләре әйләнмәс хәлгә килә, хәлсезләнеп, тере үлеккә әйләнә”. Хан сараендагы оркестрның йөрәк өзгеч җылау көйләрен уйнап озатуы Сөембикәнең хәсрәтен тагын да тирәнәйтә. Шәһәрдәге җылау-сыктау тавышлары кыямәт кубуын хәтерләтә башлый. Ханбикәне көймәгә утыртып алып китү, Казаннан мәңгелеккә аеру мотивы бәеттә аеруча тәэсирле бирелгән. Бәет тукымасына музыка культы кертеп җибәрелүе, җылау-сыктауларны “кыямәт кубу” белән чагыштыру, “мәңгелеккә аерылу” мотивын сурәтләү әсәрнең романтик яңгырашын бик тә көчәйтә.

Казаннан килеп төшкәч тә, Сөембикә зинданга – Мәскәүнең кызлар мәйданындагы ун сакчы саклый торган бер йортка ябыла:

Күп заманнар баргачтын, Мәскәүгә барып җиттем,
Бу бәхетсез башларга ни була? – дип без көттек.
Кызлар мәйданы дигән бер урынга илттеләр,

Бераз карап торгачтын, безне йортка керттеләр,

Кергән йортка каравыл куйдылар бер ун кеше,

Чыгармыйлар, йөртмиләр һәм кертмиләр бер кеше [4, б. 33].

Сөембикә улы Үтәмешгәрәй белән хан сараена китерелә һәм явыз Иванның рәхимсез һәм катгый карарын ишетә:

Падишах та шунда үзе, миңа әйтә бер сүзне.

“Балаң монда асралыр, иргә бирәм мин сезне”.

Диеп шунда баламны кулымнан да алдылар,

Әсирлектә янган идем, тагын утка салдылар.

Ишеттем мин, баламны коллар алганнар диеп,

Гакылы да юк сабыйны диннән чыгаралар дип [4, б. 33].

Бәеттә ханбикәнең дәүләтеннән, иленнән, җиреннән, газиз баласыннан аерылуы, бигрәк тә аны чукындыру кебек мотивлар куертылып, тирән психологизм һәм фаҗигалелек белән сугарылып, гиперболалар ярдәмендә көчәйтелеп сурәтләнгән.

Кайбер галимнәрнең фикеренчә, ханбикә бик яшьли, 1557 нче елда, 37 яшендә үлә.

Югарыда без, тарихта булып узган вакыйгаларга мөнәсәбәтле рәвештә чыгарылган бәетләрне карап үттек.

Татар халкының хатын-кызларның язмышына багышланган бәетләре дә байтак. Октябрь революциясенә кадәр татар хатын-кызларының иҗтимагый яктан хокуксызлыгы, асраулыкка бирелгән кызлар (“Асрау кыз”); үзе яратмаган кешегә кияүгә бирү, яки аның товар кебек сатылуы (“Зөлхәбирә”, “Кыз сату бәете”), язмышларына ризасызлык белдергән (“Җиде кыз бәете”), бәлагә юлыгу турында (“Су баткан Гайшә бәете”), нахакка рәнҗетелүче (“Сәхибә матур”) хатын-кызлар турындагы бәетләр тууга этәргеч була. Күпчелек очракта хатын-кызның язмышы фаҗига белән тәгәлләнә.

Татар халкының бертөркем бәетләре зур тарихи вакыйгалар (сугыш, крестьяннар күтәрелеше) яки кеше тормышындагы гадәттән тыш хәлләр уңае белән иҗат ителгәннәр. Шундыйлардан баш күтәрүчеләр (“Урта Тигәнәле”, “Чынлы”, “Ышна”, “Перепись”, “Мирсәй бәете”, “Комсомолец Рәхи бәете”), шәхес культы корбаннары язмышлары (“Сөрген бәете”) турындагы бәетләр үзенчәлекле төс ала. Мондый бәетләрдә кеше хокукларының җиргә салып тапталуы, кыйналу, ачлы-туклы яшәү, якыннарны сагыну хис-кичерешләре шәхес язмышының никадәр катлаулы һәм четерекле булуы турында сөйли.

Йомгак ясап шуны әйтергә кирәк: шәхес язмышы турындагы бәетләрдә яшәү һәм үлем фәлсәфәсе иң югары ноктасына җиткерелеп аңлатыла. Бу читен хәлләр күпчелек очракта Алладан, Тәкъдирдә язылганнан килә дигән фикерләр дә яши.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Бакиров М.Х. Татар фольклоры: югары уку йортлары өчен дәреслек / М.Х. Бакиров. – Казан: Мәгариф, 2008. – Б.262.

2. Казан бәете // Татар халык иҗаты. Бәетләр / Төзүчеләр Ф.В. Әхмәтова, И.Н. Надиров, К.Б. Җамалетдинова. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1983. – Б.26.

3. Мәрҗани Ш.Б. Мостәфадел әхбар фи әхвали Казан вә Болгар / Төзүче Ә.Н. Хәйруллин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1989. – Б.58.

4. Сөембикә бәете // Татар халык иҗаты. Бәетләр / Төзүчеләр Ф.В. Әхмәтова, И.Н. Надиров, К.Б. Җамалетдинова. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1983. – Б.33.

5. Тарих мең дә сигез йөз дә: Бәетләр, мөнәҗәтләр / Төзүче Ф.И. Урманчеев. – Казан, 2000. – Б.5.

6. Татар халык иҗаты. Бәетләр / Төзүчеләр Ф.В. Әхмәтова, И.Н. Надиров, К.Б. Җамалетдинова. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1983. – Б.5.

7. Тукай Г. Әсәрләр: 5 томда / Габдулла Тукай. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1985. – 4 Т. – Б.175.

8. Ханәкә-Солтан бәете // Татар халык иҗаты. Бәетләр / Төзүчеләр Ф.В. Әхмәтова, И.Н. Надиров, К.Б. Җамалетдинова. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1983. – Б.17.

ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ ИСЛАМСКОЙ КУЛЬТУРЫ НАРОДОВ ТАТАРСТАНА

Сафиуллина Н.З., Исхакова Н.Р.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

Исследование направлено на формирование толерантности во взаимоотношениях молодежи - последователей разных культур и религий. Общекультурные, духовно-нравственные и исторические традиции способны создать в обществе самое драгоценное – уважение культуры друг друга. Взаимодействие и мирное сотрудничество различных народов, позитивное развитие межнациональных, межконфессиональных отношений являются важным фактором в социально-политической стабильности любого государства.

Ключевые слова: *материальная культура, архитектура, ислам, традиции, молодежь.*

SPIRITUAL AND MORAL VALUES OF THE ISLAMIC CULTURE OF THE PEOPLES OF TATARSTAN

Safiullina N.Z., Iskhakova N.R.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The study aims at the formation of tolerance in relations between young people - followers of different cultures and religions. Common cultural, spiritual, moral and historical traditions are able to create in society the most precious thing - respect each other's culture. Cooperation and peaceful co-operation of different nations, the positive development of inter-ethnic, inter-religious relations are an important factor in the socio-political stability of any country.

Keywords: *material culture, architecture, Islam, tradition, youth.*

Современная политическая карта мира сформировалась в результате сложных геополитических процессов, в том числе двух мировых войн, и много несправедливых явлений сохраняется и в современном политическом устройстве. Однако трудно себе представить судьбу нашей планеты, если актуализируются все эти конфликты, которые сейчас находятся в латентном состоянии. Самое главное, нет ни какой гарантии, что в результате «справедливых» разрешений все конфликтные ситуации будут устранены: ведь у каждой из конфликтующих сторон свое представление о справедливости.

Урегулирование и прекращение межэтнических этносоциальных конфликтов является жизненно важной необходимостью существования полиэтнического сообщества, где на протяжении веков сосуществуют представители различных религиозных конфессий. Примером этого может служить многонациональная республика Татарстан. На территории республики проживают представители таких конфессий, как ислам, христианство, иудаизм и др. Такое конфессиональное разнообразие и мирное сосуществование религий во многом уникальны. И их изучение, сохранение являются важной государственной задачей народа [2, с. 348]. Религиозная нетерпимость и безтактность часто являются существенными факторами обострения межрегиональных противоречий и причины центробежных тенденций.

Конфликтные межэтнические, межконфессиональные и межнациональные отношения, характер и тенденции их развития всегда негативно влияют на основные вопросы социально-экономического, культурного, духовного и политического развития любого многонационального государства. Они не просто задерживают и нарушают ход общественного развития, но и способны изменить всю его ориентацию, породить новые негативные тенденции, заложить фундамент для будущих конфликтов других поколений. Государству для стабильного развития необходима новая – социологическая концептуальная основа, которая будет основана на программе социально-экономического развития любого общества, куда входят духовно-нравственные ценности, культура и традиции многонационального и многоконфессионального государства. Духовно-нравственные ценности, культура и традиции занимают лидирующую роль в регулировании острых проблем этносоциальных процессов [3, с. 108].

Возрождение и всестороннее развитие системы ценностей, духовно-нравственных основ общества, содействуют взаимному обогащению культур и выработке у молодежи уважительного отношения к духовным ценностям народов. Духовная культура общества вырастает на фундаменте его общей культуры. Социально-политическое развитие современного общества связано с самоопределением молодежи, суверенностью государства, развитием национальных языков и культур. Мировая культура развивается как единая многонациональная культура полиэтнических сообществ. Данная работа представляет собой исследование проблем влияния элементов исламской культуры на формирование самосознания молодежи. Культурные традиции ислама, которые влияют на межконфессиональные процессы, а также на развитие духовно-нравственных ценностей, многонациональной республики, могут стать хорошей основой для брендирования и презентации Татарстана на федеральном и международном уровне.

Религиозный плюрализм сегодня является краеугольным камнем демократии и в российских условиях он в какой то степени отражается в Законе «О свободе совести и религиозных объединениях», в принятых Российской Федерацией международных обязательствах («Всеобщая декларация прав и свобод человека, конвенции Совета Европы» и другие акты).

На современном этапе ислам для татарского народа является не только выражением религиозных канонов, это по существу и история, и часть культуры, и образ жизни. В последние годы общественно-политиическая жизнь многонациональных республик стала намного разнообразнее и богаче. Религия сейчас является немаловажным фактором определяющей духовную жизнь народов. Сегодняшняя обстановка в многонациональной и многоконфессиональной республике Татарстан отражает последствия тех коренных изменений в государственном и политическом строе, которые произошли за последние десятилетия и существенно затронули сферу духовных отношений общества. Эти отношения в республике строятся в строгом соответствии с принципом свободы совести, включающем в себя такие понятия, как равенство всех религий перед законом, светский характер государства, воспитание молодежи в духе веротерпимости [1, с. 49].

Духовные факторы ислама, складывающиеся на основе нравственных ценностей общества являются определяющими, формируя социокультурное видение феномена мусульманской религии. Культура ислама, формируя особую сферу сакрального мира, способствует самобытному развитию этносов и их культур. Они оказывают существенное влияние на общественно-политическую жизнь республики и на духовную сферу общества. Сегодня ислам в татарском обществе обеспечивает определенную стабильность. Он способствует регенирации общества, сохранению в нем элементов культурной традиции народов.

Список использованной литературы

1. Батыршина А.Р., Гильманов М.М. К вопросу о взаимовлиянии исламской религии и народной педагогике. Преемственность народных традиций. – Материалы пятой международной научно-практической конференции. – Ч. 1. – Казань, Набережные Челны, 1998. – С. 49-50.

2. Исхакова Н.Р., Сафиуллина Н.З. Проблемы экстремизма в молодежной среде (социологический анализ на материалах исследований школ г. Набережные Челны). Конфликтология 21 века. Пути средства укрепления мира; материалы Второго Санкт-Петербургского международного конгресса конфликтологов, Санкт-Петербург, 3-4 октября 2014 г. – СПб., 2014. – С. 348-351.

3. Сафиуллина Н.З., Исхакова Н.Р. Духовная культура как нравственный ориентир в воспитании современной молодежи. Адлеровские социологические чтения. – 2012. – Т. 1. – № 1. – С. 108-112.

РОЛЬ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ИСЛАМА В СОВРЕМЕННОМ ПОЛИЭТНИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Сафиуллина Н.З., Мансурова М.Ф.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

Более тысячи лет мусульмане проживают в России вместе с представителями различных конфессий. В связи с этим большое значение имеет обращение к историко-культурному наследию мусульман, в частности проживавших на землях бывшей Волжской Булгарии. Исламизация булгарского общества шла по восходящей линии, проникая во все области жизни государства. Ислам дал огромный толчок для развития просвещения и научных знаний. Обращение к культурному наследию мусульманского мира имеет в современных условиях большое историческое значение, т.к. возрождение культурного наследия народов может стать важным фактором выхода страны из духовно-нравственного кризиса.

Ключевые слова: *конфессии, исторические наследия, мусульманская культура, духовная жизнь, исламизация, историко-культурные ценности, межэтническая гармония, многонациональная Россия.*

THE ROLE OF HISTORICAL AND CULTURAL VALUES OF ISLAM IN A MODERN MULTI-ETHNIC SOCIETY

Safiullina N.Z., Mansurova M.F.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

More than a thousand years Muslims live in Russia, together with representatives of various faiths. Therefore, a great importance to the historical and cultural heritage of Muslims in particular who lived on the lands of the former Volga Bulgaria. Islamization of Bulgarian society was on an upward trend, permeating all areas of life in the state. Islam has given a huge impetus to the development of education and scientific knowledge. The reference to the cultural heritage of the Muslim world has in modern conditions of great historical importance, since the revival of the cultural heritage of the peoples may become an important factor of the country's withdrawal from spiritual and moral crisis.

Keywords: *confessions, historical heritage, Muslim culture, spiritual life, Islamization, historical and cultural values, inter-ethnic harmony, multinational Russia.*

Более тысячи лет мусульмане проживают в России вместе с представителями различных конфессий. За прошедшие века ислам и мусульмане внесли большой вклад в

формирование государственности, дали стране и миру видных политиков, деятелей науки и культуры, таких как М.Ш. Шаймиев, Х. Туфан, И. Шакиров, З. Туешева, С. Губайдуллина и другие. Длительное совместное проживание на одной территории привело к взаимному обогащению культур и традиций народов, исповедующих различные религии, выработало уважительное отношение друг к другу. В этих условиях немаловажное значение имеет обращение к историческому наследию на землях бывшей Волжской Булгарии.

Распространение ислама в Поволжье среди предков татарского народа тесно связано с историей Булгарского государства. В конце IX – начале X в. в процессе оформления раннефеодальной государственности у булгар наблюдается коренной перелом во всех сферах экономической, общественно-политической и культурной жизни. Завершается переход населения к оседлости, появляются новые села, идет интенсивное развитие пашенного земледелия и различных ремесел, расширяются и торговые контакты со странами Востока и Запада. Формирующееся молодое Булгарское государство нуждалось в идеологии, которая отвечала бы интересам общества. Такой идеологией стал ислам, пришедший на смену тенгрианству. Исламизация булгарского общества шла относительно быстро по восходящей линии. Кроме того ислам, как монотеистическая религия, способствовал объединению булгарских племен и ускорил процесс образования и укрепления государственности. Процессы образования и укрепления Булгарского государства, развитие ислама были тесно взаимосвязаны. В X веке ислам активно распространяется по всей территории страны, проникает во все области жизни, во все слои общества. Волжская Булгария становится мусульманским государством: распространяется мусульманская культура – материальная и духовная. Прогрессивную роль принятия ислама Волжской Булгарией отметил в свое время известный историк А.П. Смирнов. Он писал: «Принятие ислама булгарами имело для их государства большое значение, т.к. приобщило значительный круг населения к мусульманской культуре, являющейся в то время передовой культурой Востока и сыграла прогрессивную роль в тех условиях» [4, с. 68-69].

С развитием Булгарского государства усиливается потребность общества в единой письменности. Без единой письменности не мог складываться и развиваться общебулгарский язык. Таким образом, единая письменность подготовила основы для развития общебулгарского языка, вследствие которого в дальнейшем были созданы такие памятники литературы, как поэма Кул Гали «Кысса-и Йусуф», получила научные трактаты и т.д. [2, с. 59-60]. Кул Гали по праву считается основоположником булгаро-татарской письменной литературы. В своем творчестве он опирался на произведения восточных поэтов той поры, как, например, Фирдоуси. Основу булгарской письменности составила арабская графика. На ней делали надписи на многочисленных памятниках, ювелирных изделиях, бытовых вещах. Образцы этих надписей являются настоящими произведениями каллиграфии. Булгары чаще всего писали на бересте, на досках, покрытых слоем воска. С принятием ислама широкое распространение у булгар получила бумага. Ее привозили из Самарканда. Писали на ней чернилами и перьями.

Распространение письменности шло параллельно с развитием просвещения среди широких слоев населения. В X веке в Булгарском государстве были начальные школы, где учили читать и писать. Дети читали хадисы, заслушивали отдельные аяты – небольшие отрывки из Корана. После учащиеся могли продолжать свое образование в медресе. (Это средние и высшие учебные заведения). Учащиеся медресе (шакирды) изучали богословие, получали знания по математике, географии, истории, астрономии, медицине. Большое внимание уделялось изучению арабского и персидского языков. Наиболее способные шакирды могли продолжить свою учебу в культурных центрах Востока: в Самарканде, Бухаре, Багдаде. Ислам не препятствовал, а, наоборот, способствовал получению знаний. Так, например, даже в хадисах сказано: «Час затраченный на приобретение знаний, Аллаху угодней, чем целая ночь, проведенная в молитве». История булгар знает целую плеяду ученых булгарского происхождения: Эш-шейх Ходжа Ахмед Булгари – ученый, лекарь,

богослов; Абдулл-Аля Хамид Ибн Идрис ал-Булгари – философ и богослов; Сулейман Ибн Йусуф ал-Булгари – ученый, медик, богослов и другие [3, с. 65-66].

Ислам не только укрепил государственность Волжской Булгарии, но и дал огромный толчок для развития просвещения и науки. Широкое развитие получили научные знания по химии, медицине, математике и др. Знания по химии были необходимы булгарам в различных видах производства и в фармакологии. Уже на рубежах X-XI веков булгары научились производить сталь высокого качества, изготавливали бумагу, стекло и различные красители. Ремесленные мастерские находились в городе Биляре и в других городах.

В государстве распространялись и медицинские знания, которые основывались на прогрессивных традициях народной медицины. Особым уважением пользовались в обществе лекари-травники. Они раскрывали секреты целебных свойств меда, березового веника и различных трав. Лекари-табибы умели изготавливать ценное лекарство из бобровой струи, использовали при лечении болезней белемниты – вымершие окаменевшие беспозвоночные моллюски; изготовляли чудо-мазь под названием «чарме-и булгхар» («булгарская кожа»). С булгарских времен дошли до нас труды Ибн Сины – знаменитого средневекового табиба-врача.

У булгар развивалась и математика, в частности, вычислительная, необходимая в торговле, строительстве, ремесленном производстве и канцелярском деле. Развивается архитектурная математика, основанная на различных измерениях и геометрических формах. Булгары также использовали в строительстве принцип «вавилона». На развалинах булгарских городищ были найдены игральные фишки, фигуры шахмат, шашек. Использовали математическое мышление в различных играх, магии. Проникновение его в духовную жизнь населения говорит о широком распространении математических знаний в булгарском обществе.

Тесно была связана с исламом, его обрядами и требованиями в Булгарском государстве очень популярная в мусульманском мире, наука астрономия. Булгарские астрономы наблюдали за движением солнца, луны, звезд и многочисленных других планет. Эти наблюдения привели к образованию таких понятий, как год, месяц, день и ночь, час, весна, лето, осень, зима. Были созданы календари: солнечный, лунный, лунно-солнечный. Булгары, в основном, пользовались лунно-солнечным календарем. Он был удобен тем, что учитывал смену фаз Луны и годичное движение Солнца, что облегчало труд булгар-земледельцев.

Широкое развитие получила градостроительная культура. Города стали приобретать мусульманский облик. Повсюду строились мечети. В Булгаре и Суваре были построены соборные мечети внушительных размеров. На многочисленных болгарских городищах – остатках городов, феодальных замков, военных крепостей, археологами были обнаружены развалины различных монументальных, т.е. крупно-масштабных, кирпично-каменных сооружений. Огромные 2-3-х этажные дворцы правителей, великолепные культовые (мечети, минареты) и общественные сооружения (бани) имеют сложную архитектурную планировку, в основе которой лежит прямоугольник близкий к квадрату [1, с. 35-37; с. 90-92].

В то время для соседних народов и для самого булгарского общества город Булгар стал центром, из которой исходило сильное культурное влияние.

Исламизация булгарского общества укрепило связи Волжской Булгарии с внешним миром: с мусульманским Востоком, с развитыми азиатскими странами. Тесные культурные связи способствовали укреплению государственности у Булгар. Уже с тех ранних времен ислам Булгарского государства превращается в неотъемлемую составную часть общемирового исторического, духовного и культурного наследия. Мусульмане всегда вносили и вносят свой вклад в дело процветания своего государства. Сегодня мусульмане России всемерно содействуют поступательному развитию российского общества, достижению мира, дружбы, межэтнической гармонии, согласия и сотрудничества между всеми народами и конфессиями. В течение тысячелетий в

многонациональной России уживались последователи разных религий – христианства, ислама, иудаизма, буддизма.

Обращение к культурному наследию мусульманского мира, возрождение духовной и материальной культуры прошлого имеет в современных условиях большое историческое значение, так как оно обусловлено потребностями сегодняшнего дня. Возрождение культурного наследия народов может стать важным фактором выхода страны из духовно-нравственного кризиса. Сегодня духовность изучается представителями различных отраслей гуманитарных дисциплин, это философы, историки, социологи, психологи, педагоги. Духовность – это сложная система элементов, состоящая из совокупности культурного наследия общества и играет большую роль в формировании личности. Такой подход к пониманию духовности позволяет нам говорить о нравственной культуре, о культуре образования, об освоении национальных культурных ценностей и традиций общества, а также о приобщении к культурному достоянию всего исторического наследия накопленного народами веками [3, с. 76-77].

Список использованной литературы

1. Ахметов Г.Н. Избранные труды. – Казань: Таткнигоиздат, 1998. – 238 с.

2. Давлетшин Г.М. Ислам и мусульманская культура в истории татарского народа. – Казань: Казанский университет, 2013. – 180 с.

3. Мухаметшин А.Г., Сафиуллина Н.З., Исхакова Н.Р. Из истории развития педагогической мысли, духовно-этнических традиций татарского народа (на материалах РТ). – Набережные Челны, 2012. – 84 с.

4. Тагиров Р.И. История национальной государственности татарского народа и Татарстана. – Казань: Казанский университет, 2013. – 180 с.

5. Халиков А.Х. Происхождение татар Поволжья и Приуралья. – Казань: Таткнигоиздат, 1978. – 160 с.

6. Халиков А.Х. Татарский народ и его предки. – Казань: Таткнигоиздат, 1989. – 222 с.

ГАРМУН ОБРАЗЫНЫҢ ТӘРБИЯВИ ӘҺӘМИЯТЕ (ЧАЛЛЫ ТӨБӘГЕ ӘДИПЛӘРЕ ИҖАТЫ МИСАЛЫНДА)

Хәмидуллина Р.Г.

МБУ “Үзәкләштерелгән китапханәләр системасы”, Яр Чаллы шәһәре, Россия

ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РОЛЬ ОБРАЗА ГАРМОНИ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА ЧЕЛНИНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ)

Хамидуллина Р.Г.

МБУ “Централизованная библиотечная система”, г. Набережные Челны, Россия

В статье на примере творчества Челнинских писателей рассматривается воспитательно-нравственное значение образа гармони.

Ключевые слова: *Набережные Челны, татарская литература, образы, гармонь.*

EDUCATIONAL ROLE OF THE HARMONIC’S IMAGE (ON THE EXAMPLE OF WRITERS FROM CHELNY)

Khamidullina R.G.

MBA “The centralized library system”, Naberezhnye Chelny, Russia

In the article educational and moral significance of harmonic’s image is considered on the example of writers from Chelny.

***Keywords**: Naberezhnye Chelny, Tatar literature, images, harmonic.*

Әдәбият, гасырлар дәвамында тупланып килгән язма мирас буларак, сәнгатьнең башка төрләреннән үзенең байлыгы, күптөрлелеге, кеше шәхесен формалаштырудагы әһәмияте белән аерылып тора.

Әдәбият әсәрләре дөньяны танып-белү, кешеләргә тормышны аңлатып бирү, идея-рухи яктан тәрбияләү максатына хезмәт итә. Матур әдәбият әсәрләре образларга бик бай. “Романтиклар иҗатында образлылык бигрәк тә калку чагыла”[1]. Образлар ярдәмендә әдипләр күп вакытта фәлсәфи кичерешләрен белдерәләр. Мәсәлән: чәчәк – матурлык, мәхәббәт билгесе булса, чишмә – тормыш, яшәеш башлангычы билгесе булып тора.

Татар әдәбиятында гармун образы да бик еш очрый. Гади генә булып тоелган бу уен коралын нинди генә мәгънә төсмерләренә төреп бирмиләр?!

Бу мәкаләмдә Чаллы әдипләре иҗатына тукталасым килә. Чаллы әдипләренең поэзия (К. Сибгатуллин, Г. Шаһи, Н. Галимов, Ә. Ситдыйкова, Н. Гафиятов, Р. Гыймадиев), проза (Э. Касыймов, А. Хәлим, Я. Шәфыйков, Ф. Сафин) әсәрләрен күздән кичерербез.

Төбәгебез язучылары гармун образы аша гармун уйнаучының кайгы, зар-моңнарын укучыга җиткерә, сагышын тарата, күңелен юата. Алай гына да түгел, тыңлаучы да шундый ук хисләр кичерә. Яхшы ният белән кулга алынган гармун үз алдына куелган вазыйфаны җиренә җиткереп башкара. Әдәби әсәрләрдә мондый үрнәкләрне бик күпләп табарга мөмкин.

Халкымның уен коралы гармуннан агылган моң төшенчәсен бер сүз белән генә аңлату мөмкин дә түгел. Моң – ачы да була ала икән. Язучы Эдуард Касыймов “Кояш көн дә чыга” повестенда яңгыраган көйне “ачы моң” итеп күрсәтә: “Авылның югары очында кайсыдыр, йөрәк моңнарын кушып тальянкасын тарта. Тукта, бу бит таныш, бик таныш көй! Абдулланың кәефе шәп бүген. Маңгай тире агызып эшләгән халыкның күңелен күтәрәсе, “алтын кулларының” дәртен, куәтен арттырасы бар аның, шуңа ашыга ул, шуңа ерактан ук баянын сузып җибәргән, тамагына көй салган. Тез өстендә озак тибрәнде баян. Әмма үзәк өздергеч ямансу, моңсу көйләрдән башкасы күңелгә килмәде, бармаклар, сихерләнгән кебек, һаман да хәсрәтле төймәләргә бастылар, иреннәрдән һаман да, сөрем шикелле, ачы моң агылды”[2].

Ә язучы Ягъсуф Шәфыйков “Зәңгәр таудан яулык болгармын” хикәясендә, төрмәгә бер гөнаһсызга этисен алып киткәндә озата баручы ун яшьлек егетнең гармунда моңлы итеп уйнавын тасвирлый: “Аның моңы, күңел кылларын тибрәндереп, игеннәре җыелган басуларга, урман полосаларындагы алтын яфраклар белән бизәлгән нәфис каеннар арасына таралды”. Язучы укучыга хикәя ярдәме белән, татарның киләчәген, алай гына да түгел, күңелендә гармунга карата мәхәббәт йөрткән кешенең бервакытта да бәхетсез булмавы турында да искәртеп үтә. Шуларга өстәп әсәр герое авызыннан автор түбәндәге сүзләрне ишеттерә: “Тормышта беркайчан да боекма. Ә тальянкаңа килсәк, ул сине һәрвакыт коткарыр. Сакла син аны. Ә хәзер саубуллашу хакына уйна әле тагын “Сарман”ны, – диде”[3]. Тормышта ачысын-төчесен дә күргән кеше сүзләре бу. Ул аны, тулы мәгънәсенә төшенеп, татар гармуны өчен горурлык кичереп, баланың күңелендә гармунга карата мәхәббәт җепсезләре уятып, бөтен күңеленнән, бөтен барлыгы белән җиткерә.

[1] Әдәбият белеме сүзлеге / төз. А.Г. Әхмәдуллин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1990. – Б. 125.
[2] Касыймов, Э. Повестьлар / Э. Касыймов. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1980. – Б. 4.
[3] Шәфыйков, Я. Хуш, Агыйдел!: повестьлар, хикәяләр, фельетоннар / Я. Шафыйков. – Казан: “Идел-Пресс”, 2002. – Б. 88-95.

Шагыйрьләребез күпчелек очракларда мәхәббәт хисләрен тальян гармун образы ярдәмендә аңлаталар. Мәхәббәт хисләре белән сугарылган шигъри тәлгәшләр тудыралар. Моның бер дәлиле итеп түбәндәге шигырь юлларына тукталыйк.

Яз уянмый кояш елмаймаса,
Җир яшәрми җылы яңгырсыз...
Мәхәббәтең тулып ташыганда,
Яшәү кыен тальян гармунсыз.
(Р. Гәрәй “Тальян гармун”[1])

Әгәр дә гармун бу хисне башкарып чыгарга хуҗасына ярдәмгә килә икән, аның яшь йөрәген әйтеп бетергесез куанычлы, мәхәббәт орлыклары белән тутыра икән, димәк, гармун сөюне аңлатучы, арадашчы дус ролен дә уйный.

Ә Нурислам Гафиятов, гармунда кара төнне ярып моң сибәрлек көч тә булуын дәлилләп, шигъри юллар тудыра:

Берәү гармун уйный,
Күңел тыңлап туймый,
Кара төнне ярып моң сибә.
(Н. Гафиятов “Гармун уйный берәү”[2])

Шигырьне ахырына кадәр укыйбыз икән, гармунчы күңелендә гармун моңының бөтен гомере буе сагынып яшәргә җитүен аңлыйбыз:

Ай-йолдызлы төндә
Төнбоеклы күлдә
Пар аккошлар суда коена.
Яшьлегемнең таңын,
Гармуннарның моңын
Сагынам мин гомер буена.
(Н. Гафиятов “Гармун уйный берәү”)

Гармун – кечкенә генә милли уен коралы. Моңы белән ул йөрәкләрне ашкындырып үтә. Еракта калган яшьлек елларын гомер буе сагынып яшәргә дә җитә.

Тальян гармун – моңлы гармун,
Дүрт почмагы бизәкле.
Хикмәт бизәгендә түгел,
Өзүендә үзәкне.
(Г. Шаһи “Гармун теле”[3])

Әлеге шигъри юллар гармун белән моңның аерылгысыз төшенчә булуын сурәтлиләр. Моны дәлилләүче тагын бер мисал:

Гармунсыз җыр – яфрак койган юкә,
Гармун булса, туа җыр-моңнар.
(Р. Гыймадиев “Гармунлы гомер”[4])
– дигән юллар гармун моңына карата афоризм булып яңгырый.

Шигъри юллар аша гармун яшь егет кулларында моңлы бер аһәңгә әверелә, күңелен юатырлык, сагышларын таратырлык көчкә ия була.

Юатсыннар тальян гармуннар
Моңнар булып хисләр ташканда.
(Р. Гыймадиев “Гармунлы гомер”)

Гармунга булган өмет чаткысы, ышаныч сүнми. Шагыйрьләребез, бер шигырьдән икенчесенә күчеп, гармун образын төрләндереп, баетып тасвирлыйлар. Мәсәлән:

Безнең өйдә күңелле,
Гармун моңы түгелде.
Татар моңын үз итәм,

[1] Гәрәй, Р. Тальян гармун: шигырьләр / Р. Гәрәй. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1961. – Б. 44.
[2] Гафиятов, Н. Моңлы йөрәк: шигырьләр / Н. Гафиятов. – Казан: “Идел-Пресс”, 2009. – 240 б.
[3] Шаһи, Г. Уч төбендә кояш: шигырьләр / Г. Шаһи. – Яр Чаллы, 2009. – 192 б.
[4] Гыймадиев, Р. Елмай әле кояш: шигырьләр / Р. Гыймадиев. – Казан: “Идел-Пресс”, 2008. – Б. 61.

Сезгә җыр бүләк итәм.

(Ф. Сафин “Яшь гармунчы”[1])

Шул теманы дәвам итеп, шагыйрь Факил Сафинның “Әтием гармун уйный”[2] шигырендә мондый юллар белән очрашабыз:

Гармун тавышын ишетсәң,
Түзеп буламыни ул?!
Җырлый-җырлый биемәгәч,
Кызык буламыни ул!

Гармун – гармунчының сердәше, җанына дәва, кулына алуга ук, аның сагышлы авазын ишеткәндәй, үз шифасын биреп калырга тырыша. Шуңа күрә гармунчы гармунына рәхмәтле:

Синең белән бергә булган чакта
Онытыла ару-талганым.
Дәвалыйсың яралы җанымны:
Син бит – иң шәп дару, Тальяным!

(Н. Галимов “Тальяным”[3])

Әдипләребез әсәрләрендә укучыга гармун образын тагын да җанландырып сурәтлиләр, яшьлек иленнән чыгарга теләмәүләрен искәртәләр. Дусларының исемнәрен атап, яшьлек хатирәләрен яңартып, шигырь артыннан шигырь иҗат итәләр:

Ун ел буе ватылып яткан булсын
Яшьлегеңә сердәш гармуның.

(Р. Гәрәй “Гармун төзәтүче Ярулла”[4])

Горурланып эндәшә шагыйрь, гармунны якын дусты белән парлап, яшьлектәге кебек уйныйсы килә. Сәбәпләре әллә ни еракка да яшерелмәгән, беркемгә дә сер түгел:

Икәү бергә күпме юллар уздык,
Яшьлек дустым – талмас Тальяным!
Тыңлап туймас сихри моңың белән
Күпме күңелләрне назладың.
Тотынышып күпме еллар үттек,
Якын дустым – тугры Тальяным!
Моңнарыңны җәлләмичә сиптең.
Син барында – мин бар! Аңладым...

(Н. Галимов “Тальяным”[5])

Әгәр шигырьне ахырына кадәр укып чыгабыз икән, гармунның яшьлек дусты, сердәш, иптәш, киңәшче ролендә икәнен күрәбез. Шатлык-кайгыларда да аерылмаган, тыңлап туймас сихри моңга ия булган, күпме күңелләрне назландырган, арган-талган вакытларда да яралы җанны дәваларга көч тапкан иң шәп дару ул – гармун.

Шагыйрьләребез, үз уй-кичерешләрен шигъри юлларга салып, яшьлек дусты булган гармунга рәхмәт сүзләрен ишеттереп үтәләр:

Алтын микән, көмеш микән
Тальян гармун телләре.
Күз алдыннан китмәс инде
Яшьлегемнең гөлләре.

(Г. Шаһи “Тальян гармун”[6])

---

[1] Сафин, Ф. Кошлар яратучы малай: балалар өчен шигырьләр, поэмалар / Ф. Сафин. – Казан: “Идел-Пресс”, 2013. – Б. 9.

[2] Сафин, Ф. Кибеткә баручы аю: балалар өчен шигырьләр, поэмалар / Ф. Сафин. – Казан: “Идел-Пресс”, 2014. – Б. 11.

[3] Галимов, Н. Язмышка ышанам: шигырьләр һәм җырлар / Н. Галимов. – Казан: Татар. Газ.-жур. нәшр., 1998. – Б. 57.

[4] Гәрәй, Р. Синдә калам: шигырьләр / Р. Гәрәй. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1981. – Б. 73.

[5] Галимов, Н. Җырчы чишмәләр: шигырьләр / Н. Галимов. – Казан: “Матбугат йорты”, 2004. – Б. 63.

[6] Шаһи, Г. Уч төбендә кояш: шигырьләр / Г. Шаһи. – Яр Чаллы, 2009. – 192 б.

Яшьлек иленең бөтен серлелеген үзенең кылларында саклаган гармун – яшьлек дусты да, иптәш тә, киңәшче дә ул. Яшьлек елларында йөрәккә кереп калган мәхәббәт яраларын да, сагышларын да, моңнарын да таратучы ул.

Гармун образы аша халкыбызның тарихы чагылдырыла. Ул рухи мирасыбызны саклаучы ролен дә үти, гореф-гадәтләребезне югалтмаска кирәкне искәртә.

Шагыйрьләребез татар гармуны өчен горурлык хисләре кичерәләр һәм үзләрен борчыган мәсьәләләр хакында уйланырга чакыралар.

Син сыйдырган идең күңелеңә
Халык җырларының бар моңын.
...Һаман тыңлыйм:
йөрәкләрдә чыңлый
кыңгыраулы яшел гармуның.
(К. Сибгатуллин "Кыңгыраулы яшел гармун моңы"[1])

Шагыйрь Хәниф Хөснуллин "Тальян гармун"[2] шигырендә үзен борчыган мәсьәләләр хакында уйлана:

Китә бара, бетә бара
Тальян гармун моңнары.
Шыксыз тормышны бизәргә
Җитми мәллә тыннары?

Шигырь татарның гармуны, моңы өчен горурлану сүзләре белән тәмамлана:

Тальян гына димәгез сез,
Тылсымлы гармун бит ул.
Татар җанын саклап калган
Гаҗәеп бер моң бит ул!

Язучыларыбыз татар халкының көнкүрешен халкыбызның уен коралы гармун яшәешенә дә бәйле итеп күрәләр.

Күренекле язучы Айдар Хәлим "Казыктагы тальян" хикәясендә халкының тальянсыз калуыннан курка. Аның сүзе бер: татар тальянсыз калса бетәчәк, яшәмәячәк.

"Тальян телләре астыннан моң көрелеп, актарылып чыга иде. Башын бераз читкә борып, Бәгърем уйнады да уйнады. Гүя аның моңга бернинди катнашы да юк. Болай да аңлашыла бит: Җир йөзендә татар кебек талы һәм тальяны бу кадәр бергә береккән, бер җанны, бер тәнне тәшкил иткән, үзара шулкадәр тәңгәл килгән, бер-берсеннән башка яши алмаган, бер-берсенә кендеккә-кендек, йөрәккә йөрәк сарышып яшәгән кавем юк. Тальянның талпынуы була – тал, хәрәкәткә килеп, аңа таба җилпенә. Тальян бары тик тал көмешеннән генә көмешләнә. Тальянның тал җаны һәм татар җаны. Татарның тальяндагы тал җаны. Тальянның татардагы тал җаны. Йа Ходай, бу тәгъбирне ничек кенә төрләндереп булмас иде. Кыскасы, татар тальянсыз калса гына бетәчәк"[3].

Бу өзектән күренгәнчә, язучы моңлы гармун, рухи мирасыбыз өчен борчыла. Язучының "Хунвейбин" роман-эпопеясында гармунга булган мәхәббәт, сагышлы очрашу хакында укыйбыз.

"Иркен аганың Шәркый Төркестандагы туган авылы Кизләүдән чыгып киткәннән бирле... ничә ел... исәпләсәң... мең дә тугыз йөз дә алтмыш дүрттән алып... утыз өч ел була икән... күргәне юк иде саратски гармунны"[4].

Менә сәбәп нәрсәдә: туган яклардан аерылып яшәү аны саратский гармуныннан гына түгел, ә моңыннан да аерган икән бит.

Язучылар хикәя, повесть, романнарындагы геройлар, персонажлар ярдәмендә гармунның хәтер сандыгы булуын ассызыклыйлар.

---

[1] Сибгатуллин, К. Бер ноктада: шигырьләр, поэмалар, баллада / К. Сибгатуллин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2007. – Б. 295-296.
[2] Хөснуллин, Х. Ачык капка: шигырьләр / Х. Хөснуллин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2009. – Б. 68.
[3] Хәлим, А. Татар моңы: хикәяләр, повесть, роман / А. Хәлим. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2002. – Б. 117.
[4] Хәлим, А. Хунвейбин: роман-эпопея / А. Хәлим // Казан утлары. – 2008. – № 8. – Б. 28.

Әсәрләрдән күренгәнчә, гармунга булган мәхәббәтне бернинди вакыйгалар да сындыра алмый. Моның дәлиле булып, язучы Факил Сафинның “Әүлия” хикәясендә шундый юллар белән очрашабыз:

“Бишенче гармуны инде монысы. Сарманнан алып кайтканые. Гармунсыз бер көн дә яши алмый үзе”[1]. Бу өзектәге герой бишенче гармунга җитә, теләгенә ирешә.

Шулай итеп, гармун хәтер сандыгы сакчысы буларак та укучы алдына килеп баса. Гармун, үткәннәрне барлап, хәтерне яңарта торган якты маяк булып тора.

Шагыйрь Кадыйр Сибгатуллин шигырендә дә гармун моңының бүгенге көненә һәм киләчәгенә ышаныч бар:

Гомер итә әле халык,
исән әле яшьләре.
Гармун да бар. Исән әле
егетләр, кәләшләре!
(К. Сибгатуллин “Элегрәк һәм хәзер”[2])

Бу сүзләрдән соң кайсыбыз җөрьәт итеп, гармун бетә, киләчәге юк, дип әйтә алыр?! Бер үк вакытта, авторның бу шигырендә гармунның гадәттә егетләр кулында булырга тиешлегенә ымлау сизелә.

Бүген дә моңы бетмәгән,
дөньялар җырлап тора.
Хәзер кызлар гармун уйный,
егетләр тыңлап тора.
(К. Сибгатуллин “Элегрәк һәм хәзер”)

Татар халык уен коралы булган гармунның бүгенге көндә яшь буын арасында аз кулланышта булуы да язучыларны борчый. Бу борчылулар эчтән янып кына калдырмый, нәзек күңелләрне дә эретерлек шигъри юллар булып ак кәгазь битләренә төшәләр.

Яланнарда яшел үлән
Күмелгән энҗе чыкка.
Гармун тавышын эзләдек,
Төшкәндә түбән очка,
Чыланып көмеш чыкка.
(Ә. Ситдыйкова “Җитәкләшеп уздык әле”[3])

Күзәтүләрдән күренгәнчә, гармун образы татар әдәбиятында киң урын алып тора. Бүген, һәм киләчәк буыннарга да матур итеп яшәү өчен гармуннар бик кирәк әле. Чөнки ул безнең ата-бабаларыбыздан калган рухи мирасыбыз. Үткән һәм киләчәк буыннарны тоташтыручы чылбыр ул.

Халык язмышы, милләт язмышы, аның көй-моңнары өчен борчылып, татар гармунын үзәккә куеп язылган әдәби әсәрләргә битараф калу мөмкин түгел. Һәрбер әдипнең үз сүзе, үз кичерешләре шигъри юлларга гармун төймәләредәй тезелеп урын алган.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Әдәбият белеме сүзлеге / төз. А.Г. Әхмәдуллин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1990. – Б. 125.

2. Галимов, Н. Җырчы чишмәләр: шигырьләр / Н. Галимов. – Казан: “Матбугат йорты”, 2004. – Б. 63.

3. Галимов, Н. Язмышка ышанам: шигырьләр һәм җырлар / Н. Галимов. – Казан: Татар. Газ.-жур. нәшр., 1998. – Б. 57.

4. Гафиятов, Н. Моңлы йөрәк: шигырьләр / Н. Гафиятов. – Казан: “Идел-Пресс”, 2009. – 240 б.

[1] Сафин, Ф. Шәүлә: роман, хикәяләр / Ф. Сафин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2008. – Б. 272.
[2] Сибгатуллин, К. Әйтте шагыйрь...: шигырьләр / К. Сибгатуллин. – Казан: “Идел-Пресс”, 2002. – Б. 95.
[3] Ситдыйкова, Ә. Утлы җимеш: шигырьләр / Ә. Ситдыйкова; кереш сүз авт. Р. Гаташ. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2011. – Б. 14.

5. Гәрәй, Р. Тальян гармун: шигырьләр / Р. Гәрәй. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1961. – Б. 44.

6. Гәрәй, Р. Синдә калам: шигырьләр / Р. Гәрәй. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1981. – 287 б.

7. Гыймадиев, Р. Елмай әле кояш: шигырьләр / Р. Гыймадиев. – Казан: “Идел-Пресс”, 2008. – 168 б.

8. Касыймов, Э. Повестьлар / Э. Касыймов. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1980. – Б. 4.

9. Сафин, Ф. Гөлҗиһан: повесть / Ф. Сафин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1998. – Б. 11.

10. Сафин, Ф. Шәүлә: роман, хикәяләр / Ф. Сафин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2008. – Б. 272.

11. Сафин, Ф. Кошлар яратучы малай: балалар өчен шигырьләр, поэмалар / Ф. Сафин. – Казан: “Идел-Пресс”, 2013. – Б. 9.

12. Сафин, Ф. Кибеткә баручы аю: балалар өчен шигырьләр, поэмалар / Ф. Сафин. – Казан: “Идел-Пресс”, 2014. – Б. 11.

13. Сибгатуллин, К. Әйтте шагыйрь...: шигырьләр / К. Сибгатуллин. – Казан: “Идел-Пресс”, 2002. – 240 б.

14. Сибгатуллин, К. Бер ноктада: шигырьләр, поэмалар, баллада / К. Сибгатуллин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2007. – 560 б.

15. Ситдыйкова, Ә. Утлы җимеш: шигырьләр / Ә. Ситдыйкова; кереш сүз авт. Р. Гаташ. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2011. – Б. 14.

16. Хәлим, А. Хунвейбин: роман-эпопея / А. Хәлим // Казан утлары. – 2008. – № 8. – Б. 28.

17. Хәлим, А. Татар моңы: хикәяләр, повесть, роман / А. Хәлим. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2002. – Б. 117.

18. Хөснуллин, Х Ялгыз капка: шигырьләр / Х. Хөснуллин: төз. Ф. Сафин; кереш сүз авт. Ф. Сафин . – Казан: Татар. кит. нәшр., 2010. – Б. 228.

19. Шәфыйков, Я. Хуш, Агыйдел!: повестьлар, хикәяләр, фельетоннар / Я. Шафыйков. – Казан: “Идел-Пресс”, 2002. – Б. 88-95.

20. Шаһи, Г. Уч төбендә кояш: шигырьләр / Г. Шаһи. – Яр Чаллы, 2009. – 192 б.

СЕКЦИЯ V.
НАУКА

СЕМАНТИКА ИНФИНИТИВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В ТЕКСТОВОМ ПОЛЕ Ю. ПОЛЯКОВА

Глухова О.П.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье рассматривается семантика инфинитивных конструкций с независимым инфинитивом, а также безлично-инфинитивные предложения в текстовом пространстве Ю. Полякова. Автором исследуются особенности выражения субъективных смыслов предложения, значения возможности, невозможности, необходимости, долженствования, ненужности, вынужденности, то есть те значения, которые формируют модальность как единую семантическую категорию.

Ключевые слова*: субъективная модальность, семантика инфинитивной конструкции, многофункциональность, экспрессивно-оценочные значения, безлично-инфинитивные предложения.*

SEMANTICS OF INFINITIVE CONSTRUCTIONS IN THE PROSE BY JURIY POLYAKOV

Glukhova O.P.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The article is devoted to semantics of infinitive constructions with independent infinitive and impersonal infinitive sentences within the textual space of the prose by Juriy Polyakov. The author investigates special features of expressing subjective meanings of sentences: the meaning of possibility, inability, necessity, obligation, irrelevance and involuntarily. In other words, the author is interested in all the meanings that form modality as a unique semantic category.

Keywords*: subjective modality, semantics of infinitive constructions, multifunctional performance, expressive means of the language, impersonal infinitive sentences.*

Антропоцентрическая направленность современной лингвистической науки обусловливает обращение исследовательского внимания к различным аспектам, категориям и функциям языка, «маркированным» человеческим фактором. Модальность является функционально-семантической и коммуникативно-прагматической категорией, создающей живой контакт с внеязыковой действительностью и выражающей субъективное отношение автора текста к различным аспектам высказывания. Субъективная модальность как составная часть функционально-семантической категории модальности является одним из наиболее важных функционально-структурных компонентов художественного текста, формирующих его антропоцентричность.

Художественный текст, являясь искусственно организованной структурой, передает определенную картину мира и обладает высокой силой социального воздействия. «Вершину иерархии семантических компонентов содержания текста

составляет индивидуально-авторская концепция мира, ибо любое произведение представляет собой субъективный образ объективного мира действительности. Как законченное речевое произведение, текст пронизан субъективностью и антропоцентрическими устремлениями, а антропоцентричность выражается в речи и как субъективно-модальное значение» [2, с. 66-67].

В качестве непосредственного объекта соответствующего исследования, предпринятого в данной работе, для нас стала художественная система Ю.М. Полякова, а предметом анализа явились языковые средства выражения субъективно-модальных значений в прозаических произведениях писателя.

Для прозы Ю. Полякова характерна социальная острота и злободневность, сосредоточенность на внутренней жизни героев, динамичность сюжетных построений, яркость психологических характеристик, языковая точность.

Материалом исследования явились следующие произведения Ю. Полякова: романы «Козленок в молоке», «Грибной царь», «Замыслил я побег», повести «Парижская любовь Кости Гуманкова», «Гипсовый трубач», «Сто дней до приказа», «Апофегей», «Демгородок».

В рамках данной статьи нам представляется возможным рассмотреть семантику инфинитивных конструкций с независимым инфинитивом, а также безлично-инфинитивные предложения как одно из средств выражения субъективной модальности. Под инфинитивными предложениями в лингвистике понимаются одночленные предложения, имеющие в качестве конструктивного центра независимый инфинитив [12, с. 262; 13, с. 149 и др.]. Обладая максимальной функциональной емкостью и концентрацией специфических признаков категории, инфинитив может не только характеризовать действие (состояние) в отвлеченности от деятеля, но и участвовать в выражении отнесенности действия (состояния) к субъекту разной степени конкретизации: к реальному или потенциальному, определенному или неопределенному, конкретному или обобщенному производителю действия, носителю состояния.

В системе инфинитивных предложений важное место занимают предложения со значением объективной предопределенности, в которых выявляется семантика неизбежности, долженствования, предстояния, вынужденности, возможности или невозможности, ненужности, отсутствия необходимости, недопустимости. В предложениях этого типа нередко наличествуют частицы, наречия, например, безлично-предикативное слово *лучше* при инфинитиве употребляется в значении предпочтительности, частица *хоть* – в значении вынужденности: *Сначала вместе с Лигачевым он затеял антиалкогольную кампанию и даже выступил по этому поводу в «Правде» с большой статьей под названием **«Пить или жить?»*** («Замыслил я побег»). – *Олешек, знаешь, мне кажется, **лучше все-таки ей сказать**, а то как-то нечестно получается.* Роман «Замыслил я побег». *И тогда он понял, что теперь с этим народом можно делать все, **хоть дустом посыпать**, ибо уже в минуту зачатия будущий человек заражается страхом перед властью!* («Апофегей»).

Основное значение инфинитива в сочетании с частицей *бы* дополняется оттенком желательности: – *Может быть, таким образом она дает вам понять, что неплохо **бы** поскорее **оформить** ваши отношения?* («Замыслил я побег»). *И, все ускоряя шаги, чтобы поскорей удрать из этого горького, выморочного пространства, он взбегал по ступенькам, взмахивал перед охранниками удостоверением, вскакивал в стеклянный стакан – и возвращался в ту страну, где все люди сыты и веселы и говорят о том, куда **бы лучше вложить** деньги и стоит ли в этом году снова ехать в Грецию или же попросту взять да и махнуть на Майорку…* («Замыслил я побег»). – *Что это такое? – Это… понимаете… как **бы вам объяснить…*** («Замыслил я побег»).

В предложениях со значением невозможности при инфинитиве обязательны отрицательные частицы *не* или *ни-ни: Сквозь толпу активистов Чистяков продвигался медленно, многие знали его в лицо, бросались навстречу, тискали руку, он допускал, но любые попытки на ходу решить какой-нибудь горящий вопросик пресекал в корне: иначе*

до заветного стенда ***не добраться*** *никогда* («Апофегей»). *Хорошенькое дельце: быть единодушно избранным коллективом, победить в безмолвной схватке с космонавтом Войцеховским и* ***не попасть*** *в Париж из-за такси! Вот уж действительно страна вечнозеленых помидоров!* («Парижская любовь Кости Гуманкова»).

Значительное место в прозе Ю. Полякова занимают предложения со значением субъективной предопределенности, выражающие воленаправленность – побуждение, желание, субъективно осознаваемую целесообразность или своевременность:

1). В предложениях со значением побуждения, направленного к адресату, чаще всего наблюдается отсутствие субъектного детерминанта в форме дат. п.: *Я, например, замечал, как старшина Высовень, начав что-то делать неверно и заметив это, сам себе командует вполголоса:* ***«Отставить!»*** Повесть «Сто дней до приказа». – *Без моего разрешения* ***не отлучаться!*** *– строго предупредил рукспецтургруппы. – Накажу! Сейчас проходим таможенный досмотр!* («Парижская любовь Кости Гуманкова»). В предложениях с отрицательными частицами выраженная семантика ненужности может осложняться определенной императивностью**:** *Более того: в карих Надюхиных глазах возникло то загадочно-задумчивое выражение, которое всегда выдает томящуюся в одиночестве женщину.* ***Не путать*** *с насмешливо-призывным взглядом женщины, томящейся в браке!* – («Козленок в молоке»).

2). Отсутствующий субъект может легко определяться обстановкой речи и контекстом в конкретной личной форме: *Она, конечно, знала о существовании в жизни дочери Башмакова, даже один раз встретила их, шляющихся в переулках возле дома и не знающих, куда* ***пристроить*** *свое вырвавшееся на волю вожделение* («Замыслил я побег»).

3). Субъект может являться в известной степени устраненным и определяться контекстом или обстановкой речи в неопределенной или обобщенно-личной форме: *Но денег больше ни у кого не было, если* ***не считать*** *горстки сантимов, оставшихся у товарища Бурова в общественно-представительской кассе* («Парижская любовь Кости Гуманкова»).

4). В предложениях со значением субъективной необходимости и желаемости субъектный детерминант чаще всего присутствует даже при инфинитивном эллипсисе: – ***Мне бы опять что-нибудь про любовь!*** *– заискивающе пробормотал он. – А вам про какую: про счастливую или несчастную? – уточнила Таня* («Сто дней до приказа»).

5). В предложениях со значением субъективно осознаваемой целесообразности и своевременности субъектный детерминант может быть, а может и отсутствовать: *В этой связи планы у Нади такие:* ***выдать*** *мамулька замуж за образовавшегося поклонника, а уж потом и самой* ***заарканить*** *какого-нибудь потомственного доцента, вроде Желябьева, и* ***обеспечить*** *себе человеческую жизнь в этом идиотском обществе, которое рождено, чтоб Кафку сделать былью;* ***подарит****ь мужу наследника, а затем уже* ***заняться*** *настоящей личной жизнью –* ***изменять*** *с каждым стройным, загорелым мужиком, катающимся на горных лыжах или, на худой конец, играющим в большой теннис…* («Апофегей»). *– Вон из-за того кошкодава дергаемся! – кивает кто-то из них на Зуба. –* ***Морду ему набить!*** («Сто дней до приказа»).

Оттенок облигаторности в инфинитивных предложениях можно считать значением предначертанности, предопределенности. Действие представлено как предполагаемое в будущем, но всегда связанное с настоящим, это может выявляться и при значительном временном разрыве между моментом речи и временем предполагаемого события: – *Эксперимент… А я, выходит, кролик? – Тебя это так смущает? – В общем, нет… В нашей собачьей жизни кроликом* ***побыть*** *– это даже неплохо.* Роман «Козленок в молоке». *Но перед тем как* ***сбежать,*** *он посоветовал мне вложить деньги в акции АО ДДД. «Деньги должны работать, а не мы…» – молвил он на прощание, прикрывая здоровенный чернильный синяк под глазом – награду за подражательство* («Козленок в молоке»). В большинстве случаев действие представлено как нежелательное для субъекта, то есть вынужденное, что не является строго обязательным. *– Ладно, – смирился Арнольд, – в конце концов, вы спорите, а не я. Вам и* ***расхлебывать*** **(**«Козленок в молоке»).

Значение необходимости совершения действия с указанием или без указания на определенное лицо выражено в тех предложениях, где субъект представлен и действие должно быть совершено именно им: – *Ну, так чью койку* ***мне завтра заправлять?*** *– спокойно спросил я членов высокого совета. Никто не ответил* («Сто дней до приказа).

В восклицательных предложениях часто присутствующая семантика целесообразности / нецелесообразности усиливается особой экспрессивной интонацией: – *Мне на них* ***наплевать!*** *Хотят в несколько раз больше, чем за отечественную программу, вывалить – пусть вываливают.* Роман «Замыслил я побег». ***– Тебя за атомной войной посылать! –*** *заорал Зуб* («Сто дней до приказа»). *Чтоб ты, Арнольд, понял, получается эдакая двойная уха! –* ***Как не понять!*** *– закивал Арнольд.* Роман «Козленок в молоке». ***– А что разбираться!*** *– быстро отозвался Шарипов. – Два «старика» из-за «сынка», как собаки, сцепились…Позор!* («Сто дней до приказа»).

Среди инфинитивных предложений, выражающих необходимость и долженствование, выделяются вопросительные предложения, которые в свою очередь делятся на два разряда – «прямо-вопросительные» и «обратно вопросительные» предложения» (по терминологии К.А. Тимофеева). Помимо семантики, присущей предложениям в прямом значении – стремление уточнить направленность действия – обратно-вопросительные предложения приобретают дополнительный оттенок невозможности действия, собственно вопросительная интонация при этом становится вопросительно-восклицательной. Для обратно-вопросительных инфинитивных предложений (по Тимофееву К.А.) некоторые ученые (например, Шутун Е.В.) использует термин несобственно-вопросительные предложения. Позицию облигаторного члена в предложении занимают дейктические слова, десемантизированные местоименные компоненты (*кто, что, к чему*, *зачем, где* и т.д.), участвующие в выражении эмоционального отрицания невозможности [11, с. 13]. Этим предложениям присущи экспрессивность, способность совмещать значение отрицания и выражение живой реакции на происходящее или сказанное. Структурной особенностью их является несовпадение плана выражения (вопросительная структура) с планом содержания (отрицательное сообщение): *А вечером, натолкав в сумку учебники и конспекты, я побегу на Ходынку – сторожить авиационный музей под открытым небом.* ***«А что там сторожить?»*** *– спросите вы* («Небо падших»). Нередко предложения выражают нечто противоположное тому, что спрашивается: *– Ну, конечно… Сейчас!* ***Куда их девать-то, часы ваши?*** *Скоро магазин «Тик-так» тут откроем! – ответила она с той чисто бабьей сварливостью, после которой обычно следует согласие* (в значении – некуда девать ваши часы) («Козленок в молоке»). *– Вы что, ничего не понимаете?! Они всех записывают! Всех! –* ***А чего записывать****? Господь, он и так всех новообращенных наперечет знает, – простодушно оправдывалась бабушка Дуня* (в значении – не стоит записывать, нет смысла записывать) («Замыслил я побег»).

Вопросительные наречия и наречные сочетания уточняют цель того действия, которое должно совершиться, а субъектом выражается сомнение или отрицательное отношение к необходимости совершения цели этого действия: *– Жена, пока «амораловка» действует, отгул взяла и меня тоже отпросила. Сейчас за шампанским побежала. <> – А у тебя точно «амораловки» больше нет? – Нет, конечно!* ***Зачем мне тебя обманывать? –*** *искренне ответил я, косясь на бутылку, где еще оставалось граммов восемьсот* (в значении – Я тебя не обманываю) («Козленок в молоке»). Данные предложения преимущественно употребляются в утвердительной форме, но фактическое значение их следует признать отрицательным: ***А зачем ей, собственно говоря, нанимать кого-нибудь****? Она и сама это может прекрасно сделать. Вывести парашют из строя очень легко – достаточно лишь вынуть шпильку, стягивающую купол, – и вся недолга* (в значении – ей незачем кого-то нанимать) («Небо падших»).

Таким образом, необходимо отметить, что асимметрия плана выражения и плана содержания служит условием для создания экспрессивности предложений данного типа, что позволяет передать значение эмоционального отрицания, в некоторых случаях это

используется для привлечения внимания аудитории или для того, чтобы вызвать эмоциональную реакцию собеседника.

Интересен тот факт, что предложения без вопросительных слов чаще употребляются в собственно вопросительном значении. В интонационном отношении эти предложения более экспрессивны, например, в данном предложении семантика интонации вопроса содержит оттенок угрозы: – *Что ты не понял, гнида двубортная?! Ты что нам говорил тогда, у костра? Забыл?!* ***Напомнить?!*** («Парижская любовь Кости Гуманкова»). Семантика необходимости может дополняется определенной степенью сомнения субъекта в совершении намерения: ***Побежать*** *сразу после нанесенной обиды к мебельному магазину и* ***взять*** *левака?* («Замыслил я побег»). Модальность необходимости предложения иногда осложняется значением, заключенным в интонации вопроса, поскольку в последующем примере субъект неожиданно меняет свое решение и намерен прервать процесс разборки дивана рабочими.

Необходимо отметить, что основное значение этого предложения дополняется оттенками сомнения и нерешительности субъекта речи: *– А долго его назад* ***скручивать? –*** *робко полюбопытствовал Башмаков* («Замыслил я побег»). В семантике предложения может быть заключено значение сомнения, здесь на семантику необходимости накладывается желательность, что, однако, имеет лексическое выражение: *Может,* ***организовать*** *СП и* ***заработать*** *валюту?* («Парижская любовь Кости Гуманкова»).

Можно констатировать: при выражении субъективного модального значения в инфинитивном предложении важную роль играют не только семантика инфинитива, часто – семантика положительной или отрицательной оценки, – но частицы и интонация, благодаря чему предложение приобретает эмоционально-экспрессивную окраску.

Ю. Поляков – мастер социального гротеска, жёсткий сатирик, блестящий наблюдатель жизни. Поляков действительно дает социальный срез общества, используя конструкции с отрицанием возможности, таким образом автор языковыми средствами выражает свой протест против нынешнего неустроенного разлагающегося общества, но отводит личную трагедию от каждого из своих героев, он одновременно смеется над героями и любит их, и в конце концов указывает им путь к свету.

В целом, инфинитив играет важную роль в формировании субъективно-модальной перспективы высказывания, синтаксической и смысловой «связанности» текста, он отличается многофункциональностью, богатством экспрессивно-оценочных значений, выступает в контексте средством передачи информативного содержания и воздействия на читателя, авторского отношения к фактам и событиям. Высокая частотность употребления инфинитивных предложений в прозе Ю. Полякова обусловлена актуализацией основных, ключевых смыслов художественного произведения, что выражается в индивидуально-авторской концепции мира.

Подытоживая сказанное выше, заметим: в ментальном пространстве произведений Ю. Полякова представлена ярко выраженная субъективная модальность, что, несомненно, определяется художественным мировоззрением автора, его эстетическим кредо, отношением к окружающей действительности, наполняет произведения автора полемической заостренностью, эмоциональным накалом и вместе с тем углубленным психологизмом.

Список использованной литературы

1. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста / Л.Г. Бабенко, И.Е. Васильев, Ю.Б. Казарин. – Екатеринбург: 2000. – С. 66-67.

2. Лекант П.А. Система глагольных односоставных предложений в русском языке // Ученые записки МОПИ. Т. 257. – Вып. 16. Русский язык. – М., 1969. – С. 108-140.

3. Поляков Ю.М. Козленок в молоке. – М.: Астрель: АСТ, 2008. – С. 444.

4. Поляков Ю.М. Грибной царь. – М.: Астрель: АСТ, 2008. – С. 479.

5. Поляков Ю.М. Парижская любовь Кости Гуманкова. – М.: Астрель: АСТ, 2008. – С. 243.

6. Поляков Ю.М. Замыслил я побег. – М.: Астрель: АСТ, 2008. – С. 607.

7. Поляков Ю.М. Гипсовый трубач. – М.: Астрель: АСТ, 2008. – С. 266.
8. Поляков Ю.М. Сто дней до приказа. – М.: Астрель: АСТ, 2008. – С. 173.
9. Поляков Ю.М. Апофегей. – М.: Астрель: АСТ, 2008. – С. 55.
10. Русская грамматика / под ред. Шведовой Н.Ю. – «Наука». – М: 1980. – С. 709.
11. Теория функциональной грамматики / по ред. Бондарко А.В. – «Наука». – Л.: 1990. – С. 262.
12. Тимофеев К.А. Об основных типах инфинитивных предложений в современном русском литературном языке // Вопросы синтаксиса современного русского языка под ред. В.В. Виноградова. – М.: 1950. – С. 410.

ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ ЧЕРКЕССОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Калинин С.А., Морозов А.С.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье говорится о системе воспитания адыгов, одного из древнейших и коренных народов, населяющих склоны Северного Кавказа. Рассматриваются базовые принципы, на которых строилась система воспитания этого народа. Данная система принципов позволила адыгам выжить в экстремальных жизненных условиях, преодолеть все возможные тяготы, лишения, связанные с жизнью в горах, военными походами, победами и разорениями, обустройством мирной жизни, а также преумножить свою культуру, сделав её достоянием мировой культуры.

***Ключевые слова**: черкесы, адыги, воспитание, обычаи, традиции, культура, нравственность, Адыгэ хабзе, закон, просветитель, самобытность, педагогика.*

THE REFLECTION OF NATIONAL IDENTITY OF CIRCASSIANS IN THE PEDAGOGICAL AND EDUCATIONAL PRACTICE

Kalinin S.A. Morozov A.S.

Naberezhnye Chelny Institute of social-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The article is about an educational system of Adygs, one of the most ancient and indigenous nations occupying slopes of the North Caucasus. The basic principles on which the educational system of this nation were based are considered. This system allowed Adygs to survive in extreme vital conditions, to overcome all possible burdens, deprivations connected with life in the mountains, military campaigns, victories and ruins, arrangement of peaceful life. The educational system also helped them to enrich the culture and to make their folk culture the heritage of the world culture.

***Keywords**: Circassians, Adygs, education, customs, traditions, culture, morality, Adyghe habze, law, illuminator, identity, pedagogy.*

Устойчивость индивида, адекватность и точность его реализации формируется с рождения и во многом зависит от среды, в которой он находится. На наш взгляд, воспитание является опорной точкой формирования морально-нравственного аспекта личности. Ярким примером воспитания в духе обычаев и традиций являются черкесы. Как отмечал в январе 1854 года «Иллюстрированный журнал Глисона»: «...У черкесов

поразительная особенность: они никогда не жили в подчинении внешнему господству. Адыги терпели поражение, их вытесняли в горы, подавляли превосходящей силой. Но никогда, даже на короткий срок, не подчинялись никому, кроме собственных законов... Черкесы интересны еще и тем, что представляют собой единственный народ на поверхности земного шара, который столь далеко в прошлое может проследить независимую национальную историю».

Воспитание черкесского народа строилось на таких важнейших нравственных категориях, как честь, совесть, порядочность, уважение к старшим, умение вести себя в обществе, честность и т.д. Такой пример воспитания является актуальным в современном обществе.

Обычаи и традиции являются неписанными законами, своего рода конституцией, где отражена культура народа. На этом строится традиционное воспитание и педагогика черкесов. К.Д. Ушинский утверждал: «Воспитание, созданное самим народом и основанное на народных началах, имеет ту воспитательную силу, которой нет в самых лучших системах, основанных на абстрактных идеях».

«Этнокультура черкесского народа представляет собой яркую и достойную часть мировой культуры. Здесь на самом высоком уровне находится этикет и традиции семейного и общественного воспитания» [7].

Многовековой опыт жизни черкесы выразили сводом неписанных законов, получившем название Адыгэ хабзе. Они собрали в нём не только нормы общественного права, но и «аккумулировали все самое лучшее, что характеризует их, совокупность лучших нравственных норм ... предписание, относительно того, как человек должен вести себя дома и в обществе» [1].

Воспитание поколений черкесов изначально строилось на передаче накопленного опыта, мудрости, знаний и т.д. от старшего к младшему. Лишь к концу XVIII века, в связи с изменившимися историческими условиями в среде адыгов-черкесов начинает формирование светская система образования. Результатом деятельности адыгских педагогов-просветителей, Ш.Б. Ногмова, У.Х. Берсея, С. Крым-Гирея (Инатова), Б. Пачева, Т. Кашежева, Ю. Кази-Бека (Ахметукова) и многих других становится создание письменных источников: алфавитов, учебников родного языка, сборников и произведений. Адыгские просветители сделали многое для того, чтобы культура, национальная самобытность адыгского народа не забылась, а стала достоянием не только на местном уровне, но и за границей. И только благодаря их деятельности образование получили тысячи детей и взрослых [2].

Деятельность адыгских просветителей многогранна: художественное творчество, создание алфавитов и учебников родного языка, запись и публикация устно-поэтических народных произведений.

Классическая периодизация выделяет три периода развития черкесского просветительства.

Первый период охватывает 20-60-е годы XIX века. К этому времени относится деятельность писателей-просветителей Ш.Б. Ногмова, С. Хан-Гирея, С. Казы-Гирея, С. Адиль-Гирея, У.Х. Берсея. Для просветителей характерна тесная связь с родным фольклором. В своих произведениях они обращаются к прошлому народа, его обычаям и традициям [5]. Их произведения, обладая воспитательно-нравственным потенциалом, содержат точность моральных норм. Важным результатом деятельности адыгских просветителей стало создание национальных азбук, букварей, открытие национальных школ. В творчестве адыгских педагогов немаловажную роль оказало взаимодействие с достижениями культуры других народов, тем самым сохранив и приумножив традиционное развитие своего народа.

Второй период адыгского просветительства протекал в 60-90-е годы XIX века. На творчество Адиль-Гирея Кешева, С. Крым-Гирея (Инатова) и других было заметно влияние революционных демократов. Круг тем писатели расширили, уделив внимание современному описанию жизни. Особое внимание писатели стали уделять современной

им жизни, судьбе женщины-горянки. Они отказались от романтизма и перешли к реализму, правдивому изображению жизни.

Третий период просветительского движения – это 90-е годы XIX века и дореволюционные годы XX века. В этот период произошло окончательное вовлечение Северного Кавказа в сферу экономического влияния России. Новое поколение просветителей расширяет тематику и разнообразит жанры своих произведений. Изображению жизни своего народа посвящены повествования Б. Пачева, Т. Кашежева, Ю. Кази-Бека (Ахметукова), С. Сиюхова, И. Цея и других [5].

Адыгские просветители, расширившие свое сознание образовательно-воспитательной культурой русского и других народов, сумели наметить пути духовного, национального развития, важным компонентом которого является создание национальной письменности (букварей, азбук, орфографий, алфавитов на разных графических основах), открытие первых национальных школ и развитие педагогической мысли, определившей направление развитию народа и точки соприкосновения с достижениями культуры других народов [3].

Адыгские просветители сделали многое для того, чтобы культура, национальная самобытность адыгского народа не забылась, а стала достоянием не только на местном уровне, но и за границей. И только благодаря их деятельности образование получили тысячи детей и взрослых [5].

Понятие педагогики у черкесов подразумевает воспитание в традициях и обычаях народа, которые передаются из поколения в поколение веками. Такое воспитание является квинтэссенцией всего накопленного опыта народом за весь период его бытия.

Познакомившись с адыгскими сказками еще в 30-х годах, А.М. Горький дал высокую оценку им, особенно их нравственному потенциалу [3]. «Ценность адыгейских сказок увеличивается еще и тем, – пишет он, – что в них зло везде побеждено. Это – хорошее свидетельство о здоровье народа» [4].

Целостность человеческого бытия в этносе опиралась на высокое почтение к имени отца, на положении семьи и рода в обществе и вся воспитательная работа сводилась к соблюдению основных традиций народа, к овладению общей культуры черкесов. Чтобы жить в этом обществе (и не только выжить) без этих качеств, которые востребованы народом и отражены в его воспитательной системе, было невозможно. Обществу были необходимы неписаные законы (традиции), которые неукоснительно исполнялись [6].

Для народной педагогики черкесов важно формирование качества человечности. В смысловом отношении это – задача вытеснения, замещения, преобразования, изменения или коррекция разрушительного асоциального, агрессивного в человеке, в системе его бытия и заполнение ценностным смыслом. Отдаляясь от соблюдения традиций, обычаев приближаемся ли мы к общим в ценностном отношении смыслам человеческой жизни, к миру в целом? Отнюдь нет, этнос, сохраняя национальные черты, сохраняя основы собственной культуры, больше определяет ценностные ориентиры и делает свой вклад в мировую культуру [6].

Адыгское просветительство к концу XIX – началу XX века сумело выйти на качественно новый уровень. Через формировавшуюся систему национального образования произошёл переход от просветительских идей к завершённому, сформировавшемуся образу национальной адыгейской литературы. Творчество адыгейских просветителей характеризует самобытный национальный характер адыгов в его многогранности и поликультурном взаимодействии.

Список использованной литературы

1. Укол Р.А. Вестник Адыгейского государственного университета // Культурология, 2008. – №2.

2. Колков И. Адыгские педагоги-просветители // Педагогика, 2006.

3. Тешева Ф.Р. Педагогическая деятельность и педагогические взгляды У.Х. Берсея и П.И. Тамбиева / диссертация. – Майкоп, 1998.

4. Адыгейские сказания и сказки. – Ростов-на-Дону, 1937.

Интернет ресурсы
5. http://xreferat.ru/71/4503-1-adygskie-pedagogi-prosvetiteli.html
6.http://www.elot.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=2116&Itemid=100
7. http://www.kazedu.kz/referat/128425

ПРОБЛЕМА ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ТРУДАХ ПЕДАГОГА-НОВАТОРА XIX ВЕКА А.Н. ОСТРОГОРСКОГО

Лесовик В.В., Щетинин И.В.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье освещается проблема духовно-нравственного воспитания в отечественном образовании XIX века. Рассматривается выдающийся российский педагог-новатор и публицист – Острогорский А.Н. Проводится анализ его деятельности, подходов и концепций, где ведущей проблемой является духовно-нравственное становления личности. В основе его концепций лежит представление о гуманной личности, вера в существование добрых начал человека.
Ключевые слова: *личность, нравственность, отечественная педагогика, воспитание, педагог-новатор, нравственный уровень, справедливость.*

THE PROBLEM OF MORAL AND ETHICAL EDUCATION IN THE WORKS BY OSTROGORSKY – THE 19TH CENTURY INNOVATIVE EDUCATOR

Lesovik V.V., Schetinin I.V.

Naberezhnye Chelny Institute of social-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The article highlights the problem of moral education in the national education of the XIX century. Considered an outstanding Russian educator and a pioneer and publicist - Ostrogorsky A.N. The analysis of his activities, approaches and concepts, where the leading problem is the spiritual and moral formation of the person. At the core of his concepts is the concept of humane personality, belief in the existence of the principle of good person.
Keywords: *personality, morality, the domestic pedagogy, education, educators and innovators, moral level, justice.*

Проблема духовно-нравственного становления личности в современный период приобретает особую актуальность, когда цивилизация вплотную соприкоснулась с глобальными проблемами жизни на Земле. Угроза экологического кризиса на рубеже XX-XXI вв. явилась следствием духовного оскудения человечества, прагматических жизненных ориентаций, формирования общества потребления.

При этом решение глобальных проблем человечества, а также задач духовно-нравственного воспитания подрастающих поколений в поликультурном мире возможно лишь в условиях диалога культур, понимания ценностей различных культур, взаимного уважения и сотрудничества.

Разработке проблемы духовно-нравственного воспитания подрастающих поколений в отечественной педагогики придавалось центральное значение в различные исторические периоды. Отечественными учеными были разработаны фундаментальные основы духовно-

нравственного воспитания личности, обращение к которым может стать залогом успеха в решении многих проблем.

Современные отечественные философы и педагоги, занимающиеся разработкой проблемы духовно-нравственного воспитания личности, обращаются к традициям отечественной философии и педагогике прошлого, находят пути адаптации идей отечественных ученых прошлого к современным условиям духовно-нравственного становления личности и их дальнейшему развитию.

Важную роль в решении проблемы духовно-нравственного воспитания личности на основе ценностей христианско-православной культуры сыграли ученые дореволюционного периода развития России. Проблема духовно-нравственного воспитания личности исследовалась и разрабатывалась такими русскими философами XIX – начала XX вв., как Н.А. Бердяев, И.А. Ильин, Н.О. Лосский, В.С. Соловьев, В.В. Розанов, Н.Ф. Федоров, П.А. Флоренский, С.Л. Франк и другими.

Решению этой проблемы посвятили свои труды выдающиеся отечественные педагоги: Н.Х. Вессель, В.И. Водовозов, Н.Г. Дебольский, М.И. Демков, В.В. Зеньковский, П.Ф. Каптерев, П.Ф. Лесгафт, А.Н. Острогорский, Н.И. Пирогов, С.А. Рачинский, В.Я. Стоюнин, В.Н. Сорока-Росинский, К.Д. Ушинский, Л.Н. Толстой и др.

Большой вклад в развитие образования XIX – начала XX веков внес выдающийся российский педагог-новатор и публицист – Острогорский Алексей Николаевич (25 января 1840 – 2 октября 1917 (77 лет) Петербург). Теоретик и практик, считающий, что подходить к воспитанию надо всесторонне, рассматривая его в тесной взаимосвязи с другими жизненными явлениями, особое внимание уделял системе духовно-нравственного воспитания личности.

Острогорский А.Н. окончил Петербургский кадетский корпус, Михайловскую артиллерийскую академию. Преподавал в бесплатной Василеостровской начальной школе. Затем преподавал в военно-учебных заведениях и учительской семинарии в Москве. Публиковал статьи в журналах «Учитель», «Чтение для юношества», «Образование». В 1869-1877 редактор журнала «Детское чтение», для которого писал научно популярные статьи и художественные произведения о природе, мире, животных. В 1883-1910 редактор журнала «Педагогический сборник», в котором напечатал свои программные работы: «По вопросу о нравственности» (1887), «Справедливость в школьной жизни» (1888) и др. А.Н. Острогорский составил и издал «Педагогическую хрестоматию» с целью познакомить общественность с идеями крупнейших отечественных педагогов. Занимался исследованием педагогической деятельности Н.И. Пирогова и К.Д. Ушинского [4].

Алексей Николаевич считал, что существенную роль в обучении и воспитании играют те же умственные процессы, которые ведут к формированию научных понятий – анализ, синтез, сравнение, обобщение. Чем больше развиты умственные силы, тем совершеннее нравственные понятия: «Надо, однако же, сказать правду, что умный и образованный человек не всегда бывает непременно нравственным. Умные бестии в жизни кишат на каждом шагу. Многим образование, по-видимому, служит только для того, чтобы обдуманнее, искуснее преследовать свои корыстные цели, правдоподобнее иезуитничать и т. д.» [1].

«Значительное участие умственных процессов в образовании нравственности человека и заставляет искать опоры для действий воспитателя в умственном образовании, тем более, что влияние его на другие элементы образования нравственных понятий сравнительно довольно мало». «Во всякой житейской сфере умственное развитие делает человека более способным применяться к обстоятельствам, научает его усовершенствованным видам труда и вообще сообщает человеку большую ловкость и успехи во всех отношениях» [1].

Двигателем человеческих поступков является не только ум, но и сердце, чувства. Идеи побуждают человека к действию, если они не подкреплены чувствами. По мнению педагога, надо заботиться не только о развитии ума у ребенка, но и воспитывать в нем

чувство любви к отечеству, глубокое уважение к человеческой личности, правдивость, честность, отзывчивость, сострадание.

Большое внимание А.Н. Острогорский уделял развитию в ребенке нравственных привычек: «У людей, стоящих на очень низкой ступени развития, нет и не может быть нравственных понятий, но уже есть обычаи, поверья, поговорки, в которых выражается мораль, выведенная из повседневной деятельности большинства, а последняя большей частью определяется далеко не разумными причинами. История заметила, что у людей, живущих охотой и рыболовством, нравственные требования ограничивались мужеством, верностью, благодарностью, потом является признание прав собственности и уже, позже выступает еще одно требование – уважение личности» [3]. Нравственные привычки предшествуют всегда осознанию собственных поступков. Он проанализировал факторы, от которых зависят нравственные привычки, образующиеся у человека: внешние влияния и качества субъекта, воспринимающего и перерабатывающего впечатления окружающего мира. Отвлечься от собственного впечатления и понять действительные чувства других может не всякий. Во взаимоотношениях людей важны искренность, правдивость. Привычка быть правдивым возникает лишь в соответствующих условиях, в которые поставлен ребенок. Привычка приобретает свое значение и сохраняется настолько прочно, насколько чувствуется интерес к ней.

В своих трудах А.Н. Острогорский затрагивает вопрос разноголосицы взглядов в этом отношении. «Нравственный запрос есть в действительности вопрос о смысле жизни, о самооценке, о спокойствии совести. Не знать, хорошо ли я живу, то ли делаю, что следует, правильно ли понимаю свои отношения к людям, не уметь решить для себя вопроса, кто я, честный или слабый человек, шел ли в жизни твердо или самообманывался, – значит, потерять веру в самого себя. Понятно, что сомнения, неуверенность в этом крайне тяжелы для человека, потому что лишают его духовного мира» [3]. С сожалением ученый отмечает тот факт, что ищущие решения основных нравственных вопросов составляют меньшинство, тогда как основная масса общества равнодушна ко всякого рода нравственным вопросам.

Педагог рассматривает в своих работах различные формы ответственности человека за свои поступки: от самой примитивной, выражаемой в признании человеком своих поступков, до высшей формы ответственности – перед своей совестью. И пока еще круг таким образом мыслящих людей невелик, но А.Н. Острогорский уверен, что «близко уж время, когда будут не только выслушиваться слова мыслящих людей, но и задумываться над ними. Отмечая, что среди массы всегда есть люди с прочно установившимися взглядами, он констатирует наличие противоположного множества людей без убеждений, легко меняющих свое мнение, часто без колебаний на другие, иногда прямо противоположные, если они им представляются более удобными в практической жизни» [1].

Педагог-новатор утверждает, что общество всегда состоит из людей разного нравственного и умственного склада: «Есть личности, помыслы которых почти целиком направлены на благо ближних. Главное содержание их жизни составляют заботы об улучшении материального и нравственного быта неимущих и страждущих людей, включая в их число детство и дряхлую старость. Личные потребности их всегда очень скромны, в их мысли вовсе не входят расчеты на благодарность. Они не выставляют своей деятельности, и окружающие часто только после их смерти узнают массу сделанного ими добра, другие не чувствуют потребности облегчать чужие страдания, но зато каждый раз, когда представляется случай помочь человеку, они с полной готовностью делают все, что в их силах. Таких больше, чем первых, но и такой доброжелательностью наделено далеко не большинство» [3].

А.Н. Острогорский призывает бороться против упадка нравственности. «Нравственность родилась и выросла среди людей. Некоторые психологи замечают, что в одиночестве человек очень опускается и всегда катится ко всему зверскому, низкому... Молодежи свойственно тянуться к свету и надо, чтобы около нее были хорошие люди» [3].

Говоря о педагогической роли в духовно-нравственном становлении личности, Алексей Николаевич справедливо замечает: «Сдерживая своего питомца, когда он скользит вниз, зовя его вверх на свет божий, он только в вере и способности созерцать бездну вверх может найти силу для своей работы» [3].

Необходимым и обязательным компонентом детских отношений является справедливость, без которой нельзя жить ни государству, ни обществу, ни семье. «Справедливость – основной элемент нравственности, необходимое условие всякого общежития. Выше справедливости только любовь, когда человек ради другого человека способен на бескорыстную жертву. При простых отношениях справедливым быть не трудно, но в жизни гораздо больше сложных отношений. Если хочешь быть справедливым, что могут от нас требовать, как нам вести себя, определить это в виде общего руководящего начала» [3]. Объем понятий о справедливости не представляет чего-либо постоянного, законченного. Он увеличивается с повышением нравственного уровня, развитием индивидуальности требования.

О духовно-нравственном воспитании в условиях семьи А.Н. Острогорский говорит в работе «Семейные отношения и их воспитательное значение»: «Семья – это отдых от забот, обид, неудач общественной жизни. Надо уметь управлять собой, сдерживать себя в дурном. Именно в семье дети приучаются к порядку, труду, дружелюбию, правдивости и честности» [3].

По А.Н. Острогорскому, «семья – самая ранняя и самая влиятельная пища, которой питается человеческий дух. Дети воспитываются той семейной жизнью, какая складывается. Жизнь семьи тем сильна, что ее впечатления постоянны, они укрепляют дух человека. Педагог называет признаки микроклимата семьи, имеющие благотворное влияние на нравственное формирование личности: «Хорошая семейная атмосфера, забота, нравственная требовательность любящей матери. В общении с родителями ребенок расширяет свой кругозор, учась у них трудолюбию, справедливости, прямодушию, участию чужому горю» [3].

Таким образом, проблема духовно-нравственного становления личности является ведущей в трудах А.Н. Острогорского, в которых он говорит о единстве, органическом сочетании нравственных знаний и нравственного опыта. Острогорский считал необходимым прививать человеку нравственные привычки, воспитывать такие нравственные качества, как чувство ответственности за свои поступки, твердость убеждений, справедливость и доброжелательность к людям, умение управлять собой. Теоретические основы духовно-нравственного воспитания в наследии А.Н. Острогорского сохраняют свою актуальность. Изучение опыта ученого сегодня важно тем, что помогает в творческом поиске новых путей развития педагогической науки. Педагогическая деятельность и труды А.Н. Острогорского составляют одну из ярких страниц в истории русской прогрессивной педагогики.

Список использованной литературы

1. Острогорский А.Н. Образование и воспитание. [Текст] / А.Н. Острогорский. – СПб., 1897. – 134 с.

2. Острогорский А.Н. Н.И. Пирогов и его педагогические заветы: (очерки по истории рус. пед. мысли). [Текст] / А.Н. Острогорский. – СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1914. – VIII, 179 с.

3. Острогорский А.Н. Избранные педагогические сочинения. [Текст] / А.Н. Острогорский. – М.: Изд-во Педагогика, 1985. – 352 с.

4. Каптерев П.Ф. Воспоминания об А.Н. Острогорском. Педагогический сборник. [Текст] / А.Н. Острогорский. – №12. – 1917. – С. 213-221.

ПРОБЛЕМА ЭТНОЦЕНТРИЗМА В УСЛОВИЯХ ПОСТМОДЕРНОВОГО ОБЩЕСТВА

Морозов А.С., Калинин С.А.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

Проблемой исследования в данной статье выступает явление этноцентризма в условиях формирования постмодернового общества. Рассмотрены базовые характеристики постмодернового общества, условия его формирования на территории РФ, представлен краткий обзор основных форм этноцентризма, расскрыто понятия делегитимизации. Рассмотрен механизм сохранения культурно-этнической целостности посредство этноцентризма.

***Ключевые слова**: этноцентризм, постмодерн, общество, культурное ядро, делегитимизация, этническая уникальность, поликультурное взаимодействие.*

THE PROBLEM OF ETHNOCENTRISM IN POSTMODERN SOCIETY

Morozov A.S., Kalinin S.A.

Naberezhnye Chelny Institute of social-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The phenomenon of ethnocentrism in the formation of postmodern society is the research problem in this article. The basic characteristics of postmodern society and the conditions of their formation on the territory of the Russian Federation are considered. A brief overview of the main forms of ethnocentrism is presented, the concept of delegitimization is disclosed. The mechanism of preserving the cultural and ethnic integrity by ethnocentrism is examined.

***Keywords:** ethnocentrism, postmodern, society, the cultural core, delegitimization, ethnic uniqueness, multicultural interaction.*

Россия поликультурная, многонациональная страна, объединяющая под своим началом более 190 этнических общностей. Проблема гармоничного сосуществования такого этнического многообразия, сохранения культурной уникальности и упреждения ситуаций “лавиноподобного” развития националистических настроений сегодня приобретает крайне высокую значимость. В связи с этим поручение Президента РФ В.В. Путина создать Федеральное агентство по делам национальностей может расцениваться как стратегический шаг, направленный на ликвидацию общественной напряженности вызванной различными этно-конфессиональными противоречиями, грозящими расколом общества.

Одно из названий современного общества на ряду с технологическим, информационным, постиндустриальным является определение его как постмодерновое общество.

Основные концепции постмодернизма были разработаны в рамках французского постструктурализма (З. Бауман, Ж. Деррида, М.-Ф. Лиотар, М. Фуко и др.). З. Бауман характеризует постмодернизм как некую особую ментальность, отличающуюся от ментальности модерна и проявляющуюся в следующих признаках:

- плюрализм культур, который распространяется на буквально все: традиции, идеологии, формы жизни и т.д.;
- постоянно происходящее изменение;
- отсутствие каких-либо властных универсалий;

- доминирование средств массовой информации и их продуктов;

- отсутствие основной реальности, ибо все, в конечном счете, представляет собой символы [5].

Важно отметить, что появление постмодернизма на территории России на прямую связанно с процессом распада Союза Советских Социалистических Республик. Анализируя этот исторический период, Михаил Эпштейн пишет: «Весной 1991-го года в Литературном институте состоялась большая конференция о постмодернизме, после чего почти мгновенно этот «изм» начал свое победное шествие по стране: все отмеченное печатью этого направления признавалось нужным и интересным, а все остальное сразу сдавалось в архив… Мне представляется, что сходство постмодернизма и коммунизма как программных методов воздействия на общественное сознание далеко не случайно, они представляют собой в России две фазы становления одного идейно-эстетического проекта. Если коммунизм провозглашал грядущее торжество идей, преображающих реальность, то постмодернизм обнаруживает уже отсутствие какой-либо другой реальности, кроме реальности самих идей» [4, с. 54].

Был запущен процесс формирования принципиально нового типа общественной формации, характеризующейся крайне эклектичной экзистенциией, французский философ-постмодернист Ж.-Ф. Лиотар достаточно “образно” характеризовал постмодерновое общество: «Эклектизм есть отправная точка современной культуры в целом: человек слушает реггей, смотрит вестерн, ест пищу от McDonald's за ланчем и блюда местной кухни за ужином, пользуется парижской парфюмерией в Токио и носит одежду в стиле «ретро» в Гонконге; знание – это материал для телевизионных игр» [7, с. 18].

На фоне планомерной унификации основных сфер общественной жизни с одной стороны и постепенно нарастающих, искусственно генерируемых этнических противоречиях с другой, происходил процесс развала СССР. Один из авторитетных исследователей вопроса манипуляции сознания С.Г. Кара-Мурза в своей книге «Манипуляция продолжается» анализируя эти события утверждает: «Воздействие на массовое сознание в *информационно-психологической* войне имело целью непосредственное разрушение культурного ядра народа. Был произведен демонтаж исторической памяти, причем на очень большую глубину, опорочены и осмеяны символы, скреплявшие национальное самосознание, в людях разжигалось антигосударственное чувство, неприязнь к главным институтам государства − власти, армии, школе, даже Академии наук» [1].

Целенаправленно, шаг за шагом стиралась целевая установка на единство, заложенная в исторической памяти народа, все более конкретную форму стали приобретать националистические настроения, подкреплённые щедро раздаваемым псевдо суверенитетом. Явление этноцентризма, напрямую зависимое от численного состава этнической общности начало приобретать наиболее радикальные формы у малочисленных народов.

Американские психологи М. Бруэр и Д. Кэмпбелл выделили основные показатели этноцентризма:

~ рассмотрение обычаев своей группы в качестве универсальных;

~ восприятие элементов своей культуры (норм, ролей и ценностей) как естественных и правильных, а элементов других культур как неестественных и неправильных;

~ представление о том, что для человека естественно сотрудничать с членами своей группы, оказывать им помощь, предпочитать свою группу, гордиться ею и не доверять и даже враждовать с членами других групп [6].

По мнению Т. Стефаненко этноцентризм может проявляться в целом каскаде различных форм:

Гибкий этноцентризм характеризующийся отсутствием враждебного отношения к другим группам и сочетающийся с терпимым отношением к межгрупповым различиям.

Воинственный этноцентризм выражающийся в ненависти, недоверии, страхе и обвинении других групп. Наиболее часто проявляется в среде этнических мигрантов, а так же «малых нациях».

Крайняя степень этноцентризма выражается в форме *делегитимизации* – рассмотрении группы или групп в качестве сверхнегативных социальных категорий, исключаемых из реальности приемлемых норм и ценностей. Делегитимизация максимизирует межгрупповые различия и включает в себя осознание подавляющего превосходства своей группы [3].

Ряд отечественных и зарубежных социологов определяют этноцентризм как – негативное социальное явление, равнозначное национализму, шовинизму и даже расизму.

Крайне “болезненным” примером могут выступать события первой и второй “чеченских” компаний, последствия которых одинаково тяжело переживаются представителями обеих народов. В условиях нарастающего социального кризиса культурное ядро народа, выраженное в его обычаях и традициях, было подменено крайне агрессивной религиозной компонентой, сохранялись лишь тщательно отобранные поведенческие паттерны, оправдывающие и подкрепляющие проявления воинствующего этноцентризма.

Но у этой “медали” есть и оборотная сторона, этноцентризм может быть рассмотрен, как закономерный процесс, в большей степени, являющийся защитным механизмом, стоящим на страже национальной самоидентификации и культурной целостности народа.

В эпоху постмодерна становится очевидной высокая значимость сохранения этнической уникальности на основе традиционного, культурно-философского базиса, сформированного и выпестованного не одним поколением народа и нашедшего свое отражение в образе народной жизни. При этом одной из главенствующих целевых ориентаций, должна выступать направленность на развивающую межэтническую коммуникацию и поликультурное взаимодействие.

Список использованной литературы

1. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция продолжается. Стратегия разрухи. [Текст] / С.Г. Кара-Мурза. – М.: «Алгоритм», 2011. – С. 352.

2. Майерс Д. Социальная психология. [Текст] / Д. Майерс. – СПб: «Питер», 1997 – С. 286.

3. Стефаненко Т.Г., Шлягина Е.И., Ениколопов С.Н. Методы этнопсихологического исследования. [Текст] / Т.Г. Стефаненко. – М.: Изд-во МГУ, 1993.

4. Эпштейн М. Постмодерн в России: Литература и теория. [Текст] / М. Эпштейн. – Москва: Изд. Р. Элинина, 2000. – С. 238.

5. Bauman Z. Intimations of Postmodernity. [Текст]/ Z. Bauman. – London: Routledge, 1992.

6. Brewer M.B., Campbell D.T. Ethnocentrism and Intergroup Attitudes: East African Evidence. [Текст] / M.B. Brewer. – N.Y.: «Halsted/Wiley», 1976.

7. Lyotard J.-F. The Postmodern Condition. [Текст] / J.-F. Lyotard. – Manchester, 1984. – С. 76.

МУНИЦИПАЛЬНЫЕ КРЕДИТНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ ДОРЕВОЛЮЦИОННОЙ РОССИИ И ИХ ПОТЕНЦИАЛ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОСТИ

Саетгараев И.И.

МАОУ «Лицей №78 им. А.С. Пушкина» г. Набережные Челны, Россия

Изучение дореволюционных кредитных учреждений позволяет посредством привлечения свободных средств населения и облегчения бремени ложащегося муниципальными потребностями на бюджет активизировать деятельность современной финансовой системы. В условиях санкционной политики Запада это является актуальным.

Ключевые слова: *Казанская губерния, финансовая сфера, Городской Общественный банк.*

MUNICIPAL CREDIT INSTITUTIONS IN PRE-REVOLUTIONARY RUSSIA AND THEIR POTENTIAL IN MODERN CONDITIONS

Saetgaraev I.I.

MAEO «Lyceum N78 of A.S. Pushkin», Naberezhnye Chelny, Russia

The study of pre-revolutionary credit institutions enables the stimulation of the activity of modern financial system through attracting available assets of population and alleviating the budget from municipal needs. The study is rather acute in the context of Western sanctions on Russia.

Keywords: *Kazan Province, financial sphere, public city bank.*

В XIX веке в Казанской губернии, как и во всей Российской империи, началось активное становление банковской системы. Было организовано большое количество различных кредитных учреждений, различающихся своими уставными капиталами, организационной структурой и отношением к ним государства. Одними из них были городские общественные банки.

2 января 1848 года состоялось открытие Казанского Городского общественного банка. Он стал первым полноценным кредитным учреждением в Казанской губернии подобного рода с уставным капиталом в 30.774 рубля [5].

Целью данного учреждения правительство ставило «производством ссуд доставить местным гражданам вспомоществование в торговых их оборотах, а на получаемые от того проценты содержать Дом Призрения неимущих, престарелых и увечных граждан города Казани» [6].

Такое положение Казанского Городского общественного банка, предопределило всю его деятельность, и в этом плане он, также как и ранее существовавший Приказ общественного призрения, являлся городским общественным учреждением, а не коммерческим банком.

Городской общественный банк зависел от муниципалитета. Контроль над ним был передан непосредственно Казанской Городской думе под особенным, в отношении охраны выгод банка, попечительством казанского губернатора. Для управления делами банка назначались: Городской Голова, под именем Директора банка и два члена, под именем Товарищей Директора. Общий надзор за деятельностью городских общественных банков и их опеку осуществляло Министерство внутренних дел.

В дальнейшем, несмотря на вносимые правительством изменения в устав, муниципальные структуры сохранили свой контроль над деятельностью Городского общественного банка. В результате определение размеров процента на вклады и ссуды, рассмотрение ежегодных отчетов, обращение резервного капитала на усиление основного и многие другие вопросы решались только при непосредственном участии Городского общества.

Столь значительная опека была обусловлена желанием обезопасить банковские капиталы от возможных спекуляций и потерь и тем самым обеспечить стабильное получение прибылей для содержания Дома Призрения, а также стремлением

заинтересовать население вложением своих свободных денежных капиталов именно в это кредитное учреждение.

Эти обстоятельства предопределили первоначальную узость осуществляемых банком операций. В результате только после 1860 года, в связи с увеличением вкладов возникла необходимость в активизации и расширении активных операций Городского общественного банка, и он начал приобретать вид настоящего кредитного учреждения. Так с 1861 года в перечне его банковских услуг появились такие операции как ссуды под залог процентных бумаг и вещей. По Положению от 6 февраля 1862 года «О Городских общественных банках» ему разрешили принимать к переучету векселя от других банков. В 1867 году делаются возможными вклады на текущие счета, через которые за 30 лет, к 1897 году, прошло 24.860.469 рублей 72 копеек [2]. С 1871 года Городской общественный банк сам открывает текущие счета в других банках края. 1870 год стал началом покупки банком, по мере накопления свободных капиталов, процентных бумаг в свой портфель, но производилась она с большой осторожностью. Такая банковская операция как специальные текущие счета, открываемые под обеспечение процентными бумагами, причем обязательно гарантированные государством и правительством, стала свершившимся фактом лишь в 1892 году. Даже после этого банк все ещё не получил возможности открывать «кредит в форме специальных текущих счетов под всякие солидные обеспечения, а тем более – под обеспечение недвижимостей» [1].

Казанский Городской общественный банк сыграл значительную роль в общественно-экономической жизни города. На накопленные в нем к 1872 году 483.343 рубля 63 ¾ копейки было устроено содержание богадельни, в 1871 году сто тысяч было употреблено на постройку Реального училища. 3 января 1889 года, на капиталы, предоставленные Казанским Государственным общественным банком, состоялось открытие Городского ломбарда в Казани. В дальнейшем были сделаны займы городу и Городскому ломбарду на общую сумму более 607 тысяч рублей и так далее. Всего за пятидесятилетний период деятельности банка, с 1848 по 1898 год, только на благотворительные учреждения было употреблено 1.473.079 рублей 75 ¾ копейки из чистой прибыли [3].

Благодаря Городскому общественному банку активизировалась финансовая жизнь города посредством привлечения праздно лежащих капиталов населения. За период с 1848 по 1898 год вкладов в банк поступило 74.016.257 рублей 34 копейки. Это при сравнении со всеми поступлениями (83.751.342 рубля 43 копейки) составляло 7/8 всех оборотов [4].

Такой огромный приток денег, требовавших своего вложения, предопределил активизацию торгово-промышленной жизни в губернии. Это осуществлялось в процессе учета векселей и проведения ссудных операций.

Ориентированность городских общественных банков на удовлетворение потребностей городского населения предопределило появление в перечне проводимых ими операций, своеобразную, свойственную только им услугу по кредитованию клиентов под залог городской недвижимости. При этом данному закладу со стороны КГОБ в конце XIX – начале XX века уделялось значительное внимание. Огромную роль в этом сыграл тот факт, что эти банки были ориентированы на удовлетворение потребностей городского населения, в большинстве своем обеспеченного. Данной группе клиентов было выгодно использовать в качестве залогов имеющуюся у них недвижимость.

Городские общественные банки стали одним из тех видов кредитных учреждений, которые, как и во всей Российской империи, получили наибольшее распространение в Казанской губернии. В 1864 году в Чистополе возник Общественный и купца Григория Полякова банк, в 1867 году Спасский, в 1875 году Козьмодемьянский и Цивильский, в 1908 году Тетюшский потомственного почетного гражданина Петра Васильевича Серебрякова, в 1912 году Ядринский и в 1913 – Свияжский Городские общественные банки [7].

Эти кредитные учреждения были аналогичны Казанскому Городскому общественному банку. Схожесть проявлялась в их создании с целью оказания помощи

городу и городским предпринимательским кругам, в доминировании операций по учету торговых векселей, выдаче ссуд под залог гарантированных правительством процентных бумаг и городские строения.

Подводя итог, можно сказать, что городские общественные банки, и Казанский Городской общественный банк в частности, стали неотъемлемой частью общероссийской банковской системы. В то же время Казанский Городской общественный банк качественно выделялся не только среди кредитных учреждений аналогичного типа на уровне губернии, но даже всей Российской империи. Предоставляя своим клиентам широкий спектр услуг, к концу XIX – началу XX века Казанский Городской общественный банк нашел свою нишу в финансовой системе губернии, став не только инструментом кредитования городского населения, но и экономической опорой проводимых в Казани разного рода преобразований.

Современные города сталкиваются с множеством проблем, среди которых можно указать необходимость проведения активной хозяйственной деятельности (решение транспортных проблем, облагораживание городской жизни), реализацию разнообразных социальных задач (поддержка малоимущих слоев населения, осуществление разнообразных социально значимых проектов) и так далее. Все это требует дополнительных финансовых затрат, которые муниципальные власти зачастую не могут себе позволить. Создание подобного городскому общественному банку кредитного учреждения, прибыль которого сосредотачивалась бы не в частных руках, а непосредственно в муниципальной казне, на наш взгляд, серьезно облегчило бы решение множества городских проблем, хотя бы, например, финансирование детских дошкольных учреждений.

Безусловно, на сегодняшний день существует множество разнообразных банков. Однако при должной поддержке со стороны государства, хотя бы на начальном этапе своего существования, муниципальные кредитные учреждения, имеющие в своей основе большие гарантии, на наш взгляд, уверенно смогли бы занять свое место в сегменте городского кредитования снизив тем самым напряженность в актуальной на сегодня проблеме ипотеки и также в сфере микро кредитования.

Список использованной литературы

1. Доклад комиссии, избранной Казанской Городской думой для ревизии отчета Казанского Общественного банка за 1894 год. №52. – Казань, 1895. – С. 11; Доклад комиссии, избранной Казанской Городской думой для ревизии отчета Казанского Городского общественного банка за 1898 год. №42. – Казань, 1899. – С. 15.
2. Отчет о деятельности Казанского Городского общественного банка за 50 лет. С 1848 по 1898 год. – Казань, 1897. – С. 10.
3. Отчет о деятельности Казанского Городского общественного банка за 50 лет. С 1848 по 1898 год. – Казань, 1897. – С. 9, 34, 35, 46.
4. Там же. – С. 14.
5. Очерки истории Национального банка Республики Татарстан / Р.Р. Салихов, Р.Р. Хайрутдинов, Л.Ф. Хайрутдинова. – Казань, 2000. – С. 6.
6. Свердлова Л.М. На перекрёстке торговых путей. – Казань, 1991. – С. 40.
7. Свод балансов городских и сельских общественных банков на 1 января 1914 года и прибыли и убытки банков за 1913 год. – Петроград, 1914. – С. 8, 12, 14, 15.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ ТАТАРСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ СТИЛЕ РЕЧИ

Тарасов А.М., Савина А.А.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье раскрыт потенциал фразеологических единиц, используемых в публицистическом стиле. Использование фразеологических единиц делает речь лаконичной, выразительной, эмоциональной и вместе с тем информационно-насыщенной, они наиболее полно отражают смысловые оттенки и придают тексту большую эмоционально-экспрессивную окраску, что усиливает воздействие на читателя.

Ключевые слова: *фразеологическая единица, публицистический стиль, литературный язык.*

PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE TATAR AND RUSSIAN LANGUAGES IN JOURNALISTIC STYLE

Tarasov A.M., Savina A.A.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The article revealed the potential of phraseological units used in publicistic style. The use of phraseological units makes the speech concise, expressive, emotional and information-rich, they reflect the shades of meaning and give the text more emotionally expressive color that enhances the impact on the reader.

Keywords: *phraseological unit, journalistic style, literary language.*

Язык – это орудие культуры: он формирует человека, определяет его поведение, образ жизни, мировоззрение, менталитет, национальный характер, идеологию. Родной язык – основная духовная ценность народа.

Основную культурную нагрузку несет лексика: слова и словосочетания. Из них складывается языковая картина мира, определяющая восприятие мира носителями языка. Особенно наглядно и ярко этот аспект представлен фразеологизмами, пословицами, поговорками – то есть тем слоем языка, в котором непосредственно сосредоточена народная мудрость или, вернее, результаты культурного опыта.

Фразеологию образно называют жемчужиной речи. Фразеологизмы – это единицы языка, по природе своей предназначенные быть средством передачи образного представления, эмоционального состояния [11, с. 98].

Использование в публицистических текстах фразеологических единиц, обладающих культурной информацией, позволяет не только заняться изучением жизни народа, но и способствует установлению взаимопонимания между автором и читателем, при условии, что читатель обладает необходимыми фоновыми знаниями, которые помогают понять прагматические установки, заложенные автором в высказывание.

Публицистический стиль речи представляет собой функциональную разновидность литературного языка и широко применяется в различных сферах общественной жизни. Главная функция публицистического стиля – сообщение социально значимых новостей и их комментирование, оценка событий и фактов.

Изучив материалы газет, телевизионные передачи, интернет-ресурсы, мы выявили примеры функционирования фразеологических единиц в публицистическом стиле речи татарского и русского языков:

<u>В татарском языке:</u>

«Без башкортлар белән иң якын кардәш халык буларак, дус яшәрбез. Безнең арага беркайчан да *кара мәче* керергә тиеш түгел» («Мы будем жить дружно с башкирами – родственным нам народом. Между нами никогда не должна пробегать *черная кошка*») [1, с. 16].

«Илләребез, халыкларыбыз арасына кергән әлеге *кара мәчене* бу бераз гына *сорылатырга, аның төсен уңдырырга ярдәм итәр*» («Это придаст *черной кошке*,

пробежавшей между нашими народами, *серый оттенок и будет способствовать ее осветлению*») [2, с. 4].

Чёрная кошка пробежала – неожиданно возникла неприязнь, отчуждение, недоброжелательность по отношению друг к другу [12, с. 375].

«Аңлашыла ки, Татарстан төрле төбәкләрдә гомер кичерүче татарларның ихтыяҗларын тулысынча канәгатьләндерә алучы *савым сыеры* түгел» («Понятно, что Татарстан не *дойная корова*, которая может полностью обеспечить потребности татар, проживающих в разных регионах») [6, с. 34].

Дойная корова – постоянный источник материальных благ, которым кто-либо пользуется в личных целях, не зная меры [13, с. 34].

«Безнең мәсләгебез, ихтимал, кайсыбер республикаларныкыннан шактый ук аерыладыр, әмма без алар белән *уртак тел табабыз*» («Может быть, наше поведение значительно отличается от поведения некоторых республик, но нам удается *находить* с ними *общий язык*») [14, с. 4].

Находить общий язык – прийти в согласие.

«Субъектларның мөстәкыйльлеге илдәге чимал ресурсларының шактый зур өлешен, инде болай да ярты илне диярлек турыдан-туры яки читләтеп хосусыйлаштырган олигархларның *саруын кайната*» («Самостоятельность субъектов *действует на нервы* олигархам, которые и так уже напрямую или опосредованно приватизировали значительную часть сырьевых ресурсов страны и полгосударства») [3, с. 21].

Действовать на нервы – раздражать кого-то своими действиямя.

«...алар *җиң сызганып* Россия – Татарстан килешүләрен тормышка ашыру өстендә *эшләргә тиеш*. Башка юл юк. Әгәр моны аңламасалар, тирән упкын барлыкка киләчәк һәм ул мондый сәясәтчеләрне республикада яшәүчеләрдән аерачак...» («...они должны *засучив рукава работать* над реализацией соглашений между Россией и Татарстаном. Другого пути нет. Если они этого не поймут, образуется глубокая пропасть, отделяющая таких политиков от жителей республики») [7, с. 8].

Засучив рукава работать – добросовестно трудиться.

Фразеологизмы, выражающие поведение политических субъектов, способствуют раскрытию особенностей функционирования политических субъектов: «Кайчак *юрганга карап аяк сузарга* кирәклеген дә оныттык. Инде хәзер *итәкне җыеп*, чын хуҗаларча сакчыллык белән яшәргә кирәк булачак» («Иногда мы забывали *по одежке протягивать ножки*. А теперь же нужно будет действовать с осторожностью, просчитывая все вперед, как подобает настоящим хозяевам») [10, с. 4].

«Гомумән, Россия хөкүмәте бервакытта да *сабак ала белми*. *Сабак ала белергә* дә кирәк бит» («Правительство России вообще никогда не умело *извлекать уроки*. А ведь *уроки извлекать* тоже нужно уметь») [9, с.8].

«Республикаларның күбесе үзенең ирешкән дәрәҗәсеннән канәгать булып, кайсыберләренә артыграк күренүе ихтимал, андый республикалар хокук вазифаларын үзәккә тапшырыр, ә менә кайберләре исә *«дилбегәне» үз кулына алу* җаен кайгыртыр» («Многие из тех республик, которые довольны своим статусом, некоторым могут показаться имеющими слишком высокое положение – такие республики правовые полномочия передадут Центру, а некоторые же будут стремиться *прибрать «вожжи» к своим рукам*») [14, с. 7].

«Бит дәүләт секторындагы житештерү куәтенең өчтән ике өлеше *күтәрәмгә калган*, алар зыянга эшли, хезмәт хакын да түли алмый» («Ведь у двух трети производственной мощности государства *одни ребра торчат*, они работают себе в убыток и заработную плату выплачивать не могут») [15, с. 51].

«Дважды два четыре» – «ике икең – дүрт»: «Моның белән кем бәхәсләшсен, *ике икең – дүрт* дигән сүз бит бу!» [8].

«Чёрная работа» – «кара эш»: «Әлбәттә ки, алаша кебек, *кара эш* эшләүне хурлык санап, горур малкай камыт кияргә бик атлыгып тормый һәм еш кына, протест йөзеннән, барган шәпкә шып туктап кала торган иде» [8]; «чёрный день» – «кара көнгә» [Ватаным

Татарстан. – 15.08.09. – №167. – Б.2]. В публицистических фразеологизмах типа «яшел ут кабыну» [Ватаным Татарстан. – 10.04.09. – №64-65. – Б.4] / «загорелся зеленый свет» (дать кому-либо дорогу) компонент «яшел» / «зеленый» играет роль знака. В данном случае «зеленый» ассоциируется с третьим цветом светофора и означает побуждение к действию, разрешение.

В русском языке:

В газете «АвтоСити» №32, встретились фразеологизмы в статье «Караван пойдет с востока»: «В части основного бизнеса мы защищены, по части хлебных и кондитерских изделий – *твердо стоим на ногах*, – с гордостью сообщил Рафаэль Юнусов».

Выражение «твёрдо стоять на ногах» – означает быть самостоятельным, независимым, жизнеспособным, не нуждаться в чьей-либо поддержке [13, с. 412].

В статье «Лопатой много не заработаешь»: фразеологизм «снимать шляпу», значение – «по-достоинству оценивать чьи-то заслуги, достижения, выражая свое почтение этому человеку»; «сыграть злую шутку», смысл выражения: очень зло подшутить, посмеяться над кем-либо [13, с. 398].

В.В. Путин замечает, что «никто не может спрятаться за международным правом как за каменной стеной».

В газете «Известия» (с. 7):

Заголовок статьи о запасах пресной воды – «Бесценный дар или яблоко раздора?».

В газете «Аргументы и факты»:

«Невозможно «гнаться за двумя зайцами» и поставлять вооружения одновременно Индонезии и Вьетнаму с учетом того, что эти страны соперничают друг с другом».

В газете «Челнинская газета»:

Заголовок «Дать на лапу» – подкупать кого-либо, давая взятку [13, с. 294].

Фразеологические единицы любого языка отражают особенности мировосприятия и тонкости национальной культуры, что еще больше усиливает интерес к этой области словарного фонда.

Благодаря своему информационному потенциалу, ФЕ могут выразить богатейшую гамму чувств: гнев, раздражение, пренебрежение, разочарование, одобрение, восхищение, восторг и другие. Анализ фразеологизмов, проведенный в данной работе, подтверждает, что они наиболее полно отражают смысловые оттенки и придают тексту большую эмоционально-экспрессивную окраску, что усиливает воздействие на читателя.

В ходе исследования мы делаем вывод, что по отношению к другим номинативным единицам фразеологическая номинация позволяет обозначать сложные объекты действительности в их нерасчлененном единстве.

Именно поэтому использование ФЕ в публицистических текстах, которые, как правило, ограничены в объеме, имеет ряд преимуществ: речь становится лаконичной, выразительной, эмоциональной и вместе с тем информационно-насыщенной.

Наблюдение за функционированием ФЕ подтверждает большое влияние фразеологических единиц на адресата, так как их целью является увеличить ценность информации своим неожиданным появлением в тексте, побуждая читателя глубже проникнуть в смысл содержания, извлекая скрытую, вербально не выраженную информацию, и тем самым в полной мере реализовать коммуникативные задания.

Список использованной литературы

1. Валиев Р. Бер татарны бишкә бүлмик без... (Не будем делить на пять один татарский народ...) // Татарстан. – 2002. – № 2. – С. 16.

2. Валиев Р. Патшалардан чыккан ялкыннарны (Пламя, извергаемое царями) // Ватаным Татарстан. – 2008. – 3 сент. – С. 4.

3. Галиев М. Өстән башланган революция (Революция, начавшаяся наверху) // Татарстан. – 1999. – № 1. – С. 21.

4. Давлетьянова А. Караван пойдет с востока // Набережночелнинская газета «АвтоСити» №32. – 2014. – 16 авг., 48 с.

5. Давлетьянова А. Лопатой много не заработаешь // Набережночелнинская газета «АвтоСити» №32. – 2014. – 16 авг., 48 с.
6. Закиров Р. Халык язмышы белән уйнамыйлар (Не надо играть судьбой народа) // Татарстан. – 2003. – № 3. – С. 34.
7. Лихачев В. Декларация һәм Шартнамә – бер үк юл күрсәткечләре (Декларация и Договор – показатели одного и того же пути) // Татарстан. – 1994. – № 7. – С. 8.
8. Мәдәни җомга. – 16.01.09. – №2. – Б. 2.
9. Миннуллин Р. Путин Татарстанга таянырга тиеш (Путин должен опираться на Татарстан) // Татарстан. – 2000. – № 8. – С. 8.
10. Мухамметшин Ф. Авырлыкларны бергә кичәргә туры килер (Трудности придется преодолевать вместе) // Ватаным Татарстан. – 2008. – 25 нояб. – С. 4.
11. Розенталь, И.Б. Голуб, М.А. Теленкова. – 9-е изд. – М.: Айрис Пресс, 2007. – 448 с.
12. Телия Е.Н. Большой фразеологический словарь русского языка. – М.: АСТ-Пресс, 2006.
13. Фёдоров А.И. Фразеологический словарь русского литературного языка. – М.: Астрель, АСТ, 2008. – 487 с.
14. Шаймиев М. Үсеш юлыннан (По пути развития) // Татарстан. – 1993. – № 10.
15. Шарипов В. Акча җене (Дьявол денег) // Татарстан. – 2004. – № 4. – С. 51.

ТАРИХ СУЛЫШЫН ТОЕП...

Хафизова М.Э., Фәтхуллина Н.Ю.

Урта гомуми белем бирүче 26 нчы санлы гимназия, Яр Чаллы шәһәре, Россия

ОЩУЩАЯ ДЫХАНИЕ ИСТОРИИ…

Хафизова М.Э., Фатхуллина Н.Ю.

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Гимназия №26» г. Набережные Челны, Россия

В статьи изучается история деревни Татарская Мушуга Мензелинского района Республики Татарстан, в частности, история деревни в годы Великой Отечественной войны. Авторы отмечают роль нашего народа в победе над фашизмом.
Ключевые слова: *деревня Татарская Мушуга Мензелинского района Республики Татарстан, Великая Отечественная война, победа.*

FEELING BREATH OF HISTORY …

Hafizova M.E., Fatkhullina N.Yu.

Municipal budgetary educational institution "Gymnasium No. 26" Naberezhnye Chelny, Russia

The history of the village Tatar Mushuga of the Menzelinsky region of the Republic of Tatarstan, in particular, village history in days of the Great Patriotic War is studied in this article. Authors notice a role of our nation in a victory over fascism.
Keywords: *village Tatar Mushuga of the Menzelinsky region of the Republic of Tatarstan, Great Patriotic War, victory.*

Һәрбер кеше үз халкының тарихын өйрәнергә, белергә тиеш. Әлеге фикер халык авыз иҗаты әсәрләрендә дә чагылыш тапкан. Әйтик, мәкаль-әйтемнәрнең зур бер өлеше ил, туган җир, ватан мәсьәләсенә багышланган. Мәсәлән, "Алтын-көмеш яуган җирдән туган-үскән ил артык", "Ата-бабам торган җир, кендек каным тамган җир", "Җир тартмаса, су тарта", "Илсез кеше – телсез сандугач", "Ил эче алтын бишек", "Оясыз сандугач сайрамый" һ.б. [3]. Күргәнебезчә, әлеге мәкальләргә нинди тирән эчтәлек салынган! Туган илнең кадерен аеруча читтә йөргәндә беләсең. Сине тәрбияләп үстергән эти-әниеңне, әби-бабаңны, туып-үскән авыл-шәһәреңне сагынасың. Бу хис барыбызга да таныш...

Татар Мөшегесе – Минзәлә районында гына түгел, ә Татарстандагы иң матур, иң гүзәл авылларның берсе. Авыл яныннан тиз агымлы Мөшеге елгасы ага. Аны халыкта Кыпчак елгасы дип атау да очрый. Әлеге елга Ык елгасына барып тоташа. Татар Мөшегесе авылын төньяк тарафтан искән һәртөрле салкын җилләрдән биек таулар тезмәсе саклап тора. Нәкъ түбәндәге шигъри юллардагы кебек:

Биек таулар, кочагына алып,
Иркәлиләр сине, Мөшеге.

Минзәлә шәһәреннән 38 чакрым ераклыкта, көньяк-көнчыгыш тарафта урнашкан Татар Мөшегесе авылына кайчан нигез салынган соң? Әлеге сорауга җавапны "Татар энциклопедиясе" битләрендә табабыз. Биредә нигезләнеш вакыты дип 1621 нче еллар тирәсе күрсәтелә [4, с. 559].

Татар Мөшегесе авылыннан берничә чакрым ераклыкта Рус Мөшегесе исемен йөртүче авыл да бар. Ул XVIII гасырда нигезләнгән [4, с. 484-485]. Бу авыл янәшәсендә "Шифалы чишмә" атамасын йөртүче чишмә бар. Ни өчен шифалымы? Халык көньякка таба бәреп-кайнап чыккан чишмәләрне шулай атый торган булган. Бу чишмәне күрергә, суын татып карарга, шул суда коенырга төрле төбәкләрдән кешеләр килә. Мәсәлән, Татарстандагы авыл-шәһәрләрдән, Башкортстаннан, Самара, Оренбург, Ульяновск өлкәләреннән һәм башка яклардан.

Татар Мөшегесе авылына Минзәлә якларыннан күченеп килгән кешеләр нигез салганнар. Күрәсең, аларның күңелләренә бу якларның гүзәл табигате бик хуш килгәндер.

Авыл нилектән Татар Мөшегесе атамасын йөртә икән? Без бу сорауга да җаваплар эзләдек. Танылган галимә Фирдәвес Гарипова атаманы башкортлардагы *мөшеге* кабиләсе исеме белән бәйләп аңлата [2, б. 90]. М.Г. Атаманов фикеренчә, атама удмурт *муш* "бал корты" сүзенә мөнәсәбәтле була ала [1, с. 115-125].

Авыл тарихы бик бай. Төбәк халкы Е. Пугачёв җитәкчелегендәге крестьяннар хәрәкәтендә, гражданнар сугышы, сәнәкчеләр фетнәсе, крестьян хуҗалыкларын күмәкләштерү, Бөек Ватан сугышы елларындагы вакыйгаларда бик актив катнашкан. Без биредә авыл халкының Бөек Ватан сугышы елларындагы тормышына, Бөек җиңүгә керткән өлешенә күзәтү ясап китәрбез.

Бергәләп игеннәр үстереп, шатланып кырларда эшләп ятканда ил өстенә кара кайгы килә. Сугыш башлана...

Бу хәбәр Татар Мөшегесе авылын да тетрәндерә. Ир-егетләр яу кырына китә. Күз яшьләренә, ятимлеккә күмелеп, авыл бушап кала. Ләкин тормышны дәвам итәргә кирәк. Сугышка кадәр оешкан 5 бригада таркалмый, аларның җитәкчеләре генә алышына, ягъни хатын-кызларга кала:

1 бригада бригадиры – *Асылова Нажҗия*;
2 бригада бригадиры – *Мостаева Миңнеямал*;
3 бригада бригадиры – *Хәмидуллина Мөслимә*;
4 бригада бригадиры – *Әхмәтова Хәят*;
5 бригада бригадиры – *Батталова Камәр*.

Бөтен ир-ат сугышта, шуңа күрә колхоз хезмәтенең төп авырлыгы хатын-кызлар, бала-чагалар һәм картлар җилкәсенә төшә. Сугыш чорында аеруча тырышып эшләүчеләрдән *Миргалиева Бәдәр*, *Хамадишина Фәрдәнә*, *Мәгъдәнурова Мәликә*, *Мөбәрәкшина Минсафа*, *Гарипова Маһинур*, *Әхмәтханова Фәрхенур*, *Мостаева Миңнеямал*, *Таҗыкаева Хәмидә*, *Вилданова Зәйтүнә*, *Латыйпова Зәйтүнә*, *Зәйнәп әби*,

Әһлиева Сара, *Гарфиева Сара*, *Зарипова Хатима*, *Әхмәдуллина Сайма*, *Әхмәтова Нәсимә* апаларны атап үтәргә була.

Аларның тормышлары михнәтле, тамаклары ачлы-туклы, күңелләре тулы сагыну була. Эшенә, ачлыгына түзәр идең, хатыннарны тол, бала-чагаларны ятим итеп авылга туктаусыз кара мөһерле кәгазьләр (хатлар) агыла. Менә шулай авырлыкларны җиңә-җиңә, сыгылсалар да сынмыйча җиңү көнен якынайталар алар.

Бу чорда машиналар да булмый, җирне ат җигеп сөрәләр, ә чәчүне кул белән тубалдан чәчәләр. Ашлыкны ат белән уралар, чабагач белән сугалар. Хатын-кызлар көлтә бәйлиләр, аларны ат белән ташып, кибән куялар. Авылда ачлык хөкем сөрә, халык кырыла.

1942 нче елда авылга катлаулы җилгәргеч (молотилка) кайтарыла. Анда *Фәтхуллина Фәрхесрур* апа эшли.

1943 нче елда җир сөрә торган тәгәрмәчле трактор кайта. Беренче тракторчы *Якупова Зәйтүнә* була. Соңрак анда *Мөхәммәтова Тайфа*, *Мотыйгуллина Мөгълифә*, *Камалова Фәния* апалар да эшли.

Шулай итеп, тылдагы тормыш икенче фронтка әйләнә. Игенен дә игәргә, балаларны да ач-ялангач итмәскә, сугышка төрле җылы киемнәр дә әзерләргә, гомер буе бетмәс-төкәнмәс салымын да түләргә кирәк һ.б. Олаулары-олаулары белән икмәк озата алар. Икмәк озаталар, ә үзләре алабутадан ипи пешерәләр, бәрәңге кәлҗәмәсе ашыйлар. Ашарга җитмәү сәбәпле ачлыктан шешенеп интегәләр, үлүчеләр дә була. Ә халык барыбер тырыша. Атлар беткәч, үгезләр җигеп җир тырмалыйлар, бәләкәй арбага үзләре җигелеп, симәнә ташыйлар, билдән кар ерып урман кисәләр, “фронтка өлешебез керсен” дип, “танк алырга” дип акчалата өлеш кертәләр. Минзәлә районы хезмәт ияләре бу елларда тынычлык фондына акча җыеп тапшыралар.

Совет Армиясе дә сынатмый. Сугышчыларыбыз илебезнең көнбатышындагы, Европа илләрендәге авыл-шәһәрләрне фашистлардан азат итә-итә Берлингача данлы сугыш юлы үтәләр. Бик күпләре, тиңдәшсез батырлыклар күрсәтеп, сугыш кырларында ятып калалар.

Бөек Ватан сугышына Татар Мөшегесе авылының 146 ир-егете сугышка алынган. Шуларның 80е яу кырларыннан әйләнеп кайта алмаган. Һәлак булган һәм хәбәрсез югалган 43 кеше “Хәтер” китабына кертелгән.

Авылдашларыбыз арасында батырлыклары өчен төрле дәүләт бүләкләренә ия булучылар да шактый. Без биредә шуларның берничәсен генә атап үтәрбез:

Камалов Мәгъсүм Камал улы 1942 нче елда 19 яшендә фронтка китә. Украина, Белоруссия, Германия җирләрендә барган сугышларда катнаша. Берлинга барып җитәргә 61 чакрым гына кала. 1943 нче елда Польша җирендә барган каты сугышта зур батырлыклар күрсәтә, ләкин каты яралана һәм кыр госпиталенә озатыла. 1943 нче елда ул “Кызыл Йолдыз” ордены белән бүләкләнә. 1944 нче елда “2 нче дәрәҗә Ватан сугышы” орденына лаек була, бик күп медальләр белән бүләкләнә. 1947 нче елда батыр сержант егет авылга кайта.

Харисов Хәниф Харис улы 1943 нче елда 17 яшендә армия сафларына алына. Япониягә каршы сугышларда катнаша. 1945 нче елда Камчаткага күчерелә. 1951 нче елда гына туган авылына кайта. “Германияне җиңгән өчен”, “Японияне җиңгән өчен” медальләре белән бүләкләнә.

Галимәрдәнов Нәҗип Галимәрдән улы 1944 нче елда армия хезмәтенә алына. Япония белән сугышта катнаша. Зенит-артиллерия пушкасында төзәүче, орудие командиры, взвод командиры ярдәмчесе, соңрак взвод командиры була. “Японияне җиңгән өчен” медале белән бүләкләнә [5].

Әйе, Бөек җиңү җиңел генә яулап алынмаган. Аңа ирешү өчен миллионнарча корбаннар бирергә, кырларда һәм завод-фабрикаларда көне-төне авыр хезмәт куярга туры килгән. Безнең болар хакында онытырга хакыбыз юк!

Гомумән, авыл халкы безнең бу эшчәнлегебезне (авыл тарихын өйрәнүне) бик хуплады, чөнки без авыл тарихын өйрәнүгә үзебезнең кечкенә булса да өлешебезне

керттек. Сугыш һәм хезмәт ветераннарының, өлкән буынның безгә, яшьләргә, түбәндәге әйтер сүзләре бар:

“Яшь кешеләр! Әгәр сез иртә белән ефәк яфраклы гөлләрнең чәчәк атуын күрәсез икән, шул иртәдәге өй каршындагы тирәкләрдә кошлар сайравын ишетәсез икән, белегез – бу иртәнге шатлыкта сугышта үлеп калганнарның, фашизм тоткынлыгында үлеп калган солдатларның ялкынлы тормышы бар.

Әгәр дә сезнең әбиегез, я әниегез йомшак куллары белән башыгыздан сыйпый икән, үзенең моңлы күзләре белән сезнең күзләрегезгә тутырып карый икән, белегез – ул күзләрдә сугыштан кайтмаган бабаларыгыз һәм әтиләрегез турында тирән сагыш бар.

Әгәр сез тыныч өйдә яшисез, иркен мәктәпләрдә укыйсыз икән, белегез – бу җирдә сезнең матур яшәвегез өчен меңләгән солдатларның каны түгелгән. Бу яшьлекнең, бу тормышның кадерен белегез, яшь кешеләр!”

Рәхмәт сезгә, сугыш һәм хезмәт ветераннары! Без сезнең тиңдәшсез батырлыгыгыз алдында башыбызны иябез...

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Атаманов М.Г. Удмуртские топонимы бассейна Вятки // СФУ, № 3. – Ижевск, 1983. – С. 115-125.

2. Гарипова Ф.Г. Татарстан гидронимнары сүзлеге. – Казан, 1984. – Б. 90.

3. Нәкый Исәнбәт. Татар халык мәкальләре. 4 нче басма. – Яр Чаллы: Идел-йорт, 2003. – 100 б.

4. Татарский энциклопедический словарь. – Казань: Институт татарской энциклопедии АН РТ, 1999. – 703 с.

5. Татарстан республикасы Минзәлә районы Татар Мөшегесе авылы мәктәбендә сакланган материаллар.

РАЗВИТИЕ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КРАСНОДАРСКОМ КРАЕ XX в.

Щетинин И.В., Лесовик В.В.

Набережночелнинский институт социально-педагогических технологий и ресурсов, г. Набережные Челны, Россия

В статье рассматривается понятие о поликультурном образовании, предпосылки, значение, этнический состав населения Кубани.

Ключевые слова: *поликультурное образование, поликультурное воспитание, этнос, население, Кубань.*

THE DEVELOPMENT OF THE MULTICULTURAL EDUCATION IN KRASNODAR REGION IN THE 20TH CENTURY

Schetinin I.V., Lesovik V.V.

Naberezhnye Chelny Institute of socio-pedagogical technologies and resources, Naberezhnye Chelny, Russia

The article discusses the concept of multicultural education, background, significance and the ethnic composition of the population of the Kuban.

Keywords: *multicultural education, multicultural upbringing, ethnos, population, Kuban.*

В настоящее время, в значительной степени вопрос поликультурного образования в России является актуальным. Это сильная черта нашей страны. Наша страна уникальна по набору представленных культур, что требует отдельного изучения и осмысления этнокультурной ситуации. Если говорить о поликультурном образовании, то воспитание необходимо понимать, именно как формирование личности произрастающих из культурных особенностей народа. Одним из самых уникальных регионов России, как представителя многонациональности и поликультурности, является Южный Федеральный Округ и Северокавказский Федеральный Округ. Краснодарский край является важной составной частью ЮФО. На сегодняшний день, по данным переписей населения 1959, 1979, 2002, и 2010 годов, насчитывает более 27 национальностей.

Прежде всего хотелось бы ответить на вопрос, что такое поликультурное образование и какова его сущность?

Поликультурное образование – это система обучения и воспитания, которая учитывает культурную, этническую и религиозную специфику учащихся, развивает у них уважение к представителям иной лингвокультурной общности [1].

На наш взгляд, основными предпосылками развития поликультурного образования в Краснодарском крае является, заселение Кубани поликонфессиональными народами.

В этой связи, целью будет являться, важность реализации поликультурного образования в становлении культурного многообразия в регионе.

Задачи установить какие этносы населяли территорию нынешней Кубани в 20-м столетии?

В России первоначально поликультурное образование было решением проблем самобытных культур различных народов, при упрощении общероссийской идентичности каждого из их представителей.

В Российском поликонфессиональном, полиэтническом и многоязычном государстве проблема формирования у молодежи готовности к межкультурному взаимодействию остается главной задачей поликультурного образования. Российская система образования имеет дело со сложным, этнически многообразным, культурно и ментально разнородным контингентом учащихся. Поэтому, как отмечает известный российский ученый В.П. Борисенков, «проблемы понимания между людьми, исповедующими разные религии, между верующими и неверующими, проблемы консолидации российского общества не могут сегодня найти решения без участия системы образования» [2].

Смысл поликультурности в образовании – воспроизведение в содержании образования всей полноты культурного разнообразия местного сообщества (региона, образовательного учреждения). Это означает, что именно поликультурность оказывает самое существенное воздействие на другие координаты образовательного пространства, такие, как допустимые рамки вариативности, степень и формы интеграции, характер взаимодействия субъектов и институтов.

В данной связи понятие «поликультурный образовательный регион» наполняется вполне определенным содержанием. Это, во-первых, специфическая часть федерального образовательного пространства, обладающая, по сравнению с другими «частями» преимущественной поликультурностью. Это, во-вторых, замкнутая, ограниченная территория (регион), обладающая в сфере образования относительной целостностью (политической, административной, ресурсной, социально-педагогической). При этом, (в-третьих) социально-педагогическая специфика такого региона опирается на этнопедагогический фундамент.

Краснодарский край, многонациональный край. Кубань как многонациональный, поликультурный регион мало интересовала исследователей в дореволюционный период. В 1926-м году население всех четырех округов Северного-Кавказа составляло 3 038 052 человека [3]. В это время Краснодарский край являлся самым многонациональным в нашей стране.

В 1926 по данным переписи населения в четырех округах Северо-Кавказского края – Кубанском, Армавирском, Майкопском, Черноморском, территории которых позже вошли в состав Краснодарского края, украинское население составляло 50,3% [4, т. 5, с. 57-62, 71-81, 96-100]. Доля русских в 1926 г. была значительно ниже. В Кубанском и Черноморском округах по 33% населения, тогда как в Армавирском и Майкопском округах русские доминировали 59,54% населения, в обоих округах за ними следовали украинцы, 32,90% Армавирского и 28,57% населения Майкопского [4, т. 5, с. 57-62, 71-81, 96-100].

Среди прочих народностей наиболее распространенными в Кубанском округе – армяне 21 023 человека, белорусы 8 434, немцы 7255, греки 5 747, поляки 2 611, молдаване 2 543, евреи 1 965 человек; в Армавирском – немцы 21 856, армяне 4 725, белорусы 8 386; в Майкопском – армяне 4 725, греки 1 926, белорусы 1600; в Черноморском – армяне 27 729, греки 15 134, молдаване 6 158, белорусы 4 882, черкесы 4 228, грузины 3 479, немцы 2 968 человек.

В связи с этим, кроме русских и украинцев были еще многочисленные этнические меньшинства греков, армян, немцев и так далее. Поликультурное воспитание этих культур уже, было затребовано для развития межэтнических отношений.

К концу 1930-х гг. происходят кардинальные изменения, в численности различных этнических групп. В результате голода 1930-х гг., репрессий происходит сокращение численности украинцев, и напротив резкое повышение численности в крае русских. Доля русских выросла до 88,1% , а украинцев снизилась до 5%. Доля армян составила 2%, греков – 1,4%, молдаван – 0,3%, белорусов – 0,4%, адыгов – 0,3%, грузин – 0,2%, немцев – 1,2%. Уже в последние десятилетия, с 1970-х годов, в крае появились курды, турки-месхетинцы, хемшилы (армяне-мусульмане).

По данным переписи населения 1989 года, из 4 млн. 600 тысяч жителей края (без Адыгеи) более 4 миллионов составляют русские; 182 тысячи – украинцы; 171 тысячу – армяне; более 20 тысяч – адыгейцы. Национально-территориальное образование адыгейцев – Адыгейская Советская Социалистическая Республика в настоящее время не входит в состав Краснодарского края. Население республики – 430 тысяч человек, в том числе 68% русских и 22% адыгейцев [5].

Плотность населения в крае достаточно велика для России – 60 человек на 1 кв.км., но далека от среднеевропейской, где она составляет около 100 человек на 1 кв.км. Индекс мозаичности населения края – 0,252, что также является довольно высоким показателем. Для сравнения: значение индекса этнической мозаичности в областях центральной России – 0,003-0,004. Чем выше значение индекса, тем более высока теоретическая частота общения представителей различных национальностей. Особо следует подчеркнуть, что на Кубани представители неславянских этносов – отнюдь не единицы индивидов, а группы с определенным уровнем этнической сплоченности и структурой внутренних связей. Кроме русских, еще 21 этнос представлен на территории края совокупностями численностью более трёх тысяч человек каждая. Особенно высока мозаичность населения на Черноморском побережье края и в прилегающих районах его южной зоны. Факторы, которые определяют ситуацию в сфере межнациональных отношений Кубани, весьма многообразны [5].

На наш взгляд, чтобы в будущем предотвратить множество разногласий в культуре полиэтнических отношений, необходимо уже в наше время поколение за поколением воспитать так, чтоб потом чувствовать гордость за свой народ, нацию, культуру. И в первую очередь необходимо реализовать эту программу на региональном уровне, воплощение этой системы в реальность нашего времени. Поликультурное воспитание является одним из важных аспектов в стабильности межнациональных отношений, а значит и счастливого будущего нашей страны.

Список использованной литературы

1. Азимов Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языками). [Текст] / Э.Г. Азимов. – М.: Издательство ИКАР, 2009.

2. Борисенков В.П. Вызовы современной эпохи и приоритетные задачи педагогической науки. [Текст] / В.П. Борисенков. Педагогика, 2004. №1. – С. 6.

3. Рассчитано по: Всесоюзная перепись населения 1926 года. [Текст]. – М., 1928. – Т. 5.

4. Всесоюзная перепись населения 1926 года. [Текст]. – М., 1928. – Т. 5.

5. Интернет ресурс: http://rl-online.ru/authors/26.html

АКЧАҺӘМ АКЧА БЕРӘМЛЕКЛӘРЕН БЕЛДЕРГӘН КАЙБЕР АТАМАЛАРГА ЧАГЫШТЫРМА-ТАРИХИ АНАЛИЗ

Юматова М.К.

А.Н. Туполев исемендәге Казан милли тикшеренү техник университетының Яр Чаллы филиалы, Яр Чаллы шәһәре, Россия

ИСТОРИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ, ВЫРАЖАЮЩИХ ДЕНЕЖНЫЕ ЕДИНИЦЫ

Юматова М.К.

Набережночелнинский филиал Казанского национального исследовательского технического университета им. А.Н. Туполева, г. Набережные Челны, Россия

В предлагаемой статье дается историко-этимологический анализ названий акча, сум, тиен, тәңкә, рассматриваются ареал употребления, их семантика в родственных языках, приводятся новообразования от этих основ в татарском языке.

Ключевые слова: *словари татарского языка, экономическая терминология, этимология, заимствования.*

HISTORIC-ETYMOLOGICAL ANALYSIS OF SOME ECONOMIC TERMS EXPRESSING MONETARY UNITS

Yumatova M.K.

Naberezhnye Chelny branch VPO "Kazan State Technical University named after AN Tupolev-KAI", Naberezhnye Chelny

In the present article the historic-ethimological analysis of the word акча, сум, тиен, тәңкә is given, the relative languages and neologisms from the words in the Tatar language are considered.

Keywords: *Tatar language dictionaries, economic terminology, etymology, borrowings.*

Билгеле булганча, акча – товар алмашуда гомуми эквивалент ролен үтәүче аерым бер товар. Ул күп еллар элек товар җитештерүчеләр арасында, товар җитештерүче һәм кулланучы арасындагы икътисади бәйләнешләрнең мөһим формасы буларак барлыкка килеп, тарихи үсеш процессында акчаның бер формасы икенчесе белән алышынып торган. Икътисадчылар күрсәтүенчә, үсеш алган товарлыклы хуҗалыкта акча биш төрле функцияне башкара: 1) әйбернең бәясен, хагын күрсәтә; 2) әйләнештәге чара булып тора; 3) кыйммәтлекләр туплау чарасы; 4) түләү әйберсе; 5) дөнья акчасы [10, с. 107]. Шул функцияләргә бәйле рәвештә *акча* сүзе телебездә “дәүләт тарафыннан чыгарылган, сату-

алуда әйбер бәясенең үлчәве булып хезмәт итә торган металл һәм кәгазь билетлар; капитал, байлык; кадерле нәрсә” [16, б. 38] мәгънәләрендә кулланыла.

Сүз телнең актив лексикасы составына керә. *Акча* компонентлы фразеологик берәмлекләрнең, мәкаль-әйтемнәрнең күп булуы, бу нигездән яңа сүзләр ясалу, терминологик сүзтезмәләр формалашу да шул турыда сөйли. Безнең мәгълүматларга караганда, Н. Исәнбәтнең икетомлык “Фразеологик әйтелмәләр” сүзлегенә (1989-1990) составында *акча* атамасы булган 53 фразеологик берәмлек теркәлгән. Алар, башлыча, икътисади мөнәсәбәтләр, милек, байлык һәм фәкыйрьлек турында әйтелгән. Мәсәлән, *акча кою, акча сугу, акча исе чыгу, акча ашау, акчасы әтәч булып кычкыру, бер акча* һ.б. Болардан тыш кешенең рухи сыйфатлары турында әйтелгәннәре дә бар. Мисалга, *акча бүсере, акча өчен иманын саткан* һ.б. Әлеге лексема яңа сүзләр, терминологик сүзтезмәләр ясалуда да нигез булып тора. Кушымчалау ысулы белән ясалган сүзләр күп түгел (*акчалы*, *акчасыз*, *акчалата*, *акчасызлык*), әмма ике, өч компонентлы терминологик сүзтезмәләрнең саны байтак. Аларның аболют күпчелеге илдә базар мөнәсәбәтләре урнашкач, яңа күренешләрне атау өчен рус телендәге терминологик сүзтезмәләрне, терминнарны тәрҗемә итү нәтиҗәсендә барлыкка килгән: *денежные тузы* → *акчалы тузлар, денежный масштаб* → *акча масштабы, днежное обращение* → *акча әйләнеше, денежный аванс* → *акча авансы* һ.б.

Акча атамасы килеп чыгышы буенча борынгы чорларга карый. Сүзнең төрки чыгышлы булуы бәхәссез. Ул, Х.А. Дадабаев күзәтүләренә караганда, Барык елгасы үзәнендәге борынгы төрки чыганакта беренче буларак теркәлгән. Һәм ул анда ‘акча, монета’ мәгънәсендә кулланылган. Караханиләр чоры ядкярләрендә, «Угыз-намә»дә бу сүз очрамый. Ә менә «Codex cumanicus»та ул ‘акча’, Котыбта ‘грош’, Хәрәзем чыганакларында бу термин ‘акча, монета, грош’ мәгънәләрендә очрый. «Әт-төхфә»дә атаманың ‘акча берәмлеге’ мәгънәсендәге ике фонетик варианты бар: *aқча* һәм *aқша.* Акча берәмлеге буларак *акча* сәлҗүкләрдә дә кулланылган: акчага иң төп кирәк-яраклар, мәсәлән, икмәк алынган, солтан бүләкләре дә акча белән, тик алар меңәр-йөзәр мең акча белән исәпләнгән [4, с. 226-227]. Борынгы төрки сүзлектә дә ул *aQča* формасында теркәлгән [6, с. 48].

Галимнәр аның төрки **a:q-ča* праформасын торгызалар. Төрки телләрнең чагыштырма-тарихи грамматикасы авторлары аны, ‘көмеш акча’ мәгънәсен күрсәтеп, Византия тәңкәсе *άσπρρα*дан калька дип күрсәтәләр [15, с. 342]. Л.З. Будагов аны آق сүзеннән кечерәйткеч кушымча ярдәмендә ясалган дип саный һәм аны башкорт телендәге آقچَده, кыргыз телендәге آقشه ‘аксыл, монета, көмеш акча’, төрек телендәге اقچه ياسى ‘ажио, лаж’ сүзләре белән бәйләп карый [3, с. 68]. В.В. Радлов та аның фикеренә кушыла [12, с. 121]. Г. Рамстедт та сүзне кечерәйткеч *-ča* аффиксы кушылып ясалган дип саный. Аның тамырын ‘сокровище’ мәгънәсендәге *aYi* дип саный. Г. Дерфер, Э.В. Севортян бу этимологиягә каршы чыгалар, чөнки *aYi* сүзен ефәк парчаны аңлата дип күрсәтәләр. Э.В. Севортян *а:кҗа*/*акча* сүзен *а:к ~ ак* ‘ак, көмеш’ сыйфатына билгенең тулы түгеллеген күрсәтә торган аффикс *-жа/-ча* кушылып ясалган һәм субстантивлашкан дип саный. Галим сүзнең семантик эволюциясе турындагы А. Йоки тәкъдимнәре белән дә килешә булса кирәк: ‘аксыл’ > ‘аксыл (ягъни көмеш) акчалар’ > ‘гомумән акча’ [13, с. 121]. Х.А. Дадабаев та атаманы ‘ак, көмеш’ мәгънәсендәге *ак* сүзеннән булуын бәхәссез дип саный һәм аны курсы бер тиен булган көмеш тәңкә дип билгели. Үз фикеренә дәлил буларак Г. Нәвоида терминның ‘тәңкә’ мәгънәсендә кулланылуын әйтә [4, с. 227]. Р.Г. Әхмәтьянов та татар телендәге *акча* сүзен көнб.төрки *акча* ‘акча, монета’ сүзеннән дип саный. *Ак* → *акча* күчешенең күп телләргә хас булуын истә тотып, сүзнең беренчел мәгънәсе ‘көмеш (ак!) тәңкә’ булса кирәк дип фаразлый. Сүзнең ясалышы да сораулар тудырмый. Төрки телләрдә төсне белдерүче сыйфат + -ча/-чә суффиксы моделендә ясалган сүзләр бар: чыг. карача ‘кара әйбер, тап, артык гади’; кызылча ‘кызамык’, яшелчә ‘аксыл, монета, көмеш акча’ [2, б. 12].

Димәк, гомумтөрки *акча* атамасы төсне белдерүче гомумтөрки *ак* сүзенә *-ча* суфиксы кушып ясалган. Сүзнең семантик үсеше *ак* → *акча* юнәлешендә барып, беренчел

мәгънәсе ‘ак яки көмеш тәңкә’ булуы мөмкин. Атаманың ‘акча, монета, грош’ мәгънәләре дә борынгы чорга карый. Гомумән алганда *көмеш* һәм шулай ук *алтын, бакыр*ның да акча берәмлеге булганлыгы мәгълүм. Х.А. Дадабаев күзәтүләренә караганда, *көмеш* ‘акча берәмлеге’ мәгънәсендә әле Күл-Тәгин истәлегенә куелган кабер ташында ук теркәлгән. М. Кашгарый сүзлегендә *көмеш* сүзенең ‘көмеш (металл)’ һәм ‘көмеш акча’, Й. Баласагунлыда, «Әт-төхфәдә» һ.б. атама ‘көмеш (металл)’ мәгънәсендә теркәлгән [4, с. 233]. Орхон-Енисей, будда чыганакларында, М. Кашгарыйда, «Котадгу Белек»тә *kümüš*, Ибн-Муханна сүзлегендә *qümüs* формасында кулланылган [4, с. 404].

Хәзерге татар әдәби телендә бу сүзнең исем буларак ике мәгънәсе билгеле: 1) ‘аксыл соры төстәге затлы металл’; 2) ‘төп өлеше көмештән гыйбарәт акча; хәзерге көндә нигездә никельдән гыйбарәт акча’. Бу нигездән телдә яңа сүзләр дә ясалган: *төрекөмеш, көмешче, көмеш-алтын* һ.б.

Галимнәр, башлыча, Г. Рамстедт тәкъдим иткән этимология белән килешәләр. Галим *көмеш* сүзен баба төрки яссылыктагы кытай чыгышлы сүз дип күрсәтә: бор.кыт. * *кәмliēw* > төрки *qümül.* Шул рәвешле беренче өлеше ‘металл’, икенче өлеше ‘бик чиста, чистартылган металл’ мәгънәсендәге композит төрки телләрдәге *көмеш* атамасының чыганагы булырга мөмкин дип фаразлана [15, с. 404]. Р.Г. Әхмәтьянов гомумтөрки *күмүш* сүзенең корея. *kim* ~ кытай *kin* ‘көмеш’ сүзе белән бәйләнешен шик астына ала [2, б. 117].

Алтын атамасы да борынгы төрки чыганакларга ук теркәлгән: ‘алтын (металл)’ мәгънәсендә ул Күл-Тәгин истәлегенә куелган кабер ташында кулланылса, ‘алтын (акча)’ мәгънәсендә беренче буларак М. Кашгарый сүзлегендә теркәлгән. Атама бу хезмәттә ‘алтын (металл)’ мәгънәсендә дә теркәлгән.

Атама төрле фонетик вариантларда төрки телләрнең барлык астөркемнәрендә дә кулланыла: *алтын/altin* төркм., төр., ктат., кар., ком., кбал., кырг., каз., ног., ккал., башк., сюг., алт., хак.; *алтун/altun* ком.диал., уйг., лоб.; *åлтин/åltin* үзб.; *äлдын/ädin* тув.; *алтан/алtan* якут.; *ылтăн/ilDăн* чув.; *altin* тур.диал. Санап үтелгән фонетик формалардан галимнәр иң борынгысы итеп *алтун* формасын саныйлар. Бу телләрдә *алтын* түбәндәге мәгънәләргә ия: 1) ‘алтын (металл)’ (якут теленнән тыш барлык телләрдә); 2) ‘алтын тәңкә’; 3) күчерелмә мәгънәдә – алтын (= бик яхшы); 4) бакыр (якут телендә).

Галимнәр төрки праформа итеп **altun* сүзен күрсәтәләр. Атаманың этимологиясе турында фикерләр төрле. Аның тамыры ачык түгел. Сүзне гадәттә борынгы төрки *ал* ‘ал, кызгылт’ + кытай *тон/tun* ‘бакыр’ белән бәйләп карыйлар. Г. Рамстедт, А.М. Щербак, Э.В. Севортян, Р.Г. Әхмәтьянов шул фикердә [13, с. 142; 2, б. 16]. Без дә бу фаразны дөреслеккә иң якын килгәне дип саныйбыз. Сүзнең якут телендә бакыр мәгънәсендә кулланылуы да бу яктан кытай телендәге *tun* белән семантик уртаклык турында сөйли. Безнеңчә, якут телендәге *алтын tun* элементының чыганак телдәге мәгънәсен саклап калган, гәрчә ул эвенк теленнән алынма булып каралса да [15, с. 402]. Э.В. Севортян әйтүенчә, Г. Дерфер *алтын* сүзен * *alton* сүзеннән дип карый. **alton* исә төрки чорга кадәрге сүз дип кабул ителә, монгол теленә үтеп, аннан башка телләргә таралган дип фаразлана [13, с. 143; 15, с. 402]. Г. Вамбери сүзнең *ал-* өлешен *jal* ‘ялтырарга’ белән чагыштыра. Г. Рамстедт *алтун/алтын* сүзенең түбәндәге этимологиясен китерә: гар. *lātūn* ‘латунь’ ~ төрк., уйг. *altun*, монг. *altan* ‘алтын’. *toŋ* ‘латунь, бакыр’ сүзен борынгы төрки *altun* ‘алтын’, монг. *altan* белән чагыштыра һәм мари, удмурт телләрендәге *toj ~ tij* сүзләренең чыганагы төрки телләр дигән фикер әйтә. Рус телендәге латунь сүзен дә төрки чыгышлы дип һәм арадашчы итеп гарәп телен күрсәтә [13, с. 143].

Санап үтелгән мәгънәләреннән күренгәнчә, төрки телләрдә *алтын* сүзенең анык, конкрет төгәл сандагы акча берәмлеге буларак кулланылмавы күренә. Борынгы чыганаклардан билгеле булганча, төгәл акча берәмлеген күрсәткәндә саннар кулланылган. Л. Будагов сүзлегенә теркәлгән *алтын* сүзенең төрек телендәге ‘червонец’ мәгънәсен без соңрак чорларда барлыкка килгән дип саныйбыз. Рус телендә исә *алтын* ‘өч тиенлек (алты акча) күләмендәге борынгы рус тәңкәсе’ буларак карала. Бер төркем галимнәр (В.В. Радлов, М. Фасмер, Д.Н. Ушаков) аны төрки телләрдәге *алтын* белән, икенчеләр (В.А. Богородицкий, В.Н. Татищев) *алты* саны белән бәйләп карыйлар. Е. Шипова әйтүенчә,

Добродомов *алтын*ны беркайчан да алтыннан булмаган, шуңа да аны алтын белән бәйләп карап булмый дип саный. В.Н. Татищев исә *алтын*ның төгәл акча берәмлеге булуына басым ясый: *алтын алты* акча дигән сүз дип исәпли [19, с. 30-31].

Бакыр атамасы да борынгы төрки чыганакларда очрый. Х.А. Дадабаев тикшеренүләренә караганда, ул ‘бакыр (тәңкә)’ мәгънәсендә Енисей ядкярләрендә үк теркәлгән. Уйгыр юридик документларында – ‘бакыр (акча берәмлеге)’ буларак, М. Кашгарыйда бакыр – Кытайда сәүдә әйләнешендә кулланыла торган бакыр тәңкә, “Codex cumanicus”та *bayir*, “Котадгу Белек”тә, Хәрәзм чыганакларында, “Әт-Төхфәдә” – ‘бакыр (металл)’ мәгънәсендә. Хәзерге татар әдәби телендә дә бу сүз ‘көрәнсу кызгылт төстәге чүкелүчән пластик металл, химик элемент’, ‘бакыр тәңкәләр, вак акча’ мәгънәләрендә кулланыла. Телдә аның соңрак чорларда күчерелмә мәгънәләре дә барлыкка килгән: ‘бакыр төсендә, җирән’, ‘әчтәлеге, сыйфаты түбән булган’. Атама телнең бүгенге торышында актив лексикага керә һәм яңа сүзләр ясалуда нигез булып тора: *бакырчы, бакырчылык, бакырханә, бакыр елан.*

Татар теленнән тыш әлеге лексема түбәндәге төрки телләрдә сакланып калган: *baγyr* кар., карач., алт.; *baqyr* башк., ног., каз.; *bāγər* чул.; *baγarax* якут.; *bakyr* төр.; *пақир* үзб. Санап үтелгән телләрдә атама ‘бакыр, бакыр тәңкә’, ‘сөт кайнату өчен чүлмәк яки чиләк’ мәгънәләрендә кулланыла. Борынгы госманлы телендә *paqyr* ‘бакыр өслегендәге кунык’ны, әзәрбайҗаннарда *paxır* ‘бакыр окисе, борынгы бронза өслегендәге коңгырт яшькелт кунык’ны, төрек телендәге *bakyr tašy* ‘малахит’ны аңлата. Сүзнең ‘бакыр’ мәгънәсе, әлбәттә, өлкәнрәк санала. Атама **bagrъ* (багряный) ‘куе кызыл’ мәгънәсендә көнчыгыш славян телләренә дә үтеп кергән.

Күренгәнчә, *акча, алтын, көмеш, бакыр* атамалары борынгы чорларда барлыкка килгәннәр. Бер атамалар гомумтөрки тамырлардан ясалса, икенчеләренең алынма характерда булуы да ихтимал. Төрки телләргә кыйммәтле металл атамаларының да акча берәмлеген белдерүе хас. Шул мәгънәдә атамалар борынгы төрки чыганакларда кулланылганнар. Телнең бүгенге торышында да терминнар бу мәгънәләрен саклап калганнар, аларның күчерелмә мәгънәләре барлыкка килгән. Бу нигезләрдән телдә яңа сүзләр дә ясала.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Абдуллин И.А. Из истории экономических терминов товар, тәңкә ‘деньги’, и артель / И.А. Абдуллин // Поблемы лексикологии и лексикографии татарского языка: сб. ст. – Казань, 1992. – С. 12-31.

2. Ахметьянов Р.Г. Татар теленең кыскача этимологик сүзлеге / Р.Г. Ахметьянов. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2001. – 272 б.

3. Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий: в 2-х ч. – СПб., 1869-1871.

4. Дадабаев Х.А. Общественно-политическая и социально-экономическая терминология в тюркоязычных письменных памятниках XI-XIV в.в.: дис. … д-ра филол. наук / Х.А. Дадабаев; Ташкентский государственный университет им. В.И. Ленина. – Ташкент, 1991. – 404 с.

5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского соваря: в 4 т. / В. Даль. – М., 1955. – Т. 1-4.

6. ДТС Древнетюркский словарь. – Л., 1969. – 676 с.

7. Исәнбәт Н. Татар теленең фразеологик сүзлеге: 2 томда / Н. Исәнбәт. – Казан, 1989-1990.

8. Кононов А.Н. «Родословная туркмен»: Сочинение Абу-л-Гази хана хивинского [Исследование, тексты, перевод] / А.Н. Кононов. – М.-Л., 1958. – 193 с.

9. Краткий внешне-экономический словарь-справочник / Под. ред. В.Е. Рыбалкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Международные отношения, 1981. – 256 с.

10. Политическая экономия: Словарь / Под. ред. О.И. Ожерельева и [др.]. – М.: Политиздат, 1990. – 607 с.

11. Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка: в 2 т. / А.Г. Преображенский. – М.: Гос. Изд-во Иностранных и национальных словарей, 1959. – Т.1. – 717 с.

12. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий / В.В. Радлов. – СПб.: Тип. Имп. Акад. Наук, 1893-1911. – Т. 1-4.

13. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. (Общетюркские и межтюркские основы на гласные) / Э.В. Севортян. – М.: Наука, 1978. – 349 с.

14. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на буквы «В», «Г», «Д») / Э.В. Севортян. – М.: Наука, 1980. – 395 с.

15. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика. – М.: Наука, 1997. – 800 с.

16. ТТАС Татар теленең аңлатмалы сүзлеге / Баш ред. Ф.Ә. Ганиев. – Казан: Матбугат йорты, 2005. – 848 б.

17. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4-т. / М. Фасмер. – М., 1986-1987.

18. Шанский Н.М. Этимологический словарь русского языка / Н.М. Шанский. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1963. – Т. 1. – 196 с.

19. Шипова Е.Н. Словарь тюркизмов в русском языке / Е.Н. Шипова. – Алма-Ата: Наука, 1976. – 444 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Алетдинова Залия Завилевна – студент филологического факультета Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Андреева Мария Артуровна – студент Института прикладной лингвистики Санкт-Петербургского государственного политехнического университета (Россия)

Андреева Наталья Павловна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии им. З.Т. Шарафутдинова Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Ахатова Зифа Фаритовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы, зам. декана филологического факультета Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Большакова Лариса Владимировна – старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Габидуллина Илмира Мискатовна – воспитатель I квалификационной категории детского сада № 1 «Ласточка» Муслюмовского муниципального района Республики Татарстан (Россия)

Галиуллин Радик Рамилевич – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой татарского языка и литературы, методики их преподавания Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Гараева Лейсан Хакимовна – кандидат социологических наук, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии им. З.Т. Шарафутдинова Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Гаптулхакова Гульнур Язкаровна – педагог-организатор, Муниципальное бюджетное образовательное учереждение «Гимназия №1 имени Ризы Фахретдина» г. Альметьевск (Россия)

Глухова Ольга Петровна – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой русского языка и литературы Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Голубева Светлана Анатольевна – студент факультета педагогики и психологии Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Динмухамедова Розалия Кирамовна – учитель татарского языка и литературы высшей квалификационной категории, заместитель директора по воспитательной части Камского государственного автомеханического техникума (г. Набережные Челны, Россия)

Дурдымырадов Агадурды Исагулыевич – студент филологического факультета Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Туркменистан)

Дьяченко Лиана Инсафовна – кандидат философских наук, доцент кафедры гуманитарных и социальных дисциплин Набережночелнинского филиала Казанского национального исследовательского технического университета им. А.Н. Туполева (Россия)

Загидуллин Ильдус Котдусович – доктор исторических наук, заведующий отделом средневековой истории Института истории им. Ш. Марджани АН РТ (г. Казань, Россия)

Закиев Мирфатых Закиевич – доктор филологических наук, академик АН РТ, Институт языка, литературы и искуства АН РТ (г. Казань, Россия)

Закирзянов Альфат Магсумзянович – доктор филологических наук, профессор кафедры татарской литературы и методики преподавания Казанского (Приволжского) федерального университета (г. Казань, Россия)

Закиров Раиф Амирьянович – кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Зиганшина Рамзия Сулеймановна – учитель татарского языка и литературы, Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Гимназия №77» г. Набережные Челны (Россия)

Зиятдинов Раис Зияевич – главный метролог, Общество с ограниченной ответственностью «МИКОН» г. Набережные Челны (Россия)

Идиятуллин Дамир Мухтарович – заместитель директора Тойгильдинской коррекционной школы-интерната Муслюмовского района Республики Татарстан (Россия)

Имамова Розалия Миргазияновна – детский сад "Лейсан" села Муслюмово Муслюмовского района Республики Татарстан (Россия)

Исхакова Надия Рафхидовна – кандидат социологических наук, доцент Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Кабальнова Мария Викторовна – студент Набережночелнинского филиала Казанского национального исследовательского технического университета им. А.Н. Туполева (Россия)

Кадыр Айдын – ассистент факультета экономики и административных наук Адыяманского университета (г. Адыяман, Турция)

Калинин Степан Александрович – аспирант кафедры педагогики и психологии им. З.Т. Шарафутдинова Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Камалова Лилия Ильшатовна – студент филологического факультета Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Левент Вургун – кандидат наук, старший преподаватель кафедры менеджмента и организации, факультет экономического и административного сервиса университета Туругут Озал (г. Анкара, Турция)

Лесовик Вячеслав Викторович – аспирант кафедры педагогики и психологии им. З.Т. Шарафутдинова Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Макарова Венера Файзиевна – доктор филологических наук, доцент кафедры татарского языка и литературы, методики их преподавания Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Максимов Евгений Ильич – аспирант кафедры педагогики и психологии им. З.Т. Шарафутдинова Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Мансурова Миляуша Флоридовна – студент факультета педагогики и психологии Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Миниахметов Рафик Радикович – преподаватель медресе «Ак мечеть» г. Набережные Челны (Россия)

Миргалимова Зиля Фаниловна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры татарского языка и литературы, методики их преподавания Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Митрофанова Лолита Рамилевна – студент филологического факультета Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Морозов Артем Сергеевич – аспирант кафедры педагогики и психологии им. З.Т. Шарафутдинова Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Мохаммед Калоу – кандидат наук, старший преподаватель факультета исламских наук Адыяманского университета (г. Адыяман, Турция)

Мурат Айан – кандидат наук, заместитель декана факультета экономики и административных наук Адыяманского университета (г. Адыяман, Турция)

Мурзакаева Камиля Маратовна – аспирант кафедры педагогики и психологии им. З.Т. Шарафутдинова Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Мустафа Гювен – кандидат наук, старший преподаватель факультета исламских наук Адыяманского университета (г. Адыяман, Турция)

Мухаметов Рудик Рамазанович – преподаватель медресе «Ак мечеть» г. Набережные Челны (Россия)

Мухаметова Миляуша Рифатовна – студент филологического факультета Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Мухаметшин Азат Габдулхакович – доктор педагогических наук, профессор, декан факультета педагогики и психологии Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Мухаметшина Зумеря Камиловна – учительница русского языка и литературы, Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Гимназия №2 им. М. Вахитова» г. Набережные Челны (Россия)

Мухиярова Разина Хайбрахмановна – кандидат филологических наук, доцент кафедры татарского языка и литературы, методики их преподавания Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов, член Союза писателей Республики Татарстан (Россия)

Мухуттин Кучак – преподаватель, специалист Министерства национального образования (г. Адыяман, Турция)

Мухьянова Айсылу Равилевна – студент филологического факультета Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Нассер Гассан Назим – врач-педиатр Муслюмовского ЦРБ Муслюмовского района Республики Татарстан (Россия - Ливан)

Нигметзянова Дания Хановна – кандидат филологических наук, доцент кафедры татарского языка и литературы, методики их преподавания Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов, Заслуженный работник культуры Республики Татарстан (Россия)

Савина Анастасия Александровна – студент филологического факультета Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Саетгараев Ильдар Искандарович – кандидат исторических наук, учитель МАОУ «Лицей №78 имени А.С. Пушкина» г. Набережные Челны (Россия)

Салахутдинова Зифа Фаниловна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры татарского языка и литературы, методики их преподавания Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Салихов Ренат Талгатович – кандидат исторических наук, преподаватель Казанского юридического института МВД РФ (г. Казань, Россия)

Самигуллина Сария Набиулловна – учитель татарского языка и литературы, Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Гимназия №54» г. Набережные Челны (Россия)

Саттаров Дамир Камилевич – преподаватель медресе «Ак мечеть» г. Набережные Челны (Россия)

Сафиуллина Насима Зиннуровна – кандидат исторических наук, доцент Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Сенина Евгения Владимировна – студент факультета искусств и дизайна Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Сибгатуллин Эмер Сулейманович – доктор физико-математических наук, профессор, заведующий кафедрой «Промышленное, гражданское строительство и строительные материалы» Набережночелнинского института Казанского (Приволжского) федерального университета (Россия)

Смирнова Айгуль Фаниловна – воспитатель I квалификационной категории детского сада № 4 «Веселинка» г. Набережные Челны (Россия)

Суат Аскин – кандидат наук, старший преподаватель факультета экономики и административных наук Адыяманского университета (г. Адыяман, Турция)

Сулайманова Хана Хайдаряновна – кандидат филологических наук, учитель татарского языка и литературы высшей категории «Лицея-интерната № 79» г. Набережные Челны (Россия)

Тарасов Александр Михайлович – кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Тухбатова Алсу Равидаровна – студент филологического факультета Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Фасхутдинова Роза Зиатдиновна – учитель татарского языка и литературы высшей квалификационной категории Камского государственного автомеханического техникума (г. Набережные Челны, Россия)

Фатхуллина Наиля Юнусовна – учитель татарского языка и литературы, Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Гимназия №26» г. Набережные Челны (Россия)

Фатхутдинова Лейла Фанисовна – студент филологического факультета Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Хазиев Ринал Исмагилович – кандидат филологических наук, доцент кафедры татарского языка и литературы, методики их преподавания Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Хазиева Регина Риналовна – учащаяся МБОУ «СОШ № 25» г. Набережные Челны (Россия)

Хамадеева Аниса – экономист-математик, Казанский (Приволжский) федеральный университет (г. Казань, Россия)

Хаматнурова Люзия Рашитовна – учитель начальных классов, Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Средняя общеобразовательная школа №7», г. Набережные Челны (Россия)

Хамидуллин Эмиль Мусаевич – председатель гражданского общества «Человек и его право» (г. Рожнява, Словакия)

Хамидуллина Роза Галимулловна – МБУ «Централизованная библиотечная система», заведующий Литературно-краеведческим музеем, Заслуженный работник культуры Республики Татарстан (г. Набережные Челны, Россия)

Хамматуллина Инзиля Илнуровна – студент филологического факультета Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Хафизова Миляуша Энгелевна – учащаяся МБОУ «Гимназия № 26» г. Набережные Челны (Россия)

Хафизова Чулпан Мискатовна – воспитатель I квалификационной категории детского сада № 1 «Ласточка» Муслюмовского муниципального района Республики Татарстан (Россия)

Хуснуллина Айнур Мирзазяновна – учитель татарского языка и литературы I квалификационной категории, Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Средняя общеобразовательная школа №45» г. Набережные Челны (Россия)

Шайдулатова Фансиля Фидаилевна – студент филологического факультета Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Шайхевалиев Рустам Шайхразиевич – казый Прикамского региона Республики Татарстан, член президиума Духовного управления мусульман Республики Татарстан, имам-хатыйб и директор Набережночелнинского мусульманского медресе «Ак мечеть» (Россия)

Шарипов Анвар Магданурович – доктор филологических наук, профессор кафедры татарского языка и литературы, методики их преподавания Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Шарипов Азат Миндиярович – преподаватель медресе «Ак мечеть» г. Набережные Челны (Россия)

Шарипова Гузель Анисовна – студент филологического факультета Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Щетинин Иван Васильевич – аспирант кафедры педагогики и психологии им. З.Т. Шарафутдинова Набережночелнинского института социально-педагогических технологий и ресурсов (Россия)

Юматова Маулида Камиловна – кандидат филологических наук, доцент кафедры гуманитарных и социальных дисциплин Набережночелнинского филиала Казанского национального исследовательского технического университета им. А.Н. Туполева (Россия)

СОДЕРЖАНИЕ

Роль ислама в стабилизации социальных процессов: сборник статей и тезисов I Международной научно-практической конференции, 14 марта 2015 г. / под ред. Р.И. Хазиева. – Набережные Челны: Ак мечеть, 2015. – 320 с.
Тираж 500 экз.

Яр Чаллы шәһәре

«Ак мәчет»

мөселман мәдрәсәсе

укырга чакыра.

«Ак мәчет» мөселман мәдрәсәсе яңа уку елына укырга теләүчеләрдән гаризалар кабул итә.

Мәдрәсә Татарстан республикасы мәгариф министрлыгының лицензиясе нигезендә (серия РТ № 002439, регистрация № 3889 2012 елның 17 апреленнән) имам-хатыйблар, башлангыч дини белем бирү укытучылары-мөгаллимнәр хәзерли. Мәдрәсәдә Мәдинә Ислам Университеты, Каһирәдәге «Әл-Әзһар» университеты кебек Ислам дөньясында дәрәҗәле уку йортларында белем алган югары дини һәм югары дөньяви белемле укытучылар белем бирә. Мәдрәсәдә көндезге, кичке һәм читтән торып уку бүлекләрендә 200 шәкерт белем ала.

Көндезге бүлек. Мәдрәсәгә 9-10 класс белемле егетләр кабул ителә. 9, 10 класс белем белән килүчеләргә урта мәктәптә укып дәүләт аттестаты алу мөмкинлеге бар. Уку срогы 3 ел. Укулар 1 сентябрьдән башлана.

Кичке бүлек. Мәдрәсәгә төрле яшьтәге ир-атлар һәм хатын-кызлар кабул ителә. Ир-атлар дүшәмбе һәм чәршәмбе көннәрне 18.00-дән 21.30-гә кадәр, хатын-кызлар шимбә, якшәмбе көннәрне 12.00-дән 16.00-га кадәр укыйлар. Уку срогы 3ел. Укулар 1 октябрьдән башлана.

Читтән торып уку бүлеге. Мәдрәсәгә төрле яшьтәге ир-атлар һәм хатын-кызлар кабул ителә. Кышкы сессия: ир-атлар өчен 20 декабрьдән 31декабрьгә кадәр, хатын-кызлар өчен 1 январьдан 10 январьга кадәр. Җәйге сессия: ир-атлар өчен 20 майдан 31 майга кадәр, хатын-кызлар өчен 1 июньнән 10 июньгә кадәр. Уку срогы 3,5 ел.

Мәдрәсәдә уку һәм тору өчен бөтен шартлар тудырылган: тиешле таләпләргә туры китереп җиһазландырылган уку класслары, ашханә, спортзал, китапханә, юыну бүлмәләре, намаз залы һәм тулай торак – барысы да бер бинада. Укучыларга көнгә 3 тапкыр ашау, кичке якта ял, спорт уеннары, төрле кичәләр, конкурслар, табигатькә чыгып ял итүләр оештырыла.

Укырга килүчеләргә түбәндәге документларны алып килүләре мәҗбүри:

1. Ректор исеменә гариза. (Бәлигъ булмаганнарга ата-аналары исеменнән дә).
2. Паспорт (оригинал һәм копия).
3. Урта белем (яисә 9, 10 класс белем) турында аттестат.
4. Фотокарточка (3х4 см), 4 штук.
5. Медицина белешмәсе (086 У формасы).
6. Хезмәт кенәгәсе (мәктәпне тәмамлаганнан соң эшләүчеләр өчен).

Белешмәләр өчен телефоннар: (8-8552-) 38-67-02 (директор), 38-86-33(вахта).

Безнең адрес:

г. Набережные Челны, б-р Энтузиастов, д.12, (Новый Город, д. 2/14).

Безнең сайт: www.akmechet.ru

e-mail: imam@akmechet.ru